

e-ISSN: 2564-7458

SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEKOKULU DERGİSİ

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEKOKULU
SOSYAL BİLİMLER MESLEK YÜKSEKOKULU DERGİSİ
Yıl: 2022 Cilt: 25 Sayı: 1

SAHİBİ

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Adına
Yüksekokul Müdürü Prof. Dr. Ali ALAGÖZ

e-ISSN: 2564-7458

SORUMLU EDİTÖRLER / RESPONSIBLE EDITORS

Prof. Dr. Ali ALAGÖZ- Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. M. Erhan SUMMAK- Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman GÜMRAH- Selçuk Üniversitesi

EDİTÖR YARDIMCILARI / EDITOR ASSISTANTS

Öğr.Gör. Fatih KURŞUNMADEN – Selçuk Üniversitesi
Öğr. Gör. Metin ALLAHVERDİ- Selçuk Üniversitesi

DİL EDİTÖRLERİ / LANGUAGE EDITOR

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe CABI – Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Gökhan AKANDERE- Selçuk Üniversitesi

YAYIN KURULU SEKRETERİ / EDITORIAL STAFF

Öğr. Gör. Ammar Yasir BİLİM- Selçuk Üniversitesi
Öğr. Gör. Mehmet BÜYÜKÇİÇEK – Selçuk Üniversitesi

ALAN EDİTÖRLERİ / AREA EDITORS

Prof. Dr. M. Atilla ARICIOĞLU- Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ümmühan ARSLAN – Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Feride HAYIRSEVER BAŞTÜRK- Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. Savaş ÇEVİK- Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil GÜNGÖR – Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ – Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNCE- Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Ganite KURT – Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Saime ÖNCE – Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK- Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer ZERENLER- Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Savaş ERDOĞAN- Selçuk Üniversitesi

BİLİM DANIŞMA KURULU / SCIENCE ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abdulkadir BULUŞ (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali DERAN (Tarsus Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali ERBAŞI (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Atilla ARICIOĞLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Aylin POROY ARSOY (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Aziz Arman KARAGÜL (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Azzem ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. B. Zafer ERDOĞAN (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Baki YILMAZ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Batuhan GÜVELİ (Trakya Üniversitesi)
- Prof. Dr. Birol MERCAN (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Durmuş ACAR (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. Ercan BAYAZITLI (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatih Coşkun ERTAŞ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TEKTÜFEKÇİ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Fehmi KARASIOĞLU (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Figen ZAİF (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Ganite KURT (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Güler SAĞLAM ARI (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülfidan BARIŞ (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Gürbüz GÖKÇEN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Güven SAYILGAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Habib AKDOĞAN (Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun SOYDAL (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halim KAZAN (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Hasan K. GÜLEŞ (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin AKAY (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin DALGAR (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail BEKÇİ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir GÜRDAL (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamil GÜNGÖR (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Şükrü AKDOĞAN (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Mahmut TEKİN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mehmet BAŞ (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet GENÇTÜRK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet GÖKÜŞ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet MUCUK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZBİRECİKLİ (Mustafa Kemal Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin AKSOY (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Metin SABAN (Bartın Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer ZERENLER (Selçuk Üniversitesi)
- Prof. Dr. Mutlu Başaran ÖZTÜRK (Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan TAŞAR (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman BAYRI (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
- Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Ruziye COP (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Saime ÖNCE (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Savaş ÇEVİK (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Seçkin GÖNEN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Selahattin KARABINAR (İstanbul Üniversitesi)
- Prof. Dr. Selda BAŞARAN ALAGÖZ (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Serap S. YANIK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN (Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi)

Prof. Dr. Süleyman UYAR (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman YÜKÇÜ (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban UZAY (Erciyes Üniversitesi)
Prof. Dr. Şükran GÜNGÖR TANÇ (Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi)
Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuğba UÇMA UYSAL (Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Tuğrul KANDEMİR (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Tunç KÖSE (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Turgut ÇÜRÜK (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümmühan ASLAN (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi)
Prof. Dr. Vural ÇAĞLAYAN (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasemin KÖSE (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Prof. Dr. Yıldız ÖZERHAN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Doç. Dr. Cevdet Yiğit ÖZBEK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Doç. Dr. Fevzi Serkan ÖZDEMİR (Türkiye Büyük Millet Meclisi)

İLETİŞİM

Selçuk Üniversitesi
Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu
Alâeddin Keykûbat Yerleşkesi Selçuklu, 42079-KONYA
Telefon: +90 332 241 00 58 - Belgeç / Faks: +90 332 241 00 60

BU SAYININ HAKEMLERİ

- Prof. Dr. Ali ALAGÖZ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALAGÖZ - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Atilla ARICIOĞLU - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet AY - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Selda BAŞARAN ALAGÖZ - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan ÇOBAN - Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman DEĞİRMEN - Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Prof. Dr. Nezihe Figen ERSOY ARCA - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Sevcan GÜNEŞ - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Esen GÜRBÜZ - Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İNCE - Tarsus Üniversitesi
Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVAL - Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Burcu KIRAN BAYGIN - İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MUCUK - Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih Mehmet ÖCAL - Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Nuri ÖMÜRBEK - Süleyman Demirel
Prof. Dr. Üstün ÖZEN - Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma TEKTÜFEKÇİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih YÜCEL - Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan ACET - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Erman AKILLI - Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu AL - Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim AL - Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Rabihan YÜKSEL ARABACI - Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Kalender Özcan ATILGAN - Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Handan ÇAM - Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan EYGÜ - Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Emel GELMEZ - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Arman Aziz KARAGÜL - Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Mete Kaan NAMAL - Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Alper SÖNMEZ - Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. İdris VARICI - Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Selman YILMAZ - İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Önder Aytaç AFŞAR - Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ela ÇOLPAN NART - Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KAN - Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hasan Sencer PEKER - Polis Akademisi

İÇİNDEKİLER

Arş. Gör. Dr. Orhan ŞANLI Prof. Dr. İsmet ATEŞ	Tarife ve Tarife Dışı Engellerin Küresel Ticari Açıklıktaki Rolü: Ampirik Bir Analiz / <i>The Role of Tariff and Non-Tariff Barriers in Global Trade Openness: An Empirical Analysis</i>	1 – 32	Araştırma Makalesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇELİK	Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekolojik Sürdürülebilirlik: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Analizi / <i>Ecological Sustainability in Emerging Market Economies: Linear and Nonlinear Unit Root Analysis</i>	33 - 46	Araştırma Makalesi
Neşe Simge ÖZSOY Ecrin ÇİFTÇİ Doç. Dr. Feyyaz ZEREN	Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Orta Doğu Ülkeleri Örneği / <i>Examining The Relationship between Defense Spending and Economic Growth: The Case of Middle East Countries</i>	47 – 60	Araştırma Makalesi
Doç. Dr. Ali Kemal NURDOĞAN	Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi / <i>Development Of The Social Assistance Addiction Scale</i>	61 – 73	Araştırma Makalesi
Öğr. Gör. Dr. Meryem USLU Dr. Öğr. Üyesi Ali KESTANE Öğr. Gör. Dr. Rıdvan SEZGIN	İç Denetimde Kalite Göstergeleri: Türkiye’de Bir Araştırma / <i>Quality Indicators In Internal Audit: A Research In Turkey</i>	74 – 87	Araştırma Makalesi
Dr. Öğr. Üyesi Kürşat KAN Gizem DEDE	Realist Güvenlik Anlayışının Yol Haritası: Offshore Dengeleme Çerçevesinde ABD’nin Afganistan’dan Çekilmesi / <i>Roadmap of Realist Security Approach: US Withdrawal from Afghanistan in the Framework of Offshore Balancing</i>	88 – 103	Derleme
Öğr. Gör. Dr. Hasan HAKSES	Karar Alma Mekanizmaları Açısından Bölgesel ve Bölgeler Ötesi Örgütlerin Karşılaştırmalı Analizi: APEC ve ASEM Örneği / <i>Comparative Analysis of Regional and Transregional Organizations in Terms of Decision-Making Mechanisms: The Case of APEC and ASEM</i>	104 – 113	Araştırma Makalesi
Dr. Öğr. Üyesi Eda HİÇYORULMAZ	Çevre Muhasebesi Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi ile İncelenmesi / <i>Examination of Graduate Thesis on Environmental Accounting with Content Analysis</i>	114 -123	Araştırma Makalesi
Dr. Öğr. Üyesi İclal ÜNÜVAR Hilal AKTAŞ	Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri / <i>Economic Effects of Covid-19 in the World and Turkey</i>	124 – 140	Derleme
Doç. Dr. Hakan ACET Hüseyin Enes ERKOÇAK	Fiziki, Beşeri ve Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: G20 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama (Panel Veri Analizi) / <i>Effect of Physical, Human and Foreign Direct Capital on Economic Growth: An Application on G20 Countries (Panel Data Analysis)</i>	141 – 155	Araştırma Makalesi
Öznur TAŞDÖKEN Prof. Dr. Hakan KAHYAOĞLU	Davranışsal Makroekonomi Çerçevesinde Hane Halkı Borçluluk Düzeyinin Analizi / <i>Analysis of Household Debt Level in the Framework of Behavioral Macroeconomics</i>	156 – 174	Araştırma Makalesi
Dr. Seher SULUK Öğr. Gör. Ahmet Mesut BÜYÜKSARIKULAK Doç. Dr. Bilge AFŞAR	Avrupa Birliği’ne Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Refah Düzeyine Göre İncelenmesi / <i>Examination of the Candidate and Potential Candidate to European Union According to Their Welfare Level</i>	175 – 191	Derleme
Öğr. Gör. Hamdi ÖZTÜRK Doç. Dr. Özgür DEMİRTAŞ	Etik Liderlik Davranışlarının Çalışan Sadakati Aracılığıyla İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Çalışması / <i>The Impact of Ethical Leadership Behavior on Work Engagement The Mediating Role of Employee Loyalty: A Case Study</i>	192 – 200	Araştırma Makalesi
Doç. Dr. Handan ÇAM Gamze ÇELİK	Ekolojik Ayak İzini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Yapısal Model Önerisi / <i>A Structural Model Proposal for Determining the Factors Affecting the Ecological Footprint</i>	201 – 215	Araştırma Makalesi
Dr. Öğr. Üyesi Yasemin TELLİ ÜÇLER	Türkiye’de İşsizlik Histerisi Üzerine Bir Araştırma (2005-2022) / <i>A Study on Unemployment Hysteresis in Turkey (2005-2022)</i>	216 – 225	Araştırma Makalesi
Dr. Lütfi SÜRÜCÜ Doç. Dr. Ahmet MAŞLAKÇI Dr. Öğr. Üyesi Sahil Şenay ERTAN	Statü Kaygısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması / <i>Adaptation of the Status Anxiety Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study</i>	226 – 235	Araştırma Makalesi
Pınar BEDLEK Doç. Dr. Sezen BOZYĞİT	Uluslararası Ticaret ve Lojistik İle Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında Yazılan Tezlerin İncelenmesi / <i>Investigation of Theses Written in the Departments of International Trade And Logistics Management and International Trade and Logistics</i>	236 – 253	Araştırma Makalesi

Tarife ve Tarife Dışı Engellerin Küresel Ticari Açıklıktaki Rolü: Ampirik Bir Analiz¹

The Role of Tariff and Non-Tariff Barriers in Global Trade Openness: An Empirical Analysis

Orhan ŞANLI *
İsmet ATEŞ **

ÖZ

Ticarette korumacılık iki kısımdan oluşmaktadır. Birincisi geleneksel korumacılık, ikincisi yeni korumacılıktır. Geleneksel korumacılık, merkantilist iktisattan beri sıklıkla kullanılan bir politika olmuştur. Yeni korumacılık ise 1970'lerden sonra ortaya çıkmıştır. 2008 Krizinden sonra ekonomik milliyetçilik ve korumacılık yeniden yükselmeye başlamıştır. Yükselen korumacılık eğilimi, yeni korumacılığı daha popüler hale getirmiştir. Bu yeni değişiklikten sonra önce kur savaşları başladı. Kur savaşlarının ardından BREXIT gerçekleşti ve İngiltere AB'den ayrıldı. Nihayet 2018 yılında ticaret savaşları başlamıştır. Ticaret ve kur savaşları, küresel ekonominin ve ticaretin büyümesini yavaşlatmıştır. Böylece 2008 Krizinden sonra neoliberalizmden korumacılığa dönüşüm süreci başlamıştır. Bu çalışmada iki yönlü korumacılığın küresel ticari açıklıktaki etkisi incelenmiştir. 1980-2019 dönemi için yıllık veriler kullanılmıştır. Tarifeler, tarife dışı önlemler ve dolar endeksi korumacı uygulamalar olarak kabul edilmiştir. Bu amaçla ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonuçları beklentilerle uyumludur. Analiz sonuçlarına göre tarifeler, tarife dışı önlemler ve dolar endeksi ticaretin açıklığını olumsuz yönde etkilemektedir. GSYİH ise ticari açıklığı olumlu yönde etkilemektedir. Son yıllarda yeni korumacı uygulamalar artsa da tarife uygulamaları küresel ticareti daha fazla etkilemektedir. Sonuç olarak, geleneksel korumacılık ve yeni korumacılık uygulamaları küresel ticari açıklığı etkileyen önemli değişkenlerdir.

ANAHTAR KELİMELELER

Tarifeler, Tarife Dışı Engeller, Yeni Korumacılık, Neoliberalizm, ARDL ve Toda-Yamamoto Testi

ABSTRACT

Commercial protectionism consists of two parts. The first is traditional protectionism, the second is the new protectionism. Tradational protectionism have been a frequently used policy since mercantilist economics. New protectionism emerged after the 1970s. After the 2008 Crisis, economic nationalism and protectionism started to rise again. The rising trend of protectionism has made the new protectionism more popular. After this new change, the currency wars started first. After the currency wars, BREXIT took place and UK left the EU. Finally, in 2018, trade wars started. Trade and currency wars slowed the growth of the global economy and trade. Thus, a transformation process from neoliberalism to protectionism started after the 2008 Crisis. In this study, the effect of two-way protectionism in global trade openness is examined. Annual data were used for the period 1980-2019. Tariffs, non-tariff measures and dollar index have been accepted as protectionist practices. For this purpose, ARDL boundary test and Toda-Yamamoto Granger causality test were performed. Analysis results are in line with expectations. According to the analysis results, tariffs, non-tariff measures and dollar index negatively affect the trade openness. GDP, on the other hand, positively affects the trade openness. Although new protectionist practices have increased in recent years, tariff practices affect global trade more. As a result, traditional protectionism and new protectionism practices are important variables that affect the global trade openness.

KEYWORDS

Tariffs, Non-Tariff Barriers, New Protectionism, Neoliberalism, ARDL and Toda-Yamamoto Test

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
12.06.2021	03.01.2022
Anf	Şanlı, O. ve Ateş, İ. (2022). Tarife ve Taride Dışı Engellerin Küresel Ticari Açıklıktaki Rolü: Ampirik Bir Analiz. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25 (1), 1-32.

¹ Bu çalışma 2021 yılında Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı'nda tamamlanan "21.YY'da Yeni Korumacılığın Ticaret ve Kur Savaşları Kapsamında Küresel Ekonomiye Etkileri: Ampirik Bir Analiz" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

* Arş. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, orhan.sanlı@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3366-8993

** Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, İktisat Bölümü, iates@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4162-5651

GİRİŞ

Dış ticaret, günümüz ekonomi sisteminde kalkınmanın ve gelişmenin temel dinamiklerinden biridir. Mal ve hizmet ticareti ile sınırlı olmayan dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye hareketliliği, kurlar, askeri ve siyasi gelişmelerle yakından ilişkilidir. Böylece son 50 yılda ticaret, küreselleşmeye paralel olarak hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Ticaretin artmasıyla dünya genelinde yaşam standartları ve üretim yükselmiştir. Gelişmiş ülkelerin yanı sıra gelişmekte olan birçok ülke, ticaret sayesinde küresel üretim zincirinin önemli bir parçası haline gelmiş, küresel entegrasyon genişlemiş ve milyonlarca insan yoksulluğun etkisinden kurtulmuştur (Cœuré, 2018).

Ticaretin gelişmesi ile dünya genelinde liberalleşmeye doğru önemli bir eğilim başlamıştır. Öyle ki 1990'larda %8'in üzerinde olan küresel tarife oranları, 2017 itibarıyla %2'ye kadar düşmüştür. Tarifelerin düşüşüne paralel olarak dış ticaretin küresel ekonomiye katkısı %40'lardan %60'lara kadar yükselmiştir (Bank of England, 2019). Fakat 2008 Küresel Krizi, kur savaşları, Brexit süreci, 2018 ticaret savaşları ve 2020 yılı Covid-19 Krizi gibi küresel çapta gelişen ekonomik ve ekonomik olmayan olaylar, ticari belirsizliğin artmasına yol açmıştır. Artan ticari belirsizlikler ise hem ticaretin hem de üretimin zayıflamasına yol açmış ve neoliberal politikalar güç kaybetmeye başlamıştır.

Ticarette korumacılığın siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve milli değerler olmak üzere çok fazla sebepleri olmasına karşın, temelde korumacılık ekonomik çıkarlara dayanmaktadır. Devletler bu nedenle ticarete korumacılığı farklı mekanizmalarla yüzyıllardır sürdürmektedirler. Dönem dönem bu tür politikalar radikal boyutlara ulaşarak kur savaşları, ticaret savaşları ve hatta askeri savaşlara kadar uzanabilmektedir².

Korumacılık yöntemleri geleneksel ve yeni (modern) yöntemler olarak ikiye ayrılmaktadır. Geleneksel korumacılık, Merkantilizm'den itibaren sıklıkla başvurulan, ticarete tarife, kota ve yasaklamaları içeren bir dış ticaret politikasıdır. Geleneksel korumacılık uygulamaları 20.yy'ın ikinci yarısından itibaren GATT/DTÖ'nün müzakereleri ve bazı yasaklamaları sayesinde kademeli olarak azalmış ve MFN³ uygulaması tüm ülkeleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir (Gondolfo, 2004).

Yeni korumacılık yöntemleri ise 1970'li yıllardan sonra gelişmeye başlayan, yasal engeller, kalite kontrol, uygunluk, yardımlar, kur ayarlamaları, gümrük birlikleri, bürokratik engeller, anti-damping önlemleri, dumping, sübvansiyon ve standartlar gibi çok çeşitli uygulamalardan oluşmaktadır. Yeni korumacılığın etkisi 1980'ler itibarıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. Özellikle Tokyo görüşmelerinin ardından tarifelerdeki indirimler üzerinde anlaşmaya varılmasına rağmen, korumacılık tarife dışı veya yeni yöntemler altında format değiştirmeye başlamıştır (Green, 1981:1-4, Baldwin, 1986:1-2).

Ticari korumacılığın yükselmesi, ticaretin ekonomiye katkısının azalmasına yol açmaktadır. Böylece bir ülkenin ticari açıklık oranı olarak da ifade edilen, aynı zamanda ülkenin liberalleşmesiyle güçlü ilişkisi olan ticaretin GSYH içerisindeki oranı ticari korumacılığa duyarlı hale gelmiştir. Özellikle OECD, BRICS, G20 ve G7 gibi, küresel ekonomiye ve ticarete yön veren ülke gruplarının uyguladığı ticaret politikası hem bölgesel hem de küresel ticaretin serbestliği üzerinde oldukça belirginleşmiştir.

Bu amaçla bu çalışmada küresel ticaretin serbestliği konusunda önemli bir göstergesi olan ticari açıklık oranı ile korumacılık uygulamaları arasındaki ilişki küresel ölçekte ampirik yöntemle incelenmiştir. Korumacılık uygulamaları ise tarifeler, tarife dışı önlemler ve kurlar olarak ayrı ayrı modele dahil edilmiştir. Böylece tarifeler, tarife dışı önlemler ve kur ayarlamaları ile ticari açıklık oranı arasındaki ilişki ele alınarak, küresel korumacılığın etkisi bir bütün olarak incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, küresel ticarete en güçlü etkiye sahip olan koruma yöntemi hakkında önemli bir fikir vermektedir. Bu sayede yeni korumacılık ile geleneksel korumacılık uygulamaları arasında karşılaştırma imkânı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma 2 ana bölüme ayrılmıştır. Birinci ana bölümde, korumacılık ve serbest ticaret tartışmaları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde özellikle 20.yy'ın son çeyreğinden itibaren küresel ekonomik ve ticari gelişmeler, korumacılık ve serbest ticaret politikaları üzerinden incelenmiştir. İktisadi akımlarda etkili ticaret politikaları incelenmiş, geleneksel ve modern koruma yöntemleri üzerinden durulmuştur. Ayrıca 2008 Krizi ve Covid-19 Krizi'nin küresel ticarete neden olduğu politik bakış açısının değişimi ve bu değişimin dünya ticaretinde ve ekonomisinde yol açtığı değişimler incelenmiştir. Çalışmanın son bölümü ise ampirik uygulamadan oluşmaktadır. Bu bölümde, 1980-2019 dönemleri arasında uygulanan tarifelerin, tarife dışı önlemlerin ve kur ayarlamalarının ve ekonomik büyümenin küresel ticaretin açıklığı üzerindeki etki derecesi ve yönü incelenmiştir.

² 19.YY Klasik liberallerden Frederic Bastiat'a atfedilen "Mallar girmediğinde askerler girer" sözü (Kar, 2010), ticarete korumacılığın sebep olabileceği radikal durumu özetlemektedir.

³ MFN (En Çok Kayırılmış Ülke) uygulaması, GATT'ın ticareti düzenleyen ilk maddesidir. MFN, DTÖ üyesi ülkeler arasında ayrımcılık yapılamayacağını ifade etmektedir. Bir ülkenin diğer bir ülkeye özel bir muamelede bulunması durumundan bu muamelelerin diğer tüm üyelere yapılması gerektiğini ifade etmektedir (WTO, 2021a). Buna rağmen MFN kuralının istisna halleri bulunmaktadır.

1. SERBEST TİCARET VE KORUMACILIK TARTIŞMALARI

Ulusal ticaretin liberal politikalarla mı yoksa korumacı politikalarla mı sürdürülmesi gerektiği yönünde tartışmalar uzun yıllardır devam etmektedir. Bir kısım iktisatçı korumacılığı daha fazla savunurken, diğer bir kısım iktisatçı ise liberal ticaret politikalarını savunmuşlardır⁴. Bu tartışmaların ortak noktası ise ulusal çıkarlarının maksimum olmasını sağlamaya yönelik görüşe dayanıyor olmalarıdır. Fakat buradaki tartışmaların farklılıkları, ülkelerin birbirlerinden farklı ekonomik, siyasi, askeri, ticari ve hatta sosyal sisteme sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Yani ülkenin ekonomik büyüklüğü, dışa bağımlılık oranı, iktisadi milliyetçi yapısı, siyasi ve askeri farklılığı korumacılık veya serbest ticaret politikası uygulamalarında büyük bir etkiye sahiptir.

Korumacılık iktisadi milliyetçiliğe dayanan bir dış ticaret politikasıdır⁵. Ulusal çıkarların maksimize edilmesi, bebek endüstrilerinin korunması, daha fazla taviz elde edilmeye çalışılması, dışa bağımlılığın milliyetçi politikalarla sınırlandırılması korumacılığın iktisadi milliyetçilikle ilişkili olduğunu gösteren örneklerdendir. Dış ticarete bu tür uygulamalar Merkantilist dönemden beri küresel ticaretin temel politikalarından biri olarak uygulanmaya devam etmektedir. Temel prensibi dış ticarete korumacılığa dayanan Merkantilizm 'den sonra korumacılık Klasik iktisatta daha geri planlarda kalmıştır. Klasik teori, serbest ticaretin faydalarını karşılaştırmalı üstünlük teoriyle açıklamıştır⁶. Buna göre ticaret serbest olduğunda ve devlet yönetimi ticarete kısıtlama getirmediğinde liberal politikalarından maksimum fayda elde edilebilmektedir (Ferrini, 2012:1-2). Fakat Klasik iktisat görüşüne sahip ekonomistler arasında ticaretin serbestliği konusunda kesin bir fikir birliği yoktur. Örneğin T. R. Malthus ve J.S. Mill, liberal ticaret anlayışına tamamen bağlı kalmamışlardır⁷. Ayrıca A. Smith, serbest ticaret ve serbest piyasaya yönelik bilinen görüşlerinin tersine, serbest ticaretin barışı garanti etmediği yönünde uyarılarda bulunmuştur. Çünkü serbest ticaret arttıkça savaş maliyeti de azalmaktadır. Azalan maliyetler savaşa istekli ülkelerin sayısını da artırmaktadır (Paganelli ve Schumacher, 2019:785-787)⁸.

Dış ticarete korumacılığın taraf ülkeler ile küresel ticaret üzerinde kısa ve uzun dönemli çeşitli etkileri vardır. Kısa vadede korumacılık politikaları, mal ve hizmet maliyetleri üzerinden önemli bir baskı yapmaktadır. Maliyetlerdeki artışlar büyük oranda fiyatlara yansiyarak küresel mal ve hizmet fiyatlarında önemli artışlar meydana gelebilmektedir. Fiyat artışları ise reel gelir düşüşüne ve tüketim talebinde azalmaya yol açmaktadır. Korumacılığın artması ticaretin akışını bozarak kur ve tedarik zincirleri üzerinde de büyük sorunlara yol açabilmektedir. Özellikle ithal girdi bağımlılığı yüksek olan ve ithal ikamesi zor olan ülkelerde korumacılığın maliyeti daha fazla olabilmektedir. Böylece tarife ve tarife dışı korumacılık uygulamaları kısa vadede üretim, talep, yatırım, istihdam, kur ve GSYH gibi makro değişkenler üzerinde ciddi etkilere yol açabilmektedir. Uzun vadede artan korumacılıkla beraber ticari açıklığın azalması ekonominin kapasitesine zarar verebilmektedir. Firmalar açısından küresel rekabetin bozulması ile uzun dönemde üretim ciddi şekilde süreçten zarar görebilmektedir. Kısacası, uzmanlaşma, ölçek ekonomileri, rekabet, verimlilik, kalkınma ve yaşam standartları korumacılığın uzun dönemde olumsuz yönde etkileyebileceği alanlardandır (Bank of England, 2019, Cœuré, 2018).

Ticarette korumacılık radikal boyutlara ulaşarak bazı dönemlerde ticaret savaşlarına yol açmıştır. Ticaret savaşları ise devletlerin doğrudan ekonomileri ilgilendiren mal ve hizmet ticaretinin akışı üzerinde aldıkları kısıtlayıcı radikal uygulamalar olarak tanımlanır. Modern dönemlerde dış ticarete müdahale etmek devletler için temel politikalarından biri haline gelmiştir (Conybeare, 1985:147). Dünya tarihinde 1950 öncesi incelendiğinde ticaret savaşlarının 14.yy'a kadar uzandığı görülmektedir. Özellikle Anglo-Hansen (14-17.yy'lar arası), 10 Yıl Tarife Savaşları (Fransa ve İtalya arasında) ve 1929 Smoot-Hawley tarife savaşları modern dönem öncesi etkili olmuş önemli ticaret savaşları olarak kabul edilir.

⁴ Friedrich List, Alexander Hamilton, J.S. Mill, Robert Torrens, Douglas Irvin, Thomas Attwood, Paul Bairoch ve J.M. Keynes gibi iktisatçılar korumacılığa atıfta bulunmuş farklı ekollerden iktisatçılardır. Tartışmaların diğer tarafında ise Francois Quesnay, A.Smith, David Hume, D. Richardo, André Morellet, Karl Marx, Alfred Marshall, Frederic Bastiat, Eli Heckscher, Bertil Ohlin ve Milton Fridman gibi serbest ticarete önemli katkılar yapmış iktisatçılar yer almaktadır.

⁵ Özellikle F. List, "Ekonomi Politüğün Ulusal Sistemi" ve A. Hamilton, "İmalat Raporu" çalışmalarında iktisadi milliyetçiliğin ve bebek endüstrileri tezinin gelişimi konusunda literatüre büyük katkı sağlamışlardır. F. List, en etkili ticaret teorisini ve iktisadi milliyetçiliğin babası olarak kabul edilmesinin yanı sıra (Levi-Faur, 1997a:360), bebek endüstrileri tezinin çerçevesini belirleyen en önemli ve ilk iktisatçılardan biridir (Levi-Faur, 1997b:154). Bunun yanı sıra, J. M. Keynes, J. G. Fichte, A. Basch, A.Selteri ve Louis S. Snyder gibi iktisatçılar iktisadi milliyetçilik kavramına atıfta bulunmuşlardır.

⁶ Adam Smith (1776) ve David Richardo (1817)'un, "Mutlak Üstünlükler" ve "Mukayeseli Üstünlükler" teorileri Klasik iktisatın serbest ticaret anlayışının teorik alt yapısını oluşturmaktadır.

⁷ T.R. Malthus, D. Richardo'nun değer teorisine ve J. B. Say'ın piyasa kanunu ilkelerine karşı çıkmıştır. J.S. Mill ise bebek endüstrileri tezine atıfta bulunarak korumacılığın gerekçelerine açıklama getirmiştir. Mill, görüşlerini "Politik Ekonomi İlkeleri" isimli kitabında açıklamıştır.

⁸ A. Smith'in bu uyarılarında haklı çıktığını 19 ve 20.YY'da yaşanan savaşlarda görmek mümkündür. Özellikle Japonya, İtalya ve Almanya gibi sonradan sanayileşen ülkeler 20.yy'da küresel çapta savaşların en önemli sebebi haline gelmişlerdir.

1929 Buhranı'nın ardından ticarete kısıtlayıcı önlemler artarak modern anlamda ticaret savaşına yol açmıştır. Ardından gelen dönemlerde küresel ticaret korumacılık ile liberal politikalar arasında dengesini farklı yoğunluklarda korumuştur. Fakat dünya ekonomisinin son 70 yılda başarmış olduğu ekonomik ve ticari gelişim, liberal politikaların küresel faydasının korumacılıkta daha fazla olduğunu göstermektedir.

1980'lerden sonra dünya genelinde liberalleşme konusunda önemli adımlar atılmıştır. Doğu Asya, Orta Doğu, Doğu Avrupa ve Güney Amerika'da birçok gelişmekte olan ülke liberal ekonomik politikalara dönmeye başlamışlardır. Böylece Japonya ve Batı Avrupa ile Kuzey Amerika kıtalarındaki birkaç gelişmiş ülkenin öncülüğünde şekillenen küresel ekonomik ve ticari düzen, 1980'lerden sonra farklı gelişmişlik düzeyine sahip ve daha fazla ülkenin katılımı ile geniş coğrafyalarda gelişimini sürdürmüştür. Öyle ki, 1999 yılında gelişmiş ülkeler, hızla liberalleşen ve küresel ekonomik düzende etkisi artan gelişmekte olan ülkelerle iş birliğini artırmak amacıyla G20 grubunu kurmuşlardır. G20 bu sayede, küresel ekonominin %80'inden fazlasını, küresel ticaretin ise %75'inden fazlasını temsil eder hale gelmiştir (G20, 2021).

1980-2007 dönemleri arasında küresel ticaret altın dönemini yaşamıştır. Korumacılık daha geri planda kalırken küresel tarife oranları, özellikle yüksek koruma duvarlarına sahip gelişmekte olan ülkeler öncülüğünde tarihin en düşük seviyelerine inmiştir. Küresel ticaret 1980-2007 arasında yedi kattan fazla artmıştır. Doğrudan yabancı yatırımlardaki büyüme ise aynı dönemler arasında ekonomik ve ticari büyümeyi de geride bırakmıştır (Erixon ve Sally, 2010:2-3). Bu dönemler arasında küreselleşme ve entegrasyon da genişlemiştir. Ayrıca Çin ve Hindistan gibi ülkeler küresel tedarik zincirinin merkezi haline gelmişlerdir.

Dünya genelinde işleyen ticaret ve küreselleşme sistemi, 1930'ların korumacılık anlayışına bir cevap olarak kurallara dayalı bir sistem üzerinde inşa edilmiştir. Fakat son yıllarda artan ticari anlaşmazlıklar mevcut ticaret sistemine ve politikalar zarar vermeye başlamıştır. 2008 Krizi'nin etkileri, kur savaşları, ABD ile Çin arasında yaşanan gerilimler, 2018'de başlayan ticaret savaşları, İngiltere'nin AB'den ayrılma girişimleri, ABD'nin NAFTA'yı güncelleme çabaları kurallara dayalı ticaret sisteminin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır (Handley ve Limao, 2019:95).

1.1. Neoliberal Politikalardan Kaçış: 2008 Krizi ve Ticaret Politikalarında Değişim

2008 Krizi ve devamında gelişen küresel olaylar, 1980-2008 dönemine damga vuran neoliberal politikalardan kaçışı hızlandırmıştır. Neoliberal politikalardan uzaklaşmaya yol açan olayların başında, 2008 Krizi'nin etkileri, kur savaşları, BREXIT süreci, 2016 ve sonrasında Avrupa ve ABD'deki seçimler, entegrasyon karşıtı gelişmeler, D. Trump politikaları ve nihayet ticaret savaşları gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından GATT, Dünya Bankası, IMF, AET ve diğer ekonomik ve siyasi kuruluşların etkisiyle küresel entegrasyon çabaları hız kazanmıştır. Artan ticari entegrasyon faaliyetleri küresel ticari açıklığı artırmıştır. Böylece mal ve hizmet ticaretinin GSYH içerisindeki payı 2008'de %61'e kadar yükselmiştir⁹. Fakat krizin ardından ticaretin yavaşlaması ile ticaretin küresel ekonomiye katkısı %58'lere gerilemiştir. Çünkü krizin ardından ticaret politikalarında korumacılık ve anti-entegrasyon uygulamalar lehine önemli bir değişim olmuştur. Özellikle tarifelerin ve tarife dışı korumacılığın artmaya başlaması, ticareti ve ticari açıklığı olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır (Gunnella and Quaglietti, 2019:1-5). Bu nedenle 2008 Krizi'nin ardından geçen 12 yıllık süre içerisinde ticaret ve GSYH'de ortalama küresel büyüme oranları neredeyse yarı yarıya düşmüştür.

2008 Krizi ve devamında yaşanan gelişmelere giden sürecin analizi için 1980-2008 dönemine damga vuran neoliberal dönemin incelenmesi büyük öneme sahiptir. 18.yy'ın sonları ve 19.yy'ın başları itibariyle klasik ekonomi anlayışı ilerici bir liberalleşme, bireysel girişim, sanayileşme ve serbest piyasa doğrultusunda gelişim göstermiştir. Ardından neoklasik ekonomi anlayışı, klasik ekonomiyi yeniden yorumlayarak fiyat, maliyet ve denge kavramlarıyla ekonominin matematiksel alt yapısının güçlenmesini sağlamıştır. Fakat ekonomiyi profesyonel bir sosyal bilim haline getiren neoklasik iktisatın ekonomik denge kuramı gerçeklikten oldukça uzak kalmıştır (Hartwick ve Peet, 2003:188-190). 1930'lardan sonra ise 1970'lere kadar Keynesyen ekonomi anlayışının güçlenmesi ile neoklasik iktisatın kabulleri arka planda kalmıştır¹⁰. Fakat 1970'lerde stagflasyon probleminde Keynesyen maliye politikalarının yetersiz kalması ve 1980'lerde ABD'de Ronald Reagan'ın, İngiltere'de Margaret Thatcher'in seçimle iktidara gelmesi nedeniyle 19.yy. liberalizm anlayışı, neoliberalizmin sağ kanat versiyonuyla yeniden güç kazanmaya başlamıştır (Walks, 2010:9). Böylece, 1930

⁹ Ekonomik entegrasyonlar arttıkça ticaretin liberalleşme süreci de hız kazanmıştır. Ayrıca ekonomik entegrasyonlar sayesinde liberalizm gelişmekte olan ülkelere doğru genişleyerek küresel çapta bir serbest ticaret dönemi başlamıştır. Fakat entegrasyonların serbest ticareti artırdığına yönelik fikirlerin yanı sıra, J. Viner gibi ekonomistler, ekonomik entegrasyonların aslında gizli bir koruma unsuru olduğunu iddia etmektedirler. Özellikle gümrük birliklerine dikkat çeken Viner, gümrük birliklerinin korumacı ticaret politikalarına yönelik bir uygulama olduğunu belirtmiştir (Viner, 1950:41-49). Kar (2017) ve Marinov (2015)'de entegrasyon ve korumacılık arasındaki ilişkiye atıfta bulunmuşlardır.

¹⁰ Fakat 1950'den sonra ticaret ve kapitalizm liberal politikalarla adım adım yeniden güç kazanmaya başlamıştır.

öncesi hâkim olan klasik liberalizm, 1970'lerden sonra güncellenerek neoliberalizm formatıyla kapitalizmi yaşatmak için geri dönmüştür (Kotz, 2000:65)¹¹.

Klasik ve neoklasik iktisatın liberal bakışına ek olarak¹², neoliberalizm piyasayı ekonomileri organize etmenin en ideal yolu olarak görmektedir. Neoliberalizme göre, sosyal-demokrasi şeklindeki devlet müdahalesi ekonomik büyümeyi sağlamak için uzmanlaşma, rekabet ve ticarete yönelik doğal eğilimleri bozmaktadır. Klasik ve neoklasik iktisatın kabulleriyle zenginleşen neoliberalizm özetle, dışa dönük ihracatçı bir ekonomi, piyasa mekanizmasıyla organize edilmiş yapı, minimum kamu harcaması, özelleştirme ve ticari serbestliği ifade etmektedir (Hartwick ve Peet, 2003:188-190). Bunun yanı sıra neoliberalizm malların, hizmetlerin, para ve sermayenin sınır ötesine serbestçe hareket etmesini ön görmektedir. Şirketler üzerinde vergi ve diğer kamu etkisini yok sayarak, sosyal devlet anlayışının büyük oranda ortadan kalkması gerektiğini kabul etmektedir (Kotz, 2000:64-66).

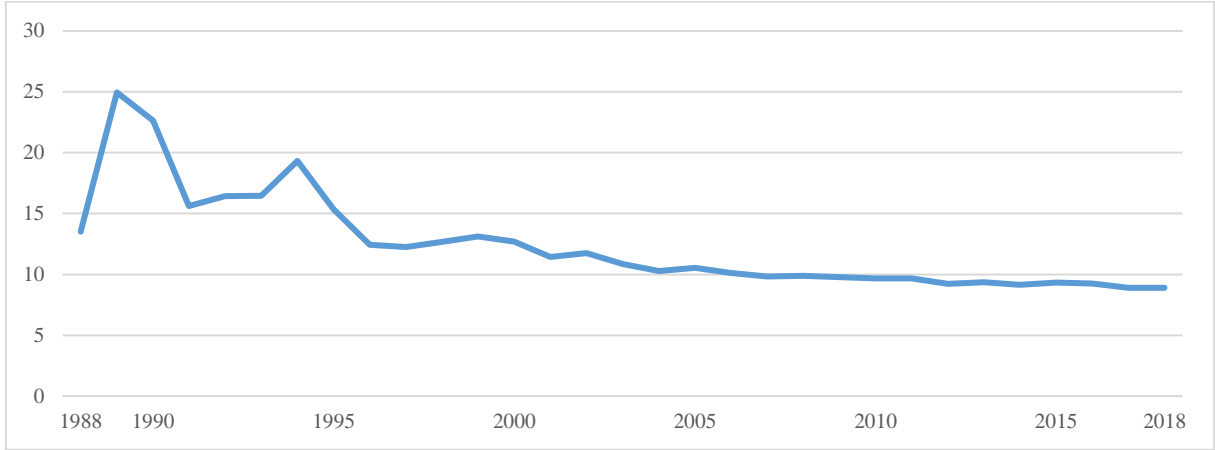
Neoliberalizm, kapitaliz sistemin devamı için ortaya çıkmış ve geleneksel kapitalist modellerin genişletilmiş şekli olarak kabul edilir. 20.yy'dan beri kapitalizm farklı periyotlarıyla sistematik krizlere neden olmuştur. Böylece her sistematik krizin ardından kapitalist sistemde önemli değişimler meydana gelmiştir. İlk olarak kapitalizm sistematik bir krize 1929 Buhranı'ndan sonra yol açmıştır. Bu krizle beraber klasik ve neoklasik kapitalist sistemde büyük bir değişim olmuştur. Bir diğeri ise 1970'li yıllarda meydana gelen, aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni şeklini alan kapitalist sistemin karşılaştığı sistematik krizdir. Kapitalist sistemin karşılaştığı son sistematik kriz ise 1980-2008 dönemine damga vuran neoliberal kapitalist sistemin yol açtığı 2008 Krizi'dir. Kısacası kapitalist sistem her krizin ardından sistematik bir değişime uğramıştır. Böylece neoliberal kapitalist sistem de 2008'in ardından yerini daha farklı bir kapitalist sisteme bırakmıştır (Kotz, 2009:305-306).

1980'lerden sonra dünya tarihinde ticaret, sermaye hareketliliği ve yatırımlar konusunda eşi benzeri görülmemiş bir serbestlik dönemi başlamıştır. Ana akım makro ekonomi politikaları keynesçilikten neoliberalizme geçince mallar, hizmetler ve finansal piyasaların liberalizasyonu da hız kazanmıştır. Böylece "bırakınız yapsınlar" ideolojisi yeniden güç kazanmaya başlamıştır (Seeraj, 2008:1-2). 1980'lere kadar daha çok gelişmiş ülkelerin etkili olduğu ticaret ve finans sistemindeki serbestleşme, gelişmekte olan ülkelere doğru genişlemiştir. Korumacılık bu sayede birçok alanda azalmıştır. Geleneksel korumacılık politikaları koruma unsuru olmaktan büyük ölçüde çıkmıştır. Bu dönemde korumacılığın azalmasında gelişmekte olan ülkeler liderlik yapmıştır. Böylece hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin iş birliğiyle dünya ekonomisi ve ticareti daha fazla büyümüştür. Özellikle 1997-2008 dönemleri arasında küresel ticaret altın dönemini yaşamıştır. Dünya genelinde milyonlarca insan yoksulluktan kurtulmuş, gelişmekte olan bazı ülkelerin rekabet gücü artmıştır (Ostry vd., 2016:38). Kısacası, neoliberal sistem, ekonomik, ticari, demokratik, hukuki, sosyal, kültürel ve askeri alanda dünyanın değişmesine yol açmıştır¹³.

¹¹ Neoliberalizmin tanımı konusunda oldukça fazla teori geliştirilmiştir. David Harvey (2005), Edward Fullbrook (2006), Soederberg, Menz ve Cerny (2005), Stein (2012)'in tanımlarından çıkan ve neoliberalizmi tanımlayan ortak anahtar kelimeler şunlardır; politik ekonomi, liberal insan, serbest girişimci ve piyasa, serbest ticaret, ekonomik büyüme, mal, hizmet ve sermayenin serbestliği, kendi kendini yöneten piyasa, devlet müdahalesinden uzak, ideoloji, doktrin ve yeni bir teori... (Stein, 2012:422-423)

¹² Simon Clarke, neoliberalizmin ve modern ekonomi anlayışının Adam Smith'e dayandığını ve "Ulusların Zenginliği" kitabında neoliberalizmin çerçevesini çizdiğini belirtmiştir (Clarke, 2005). M. Friedman, neoliberalizmin erken dönemdeki en güçlü savunucularından biridir. Friedman'a göre, ekonomi yönetimi bireysel girişimciliğe bırakılmalı ve serbest piyasa bireysel özgürlükle eşitlenmiş bir sistemdir (Friedman, 1951:4).

¹³ Neoliberal yönetim sistemi, üretim, tüketim, kültürün küreselleşmesini ve uluslararasılaşmasını sağlamıştır. Ayrıca bilgi teknolojilerinin genişlemesiyle üretim sisteminin bilimselleşmesini sağlamış ve kadınların ekonomik sistemdeki yerinin güçlenmesine neden olmuştur (Candeias, 2012:67).

Şekil 1: Küresel MFN Tarife Oranları¹⁴

Kaynak: World Bank, 2021.

1980 sonrası hız kazanan neoliberal politikaların etkisiyle ticarete korumacılık uygulamaları azalırken tarife oranları azalmaya başlamıştır. Şekil 1’de görüldüğü gibi, WTO/GATT’ın temel ilkelerinden biri olan MFN kuralı neticesinde MFN tarife oranları hızla azalmaya başlamıştır. 2000’lere kadar ortalama %10’un üzerinde olan tarife oranları bu tarihten sonra daha hızlı bir şekilde düşmüştür. Tarifelerdeki düşmenin etkisi ile 1995-2007 arasında mal ve hizmet ticareti ortalama %6,4 büyürken, küresel ekonomi yaklaşık ortalama yıllık %3,5 oranında büyümüştür. 2010’dan sonra ise tarifeler %10’un altına gerilemiştir. Fakat tarife oranlarındaki düşüş hızı, 2008 Krizi’nin ardından yavaşlamış ve hatta durma noktasına gelmiştir. Tarifeler böylece küresel krizin ardından neoliberal ticaret anlayışının güç kaybetmesi ile yeniden yükseliş sürecine girmiştir. Liberal politikaların güç kaybetmesi ile 2008-2019 dönemlerinde küresel mal ve hizmet ihracatında büyüme %3’e, küresel ekonomide büyüme ise %2,5’e kadar gerilemiştir (World Bank, 2021).

Neoliberalizm 2000 yılından sonra sert bir şekilde eleştirilmeye başlanmıştır. Özellikle 2008 Krizi’nde sistemin çaresiz kalması ve krizin bir sebebi olarak görülmesi nedeniyle neoliberalizme yönelik eleştiriler en yüksek seviyeye çıkmıştır. Bu eleştirilerin başında sistemin ideolojisinin ahlaki yapısı, düşük gelirli ülkelerde büyük sorunlara yol açması, aşırı yoksullukla mücadelede başarısız olması, kalkınma ve yatırımların gelişimini birçok ülke aleyhine engellemesi, küresel eşitsizliği ve adil olmayan ticareti artırması gelmektedir¹⁵. 1980’lerden sonra finansal deregülasyonun tüm dünyayı etkisi altına almasının bir sonucu olarak 2008 Krizi’nde deregülasyon dünyayı büyük bir durgunluğun içerisine çekmiştir. Kriz ve devamında, neoliberalizmin temel varsayımlarından biri olan kendi kendini düzelten piyasalar ve minimum kamu müdahalesi sistemi krizde başarısız olmuştur. Böylece kontrolsüz bir finans ve piyasa sisteminin krizler karşısında çözümsüz kaldığı anlaşılmıştır (Vogli ve Owusu, 2015:20).

1929 Buhranı’ndan beri o tarihe kadar yaşanan en büyük durgunluğa yol açan 2008 Krizi’nin ardından neoliberal politikalarından kaçış hız kazanmıştır. Krizden önce zaten artmaya devam eden korumacılık krizle beraber daha fazla artmıştır (Bussiere vd., 2010:5). Çünkü liberal finansal deregülasyonun yol açtığı kriz ülkelerin ekonomik kırılganlıklarının farkına varmalarına neden olmuştur. Bu nedenle Avrupa, Amerika ve diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde serbestlikten korumacılığa doğru bir eğilim başlamıştır. Ülkeler uluslararası ticaret ve ekonomi anlayışından iç piyasalara dönüşü ulusal bir politika haline getirmişlerdir.

Bu doğrultuda iktisadi milliyetçilik, ulusalcılık, entegrasyon karşıtı söylemler ve küreselleşmeye yönelik eleştiriler artmaya başlamıştır¹⁶. ABD ve Avrupa başta olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde giderek artan ekonomik milliyetçilik sağ kanattaki partilerin etkisi ile daha da hızlanmıştır. ABD’de

¹⁴ Basit ortalama en çok tercih edilen ülke tarife oranı, ticareti yapılan tüm mallar için hesaplanan tarifelere tabi tüm ürünler için en çok tercih edilen ülke oranlarının ağırlıksız ortalamasıdır. Veriler, altı veya sekiz basamaklı düzeyde Uyumlaştırılmış Ticaret Sistemi kullanılarak sınıflandırılır. Tarife satır verileri, emtia gruplarını tanımlamak için Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) revizyon 3 kodları ile eşleştirildi (World Bank, 2021).

¹⁵ Neoliberal politikalara getirilen en önemli eleştiriler arasında sağlık ve eğitim sisteminin büyük ölçüde özelleştirilmesine neden olması oldukça önemlidir. Özellikle halk sağlığının korunmasına yönelik kamu harcamalarının düşürülmesi, küresel salgın ve diğer hastalıklarla mücadelede başarısızlıkların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki 2020 yılına damga vuran Covid-19 salgınının hızlı yayılmasında ve dünyanın salgın karşısında başarısız olmasında neoliberal politikaların etkisi olduğu yönünde eleştiriler de vardır. Bu eleştirilere göre sermaye ve emeğin küreselleşmesinde kontrolsüz ve kuralsız politikalar, Ebola, SAARS, MERS ve Covid-19’ın yayılmasına önemli katkı yapmıştır (Navarro, 2020:271-272).

¹⁶ Krizlerin yıkıcı etkisi çoğu zaman korumacılığa teşvik eder. Krizin ardından hemen hemen bütün ülkeler benzer stratejiler uygulamışlardır. Bu stratejilerin başında mali kurtarma ve teşvik paketleri ile artan korumacılık gelmektedir. ABD ve Avrupa’da politikacıların serbest ticaretin devam etmesi gerektiği yönündeki uyarılarına rağmen, anti-damping uygulamaları, telafi edici önlemler, stratejik sektörlerin ekonomik olarak kurtarılması ve yerel ürün satın alma teşvikleri yaygın hale gelmiştir (Lewis, 2009:23).

D.Trump'ın iktidar olması, Fransa'da Marina la Pen'in, İtalya'da League Partisi'nin ve Hollanda'da Özgürlükçü Partisi'nin yükselmesi dünya genelinde artan milliyetçiliğe güç kazandırmıştır. D. Trump'ın milliyetçi politikaları ticaret savaşlarına yol açmış ve küresel ticaret politikalarını sarsmıştır. G20 ülkelerinde ulusal egemenlik, iktisadi milliyetçilik, göçmen karşıtlığı, yerli sanayi söylemleri ve politikaları seçimlerde milliyetçi partileri güçlendirmeye başlamıştır. Böylece 2008 Krizi'nden beri artan korumacılık ve iktisadi milliyetçilik hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkede popüler hale gelmiştir. (Bolle ve Zettelmeyer, 2019). Özellikle 2008 Krizi, Brexit süreci, İtalya-Fransa ve Hollanda'da aşırı sağ partilerin yükselişi, göçmen karşıtı söylemlerin hızlanması Avrupa'da genelinde milliyetçiliğin son 10 yılda çok fazla yükseldiğini göstermektedir (Wang, 2021).

Krizin ardından yükselen iktisadi milliyetçilik ve korumacılık politikalarının neden olduğu ilk ve en geniş küresel sorun 2010-2014 dönemlerinde etkisi hissedilen kur savaşlarıdır. Küresel krizin yol açtığı kayıpların telafisi için dünya genelinde genişletici para politikalarına hız verilmiştir. İç piyasanın canlanması için Çin, Brezilya, Hindistan, Singapur, Japonya, ABD, İngiltere başta olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke faiz indirimi yapmışlardır. Genişletici para politikasına karşı ihracatta rekabetin güçlendirilmesi amacıyla, sermaye kontrolleri ve döviz piyasalarına müdahaleler de artmaya başlamıştır. Bu durum karşısında ilk kez 2010 yılında Brezilya maliye bakanı Guido Mantega, kur savaşları kavramını ortaya atmıştır (Cline ve Williamson, 2010:1-2).

Kur manipülasyonları küresel düzleme yayıldıkça ve sürece katılan ülke sayısı arttıkça para savaşına dönüşmüştür. ABD ile Çin arasında özellikle 2000 yılından sonra artan karşılıklı kur manipülasyon suçlamaları, 2010 sonrası daha da şiddetlenmiştir. Böylece 2010'dan itibaren dillendirilmeye başlanan düşük faizli parasal genişleme ve kur savaşları algısı ticaret savaşlarına giden süreçte de etkisini göstermiştir. G20 ülkeleri başta olmak üzere gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında anlaşmazlıklar, küresel belirsizlikler, kur manipülasyonları ve korumacılık etkisini artırmıştır. Özellikle korumacılık, kur savaşlarında önemli bir politika aracı haline gelmiştir (Portes, 2016:47). Yeni korumacılık çerçevesinde genişleyen kur savaşlarının yol açtığı ekonomik ve ticari belirsizlikler, küresel ticaretin ve ekonominin yavaşlamasına yol açmıştır. Ayrıca 2008 Krizi'nin yol açtığı kayıpların telafisinde sürecin uzamasına neden olmuştur.

Kur savaşlarının ardından korumacılığın etkilediği veya hızlandırdığı diğer gelişmelerin bir kısmı ise Avrupa kıtasında yaşanmıştır. 2011 yılında etkisi artan Avrupa Borç Krizi¹⁷, 2016 yılında referandumu yapılan Brexit ile Fransa, Hollanda ve İtalya gibi ülkelerde aşırı sağ partilerin yükselmesi entegrasyona karşı eleştirileri şiddetlendirmiştir. Avrupa genelinde iktisadi milliyetçilik, anti küreselleşme, ulusal politikalar, korumacılık, yerel piyasalar gibi kavramlar bu gelişmelerin etkisi ile güç kazanmıştır. Avrupa'da yaşanan bu gelişmelerin etkisi gelişmekte olan ülkelere de yayılarak küresel belirsizlik ve endişeler artmaya devam etmiştir.

2008'in ardından korumacılığın ulaştığı en radikal küresel olay ticaret savaşlarıdır. Neoliberal politikaların ön gördüğü finansal ve ticari liberalleşme politikalarını güçlü bir şekilde uygulayan Çin dünyanın en fazla ihracatını yapan ülkesi olmuştur. Fakat 2001'de Çin'in DTÖ'ye üye olmasının ardından ABD-Çin arasındaki gerilim yeniden yükselmeye başlamıştır. Finansal krize karşı alınan önlemler neticesinde iki ülke arasındaki gerilim kur manipülasyonları, Çin Denizi, casusluk faaliyetleri, teknolojik yaptırımlar, rekabet, Uygur Bölgesi ve Orta Doğu konularıyla oldukça geniş bir zemine yayılmıştır. Barack Obama döneminde şiddetlenen anlaşmazlıklar nihayet Donald Trump'ın milliyetçi ve ulusalcı politikalarıyla zirveye çıkmıştır. Öyle ki 2018'de ABD'nin korumacı iktisat politikaları küresel bir ticaret savaşına yol açmıştır. Ticaret savaşları sadece ticaretin yönü ile sınırlı kalmamıştır. Ticaret savaşları, kurlar, ticaret, teknoloji, askeri, siyasi ve sosyal alanlara yayılarak 21.yy'ın en yaygın korumacı dönemine yol açmıştır. Fakat son ticaret savaşlarının daha öncekilerden önemli bir farkı, geleneksel ve yeni modern koruma yöntemlerin birlikte uygulandığı geniş bir korumacı dönem olmasıdır. Böylece ABD-Çin arasındaki rekabet nedeniyle başlayan ticaret savaşları küresel ekonomi ve ticaretin hızını da yavaşlatmıştır. İki ülke arasındaki toplam mal ticareti %10'dan fazla azalmıştır.

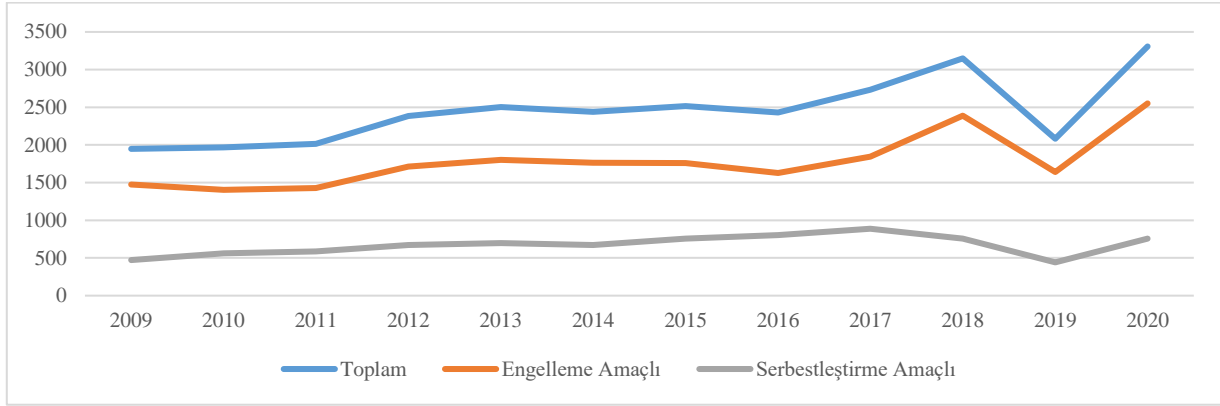
2020 yılının ilk aylarında ABD ve Çin arasında ticaret savaşlarını bitirecek olan birinci faz anlaşma yapılmıştır. Fakat son 80 yılın en büyük ekonomik ve sağlık felaketine yol açan koronavirüs salgını, birinci faz anlaşmanın azalttığı küresel belirsizliği, korumacılığı ve kayıpları yeniden artırmaya başlamıştır. Böylece son yıllarda ticaret savaşları, D. Trump politikaları ve ABD, Avrupa ve İngiltere'de yükselen milliyetçi

¹⁷ 2008 Krizi ile Yunanistan'ın kamu borcu krizi ve Euro bölgesinde borç seviyelerinin belirginleşmesi küresel belirsizliklerin şiddetini artırmıştır. Borç krizi içerisinde yer alan Yunanistan, İrlanda ve Portekiz'in kurtarılması amacıyla AB ve IMF harekete geçmiştir. Fakat Avrupa ve dünya genelinde istikrarsızlık bir süre daha devam etmiştir. Özellikle krizin finansal yollarla yayılma ve bulaşma riski endişeleri artırmıştır. Ayrıca birliğin varlığı ve politikaları yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Para politikasında ülkelerin bağımsız olmaması fakat mali politikalarda ortak bir mekanizmanın olmaması önemli bir eleştiri noktası haline gelmiştir. Böylece AB'nin geleceği ve entegrasyon sistemi üzerinde alevlenen tartışmalar belirsizlikleri artırmıştır (SESRIC, 2010:2-3). Bu doğrultuda AB içerisinde özellikle kurtarma paketlerine karşı söylemler ile anti-entegrasyon ulusal söylemler yükselmeye başlamıştır.

politikaların etkisi ile artan belirsizliklerin Covid-19 krizi ile birleşmesi küresel endişeleri 1945 yılından beri en yüksek seviyeye çıkmasına yol açmıştır (Albertoni ve Wise: 2021:41-42).

Hem tıbbi olarak hem de ekonomik olarak bulaşıcı olan salgının ilk dönemlerinde talep ve arz şokları meydana gelmiştir (Baldwin ve Tomiura, 2020:59). Salgının yol açtığı kayıplarla mücadele etmek amacıyla dünya genelinde ihracat kısıtlamaları artmıştır. Özellikle gıda ürünleri ile sağlık ürünlerinde birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ihracata kısıtlama getirirken bu ürünlerin ithalatını serbest bırakmıştır. Kısıtlamalar zorunlu olmayan ithalata da yansiyarak kısa dönemli fakat oldukça etkili bir korumacılık dönemi başlamıştır.

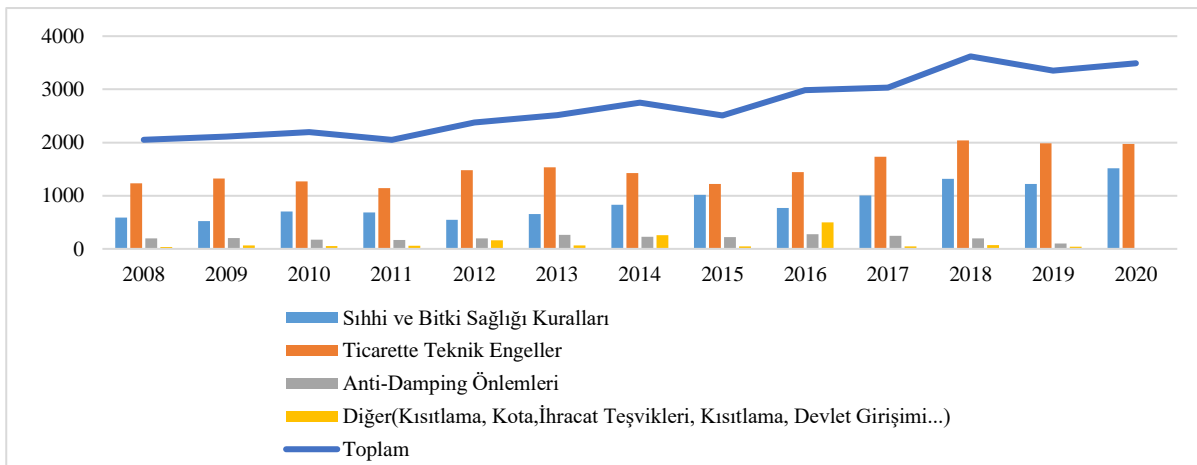
Şekil 2: Küresel Ticarete Toplam Müdahale Sayıları

Kaynak: Global Trade Alert, 2021.

2008 Krizi, küresel ticaret ve ekonomi sisteminde büyük bir değişime yol açmıştır¹⁸. Neoliberal politikalar güç kaybederken neomerkantilizm ve neokeynesyencilik gibi isimler altında korumacılığa daha fazla odaklanan yeni bir dönem başlamıştır. Bu nedenle dünya ticaretine yönelik müdahale sayıları korumacılık lehine gelişmiştir. Şekil 2’de görüldüğü gibi krizin ardından ticaretin serbestleştirilmesine yönelik müdahalelerin toplamı 500’ün altında kalmıştır. Oysa ticareti engellemeye yönelik müdahale sayıları yıllık 2500’ün üzerine kadar çıkmıştır. Artan korumacılık, kur savaşları ve ticaret savaşları gibi küresel gelişmeler ticaretin liberalleşmesini yavaşlatmıştır. ABD’de D. Trump’ın başkan olmasının ardından ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalar azalmaya başlarken, engelleme amaçlı uygulamalar artmaya devam etmiştir. 2019’da ise ticaret savaşlarının etkisinin azalmaya başlaması ile engelleme amaçlı yeni uygulamalar da azalmıştır. Fakat toplamda 1641’e kadar inmiş olan ticareti engelleyici uygulamalar 2020 yılında covid-19 salgını nedeniyle 2550’nin üzerine çıkmıştır. Sonuç olarak 2008 Krizi, kur savaşları, Brexit, ticaret savaşları ve covid-19 salgını dünya genelinde korumacılığın yükselmesinde en büyük sebep olmuştur.

Şekil 3: Küresel Ticarete Tarife Dışı Önlemlerin Sayısı

Kaynak: WTO, 2021b.

¹⁸ 20.yy’ın sonlarına doğru Maastricht Anlaşması, AB’nin resmi olarak kurulması, NAFTA’nın imzalanması ve GATT’in DTÖ’ye dönüşmesi sayesinde küresel ticaretin daha fazla açılması konusunda büyük bir dönüşüm başlamıştır. Fakat Doha Turu hedeflerinin gerçekleşmemesi ve 2008 Krizi’nin ardından yükselen geniş tabanlı korumacılık, çok taraflılık ve karşılıklılık ilkesi çerçevesinde uzun yıllardır devam eden ticaret sistemini bozmaya başlamıştır (Albertoni ve Wise, 2021:42).

2008'in ardından yükselen korumacılık daha çok yeni modern yöntemler üzerinden yürümüştür. GTA (Global Trade Alert)'nin hesaplamalarından elde edilen verilere göre son 12 yıldaki uygulamaların %85'inden fazlası sübvansiyonlar, ihracat önlemleri, koşullu önlemler gibi yeni korumacılık uygulamalarından oluşmaktadır. Oysa tarifelerin korumacı uygulamaların arasındaki payı %15'in altında kalmıştır. Bu bilgiler doğrultusunda yeni korumacılığın geleneksel korumacılığa göre daha fazla tercih edildiği söylenebilir. Şekil 3'te Dünya Ticaret Örgütü tarafından hesaplanan küresel ticarete tarife dışı önlemlerin sayısı gösterilmiştir. Tarife dışı önlemlerin sayısı 2008'den beri ortalama olarak artmıştır. Öyle ki 2008'de 2000 olan tarife dışı önlemlerin sayısı 2018'de ticaret savaşları nedeniyle 3600'ün üzerine çıkmıştır. 2019'da ticaret savaşlarına yönelik yeni uygulamaların azalması nedeniyle dünya genelinde tarife dışı müdahale sayıları da 3350'ye gerilemiştir. Fakat covid-19 kriziyle beraber sağlık-bitki sağlığı ile teknik engeller başta olmak üzere toplam tarife dışı engellemeler 3488'e kadar yükselmiştir. Ayrıca tarife dışı korumacı uygulamalarda en çok tercih edilen yöntemler ise ticarete teknik engeller, sıhhi ve bitki sağlığı önlemleri ile anti-damping önlemleridir.

Korumacılığın küresel ticaretin açıklığı üzerinde oldukça belirgin ve etkili bir politika olduğunu teorik çalışmalar göstermektedir. Fakat aşırı liberalleşmeye dayalı neoliberal politikalar dengesiz ve kural dışı bir ekonomi sistemine yol açmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler gelişmesine rağmen, küresel kırılganlık da artmıştır. Bu doğrultuda neoliberal politikalara yönelik en şiddetli eleştiriler 2008 Krizi'nin ardından başlamıştır. Fakat krizle beraber neoliberal politikalara yönelik eleştiriler teoride kalmamış, uygulamaya geçmiştir. Böylece küresel korumacılık yeni modern yöntemlerle yükselmeye başlamıştır. Kur savaşları, Avrupa Borç Krizi, Avrupa ile Amerika'da yükselen milliyetçilik ve Brexit süreci ile genişleyen korumacılık, 2018'deki ticaret savaşları ile farklı bir boyut kazanmıştır. Böylece topyekûn bir korumacılık dönemi başlamıştır. Ayrıca son 12 yılda zayıf ve korumacılığın gölgesinde gelişen küresel ticaret ve ekonomi, Covid-19 Krizi'ne hazırlıksız yakalanmıştır. Ticaret savaşlarının yol açtığı belirsizlikler 2020'nin ilk aylarında faz-1 anlaşması neticesinde azalmaya başlarken, salgının pandemi ilan edilmesi, korumacılığın sosyal, siyasal, askeri ve ekonomik alanlarda şiddetli bir şekilde yeniden yükselmesine yol açmıştır. Ekonomik aktivitelerin durma noktasına geldiği pandemi krizinde sağlık ve temel gıda ürünleri ile aşı başta olmak üzere ihracat kontrolleri sıklaşmıştır. Birçok ülke acil olmayan ithalata da ara vermiştir. 2008'in ardından artan korumacılık, küreselleşme karşıtı söylemler, iktisadi milliyetçilik, ekonomik ve ticari belirsizlikler salgın döneminde tekrar yükselmiştir. Fakat 2021 yılı itibarıyla küresel iş birliğine yönelik hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelere önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. İhracat ve ithalat kısıtlamaları azalırken ABD, AB ve Çin, bölgesel iş birliği anlaşmaları yapmaya başlamışlardır. Krizin ardından yeni dünya sisteminde liberal politikalar ile iş birliğinin yeniden güçlenmesi beklenmektedir. Buna rağmen korumacı politikalar gıda ve sağlık gibi hassas sektörlerde kalıcı olacağı tahmin edilmektedir.

2. UYGULAMA

Çalışmanın bu bölümünde ampirik uygulama sonuçları sunulmuştur. İlk olarak konuya ilişkin literatür özetine yer verilmiştir. Literatür özetinin ardından yöntem ve model tartışması yapılmıştır. Yöntem ve model tartışmasının ardından ise dünya geneli için yapılan analiz sonuçları raporlanmıştır.

Literatürde yer alan çalışmalardan çıkan ortak sonuca göre geleneksel ve yeni korumacılık politikaları küresel ticareti ve ticari serbestliği olumsuz yönde etkilemektedir. Aynı zamanda korumacılığa taraf ülke sayısı arttıkça ekonomik büyüme, istihdam, doğrudan yabancı yatırımlar ve sermaye stoku gibi makro değişkenler olumsuz yönde etkilenmektedir. Oysa ticaret ve ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu çalışmanın uygulama kısmında çıkan sonuçlar literatürde yaygın olan her türlü korumacı politikaların küresel ticareti negatif yönde etkilediği yönündeki sonuçlarla örtüşmektedir. Bunun yanı sıra kur manipülasyonları da küresel ticaretin gidişatı ve yönü üzerinde güçlü ve belirgin bir etkiye sahiptir. Literatür taraması aşağıdaki tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Literatür Taraması

Çalışma	Ülke ve Dönem	Yöntem ve Veri Seti	Sonuçlar
Martirosyan, 2020	Düşük ve yüksek gelirleri 139 ülke, 1994-2018.	Panel veri analizi, ticari açıklık ve ekonomik büyüme	Ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir pozitif ilişki olduğu konusunda sağlam bir destek yoktur
Khalid, 2016.	Türkiye, 1960-2014.	ARDL analizi, ticari açıklık ve ekonomik büyüme	Seriler arasında eş bütünleşme vardır. Kısa vadede ticari açıklık ekonomik büyümeyi desteklemektedir.
Fatima, vd., 2020.	Dünya geneli, 1980-2014.	GMM Tahmincişi, ticari açıklık, ekonomik büyüme ve beşeri sermaye birikimi.	Ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında dolaylı ve güçlü bir ilişki vardır. Ayrıca beşeri sermaye birikimi ile ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında da dolaylı ve güçlü bir ilişki vardır.
Romer, 1990.	Gelişmiş ve gelişmekte olan 90 ülke,	Kesit araştırması, ticari açıklık, üretkenlik ve büyüme	Ticari açıklık ile büyüme arasında ilişki vardır. Ticari açıklık büyümeyi desteklemektedir.
Keho, 2017.	Fildişi Sahilleri, 1965-2014.	ARDL ve Toda-Yamamoto, ticari açıklık, ekonomik büyüme, sermaye stoğu ve emek.	Ticari açıklık ekonomik büyümeyi kısa ve uzun vadede pozitif yönde etkilemektedir.
Yanıkaya ve Altun, 2020.	Dünya geneli için, 1995-2014.	Dinamik panel veri yöntemi, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve tarifeler.	Ticari açıklık büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Brüt ithalat tarifeleri büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Tarifeler ihracatın azalmasına ve ekonomik büyümenin düşmesine yol açmaktadır.
Zestos ve Tao (2002)	ABD ve Kanada (1948-1996)	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi, ticari açıklık, büyüme	ABD ve Kanada'da dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki vardır ve GSYH ile dış ticaret arasında iki yönlü bir ilişki vardır. Fakat ABD'de dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki daha zayıftır. Granger nedensellik sonuçlarına göre Kanada, ABD'den daha açık bir ekonomidir.
Kowalski (2005)	86 Gelişmekte Olan Ülke (1970-2003)	GTAP ve Swiss Simülasyon Yöntemi, tarifeler, refah, ticaret, gelir.	Tarife indirimlerinin sonuçları, tarife oranlarının yüksekliğine göre değişir. Yüksek tarife uygulayan ülkeler tarife indirimleri sayesinde vergi geliri kaybederler de daha fazla ticaret ve refah artışına yol açar. Daha düşük vergi uygulayan ülkelerde ise gümrük vergileri indirildiğinde daha az vergi kaybı oluşur.
Romalish (2006)	Tüm Gelişmekte Olan Ülkeler (1960-2000)	EKK Regresyon Analizi, tarifeler, ticaret, GSYH,	Ticari açıklık ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir. Pazara elişim kolaylaştıkça gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesi artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde mevcut tarife oranları sıfırlanırsa, gelişmekte olan ülkelerde ticaretin GSYH içerisindeki payı %30 daha fazla artarken, büyüme oranları %0.6-1.6 arasında artabilir.
Abboushi (2010)	Dünya Geneli (1967-2008)	Literatür taraması, korumacılık ve ticaretteki büyüme.	Dünya ticareti, GSYH'den daha hızlı büyümüştür. Serbest ticaret yanlısı ülkeler, korumacı ülkelere göre daha hızlı büyümüştür. Korumacılık uygulayana da uygulanana da zarar vermektedir.
Sun ve Heshmati (2010)	Çin (2002-2007)	FRONTIER 41 ve Anova, Regresyon Analizi, ticari açıklık, büyüme	Küresel ticarete açıklık ekonomik büyüme için önemli bir faktördür. Çin'de uluslararası ticaretle ekonomik büyüme birlikte gelişti. Küresel ticarete katılımın artması Çin'in ekonomik büyümesini hızlandırmakta ve statik ve dinamik faydaları artırmaktadır. Uluslararası ticaret hacmi ve yüksek teknolojiye dayalı ihracat Çin'in üretkenliği üzerine pozitif bir katkı sağlamaktadır. Çin, 1980-2008 arasında tarifeleri ve tarife dışı engelleri azaltarak DTÖ'ye üye olmuş ve küresel ticaret açık bir ülke haline gelmiştir.

Carrere ve Melo (2011)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan 90 Ülke (2002-2004)	Yer Çekimi Modeli, NTMs, MFN.	NTMs önlemleri, tarife önlemlerine göre daha kısıtlayıcı etkiye yol açar. Teknik önlemler ve otomatik olmayan lisanslar NTMs içerisinde en sık kullanılanlarıdır.
UNCTAD (2012)	Tüm Gelişmekte Olan Ülkeler (1950-2012)	Karşılaştırma, tarifeler, tarife dışı önlemler	GATT/WTO ve diğer kurumların sayesinde tarife indirimleri büyük ölçüde sağlanmış ve son yıllarda tarifelerin etkisi azalmıştır. Fakat korumacı önlemlerde son yıllarda tarife dışı önlemler daha ön plana çıkmaktadır. NTMs'ler oldukça karmaşık yapıya sahiptir ve dünya ticaretini tehdit etmeye başlamıştır. Son yıllarda pazar erişimini kısıtlamada ön plana çıkan tarifeler değil tarife dışı önlemlerdir (NTMs).
Georgiadis ve Grab (2013)	G20 ülkeleri (2009-2012)	Genelleştirilmiş Moment Yöntemi (GMM) Analizi, tarifeler, tarife dışı önlemler, büyüme	Ekonomik büyüme düştükçe, korumacı önlemler artmaktadır. Ekonomide %1'lik düşüş diğer ülkeye uygulanan korumacılığın %4 artmasına neden olur. Rekabet kötüleştikçe ülkeler arasında korumacılık daha fazla artmaktadır. Örneğin ülkelerden birinin para birimi %1 değer kazandığında, ticaret ortağına uygulanan kısıtlayıcı önlemler %1 artmaktadır. Sonuç olarak ekonomik büyüme ve korumacılık arasında sistematik bir ilişki ortaya çıkmıştır.
Nicita ve Rollo (2013)	Sahra Altı Afrika ülkeleri (2000-2011)	Probit Tahmin Modeli Analizi, tarifeler, ticari açıklık	Sahra altı bölgede ticarete açıklık veya pazara erişim koşullarının düzeltilmesi oldukça önemlidir. Sahra Altı ülkelerde yüksek tarifelerin serbest ticaret anlaşmaları ile indirilmesi durumunda, serbest ticaretin dışında kalan ülkelere göre serbest ticaret anlaşması yapan ülkeler daha fazla kazançlı çıkar. Bölgede tam bir serbestleşme sağlanması durumunda ticaret en az 2.7 kat daha fazla artabilir.
Kalu ve Joy (2015)	Nijerya (1984-2013)	GARCH ve Pairwise-Granger Nedensellik Testi, ticari açıklık, ekonomik büyüme, faiz oranı, kur	Nijerya'da ticari açıklık, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Ekonomik büyüme ile ticari açıklık arasında iki yönlü ilişki vardır.
Caliendo vd. (2015)	Dünya Geneli (1990-2010)	Melitz-Chaney Ticaret Modeli ve Panel Analizi, Tarifeler, GSYH, ticaret, ticari açıklık, refah düzeyi	Serbest ticaretin ve tarife indirimlerinin gelişmemiş ülkelerdeki firmalara etkisi gelişmiş ülkelerden daha fazladır. Küresel ticarettten elde edilen kazançların dörtte üçü MFN tarife indirimleri sayesinde gerçekleşirken geri kalan kısım da serbest ticaret anlaşmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca serbest ticaret geliştirmekte olan ülkelere daha fazla yarar sağlamıştır. Yani tarife indirimleri arttıkça ekonomiler, üretim, verimlilik, ticaret, piyasa erişimi artmaktadır. Liberalizm arttıkça refah da artmaktadır.
Caliendo ve Parro (2015)	NAFTA, AB, Gelişmekte Olan Ülkeler (1995-2011)	Ricardian Sektörel Bağlantı Modeli ile Girdi-Çıktı Analizi, tarifeler, ticaret, GSYH, refah	Uruguay Görüşmelerinin ardından liberalleşme çabaları reel gelirden ortalama %1,4 oranında artışa yol açmıştır. Meksika'nın refahı %1,31 ve ABD'nin refahı %0,08 artarken, Kanada'nın refahı %0,06 oranında düşmüştür. Gümrük vergilerindeki indirimler üretim yapısı, ara mallar ve girdiler dikkate alınmadığında refah üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür.
Bureau vd. (2016)	Dünya Geneli 130 üye (2001-2013)	Mirage Modeli ile Genel Eşitlik Modeli Smülasyonu, tarifeler, refah, GSYH	2001 yılında Doha görüşmelerinde alınan kararların ardından 2013 yılına kadar bölgesel ticarete sınırlı bir serbestleşme sağlanmıştır. Ortalama tarifelerde 2001-2013 arasında ancak %0,3 oranında bir azalma olmuştur. DTÖ'nün %1 oranında tarifelerin indirilmesini ön gören hedefin uzağında kalındı ve daha eşitsiz sonuçlara yol açmıştır. Doha Görüşmelerinde hedeflenen tarife indirimlerinin gerçekleşmemesi refah artışının düşmesine yol açmıştır.
Lin (2016)	ASEAN+6 (1996-2010)	Sağkalım Analizi, tarifeler, zaman.	Düşük gümrüklü mamul mal ticareti, yüksek gümrüklü ticarete göre daha uzun sürer. Tarifeler ile ticaret süresi arasında negatif bir korelasyon vardır ve bu etki yaklaşık %4'tür. Ayrıca, bölge içerisinde azalan tarifeler bölge içindeki ticaretin ömrünü uzatır. Son olarak düşük tarife oranları, ticaretteki riskin %9 daha az olmasına neden olmaktadır.
Bas vd. (2016)	16 OECD ülkesi (1996-2007)	Robustness Analizi, tarifeler, üretim, dış ticaret	İthal ara mallara uygulanan gümrük vergileri, küresel teknoloji sınırına yakın olan teknoloji firmaları için zararlıdır. Ayrıca ithalat tarifelerinin etkisi, uygulanan ürünlerin teknolojik yapısına göre farklı etkilere yol açar. Yüksek teknolojlili ürünlerin ithalatına koyulan yüksek koruma önlemleri küresel verimlilik açısından daha zararlıdır.

Keawphun (2016)	Dünya Geneli 89 Ülke (1994-2005)	Liiner Regresyon Modeli, ticari açıklık, işsizlik	Ticari açıklık oranı işsizlik oranını negatif yönde etkilemektedir. Ticari açıklık bir birim arttığında işsizlik oranı %1 azalmaktadır. Fakat farklı zaman aralıklarında ticari açıklığın işsizlik üzerinde önemli bir etkisi yoktur.
Ghods vd. (2017)	Dünya Geneli (1995-2014)	Çekim Modeli, tarife dışı engeller, ticaret, arz, talep	Tarife dışı önlemlerin %60'ı ticareti engellemektedir. Tarife dışı engeller talep tarafını olumlu etkilerken, arz kısmında maliyet artışı nedeniyle negatif bir etki yapmaktadır. Özellikle, Avrupa ve Orta Asya'daki yüksek gelirli ülkeler için ticareti engellemektedir.
European Parliament (2017)	AB (2016-2017)	Literatür Taraması	Serbest ticaret AB'de her ülkeye aynı derecede fayda sağlamamıştır. Bazı ülkelerde sorunlara yol açmıştır. ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde serbest ticaretin aleyhine gelişmeler başlamıştır. Fakat serbest ticareten dönmek yani korumacılık etkisizdir. İşsizliğin çözümüne katkı sağlamaz. Sektörlerdeki maliyetin artışına yol açar. Düşük gelir grubuna sahip birkaç ülkede yüksek koruma vardır fakat yüksek gelir grubuna sahip bir ülkede yüksek koruma değil, yüksek liberal politikalar vardır. AB'nin refahı daha fazla ticarete bağlıdır ve AB'nin büyüme performansı ticaretteki serbestleşme ile büyümesi gerekmektedir. Aksi takdirde AB'nin küresel ekonomideki payı azalabilir.
Santeramo ve Lamonaca (2018)	Dünya Geneli (1990-2017)	Robust Regresyon Analizi, tarifeler, ticaret	MFN'lerin gıda ticareti üzerindeki etkisinin belirlenmesi için uygulanan politikanın belirlenmesi önemlidir. Literatürde MFN'lerin gıda ticareti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu gösteren çalışmaların yanı sıra negatif bir etkiye sahip olduğunu gösteren çalışmalar da mevcuttur.
Quaglietti (2018)	ABD, Çin, AB ve Dünya Geneli (1948-2018)	Simülasyon Tahmini, tarifeler, yatırım, belirsizlik, ticaret, enflasyon, büyüme	Son 10 yılda yeni serbest ticaret anlaşmaları azalmıştır. Tarife indirimleri, krizden sonra kriz öncesine göre durmuştur. 2012'den beri tarife dışı artışlar yükselmeye başlamıştır. ABD ve Çin arasında başlayan tarife artışları ise küresel piyasalarda yatırım kararlarını etkilerken riskleri artırmaktadır. Ticari çekişmeler küresel ekonomiyi ve ticareti yavaşlatabilir, özellikle düşük gümrük vergileri ile yakın ticari ilişkileri olan ülkeleri daha fazla etkiler. Tarife artışları aynı zamanda tüketici fiyatlarını yükselterek satın alma gücünü düşürür. Uzun dönemde daha yüksek ve genele yayılmış korumacılık daha az çıktı ve ekonomik büyüme demektir.
Veld (2019)	1993-2018, EU28 ve ABD	Quest Simulasyon Modeli, tarifeler, tarife dışı önlemler, ticaret, büyüme, talep, ticari açıklık	MFN ve NTMs'deki her bir birim artış, tek pazarda ek maliyete yol açar ve korumacılıktaki %13'lük bir artış ticaretin bölge dışına kaymasına yol açar. Bu durumda ihracat ve ithalat azalırken ithalattaki azalma %20'ye kadar yükselebilir. Ticari engellerdeki artış hem ticaretin akışını hem de iç piyasada ekonomik büyümeyi ve yerli talebi olumsuz yönde etkilemektedir. Böylece euro bölgesinde GSYH yaklaşık %6,8 düşebilir. Kısacası, tarife ve tarife dışı engeller arttığında AB içerisindeki ticaret, ticari açıklık ve GSYH azalır. Ekonomik maliyetler yükselik ve satın alma gücü azalır.
Siddiqui (2020)	ABD, Çin, Dünya Geneli (1996-2018)	Grafiksel Karşılaştırma, dolar, dış ticaret	Doların küresel rezervlerin üçte ikisini oluşturması ABD dolarının gelecek on yıl içerisinde hegemonik gücünü koruyacağını göstermektedir. Çin'in yükselişi karşısında önemli bir tehdit olan doların bir süre daha konumunu koruması muhtemeldir. Gelecek 10-15 yılda Çin'in ulusal para biriminin kullanımının artması muhtemeldir fakat ABD dolarının yerini alması 30 yılı bulabilir. ABD'nin dış ticaret açığının yüksek olması doların küresel pozisyonunu etkilemektedir. Fakat ABD dolarının değer kaybetmesi durumunda dünyanın en fazla döviz rezervine sahip Çin'i derinden etkileyebilir.
Şanlı ve Ateş (2020)	Dünya Geneli (1970-2019)	Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Analizi, tarifeler, dış ticaret	Ticaret ve kur savaşları küresel ekonomi ve ticaretin büyümesini yavaşlatmıştır. Ayrıca 2008'den sonra yükselen yeni korumacılık ve ardından gelen ticaret ve kur savaşları, küresel ticareti ve ekonomiyi kriz öncesine göre olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca, tarifeler ve tarife dışı önlemler küresel ticareti negatif yönde etkilerken, GSYH pozitif yönde etkilemektedir.
Cook ve Patel (2020)	Seçilmiş 40 Ülke (1995-2011)	Dinamik Stokastik Genel Denge (DSGE) Modeli, dolar, dış ticaret	ABD dolarının değerini belirleyen faiz politikaları, ABD'nin dışındaki ülkelerin tedarik zinciri etkilemektedir. Kurlar, özellikle ABD doları ve birkaç para birimi, ithalat maliyetlerini ve küresel tedarik zincirini yönlendirmektedir. İdeal kur ve para politikaları önemlidir. Yinede esnek kur sistemi, sabit kur sistemine göre daha faydalıdır.

2.1. Yöntem

Bu çalışmada tarife ve tarife dışı korumacı önlemlerin dış ticaretin açıklığı üzerindeki etkileri küresel ekonomi için 1980-2019 dönemi temel alınarak test edilmiştir. Bu amaçla ARDL Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Temel analiz testlerinden önce birim kök testleri yapılmıştır.

Engle-Granger gibi farklı eş bütünleşme testleri olmasına karşın, bu çalışmada serilerin farklı düzeyde durağan olmalarından dolayı, daha kullanışlı olan ARDL sınır testi kullanılmıştır (Pesaran vd, 2001). Benzer şekilde, çalışmada sınırlı sayıda gözlem olduğu için, serilerin farkının alınması ile yapılan analizlerde ortaya çıkan kayıplar modelin güvenilirliğini zedelemektedir. Bu nedenle değişkenlerin düzey değerleri ile nedensellik analizine imkân veren Toda-Yamamoto nedensellik testi yapılmıştır.

2.1.1. Birim Kök Testleri

Zaman serileri analizinde serilerin durağanlığının ölçülmesi çalışmanın sonuçlarının gerçekliği ve doğruluğu açısından oldukça önemlidir. Zaman serilerinde kullanılan verilerin kovaryanslarının, ortalamalarının ve varyanslarının zamandan bağımsız olduğu, yani durağan olduğu kabul edilir (Asterio ve Hall, 2007). Makroekonomik değişkenlerin reel ve nominal değerlerinin zamanla artması serilerin varyans ve ortalamalarının değişmesine yol açmaktadır. Bu nedenle Box ve Jenkins (1970), modelde kullanılan değişkenlerin durağan olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Zaman serileri analizi yapılırken iktisadi verilerin geçmiş yıllarda karşılaşmış olduğu şoklar gelecek dönemde de devam edebilir. Değişkenlerin geçmiş dönemlerde karşılaştığı şokların etkileri eğer gelecek dönemde devam ederse bu durum sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmasına yol açabilir (Granger ve Newbold, 1974:111-112). Bu nedenle serilere fark alma işlemi uygulanmaktadır. Fakat durağan olmayan serilerle yapılan analizlerin gerçek regresyon ilişkisini yansıtabilmesi için seriler arasında bir eş bütünleşme ilişkisinin olması gerekmektedir (Gujarati, 1999:725).

Serilerin durağanlık sınaması için kullanılan birçok yöntem vardır. Örneğin, ADF testi, PP testi, KPSS testi ve NG-Perron testi sıklıkla kullanılırken bu testlerin dışında kullanılan yeni nesil birim kök testleri de vardır.

Bu çalışmada eş bütünleşme ve nedensellik testlerine geçmeden önce serilere durağanlık testi uygulanmış ve kaçınıcı dereceden durağan oldukları belirlenmiştir. Birim kök sınaması ise Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) yöntemler ile yapılmıştır.

2.1.1.1. Dickey-Fuller Birim Kök Tesi ve Augmented Dickey-Fuller Birim Kök Tesi

Dickey-Fuller (DF) testi, 1979 yılında David Dickey ve Wayne Fuller tarafından geliştirilmiştir. DF testi AR(1) modeline yani otoregresif sürecine dayanmaktadır.

$$\Delta Y_t = \theta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.1)$$

Denklemler 2.1'de Y_t ; ilgili değişkenin t zamanındaki değerini, Δ ; fark operatörünü, t ; zaman değerini, ε_t ; hata terimini temsil etmektedir. θ ise bir kat sayıdır ve $\rho-1=\theta$ olarak alındığında, bu denklem serinin ilgili dönemdeki değerinin bir önceki dönemden ne derecede etkilendiğini ifade etmektedir. Modelin hipotezi için θ 'ın sıfırdan küçük olup olmamasına göre karar verilir. Hipotez aşağıdaki gibidir:

$H_0: \theta=0$ ise $\rho=1$ seride birim kök vardır ve seri durağan değildir.

$H_1: \theta \neq 0$ ise $\rho < 1$ seride birim kök yoktur ve seri durağandır.

Dickey-Fuller denkleminin üç farklı şekli vardır. Bunlar sabitsiz ve trendsiz model, sabitli ve trendsiz model, sabitli ve trendli modeldir.

$$\text{Sabitli ve Trendsiz Model: } \Delta Y_t = \theta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.2)$$

$$\text{Sabitli ve Trendsiz Model: } \Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.3)$$

$$\text{Sabit Terimli ve Trendli Model: } \Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 T + \theta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.4.)$$

Bu denklemde hipotez sınaması için tau testi kullanılır. Dickey ve Fuller kritik değerleri tabloştürmüşlerdir. Dickey ve Fuller'ın tablosu Mackinnon (1991) tarafından genişletilmiştir. Dickey ve Fuller tau istatistiğini Box-Pierce Q istatistiği ile karşılaştırmışlar ve tau istatistiğinin daha iyi sonuç verdiğini ifade etmişlerdir (Dickey ve Fuller, 1979).

Otoresresif süreçlerin birinci dereceden yüksek olması durumunda DF testinin kullanılıp kullanılmaması amacıyla testler yapılmaya başlanmıştır. Dickey ve Fuller (1981:1057-1070), birinci dereceden daha yüksek otoregresif süreçte DF testinin genişletilmiş hali olan genişletilmiş DF (ADF) testini geliştirmişlerdir. DF'de belirlenen üç denkleme bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri modele eklenerek ADF testi oluşturulmuştur. Böylece daha yüksek otoregresif süreçlerde durağanlık sınaması yapılmasına imkân sağlanmıştır.

$$\Delta Y_t = \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.5)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.6)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 T + \theta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \gamma_i Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.7.)$$

Denklemlerde yer alan m; optimum gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Burada $\theta=0$ olup olmadığının sınıması yapılır. ADF testinde de DF testi için hesaplanan t değeri, tau istatistiği veya kritik değerlerle (Mackinnon, 1991 veya Fuller, 1976) karşılaştırılır. Hesaplanan t değeri, kritik değerlerden büyükse H_0 hipotezinin reddine karar verilir. Böylece serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır.

ADF testi için uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi önemlidir. Modele dahil edilen gecikme sayısına ADF testinin duyarlılığı yüksektir. Otokorelasyon sorununun ortadan kaldırılması amacıyla modele dahil edilecek uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde yaygın olarak Akaike Bilgi Kriterleri (AIC), Swart Kriterleri (SC) ve Hannan Quin (HQ) kullanılmaktadır. AIC ve SC üzerinden bakıldığında, AIC ve SC bilgi kriterlerinin minimum olduğu gecikme uygun gecikme olarak kullanılır.

2.1.1.2. Phillips-Perron Birim Kök Testi

Philips ve Perron, 1987 yılında DF testinin var sayımlarına dayanmayan yeni bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Çünkü DF testi, hataların istatistiksel olarak bağımsız olduğunu ve aynı zamanda sabit varsansının olduğunu varsaymaktadır. Dolayısıyla hataların sabit varyansa sahip olduğundan emin olunması önemlidir. Fakat sabit varyans ve bağımsızlık varsayımlarının yanlış olduğuna yönelik önemli sebepler vardır (Phillips, 1987).

Phillips ve Perron (1988), otokorelasyonun varlığını göz ardı ederek trendli serilerin durağanlığında kullanılmasına izin veren yeni bir birim kök testi olan Phillips-Perron (PP) testini geliştirmişlerdir. PP testinin modellenmesi aşağıdaki gibidir

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2}\right) + \theta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.8.)$$

T değeri; modeldeki toplam gözlem sayısını ifade etmektedir. Philips ve Perron, ADF test istatistiğindeki hipotezlere dayanan bu yeni birim kök testi için düzeltme faktörü olan CF'yi eklemiş ve Z_t ve Z_α testlerini oluşturmuştur. Bu durumda PP testi için tau testi yerine Z_α istatistiği kullanılmaktadır. Ayrıca bu testte asimtotik dağılımların otokorelasyonların sahip olduğu kat sayıları etkilememesi amacıyla Z_t istatistiği kullanılır. Böylece sabit terimli model için Z_α ve Z_t testleri aşağıdaki gibi oluşturulmuştur (Pesaran, 2015: 339-340).

$$Z_\alpha = T(\theta_T - 1) - CF \quad (2.9)$$

$$Z_T = \left(\frac{ST}{SLT}\right) T_{DF} - \frac{1}{2}(S^2_{LN} - S^2_T) \frac{1}{SLT} \frac{ST\theta}{ST} \quad (2.10)$$

DF testinin limit dağılımı ile PP testinin limit dağılımı aynıdır. Dolayısıyla Mackinnon (1996) kritik değerleri ile karşılaştırılan PP test istatistiği kritik değerden büyük olduğunda H_0 hipotezi reddedilir ve serinin durağan olduğu kabul edilmektedir. Phillips ve Perron (1988) pozitif hareketli bileşenleri içeren zaman serilerinde avantajı olduğunu fakat negatif hareketli ortalama bileşenlerin olduğu modelde kullanılmasını önermemişlerdir. Çünkü boyut çarpıklık sorununa yol açmaktadır (Phillips ve Perron: 1988)

2.1.2. Jarque-Bera Uyumun İyiliği Testi

Ekonometrik analizlerde serilerin normal dağılıma sahip olması oldukça önemlidir. Jarque ve Bera (1980-1981), serilerin normal dağılıma sahip olup olmadıklarını sıyanan bir test geliştirmişlerdir. Bu testin hipotez sınıması aşağıdaki gibi yapılmaktadır:

H_0 : Seriler normal dağılıma sahiptir

H_1 : Seriler normal dağılıma sahip değildir

Bu testte H_1 reddedildiği veya H_0 reddedilemediği durumlarda serilerin normal dağılıma sahip olduğuna karar verilmektedir. Jarque-Bera (JB) testi Lagrange çarpımı yöntemiyle yapılır ve asimtotik χ^2 dağılımına sahiptir. Bu test basıklık ve çarpıklık ölçümlerinin dönüşümlerinden elde edilmiştir. Bu nedenle yokluk hipotezi beklenen çarpıklığın "0" etrafında olmasını, basıklık değerinin ise "3" olması beklenmektedir. Böylece JB Testi aşağıdaki gibi modellenmiştir.

$$JB = \frac{n}{6} \left(C^2 + \frac{(K-3)^2}{4} \right) \quad (2.11)$$

Denklem 2.11'de C; çarpıklık ölçücüsünü, K; basıklık ölçüsünü ifade etmektedir. n ise örneklem sayısını temsil etmektedir. K ve C değerleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$C = \frac{\frac{1}{n} \sum_1^n (X_i - \bar{X})^3}{\left(\frac{1}{n} \sum_1^n (X_i - \bar{X})^2\right)^{3/2}} \quad (2.12)$$

$$K = \frac{\frac{1}{n} \sum_1^n (X_i - \bar{X})^4}{\left(\frac{1}{n} \sum_1^n (X_i - \bar{X})^2\right)^2} \quad (2.13)$$

Denklem 2.12 ve 2.13'e göre H_0 hipotezinin reddedilememesini ifade eden normallik varsayımı, $C=0$ ve $K=3$ olduğunda sağlanmış olur. Bu durumda JB olasılık değerinin %5'ten büyük olması gerekmektedir.

2.1.3. ARDL Sınır Testi

Makroekonomik değişkenlerle yapılan zaman serileri analizlerinde durağan olmayan serilere oldukça sık rastlanılır. Durağan olmayan serilerle yapılan analizlerde ise sahte regresyon ile karşılaşmak mümkündür. Bu sorunun ortadan kalkması amacıyla durağan olmayan serinin farkı alınarak regresyon denklemi kurulduğunda, bu defa da uzun dönem dengesinden sapma sorunu ortaya çıkabilmektedir¹⁹.

Birim kök içeren serilerle yapılan bu tür analizlerin ortaya çıkardığı sorunların engellenmesi amacıyla eşbütünleşme yaklaşımı geliştirilmiştir. Eşbütünleşme testi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi analiz etmektedir ve serilerin durağanlık seviyesine duyarlı değildir. Çünkü seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi varsa bu serilerin düzey değerleriyle yapılan analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmaz (Pesaran vd, 2001).

Geliştirilen eşbütünleşme testlerinden bazıları Engle-Granger (1987), Johansen-Juselis (1990) testleridir. Bu testlerin kısıtı ise, düzey değerinde durağan olmayıp ancak farkı alındığında ve aynı derecede durağan hale gelmiş olmalarıdır (Pesaran vd, 2001:315). Tam da bu noktada, Pesaran vd, (2001)²⁰ tarafından değişkenlerin hangi seviyede durağanlığına bakmadan analiz yapılmasına olanak veren ARDL²¹ sınır testi yaklaşımı geliştirilmiştir²².

Bu nedenle bu çalışmada, değişkenlerin hepsi düzey değerinde veya aynı seviyede durağan olmadığı için Johansen-Juselis veya Engle-Granger eş bütünleşme testi uygulanmamıştır. Bunun yerine, Pesaran vd., (2001) tarafından geliştirilen, seriler farklı düzeylerde durağan olsalar bile eşbütünleşme testine imkan veren ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. Aynı zamanda, gözlem sayılarının düşük olduğu modellerde ARDL testi daha güvenilir sonuçlar verdiği düşünülmektedir (Narayan ve Narayan, 2004). ARDL modeli için belirlenen model aşağıdaki gibidir (Pesaran, vd., 2001):

$$\Delta Y = a_0 + \sum_{i=1}^m (a_1 \Delta Y_{t-i}) + \sum_{i=0}^n (a_2 \Delta X_{t-i}) + a_3 Y_{t-1} + a_4 X_{t-1} \quad (2.14)$$

Model 2.14'te yer alan m ve n, optimum gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. Δ ise fark operatörünü temsil eden eklenmiştir. a_0 modelin sabit termini, a_3 ve a_4 ise uzun dönem kat sayılarını temsil etmektedir. a_1 ve a_2 ise kısa dönem ilişkilerini temsil etmektedir.

Pesaran vd, (2001)'a göre, ARDL sınır testinin üç aşaması vardır. Bu aşamalar eş bütünleşmenin olup olmadığının testi (Bahmani ve Goswami, 2004), uzun dönem analizi (eşbütünleşme varsa) ve kısa dönem analizidir (Narayan ve Smith, 2006:429). Seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edildikten sonra uzun dönem ve kısa dönem analizine geçilir. Kısa ve uzun dönem analizi için ARDL modeli kurulur. Bu test için gerekli olan gecikme sayısının belirlenmesi için Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn gibi bilgi kriterleri kullanılır. Uygun gecikme uzunluğu seçilen kriterin en düşük değerini veren uzunluk gecikme uzunluğu olarak seçilir. Ayrıca seçilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon probleminin olmaması gerekmektedir. Otokorelasyonun olduğu durumda ise bir sonraki gecikme uzunluğu dikkate alınır.

Bu analizde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin düzeyde bir dönem gecikmeli değerlerinin anlamlılığı teste tabii tutulur. Böylece aşağıdaki hipotez oluşturulur.

$$H_0: a_3 = a_4 = 0 \text{ şeklinde oluşturulur.}$$

Model için optimum gecikme uzunluğu Akaike veya Schwarz bilgi kriterleri çerçevesinde, otokorelasyonun olmadığı gecikme seçilir. ARDL sınır testi, serilerin bir dönem gecikme değerini test eden F ve t testlerine dayanmaktadır (Pesaran vd, 2001:289).

¹⁹ ARDL analizi için Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran vd, (2001), Narayan ve Narayan (2004), Narayan ve Smith (2006), Bahmani ve Goswami (2004), Sankaran vd, (2019) çalışmalarını takip edilmiştir.

²⁰ Pesaran, Shin ve Smith (2001)

²¹ ARDL: Autoregressive Distributed Lag (Oto-regresif Dağıtılmış Gecikme)

²² Pesaran vd, 2001 yılında İngiltere örneğinden yol çıkarak, değişkenlerin durağan olup olmadığına bakmaksızın bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında düzey değerindeki ilişkinin analizini yapmışlardır. Yapılan analizin sonucunda değişkenlerin duranlığına bakılmaksızın eşbütünleşme testinin yapılabileceğine karar vermişlerdir.

Hesaplanan F değeri Pesaran vd, (2001:300)'deki tablo alt ve tablo üst sınır değerleri karşılaştırılır. Buna göre eğer hesaplanan F değeri kritik değerden büyükse eşbütünleşme vardır. Fakat F hesaplanan değeri tablodaki kritik değerden küçükse eşbütünleşme olmadığına karar verilir.

Eşbütünleşme testinin ardından, eş bütünleşme ilişkisi varsa ikinci aşmaya geçilir. Bu aşamada uygun gecikme uzunluğunun tespitinin ardından uzun dönem ARDL modeli kurulur. Bu model aşağıdaki gibidir:

$$\Delta Y = a_0 + \sum_{i=1}^m (a_{1i} \Delta Y_{t-i}) + \sum_{i=0}^n (a_{2i} \Delta X_{t-i}) + \varepsilon_{it} \quad (2.15)$$

Uzun dönem analizinin ardından modele hata düzeltme teriminin eklenmesiyle kısa dönem analizi yapılır. Kısa dönem analizinin yapılmasının nedeni, uzun dönemde birlikte hareket eden serilerin kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkıp kalkmadığının test edilmesinin gerekliliğidir.

$$\Delta Y = a_0 + \sum_{i=1}^m (a_{1i} \Delta Y_{t-i}) + \sum_{i=0}^n (a_{2i} \Delta X_{t-i}) + \alpha_3 \text{ECM} + \varepsilon_{it} \quad (2.16)$$

Model 2.16'daki ECM; hata düzeltme terimi, ε ; hata terimi kat sayısıdır. Hata düzeltme teriminin 0 ile -1 arasında olması halinde kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalktığı kabul edilir.

ARDL testinde bazı varsayımların yerine getirilmesi gerekmektedir. Otokorelasyon kontrolü için Breush-Godfrey LM testi ve normallik testi için Jarque-Bera testi uygulanır. Model kurma hatasının olup olmadığı Ramsey Reset testi ile kontrol edilir. Yapısal kırılmanın olup olmadığı ise Brown vd., (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUM-kare yöntemi ile test edilir (Pesaran ve Pesaran, 1997).

2.1.4. Vektör Otoregresyon Model (VAR)

Ekonomi ve finans analizlerinde oldukça başarılı sonuçlar verdiği bilinen VAR modeli istatistiksel bir modeldir. Çok değişkenli modellerde esnek ve kolay kullanımı nedeniyle sıklıkla kullanılmaktadır. Serilerin dinamik davranışlarını açıklamada ve tahmin yapmada bu modelin daha iyi sonuçlar verdiği kabul edilmektedir. VAR modelinin en önemli özelliği ise şokların ve beklenmedik değişikliklerin değişkenler üzerinde nedensellik ilişkisine yönelik önemli bir çıkarım sağlamasıdır (Zivot ve Wang, 2003:384-385).

İktisadi modellerde bazen kullanılan değişkenlerin dışsal olup olmadığı bilinmemektedir. Eşanlı denklemlerin kullanılmasıyla bağımlı ve bağımsız değişken ayrımı yapıldığında modelin sonuçları açısından önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bu sorunun ortadan kalkması amacıyla Sims (1980) tarafından VAR yöntemi geliştirilmiştir (Sims, 1980:1-4). Böylece içsel dışsal ayrımına gerek kalmadan bütün değişkenler modelde içsel olarak kabul edilir. VAR modelin bu özelliği nedeniyle zaman serileri analizine dayalı ekonomi çalışmalarında yaygın olarak kullanılır. VAR modelinde değişkenlerin gecikmeli değerlerine yer verilmektedir²³.

İki değişkenli ve iki gecikmeli olarak kurulan VAR modeli aşağıdaki gibidir.

$$y_t = \beta_1 + \sum_{i=1}^p (a_{1i} Y_{t-i}) + \sum_{i=1}^p (a_{2i} X_{t-i}) + \mu_{1t} \quad (2.17)$$

$$x_t = \theta_1 + \sum_{i=1}^p (\lambda_{1i} Y_{t-i}) + \sum_{i=1}^p (\lambda_{2i} X_{t-i}) + \mu_{2t} \quad (2.18)$$

Standart iki değişkenli VAR modelinde p; gecikme uzunluğunu, μ ; rasallal hata terimlerini temsil etmektedir²⁴. VAR modellerinde hataların gecikmeli değerleriyle herhangi bir ilişkisinin olmaması nedeniyle modelde herhangi bir kısıt oluşmamaktadır. Böylece bu çalışmada uygun gecikme uzunluğunu belirlemek amacıyla model doğrulama testlerini sağlayan VAR modeli tahmin edilmiştir.

2.1.5. Toda -Yamamoto Granger Nedensellik Testi

VAR modelleri nedensellik sınaması ile değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirleme imkânı vermektedir. Seriler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığını ölçen çeşitli testler vardır. Bunlardan bazıları Granger (1969) ve Granger-Sims (1972) nedensellik testleridir²⁵. Granger nedensellik yönteminin uygulanabilmesi için iki koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar; seriler düzeyinde birim köke sahip olmalı ve aynı dereceden durağan hale gelmelerinin gerekliliğidir (Granger, 1969).

Johansen eşbütünleşme, Granger ve Sims nedensellik testleri asimptotik teoriye dayanmaktadır. Asimptotik teori ise yalnızca durağan serilerde geçerlidir. Ancak serinin I(1) olduğu biliniyorsa ve farkı alınarak seri durağanlaşıyorsa bu analizler yapılabilmektedir. Bu nedenle bu testlerin durağanlığa ve eşbütünleşmeye duyarlı olmalarından dolayı yanlış nedensellik sonuçları verme imkânı vardır (Mavrotas ve Kelly, 2001:100).

²³ Kumar vd, (1995:365) göre, özellikle bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin VAR modelinde yer alması geleceğe yönelik güçlü tahmin yapılmasına olanak vermektedir.

²⁴ Rassal hata terimleri normal dağılıma sahip, kovaryansı ve varyansı sabit, ortalaması sıfırdır.

²⁵ Sims Granger nedensellik testi, geleceğin, geçmişin ve şimdinin nedeni olamayacağını fakat geçmişin geleceğin nedeni olabileceğini belirterek Granger nedensellik testine farklı bir bakış açısı getirmiştir. Aynı zamanda Granger nedensellik modelini, teorisi etrafında yeniden oluşturmuştur (Sims, 1972).

Fakat durağan olmayan veya farklı seviyelerde durağan olan serilerin ham hali ile kullanılması durumunda nedensellik analizine imkân veren alternatif analizler de geliştirilmiştir. Bunlardan biri de geleneksel Granger nedensellik analizinin temel şartlarını ortadan kaldıran modifiye edilmiş WALD testine dayanan Toda-Yamamoto nedensellik testidir. Bu yöntem, serilerin düzeyde, yani ham halleriyle kullanımına olanak vermekte ve böylece değişkenlerin ham değerlerinden uzaklaşmadan daha fazla bilgi içermesini sağlamaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995)²⁶.

Değişkenlerin birim kök sinamasının ardından I(0) veya I(1) olup olmadığına bakılmaksızın kurulan ARDL modelleri uzun dönem ilişkisini verir. Fakat bu ilişkinin yönünü ARDL sınır testi vermez. Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü nedensellik testi belirlenir. Fakat standart Granger nedensellik testinin yukarıda belirtildiği gibi iki temel şartın sağlanması gerekmektedir (Sankaran vd, 2019). Bu nedenle serilerin I(0) veya I(1) olup olmadığına bakılmaksızın ilişkinin yönünü H. Y. Toda ve T. Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi vermektedir (Toda ve Yamamoto, 1995)²⁷.

Toda-Yamamoto (1995) testi üç aşamada yapılır. İlk aşamada VAR modeli ile uygun gecikme (p) uzunluğu belirlenir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından, gecikme sayısına, değişkenler arasında en yüksek bütünleşme seviyesine sahip değişkenin bütünleşme seviyesi (d_{max}) eklenir. Üçüncü aşamada ise serilerin düzey hali ile VAR modeli kurulur (Toda ve Yamamoto, 1995).

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} (\alpha_{1i} Y_{t-i}) + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} (\alpha_{2i} X_{t-i}) + u_t \quad (2.19)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} (\beta_{1i} X_{t-i}) + \sum_{i=1}^{p+d_{max}} (\beta_{2i} Y_{t-i}) + v_t \quad (2.20)$$

Model 2.19 ve 2.20'de yer alan α ve β parametreleri, modelin kat sayılarını göstermektedir. p ise modelin VAR ile tahmin edilmiş gecikme uzunluğunu, d_{max} ise en yüksek eş bütünleşme derecesini sahip olan değişkenin bütünleşme seviyesini gösteren bir parametredir. Modelin nihai gecikme uzunluğunu ($p + d_{max}$) bulduktan sonra, bu modele WALD testi ile nedensellik sinaması yapılır ve sonuçlar yorumlanır. Modelin hipotezi şöyledir:

H_0 : X değişkeninden Y değişkenine doğru (birinci modele göre), Y değişkeninden X değişkenine doğru (ikinci modele göre) bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1 : İlk değişkenden ikinci değişkene doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

2.2. Veri Seti ve Model

Bir ülkenin dışa açıklığını yani ne kadar liberal olduğunu ülkenin ve ticaret ortaklarının uyguladığı dış ticaret politikaları belirlemektedir. Eğer bir ülkenin dış ticarete uyguladığı koruma oranları yüksekse veya ticaret yaptığı ülkenin koruma duvarları yüksekse ülkenin dış ticarete o derece kapalı olduğu kabul edilmektedir. Dışa kapalı bir ekonomide ise toplam dış ticaretin GSYH içerisindeki payı o kadar düşük olmaktadır. Fakat ülkede tarife ve tarife dışı engeller azaldığında o ülkenin dış pazarlara daha fazla açık olduğu kabul edilmektedir.

Dünya genelinde korumacı politikaların arttığı dönemlerde ülkelerin dışa açıklığı azalmıştır. Korumacı uygulamaların azaldığı dönemlerde ise dışa açıklık artmıştır. Dışa açıklık azaldığında küresel ticaret düşmüş, ticari açıklık arttığına ise küresel ticaret daha fazla büyümüştür. Örneğin 1980 yılından sonra dünya genelinde tarife oranlarının düşmesinin neticesinde hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ticaret artmıştır. Böylece 2008'de toplam ticaretin GSYH içerisindeki payı %60'a kadar yükselmiştir. Fakat 2008'in ardından korumacı politikalar arttığı için ticaretteki büyüme oranları yarı yarıya düşmüş ve toplam ticaretin GSYH içerisindeki payı %60'ı geçememiştir.

Bu çalışmada tarife ve tarife dışı korumacı politikalarının ticari açıklığa etkisi 1980-2019 dönemi temel alınarak küresel ekonomi için test edilmiştir²⁸. Çalışmada kullanılan veriler, ticari açıklık oranı, gümrük tarifeleri, tarife dışı engeller, dolar kuru ve ekonomik büyümedir.

Dış ticaret politikalarını belirleyen en önemli araçlar tarifeler, tarife dışı engeller ve kur ayarlamalarıdır. Bu çalışmada bu değişkenlerin dünya genelinde ticari açıklığa etkisinin olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme kontrol değişkeni olarak çalışmaya dahil edilmiştir. Çünkü dış ticaret ve ekonomik büyüme birbirini destekleyen iki değişken olarak kabul edilir.

Literatürde yoğunlukla ticari açıklık olarak ihracat ve ithalatın toplamının GSYH içerisindeki değeri kullanılmıştır (FRED, 2020). Ticari açıklık korumacı politikalarla ters orantılıdır. Bu amaçla bu çalışmada dış ticareti temsilen ticari açıklık oranı seçilmiştir.

²⁶ Toda-Yamamoto nedensellik analizi için, Toda ve Yamamoto (1995), Mavratör ve Kerry (2001), Sankaran vd (2019) çalışmaları takip edilmiştir.

²⁷ Toda-Yamamoto testi modifiye edilmiş WALD testi (MWALD) ile yapılır ve VAR analizine dayanmaktadır.

²⁸ Çalışmada kullanılan veriler 164 üyeden oluşan DTÖ'nün tüm üyelerini kapsamaktadır. Fakat bazı ülkelerin verileri bazı dönemlerde eksikler olduğu için mevcut olan veriler üzerinden hesaplama yapılır.

Çalışmada kullanılan verilerin 1980 yılından başlatılmasının nedeni gelişmekte olan ülkelerde liberalleşme sürecinin büyük ölçüde 1980 sonrası başlamış olmasıdır. 1980 öncesinde daha çok gelişmiş ülkelerin öncülüğünde şekillenen dünya ticareti, 1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelerin de katkısı ile daha geniş coğrafyalara yayılmıştır. Böylece 1980 sonrasında neoliberal politikaların etkisi ile dünya genelinde ticaretin serbestliği yükselmiş ve toplam ticaret tüm dünyada artmıştır.

Bu çalışmanın uygulama kısmında gümrük tarifeleri olarak, DTÖ'nün küresel tarife oranlarını belirlemede kullandığı "En Çok Kayrılmış Ülke" (MFN) tarife oranları seçilmiştir²⁹. Tarife dışı korumacı önlemler ise NTMs (Non-tariff measures) adı altında, DTÖ'nün teknik önlemler, sıhhi ve bitki sağlığı, ticaret savunmaları, koruma önlemleri ve anti-damping olarak sınıflandırdığı uygulamaların toplamı kullanılmıştır. NTMs ve MFN önlemleri genel küresel korumacılığı büyük oranda kapsadığı için tercih edilmiştir³⁰.

Bu çalışmada üzerinde yoğun olarak durulan bir diğer konu kur savaşları olduğu için doların küresel değerini ifade dolar endeksi çalışmada kullanılmıştır. Dolar endeksi için, ABD'nin en fazla ticaret yaptığı 6 ülkenin para birimi karşısında doların ortalama sepet değerini gösteren endeks kullanılmıştır.

Tarifeler, tarife dışı önlemler ve kurların ticaret üzerindeki etkisi ve bu etkinin yönü bu çalışmada incelenmiştir. Böylece 2008'in ardından yükselmeye başlayan tarife dışı önlemlerden, kur savaşlarından ve tarife savaşlarından yola çıkarak, gelecek dönemlerde korumacı politikaların küresel ticarete yol açabileceği değişimler hakkında önemli ipuçları elde edilmesi beklenmektedir.

Ayrıca bu çalışmanın temelini oluşturan yeni korumacılık uygulamalarının yani tarife dışı uygulamaların ticari açıklık üzerindeki etkisi uygulama kısmında da gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece geleneksel korumacılık uygulamaları ile yeni korumacılık uygulamaların etkisi bakımından karşılaştırılma olanağı doğmuştur. Bu sayede dünya ticaretine etkisi daha fazla olan korumacı uygulamanın hangisi olduğu konusunda önemli ipuçları elde edilerek, politika uygulayıcılara mütevazı bir katkı sunması hedeflenmiştir.

Model Tanımı: $TT = f(MFN, NTM, GSYH, \$)$

$$\text{Model: } TT_{it} = \beta_0 + \beta_1 MFN_{it} + \beta_2 NTM_{it} + \beta_3 GSYH_{it} + \beta_4 \$_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2.21)$$

Model 2.21'deki büyüme değişkeni hariç diğer değişkenlerin logaritması alınmıştır. Modelde yer alan β_0 parametresi sabiti, β_1 , β_2 , β_3 ve β_4 parametleri de bağımsız değişkenlere göre bağımlı değişkenin değişim yüzdesini, ε_{it} ise hata terimi katsayısını temsil etmektedir.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımlanması

Değişkenler	Kısaltması	Kaynağı	Değişken Tanımı
Ticari Açıklık	<i>TT</i>	Dünya Bankası	Kürese toplam ticaretin GSYH içerisindeki payı
Gümrük Tarifeleri	<i>MFN</i>	Dünya Bankası ve literatürdeki çeşitli çalışmalar	En Çok Kayrılmış Ülke prensibine göre hesaplanmış basit ortalama gümrük tarifeleri
Tarife Dışı Engeller	<i>NTM</i>	DTÖ	DTÖ üyesi ülkelerin mal ticareti üzerinde uyguladıkları tarife dışı önlemlerin toplam sayısı
Büyüme	<i>GSYH</i>	Dünya Bankası	Büyüme (2010=100)
Dolar Endeksi	<i>\$</i>	FRED, Macrotrends	Doların, ABD ticaretindeki en büyük ortaklarının para birimi olan euro, Japon yeni, sterlin, Kanada doları, İsveç kronu ve İsviçre frangı karşısındaki ortalama sepet değeridir. Bu değer aynı zamanda doların küresel değerini en iyi ifade eden endekstir ³¹ .

Bu çalışmada kullanılan değişkenlerin ve modelin tanımlanması, literatür taraması ve kullanılan yöntemlerin tanımlanmasının ardından analiz sonuçlarına geçilmiştir. Literatürde korumacılığın ticareti, ekonomik büyümeyi ve ticari açıklığı negatif yönde etkilediğini gösteren sonuçlar yoğunluktadır.

Buradan yola çıkarak çalışmanın uygulama kısmında, tarifelerin, tarife dışı önlemlerin ve kur politikalarının ticareti ve ticari açıklığı negatif yönde etkileyeceğine yönelik bir sonucun çıkması beklenmiştir. Ekonomik büyümenin ise ticareti ve ticari açıklığı pozitif yönde etkileyeceği beklenmiştir. Çalışmanın sonuçları bölüm 2.3'te sunulmuştur.

²⁹ En çok Kayrılmış Ülke Prensibi: DTÖ üyeliği kapsamında, bir ülkenin diğerine özel muamele yapmamasını ifade etmektedir. Eğer bir ülke diğerine ticarete özel bir muamelede bulunuyorsa bunu DTÖ kuralları kapsamında tüm üye ülkelere uygulaması gerekmektedir (WTO, 2020).

³⁰ MFN tarifeleri, dünyada ortalama gümrük tarifelerin hesaplanmasında en çok kullanılan ve DTÖ'nün dört temel prensibinden birini ifade eden bir tarife oranıdır. NTMs, DTÖ tarafından tek başlık altında yayınlandığı için ve tüm dünyada geçerli bir değişken olarak kabul edilmektedir. Literatürdeki çalışmaların büyük kısmında MFN ve NTMs önlemleri kullanılmıştır.

³¹ Endeksin Hesaplaması Şu Şekildedir: $USD\$ = 50.14348112 \times EURUSD^{-0.576} \times USDJPY^{0.136} \times GBPUSD^{-0.119} \times USDCAD^{0.091} \times USDSEK^{0.042} \times USDCHF^{0.036}$ (The Balance, 2021)

2.3. Ampirik Sonuçlar

Çalışmanın ampirik sonuçlar kısmında ilk olarak normallik testi ve birim kök testi sonuçları verilmiştir. Ardından VAR modeli ve ön testler yapılmıştır. VAR modelinin kurulmasının ardından sırasıyla ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi sonuçları sunulmuştur.

2.3.1. Jarque-Berra (JB) Normal Dağılım Sonuçları

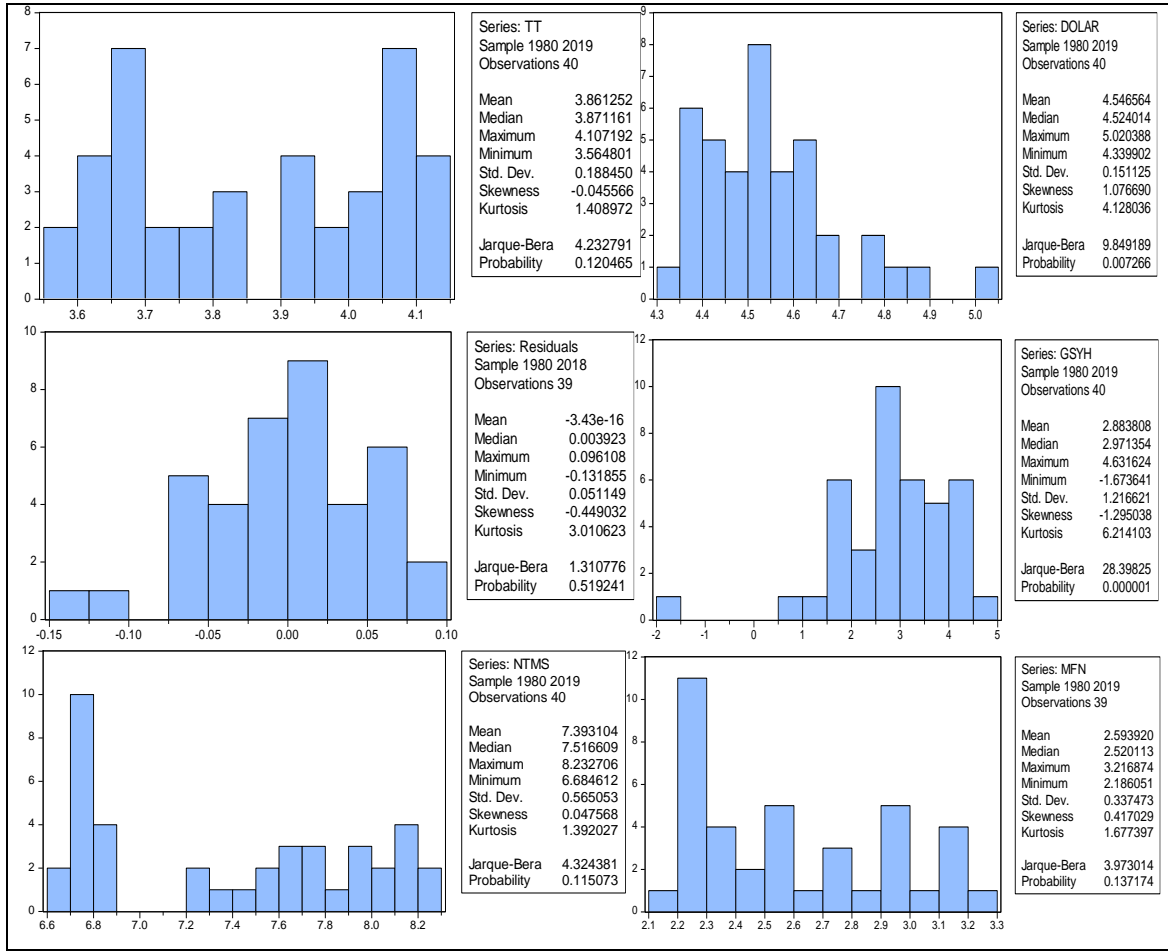
Normallik dağılımı JB testi ile sınanmış ve sonuçlar tablo 3'te sunulmuştur. Bu sonuçlara göre, hata terimleri normal dağılıma sahiptir. Çünkü basıklık kat sayısı 3 olarak hesaplanmış ve çarpıklık kat sayısı sifıra yakın ve negatif olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle hata terimi sola çarpık ve normal basık dağılıma sahip olduğu anlaşılmıştır (Jarque ve Bera, 1980). Ayrıca modeldeki TT, NTM ve MFN değişkenleri de normal dağılıma sahip olduğu olasılık değerleriyle de görülmüştür. \$(Dolar) ve GSYH değişkenleri normal dağılıma sahip değildir fakat \$ değişkeninin 3'e yakın olduğu görülmüştür³².

Tablo 3. Değişkenlere ve Hata Terimine Ait Tanımlayıcı Test İstatistiği Sonuçları

	TT	NTM	MFN	\$	GSYH	Hata
Ortalama	3.861252	7.393104	2.593920	4.546564	2.883808	-3.43E-16
Medyan	3.871161	7.516609	2.520113	4.524014	2.971354	0.003923
Standart Sapma	0.188450	0.565053	0.337473	0.151125	1.216621	0.051149
Çarpıklık	-0.045566	0.047568	0.417029	1.076690	-1.295038	-0.449032
Basıklık	1.408972	1.392027	1.677397	4.128036	6.214103	3.010623
JB İstatistiği	4.232791	4.324381	3.973014	9.849189	28.39825	1.310776
JB Olasılık Değeri	0.120465	0.115073	0.137174	0.007266	0.000001	0.519241
Gözlem Sayısı	40	40	39	40	40	39

Değişkenlere ve hata terimine ait normallik sınavasını gösteren histogram grafikleri şekil 4'te gösterilmiştir.

³² JB olasılık değeri %5 anlamlılık düzeyine göre sınanır. JB olasılık değerinin %5'ten büyük olmasından dolayı yokluk hipotezi reddedilemediği için normal sahip olduğu kabul edilir.

Şekil 4. Hata Terimi ve Değişkenlere Ait Histogram Grafiği³³

Normallik dağılımını test eden JB testinin ardından birim kök sınavına geçilmiştir.

2.3.2. Birim Kök Testi Sonuçları

ARDL sınır testi, VAR analizi ve Toda-Yamamoto nedensellik testlerine geçmeden önce, serilerin durağanlık seviyesinin bilinmesi amacıyla birim kök sınavı yapılmıştır. ADF ve PP birim kök testi sonuçları tablo 4 ve tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 4. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Test İstatistiği	%1 Kritik Değer	Prob Değeri
TT	Sabit	-0.54(0)	-3.61	0.87
	Sabit ve Trendli	-2.55(0)	-4.21	0.38
	Sabitsiz ve Trendsiz	-1.61(0)	-2.62	0.97
ΔTT	Sabit	-6.98(0)	-3.61	0.0000
	Sabit ve Trendli	-6.87(0)	-4.21	0.0000
	Sabitsiz ve Trendsiz	-6.54(0)	-2.62	0.0000
NTM	Sabit	0.27(3)	-3.62	0.97
	Sabit ve Trendli	-3.09(3)	-4.21	0.12
	Sabitsiz ve Trendsiz	3.11(3)	-2.63	0.99
ΔNTM	Sabit	-6.13(2)	-3.62	0.0000
	Sabit ve Trendli	-6.14(2)	-4.23	0.0001
	Sabitsiz ve Trendsiz	-1.54(4)	-2.63	0.11
MFN	Sabit	-0.65(4)	-3.63	0.84

³³ Not: TT: Ticari Açılık, \$(Dolar): Dolar Endeksini, Hata (Residual): Hata Terimini, NTMS: Tarife Dışı Engelleri, MFN: Tarife değerlerini temsil etmektedir.

	Sabit ve Trendli	-4.68(0)	-4.21	0.0030
	Sabitsiz ve Trendsiz	-3.14(4)	-2.63	0.000
GSYH	Sabit	-4.78(0)	-3.61	0.0004
	Sabit ve Trendli	-4.71(0)	-4.21	0.0027
	Sabitsiz ve Trendsiz	-0.56(2)	-2.62	0.46
\$	Sabit	-4.52(4)	-3.63	0.0009
	Sabit ve Trendli	-3.75(4)	-4.24	0.03
	Sabitsiz ve Trendsiz	-0.34(2)	-2.62	0.55
Δ\$	Sabit	-4.82(1)	-3.62	0.0004
	Sabit ve Trendli	-4.80(1)	-4.22	0.0023
	Sabitsiz ve Trendsiz	-4.88(1)	-2.62	0.000

Not: Tablodaki Δ sembolü, düzey değerinde durağan olmayıp farkı alındığında durağan hale gelen serileri göstermektedir. () içerisindeki değerler ise ADF testi için optimum gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. ADF testinde uygun gecikme uzunluğu olarak Akaike Bilgi Kriterleri çerçevesinde 4 olarak belirlenmiştir.

ADF birim kök testi için Akaike bilgi kriterleri çerçevesinde gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Tablo 4'te tüm değişkenler için ADF birim kök testi sonuçları verilmiştir. ADF birim kök testi sonuçlarına göre TT (ticari açıklık) değişkeni, %1 anlamlılığa göre düzey değerinde birim köke sahip ve durağan değildir. TT değişkeni birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. NTM değişkeni düzey değerinde durağan değilken, birinci farkı alındığında sabitli ve sabitli-trendli durağan olduğu görülmüştür. MFN değişkeni düzeyde sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz durağandır. GSYH değişkeni sabit, sabit-trendli durağan olmuştur. \$ (Dolar) değişkeni ise düzeyde sabitli-trendli ve sabitsiz-trendsiz birim köke sahipken, birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir.

PP birim kök testi sonuçları tablo 5'te verilmiştir. Buna göre, TT değişkeni düzey değerinde durağan değilken birinci farkta durağan hale gelmiştir. NTM değişkeni sabitli-trendli durağan iken sabit ve sabitsiz-trendsiz durağan değildir. NTM değişkeni ADF testinde birinci farkta durağan olduğu için, PP testinde değişkeninin birinci farkı alınarak üç durumda da durağan hale gelmesinden dolayı farkta durağan seri olarak kabul edilmiştir. MFN değişkeni düzeyde, sabitli-trendli durağan olduğu görülmüştür. GSYH değişkeni düzeyde sabitli, sabitli-trendli durağan olduğu görülmüştür. \$ değişkeni ise düzeyde durağan çıkmamış ve birinci farkta her durumda durağan çıkmıştır.

Tablo 5. PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		PP Test İstatistiği	%1 Kritik Değer	Prob Değeri
TT	Sabit	-0.34(5)	-3.61	0.90
	Sabit ve Trendli	-2.53(1)	-4.21	0.31
	Sabitsiz ve Trendsiz	-2.17(5)	-2.62	0.99
ΔTT	Sabit	-7.19(4)	-3.61	0.0000
	Sabit ve Trendli	-7.08(4)	-4.21	0.0000
	Sabitsiz ve Trendsiz	-6.54(0)	-2.62	0.0000
NTM	Sabit	0.97(14)	-3.61	0.75
	Sabit ve Trendli	-5.92(3)	-4.21	0.001
	Sabitsiz ve Trendsiz	2.66(14)	-2.62	0.99
ΔNTM	Sabit	-18.61(7)	-3.61	0.0001
	Sabit ve Trendli	-19.17(9)	-4.21	0.0000
	Sabitsiz ve Trendsiz	-14.48(2)	-2.62	0.000
MFN	Sabit	-0.94(3)	-3.61	0.76
	Sabit ve Trendli	-4.62(2)	-4.21	0.0003
	Sabitsiz ve Trendsiz	-3.13(37)	-2.62	0.0002
GSYH	Sabit	-4.70(7)	-3.61	0.0005
	Sabit ve Trendli	-4.60(7)	-4.21	0.0003
	Sabitsiz ve Trendsiz	-1.08(5)	-2.62	0.24
\$	Sabit	-2.37(2)	-3.61	0.15
	Sabit ve Trendli	-2.39(0)	-4.21	0.37
	Sabitsiz ve Trendsiz	-0.06(5)	-2.62	0.69
Δ\$	Sabit	-6.83(37)	-3.61	0.0000
	Sabit ve Trendli	-8.09(37)	-4.21	0.0000
	Sabitsiz ve Trendsiz	-6.52(35)	-2.62	0.0000

Not: Tablodaki Δ sembolü, düzey değerinde durağan olmayıp farkı alındığında durağan hale gelen serileri göstermektedir. () içerisindeki değerler ise PP testi için bant aralığını temsil etmektedir. PP testinde bant genişliği için Newey Belest Bandwidth, yöntem olarak ise Bartlett Kernel seçilmiştir.

Bu sonuçlara göre; NTM, GSYH ve MFN değişkenleri düzey değerinde durağan iken, TT, NTM ve \$ değişkenleri birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Değişkenlerin bütünleşme derecesi TT:I(1), NTM:I(1), MFN:I(0), GSYH:I(0), \$:I(1)'dir. Değişkenlerin farklı düzeylerde durağan hale gelmelerinden dolayı ARDL sınır testi yöntemi ile eşbütünleşme testi ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik testine karar verilmiştir.

2.3.3. Ön Testler

Bu çalışmada eş bütünleşme süreci için ARDL sınır testi, nedensellik süreci için VAR modeline dayanan Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi yapılmıştır. Bölüm 2.1'de ARDL, VAR ve Toda-Yamamoto Granger yöntemlerinin tanıtımında belirtilen çeşitli varsayımların ve ön testlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Ön testler; otokorelasyon sorunu, normallik sorunu, değişen varyans sorunu, model kurma hatası, yapısal kırılmanın tespiti, gecikme uzunluğu ve VAR modelinin durağanlığının tespitidir. Bu nedenle çalışmanın bu bölümünde ARDL yöntemi için ön testlerin sonuçları raporlanmıştır. VAR analizi için ön test sonuçları bölüm 2.5.'te verilmiştir.

ARDL eşbütünleşme analizinin sonuçlarının hatalı çıkmaması için otokorelasyon sorunu, değişen varyans sorunu, normallik varsayımı, model kurma hatası ve yapısal kırılma olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir.

ARDL sınır testi analizi için otokorelasyon sorunu Breusch Goldfrey test istatistiği ile, normallik varsayımı Jarque-Bera test istatistiği ile, değişen varyans sorunu Breusch Pagan Goldfrey test istatistiği ile, model kurma hatası ise Ramsey Reset testi ile yapılmıştır. Gecikme uzunluğu LM (Lagrange Multiplier – Lagrange Çarpanı) testi ile, yapısal kırılma testi ise Cusum ve Cusum of Square yöntemi ile yapılmıştır. Sonuçlar tablo 6, tablo 7, ve şekil 5'te sunulmuştur.

Tablo 6. Ön Testler

Temel Ön Testler	Kritik Değerler	Karar
Otokorelasyon Sorunu	Breusch Goldfrey test istatistiği: 0.07 Prob.F(2,15) = 0.9885 Prob.Chi-Square (2) = 0.90	Otokorelasyon sorunu yoktur
Normallik Varsayımı	Jarque-Bera= 1.14 , Prob= 0.48	Normallik varsayımını sağlamıştır
Değişen Varyans Sorunu	Breusch Pagan Goldfrey test istatistiği: 1.26 Prob F: 0.30, Prob Obs*R-squared =16.42	Değişen varyans sorunu yoktur, sabit varyanslıdır.
Model Kurma Hatası	Ramsey Reset: F – Statistic = 0.17, F Prob= 0.68	Model Kurma hatası yoktur.

Not: Karar için %5 önem düzeyi dikkate alınmıştır. Kritik değerlerin olasılık (prob) değerlerinin %5'ten büyük olup olmamasına göre karar verilmiştir.

Tablo 6'da görüldüğü gibi modelde otokorelasyon sorunu, normallik varsayımı sorunu ve değişen varyans sorunu olmadığı gibi model kurma hatası da yoktur³⁴.

Tablo 7. Optimum Gecikme Uzunluğu

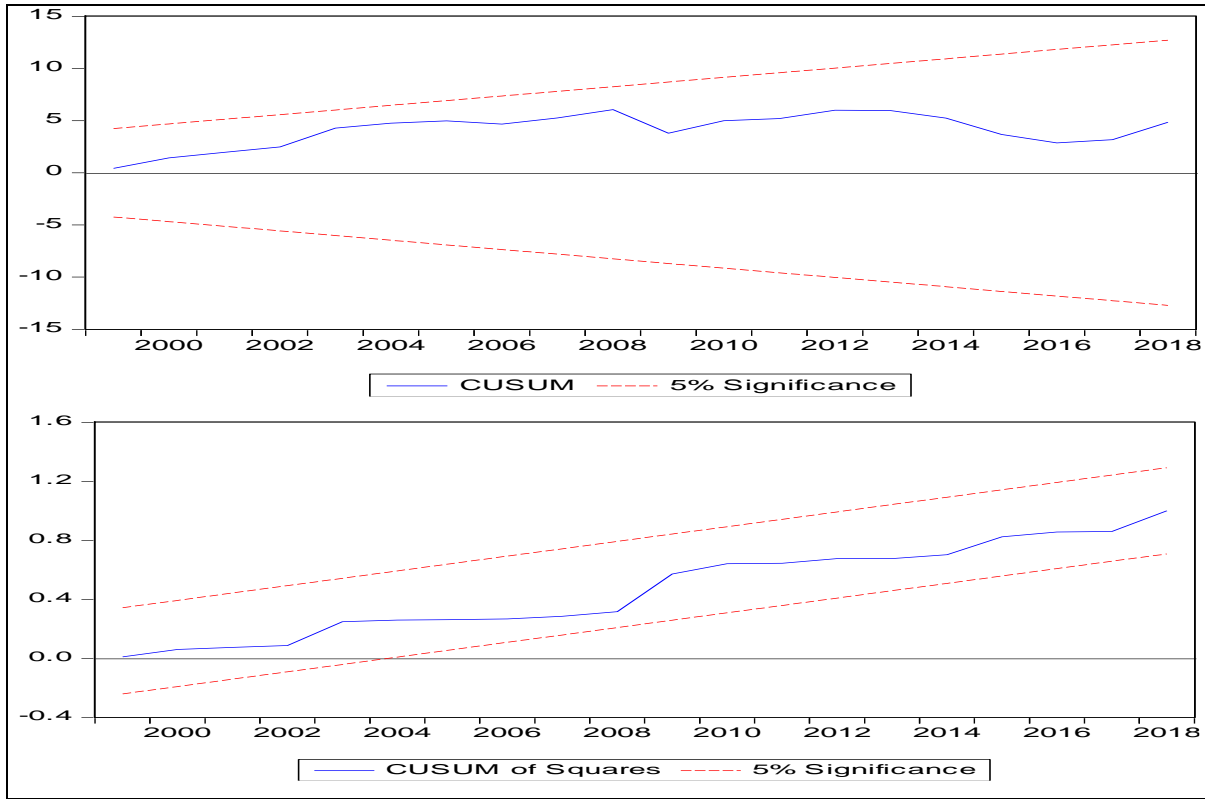
m	Akaiki	LM	Olasılık
1	-4.84	0.29	0.58
2*	-4.79	0.30	0.85
3	-4.92	6.24	0.10
4	-5.08	11.09	0.007

Not: Tablodaki *, otokorelasyon sorunu olmayan aynı zamanda Akaiki değerinin en düşük olduğu gecikme uzunluğunu göstermektedir. m gecikme sayısını ifade etmektedir.

Optimum gecikme uzunluğunun belirlenmesinde otokorelasyon sorunu, Akaiki değeri ve olasılık değeri dikkat alınmaktadır. Bu nedenle optimum gecikme uzunluğu 4 gecikmeye kadar bakıldığında 2 olarak bulunmuştur.

³⁴ Otokorelasyon Sorunu, Normallik Varsayımı, Değişen Varyans Sorunu ve Model Kurma Hatası için hipotezler şu şekildedir: H_0 : Otokorelasyon sorunu, normallik sorunu, değişen varyans sorunu ve model kurma hatası sorunu yoktur. H_1 ise bu sorunların varlığını ifade etmektedir.

Şekil 5. Yapısal Kırılmanın Tespiti: Cusum ve Cusum of Square

Şekil 5'te yapısal kırılmanın olup olmadığını gösteren cusum ve cusum of squares testi sonuçları gösterilmiştir. %5 anlam düzeyinde kırmızı çizgiler arasında kalan sonuçlar, modelde yapısal kırılmanın olmadığını göstermektedir (Brown vd, 1975). Böylece ön testlerin uygun istatistiki sonuçları vermesinden dolayı, modelin başarısı konusunda önemli kanıtlar görülmektedir. Bu aşamadan sonra değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığını gösteren eş bütünleşme sonucu ve uzun dönem ilişkisinin boyutunu gösteren ARDL sınır testi analizi yapılmış ve sonuçlar bölüm 2.4'te verilmiştir.

2.4. ARDL Eşbütünleşme Analizi

ARDL yöntemi ile seriler arasında eşbütünleşmenin varlığını tespit etmek için kısıtlanmamış bir hata düzeltme modeli kurulmuştur. Bu çalışma için uyarlanmış hata düzeltme modeli şu şekildedir:

$$\Delta TT_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta TT_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta NTM_{t-i} + \sum_{i=0}^Q \beta_{3i} \Delta MFN_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \Delta GSYH_t + \sum_{i=0}^q \beta_{5i} \Delta \$_{t-i} + \pi_1 TT_{t-1} + \pi_2 NTM_{t-1} + \pi_3 MFN_{t-1} + \pi_4 GSYH_{t-1} + \pi_5 \$_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2.22)$$

Modelde yer alan m, n, Q, p ve q optimum gecikme uzunluklarını temsil etmektedir. Δ ise fark operatörünü temsilen eklenmiştir. Model için optimum gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterleri çerçevesinde, otokorelasyonun olmadığı gecikme seçilmiştir.

Tablo 8. Eşbütünleşme Sonucu

k	F İstatistik	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır (1)
4	6.22	3.74	5.06

Not: Tabloda yer alan k bağımsız değişken sayısını göstermektedir. Alt ve üst sınırlar için kritik değer olarak %1 anlamlılık düzeyi seçilmiştir. Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak seçilmiştir. Ayrıca kritik değerler Pesaran vd. (2001:300) Tablo C(iii)'den alınmıştır.

Tablo 8'de yer alan F istatistiği sonucu tablo alt ve üst sınır değerlerinden büyük olduğu için seriler arasında eş bütünleşme olduğu tespit edilmiştir. Seriler arasında eş bütünleşme olmadığını temsil eden sıfır hipotezi ($H_0: \pi_1 = \pi_2 = \pi_3 = \pi_4 = \pi_5 = 0$) reddedilmiş ve alternatif hipotez kabul edilmiştir. Seriler arasında eş bütünleşme tespit edildikten sonra uzun ve kısa dönem analizine geçilmiştir.

2.4.1. Uzun Dönem

Seriler arasında eş bütünleşme tespit edilmiştir. Yani seriler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Bu ilişkinin boyutunu belirlemek için uzun dönem analizinde kullanılacak olan çalışmaya uyarlanmış model 2.23 aşağıdaki gibidir.

$$TT_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} TT_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} NTM_{t-i} + \sum_{i=0}^Q \beta_{3i} MFN_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} GSYH + \sum_{i=0}^q \beta_{5i} \$_{t-i} + \varepsilon_i$$

Uzun dönem ilişkisinde uygun gecikme uzunluğunun tespitinden sonra en uygun ARDL modeli olarak 1,1,4,4,0, modeline ulaşılmıştır.

Tablo 9. ARDL (1,1,4,4,0) Model Tahmin Sonuçları ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
TD(-1)	0.569400	0.104788	5.433828	0.0000
NTM	-0.050799	0.022157	-2.292673	0.0328
NTM(-1)	-0.077298	0.019584	-3.946908	0.0008
MFN	-0.098107	0.029493	-3.326402	0.0034
MFN(-1)	-0.058416	0.029649	-1.970247	0.0628
MFN(-2)	-0.135819	0.034716	-3.912247	0.0009
MFN(-3)	-0.018225	0.033992	-0.536160	0.5978
MFN(-4)	-0.114405	0.034826	-3.285054	0.0037
\$	-0.064335	0.042806	-1.502945	0.1485
\$R(-1)	0.001126	0.061599	0.018276	0.9856
\$ (-2)	-0.164246	0.065837	-2.494737	0.0215
\$(-3)	0.245067	0.066050	3.710329	0.0014
\$ (-4)	-0.206781	0.047412	-4.361378	0.0003
GSYH	0.025529	0.003348	7.625285	0.0000
C	4.510672	0.692038	6.517953	0.0000
Tanımsal İstatistikler				
R ² =0.99, R ² =0.99, F _{ist} =246, F _{prob} = 0.000, DW=1.74				
Uzun Dönem Katsayıları				
	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
NTM	-0.297484	0.108583	-2.739681	0.0126
MFN	-0.986930	0.169518	-5.821977	0.0000
\$	-0.439314	0.143553	-3.060302	0.0062
GSYH	0.059288	0.019378	3.059573	0.0062

Not: %İlanamlılık düzeyine göre kat sayıların anlamlı olduğuna karar verilmiştir.

Tablo 9'da yer alan uzun dönem kat sayıları, değişkenler arasındaki ilişkinin boyutu bakımından oldukça önemli ipuçları vermektedir. İktisat teorisinde korumacılık uygulamaları ile dış ticaret arasında ters yönlü, ekonomik büyüme ile dış ticaret arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğuna yönelik fikirler ağırlık kazanmıştır. Aynı zamanda dış ticaretin açıklığı korumacı uygulamalarla ters orantılıdır. Bu çalışmanın genelinde bu beklentilere uygun sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki tablo 9'da yer alan sonuçlar beklentilerle oldukça uyumludur. Bu sonuçlara göre tarife, tarife dışı önlemler ve kurlarda meydana gelen artış küresel ticari açıklığın azalmasına yol açarken, ekonomik büyümede meydana gelen artış ticari açıklığın artmasına neden olmaktadır.

Olasılık değerleri katsayıların anlamlı olduğunu göstermektedir. Buna göre tarife dışı engellerde, tarifelerde ve dolar kurunda meydana gelen %1'lik artış, küresel ticari açıklığın sırası ile yaklaşık %0,3, %1 ve %0,4 oranında azalmasına yol açmaktadır. GSYH'deki %1'lik artış ise ticari açıklığın yaklaşık %0,06 oranında artmasına neden olmaktadır.

2.4.2. Kısa Dönem

Uzun dönemde birlikte hareket eden seriler kısa dönemde sapmalara neden olabilmektedir. Kısa dönemde meydana gelen sapmaların ise uzun dönemde ortadan kalkması gerekmektedir. Aksi takdirde model hatalı sonuçlar verebilir. Kısa dönem için bu çalışmaya uyarlanmış model (2.24) şu şekildedir:

$$\Delta TT_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta TT_{t-i} + \sum_{i=0}^n \beta_{2i} \Delta NTM_{t-i} + \sum_{i=0}^Q \beta_{3i} \Delta MFN_{t-i} + \sum_{i=0}^p \beta_{4i} \Delta GSYH + \sum_{i=0}^q \beta_{5i} \Delta \$_{t-i} + \beta_{6i} ECM_{t-1} + \varepsilon_i$$

Model 2.24'te ECM_{t-1} , hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Hata düzeltme katsayısı, uzun dönem ilişkisinin neden olduğu kalıntıların bir dönem gecikmeli değerini ifade etmektedir. Bu katsayı, kısa dönemde meydana gelen sapmaların kaç dönem sonunda ortadan kalkacağını göstermektedir (Pesaran vd., 2001). Bu nedenle, ekonometrik analizlerde kısa dönemde meydana gelen sapmaların ortadan kalkıp kalkmadığı kısa dönem analizi yapılarak belirlenir. Kısa dönemde meydana gelen sapmaların uzun dönemde ortadan kalkması için hata teriminin kat sayısı anlamlı olmalıdır.

Talo 10. Kısa Dönem ARDL Modeli Tahmin Sonuçları

Değişken	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Δ NTM	-0.049898	0.014115	-3.534997	0.0021
Δ MFN	-0.097536	0.026656	-3.659007	0.0016
Δ MFN(-1)	0.266083	0.043117	6.171141	0.0000
Δ MFN(-2)	0.131088	0.038044	3.445685	0.0026
Δ MFN(-3)	0.113056	0.028713	3.937478	0.0008
Δ (\$)	-0.063323	0.037298	-1.697748	0.1051
Δ \$(-1)	0.125783	0.039270	3.202999	0.0045
Δ \$(-2)	-0.040662	0.042878	-0.948319	0.3543
Δ \$(-3)	0.206099	0.037558	5.487499	0.0000
Δ GSYH	0.025637	0.002126	12.058264	0.0000
C	4.469715	0.484755	9.220558	0.0000
ECT(-1)	-0.426682	0.046377	-9.200327	0.0000
Tanısal İstatistikler				
$R^2=0.67$, $R^{-2}=0.45$, $F_{ist}=3.02$, $F_{prob}=0.014$, $DW=1.83$				

Tablo 10'da kısa dönem ARDL modeli tahmin sonuçları verilmiştir. Hata terimi katsayısını temsil eden ECT(-1)'in değeri -0.40'tır. Olasılık değeri ise 0.000'dır ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre, kısa dönemde meydana gelen sapmalar yaklaşık 2.5 dönem sonra ortadan kalkmaktadır. Böylece, uzun dönemde seriler tekrar denge noktasına yaklaşmaktadır. Eşbütünleşme analizinde ortaya çıkan sonuçlar bu çalışmanın sonuçlarını desteklerken, Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi sonuçları ile analiz desteklenmiştir.

2.5. Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Analizi

Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi VAR analizine dayanmaktadır. Bu nedenle bu bölümde ilk olarak VAR analizi için ön test sonuçları raporlanmıştır. Ardından Toda-Yamamoto Granger nedensellik sonuçları verilmiştir.

VAR modelinin kurulması için en uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. En uygun gecikme uzunluğuna LR, FPE, AIC, SC ve HQ bilgi kriterleri çerçevesinde karar verilmiştir (Enders, 1995). Gecikme uzunluğunun belirlenmesinin ardından modelde otokorelasyon sorunu ve değişen varyans sorunu olup olmadığını gösteren LM testi ve White testi sonuçları verilmiştir. Son olarak VAR modelinin durağanlığını gösteren AR karakteristik polinomunun ters köklerinin çember içerisindeki görünümü ve değerleri verilmiştir. Sonuçlar tablo 11, tablo 12 ve şekil 6'da sunulmuştur.

Tablo 11. VAR Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	7.797997	NA	5.86e-07	-0.159886	0.062307	-0.083185
1	103.9791	159.3858	1.02e-08	-4.227377	-2.894221*	-3.767172
2	132.6383	39.30405	9.09e-09	-4.436474	-1.992356	-3.592765
3	147.9683	16.64403	2.04e-08	-3.883904	-0.328823	-2.656691
4*	209.6592	49.35272*	4.41e-09*	-5.980527*	-1.314483	-4.369809*

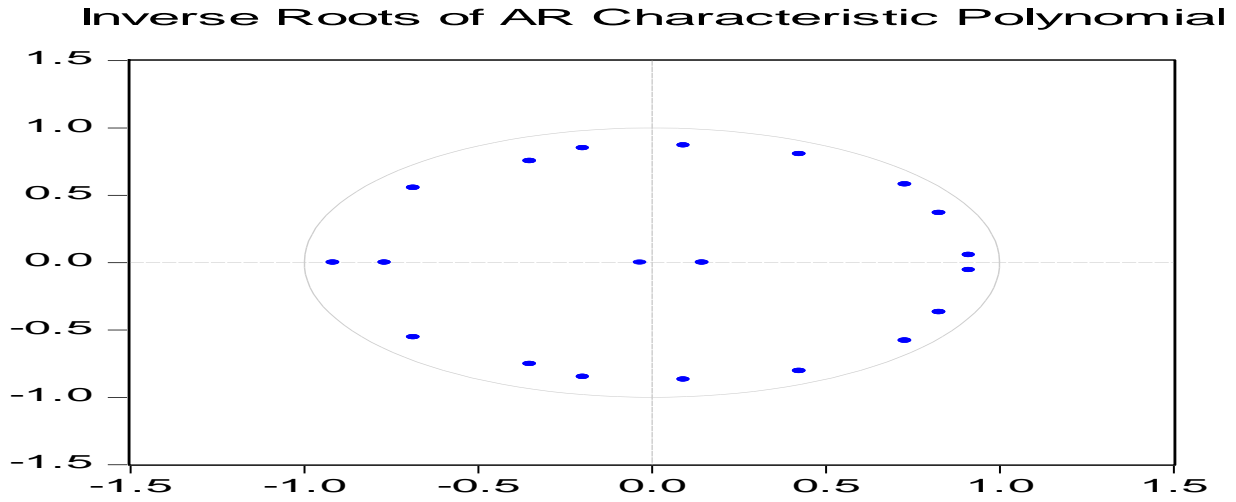
Not: Tabloda yer alan LR: Lagrange Oran Testi, FPE: Son Tahmin Hatası, AIC: Akaike Bilgi Kriteri, SC: Schwarz Bilgi Kriteri ve HQ: Hannan-Quinn Bilgi Kriterini ifade etmektedir. *, en uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Bu modelde yıllık veriler kullanıldığı için VAR modeli ile 4 gecikmeye kadar uygun gecikme uzunluğu tahmin edilmiştir. Bu aşamada, LR, FPE, AIC ve HQ bilgi kriterleri çerçevesinde uygun gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada yapılan eş bütünlüşme testine göre, serilerin en büyük bütünlüşme seviyesi (d_{max})=1 olduğu için modifiye edilmiş VAR analizinde; $p + d_{max} = 4 + 1$, yani 5 gecikmeli model tahminine göre nedensellik testine karar verilmiştir (Toda ve Yamamoto, 1995).

Tablo 12. Otokorelasyon, Normallik Varsayımı ve Değişen Varyans

Otokorelasyon Sorunu		
Gecikme Uzunluğu	Lagrange Çarpanı (LM) Test İstatistiği	Olasılık Değerleri
1	23.29862	0.5601
2	15.37229	0.9322
3	22.41503	0.6117
4	21.10353	0.6868
5	35.46265	0.0802
Normallik Varsayımı: JB Testi		
JB Test İstatistiği: 12.99 JB olasılık Değeri:0.22		
Değişen Varyans Sorunu: White Testi		
X2	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
287.6076	300	0.68

Tablo 12’de yer alan sonuçlar, %5 önem düzeyine göre, 5 gecikmeye kadar otokorelasyon ve değişen varyans sorununu olup olmadığı gösterilmiştir. Buna göre VAR modelinde otokorelasyon sorunu ve değişen varyans sorunu yoktur ve model normal dağılıma sahiptir.

Şekil 6. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri Çember Görünümü

Şekil 6’da VAR sürecinin durağan olduğu görülmektedir. Yani şekilde yer alan mavi noktalar çemberin içerisinde olduğu için sürecin durağan olduğuna karar verilmiştir. Çünkü polinom kökleri çember üzerinde yer alıyorsa VAR modeli stokastik ve deterministik eğilimlere sahiptir. VAR sürecinin durağanlık şartı da böylece sağlanmıştır (Lütkepohl, 1991).

Tablo 13. AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri Modulus Değerleri

Kök	Modulus
0.730965 + 0.580383i	0.933357
0.730965 - 0.580383i	0.933357
0.914954 - 0.056780i	0.916714
0.914954 + 0.056780i	0.916714
-0.914682	0.914682
0.425741 - 0.804671i	0.910358
0.425741 + 0.804671i	0.910358
0.827711 - 0.368070i	0.905859
0.827711 + 0.368070i	0.905859
-0.683493 - 0.554506i	0.880136
-0.683493 + 0.554506i	0.880136
0.094511 + 0.869554i	0.874675
0.094511 - 0.869554i	0.874675
-0.195621 - 0.849288i	0.871526

-0.195621 + 0.849288i	0.871526
-0.348810 - 0.753130i	0.829984
-0.348810 + 0.753130i	0.829984
-0.765435	0.765435
0.146362	0.146362
-0.031632	0.031632

VAR modelinin durağanlığını gösteren AR karakteristik polinomunun ters köklerinin modulus değerleri tablo 13'te gösterilmiştir. Modulus değerlerinin "1" i geçmediği sürece değerler şekil 6'da gösterildiği gibi çemberin içerisinde yer almaktadır (Lütkepohl, 1991). Böylece VAR modelinin durağan olduğuna karar verilmiştir.

VAR modeli kurulduktan sonra Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi yapılmış ve sonuçlar tablo 14'te sunulmuştur³⁵.

Tablo 14. Toda-Yamamoto Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	WALD Testi Chi-square İstatistiği	Olasılık Değeri
NTM → TT	11.73	0.031
TT → NTM	12.95	0.023
MFN → TT	95.94	0.000
TT → MFN	95.95	0.000
GSYH → TT	49.82	0.000
TT → GSYH	120.50	0.000
\$ → TT	77.22	0.000
TT → \$	55.62	0.000

Not: Tablo %5 anlamlılık düzeyine göre Wald Testi sonuçların göstermektedir.

Tablo 14'te bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki Toda-Yamamoto Granger nedensellik ilişkisi sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlar beklentilerle uyumludur. Bu sonuçlara göre TT (ticari açıklık) değişkeni ile NTM(tarife dışı önlemler), MFN (tarifeler), GSYH (büyüme) ve \$ (dolar) arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisi vardır. Yani tarifeler, tarife dışı engeller, ekonomik büyüme ve dolar kuru ticari açıklığın granger nedenidir. Aynı şekilde ticari açıklık bağımsız değişkenlerin granger nedenidir.

SONUÇ

Dünya ticaretinde uygulanan aşırı liberalleşme ve yüksek korumacılık gibi radikal ticaret politikaları küresel krizlere yol açmıştır. 18 ve 19.yy'larda yaygınlaşan aşırı liberalleşme iki büyük dünya savaşı ile 1929 Krizi'ne giden sürecin temelini oluşturmuştur. 1929 sonrası uygulanan aşırı korumacılık küresel krizin etkisini artırmıştır. 1950-1970'ler yeniden başlayan küreselleşme ve entegrasyon çabaları 1973 Krizi'yle sonuçlanmıştır. 1980'lerden sonra hız kazanan neoliberalizm gibi aşırı liberalleşmiş ekonomi sistemi ise 2008 Krizi'nin en önemli sebebi haline gelmiştir. 2008 sonrası artan yeni ve geleneksel korumacılık ise ticaret ve kur savaşlarına yol açmıştır. Ayrıca dünya ekonomisi Covid-19 Krizi'ne, hazırlıksız yakalanmıştır. Bu nedenle her krizin ardından ticarete uygulanan politikalar radikal boyutlara ulaşarak bir sonraki krizin temelini oluşturmuştur. Dolayısıyla dünya ticareti sonu ortalama 25-30 yılda bir kriz olan sarmalın içerisinde gelişimini sürdürmüştür.

Neoliberalizm bu sarmalın en son örneğidir. Finans, ekonomi, ticaret ve yatırımlar başta olmak üzere radikal bir boyuta ulaşan liberalleşme kontrol çıkarak 2008 Krizi'nde en önemli sebep olmuştur. Krizin ardından dünya yeniden korumacı politikalara dönmeye başlamıştır. Bu yeni dönemde uygulanan politikalar ise ağırlıklı olarak yeni korumacılık uygulamalarından oluşmaktadır. Fakat korumacılığın artmasının küresel ekonomiye maliyeti kur savaşları, aşırı sağ partilerin güç kazanması, iktisadi milliyetçilik, anti-entegrasyon ve anti-küreselleşme yanlısı görüşler, Brexit, ticaret savaşları ve düşük ekonomi ve ticaret şeklinde yansımıştır. Bu nedenle korumacılık uygulamaları küresel ticaretin liberalleşmesini belirleyen en önemli dış ticaret politikası olduğu söylenebilir.

Çalışmanın ampirik uygulama sonuçları bu çalışmanın sonuçlarına önemli bir katkı sağlamıştır. Bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Dünyada artan korumacılık toplam

³⁵ VAR yöntemi ile ($p + d_{max} = 4 + 1$) belirlenen 5 gecikme uzunluğu neticesinde, Wald sınaması için, "Görünüşte İlişkiziz Regresyon (SUR)" modelleri tahmin edilmiştir. Bu nedenle modifiye edilmiş Wald sınaması için $p=5$ olarak kabul edilmiştir. Rambaldi ve Doran (1996)'a göre, MVald testleri, SUR modelleriyle kullanıldığında daha iyi sonuçlar vermektedir.

ticareti belirleyen önemli bir unsurdur. Yani dış ticaret korumacılığa ve ekonomik büyümeye bağımlıdır ve oldukça duyarlıdır.

Dış ticaret ve ticari açıklık, ekonomik büyüme, tarifeler, tarife dışı önlemler ve kurlardan etkilenmektedir. Değişkenler arasında güçlü bir eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisi vardır. Literatürde yaygın olan sonuçlara paralel olarak, bu çalışmanın ARDL eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto Granger nedensellik analizinde çıkan sonuçlara göre; tarifeler, tarife dışı önlemler ve kurlar yani kısacası korumacı dış ticaret politikaları, küresel dış ticaretin açıklığını belirleyen önemli değişkenlerdir ve ticari açıklığı negatif yönde etkilemektedir. Aynı şekilde, ekonomik büyüme de ticari açıklığı belirleyen bir diğer önemli unsurdur ve beklendiği gibi pozitif yönde etkilemektedir.

Fakat ARDL sınır testi sonuçlarına göre ticari açıklığı veya küresel toplam ticaretin GSYH içerisindeki payını en fazla etkileyen koruma aracı MFN tarifeleridir. Her ne kadar tarife dışı önlemler (NTMS) son yıllarda tarife dışı önlemlerin yerine geçmeye başladıysa da, dünyanın son 40 yılında tarifelerin ticari açıklığa etkisi daha yüksek çıkmıştır. Tarifelerden sonra dış ticareti en fazla etkileyen değişken ise kurlardır. Tarife dışı engeller ise koruma önlemleri arasında ticari açıklığı en az etkileyen değişkendir. Tarife dışı önlemlerin hesaplanmasının ve takibinin zor olmasından dolayı DTÖ tarafından veriler kesin olarak hesaplanamamaktadır. Bu nedenle son yıllarda tarife dışı önlemler korumacılığın en önemli bölümünü oluşturmasına rağmen ticari açıklığa etkisi tarifelerden daha az çıkmıştır.

Doların değeri, dış ticaret açığı veren ülkelerle dış ticaret fazlası veren ülkeleri farklı kanallardan etkilemektedir. Buna rağmen, başta ABD olmak üzere doların küresel değerini değiştirmeye yönelik adımlar atan ülkeler, aynı zamanda dış ticaretin de şekillenmesine yol açmaktadırlar. Doların değerinin yükselmesi, özellikle dış ticaret açığı ve cari açık veren ülkelerde ithalat maliyetinin artmasına yol açmaktadır. İthalat fiyatlarının artması ise daha fazla cari açık ve dış ticaret açığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde ithalatı azaltıcı politikalar ön plana çıkmaya başlar. İthalatın azaltılması ise tarife artışları, tarife dışı engellerin artması, yasaklar veya diğer politikalarla yapılmaktadır. Bu nedenle aşırı değerli dolar kuru küresel ithalat talebinin azalmasına ve dolayısıyla dış ticaretin ve ticari açıklığın azalmasına yol açmaktadır. Ülkelerin ithalat ve ihracatının korumacı önlemler nedeniyle engellenmesi ise küresel ticaretin azalmasına yol açmaktadır. Bu nedenle, analizde çıkan sonuçlar, korumacılığın her türünün dünya ticaretine, ticari özgürlüğe, liberalleşmeye ve dolaylı olarak da dünya ekonomisine zarar verdiğini göstermektedir.

1980 sonrası hız kazanan serbest ticaret gücü kaybetmeye devam ederse, dış ticaret ve dışı açıklık daha da zayıflayabilir. Korumacılığın radikal boyutlara ulaştığı ticaret ve kur savaşları döneminde ise uygulanan top yekûn mücadele politikaları, onlarca yıldır devam küresel ticaretin serbestleştirme politikalarına zarar verebilir. Bu çalışmada çıkan analiz sonuçları bu görüşü desteklemektedir.

Korumacılığın yükselmesi durumunda ticaret, ekonomik büyüme, istihdam, verimlilik ve satın alma gücü düşmektedir. Bu durumda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler ekonomik kayıplar yaşarlar. Bu bilgiler ışığında, serbest ticaretin özellikle 1950'den sonra küresel refahı ve kalkınmayı artırdığı, yoksulluğu azalttığı, Çin, Hindistan, Türkiye, Endonezya, Brezilya gibi birçok ülkede kalkınma sürecini desteklediği sonucuna ulaşılabilir. Dolayısıyla, 2020'de salgınla yükselen korumacılık artmaya devam ederse, özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere dünyada refah kaybı meydana gelebilir. Geri kalmış ülkelerin rekabetini daha da bozan korumacılık artarsa, yeni krizler, yoksulluk, açlık ve savaşlar yaygın hale gelebilir.

KAYNAKÇA

- Albertoni, N., Wise, C. (2021). International Trade Norms in the Age of Covid-19 Nationalism on the Rise? *Fudan J. Hum. Soc. Sci.* 14, 41–66.
- Asteriou, D. & Hall, S. G. (2007). *Applied Econometrics (A modern approach using eviews and microfit revised edition)*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bahmani, M. O., & Goswami, G. G. (2004). Exchange Rate Sensitivity of Japan's Bilateral Trade Flows. *Japan World and Economy*, 16(1), 1-15.
- Baldwin, R. E. (1986). The New Protectionism: A Response to Shifts in National Economic Power. NBER Working Paper Series, Workink Paper No: 1823.
- Baldwin, R. E., Tomiura, E. (2020). Thinking ahead about the trade impact of COVID-19. In: *Economics in the time of COVID-19*. - London : Centre for Economic Policy Research, 2020. - P. 59-71.
- Bank of England, (2019). In focus - Trade protectionism and the global Outlook. Section 3 of the Monetary Policy Report - November 2019.
- Bas, M., Johansson, M., Murtin, F., & Nicoletti, G. (2016). The Effects of Input Tariffs on Productivity: Panel Data Evidence for OECD Countries. *Rev World Econ*, 152, 401–424
- Bera, A. K., & Jarque, C. M. (1981). Efficient Tests For Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals: Monte Carlo Evidence. *Economics Letters*, 7 (4), 313–318.
- Bera, A. K., Jarque, C. M. (1980). Efficient Tests For Normality, Homoscedasticity and Serial Independence of Regression Residuals. *Economics Letters*, 6 (3), 255–259.
- Bolle, M., & Zettelmeyer, J. (2019). 19-15 Measuring the Rise of Economic Nationalism. PIIE, 1750 Massachusetts Avenue, NW | Washington, DC 20036-1903 USA. <https://www.piie.com/sites/default/files/documents/wp19-15.pdf>
- Box, G. E. P. & Jenkins G. M. (1970). *Time Series Analysis: Forecasting and Control*. San Francisco: Holden-Day.
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for Testing The Constancy of Regression Relations Over Time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 37, 149-192.
- Bureau, J. C., Guimbard, H., & Jean, S. (2016). Competing Liberalizations: Tariffs and Trade in the 21st Century. CEPII Working Paper. http://www.cepii.fr/PDF_PUB/wp/2016/wp2016-12.pdf
- Bussiere, M., Perez-Barreiro, E., Straub, R., & Taglioni, D. (2010). Protectionist Responses to the Crisis: Global Trends and Implications. European Central Bank, Accosional Paper Series No:110. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecbocp110.pdf>
- Caliendo, L., & Parro, F. (2015). Estimates of the Trade and Welfare Effects of NAFTA. *The Review of Economic Studie,s* 82(1), 1-44.
- Caliendo, L., Feenstra R. C., Romalish, J., & Taylor, A. M. (2015). Tariff Reductions, Entry, and Welfare: Theory and Evidence for the Last Two Decades. NBER Paper Series, Paper No. 21768. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w21768/w21768.pdf
- Candeias, M. (2012). Organic Crisis and Capitalist Transformation. Sengupta, A. (Ed.), in *The Global Economic Meltdown*. https://www.oecd.org/forum/issues/Global_economic_meltdown.pdf
- Carrere, C., & Melo, J. (2011). Notes on Detecting The Effects of Non Tariff Measures. *Journal of Economic Integration*, 26(1), 136-168.
- Clarke, S. (2005). The Neoliberal Theory of Society: The ideological foundations of neo-liberalism. <http://homepages.warwick.ac.uk/~syrbe/pubs/Neoliberalism.pdf>
- Cline, W. R., & Williamson, J. (2010). Currency Wars? PIIE, Policy Brief, 1750 Massachusetts Avenue, NW Washington, DC 20036. <https://www.piie.com/sites/default/files/publications/pb/pb10-26.pdf>
- Cœuré, (2018). The Consequences of Protectionism. European Central Bank, <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2018/html/ecb.sp180406.en.html>.
- Conybeare, J. (1985). Trade Wars: A Comparative Study of Anglo-Hanse, Franco-Italian, and Hawley-Smoot Conflicts. *World Politics*, 38(1), 147-172.
- Cook, D. Patel, N. (2020). Dollar Invoicing, Global Value Chains, and the Business Cycle Dynamics of International Trade. BIS Working Papers No 860. <https://www.bis.org/publ/work860.pdf>
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427-431
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057–72.
- Enders W. (1995). *Applied Econometric Time Series (4th edition)*. New York: Jonh Wiley
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 55-2, 251-276.
- Erixon, F., Sally, R. (2010). Trade, Globalisation and Emerging Protectionism Since the Crisis, ECIPE Working Paper, No. 02/2010, European Centre for International Political Economy (ECIPE), Brussels.
- European Parliament, (2017). The Added Value of International Trade and Impact of Trade Barriers: Cost of Non-Europe Report. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603240/EPRS_STU\(2017\)603240_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2017/603240/EPRS_STU(2017)603240_EN.pdf)

- Fatima, S., Chen, B., Ramzan, M., & Abbas, Q. (2020). The Nexus Between Trade Openness and GDP Growth: Analyzing the Role of Human Capital Accumulation, *SAGE Open*, 10(4), 1-8.
- Ferrini, L. (2012). What are the Main Causes and Effects of Economic Protectionism?. *E-International Relations*. <https://www.e-ir.info/2012/08/28/the-causes-and-effects-of-economic-protectionism/>
- FRED, (2020). Federal Reserve Economic Data. <https://fred.stlouisfed.org/series/TWEXB>
- Friedman, M. (1951). Neoliberalism and Its Prospects. <https://miltonfriedman.hoover.org/internal/media/dispatcher/214957/full>
- Fuller, W. A. (1976). *Introduction to Statistical Time Series* (2 nd. edition). New York: John Wiley & Sons.
- G20, (2021). <https://www.g20.org/about-the-g20.html>
- Gandolfo G. (2004) The new Protectionism. In: *Elements of International Economics*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-07005-5_16
- Georgiadis, G., & Grab, J. (2013). Growth, Real Exchange Rates and Trade Protectionism Since the Financial Crisis. *European Central Bank Working PaperSeries*, No.1618. <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecbwp1618.pdf>
- Ghods, M., Grübler, J., Reiter, O., & Stehrer, R. (2017). The Evolution of Non-Tariff Measures and Their Diverse Effects on Trade. *Wiiw Research Report*, No. 419, The Vienna Institute for International Economic Studies (wiiw), Vienna.
- Global Trade Alert, (2021). <https://www.globaltradealert.org/>
- Granger C. W. J. & Newbold P. (1974). Spurious Regressions in Econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(1974), 111-120.
- Granger, C. J. V. (1969). Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Green, C. J. (1981). The New Protectionism. *Journal of International Law and Business*, 3(1), 1-20.
- Gujarati, D. N. (1999). *Basic Econometrics*. Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, 3rd edition, İstanbul.
- Gunnella, V., Quaglietti, L. (2019). The economic implications of rising protectionism: a euro area and global perspective. *ECB Economic Bulletin*, Issue 3/2019. https://www.ecb.europa.eu/pub/economic-bulletin/articles/2019/html/ecb.ebart201903_01~e589a502e5.en.html
- Hamilton, A. (1791). *Report on Manufactures*. Frisch (derl.) (1985: 277-318).
- Hanley, K., & Limao, N. (2019). The policy uncertainty aftershocks of trade wars and trade tensions. "Trade War The Clash of Economic Systems Endangering Global Prosperity" içinde. CEPR Pres. <http://digamoo.free.fr/tradewarcepr19.pdf#page=93>
- Hartwick, E., Peet, R. (2003). Neoliberalism and Nature: The Case of the WTO. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 590, 188-211.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-with Applications to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52-2, 169-210.
- Kalu, U. D., & Joy, A. E. (2015). Does Trade Openness Make Sense? Investigation of Nigeria Trade Policy. *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 4(1), 6-21.
- Kar, M. (2017). Economic Integration and Trade Protection: Policy Issues For South Asian Countries. *Contemporary Economic Policy*, 36(1), 167-182.
- Kar, N. (2010). If Goods Don't Cross Borders. <https://fee.org/resources/if-goods-dont-cross-borders/>
- Keawphun, L. (2016). Impact of Trade Opening On Unemployment. Master of Arts degree in ECONOMICS, Presented on April 13th, 2016 at Southern Illinois University Carbondale. https://opensiuc.lib.siu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1935&context=gs_rp
- Keho, Y. (2017). The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1-14.
- Khali, M. A. (2016). The Impact of Trade Openness on Economic Growth in the Case of Turkey. *Research Journal of Finance and Accounting*, 7(10), 51-61.
- Kotz, D. M. (2000). Globalization and Neoliberalism. *Rethinking Marxism*, 12(2), 64-79.
- Kotz, D. M. (2009). The Financial and Economic Crisis of 2008: A Systemic Crisis of Neoliberal Capitalism. *Review of Radical Political Economics*, 41(3), 305-317.
- Kumar, V., Leone, L. P., & Gasking, J. N. (1995). Aggregate and Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. *International Journal of Forecasting Elsevier*, 11(3), 361-377.
- Levi-Faur, D. (1997a). Economic Nationalism: From Friedrich List to Robert Reich. *Review of International Studies*, 23(3), 359-370.
- Levi-Faur, D. (1997b). Friedrich List and the Political Economy of the Nation-State. *Review of International Political Economy*, 4(1), 154-178.
- Lewis, M. K. (2009). The EU's protectionism Problem. *Georgetown Journal of International Affairs*, 10(2), 23-29.
- Lin, C. H. (2016). The Impact of Tariff Rates on the Probability of Trade Relationships Survival: Evidence from ASEAN+6 Manufactured Goods. *Munich Personal RePEc Archive (MPRA)*, Paper No. 71260. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71260/1/MPRA_paper_71260.pdf
- List, F. (1904). *The National System of Political Economy*. London, Longmans.
- List, F., Jefferson, T., & Madison, J. (1827). *Outlines of American Political Economy*. Singapore: Origami Books, (2018).
- Lütkepohl, H. (1991). *Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Springer, Berlin, Heidelberg.

- MacKinnon, J. (1991). Critical Values for Cointegration Tests. In: Engle, R. and Granger, C., Eds., Long Run Economic Relationships, Oxford University Press, Oxford, 267-276.
- Macrotrends, (2020). <https://www.macrotrends.net/2575/us-dollar-yuan-exchange-rate-historical-chart>
- Marinov, E. (2015). Economic Determinants of Regional Integration In Developing Countries. *International Journal of Business and Management*, 3(3), 22-39.
- Martirosyan, G.V. (2020, August 20). What are the impacts of Trade Openness on Economic Growth?. *Business Economics*. Retrieved from <http://hdl.handle.net/2105/52473>
- Mavrotas, G., & Kelly, R. (2001). Old Wine In New Bottles: Testing Causality Between Savings and Growth. *The Manchester School Supplement*, 97-105.
- Mill, J. S. (1848). *Principles of Political Economy with Some of their Applications to Social Philosophy* (1 ed.). Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, Inc(2004).
- Narayan S., & Narayan P. K. (2004). Determinants of Demand of Fiji's Exports: An Empirical Investigation. *The Developing Economics*, 17(1), 95-112.
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2006). What Determines Migration Flows from Low-Income to High-Income Countries? An Empirical Investigation of Fiji-U.S. Migration 1972-2001. *Contemporary Economic Policy*, 24 (2), 332-342.
- Navarro, V. (2020). The Consequences of Neoliberalism in the Current Pandemic. *International Journal of Health Services*, 50(3), 271-275.
- Nicita, A., & Rollo, V. (2013). Tariff Preferences as Determinant For Export From Sub-Saharan African. *Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series No. 60*. https://unctad.org/system/files/official-document/itcdtab61_en.pdf
- Ostry, J. D., Loungani, P., & Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold?. *Finance & Development*, 53(2), 38-41.
- Paganelli, M. P., & Schumacher, R. (2019). Do Not Take Peace for Granted: Adam Smith's Warning on the Relation Between Commerce and War. *Cambridge Journal of Economics*, 43(3), 785-797.
- Pesaran, M. H. (2015). *Time Series and Panel Data Econometrics*. Oxford: Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., & Pesaran, B. (1997). *Microfit 4.0, an Interactive Economics Analysis*. Oxford University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approach to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for Unit Roots in Time Series Regression. *Biometrika*, 75, 335-346.
- Phillips, P. C. B. (1987). Time Series Regression With A Unit Root. *Econometrica*, 55(2), 277-301.
- Portes, R. (2016). Currency Wars and the Emerging Market Countries. *Think Tank 20: Global Perspectives on the Seoul G-20 Summit*. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/g20_portes.pdf
- Quaglietti, L. (2018). Implications of rising trade tensions for the global economy, *Economic Bulletin Boxes, European Central Bank*, vol. 3.
- Rambaldi, A. N., & Doran, H. E. (1996). Testing for Granger Non-causality in Cointegrated Systems Made Easy. *Working Papers in Econometrics and Applied Statistics*. England: Department of Econometrics, the University of New England, No. 88
- Richardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. Third Edition (1821), Batoche Books, 2001. <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/ricardo/Principles.pdf>
- Romalish, J. (2006). Market Access, Openness and Growth. *NBER Working Paper Series, Paper No: 13048*. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w13048/w13048.pdf
- Romalish, J. (2006). Market Access, Openness and Growth. *NBER Working Paper Series, Paper No: 13048*. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w13048/w13048.pdf
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5, Pt. 2), 71-102.
- Sankaran, A., Kumar, S., Arjun, K., & Das, M. (2019). Estimating the Causal Relationship Between Electricity Consumption and Industrial Output: ARDL Bounds and Toda-Yamamoto Approaches for Ten late Industrialized Countries. *Heliyon*, 5(6).
- Santeramo, F. G., Lamonaca, E (2018). The Effects of Non-Tariff Measures on Agri-Food Trade: A Review and Meta-Analysis of Empirical Evidence. <https://ssrn.com/abstract=3285107> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3285107>.
- Seeraj, M. (2008). *Economic Policy, Globalization and the Labour Movement: Changes in the Global Economy From the Golden Age to the Neoliberal Era*. *Global Labour University Working Paper, No. 1*, International Labour Organization (ILO), Geneva.
- SESRIC, (2010). *The Eurozone Debt Crisis: A Second Wave of The Global Crisis? SESRIC Reports On The Global Financial Crisis-8*. <https://sesric.org/files/article/442.pdf>
- Siddiqui, K. (2020). The U.S. Dollar and the World Economy: A Critical Review. *Athens Journal of Business & Economics*, 6(1), 21-44.
- Sims, C. A. (1972). Money, Income and Causality. *American Economic Review*, 62, 540-52.
- Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48(1), 1-48
- Smith, A. (1776). *Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. <https://www.rrojasdatabank.info/Wealth-Nations.pdf>
- Stein, H. (2012). The Neoliberal Policy Paradigm and the Great Recession. *Panoeconomicus*, 4, 421-440.
- Sun, P., & Heshmati, A. (2010). International Trade and its Effects on Economic Growth in China. *The Institute for the Study of Labor Discussion Papers, No. 5151*. <http://ftp.iza.org/dp5151.pdf>

- Şanlı, O., & Ateş, İ. (2020). ABD-Çin Odaklı Ticaret ve Kur Savaşlarının Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 75-101.
- The Balance, (2021). U.S. Dollar Index: What It Is and Its History. <https://www.thebalance.com/u-s-dollar-index-historical-data-3306249>
- Toda, H., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66 (1-2), 225-250
- UNCTAD, (2012). Non-Tariff Measures to Trade: Economic and Policy Issues for Developing Countries. United Nations Publication, ISSN 1817-1214. https://unctad.org/system/files/official-document/ditctab20121_en.pdf
- Veld, J. (2019). Quantifying the Economic Effects of the Single Market in a Structural Macromodel. European Commission Discussion Paper 094. https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/dp094_en.pdf
- Viner, J. (1950). The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace
- Vogli, R. D., & Owusu, J. T. (2015). The Causes and Health Effects of the Great Recession: From Neoliberalism to 'Healthy de-Growth. *Critical Public Health*, 25(1), 15-31.
- Walks, R. A. (2010). Bailing Out The Wealthy: The Global Financial Crisis, Ponzi Neoliberalism, and Urban Social Crisis. *Human Geography*, 3(3):54-84.
- Wang, Z. (2021). From Crisis to Nationalism?. *Chin. Polit. Sci. Rev.* 6, 20–39.
- World Bank, (2021). <https://data.worldbank.org/indicator/TM.TAX.MRCH.SM.FN.ZS?end=2019&start=1988&view=chart>
- WTO, (2021a). Understanding the WTO: Basics. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact2_e.htm
- WTO, (2021b). <https://www.wto.org/>
- Yanıkaya, H., Altun, A. (2020). Beyond Conventional Trade: Trade Openness Implications of Trade In Value Added. *The Singapore Economic Review*, 1-23
- Zestos, G. K., & Tao, X. (2002). Trade and GDP Growth: Causal Relations in the United States and Canada. *Southern Economic Journal*, 68(4), 859-874.
- Zivot E., & Wang J. (2003). Vector Autoregressive Models for Multivariate Time Series. In: Modeling Financial Time Series. Modeling Financial Time Series with S-Plus®. Springer, New York.

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekolojik Sürdürülebilirlik: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Analizi

Ecological Sustainability in Emerging Market Economies: Linear and Nonlinear Unit Root Analysis

Ali ÇELİK *

ÖZ

Üretimde kullanılan güç (enerji) mekanizmasındaki radikal değişim ile sanayi kapitalizmine geçişin kapısı aralanmıştır. 18. yüzyıla kadar insan ve hayvan gücü temelinde gerçekleştirilen üretim, buharlı makinelerin fabrika sistemine entegre edilmesiyle doğanın diğer güçlerinden de yararlanma imkânını beraberinde getirmiştir. 19. yy'ın son çeyreğine gelindiğinde güç kaynağı olarak kömür, petrol ve doğalgaz gibi yüksek karbon içerikli fosil yakıt kullanımına geçilmiştir. Günümüze değin üretim sürecine koşut olarak fosil yakıt kullanım miktarındaki yoğunluk karbondioksit (CO₂) salınımını önemli ölçüde yükseltmiş, bu durum sıcaklığın atmosferde tutulmasına yardımcı olan sera gazı konsantrasyonunu arttırmıştır. Atmosferik sera gazı konsantrasyonundaki ilerleyiş yer kürenin normalin üzerinde ısınmasının koşullarını oluşturmuş ve iklim değişikliğine davetiye çıkartmıştır. İnsanlık son yarım yüzyılda iklim değişikliğinin neden olduğu pek çok doğal felaketle karşılaşmıştır. Genel olarak ekolojik krizler özel olarak iklim değişikliğinin arka planında kuşkusuz kar odaklı üretim biçiminin önemli bir payı söz konusudur. Kapitalist üretim biçimindeki plansızlık doğal çevre üzerinde negatif dışsallık yaratmış, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi yakıcı ekolojik sorunların ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştur. Çalışmanın amacı, kapitalist üretim ilişkisinin varlığı altında sürdürülebilirlik anlayışının sınırlarını tartışmaya açmaktır. Bu çerçevede 1980-2019 yılları arasında 10 yükselen piyasa ekonomisindeki (Brezilya, Çekya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan, Tayland ve Türkiye) ekolojik sürdürülebilirlik düzeyi doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök test yöntemleriyle araştırılmıştır. Nitekim daha güvenilir sonuçlar vereceği düşünülen Kruse (2011) ve Hu ve Chen (2016) doğrusal olmayan birim kök testi sonuçlarına göre Çekya ve Tayland dışındaki diğer sekiz yükselen piyasa ekonomisinde ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla ülke ve zaman boyutu dikkate alındığında kapitalizm ile sürdürülebilirlik anlayışı arasında paradoksal bir ilişkinin varlığı ortaya konmuştur.

ANAHTAR KELİMELER

Yükselen Piyasa Ekonomileri, Doğrusal Birim Kök Testi, Doğrusal Olmayan Birim Kök Testi

ABSTRACT

To date, the intensity of the use of fossil fuels has significantly increased the emission of carbon dioxide (CO₂) and it has been argued that this situation increases the concentration of greenhouse gases that help keep the temperature in the atmosphere. In addition, it has been revealed that the increase in greenhouse gas concentration causes global warming and climate change. Looking at the last half century, it has been seen that there has been a great increase in the frequency of natural events caused by global warming and climate change. Undoubtedly, the share of profit-centered production relationship is quite high in the background of ecological crises in general and climate change in particular. In this context, the lack of planning in the production and consumption process in the shadow of the capitalist world has created a negative externality on the natural environment and has created the basis for the emergence of burning ecological problems such as global warming and climate change. This study aims to investigate whether an understanding of sustainability is possible under the existence of capitalist production relations. In this context, the ecological sustainability level of 10 emerging market economies (Brazil, Czechia, Hungary, Malaysia, Mexico, Poland, South Africa, Taiwan, Thailand and Turkey) between 1980-2019 was investigated by linear and nonlinear unit root test methods. As a matter of fact, according to the nonlinear unit root test results of Kruse (2011) and Hu and Chen (2016), which are thought to give more reliable results, it has been determined that ecological sustainability is not achieved in eight emerging market economies except Czechia and Thailand. Therefore, considering the country and time constraint, it has been determined that there is a paradox relationship between capitalism and the sustainability approach.

KEYWORDS

Emerging Market Economies, Linear Unit Root Tests, Nonlinear Unit Root Tests

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
28.06.2021	03.01.2022
Atıf	Çelik, A. (2022). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekolojik Sürdürülebilirlik: Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Birim Kök Analizi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 33-46.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, alicelik6209@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3794-7786

GİRİŞ

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar tartışılabilen en yakıcı konuların başında iklim değişikliği gelmektedir. Birinci sanayi devriminin ardından dünyadaki üretim hacminde sansasyonel bir artış meydana gelmiş, tüketim, ticaret ve rekabetin boyutları farklı bir aşamaya evrilmiştir. İkinci ve üçüncü sanayi devrimi ile birlikte üretim hacmindeki genişleme ve fosil yakıt kullanımındaki yoğunluk karbondioksit (CO₂) salınımına önemli düzeyde katkı sağlamıştır. Özellikle bu dönemlerde enerji kaynağı olarak yararlanılan petrol, kömür ve doğalgaz gibi yüksek karbon içeren fosil yakıtlar CO₂ salınımının yükselişine neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda atmosferdeki ısının tutunmasını sağlayan sera gazı emisyonunu arttırmıştır. Dolayısıyla atmosferdeki sera gazı emisyonundaki ilerleyiş yer kürenin sıcaklık seviyesini yukarıya doğru çekmiştir. Bu bakımdan küresel ısınma ve beraberindeki iklim değişikliğinin yol açtığı sonuçlar oldukça endişe vericidir. Küresel ortalama sıcaklığın, sanayi devrimi öncesi dönemden bu yana bir santigrat dereceden fazla arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca 2014-2020 yılları arasındaki 7 yıllık dönem kayıtlara geçen en sıcak zaman dilimi olduğu saptanmıştır (NOAA, 2021). Küresel ısınma ile birlikte buzullarda erime, yağış döngülerinde değişim ve ortalama deniz seviyesinde yükselişler yaşanmış, okyanus sıcaklığındaki yükselişin uzun vadeli ortalamasının oldukça üzerinde olduğu görülmüştür. Ayrıca 2020 yılı, Kuzey Atlantik kasırga mevsiminde şimdiye kadarki en fazla sayıda fırtınanın kaydedildiği yıl olmuştur (WMO, 2020). Küresel ısınma hızındaki artış ve iklim değişikliği süreci, su ve gıda krizi başta olmak üzere birtakım farklı tehditleri de gündeme getirmiştir. Oysa sera gazlarının atmosferik konsantrasyonlarının küresel ısınmayı arttırarak gelecek nesiller için ciddi riskleri beraberinde getireceği konusu, esas itibarıyla son yarım yüzyıldır tartışılmaya başlanmıştır. Fakat söz edilen süreci önlemek amacıyla somut çözüm önerileri ileri sürmek yerine tartışma zemininde kalınmaya devam edilirse ekosistem ve insanlık bu durumdan çok daha derinden etkileneceği belirtilmelidir. Bu bağlamda sürdürülebilirlik anlayışı mercek altına alınarak kar merkezli bir üretim ilişkisi olan kapitalizm ile sürdürülebilirlik anlayışı arasındaki ilişkinin hangi ölçüde tutarlı ve gerçekçi olduğu konusu tartışmaya açılmıştır.

Çalışmada kar merkezli bir üretim ilişkisi olan kapitalizm ile ekolojik sürdürülebilirlik bağdaşabilir mi? sorusuna yanıt aranmıştır. Bu çerçevede 1980-2019 arası dönemi içeren 10 yükselen piyasa ekonomisindeki (Brezilya, Çekya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan, Tayland ve Türkiye) ekolojik sürdürülebilirlik düzeyi doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök test yöntemleriyle araştırılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde doğa, üretim ve ekonomi bağlantısının teorik arka planı incelenmişken, ikinci bölümde yazın taramasına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ekonometrik metodoloji tartışılmış, ampirik analiz ve sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

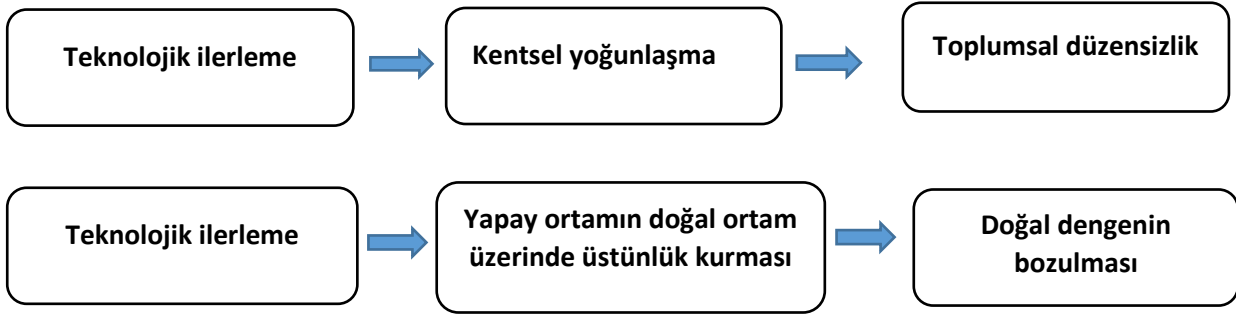
1. DOĞA, ÜRETİM VE EKONOMİ BAĞLANTISI

İnsan ile doğa ilişkisinin tarihi incelendiğinde, onu zoolojik bir varlık olmaktan çıkararak beşeri bir varlık haline getirenin, insanın doğaya müdahale yeteneği olduğu görülmüştür. Bu müdahaleler sonucunda doğa, artık doğal olmaktan uzaklaşmış ve toplumsal etki alanına girmiştir (Önder, 2003: 15). Bu geçiş, organik doğadan, toplumsal doğaya geçiş olarak addedilmiştir. Tarihte insan, teknoloji ve doğa ilişkilerine ait düşüncelerin MÖ 4000'li yıllarda kentlerin ve uygarlıkların ilk ortaya çıkışıyla ve MÖ. 2000'li yıllarda Anadolu kentlerinin gelişmeye başlamasıyla üretilmeye başlandığı ileri sürülmüştür (Görmez, 2010: 61). Hiç şüphesiz bilim ve teknolojiye ilişkin ilerlemeler toplumsal gelişimin hızlanmasına katkı sağlamış ve modern yaşamın biçimlenmesinde yardımcı olmuştur. Bilimsel bilgideki ilerlemeler, teknolojinin sağlamış olduğu uzmanlaşma ve yetkinlikler pek çok alanı etkilemiş sağlık alanında gelişmeler kat etmiş, yaşam standartlarını yükseltmiş, küresel iletişim ve haberleşme kanallarını çeşitlendirmiştir. Öte yandan eleştiriler perspektiften bakıldığında, söz konusu gelişmelerin küresel ısınmada olduğu gibi insana ve doğaya oldukça yüksek maliyetler de çıkarttığı ortaya konmuştur (Barbour, 1991). Elbette burada sorunun esas kaynağı olarak teknolojinin kendisine odaklanmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Sorunun merkezinde teknolojinin kullanım tarzı ve amacı yatmaktadır. Zira teknolojiyi kâr amacıyla kullandığınızda farklı bir sonuç, toplumun genelinin ihtiyaçlarını gözetererek kullandığınızda farklı bir sonuç almanız muhtemeldir.

Sürdürülebilirlik yaklaşımına gelindiğinde sürdürülebilirlik gündemindeki çağdaş söylem, toplumsal ve çevresel sorunların büyük ölçüde insanın doğadan yalıtık olması inancına dayandırılmıştır. Mekanistik (veya indirgemeci) paradigmanın kökleri, Kopernik, Kepler, Newton ve Galileo'dan etkilenen Avrupa bilimsel devrimi içinde yer almıştır. Bu paradigma batı toplumunu şekillendirmekle birlikte dünyanın geri kalanını önemli ölçüde etkileyerek birkaç yüzyıl boyunca egemenliğini korumuştur. Mekanistik dünya görüşü, modern yaşamın tüm yönlerini etkileyen ve birçok fayda sağlayan muazzam değişiklikleri desteklerken, doğanın insanlığa hizmet etmek için var olduğu yaklaşımı benimsenmiştir. Bu yaklaşımda, doğanın insana ikincil kılındığı görülmektedir. Doğanın araçsallaştırılması aynı zamanda insanın doğa üzerinde tahakküm kurmasını

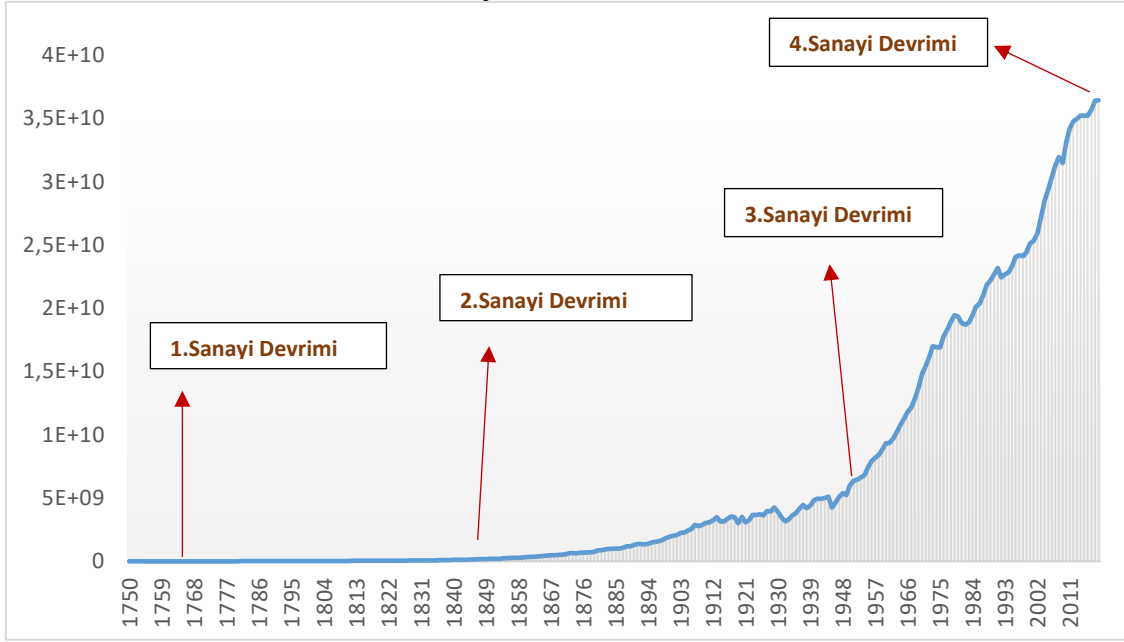
meşrulaştırmaktadır. Bireyci insan için doğa basit bir üretim faktöründen ibarettir. Dolayısıyla bireylerin faydalarını, firmaların (sermayenin) karlarını en üst seviyeye çıkartma amacına hizmet eden doğanın araç işlevi görmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Burada üretim biçimindeki farklılığın doğaya karşı tutumu nasıl ve hangi yönde etkilediğinin izleri rahatlıkla görülmüştür (Randall, 1976; Can, 2009). Yalnızca gerekli olan kullanım değerlerine ulaşmak gayesiyle geçimlik üretim gerçekleştirmekten, kar elde etme saikiyle değişim değeri üretmeye giden tarihsel sürecin doğal çevrenin yapısını derinden etkilediği gözlenmiştir. Bu gidişat içerisinde sürdürülebilirlik anlayışı, sürdürülemez bir faaliyetin mevcut durumundan bir iyileşme sürecine veya toparlanmaya yönelik bir hareketi ifade etmektedir. Esasen bu terim (sürdürülebilirlik), ekosistemin ve biyosferin mevcut yenilenebilir kaynakları ile dengede olan yaşam tarzlarına öncelik veren bir tutum değişikliğini belirtmek için kullanılmıştır. Biyosfere ne kadar zarar verildiği konusunda net olunmasa da, sürdürülebilirlik ile ileriye dönük pratik bir yol olarak ihtiyati bir yaklaşım önerilmiştir. Yaşanabilir bir biyosferin sürdürülememesi felaketle sonuçlanacağı ve geri dönülemez olacağından, söz konusu belirsizlikler karşısında ekolojik riskler alınmasının doğanın sonu olabileceği göz ardı edilmemelidir. Sürdürülebilirlik ilgili teorilere olan artan ilgiyle birlikte, dünyanın gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerindeki geleneksel kalkınma modelleri çevreyle ilişkisi bakımından yeniden değerlendirilmiştir (Grierson, 2003). Sanayi devriminden bu yana üretim miktarındaki artış, sermayenin genişleyen yeniden üretimi, nüfus artışındaki hızlanma, kentleşme ve benzeri gelişmelerin nüfuz ettiği koşullar altında ekolojik sorunların etki alanı önemli ölçüde genişlemeye başlamıştır (Douthwaite, 1992). Yer kürenin, atmosferin oluşumundan bugüne niceliksel olarak ısındığını söylenebilir fakat sanayi devriminden sonra yer küredeki ısınmanın niteliksel bir dönüşüme uğradığı açıkça görülmektedir. Şekil 1’de teknoloji ve doğa ilişkisi sunulmaktadır.

Şekil 1: Teknoloji ve Doğa İlişkisi

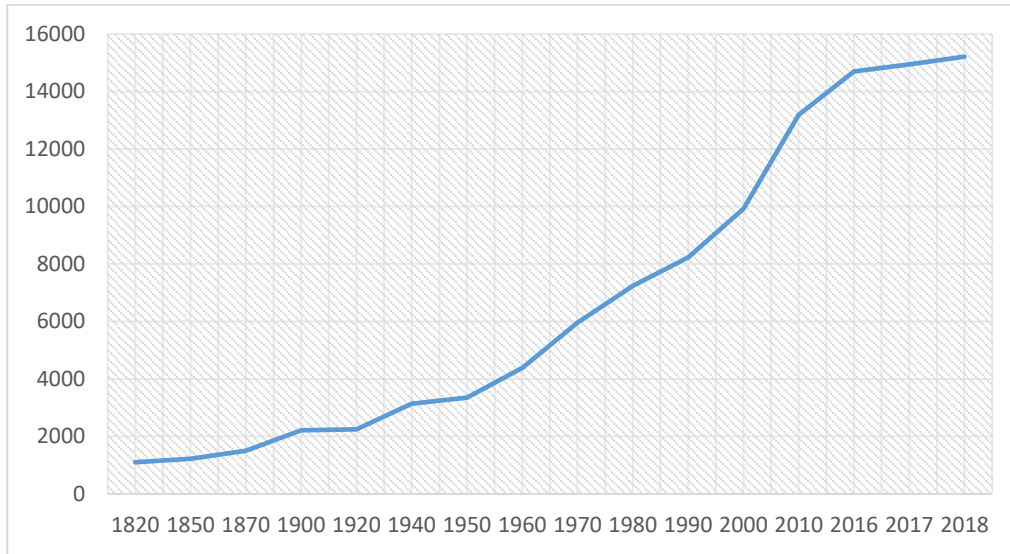
Kaynak: Manuel Castells, Kent, Sınıf ve İktidar, (Çev: Asuman Erendil), Bilim ve Sanat Yay. Ank. 1997, s.17

Şekil 1’de teknolojik ilerlemenin kentsel yoğunlaşmayı ve yapay ortamın doğal ortam üzerinde üstünlük kurmasına yol açtığını ardından toplumsal düzensizliğe ve doğal dengenin bozulmasına neden olacağı ileri sürülmüştür. Daha öncede belirtildiği gibi sorunun ana kaynağı teknolojinin kullanım tarzıdır. Grafik 1’te 18. Yüzyılın ilk yarısından başlayarak sanayi devrimleri ile dünya karbondioksit salınımı arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir.

Grafik 1: Dünyadaki Karbondioksit Salınımı

Kaynak: Our World in Data (<https://ourworldindata.org/co2-emissions>). Grafikte dikey eksen karbondioksit salınımı (metric ton), yatay eksen yılları göstermektedir.

Grafik 1’de görüldüğü üzere sanayi devrimi sonrası süreçte dünyadaki karbondioksit salınımdaki önemli ölçüde artış eğilimi söz konusudur. Özü itibarıyla ikinci sanayi devrimi ve üçüncü sanayi devriminin bahsi geçen eğilimde yapısal kırılmalara yol açtığı görülmüştür. Söz konusu dönemler içerisinde enerji kaynağı olarak yararlanılan petrol, kömür ve doğalgaz gibi yüksek karbon içeren fosil yakıtların kullanım miktarındaki artış CO2 salınımdaki yükselişe ivme kazandırmıştır. Ekonomik büyüme performansı, üretim genişlemesi ve fosil yakıtların kullanım miktarını etkilemesi dolayısıyla önemli bir göstergedir. Grafik 2’de dünya ekonomisinin büyüme patikası sunulmuştur.

Grafik 2: Dünya Ekonomisinin Büyüme Patikası

Kaynak: Penn World Table (PWT 10.0). Grafikte dikey eksen ekonomik büyüme rakamlarını (milyon dolar), yatay eksen yılları göstermektedir.

Grafik 2’de dünya ekonomisinin 19. Yüzyılın erken dönemlerinden başlayarak göstermiş olduğu büyüme performansı resmedilmiştir. Buna göre, sermaye birikimi sürecinde kriz dönemlerinde belirli kesintiler olmakla birlikte dönemler itibarıyla mutlak olarak artış eğiliminin olduğu kaydedilmiştir. Sanayi devrimlerinin dünya ekonomisinin büyüme performansına oldukça büyük bir etkiye sahip olduğu sergilenmiştir. Bu gelişmeler ışığında dünya üretim, tüketim ve rekabetinde gözle görülür bir artış yaşanmış, öte yandan modern insanın doğa karşısındaki konumlanışında da kayda değer farklılıklar belirginleşmeye başlamıştır.

2. YAZIN TARAMASI

Son çeyrek asırda doğa olaylarında yaşanan artışla birlikte küresel ısınma, iklim değişikliği ve sürdürülebilirliğe dönük konular pozitif bilimlerinin olduğu kadar sosyal bilimlerin de ilgi odağı haline gelmiştir. İktisat bilimi için de benzer bir eğilim söz konusudur. İnsanın doğa ile arasına mesafe koyarak kendi çıkarları doğrultusunda yürüttüğü üretim ve tüketim alışkanlıkları, doğal dengenin bozulmasına zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda kapitalist üretim ilişkisi şartlarında üretim ve tüketim sürecindeki plansızlığın doğal çevre üzerinde negatif dışsallık yarattığı, iklim değişikliği ve küresel ısınma gibi ekolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olduğu görülmüştür. Bu bağlama konuya ilişkin çalışmaların çeşitliliği oldukça dikkat çekicidir. Turgut G. (2014) “Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme (degrowth)” adlı çalışmada kapitalist üretim ilişkisinin sınırları içerisinde üretim ve tüketimde gün be gün yaşanan artışın sürdürülebilirlik tartışmasının altını boşalttığı ileri sürülmüş ve kapitalizmle sürdürülebilirlik olgularının bir arada tahayyül edilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. Latouche (2009) büyüme paradigmasına olan fetişçe tutum var oldukça daha fazla üretim ve tüketimin her daim bulunacağı, söz konusu sürecin yürütülmesi için de daha fazla enerji kaynağına ihtiyaç olunacağı ve doğanın bu amaç doğrultusunda dönüştürülmesinin ekolojik zararlara neden olacağını ortaya koymuştur. Çıvgın H. (2011) çalışmada kapitalizmle sürdürülebilir çevrenin uzlaşmaz bir çelişkiyi ifade ettiği dolayısıyla her iki olgunun birlikte değerlendirmenin olanaksız olduğunu ifade etmiştir. Buna alternatif olarak ekonomik büyüme merkezli kapitalizm yerine doğal kapitalizm, organik tarım, yenilenebilir enerji kaynakları ve büyüme hırsına karşı bir yavaşlama eğilimi tercih edilebileceğini önermiştir.

Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) yaklaşımı doğa ve ekonomi ilişkisini açıklamada en çok kullanılan yaklaşımlardan biri olduğu gözlenmiştir. Bu doğrultuda Erataş F. ve Uysal D. (2014), Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) yaklaşımı çerçevesinde BRİCT ülkelerinin durumunu panel zaman serisi analizi ile araştırmıştır. Yapılan analizde ele alınan değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşik bir ilişkisi saptanmış, analize konu olan ülkeler için Çevresel Kuznets Eğrisi yaklaşımı geçerli olduğu tespit edilmiştir. Lebe F. (2016) çalışmada Türkiye’nin 1960-2010 dönemi için Çevresel Kuznets Eğrisi (EKC) hipotezinin varlığını zaman serisi analizi kullanarak incelemiştir. Analizde, Türkiye ekonomisi için EKC hipotezinin geçerliliği ispatlanmış ve kullanılan diğer bağımsız değişkenlerden enerji tüketimi (EC), finansal gelişme (FD) ve dışa açıklığın (OP) karbondioksit (CO₂) salınımı arttırdığı ortaya konulmuştur. Albayrak N. E. ve Gökçe A. (2015) çalışmalarında EKC yaklaşımın Türkiye’deki geçerliliğini 1975-2010 dönemi arasındaki yıllık verileri kullanarak zaman serisi verileri ile sınamıştır. Yapılan analiz sonucunda gelir seviyesi arttıkça buna paralel olarak ilk zamanlarda çevre kirliliğinin ve tahribatının arttığı gelir seviyesi artmaya devam ettikçe belli bir eşikten sonra doğal çevreye dönük hassasiyetin artmaya başladığı gözlenmiştir. Yani ilgili analiz kısıtı altında Türkiye’de Çevresel Kuznets Eğrisi yaklaşımının varlığından söz edilmiştir (Saatçi ve Dumrul, 2015; Destek, 2018). Yapılan ampirik çalışmalarda Çevresel Kuznets Eğrisi yaklaşımının geçerlilik durumu incelenen ülke boyutu ve zaman kesitine göre farklılık göstermiştir. EKC hipotezinin aksine sonuçlar veren çalışmalar da azımsanamayacak ölçüde olduğu tespit edilmiştir (Dinda, 2014; Başar ve Temurlenk, 2007; Güriş ve Tuna, 2011; Koçak, 2014; Dam vd., 2014; Erdoğan vd., 2015; Bozkurt ve Okumuş, 2015; Örnek ve Türkmen, 2019)

3. METODOLOJİ

Zaman serisi analizlerinde serilerin birim kök süreçlerinin test edilmesi sahte regresyon sorunuyla karşılaşılma ihtimalinin önüne geçtiği için oldukça önemlidir. Bu açıdan daha güvenilir sonuçlar elde etmek için tarihsel süreç içerisinde farklı avantajlara sahip birim kök testleri geliştirilmiştir. Doğrusal klasik birim kök testleri ile başlayan tarihsel süreç daha sonra ileri taşınarak yapısal kırılma tarihlerinin tespitine olanak tanıyan test yöntemlerinin eklenmesiyle devam etmiştir. Takiben doğrusal olmayan birim kök testleri, kalıntılarla genişletilmiş (RALS) birim kök testleri ve Fourier temelli birim kök testleri geliştirilmiştir. Bu alt başlıkta analizde kullanılan doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök test yöntemlerinin metodolojik kökenine ilişkin gerekli görülen bilgiler verilmiştir.

3.1. Doğrusal Birim Kök Testleri

Birim kök ya da durağanlık analizi esas itibarıyla sahte regresyon sorununun ortadan kaldırmak ve analizin sapmalı sonuçlar doğurmasını engellemek amacıyla kullanılmıştır. Bir zaman serisinin durağan olması için ortalaması ile varyansının zaman içinde değişmemesi ve iki dönem arasındaki kovaryansının, bu kovaryansının hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olması gerekir (Gujarati, 1999: 713). Çalışmada serilerin durağanlıkları öncelikle yapısal kırılmasız birim kök testlerinden Dickey Fuller tarafından 1979 yılında ortaya konulan Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF), Phillips ve Perron’un 1989 yılında geliştirdiği Phillips Perron (PP) ve Elliott, Rothenberg and Stock (1996) tarafından önerilen DF-GLS birim kök testlerinden yararlanılarak araştırılmıştır. Ekonometride serilerin durağanlık sınaması birim kök analizi

yöntemleri kullanılarak test edilmektedir. Aşağıda ilk etapta yapısal kırılmasız birim kök testlerinin veri üretme süreci bulunmaktadır (Tarı, 2019: 388-389):

$$Y_t = pY_{t-1} + u_t \quad (1)$$

1 No'lu eşitlik Y_t değişkeninin bu dönemde aldığı değer için geçen dönemdeki değeri olan Y_{t-1} ile ilişkisini ifade etmektedir. Bu denklemde u_t stokastik bir hata terimini göstermektedir. Aynı zamanda AR(1) yani birinci dereceden otoregresif modeli vermektedir. Burada p katsayısının değeri 1'e olduğunda serinin birim köklü olacağı ileri sürülmektedir. Böylece denklem aşağıdaki biçimde tanımlanmaktadır.

$$Y_t = Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Denklemin bu şekilde oluşması serinin geçmiş değerlerinin olduğu gibi cari döneme de yansıttığı anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, serinin geçmiş dönem maruz kaldığı şokun etkisinin olduğu gibi sistemde kaldığını göstermektedir. Söz konusu şokların statik ve kalıcı bir yapıda olması, serinin durağanlığını sekteye uğratmakta ve zaman içinde gösterdiği trendin stokastik olması demektir. 1 No'lu denklemin sağ ve sol tarafından geçmiş dönemin değeri Y_{t-1} çıkarıldığında;

$$Y_t - Y_{t-1} = pY_{t-1} - Y_{t-1} + u_t \quad (3)$$

Gerekli sadeleştirme işlemleri yapıldıktan sonra denklem aşağıdaki gibidir;

$$\Delta Y_t = (p - 1)Y_{t-1} + u_t \quad (4)$$

4 No'lu denklemdeki $(p-1)$ ifadesi δ ile simgelenirse regresyon;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

şeklinde yazılabilir. İlgili denklemde $p=1$ olduğunda δ katsayısı sıfır olacaktır. Denklem ise şöyledir;

$$\Delta Y_t = (1 - 1)Y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

$$\Delta Y_t = u_t \quad (7)$$

Böylece Y_t birinci fark durağan olacaktır. $I(1)$ ile gösterilebilir. Durağan olmayan seriler farkları alınarak durağan hale getirilebilir. Yapılan fark alma işlemi neticesinde, serinin maruz kaldığı kalıcı şokların ortadan kalkması sağlanır. Testin hipotezleri şöyle oluşturulmaktadır. 1 No'lu denklemde $p=1$ durumunda $H_0: p \geq 1$ göre sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu, $H_1: p < 1$ ise serinin durağan olduğunu belirtmektedir (Asteriou, Hall, 2007: 295-297). Dickey Fuller (DF) birim kök testi için aşağıdaki regresyonlar kullanılır:

$$\text{Sabitsiz ve trendsiz form: } \Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

$$\text{Sabitli ve trendsiz form: } \Delta Y_t = a_0 + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (9)$$

$$\text{Sabitli ve trendli form: } \Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + u_t \quad (10)$$

Yukarıdaki regresyon modelleri yardımıyla gerçekleştirilecek analiz doğrultusunda elde edilecek tau ve DF test istatistikleri MacKinnon (1996) kritik değerleriyle karşılaştırılarak durağan olup olmadığı değerlendirilir. u_t hata teriminde otokorelasyon sorunu mevcut ise 10 No'lu denklem aşağıdaki şekilde dönüştürülür;

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (11)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (12)$$

$$\Delta Y_t = a_0 + a_1 t + \delta Y_{t-1} + \beta_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (13)$$

11,12 ve 13 No'lu denklemlerde bağımlı değişkenin gecikmeli fark terimleri açıklayıcı değişken olarak kullanılmakta ve sırasıyla sabitsiz ve trendsiz; sabitli ve trendsiz; sabitli ve trendli formları vermektedir. Model otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak gayesiyle tasarlanmaktadır. Zira DF testi otokorelasyonun varlığı durumunda etkin bir şekilde çalışmamaktadır. Bu denkleme DF testi uygulandığında model genişletilmiş AR(1) sürecinin yanında farklı düzeylerdeki otoregresif süreçlere dayanarak genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF) testi biçimini alır. Görüldüğü üzere hata teriminin otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmak için bağımlı değişkenin fark alınmış hali bağımsız değişken olarak modele eklenmektedir. Parametrik olmayan bir özellik taşıyan Phillips and Perron (PP) (1988) yöntemi, DF test denkleminin (9 No'lu) hata terimi ile ilgili varsayımını genişletir ve katsayının oranını değiştirir, böylece serisel korelasyon (içsel bağıntının) test istatistiğinin asimptotik dağılımını etkilemez. PP testi istatistiği aşağıdaki biçimde gösterilmektedir:

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + u_t \quad (14)$$

$$Y_t = \alpha_0 + y_{t-1} + \alpha_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t \quad (15)$$

13 No'lu denklemdeki (T) gözlem sayısı, (t) trendi (u_t) hata terimini (white noise hata süreci) ifade etmektedir. DF-GLS birim kök testinde Elliott, Rothenberg ve Stock (1996), Dickey-Fuller test istatistiğini genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) yöntemini kullanarak etkili bir test yöntemi önermektedir

Düzeyde, trendde veya her iki durumda yapısal kırılma içeren durağan zaman serileri için yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testleri kullanılır ise durağan dışılığı belirten sıfır hipotezi

reddedilmemektedir. Bu durumda aslında durağan olan serilerin çoğu zaman durağan dışı olduğu sonucu ortaya çıkabilecektir. Bu sorunu ortadan kaldırmak için yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testleri geliştirilmiştir (Sevüktekin, Nargeleçekenler, 2010: 400,401). Analizde kullanılan geleneksel birim kök testlerinden yapısal kırılmalı birim kök testleri geçildiğinde, ilk olarak yapısal kırılma tarihlerini dışsal olarak ele alan ve bu alanda çığır açtığı öncül çalışma Perron (1989)'un yaptığı tek kırılmaya izin veren birim kök testi yöntemi olduğu ileri sürülmektedir. Boş hipotezler (H_0) altında üç model göz önünde tutulmaktadır (Perron, 1989: 1364):

$$\text{Model (A)} \quad y_t = \mu + dD(TB)_t + y_{t-1} + e_t, \quad (16)$$

$$\text{Model (B)} \quad y_t = \mu_1 + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + y_{t-1} + e_t, \quad (17)$$

$$\text{Model (C)} \quad y_t = \mu_1 + dD(TB)_t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + y_{t-1} + e_t, \quad (18)$$

Burada;

$$D(TB)_t = \begin{cases} 1 & t = T_B + 1 \text{ ise} \\ 0 & \text{aksi takdirde} \end{cases}$$

$$DU_t = \begin{cases} 1 & t > T_B \text{ ise} \\ 0 & \text{aksi takdirde} \end{cases}$$

$$A(L)e_t = B(L)v_t,$$

$v_t \sim \text{i.i.d.}(0, \rho^2)$, $A(L)$ ve $B(L)$ sırasıyla p. ve q. seviyede L gecikme uzunluğu operatörü içindeki polinomları, ifade etmektedir. T_B tek kırılmaya dışsal olarak izin veren Perron (1989), TB kırılma zamanını ($1 < TB < T$) dışsal olarak modele dahil etmekte ve bahsi geçen kırılma tarihi Dickey-Fuller birim testiyle sınamaktadır. Öte yandan, $D(TB)t$ serinin düzeyinde (ortalamasında) değişimi, DU_t trend fonksiyonunda (eğim) değişimi gösteren kukla değişkenleri simgelemektedir. İlgili testin alternatif hipotezi ise şöyledir:

$$\text{Model (A)} \quad y_t = \mu_1 + Bt + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + e_t, \quad (19)$$

$$\text{Model (B)} \quad y_t = \mu + B_1t + (\mu_2 - \mu_1)DT_t^* + e_t, \quad (20)$$

$$\text{Model (C)} \quad y_t = \mu_1 + B_1t + (\mu_2 - \mu_1)DU_t + (B_2 - B_1)DT_t + e_t, \quad (21)$$

$$DT_t^* = \begin{cases} t - T_B & t > T_B \text{ ise} \\ 0 & \text{aksi takdirde} \end{cases}$$

$$DU_t = \begin{cases} t & t > T_B \text{ ise} \\ 0 & \text{aksi takdirde} \end{cases}$$

Burada, T_B yapısal kırılma tarihini ifade etmektedir. Buna göre, Model A, Crash Model olarak tanımlanmaktadır. Bu modelde boş hipotez serinin düzeyde bir kırılma ile birim köklü olduğunu, alternatif hipotez ise düzeyde bir kırılma ile trend durağan süreci ifade etmektedir. Model B'de boş hipotez serinin eğimde bir kırılma ile birim köklü olduğunu, alternatif hipotez ise eğimde bir kırılma ile durağan olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü ve son model olan Model C'ye göre boş hipotez serinin eğimde ve düzeyde bir kırılma ile birim köklü olduğunu gösterirken, alternatif hipotezde serinin eğimde ve düzeyde bir kırılma ile durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat yapısal kırılma tarihlerinin dışsal olarak belirlenmesi yetersiz kabul edilmiş ve buna dönük çeşitli alternatifler geliştirilmiştir. Zivot ve Andrews (ZA) (1992), yapısal kırılma tarihlerinin içsel olarak belirlenebileceği bir model ileri sürmüştür. Burada Perron (1989), boş hipotezi kurarken yapısal kırılma tarihlerini dışsal olarak modele eklemekteydi, fakat ZA artık söz konusu yapısal kırılma tarihlerinin serinin içerisinden seçilmesinin mümkün olacağını ortaya koymuştur. ZA'nın yukarıdaki üç model için boş hipotezi şöyle tanımlanmıştır:

$$y_t = \mu + y_{t-1} + e_t, \quad (22)$$

22 No'lu eşitlikteki y_t serisinin boş hipotezi, dışsal olarak seçilmiş yapısal kırılma tarihinin olmadığı durum için tasarlanmıştır. Perron (1989)'un regresyonundaki λ kukla değişken yapısal kırılma tarihi seçimini test eder. Alternatif hipotez y_t serisinin tek kırılmaya izin veren trend durağan sürecini belirtmektedir. Başka bir ifadeyle, burada zamanın bilinmeyen bir noktasında ortaya çıkan trend içerisindeki tek bir zaman kırılmalı trend durağan süreç biçiminde ileri sürülmektedir. Trend durağan en fazla etki eden alternatif kırılma tarihlerinin tahmin edilmesi amaçlanmaktadır. Önceki incelenenlerle tutarlı olan uygun tahmin şeması çerçevesinde, 20 No'lu eşitlik üzerinden test istatistiğini kullanarak boş hipotez için makul sonucu veren kırılma noktasını seçmektedir. Yani, $\alpha^i = 1$ ($i = A, B, C$) test etmek için tek taraflı t istatistiğini minimize eden λ tercih edilmektedir. Küçük istatistik değerleri boş hipotezin reddedilmesi neden olacaktır. $\hat{\lambda}_{inf}^i$, i modeli için minimum değeri sembolize etmektedir. Aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

$$t_{\hat{\alpha}}[\hat{\lambda}_{inf}^i] = \inf_{\lambda \in \Lambda} t_{\hat{\alpha}}^i(\lambda), \quad i = A, B, C \quad (23)$$

Burada Λ simgesi, $(0,1)$ kapalı alt kümeyi vermektedir. Zivot ve Andrews (1992) birim kök testi ile yapısal kırılmayı içsel olarak tespit edildiğinden tanımlanan boş hipotezde $DD(TB)_t$ kukla değişken kullanımına gerek kalmamaktadır (Zivot ve Andrews, 1992: 254).

3.2. Doğrusal Olmayan Birim Kök Testleri

Doğrusal olmayan birim kök testlerine geçmeden öncelikle serilerin doğrusallık düzeyleri araştırılmaktadır. Brock, Dechert ve Scheinkman (1987) tarafından geliştirilen BDS testi serilerin doğrusal olup olmadığının tespitinde kullanılmaktadır. Seride tekrar eden yapının tespitinde kullanılan korelasyon integraline dayanan BDS testinde sıfır hipotezi, hata terimlerinin bağımsız benzer dağılıma sahip olduğunu, alternatif hipotez ile hata terimlerinin bağımsız benzer dağılıma sahip olmadığı ifade edilmektedir. BDS test istatistiği şu şekildedir (Brock, Dechert ve Scheinkman, 1987: 8-9):

$$V_{m,n(\epsilon)} = \sqrt{n} \frac{T_{m,n(\epsilon)}}{S_{m,n}} \quad (24)$$

$$T_{m,n(\epsilon)} = C_{m,n(\epsilon)} - C_{1,n(\epsilon)}^m \quad (25)$$

$$BDS_{\epsilon,m} = \sqrt{n} \frac{C_{m,n(\epsilon)} - C_{1,n(\epsilon)}^m}{\sqrt{V_{m,n}}} \sim N(0,1) \quad (26)$$

biçiminde hesaplanmaktadır. $V_{m,n}$ varyans değeri asimtotik olarak normal dağılıma sahiptir. Ayrıca BDS test istatistiği, m (embedding dimension), ϵ ve toplam gözlem sayısı ile birlikte farklı değerler almaktadır. Yumuşak geçişli otoregresif modelleri (STAR) gibi doğrusal olmayan zaman serisi modellerinin (Terasvirta,1994) ekonomik ve finansal veri dinamiklerinin modellenmesinde popülerlik kazandıkları söylenebilir. Bu alt başlıkta üstel yumuşak geçişli otoregresif model (ESTAR) ve buna bağlı olarak türetilen birim kök testlerinden bahsedilmektedir. ESTAR süreci aşağıdaki şekilde formüle edilmektedir (Kruse, 2011: 73-75).

$$\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + \phi y_{t-1}(1 - \exp\{-\gamma(y_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (27)$$

Burada $\varepsilon_t \sim iid(0, \sigma^2)$, eğer düzgünleştirme parametresi (γ) sıfıra yaklaştıkça, ESTAR model doğrusal AR(1) modeli haline dönüşmektedir. Örneğin: $\Delta y_t = \alpha y_{t-1} + \varepsilon_t$. Bu modelde $-2 < \alpha < 0$ olursa, durağan seri özelliği sağlanacaktır. Takiben, $\alpha = 0$ olduğunda eğer düzgünleştirme parametresi sıfıra eşitse ($\gamma = 0$) ESTAR model rassal yürüyüşlü bir model olur. Ayrıca modelde c eşik değer olarak tanımlanmaktadır. Kapetanios vd. (2003) tarafından ESTAR modeli ($\alpha = 0$) kısıtı altında şöyle tanımlanmaktadır:

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1}(1 - \exp\{-\gamma(y_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (28)$$

Burada eğer $-2 < \phi < 0$ aralığında olursa $y_{t-1} = c$ durumu için kısmi olarak birim kök içerdiğinden lokal olarak durağan olmamasına rağmen global olarak durağanlık şartı sağlanmaktadır. Buna göre rassal yürüyüş modeli $\phi = 0$ kısıtında ayrıca başarılı olabilmektedir. Kapetanios vd. (2003) tarafında yapılan bir diğer varsayıma göre $c=0$ kısıtı altında aşağıdaki şekilde gösterilmektedir:

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1}(1 - \exp\{-\gamma(y_{t-1})^2\}) + \varepsilon_t \quad (29)$$

Kruse (2011), üstel geçiş fonksiyonu içerisinde gösterge fonksiyonunun (c) sıfıra eşit olmadığı ($c \neq 0$) duruma izin vermek için aşağıdaki durağan olmayan zaman serisi modelini göz önüne almaktadır:

$$\Delta y_t = \phi y_{t-1}(1 - \exp\{-\gamma(y_{t-1} - c)^2\}) + \varepsilon_t \quad (30)$$

Denklemden Kapetanios vd. (2003) çalışmasında yapıldığı gibi birinci dereceden Taylor açılımından faydalanılarak model aşağıdaki şeklini almaktadır:

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1}^3 + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (31)$$

Kapetanios vd. (2003)'u takiben Kruse (2011) test gücünü artırmak gayesiyle $\beta_3 = 0$ olarak kabul edilmektedir. Bu doğrultuda modelin yeni hali şöyledir:

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1}^3 + \beta_2 y_{t-1}^2 + \varepsilon_t \quad (32)$$

Denklemden $\beta_1 = \gamma \phi$ ve $\beta_2 = -2 \gamma \phi$ biçiminde ifade edilir. Kruse (2011) birim kök testinde standart Wald testi kullanımı uygun değildir. Böylece Abadir ve Distaso (2007) tarafından önerilen yöntemler uygun test için kullanılmaktadır. Bu bağlamda modifiye edilmiş Wald testinden istifade edilmiştir.

32 No'lu denklemde $\theta = [\beta_1 \beta_2]$ biçiminde gösterilmektedir. Bu çerçevede Abadir ve Distaso (2007)'nin notasyonlarına göre ilgili testin temel hipotezi $H_0: h_1(\theta) = h_2(\theta)$ birim kök, alternatif hipotezi ise $H_1: h_1(\theta) < 0$ $h_2(\theta) \neq 0$ durağan ESTAR süreci ifade etmektedir. Ayrıca Kruse (2011) çalışmasında test istatistiğini hesaplarırken tıpkı Kapetanios vd. (2003)'un yaptığı gibi ham veri ($d_t = 0$), ortalamadan arındırılmış veri ($d_t = 1$) ve ortalamadan ve trendden arındırılmış $[d_t = 1 \ t]$ verileri kullanılmaktadır.

Hu ve Chen (2016), lokal düzeyde durağan olmayan fakat global olarak durağan olan ESTAR sürecine dayanan farklı bir birim kök testi geliştirmişlerdir. Söz konusu birim kök testinde benzer şekilde kullanılan ESTAR modeli 25 No'lu denklemde sunulmaktadır. İlgili denklem Kapetanios vd. (2003) çalışmasında yapıldığı gibi birinci dereceden Taylor açılımı kullanılarak çözümlenmektedir. Buna göre,

$$\Delta y_t = \beta_1 y_{t-1} + \beta_2 y_{t-1}^2 + \beta_3 y_{t-1}^3 + u_t \quad (33)$$

biçiminde tanımlanmaktadır. Bu model için test edilecek temel hipotezin $H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = 0$ birim kökün varlığına işaret ettiği, alternatif hipotezin ise $H_1: \beta_1 \neq 0, \beta_2 \neq 0, \beta_3 < 0$ durağan ESTAR süreci ifade ettiği ortaya konulmaktadır. Ayrıca Hu ve Chen (2016) çalışmasında test istatistiğini hesaplarırken tıpkı Kapetanios vd. (2003)'un yaptığı gibi ham veri (*Case 1*), ortalamadan arındırılmış veri (*Case 2*) ve ortalamadan ve trendden arındırılmış (*Case 3*) verileri kullanmaktadır. Hu ve Chen (2016) yaptıkları çalışmada daha güvenilir sonuçlar için standart Wald testi yerine modifiye edilmiş Wald testi kullanılması gerektiğini belirtmektedir (Güriş, 2020).

4. AMPİRİK ANALİZ

Çalışmada 1980-2019 yılları arası 10 yükselen piyasa ekonomisi için ekolojik sürdürülebilirliğin koşulları ülke bazlı karbondioksit salınımlarının doğal logaritması alınarak analiz edilmektedir. Bu çerçevede sorunsal doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri ile araştırılmaktadır. Analiz sürecinde Eviews 12 ve R-Studio paket programlarından yararlanılmıştır. Aşağıdaki birim kök testlerinin sınanacak hipotezleri şöyledir: Temel hipotez (H_0) “seriler birim köklüdür ve analiz edilen ekonomiler ekolojik sürdürülebilirliğe sahip değildir. Alternatif hipotez (H_1) ise, seriler durağandır ve ilgili ekonomiler ekolojik sürdürülebilirliğe sahiptir” şeklindedir. İlk olarak Tablo 1’de yapısal kırılmasız doğrusal birim kök testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 1: Yapısal Kırılmasız Geleneksel Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	ADF	PP	DF-GLS
Brezilya	-1.84 (0)	-1.72 (3)	-0.28 (1)
Çekya	-2.15 (0)	-2.15 (0)	-0.39 (0)
Macaristan	-1.75 (0)	-1.71 (2)	-0.69 (0)
Malezya	-3.30 (0) ^b	-3.75 (1) ^b	-0.43 (0)
Meksika	-2.21 (0)	-2.18 (1)	-0.94 (0)
Polonya	-2.21 (1)	-1.94 (4)	-1.31 (0)
Güney Afrika	-1.51 (0)	-1.49 (3)	-0.76 (0)
Tayvan	-5.03 (2) ^a	-6.04 (3) ^a	-0.59 (4)
Tayland	-3.95 (0) ^a	-4.53 (5) ^a	-0.52 (1)
Türkiye	-1.02 (0)	-1.30 (7)	0.34 (0)

Not: ^a ve ^b harfleri sırasıyla %1 ve %5 anlamlılık düzeylerinde H_0 birim kök temel hipotezinin reddedildiği ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler ADF, PP ve DF-GLS testleri için uygun gecikme uzunluklarını ifade ederken, PP testi için bant genişliğini göstermektedir.

Tablo 1’deki geleneksel birim kök test sonuçlarına bakıldığında, Malezya, Tayvan ve Tayland’ın ADF ve PP birim kök test istatistikleri çerçevesinde temel hipotezin reddedildiği tespit edilmiştir. Yani söz konusu ülkeler için durağanlığın varlığı ortaya konmuştur. Bu sonuç Malezya, Tayvan ve Taylan’ın üretim ilişkilerinin ekolojik çevre ile uyumlu hareket ettiğini ve sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğunu kanıtlar. Öte yandan diğer yükselen piyasa ekonomileri için aynı durum geçerli değildir. Bu ülkelerde ekolojik sürdürülebilirlik bakımından zafiyetler bulunduğu görülmüştür. Tablo 2’de tek kırılmaya izin veren Perron (1997) ve Zivot-Andrews (1992) doğrusal birim kök testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 2: Perron (1997) ve Zivot-Andrews (1992) Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Seriler	Perron (1997)		Zivot-Andrews (1992)	
	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi	Test İstatistiği	Kırılma Tarihi
Brezilya	-2.48 (0)	2007	-4.20 (4)	2000
Çekya	-4.48 (0) ^b	2008	-4.75 (0)	2000
Macaristan	-4.71 (0) ^b	2008	-3.82 (2)	2009
Malezya	-4.39 (1) ^c	1999	-3.54 (0)	2000
Meksika	-3.51 (0)	1996	-1.00 (0)	1997
Polonya	-4.82 (1) ^b	1997	-4.73 (1)	1998
Güney Afrika	-3.88 (0)	2002	-3.32 (0)	2003

Tayvan	-5.88 (2)	1996	-3.85 (2)	2008
Tayland	-3.67 (0)	2009	-3.40 (1)	2014
Türkiye	-2.40 (0)	2002	-3.55 (0)	2006

Not: ^{a b c} harfleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde H_0 birim kökün varlığını belirten temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler uygun gecikme uzunluğunu ifade eder.

Tablo 2'deki Perron (1997) yapısal kırılmalı test sonuçlarına bakıldığında, Çekya, Macaristan, Malezya ve Polonya'nın test istatistiğine göre temel hipotez reddedilmiştir. Başka bir deyişle, söz konusu ülkelerin durağan seri özelliği taşıdığı görülmüştür. Bu sonuç aynı zamanda ilgili ülkelerin sürdürülebilir bir ekolojik çevreye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan, yapısal kırılma tarihlerine ulaşılmıştır. Yapısal kırılma tarihleri değerlendirildiğinde, özellikle iktisadi krizlerin yapısal kırılma tarihleri tespitinde etkin olduğu gözlenmiştir. Bu bağlamda, 1997-1998 Rusya Krizi, 1997 Güneydoğu Asya Krizi (Asya Kaplanlarının karşı karşıya kaldığı finansal kriz) ve 2008 küresel ekonomik krizinin yaşandığı tarihler yapısal kırılma tarihleri biçiminde açığa çıkmıştır. Nitekim Polonya'da 1997, Malezya'da 1999, Macaristan ve Çekya'da 2008 yılı yapısal kırılma tarihleri olarak tespit edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda diğer ülkeler için temel hipotez reddedilmemiş, serilerin birim köklü olduğu saptanmıştır. Buna göre, birim köklü olan yükselen piyasa ekonomilerinin ekolojik bakımdan sürdürülebilir olmadığı çıkarılmıştır. Tek kırılmaya izin veren Zivot-Andrews (1992) doğrusal birim kök test sonuçlarına bakıldığında ise incelenen ülkelerin tamamı için temel hipotezin reddedilemediği gözlenmiştir. Yani serilerin tamamı birim köklüdür. Bu testin sonucuna göre yükselen piyasa ekonomilerinde ekolojik sürdürülebilirlikten söz etmek mümkün değildir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, doğrusal birim kök testleri arasında yapısal kırılmasız testler ile yapısal kırılmalı birim kök testleri temelinde elde edilen sonuçların birbirinden farklı olduğu görülmüştür. Fakat bu testlerin serilerin doğrusal olmama durumunu göz ardı ettiği bilinmektedir. Böylece söz konusu zafiyeti ortadan kaldırmak adına metodoloji bölümünde değinildiği gibi doğrusal olmamayı dikkate alan testler geliştirilmiştir. BDS testi, serilerin doğrusal olmama durumunu sınamak için geliştirilmiş testlerden yalnızca biridir. Tablo 3'te BDS testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 3. BDS Testi Sonuçları

Ülkeler	Boyut	BDS İstatistiği	Standart Hata	z-İstatistiği	Olasılık Değeri
Brezilya	2	0.1840	0.0089	20.500	0.000 ^a
	6	0.4544	0.1828	24.853	0.000 ^a
Çekya	2	0.1368	0.0116	11.704	0.000 ^a
	6	0.3443	0.0242	14.191	0.000 ^a
Macaristan	2	0.1624	0.0100	16.156	0.000 ^a
	6	0.3371	0.0205	16.427	0.000 ^a
Malezya	2	0.1895	0.0112	16.825	0.000 ^a
	6	0.5001	0.0230	21.685	0.000 ^a
Meksika	2	0.1958	0.0112	17.408	0.000 ^a
	6	0.5081	0.0233	21.786	0.000 ^a
Polonya	2	0.1525	0.0120	12.643	0.000 ^a
	6	0.4181	0.0256	16.274	0.000 ^a
Güney Afrika	2	0.1417	0.0085	16.491	0.000 ^a
	6	0.3754	0.0179	20.949	0.000 ^a
Tayvan	2	0.1860	0.0134	13.848	0.000 ^a
	6	0.5240	0.0283	18.482	0.000 ^a
Tayland	2	0.1860	0.0134	13.848	0.000 ^a
	6	0.5240	0.0283	18.482	0.000 ^a
Türkiye	2	0.1840	0.0134	13.848	0.000 ^a
	6	0.4706	0.0283	18.482	0.000 ^a

Not: ^a ifadesi %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.

Tablo 3'te sunulan BDS testi sonuçlarına göre olasılık değerleri tüm boyutlar için %1 anlamlılık düzeyinden küçük olduğu için serilerin doğrusal olmama durumunu yok kabul eden temel hipotez reddedilmiştir. Dolayısıyla serilerin doğrusal olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bundan sonra ülkeler bazında incelenen karbondioksit salınımı serilerinin doğrusal olmayan birim kök testleri yoluyla araştırılması uygun görülmüştür. Tablo 4'te ESTAR temelli Kruse (2011)'un doğrusal olmayan birim kök testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 4: Kruse (2011) Doğrusal Olmayan Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	Case 1	Case 2	Case 3
	Test İstatistikleri	Test İstatistikleri	Test İstatistikleri
Brezilya	16.294(0) ^a	4.935(0)	3.1578(0)
Çekya	12.357(0) ^b	12.996(0) ^b	23.416(0) ^a
Macaristan	6.620(0)	8.603(0) ^c	2.553(0)
Malezya	27.04(0) ^a	19.012(0) ^a	6.948(0)
Meksika	8.958(0) ^c	5.219(0)	1.273(0)
Polonya	4.640(0)	7.929(0)	6.695(1)
Güney Afrika	4.775(0)	3.034(0)	6.591(0)
Tayvan	35.231(0) ^a	12.654(0) ^b	5.182(0)
Tayland	39.755(0) ^a	5.229(1)	15.301(2) ^a
Türkiye	17.968(0) ^a	6.265(0)	3.809(0)

Not. $d_t = 0$ sürecinde kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 13.15, 9.53 ve 7.85; $d_t = 1$ sürecinde kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 13.75, 10.17 ve 8.6; $d_t = [1 \ t]'$ sürecinin kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 17.10, 12.82 ve 11.10 olarak verilmektedir (Kruse,2011: 77). ^{a,b,c} harfleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde H_0 birim kökün varlığını belirten temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 4'te Kruse (2011) doğrusal olmayan birim kök testi sonuçları raporlanmıştır. Kruse (2011)'in Case 1 koşulu için sınanan ham verilerin doğrusal olmayan birim kök testi sonuçları incelendiğinde test istatistiği değerinin kritik değerden küçük olması halinde birim kökün varlığını ortaya koyan temel hipotez reddedilmezken, test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda ise temel hipotez reddedilmekte ve dolayısıyla durağan ESTAR sürecin varlığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Brezilya, Çekya, Malezya, Meksika, Tayvan, Tayland ve Türkiye serileri için temel hipotezin reddedilmiştir. Yalın bir ifadeyle, söz konusu serilerin durağan ESTAR süreç özelliği taşıdığı tespit edilmiştir. Macaristan, Polonya ve Güney Kore serilerinde temel hipotez reddedilmemiş serilerin birim köklü olduğu yani durağan olmadığı saptanmıştır. Case 1 koşulunda sınanan durağan olmayan yükselen piyasa ekonomileri için ekolojik sürdürülebilirlik açısından güçlükler yaşandığı gözlenmiştir.

Kruse (2011)'in Case 2 koşulu için sınanan (ortalamadan arındırılmış) serinin doğrusal olmayan birim kök testi sonuçları Çekya, Macaristan, Malezya ve Tayvan serilerinin test istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu görülmüştür. Bu bulgu temel hipotezinin reddedildiğine işaret etmiş yani ilgili serilerin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fakat Brezilya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye serilerinin test istatistiğinin kritik değerden küçük olduğu saptanmıştır. Böylece söz konusu seriler için temel hipotez reddedilmemiş birim kökün varlığı ortaya konmuştur. Case 2 koşulu altında durağan olmayan yükselen piyasa ekonomileri arasındaki Brezilya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye serilerinden yola çıkılarak ekolojik sürdürülebilirlik alanında istikrarın sağlanmadığı tespit edilmiştir.

Kruse (2011)'in Case 3 koşulu için sınanan (ortalamadan ve trendden arındırılmış) serinin doğrusal olmayan birim kök test sonuçları incelendiğinde Çekya ve Tayland serilerinin test istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu görülmüştür. Bu sonuç temel hipotezin reddedildiği yani serilerin birim kök içermediği ve ESTAR durağan bir seri niteliğine sahip olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla bu iki ülkenin ekolojik sürdürülebilirliğe sahip olduğu saptanmıştır. Brezilya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan ve Türkiye serilerinde ise test istatistiklerinin kritik değerlerden küçük olduğu için temel hipotez reddedilmemiştir. Başka bir ifadeyle ilgili serilerin birim köklü olduğu tespit edilmiştir. Böylece söz konusu ülkeler ekolojik sürdürülebilirliğe sahip değildir. Hu ve Chen (2016) ESTAR sürecini izleyen bir başka doğrusal olmayan birim kök testidir. Tablo 5'de Hu ve Chen (2016)'nin Case 1 için sınanan birim kök testi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5: Hu ve Chen (2016) Doğrusal Olmayan Birim Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	Case 1	Case 2	Case 3
	Test İstatistikleri	Test İstatistikleri	Test İstatistikleri
Brezilya	16.353(0) ^a	5.721(0)	3.086 (0)
Çekya	15.955(0) ^a	14.463(0) ^b	22.576(0) ^a
Macaristan	6.732(0)	8.305(0)	6.746(0)
Malezya	30.534(0) ^a	21.482(0) ^a	8.076(0)
Meksika	10.020(0) ^c	5.232(0)	1.479(0)
Polonya	7.000(0)	8.211(1)	7.913(0)
Güney Afrika	5.109(0)	2.942(0)	6.347(0)

Tayvan	45.424(2) ^a	16.870(1) ^a	5.527(0)
Tayland	39.999(0) ^a	7.853(0)	15.092(0) ^a
Türkiye	17.785(0) ^a	6.035(0)	9.539(0)

Not. Case 1'in kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 15.12, 11.22 ve 9.49; Case 2'nin kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 15.62, 11.86 ve 10.12 ve Case 3'ün kritik değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 18.62, 14.39 ve 12.42 olarak verilmektedir olarak verilmektedir (Hu ve Chen, 2016: 91). ^{a b c} harfleri sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde H_0 birim kökün varlığını belirten temel hipotezin reddedildiğini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler uygun gecikme uzunluğunu göstermektedir.

Tablo 5'deki Hu ve Chen (2016)'nin doğrusal olmayan birim kök testi sonuçlarına göre, bütün koşullar için sınanan verilerin test istatistiki değerlerinin kritik değerden küçük olması halinde birim kökün varlığını ortaya koyan temel hipotez reddedilmezken, öte yandan test istatistiğinin kritik değerden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilmekte ve bu durum durağan ESTAR sürecin varlığına işaret etmektedir. Bu çerçevede Case 1 koşulu için Brezilya, Çekya, Malezya, Meksika, Tayvan, Tayland ve Türkiye serilerinin temel hipotezi reddedildiği ve ESTAR durağan sürece sahip olduğu gözlenmiştir. Case 1 koşulu altında bahsi geçen ülkelerin ekolojik sürdürülebilirlik açısından başarılı oldukları saptanmıştır. Test sonucunda, Macaristan, Polonya ve Güney Kore serilerinin temel hipotezi reddedilmemiş yani birim kök içerdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu ülkelerin ekolojik sürdürülebilirlik açısından sorunlar yaşadığı gözlenmiştir.

Hu ve Chen (2016)'nin Case 2 koşulu için sınanan (ortalamadan arındırılmış) serinin doğrusal olmayan birim kök testi sonuçlarına göre, Çekya, Malezya ve Tayvan serilerinin test istatistiki değerlerinin kritik değerden büyük olduğu için birim kökün varlığını ortaya koyan temel hipotez reddedilmiştir. Yani ilgili serilerin durağan oldukları görülmüştür. Brezilya, Macaristan, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye serilerinin test istatistiki değerlerinin kritik değerden küçük olduğu için birim kökün varlığını ortaya koyan temel hipotez reddedilmemiştir. Nitekim Case 2 koşulu altında durağan olmayan yükselen piyasa ekonomileri arasındaki Brezilya, Macaristan, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayland ve Türkiye için ekolojik sürdürülebilirlik bakımından sorunların yaşandığı saptanmıştır.

Hu ve Chen (2016)'nin Case 3 koşulu için sınanan (ortalamadan ve trendden arındırılmış) serinin doğrusal olmayan birim kök test sonuçları incelendiğinde, Çekya ve Tayland serisinin test istatistiğinin kritik değerden büyük olduğu görülmüştür. Bu sonuç temel hipotezin reddedildiğini göstermiş yani serilerin birim kök içermediğini ve ESTAR durağan bir seri niteliğine sahip olduğunu açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla bu iki ülkenin ekolojik anlamda sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğu ortaya konmuştur. Diğer taraftan Brezilya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan ve Türkiye serilerinin ise birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Bu ülkelerin ekolojik anlamda sürdürülebilir bir karaktere sahip olmadığı doğrusal olmayan birim kök testleri yoluyla ispatlanmıştır. Son olarak, Kruse (2011) ile Hu ve Chen (2016) doğrusal olmayan birim kök testi sonuçlarının birbirine oldukça yakın olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Çalışmanın amacı, kapitalist üretim ilişkisinin varlığı altında sürdürülebilirlik anlayışının sınırlarını tartışmaya açmaktır. Bu çerçevede 1980-2019 arası dönemi içeren 10 yükselen piyasa ekonomisindeki (Brezilya, Çekya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan, Tayland ve Türkiye) ekolojik sürdürülebilirlik seviyesi doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök test yöntemleriyle araştırılmıştır. BDS testi sonucunda doğrusal olmayan birim kök testlerinin kullanımının daha güvenilir sonuçlar vereceği tespit edilmiştir. Böylece ESTAR sürecine dayanan Kruse (2011) ile Hu ve Chen (2016) doğrusal olmayan birim kök testlerinin kullanımı uygun bulunmuştur. Bu testler ham veri, ortalamadan arındırılmış veri ile ortalamadan ve trendden arındırılmış veriler için üç ayrı şekilde sonuçlar üretmektedir. Ortalamadan ve trendden arındırılmış veriler temelinde Çekya ve Tayland ülkelerinin test istatistiklerinin kritik değerlerden büyük olduğu görülmüştür. Bu bulgu söz konusu serilerin birim kök içermediği ve ESTAR durağan bir seri niteliğine sahip olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla her iki ülkenin ekolojik anlamda sürdürülebilir bir yapıya sahip olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan, Brezilya, Macaristan, Malezya, Meksika, Polonya, Güney Afrika, Tayvan ve Türkiye serilerinin ise ESTAR birim köklü yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir. Nitekim bahsi geçen ülkelerin ekolojik anlamda sürdürülebilir bir karaktere sahip olmadığı ortaya konmuştur. Elde edilen sonuçlar kapitalizmin varlığı altında sürdürülebilir bir çevrenin tahayyül edilmesinin mümkün olmadığını göstermiştir. Bundan ötürü sürdürülebilir bir ekosistem için doğa ile barışık, kaynakların etkin ve planlı kullanıldığı bir üretim ilişkisinin inşa edilmesi bir gereklilik haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Abadir KM, Distaso W (2007) Testing joint hypotheses when one of the alternatives is one-sided. *J Econom* 140:695–718.
- Albayrak, E. N. ve Gökçe, A. (2015). Ekonomik Büyüme ve Çevresel Kirlilik İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisi ve Türkiye Örneği, *Social Sciences Research Journal*, Cilt: 4, Sayı:2.
- Asteriou, D., Hall, S.G. (2007). *Applied Econometrics*, (Revised Edition). Palgrave Macmillan, New York.
- Barbour, Ian G. (1991). *Ethics in an Age of Technology*, Gifford Lectures, Volume Two. San Francisco: HarperCollins.
- Başar, S, Temurlenk, M. (2010). Çevreye Uyarlanmış Kuznets Eğrisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21 (1) , 1-12.
- Bozkurt, C , Okumuş, İ . (2017). Gelişmiş Ülkelerde Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Test Edilmesi: Kyoto Protokolünün Rolü . *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 5 (4) , 57-67 .
- Brock, W., Dechert, W., and Scheinkman, J. (1987). A Test for Independence Based on the Correlation Dimension. University of Wisconsin at Madison, Department of Economics Working Paper.
- Can, N. (2009). Mekanistik Evren anlayışı ya da hakikatin bilgisinden Fenomenler bilimine, Kaygı. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, ISSN: 1303-4251/2645-8950. S. 101-112. 2009/13.
- Castells, M. (1997). Kent, Sınıf ve İktidar (Çev: Asuman Erendil), *Bilim ve Sanat Yayınları*. Ankara.
- Çıvgın, H. (2014). SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE KAPİTALİST BİRİKİM ÇERÇEVESİNDE KALKINMADA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İMKÂNLARI . *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 4 (2) , 17-34 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsosbil/issue/7711/100989>
- Hu, J., & Chen, Z. (2016). A unit root test against globally stationary ESTAR models when local condition is non-stationary. *Economics Letters*, 146, 89-94. DOI: 10.1016/j.econlet.2016.07.002.
- Kocak, E. (2014). Türkiye'de Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 2 (3), 62-73. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/iicder/issue/31645/347019>.
- Kapetanios G, Shin Y, Snell A (2003). Testing for a unit root in the nonlinear STAR framework. *J Econom* 112:359–379.
- Kruse, R. (2011). A New Unit Root Test Against ESTAR Based on a Class of Modified Statistics, *Statistical Papers*, 52, 71-85.
- Latouche, S. (2008). *Degrowth: A Slogan for a New Ecological Democracy* (Translated by David Macey) Polity Press. United Kingdom.
- Lebe, F. (2016). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezi: Türkiye İçin Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizi, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, ss. 177-194.
- Dam, M. M. , Karakaya, E. & Bulut, Ş. (2014). ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ VE TÜRKİYE: AMPİRİK BİR ANALİZ . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , Special Issue of XIV. International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics , 85-96 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/dpusbe/issue/31805/348987>
- Destek, M. (2018). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye için İncelenmesi: STIRPAT Modelinden Bulgular. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (2), 268-283.
- Dickey D.A. ve Fuller, W.A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, ss. 427-431.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets curve hypothesis: a survey. *Ecological Economics*, 49 (2004), pp. 431-455.
- Douthwaite, R. (1992). *The Growth Illusion*. Oklahoma: Council Oak Books.
- Elliott, G., Rothenberg, T.J. ve Stock, J. H. (1996). Efficient Test for an Autoregressive Unit Root. *Econometrica*, 64, ss. 813-836.
- Engert K. Balta, E., ve Doğan A. E. (2011). *Ekolojik Krize Yanıtlar. Praksis*.
- Erataş, F. & Uysal, D. (2014). ÇEVRESEL KUZNETS EĞRİSİ YAKLAŞIMININ “BRIC” ÜLKELERİ KAPSAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ . *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* , 64 (1) , 1-25 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuifm/issue/866/9645>.
- Erdoğan, İ., Türköz, K. ve Görüş, M . (2015). Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Geçerliliği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44). 113-123.
- Gujarati, D. N. (1999). *Basic econometrics*, Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, 3rd Edition, İstanbul.
- Güriş B. (2020). R Uygulamalı Doğrusal Olmayan Zaman Serileri Analizi, *Der Yayınları*, İstanbul.
- Güriş, S, Tuna, E. (2011). Çevresel Kuznets Eğrisi'nin Geçerliliğinin Panel Veri Modelleriyle Analizi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (2), 173-189.
- Görmez, K. (2010). *Çevre Sorunları. Geliştirilmiş 2. baskı*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Grierson, D. (2003). Arcology and Arcosanti: Towards a Sustainable Built Environment. *Electronic Green Journal* 1(18). Available at <http://escholarship.org/uc/item/8xh5f1d1>, accessed 31 March, 2014
- Phillips, P.C.B., P., Perron (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 1988/75, ss. 335-345.
- Penn World Table (PWT 10.0), <https://www.rug.nl/ggdc/productivity/pwt/?lang=en>. Erişim tarihi: 12.05.2021.
- Perron, P. (1989). The Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit Root Hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361–1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>.
- Perron, P. (1997). Further evidence on breaking trend functions in macroeconomic variables, *Journal of Econometrics*, 80, (2), 355-385.

- Randall, J. H. (1976). *The Making of the Modern Mind*, New York: Columbia University Press.
- Saatçi, M., Dumrul, Y. (2015). Çevre Kirliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Çevresel Kuznets Eğrisinin Türk Ekonomisi İçin Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Yöntemiyle Tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0 (37) , 65-86.
- Sevüktekin, M., Nargeleçekenler, M., (2010). *Zaman Serileri Analizi*, (1.baskı), Nobel Yayınları, Ankara.
- Tarı, R., Koç S. ve Abasız T. (2019). *Ekonometri*, (14. baskı), Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
- Teräsvirta T (1994). Specification, estimation and evaluation of smooth transition autoregressive models. *J Am Stat Assoc* 89:208–218.
- MacKinnon, J.G. (1996); “Numerical Distribution Functions for Unit Root and Cointegration Tests”, *Journal of Applied Econometrics*, Vol. 11, s. 601-618.
- NOAA (2021). *Assessing the Global Climate in 2020*, National Oceanic and Atmospheric Administration, Asheville, NC, US, <https://www.ncei.noaa.gov/news/global-climate-202012> (accessed on 28 January 2021).
- Our World in Data (<https://ourworldindata.org/co2-emissions>). Erişim Tarihi (02.03.2021)
- Önder, T. (2003). *Ekoloji, Toplum ve Siyaset*, Odak Yayınevi, Ankara.
- Örnek, İ., Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Sürdürülebilir Enerji: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt:28 Sayı:3, 109-129. DOI: 10.35379/cusosbil.591118.
- Turgut, G. (2014). Ekolojik Sürdürülebilirlik ve Küçülme. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29 (2), 137-165. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/deuieibfd/issue/22718/242472>
- Zivot, E., D. W. K. Andrews, (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock, and the Unit-Root Hypothesis. *Journal of Business & Economic Statistics*. 1992/10, (3), ss. 251-270.
- WMO (2020), *WMO Provisional Report on the State of the Global Climate 2020*, World Meteorological Organization, Geneva.

Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Orta Doğu Ülkeleri Örneği

Examining The Relationship between Defense Spending and Economic Growth: The Case of Middle East Countries

Neşe Simge ÖZSOY *
Ecrin ÇİFTÇİ **
Feyyaz ZEREN ***

ÖZ

Ülkelerin bağımsızlıklarını koruyabilmek için savunma hizmetlerini güçlendirmeleri gerekmektedir. Buna bağlı olarak savunma hizmetlerinin karşılanması amacıyla devletler bütçelerinden pay ayırmaktadır. Savunma harcamaları (SH) için ayrılan kısım ülkelerin kamu harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu çalışmada Orta Doğu ülkeleri örneklemini için savunma amaçlı yapılmış harcamaların ekonomik büyüme (EB) ile ilişkisinin araştırılması amaçlanmıştır. 9 Orta Doğu ülkesi için 1980 – 2019 yılları arasındaki zaman diliminde SH ve EB arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla elde edilen veriler ile panel zaman serisi incelemesi yapılmıştır. Analiz sırasında Konya (2006) bootstrap panel nedensellik testi, Westerlund (2006) panel eşbütünleşme testi ve Pesaran (2006) CCE panel eşbütünleşme tahmincisi uygulanmıştır. Yapılan eşbütünleşme testlerinin sonucunda ulaşılan ampirik bulgular, SH ve EB değişkenlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiğini, nedensellik testi sonuçlarına göre ise Kuveyt ve İran ülkelerinde çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Son olarak Pesaran (2006) CCE panel eşbütünleşme tahmincisine göre Kuveyt ve Mısır için söz konusu ilişkinin negatif yönlü olduğu ve bu ülkeler için Askeri-Keynesyen yaklaşımının geçerli olduğu, diğer ülkeler içinse ilişkinin pozitif yönlü olduğu ve Neo-Klasik yaklaşımın geçerli olduğu tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Savunma Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi, Orta Doğu Ülkeleri

ABSTRACT

Countries need to strengthen their defense services in order to maintain their independence. Accordingly, countries allocate a share from their budgets in order to meet the defense services. The part allocated for defense expenditures (DE) constitutes a large part of the public expenditures of the countries. In this study, it is aimed to investigate the relationship between defense expenditures and economic growth (EG) over the Middle East countries. For 9 Middle Eastern countries, a panel time series analysis was conducted with the data obtained to analyze the relationship between DE and EG in the time period between 1980 and 2019. With the obtained data, Konya (2006) bootstrap panel causality test, Westerlund (2006) panel cointegration test and Pesaran (2006) CCE cointegration estimator were applied. The empirical findings obtained as a result of the cointegration tests show that the variables of DE and EG act together in the long run, while the results of the causality test show that there is a bidirectional causality relationship in Kuwait and Iran countries. Finally, according to Pesaran (2006) CCE panel cointegration estimator, it has been determined that the relationship in question is negative for Kuwait and Egypt and the Military-Keynesian approach is valid for these countries, while the relationship is positive for other countries and the Neo-Classical approach is valid.

KEYWORDS

Defense Spending, Economic Growth, Panel Data Analysis, Middle East Countries

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
03.08.2021	29.01.2022
Atf	Özsoy, N. S., Çiftçi, E. ve Zeren, F. (2022). Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Orta Doğu Ülkeleri Örneği. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 47-60.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilimdalı, nesessimgeozsoy@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0463-6914

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Anabilimdalı, ciftciecrin953@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4851-0846

*** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, feyyaz.zeren@yalova.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0024-3518

GİRİŞ

Savunma, egemenlik iddialarının reddine ve dışarıdan gelebilecek diğer devletlerin müdahalesine karşı devlet egemenliğinin korunmasıdır. Bir başka deyişle savunma, belirli bir topluluk oluşturma bir önkoşulu olarak başka toplulukların egemenlik iddiasının reddi olarak ifade edilebilir. Bu, bir devlete bir başka devletin dışarıdan müdahale etmesidir ve tehditlere veya saldırılara karşı koymaya hazırlıklı olma durumudur. (Bulutoğlu, 1997). Bir ülkenin bağımsızlığına karşı oluşan tehditlerin artan bir işlevi olarak SH, o ülkenin refah düzeyini temsil eden milli gelirin bir payıdır ve ulusal varlığın sürekliliğini ve egemenliğini sağlamak için yapılan harcamalardan biridir. (Koban, 1998: 355).

Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte bölgesel çatışmalarda süper güç silahlanma yarışının bitmesi ve ekonomik iyileşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte yeni bir “Neo-liberal Düzen” ve barışçıl güçlerin küresel beklentileri, sosyal refahın artmasına ve savunma gereksinimlerinin azalmasına neden olmuştur. Özellikle 1990’ların başında askeri harcamaların üretim artışlarının olduğu yerlere kaydırılması sonucunda askeri harcamaların azalmasıyla dünyada bulunan silahlı kuvvetlerin de azalmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, ülkeler arasında çoklu kutuplaşmalar yaşanmaya devam etmektedir (Dunne, 2000: 440) Ordunun, gelişmekte olan ülkelerde bürokrasinin en büyük bileşeni olması nedeniyle 1990’ların sonunda dünyada askeri harcamalar tekrardan artış göstermiş ve 2003’e kadar %18’lik bir artış meydana gelmiştir. (Kentor ve Kick, 2008: 143). 2021 itibarıyla Türkiye’nin savunma harcamaları 99 Milyar Lira’yı bulduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte yine 2021 yılı itibarıyla NATO üyesi ülkelerin 2024 yılına kadar SH’lerinin EB’lerine oranını %2’ye yükseltecekleri yönünde beyanda bulunmuşlardır. Bununla birlikte 2021 yılı itibarıyla Türkiye’nin askeri yardım ve güvenlik işbirliği yaptığı ülke sayısının 35 olduğu ve bu sayının 2022’de 39’a, 2023’de 42’ye ve 2024’te 45’e çıkacağı tahmin edilmektedir.

Adam Smith, Max Weber ve Machiavelli’de egemenliği sürdürebilmek için ülkenin savunulması gerektiğini belirtmişlerdir. Adam Smith’e göre devletin ulusal güvenliği sağlamak temel görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir ve dünyadaki bütün ülkelerde ekonomik güvenlik gereksiniminin temelini meydana getirmektedir. Kişilerin şahsi mülkünde iç ve dış tehditlerden korunabilmesi için savunma önem arz etmektedir. SH’daki kısıtlamalar genel olarak yerli ve yabancı yatırımcıların ekonomiye yatırım yapma konusunda şüpheli olmalarına neden olur ve bu da sermaye akışlarında bir azalmaya yol açar. Bu nedenle savaş ve güvenlik eksikliğinin var olması, kalkınmanın önündeki temel engellerden biri olarak kabul edilmektedir (Apanisile ve Okunola, 2014: 117).

Hükümetlerin askeri harcamalara ne kadar pay ayırması gerektiği konusu, bu harcamaların EB, kalkınma, çatışma riski ve uluslararası borç, yolsuzluk üzerindeki etkisi gibi birçok alanı kapsadığından dolayı araştırmacılar ve karar vericiler için oldukça önemli bir konudur. Ülke ve zaman değişkenine göre askeri harcamalardaki farklılıklar göz önünde bulduğunda, bir diğer önemli araştırma alanı da askeri harcama talebinin belirleyicileridir. Yapılan çalışmalar sonucunda ülkelerin ekonomik refahının, siyasi sistemlerinin, silahlı çatışmalarının, komşularının ve rakiplerinin askeri harcamalarının genellikle SH’nin etkilediği görülmektedir (Nordhaus vd., 2012: 491-513).

Savunma hizmetlerinin kamu harcamalarındaki yeri ile beraber bağımsızlığın sağlanması, caydırıcılık, ülkenin iç güvenliğinin sağlanması ve toplum düzeninin sağlanması gibi birçok faydası mevcuttur. İlk olarak GSYİH’nin miktarı ve ülkenin ekonomik olarak gelişmişlik seviyesi, buldukları coğrafi konumları, etkilendikleri iç ve dış tehlikeler, diğer ülkelerdeki SH’nin büyüklüğü, global boyutta yaşanmakta olan askeri ve siyasi olaylar da ülkelerin SH’yi etkilemekte olan önemli faktörlerdendir. (Çevik ve Bektaş, 2019: 229-236)

SH gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin devlet harcamalarındaki oldukça büyük bir kısmını oluşturmaktadır. SH (GSYİH’nin bir payı olarak) hem yerel hem de uluslararası ortamın ekonomik, sosyal ve politik boyutlarına bağlı olarak ülkeye göre değişmektedir. Gelişmiş ülkeler için SH’daki artış, toplam talebi arttırmakta ve bu da daha yüksek milli gelir ve istihdama sebep olmaktadır. Buna ek olarak, etkilenen endüstrilerin ölçek ekonomileri olabilir. Bu nedenle, daha yüksek bir SH seviyesi, ekonomik faaliyetteki artışa ek olarak daha düşük üretim maliyetleri anlamına gelebilmektedir. Gelişmiş ülkeler ayrıca askeri Ar-Ge ve teknolojinin yan ürünlerinden ve yayılmasından da yararlanmaktadır. Bununla birlikte, en az gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkeler için, daha yüksek SH ekonomiye yük mü yoksa fayda mı sağlamadığı daha tartışmalı bir konudur. Bu nedenle, sanayileşmiş ülkelerde SH bir anlaşmazlık olarak gündeme gelirken gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma sürecine etkileri de oldukça sert tartışmalara sahne olmaktadır. (Payne ve Sahu, 1993: 161-168).

Keynesyen ekonominin gelişmesiyle birlikte, EB’deki kamu harcamalarının payı sürekli tartışılan bir durum olmuştur. Kamunun harcamalarından biri olan SH ile EB arasındaki ilişkiyi incelemek için iki temel yönelim mevcuttur. Bu iki temel yaklaşım Askeri Keynesyen yaklaşım ve Neo-klasik yaklaşımdır. Askeri

Keynesyen yaklaşımında; SH, kamu harcamalarının bir parçası olarak görülmektedir. SH'nın toplam talep artışının çarpan etkisiyle gerçekleşmesi, ekonomi üzerinde olumlu bir etki yaratabilmektedir. Bu yöntem SH'nin ekonomideki olumlu dışsallıklarına odaklanarak "Arz Yönlü" bir şekilde SH'nin EB üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Neo-Klasik yaklaşım ise SH'nin EB üzerinde negatif yönlü etkisi olduğu savunulmaktadır. Bu yaklaşıma göre savunma için sunulan hizmetlerin iki temel amacı vardır. Öncelikle bir saldırı tehlikesinin ortadan kaldırılması, ikinci olarak ise bir saldırı durumunda saldırının engellenmesidir (Öztürk, 2016: 119). SH'nin önemli belirleyicilerinden ilki, ülkelerin gelir düzeyleridir. SH için kullanılan kaynaklar diğer önemli alanlardan temin edilmektedir. Bu durum, ülkenin EB'sinden ve kalkınmasından ödün verilerek gerçekleşir. Gelişmekte olan ülkeler söz konusu olduğunda silahlı kuvvetlere ayrılmış olan bütçenin milli gelir içerisindeki payı oldukça yüksektir. Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin silahlanma girişimleri askeri güç sağlarken, gelişme hızlarını yavaşlatmaktadır. Bu nedenle SH ile EB ve kalkınma arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşıma göre SH'nin sağladığı faydaların güvence altına alınması ve bir sosyal refah işlevinin ulusun çıkarları doğrultusunda en üst düzeye çıkarılması için yaratılan fırsat maliyetlerinin rasyonel aktörü olarak devleti göstermektedir. SH'nin ekonomik etkisi; sivil ve askeri harcamalar arasındaki fırsat maliyetleriyle belirlenir. (D'Agostino, Dunne, Pieroni, 2010: 4-5).

Bu çalışmada Orta Doğu ülkeleri üzerinden SH ve EB ilişkisi incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle SH ve EB ile ilgili tanımlamalar yapılarak tarihsel süreç hakkında bilgi verilmiş ve literatürde bu konu hakkında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Son olarak da SH ve EB arasındaki ilişkiyi incelemek için belirli testler uygulanarak ekonometrik analizleri yapılmıştır ve elde edilen sonuçların değerlendirilmesi ile araştırma sonuçlandırılmıştır.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür incelendiğinde SH ve EB ilişkisini araştıran birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar farklı ülkeler üzerinden yapılmış ve ekonometrik yöntemlerin de gelişmesi ile farklı yaklaşımlar kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Literatürde SH ve EB ile ilgili yapılan araştırmalarda genel olarak kabul edilen ilk çalışma Emile Benoit'in 1973'te gelişmekte olan ülkeler üzerine yaptığı araştırmasıdır. Benoit (1973) farklı ülkeleri ele aldığı çalışmasında SH'nin EB ile ilişkisini ortaya koymuş ve SH'nin çeşitli etkenlerle büyümeye sebep olabileceği sonucuna varmıştır. Literatüre bakıldığında özellikle son dönemlerde birçok ülke veya ülke grubu bazında SH ile EB arasındaki ilişkinin araştırıldığı görülmektedir. Literatürde bu konuyla ilgili oldukça fazla çalışmanın olmasından dolayı bu çalışmada esas alınacak ülke grubu Orta Doğu ülkeleri ile ilgili literatür baz alınarak yapılan çalışmalar Tablo 1'de sunulmuştur. Bu çalışmalar irdelendiğinde SB ve EB arasında belirli bir yönde yoğunlaşan bulguların olmadığı görülmüş olup özellikle 2014 sonra pek çalışma yapılmadığı göze çarpmaktadır.

Tablo 1: Literatür İncelemesi

Yazar	Zaman	Ülke	Veri	Yöntem	Bulgu
Benoit (1973)	1950-1965	44 GOÜ	SH, EG	Regresyon	SH ↔ +EG
Lebovic ve Ishaq (1987)	1973-1982	20 Orta Doğu ülkesi	SH, EG	Panel veri analizi	SH = - EG
Linden (1992)	1973-1985	13 Orta Doğu Ülkesi	AH, EG	Regresyon	A.H. ↔ + EG
Özmucur (1995)	1981-1991	Türkiye ve 7 ülke	SH, EG	Panel veri analizi	AH = - EB
Asseery vd. (1996)	1950-1980	Irak	SH, EG	Granger nedensellik	SH → EG
AbuBader ve Abu-Qarn, (2003)	1967-1998 1975-1998 1973-1998	İsrail, Mısır ve Suriye	SH, EG	Granger nedensellik	SH → EG (UV)
Karagöl ve Palaz (2004)	1955-2000	Türkiye	SH, EB	Johansen eşbütünlük, Granger nedensellik	SH = EB SH → EB
Yıldırım vd. (2005)	1989-1999	13 ülke (Orta Doğu ve Türkiye)	AH, EB	GMM	AH = EB
Smyth ve Narayan (2009)	1988- 2002	Umman, Suriye, Yemen, Bahreyn, İran ve Ürdün	SH, DB	Panel eşbütünlük	SH = DB (UV) SH ≠ DB (KV)
Chang vd. (2011)	1992-2006	Avrupa, Orta Doğu, Güney Asya Ülkeleri	SH, EB	GMM	SH = - EB
Yurttançıkılmaz vd. (2012)	1965-2008	İran	SH, EG	ARDL sınır testi	SH = +EG (UV) SH ≠ +EG (KV)
Farzanegan (2012)	1959-2007	İran	SH, EB	Granger nedensellik	SH → EH
Abu Al-Foul (2014)	1988-2007	Ürdün	SH, EH	Toda Yamamoto nedensellik	SH → EH
Pan vd. (2014)	1998-2010	10 Orta Doğu ülkesi	SH, EB	Granger nedensellik	EB → SH (Türkiye) EB → SH (Kuveyt, Lübnan ve Suriye) EB ↔ SH (İsrail) EB ≠ SH (Ürdün, Umman ve Suudi Arabistan)
Şentürk (2020)	1990-2019	İran, Lübnan, Mısır, Türkiye ve Ürdün	SH, DB	Bootstrap panel Granger nedensellik	DB → + SH (Türkiye) DB ↔ SH (İran ve Mısır) DB → SH (Lübnan ve Ürdün)

Not: = eşbütünlük, ≠ eşbütünlük olmadığını, → tek yönlü nedensellik, ↔ çift yönlü nedensellik, ⇔ nedensellik olmadığını; + eşbütünlük ilişkisinin pozitif yönlü olduğunu, - eşbütünlük ilişkisinin negatif yönlü olduğunu, AH: Askeri harcamalar, SH: Savunma harcamaları, EB: Ekonomik büyüme, EG: Ekonomik gelişme, DB: Dış borç, UV: Uzun vade, KV: Kısa vadeyi göstermektedir

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Çalışmada; 9 Orta Doğu ülkesi (Bahreyn, İran, İsrail, Kuveyt, Mısır, Suudi Arabistan, Türkiye, Umman ve Ürdün) için 1980-2019 dönemindeki SH ile EB arasındaki ilişkiyi incelemek için elde edilen veriler ile panel zaman serisi incelemesi yapılmıştır. SH ve GSYİH değerleri Dünya Bankası istatistik veri tabanından (<https://data.worldbank.org/>) elde edilerek kullanılmıştır.

Yatay kesit bağımlılığı, paneli oluşturan birimlerin/ülkelerin tamamının sıfır hipotezinden etkilenen herhangi bir biriminde meydana gelen makroekonomik olaylara ve diğer birimlerde/ülkelerde meydana gelen makroekonomik durumdan etkilenen alternatif hipoteze dayanmaktadır. Bu sebeple, çalışmaya yönelik yatay kesit bağımlılık ölçümünü görmezden gelerek elde edilen sonuçlar tutarlı olmayacağından ötürü, panellerin eşbütünleşme ve nedensellik gibi analizleri öncesinde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığının belirlenmesi gerekmektedir. Yatay kesit bağımlılık testlerinden en yenisi eşitlikte de görülen Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Lagrange Multiplier (LM_{adj}) testidir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N T \hat{P}_{ij} \frac{(T-k) \hat{P}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v_{Tij}^2}} \right)$$

$$CD_{LM_{adj}} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \bar{\rho}_{ij} \frac{(T-k-1) P_{ij}^2 - \hat{\mu}_{Tij}}{VT_{ij}} N(0,1) \right)$$

Yukarıdaki denklemde ρ , kalıntıların ikili bağılılaşımının örnek tahminidir. Testte H_0 hipotezi, yatay kesitlerin birbirleri arasında ilişkilerinin olup olmadığını ve $T \rightarrow \infty$ iken N sabit ise $N(N-1)$ 2 serbestlik derecesinde ki-kare asimptotik dağılıma sahip olduğunu ve verinin zaman boyutu T 'nin yatay kesit boyutu N 'den büyük olduğu durumlarda kullanılacağını belirtmektedirler (Güloğlu ve İvrendi, 2010: 384).

Panel veri analizinde birim kök, eş bütünleşme ve nedensellik testlerinin türünü seçmek amacıyla önce yatay kesit bağımlılık testi sonuçlarının edinilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Veri setlerinde $T > N$ durumu olduğu zaman Breusch ve Pagan'ın (1980) geliştirilmiş olduğu CDLM ile Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen CDLM_{adj} testleri kullanılmaktadır. (Korkmaz, 2018: 75-85). Panel birim kök testlerinde karşılaşılan problemlerden biri paneli oluşturmada olan kesitlerin birbirlerinden bağımsız olup olmadıklarıdır. Panellerde durağanlık birim kök testi ile incelenmektedir. Bu bağlamda panel birim kök testleri iki gruba ayrılmıştır. Birinci nesil testler, birimler arasında herhangi bir korelasyon olmadığını varsayar. Bir korelasyon varsa bu testlerin gücü zayıftır. İkinci nesil panel birim kök testlerinin temel özelliği ise birkaç birim ve tüm birimler arasında bir korelasyon olduğunu varsaymalarıdır. (Tatoğlu, 2012:199).

Yatay kesit bağımlılığını dikkate alan CADF panel birim kök testi $T > N$ ve $N > T$ durumlarında kullanılmaktadır. CADF test istatistiği CADF kritik tablo değerlerinden büyük ise boş hipotez reddedilir ve serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. CADF test istatistiği şu şekilde belirtilmektedir:

$$Y_{it} = (1 - \phi_i) \mu_i + \phi_i Y_{i,t-1} + u_{it}$$

$$i = 1, 2, \dots, N$$

$$t = 1, 2, \dots, T$$

Hata terimi u_{it} 'dir.

$$u_{it} = y_i f_t + \varepsilon_{it}$$

ε_{it} bireysel hatayı belirtmektedir.

$$\Delta y_{it} = a_i + \beta_i y_{i,t-1} + y_i f_t + \varepsilon_{it}$$

$$H_0: \beta_i = 0 \text{ tüm } i' \text{ ler için}$$

$$H_1: \beta_i < 0$$

$$i = 1, 2, \dots, N_1$$

$$\beta_i = 0,$$

$$i = N_1 + 1, N_1 + 2 \dots N$$

Bu yönteme göre elde edilen CIPS istatistiği, her yatay kesitin birim kök testi istatistiklerinin ortalaması alınarak elde edilmektedir (Pesaran, 2006).

$$CIPS = N^{-1} \sum_{t=1}^N CADF_t$$

Konya (2006) nedensellik testi, görünüşte ilgisiz regresyon sistemi (SUR) ve bootstrap ülkeye özgü kritik değerlere dayanmaktadır. Bu yöntemle ilişkin Wald testleri bulunmaktadır, Yatay kesitler arasındaki eşzamanlı ilişkilere izin verdiği için panel verilerinin ekstra bilgileri ortaya çıkarması sağlamaktadır. Bu panel nedenselliğin temeli olan görünüşte ilgisiz regresyon (SUR) tarafından geliştirilen tahmin edicilere dayanmaktadır. Testin bir başka avantajı ise aynı seviyede durağan olmayan paneller için nedensellik analizi yapabiliyor olmasıdır (Konya, 2006:982). Bu yöntemin istatistikleri şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$\begin{aligned}
 y_{1,t} &= \alpha_{1,1} + \sum_{t=1}^{ly_1} \beta_{1,1,i} y_{1,t-1} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,1,i} x_{1,t-1} + \varepsilon_{1,1,t} \\
 y_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{t=1}^{ly_1} \beta_{1,2,i} y_{2,t-1} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,2,i} x_{2,t-1} + \varepsilon_{1,2,t} \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 y_{N,t} &= \alpha_{1,N} + \sum_{t=1}^{ly_1} \beta_{1,N,i} y_{N,t-1} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{1,N,i} x_{N,t-1} + \varepsilon_{1,N,t} \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 x_{1,t} &= \alpha_{2,1} + \sum_{t=1}^{ly_2} \beta_{2,1,i} y_{1,t-1} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{2,1,i} x_{1,t-1} + \varepsilon_{2,1,t} \\
 x_{2,t} &= \alpha_{1,2} + \sum_{t=1}^{ly_1} \beta_{2,2,i} y_{2,t-1} + \sum_{i=1}^{lx_1} \delta_{2,2,i} x_{2,t-1} + \varepsilon_{2,2,t} \\
 &\vdots \\
 &\vdots \\
 x_{N,t} &= \alpha_{2,N} + \sum_{t=1}^{ly_2} \beta_{2,N,i} y_{N,t-1} + \sum_{i=1}^{lx_2} \delta_{2,N,i} x_{N,t-1} + \varepsilon_{2,N,t}
 \end{aligned}$$

Panellerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesinden sonraki aşama ise panellerin uzun dönemde herhangi bir ilişki içerisinde olup olmadığının araştırılmasıdır. Bu bağlamda Westerlund (2007) eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Bu yöntem bir Lagrange Çarpımı (LM) istatistik testidir. Bu yöntem yapısal kırılma ve yatay kesit bağımlılığının dikkate alınması bakımından önem arz etmektedir. Testi uygulayabilmek için aşağıdaki model tahmin edilecektir.

$$\begin{aligned}
 y_{it} &= \hat{Z}_{it} Y_{ij} + \hat{x}_{it} \beta_i + e_{it} \\
 e_{it} &= r_{it} + u_{it} \\
 r_{it} &= r_{it-1} + \theta_i u_{it}
 \end{aligned}$$

Yukarıdaki modelde zaman serisi değişkeni y_{it} 'dir. Modelde $t=1, \dots, t$ zaman periyodunu, $i=1, \dots, N$ panel yatay kesitini göstermektedir (Hepaktan ve Çınar, 2011: 78). Bu çalışmada kullanılan modellerin katsayılarının tahmini için Pesaran'ın (2006) Ortak İlişkili Etkiler (Common Correlated Effect, CCE) tahmincisi kullanılmıştır. Bu yöntem, bağımsız değişkenlerin ortak faktörünün durağan ve dışsal olduklarını varsaymaktadır. Bununla birlikte, dizinin birim kök durumu CCE tahminlerini etkilememektedir (Kapetanios, Pesaran ve Yamagata, 2006). CCE yöntemi aşağıdaki modele dayanmaktadır.

$$\begin{aligned}
 y_{it} &= \alpha'_i d_t + \beta'_i x_{it} + \varepsilon_{it} \\
 \varepsilon_{it} &= \gamma' f_t + e_{it}
 \end{aligned}$$

Modelde y_{it} , t döneminde ($t=1,2,..T$) her bir i için ($i=1,2, \dots, N$) meydana gelen gözlem değerlerini belirtirken; d_t , gözlenebilen ortak etkileri, x_{it} bağımsız değişkenler vektörünü, ε_{it} multi faktör yapısına sahip hata terimini, f_t gözlenemeyen ortak etkileri, γ' ($m \times 1$ boyutlu) faktör yüklemeyi, e_{it} hata terimine özgü hacmi temsil eder. Eğim parametresi CCE tahmincisinin heterojen ve kesit bağımlılığının uzun vadeli regresyon katsayısı tahminini sağladığı varsayımı altında, Ortak ilişkili etkiler ortalama grup tahmin edicisini (Common Correlated Effects Mean Group, CCEMG) ifade etmektedir. Pesaran yine aynı makalesinde eğim parametresinin homojen ve yatay kesit bağımlılığının olduğu varsayımı altında ortak ilişkili etkiler

havuzlanmış tahmincisini (Common Correlated Effects Pooled, CCEP) önermiştir. CCEMG ve CCEP yaklaşımında uzun vadeli katsayılar sırasıyla aşağıdaki gibi elde edilir (Pesaran, 2006).

$$\hat{b}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i$$

$$\hat{b}_{CCEP} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X'_i \bar{M}_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X'_i \bar{M}_w y_i$$

Modellerde kullanılan \hat{b}_i her bir yatay kesit birimi için CCE tahminini, θ_i 1/N'i ifade eden ağırlık matrisini, M ise d_t ve \bar{z}_w 'den oluşan matrisi ifade etmektedir. Burada, \bar{z}_w yatay kesit olarak ağırlıklandırılan y_{it} 'den elde edilmektedir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Çalışmada kullanılan veriler dikkate alındığında zaman boyutu yatay kesit boyutundan büyük olduğu için Pesaran (2004) CD testi kullanılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 2'de aktarılmıştır. Testin H_0 hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı yönünde kurulurken, alternatif hipotezi ise yatay kesit bağımlılığının bulunduğu şekilde kurulmuştur.

Tablo 1'deki sonuçlar incelendiğinde olasılık değerlerinin 0.05'ten küçük olduğu görülmektedir ve H_0 hipotezi reddedilmektedir. Bu durumda paneller arasında yatay kesit bağımlılığı vardır ve %99 seviyesinde anlamlılık/güvenirlilik mevcuttur. Çalışmada uygulanmış olan yatay kesit bağımlılığı testi paneli oluşturmakta olan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı mevcut olduğu sonucunda ulaştırmıştır. Bu bulgu, panel oluşturan herhangi bir ülkede meydana gelen GDP ve SH değişkenlerindeki artış veya azalış diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Buna bağlı olarak da devletler, bu değişkenler ile ilgili politikaları belirlerken, diğer ülkelerin uyguladıkları politikaları ve bu ülkeleri etkileyen şokları da göz önüne almalıdır. Bu durum ülkenin iktisadi politikaları oluşturulurken, paneldeki diğer ülkelerin politikalarının da hesaba katılması gerektiğini göstermektedir. Bu sonuçlara bağlı olarak, çalışmanın diğer safhalarında yatay kesit bağımlılığını dikkate almakta olan ikinci nesil panel birim kök testi ve panel eşbütünleşme testleri kullanılacaktır.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	CD _L Madj	Olasılık
SH	13.993	0.000
GSYİH	13.179	0.000

Tablo 3: CADF Panel Birim Kök Testi Sonuçları

	I(0)	I(1)
SH	1.968	5.669*
GSYİH	1.642	5.084*

Not: Elde edilen sonuçların * %99 güvenirlilikle anlamlı olduğunu göstermektedir.

Çalışma da 9 Ortadoğu ülkesi için ele alınan SH ve GSYİH panellerinde yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildiği için panelin durağan olup olmadığı ile ilgili olarak doğru sonuçlara ulaşabilmek amacıyla yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ve ikinci nesil panel birim kök testlerinden CADF uygulanmıştır. Tablo 3'teki sonuçlar incelendiğinde panelin birinci farkta %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmüştür. Bu nedenle incelenen ülkelerin SH ve GSYİH panellerinin düzey değerlerinde birim kök içermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 4: SH'dan GSYİH'ye Doğru Bootstrap Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	Wald İstatistiği	Bootstrap anlamlılık	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Bahreyn	2.823	0.909	22.964	16.864	14.094
İran	13.060	0.000***	4.160	2.345	1.771

İsrail	4.731	0.995	41.550	33.706	29.818
Kuveyt	3.728	0.026**	4.859	2.868	2.077
Mısır	2.289	0.187	5.653	3.969	3.120
S. Arabistan	6.751	0.112	15.091	9.065	7.229
Türkiye	0.093	1.000	59.123	44.653	38.665
Umman	3.029	0.979	31.925	25.964	21.777
Ürdün	0.871	0.997	30.051	23.054	19.863
Panel Fisher	15.280		Anlamlılık düzeyi	0.643	

Not: Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir. *** %99 ve ** %95 güvenlilikle anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5: GSYİH'dan SH'na Doğru Bootstrap Panel Nedensellik Testi Sonuçları

	Wald İstatistiği	Bootstrap anlamlılık	Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Bahreyn	14.417	0.900	48.165	40.014	35.919
İran	5.246	0.088*	8.806	6.237	5.006
İsrail	6.473	1.000	85.952	70.550	62.439
Kuveyt	11.840	0.001***	8.807	6.898	5.912
Mısır	0.088	1.000	10.825	8.517	7.401
S. Arabistan	36.869	0.224	53.186	43.820	40.783
Türkiye	3.351	1.000	84.461	71.701	63.104
Umman	8.645	0.998	48.386	38.556	34.654
Ürdün	13.330	0.998	66.946	54.214	48.624
Panel Fisher	21.887		Anlamlılık düzeyi	0.237	

Not: Kritik değerler 1000 bootstrap döngüsü ile elde edilmiştir. *** %99 ve * %90 güvenlilikle anlamlılığı ifade etmektedir.

SH ve GSYİH arasındaki Konya (2006) panel nedensellik sonuçları Tablo 4 ve Tablo 5'te sunulmaktadır. Tablo 4'te sunulmuş olan sonuçlar incelendiğinde İran ve Kuveyt için SH'dan GSYİH'ya doğru nedensellik bulunmuştur. Tablo 5'te ise GSYİH'den SH'na doğru yapılmış olan nedensellik testinde yine İran ve Kuveyt için anlamlı bir ilişki söz konusudur. Yapılan testler sonucunda İran ve Kuveyt'te çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmış olup, diğer ülkelerde ise herhangi nedensellik bulgusuna rastlanmamıştır.

Tablo 6: Westerlund Panel Eşbütünleşme Testi Sonuçları

T-istatistiği	8.694
Asimptotik Anlamlılık	0.000
Bootstrap Anlamlılık	0.540

Çalışmada Westerlund panel eşbütünleşme testi kullanılmış olup; panellerde yatay kesit bağımlılığı olduğundan dolayı bootstrap anlamlılık değeri dikkate alınmıştır. Westerlund eşbütünleşme testinde, H_0 hipotezi kabul edilmiş olup, paneller arasında uzun dönemli birlikte hareket bulunduğunu temsil eden eşbütünleşmenin varlığı tespit edilmiştir.

Tablo 7: Pesaran (2006) CCE Grup Ortalama Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: SH	Katsayı	Standart Sapma	T-istatistiği
GSYİH	0,042663	0,015908	2,681759

Tablo 8: Pesaran (2006) CCE Havuzlanmış Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: SH	Katsayı	Standart Sapma	T-istatistiği
GSYİH	0,036148	0,011744	3,077918

Tablo 9: Pesaran (2006) CCE Tahmin Sonuçları

	GSYİH	Standart Sapma
Bahreyn	0,045	0,008
İran	0,053	0,011
İsrail	0,039	0,008
Kuveyt	-0,015	0,022
Mısır	-0,004	0,006
Suudi Arabistan	0,085	0,020
Türkiye	0,018	0,009
Umman	0,141	0,045
Ürdün	0,022	0,006

Tablo 10: Pesaran (2006) CCE Grup Ortalama Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYİH	Katsayı	Standart Sapma	T-istatistiği
SH	5,852998	1,812438	3,229349

Tablo 11: Pesaran (2006) CCE Havuzlanmış Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYİH	Katsayı	Standart Sapma	T-istatistiği
SH	5,166714	1,949563	2,650190

Tablo 12: Pesaran (2006) CCE Tahmin Sonuçları

	SH	Standart Sapma
Bahreyn	9,888	2,909
İran	8,721	2,153
İsrail	13,049	2,458
Kuveyt	-0,524	0,630
Mısır	-2,035	3,225
Suudi Arabistan	2,814	1,132
Türkiye	8,315	3,961
Umman	1,726	0,351
Ürdün	10,773	4,426

Çalışmanın bu bölümünde, uzun vadede bireysel eşbütünleşme katsayıları ve yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2006) tarafından geliştirilmiş olan CCE yöntemi ile tahmin edilmiştir. CCE yöntemi; zaman boyutu kesit boyutundan daha büyük veya daha küçük olduğunda tutarlı ve asimptotik normal dağılım sonuçları üretebilen ve bireysel kesit birimleri için uzun vadeli denge değerlerini hesaplayan bir tahmincidir. (Pesaran, 2006). Tablo 9’da yer alan ülke bazında sonuçlara bakıldığında bağımlı değişken SH 1 birim arttığında Mısır’da EB -0,004 birimlik azalma göstermektedir. Aynı şekilde 1 birim artış durumunda Kuveyt’in EB’sinde -0,015 birimlik azalmak vardır. Tablo 12’deki sonuçlarda ise bağımlı değişken GSYİH 1 birim arttığında Mısır’daki SH’da -2,035 birimlik azalma vardır. Kuveyt’te ise SH azalışı -0,524 birim kadardır.

Son olarak SH ve GSYİH arasında ilişkinin Kuveyt ve Mısır dışındaki diğer ülkelerde ise pozitif yönlü olduğu anlaşılmaktadır. Bu ülkelerde EB sonucunda SH'ya ayrılan pay artış göstermektedir. Bu ülkelerde SH'nın artmasıyla birlikte ülkelerin ekonomilerinde gelişme görülmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İkinci Dünya Savaşı'nda ülkelerde başlayan silahlanmayla birlikte SH'da artış görülmektedir. Bununla birlikte soğuk savaş döneminin bitmesiyle birlikte SH'da azalma görülmüştür. Fakat son dönemlerde yaşanan terör olayları ile birlikte ülkelerin tekrardan askeri harcamalara ayırdığı bütçe hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Devletler vatandaşlarını oluşabilecek her türlü ve iç ve dış tehdite karşı korumakla görevlidir. Bu nedenle de SH devletler için zorunlu bir harcama olması vesilesiyle kamu harcamalarında önemli bir payı oluşturmaktadır.

Çalışmada, çatışmaların ve savaşların yoğun olduğu ve buna bağlı olarak askeri harcamaların da oldukça çok gerçekleştiği 9 Ortadoğu ülkesi için 1980-2019 dönemlerindeki yıllık veriler kullanılarak SH ve GSYİH oranları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma örneklemini oluşturulan veriler Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Uygulama aşamasında yatay kesit bağımlılığı ve birim kök testi sonuçlarına göre Westerlund (2006) panel eş bütünleşme testi uygulanmasının optimal olduğuna karar verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre panellerin uzun dönemde birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır. Pesaran (2006) CCE tahmincisi sonucuna göre ise SH ve EB arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin yönü Kuveyt ve Mısır için negatif yönlü iken, diğer ülkeler için pozitif yönlü olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Kuveyt ve Mısır ülkelerinde yapılan fazla savunma harcamalarının ülke ekonomilerine yara verdiği anlaşılmaktadır. Diğer ülkeler içinse savunma harcamalarındaki artış vasıtasıyla savunma sanayisinde teknolojik gelişimin EB'ye olumlu etkileri olduğu düşünülmektedir.

Konya (2006) panel nedensellik testi sonuçlarına göre ise İran ve Kuveyt ülkelerinde SH ve EB arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanırken, diğer ülkelerde ise herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Bu durumun ülkelerin buldukları bölgede yaşadıkları terör ile ilgili sıkıntılardan kaynaklandığı öngörülmüştür. İran'ın ilk olarak 1980-1988 yılları arasında Irak ile yaptığı savaş sonrası, her iki ülke de ekonomik kayıplar yaşayıp, petrol fiyatlarının artmasında etkili rol oynamışlardır. İran'ın savaş dönemi dışarıdan görülen rejim ve yayılma tehdidine karşılık askeri ambargoyla birlikte ülkenin kendi silahlarını kendi üretmeye başlamasıyla ekonomik ambargo da uygulanmıştır. Ülke özellikle nükleer enerjide tehdit olarak görülmektedir. Böyle bir durumda İran'ın yapmış olduğu askeri harcamalar EB'sini de sağlamıştır. EB'sinin artışıyla birlikte askeri harcamalar için yaratılan payın da arttığı görülmektedir. Bu dönemde bölgede ilk tehdit olarak kabul edilen olay 1990 yılında Irak'ın savaş için aldığı borçları ödeyemeyince 1990-1991 Körfez Savaşı'yla Kuveyt'i işgal etmesidir. Hem Kuveyt'in işgali sonrasında hem de Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında Orta Doğu'da silahlanmaların artmasıyla birlikte SH'da da artış görülmektedir.

Literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde; SH ve EB arasındaki farklı bulgulara rastlandığı görülmektedir. Literatürde görüş ayrılıklarının bulunması fazla sayıda ampirik çalışmanın gerçekleştirilmesine sebebiyet vermiştir. SH ve EB arasındaki ilişkisinin yönü hakkında ülkelerin jeopolitik ve siyasi açıdan farklılık göstermesi nedeniyle yapılan çalışmalarda ortak bir sonuca ulaşılamamaktadır. Bu doğrultuda iki farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu görüşlerden biri olan Askeri Keynesyen yaklaşıma göre SH'nin ekonomi üzerindeki olumlu etkisi söz konusu olup buna arz yönlü yaklaşım adı verilmiştir. Diğer görüş olan Neo-Klasik yaklaşıma göre ise SH'nin ekonomi üzerinde olumsuz etkisi ortaya çıkmaktadır ki buna talep yönlü yaklaşım adı verilmiştir. Bu çalışma bulgularına göre Kuveyt ve Mısır için Neo-Klasik yaklaşımı destekler nitelikte iken diğer ülkeler için Askeri Keynesyen yaklaşımın geçerli olduğu görülmüştür.

Literatürde yer alan çok sayıda farklı sonuçlar göz önünde bulundurulduğunda, çalışmada ulaşılan bulguların tutarlılığı da anlaşılmaktadır. Pan ve diğerleri (2015) tarafından Ortadoğu ülkelerini ele alan çalışmada SH'lerinin ülkeden ülkeye farklılaştığı ve EB'yle pozitif ilişkili olduğu kadar aynı zamanda da negatif bir etkiye sahip oldukları veya herhangi bir etkinin bulunmadığı ülkelerinde mevcut olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bundan dolayı, SH'nin EB üzerindeki etkilerinin genelleştirilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Al-Jarrah (2005), Dunne (2012), Dunne ve Nikolaidou (2011), Smith (1980), Künü, Hopoğlu, & Bozma (2016) Orta Doğu ülkelerini inceledikleri çalışmada SH ve EB ilişkisini negatif olarak bulmuşlardır. Bu çalışmaların ulaşılmış olduğu sonuçlarda araştırmamızın ampirik bulgular ile örtüşmektedir.

Savunma sanayisi gelişmemiş olan ülkeler savunma ithalatçısı konumundadırlar ve bu durumda yapılan savunma sanayisi harcamaları büyümeyi de sınırlı tutacaktır. Bu görüşten yola çıkarak son yıllarda ortalama olarak en çok savunma sektörüne harcama yapan ülkeler Orta Doğu'da yer almaktadır. Savunma sanayisi harcamaları ile EB esnekliğinin en az olduğu ülkeler de Orta Doğu'da bulunmaktadır. Çalışma sonucunda ulaşılan bulgular da Orta Doğu'daki ülkelerin savunma sanayi ithalatçısı konumunda olması ile ilişkilendirilebilir.

Bu çalışmada yalnızca 9 Orta Doğu ülkesinin araştırma kapsamında yer almasının sebebi bölgedeki diğer ülkelere ait verilerin yetersiz olmasıdır. Bu durum araştırmanın kısıtını ortaya koymaktadır. Gelecek çalışmalarda ölüm sayıları, finansal büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar gibi değişkenler eklenerek söz konusu örneklem için yeni bulgulara ulaşılabileceği gibi farklı örneklem için bu yeni değişkenler kullanılarak daha yeni bulgular elde edilebilir. Ayrıca SH'nin EB üzerindeki etkisinin araştırılması için farklı büyüme modelleri kullanılarak, sonuçların kullanılan teorik modele göre değişip değişmediği ortaya çıkarılabilir. Ek olarak da ülkelerin bölgesel olarak değil, SH seviyesine göre sınıflandırıldığı bir panel üzerinden ilişki ölçümü yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Abu-Bader S. ve Abu-Qarn A. S., (2003), Government Expenditures, Military Spending and Economic Growth: Causality Evidence from Egypt, Israel, and Syria, *Journal of Policy Modelling*, 25, s.567–583.
- Abu Al-Foul, B. M. (2014), Military Spending and Economic Growth: Evidence from Jordan. American University of Sharjah, School of Business Administration Working Paper Series, Nisan.
- Al-Jarrah, M.A. (2005), Defense Spending and Economic Growth in an Oil Rich Country: The Case of Saudi Arabia. *Pakistan Economic and Social Review*, 151-166
- Apanisile, O. T. ve Okunlola, O. C. (2014), An Empirical Analysis of Effects of Military Spending on Economic Growth in Nigeria: A Bound Testing Approach to Co-Integration 1989-2013, *Journal of Public Administration, Finance and Law*, 3(6), s.117-130.
- Asseery, A. A., Law, D. ve Perdakis, N. (1996), Wagner's Law and Public Expenditure in Iraq: A Test Using Disaggregated Data, *Applied Economics Letters*, 6, s.39-44.
- Benoit, E. (1973), Growth Effects of Defence in Developing Countries, *International Development Review*, 14(1), s.2-10.
- Bulutoglu, K. (1997), Kamu Ekonomisine Giriş, Filiz Kitabevi.
- Çevik, E. ve Bektaş, G. (2019), Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği, *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), s.229-236.
- Chang, H. C., Huang, B. N. ve Yang, C. W. (2011), Military Expenditure and Economic Growth Across Different Groups: A Dynamic Panel Granger-Causality Approach, *Economic Modelling*, 28(6), s. 2416-2423
- D'Agostino, G., Dunne, J. P. ve Pieroni, L. (2010), Assessing the Effects of Military Expenditure on Growth. *Oxford Handbook of the Economics of Peace and Conflict*, s.4-5.
- Dunne, J. P. (2000). The Economic Effects of Military Expenditure in Developing Countries. Economics Group Middlesex University Business School.
- Dunne J. P. ve Nikolaidou, E. (2011). Defence Spending and Economic Growth in the EU15, Working Papers 1102 Dünya Bankası İstatistiki Veri Tabanı, (2021), Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org>, Erişim Tarihi: 15.05.2021
- Farzanegan, M (2012), Military Spending and Economic Growth: The Case of Iran, *Defence and Peace Economics*, s.1-23.
- Güloğlu, B. ve İvrendi, M. (2010), Output Fluctuations: Transitory or Permanent? The Case of Latin America, *Applied Economics Letters*, 17(4), s.381–86.
- Hepaktan, C. E. ve Çınar, S. (2011), OECD Ülkeleri Vergi Sistemi Esnekliğinin Panel Eş Bütünleşme Testleri İle Analizi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, IV(2), s.78.
- Karagöl, E. ve Palaz, S., (2004), Does Defence Expenditure Deter Economic Growth in Turkey? A Cointegration Analysis, *Defence and Peace Economics*, 15(3), s.289-298.
- Kapetanios, G., Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2006), Analysis of Panel Data Models with Unit Roots and A Multifactor Error Structure. Unpublished Manuscript, Faculty of Economics, Cambridge University.
- Kentor, J. ve Kick, E. (2008), Bringing the Military Back in: Military Expenditures and Economic Growth 1990 To 2003, *Journal of World-Systems Research*. 11(2), s.142-172.
- Konya, L. (2006). Exports and Growth: Granger Causality Analysis on Oecd Countries with A Panel Data Approach. *Economic Modelling*, 23(6), s. 978-992.
- Koban, E. (1998), Savunma Harcamaları, Ekonomik Etkileri ve Türkiye'deki Gelişimi. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, 355.
- Korkmaz, Ö. (2018), Terörizm ve Makroekonomi: Avrasya Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme, *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(2), s.75-85.
- Künü, S., Hopoğlu, S. ve Bozma, G. (2016). Conflict, Defense Spending and Economic Growth in the Middle East: A Panel Data Analysis. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(1), s. 80–86.
- Lebovic, J. ve Ishaq, A. (1987), Military Burden, Security Needs, and Economic Growth in The Middle East, *Journal of Conflict Resolution*, 31(1), s.106–138.
- Linden, M., (1992), Military Expenditure, Government Size and Economic Growth in The Middle East in The Period 1973–85, *Journal of Peace Research*, 29, s.265–270.
- Nordhaus, W., Oneal, J. R. ve Russett, B. (2012). The Effects of the International Security Environment on National Military Expenditures: A Multicountry Study, *International Organization*, s. 491-513.
- Özmuçur, S. (1995), The Economics of Defense and the Peace Dividend in Turkey, Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, İstanbul.
- Öztürk, N. (2016), Kamu Maliyesi, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Pan, C. I., Chang, T. ve Wolde-Rufael, Y., (2014), Military Spending and Economic Growth in The Middle East Countries: Bootstrap Panel Causality Test, *Defence and Peace Economics*, 26(4), s.443-456.
- Payne J. ve Sahu A. (1992), Defence Spending and Economic Growth. Westview Press, Boulder, CO
- Pesaran, M.H. (2004) General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, CESifo Working Paper Series, 1229.
- Pesaran, M. H. (2006), A Simple Panel Unit Root Test in The Presence of Crosssection Dependency, *Cambridge Working Papers in Economics*, s. 03-46.

- Pesaran, M. H., Ullah, A. and Yamagata, T. (2008) A Bias-adjusted LM Test of Error Cross-section Independence, *Econometrics Journal*, 11, 105–127.
- Smith, R. (1980). Military Expenditure and Investment in OECD Countries 1954-1973. *Journal of Comparative Economics*, 4, 19-32.
- Smyth R. ve Narayan P. K. (2009), A Panel Data Analysis of The Military Expenditure–External Debt Nexus: Evidence from Six Middle Eastern Countries, *Journal of Peace Research*, 2009, 46(2), s.235–250
- Şentürk, S. (2020), Dış Borç ve Askeri Harcamalar İlişkisi: Seçilmiş Orta Doğu Ülkeleri Üzerine Ekonometrik Bir Çalışma, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 2020, 6(3), s.93-103.
- Tatoğlu, F. Y. (2012), Panel Veri Ekonometrisi, Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Westerlund, J. (2006). Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 68, s. 101-132.
- Westerlund, J., 2007. Testing for Error Correction in Panel Data, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 69, 709-748.
- Yıldırım, J., Sezgin, S. ve Öcal, N. (2005), Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence And Peace Economics*, 16(4), s.283.
- Yurttañıkırmaz, Z.Ç., Ali, A. ve Emsen, Ö. S. (2012), Askeri Harcamalar ve Ambargonun Ekonomik Büyümeye Etkileri: İran Üzerine Bir Uygulama, *Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), s.171-190.

EKLER

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i>	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Neşe Simge ÖZSOY Ecrin ÇİFTÇİ Feyyaz ZEREN
Tasarım / <i>Design</i>	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Neşe Simge ÖZSOY Ecrin ÇİFTÇİ Feyyaz ZEREN
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i>	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Neşe Simge ÖZSOY Ecrin ÇİFTÇİ Feyyaz ZEREN
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i>	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Neşe Simge ÖZSOY Ecrin ÇİFTÇİ Feyyaz ZEREN
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i>	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Neşe Simge ÖZSOY Ecrin ÇİFTÇİ Feyyaz ZEREN

Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi

Development Of The Social Assistance Addiction Scale

Ali Kemal NURDOĞAN *

ÖZ

Sosyal yardımlar, ihtiyaç sahibi kişilerin muhtaçlık durumunun iyileştirilmesinde önemli bir politika aracıdır. Doğru planlandığında ve uygulandığında kişilerin yoksulluk döngüsünün kırılması ve sosyal dışlanmanın önlenmesinde etkili olduğu kabul edilmektedir. Ancak, uzun süreli ve cömert sosyal yardımların kişileri bağımlı hale getirdiği yönünde olumsuz bir görüş ve tartışma bulunmaktadır. Bu alanda yapılan tartışmalar büyük oranda teorik çalışmalar ile ekonometrik modeller ve nitel çalışmaların bulgu ve sonuçları ile açıklanmaktadır. Bu alanda nicel ve karma desenli çalışma sayısı azdır. Nicel araştırmalarda kullanılabilecek bir ölçeme aracının olmaması literatürde var olan mevcut boşluğun sebebi olarak görülmektedir. Çalışmanın amacı, sosyal yardımların faydalancılar üzerinde bağımlılık yaratma etkisini ölçebilecek geçerli ve güvenilir bir veri toplama aracı geliştirmektir. Bu amaçla oluşturulan taslak ölçek, Kasım 2019 ve Mart 2020 tarihleri arasında Çorum il merkezinde sosyal yardımlardan faydalanan 650 kişiyle uygulanmış, 121 form analiz için uygun olmadığından çalışmaya dahil edilmemiştir. 529 form çerçevesinde elde edilen verilerle ölçeğin yapı geçerliliğini Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizleri yapılarak araştırılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizleriyle elde edilen iki boyutlu ve toplam on bir maddeden oluşan ölçeğin yapı geçerliliği Doğrulayıcı Faktör Analizi ile doğrulanmıştır. Ölçeğin tümü için Cronbach's Alpha iç tutarlık katsayısı 0,84 olarak hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda politika yapıcılar tarafından sosyal yardımların miktarı ve süresinin bağımlılık yaratmayacak şekilde planlanabilmesinde kullanılabilecek nitelikte veri toplama aracı Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği geliştirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Sosyal Yardım, Ölçek Geliştirme, Refah Bağımlılığı, Açıklayıcı Faktör Analizi

ABSTRACT

Social assistance is an important policy tool in alleviating the situation of needy people. If planned and implemented correctly, it is of great effect in pulling out cycle of poverty and prevention of social exclusion. Yet, there is also an argument that long-term and generous social benefits may make people more dependent. Discussions in this field are largely explained by theoretical studies, econometric models and qualitative studies. However, the number of quantitative and mixed-pattern studies is few and the absence of a measurement tool that can be used in quantitative research is regarded as the reason for the current gap in the literature. The aim of the study is to develop a valid and reliable data collection tool that can measure the dependency syndrome of social assistance on beneficiaries. The draft scale created for this purpose was applied to 650 people benefiting from social assistance in the province of Çorum between November 2019 and March 2020, and 121 forms were not included in the study as they were not suitable for analysis. The construct validity of the scale was researched by applying Explanatory Factor Analysis and Confirmatory Factor Analysis with the data obtained from 529 forms. The construct validity of the two-dimensional and eleven-item scale obtained by Explanatory Factor Analysis was verified by Confirmatory Factor Analysis. The Cronbach's Alpha internal consistency coefficient for the entire scale was calculated as 0.84. As a result of the study, the Social Assistance Addiction Scale, a data collection tool that can be used by policy makers to plan the amount and duration of social assistance in a way that does not create addiction, has been developed.

KEYWORDS

Social Assistance, Scale Development, Welfare Addiction, Explanatory Factor Analysis

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
29.12.2021	01.03.2022
Atf	Nurdoğan, A. K. (2022). Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin Geliştirilmesi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 61-73.

GİRİŞ

Günümüzde sosyal yardımlar sosyal güvenlik sisteminin bir tamamlayıcı olarak kabul edilmekte ve önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde sosyal yardımlar, kronik olarak yoksul insanların yaşadığı güvensizlik ve savunmasızlığa karşı koymak için kritik öneme sahiptir. Kanıtlar, sosyal yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine doğru zamanda doğru şekillerde ulaştırıldığında insanların yoksulluğa düşmesini önlemenin yanı sıra, sosyal dışlanmanın önlenebildiğini, insanların yoksulluktan kurtulma fırsatlarına erişmesine yardımcı olduğunu ve yoksulluğun nesiller arası aktarımını kesintiye uğratma etkisi olduğunu göstermektedir. Tüm bu sonuçlarla birlikte sosyal yardımların kişileri sosyal yardımlara bağımlı hale getirdiği ve çalışma hayatının dışına iterek tembelliğe alıştırdığına dair bir sorun alanı ve bu sorun alanı ile ilgili olarak farklı görüş ve tartışma alanının mevcut olduğu görülmektedir. Mevcut görüşler büyük oranda teorik çalışmalara, nitel araştırma ve ekonometrik analizleri içeren araştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Nicel ve karma desenli çalışma sayısı çok azdır. Bu alanda yürütülecek nicel ve karma desenli araştırmalar literatüre katkı sağlayacağı gibi politika yapıcılara da yol gösterici olacaktır. Ancak sosyal yardımlar konusunda, yapılan yardımların hangi koşullarda faydalanıcılar üzerinde beklenenin aksine olumsuz sonuçlar yaratacağını ölçmeye yarayacak bir ölçme aracı bulunamamıştır.

Literatürde sosyal yardımların faydalanıcılar üzerine etkileri önemli bir tartışma ve sorun alanı iken mevcut sorunsalı inceleyecek çalışmalarda kullanılabilir bir ölçme aracının olmayışı önemli bir boşluktur. Alanda geliştirilecek geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarıyla yapılacak araştırmalar bilimsel gelişmeye katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda sosyal yardım faydalanıcıların demografik özellikleri göz önüne alarak sosyal yardımların miktarı ve süresini doğru tahminleyen politika uygulamaları ile kısıtlı kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına olanak sağlayacaktır.

Bu doğrultuda oluşturulan Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği literatüre ve kamu kaynaklarının etkin kullanılmasına katkı sağlamak amacıyla geliştirilmiştir.

Çalışmada öncelikle sosyal yardım kavramı ve sosyal yardımların faydalanıcılar üzerinde bağımlılık etkisi literatürde var olan çalışmalar çerçevesinde açıklanmıştır. Çalışmanın devamında dört aşamalı ölçek geliştirme modeli (madde havuzunun oluşturulması, ölçek kapsam geçerliliği, yapı geçerliliği ve güvenilirlik analizi) kapsamında on bir maddeden oluşan Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği geliştirilmiştir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yaşamak için gerekli temel ihtiyaçları karşılayacak düzeyde bir gelirin elde edilememesinin yanında kişinin mensubu bulunduğu topluma sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda katılım sağlayamamasını ifade eden *yoksulluk* tarihin her döneminde toplumsal bir sorun olarak ele alınmıştır (Drewnowski 1977; Townsend 1992; Kahn 1997; Narayan 1999).

Yoksulluğun çok sayıda faktörden etkilenen ve birçok farklı perspektiften incelenebilen karmaşık bir olgu olması sebebiyle sorunun nedenleri ve kişilerin yoksulluk döngüsünü kıramamalarının sebepleri hakkında birbirinden farklı görüş ve araştırma sonucu bulunmaktadır. Ancak şu bir gerçek ki nedenleri ne olursa olsun yoksulluk sonuçları itibarıyla toplumsal barışın sürdürülebilmesine zarar veren önemli bir sorun alanıdır. Tarih boyunca toplumsal barışın devamlılığı için yoksulluk ve yoksulluğun kişi ve toplum üzerinde meydana getirdiği olumsuz sonuçları gidermek bir zorunluluk aynı zamanda da manevi bir görev olarak kabul edilerek yoksullukla mücadele politikaları geliştirilmiş ve uygulanmıştır. Yürütülen politikalar dönemin şartları, ülkelerin gelişmişlik düzeyi, toplumun yapısı ve ekonomik gücüne göre değişiklik göstermiştir (Dicleli 1946: 110). Sanayi devrimi öncesi dönemde ağırlıklı olarak dinsel temalar ve akrabalık ilişkileri çerçevesinde şekillenmiş olan yoksullukla mücadele politikaları (İkizoğlu 2000: 29) günümüzde sosyal güvenlik sistemini tamamlayıcı bir anlayışla oluşturulan *sosyal yardımlar* ile yürütülmektedir (Talas 1979: 322; Güneş 2012: 159; Karataşoğlu ve İslamoğlu 2016; Yuvalı 2018: 384; Karagöz 2020: 151).

Sosyal yardımlar; çalış(a)madığı için sosyal güvenlik kapsamında bulunmayan ya da çalıştığı halde aldığı düşük ücret sebebiyle içinde bulunduğu geçici veya sürekli muhtaçlık durumundan kendi imkânları ile kurtulmayı başaramayan muhtaç ve yoksul kişileri korumaya yönelik olarak geliştirilen ve muhtaçlık tespitine göre karşılıksız verilen ayni ve nakdi yardımlardır (Dilik 1980:68; Çengelci 1993:10; Arın 2002; Çoğurcu 2010:8; Taşçı 2010:129; Sözer 2019:1).

Sosyal yardımlar, toplum içerisinde en savunmasız kişilerin yardımsız olarak gelecekte karşılaşabilecekleri olumsuz etkileri önleme veya yönetme yeteneklerini artırabilmek, beklenmedik anlarda yaşanabilecek krizlerle başa çıkmalarına yardımcı olmak için tasarlanmış ayni ve nakdi yardımlardan oluşmaktadır. Kişilere ayni ve nakdi olarak yapılan sosyal yardımlar muhtaçlık durumunu yok etmeyi, kişileri kendi kendine yeter hale getirmeyi (Dilik 1980:70; Çengelci 1993:9; Demirbilek 2005: 38), yoksulluğun azaltılmasını, sosyal

dışlanmanın önlenmesini (Adaman ve Keyder 2006:9) ve gelir dağılımında yaşanan eşitsizlikleri azaltmayı hedeflemektedir (Saracel 1997:13).

Sosyal güvenlik sisteminin kapsamına giremeyen ve muhtaç haldeki kişilere yönelik şekilde planlanan sosyal yardımlar büyük oranda vergiler ile finanse edilmektedir ve yararlanıcıların herhangi bir biçimde katkısı bulunmamaktadır (Koray 2000: 275; Kıranlar 2013: 2).

Literatür genel olarak değerlendirildiğinde sosyal yardımlar, kronik olarak yoksul insanların yaşadığı güvensizlik ve savunmasızlığa karşı koymak için kritik öneme sahiptir. Kanıtlar, sosyal yardımların gerçek ihtiyaç sahiplerine doğru zamanda doğru şekillerde ulaştırıldığında insanların yoksulluğa düşmesini önlemenin yanı sıra sosyal dışlanmanın engellenebildiğini, insanların yoksulluktan kurtulma fırsatlarına erişmesine yardımcı olduğunu ve yoksulluğun nesiller arası aktarımını kesintiye uğratma etkisi olduğunu göstermektedir (Çelikay ve Gümüş 2014; Bal 2018; Tekgüç 2018; Barrientos 2019).

Ancak, ülkelerin artan sosyal yardım harcamaları (Özdemir 2010: 154), ekonomik krizlerin getirmiş olduğu sorunlar, sosyal yardımların muhtaçlık kriterlerini taşımayan kişiler tarafından talep edilmesi veya alınması şeklinde istismara açık yönlerinin bulunması, cömert refah devleti transferlerinin yoksul kişilerde bağımlılık kültürü yarattığı doğrultusunda eleştiriler (Taşçı 2008) sosyal yardımların maliyeti ve kapsamının sorgulanmasına sebep olmuştur (Gough, vd. 1997; Tiyek 2012: 60; Yılmaz vd. 2019: 108). Bu noktada sosyal yardımlar ile hedeflenen faydanın elde edilemediği şeklinde itiraz ve görüş ayrılıkları oluşmuştur (Aca 2018). Her ne kadar sosyal yardım transferleri hane halkı tüketimine katkıda bulunmak üzere tasarlanmışsa da Spicker (2006)'a göre haneleri yoksulluk sınırının üzerine çıkarmak için yetersizdir. Spicker bu durumu sosyal yardımların miktarının düşük olması ile ilişkilendirmektedir. Sosyal yardım miktarının artırılması ise Murray (1984)'a göre çalışabilecek durumda iken çalışmayan yoksul kişileri sosyal yardım almaktan hoşnut hale getirir ki bu durum yoksulluğun devam etmesine sebep olmaktadır. Burada temel itiraz konusu sosyal yardımların kişileri sosyal yardımlara bağımlı ve tembel hale getirdiği noktasında yapılmaktadır.

Çalışma konusunu oluşturan sosyal yardımların muhatabı olan faydalanıcıları bağımlı hale getirmesi ve tembelliğe itmesi literatürde sosyal yardım bağımlılığı ya da refah bağımlılığı olarak adlandırılmaktadır.

Bane ve Ellwood'a (1996) göre, sosyal yardım bağımlılığı bir kişinin önemli bir süre devletin refah yardımlarına bağlı olarak hayatını sürdürmesi sonucu çalışma motivasyonunu yitirmesi anlamına gelmektedir.

Ellwood (1989), refah bağımlılığını seçim, beklenti ve kültür şeklinde üç model ile açıklamıştır. Seçim modeli, rasyonel seçim teorisine dayanmaktadır. Bir refah programında kalmanın veya programdan çıkmanın maliyet ve faydalarını hesapladıktan sonra refah alıcıları hangisinin daha uygun olduğuna karar verirler. Beklenti modeli psikolojik faktörlerle ilgilidir. Refahın süresi ne kadar uzun olursa refah alıcısı bir damgalama etkisi veya özgüven eksikliği nedeniyle kendi kendine yeterlilik iradesini o kadar çok kaybeder. Kültür modeli, kültürel çevrenin refah içinde kalma veya refahı terk etme kararlarını etkilediğini önermektedir. Bu model, bir kişinin etrafında ne kadar çok insan sosyal yardım alıyorsa o kişinin refah sisteminde kalmayı seçmesinin o kadar muhtemel olacağına öne sürmektedir.

Heckman (1978) da sosyal yardım bağımlılığının kişisel özellikler açısından iki şekilde farklılık gösterdiğini açıklamaktadır. Birincisi, düşük eğitim seviyesi ve önemli sağlık sorunları sebebiyle sosyal yardımlardan faydalanma eğilimi artışının doğru şekilde kontrol edilmemesi sonucu oluşan sahte durum bağımlılığıdır. İkincisi ise geçmiş dönemlerde sosyal yardımlardan faydalanılmasının bugün yardım alma olasılığını etkilemesi şeklinde ortaya çıkan yapısal durum bağımlılığıdır. Yapısal durum bağımlılığında işverenler sosyal yardımlardan faydalanan kişileri düşük verimli işgücü olarak görebileceğinden istihdam etmek istememesi kişileri sosyal yardımlara daha bağımlı hale getirecektir. Immervoll vd., (2015), İngiltere, Kanada, Almanya, Hollanda, Norveç ve İsveç'ten oluşan altı ülkede yapmış oldukları çalışmalarında, cari dönemde yardım almakta olan birinin gelecek dönemde sosyal yardım alma olasılığının yardım almayan bir kişiye göre yüzde 60 ila 80 puan daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Ancak sosyal yardım bağımlılığında sosyal yardım almaktan daha çok işsizlik, düşük ücretli çalışma ve yoksulluk gibi faktörler öne çıkmaktadır. Çalışmayı engelleyen unsurlar bu durumda yardım almaya devam etmeyi daha olası hale getirerek sosyal yardım bağımlılığına yol açmaktadır. Aydos (2018), sosyal yardımların kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisini nitel yöntemlerle araştırdığı çalışmasında sosyal yardımlardan faydalanan kişilerin genel olarak çalışmaktan kaçındığı, çalışma hayatından bilerek uzaklaştığı ve tembelliğe itildiği sonucuna ulaşmıştır. Lemieux ve Milligan (2008), cömert sosyal yardımların eğitim seviyesi düşük erkeklerin istihdam olasılığını azalttığını bu nedenle istihdam edilebilir bekar erkeklerin sosyal yardımlardan faydalanmalarının uygun olmadığını açıklarken, Metin ve Özyayın (2016) da ABD'de çalıştırıcı refah programlarının ardında yatan temel argümanı, refah yardımlarının kişileri pasifleştirerek bağımlılık kültürüne neden olmasının önüne geçilmeye çalışılması şeklinde ifade etmiştir.

Konuyla ilgili çalışmalar incelendiğinde sosyal yardımların bağımlılığı tetikleme eğilimine ilişkin endişeler büyük ölçüde teorik kanıtlara dayanmaktadır. Ekonometrik modellemelerin de kullanıldığı bazı ampirik çalışmaların sonucunda sosyal yardımların bağımlılık etkisi yaratmadığına dair bulgular görülmektedir.

Karadoğan (2015), Türkiye’de kamusal sosyal yardım sisteminin işleyişi ile yapılan yardımların faydalanıcıların kişisel saygı düzeyine etkisini incelediği araştırmasında; sosyal yardımların bağımlılık ve tembellik yaratmadığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yararlanıcılara sağlanan miktarlar genellikle tüm ihtiyaçlarının karşılanmasına yetmeyecek kadar küçük miktardadır ve genellikle insanların temel geçim ihtiyaçlarının sadece bir kısmını karşılamaktadır. Teber (2017), sosyal yardımların çalışma hayatı üzerindeki olumsuz etkilerinden olan tembelliği araştırdığı nitel çalışmasında, kişilerin yardım alabilmek adına işgücü piyasasından uzaklaştıklarına dair bir sonuca ulaşmamıştır. Çalışma sonuçlarına göre kişiler çalışıyor olmalarına rağmen yeterli geliri elde edemedikleri için sosyal yardım talep etmektedirler. Öcal (2017) Türkiye’de sosyal yardım harcamaları istihdam ilişkisini incelediği çalışma sonucunda, sosyal yardımlardan yararlanma konusunda bir bağımlılık olmadığı ancak sosyal yardımlardan faydalanma ile çalışma kararı arasında negatif bir ilişki olduğunu bulgusuna ulaşmıştır. Surender vd (2010), Güney Afrika’da sosyal yardım alma ile ücretli istihdam tutumu arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla hem nicel hem de nitel verileri kullandıkları çalışmalarında sosyal yardım faydalanıcıların işsizliği benimsemedikleri ve istihdama önem verdiklerini açıklamışlardır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Muhtaç durumda bulunan kişilerin yoksulluk döngüsünden kurtulabilmesi için önemli bir araç olan sosyal yardımların yüksek miktarlarda ve uzun faydalanma süresi ile sunulması sonucunda faydalanıcılar üzerinde bağımlılık ve tembellik etkisi yaratabileceği yönünde bir görüş ve tartışma mevcuttur. Ancak literatürde sosyal yardımların hangi şartlarda bağımlılık ve tembellik yaratabileceğini ölçecek bir ölçme aracı bulunamamıştır.

Çalışmanın amacı, “Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği” geliştirme çalışması ile literatürde var olan bu boşluğa katkı sağlayabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir.

Ölçeğin hedef grubu sosyal yardımlardan yararlanan kişiler ve dezavantajlı gruplardır. Geliştirilecek ölçek sosyal yardımların faydalanıcı kişiler üzerinde yaratmış olduğu etkilerinin ölçülmesine imkân vereceği gibi sosyal yardımlardan faydalanma süresi ve miktarının bağımlılık ve tembellik etkisi yaratmayacak şekilde planlanmasına katkı sağlayacaktır.

Çalışma için, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu’nun 11.03.2021 tarih ve E-87432956-050.99-33101 sayılı yazısı ile bilimsel çalışma onayı alınmıştır.

Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği geliştirme çalışması, literatürde var olan ölçek geliştirme çalışmalarda belirlenmiş aşamalara uygun olarak madde havuzunun oluşturulması, ölçek kapsam geçerliliği, yapı geçerliliği ve güvenilirlik analizi üzere dört aşamada yürütülmüştür (Churchill 1979; Hinkin 1995; Venkartman ve Grant 1986; Erkuş vd. 2000; Tezbaşaran 2008; Scrabis-Fletcher ve Silverman 2010).

Şekil 1. Ölçek Geliştirme Modeli

Madde Havuzunun Oluşturulması

Literatür taraması, tümevarım

Kapsam Geçerliliği

Uygun olmayan maddelerin elenmesi (Uzman Görüşü)

Pilot Araştırması (İç tutarlılık testi)

Verilerin Toplanması ve Analizi

Yapı Geçerliliği

Açıklayıcı Faktör Analizi

Korelasyon Matrisi
KMO Testi
Yamaç Birikim Testi
Temel Bileşenler Analizi
Obligim Eğik Döndürme

Doğrulayıcı Faktör Analizi

Güvenilirlik Analizi

İç tutarlılık Analizi (Cronbac Alpha Testi)

2.1. Madde Havuzunun Oluşturulması

Geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirebilmek için nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeline göre desenlenen çalışmada öncelikle literatür taraması yapılarak hedeflenen madde sayısının üç katı büyüklüğünde (Tezbaşaran 2008: 14; Şeker ve Gençdoğan 2014: 63) madde havuzu oluşturulmuştur (DeVellis 2003). Sosyal yardımların bağımlılık ve tembellik etkisi alanında yeterli kuramsal birikim olmadığından madde havuzunun oluşturulması için tümevarım yöntemi kullanılmıştır (Schwab 1980). Ölçekte yer alacak maddeler tasarlanırken sosyal yardımlardan faydalanan kişilerin çok sayıda madde içeren ölçek sorularını cevaplamaktan kaçınmaları ve cevapların rastgele okunmadan yapılmasını önlemek adına hedef kitle için anlaşılır olmasına, yönlendirici olmamasına, herbir maddenin birden fazla anlam içermemesine dikkat edilmiş ve ölçekte yer alan madde sayısının düşük olması hedeflenmiştir.

2.2. Kapsam Geçerliliği

Bu aşamada, maddelerin ölçülmek istenen yapıyı bilimsel olarak doğru biçimde ölçüp ölçmediği, dil bilgisi ve imla kurallarına uygunluğu ve çalışmanın hedef kitlesi tarafından anlaşılabilirliğinin tespit edilmesi için beş uzman görüşüne başvurulmuştur (Lawshe 1975; Büyüköztürk 2005; Karakoç ve Dönmez 2014). Alan uzmanları tarafından her bir maddenin “madde hedeflenen yapıyı ölçüyor”, “madde yapı ile ilgili ancak gereksiz” ve “madde hedeflenen yapıyı ölçmez” seçeneklerinden birine göre değerlendirmesi sonucu ulaşılan veriler ile hesaplanan kapsam geçerlilik oranı 0 ve -1 arasında olan yedi maddenin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir.

Ölçekteki maddelere ait katılma düzeyini ifade etmek için Likert (1932) tarafından geliştirilmiş olan 5’li Likert tipi dereceleme ölçeğinden faydalanılmıştır. Ölçekteki maddeler “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “fikrim yok”, “katılıyorum” ve “tamamen katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiş ve kesinlikte katılmıyorum seçeneğinden başlamak üzere 1’den 5’e puanlanmıştır. Maddelere verilen cevapların puanlanmasında olumsuz maddeler olumlu maddelerin tersine puanlanmıştır (Şencan 2005: 83; Tezbaşaran 2008: 21). Sosyal yardımların bağımlılık ve tembellik etkisi yarattığı kuramsal çevresinde geliştirilen ölçek maddelerinden alınabilecek en düşük toplam puan 11, en yüksek toplam puan 55’tir. Geliştirilen Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinde katılımcıların cevaplarından elde edilecek yüksek puanlar sosyal yardımların faydalancılar üzerinde bağımlılık ve tembellik etkisi yarattığını ifade etmektedir.

Kapsam geçerliliği aşaması sonucunda elde edilen on bir maddelik taslak ölçek kullanılarak atılmış katılımcı ile yapılan pilot araştırma sonucunda güvenilirlik analizi sonuçlarının yüksek çıkması neticesinde çalışmaya devam edilerek ölçeğin yapı geçerliliği test edilmiştir.

2.3. Yapı Geçerliliği

Taslak ölçek ile yapılan veri toplama çalışmasında oluşturulan maddelerin yapıyı ölçüp ölçmediğini tespiti Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) yöntemleri ile analiz edilmiştir. Açıklayıcı Faktör Analizi ile faktör sayısını belirlemek amaçlanmıştır.

Verilerin AFA’ya uygunluğu sırasıyla korelasyon matrisleri hesaplaması ile Bartlett Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi yapılarak belirlenmiştir. Verilerin çoklu normal dağılımdan gelmiş olmasını gerektiren Bartlett Testi sonucunda elde edilen değer $p < 0.05$ olması durumunda verilerin faktör analizine uygun olduğu kabul edilmektedir (Karagöz 2019: 953). Örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığı ile ilgili bilgi veren Kaiser-Meyer-Olkin testi veri grubunun faktör analizine uygunluğunu gösteren bir testtir ve örneklem yeterliliğinin ölçüm kriteri 0 ile 1 arasında değişmektedir.

Verilerin AFA uygunluğu sınıdıktan sonra Yamaç Birikim Testi, temel bileşenler analizi ve Obligim eğik döndürme yöntemleri uygulanmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi sonucunda, değişkenler arasındaki ilişkilerden hareketle yapı geçerliliği sağlamayan maddeler bulunmadığından ölçeğin son hali oluşturularak faktörler adlandırılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi ile oluşturulan yapının uygunluğunun test edilmesi Doğrulayıcı Faktör Analizi ile yapılmıştır.

2.4. Ölçek Güvenilirliği

Bir ölçme aracının güvenilirliği, ölçme aracıyla aynı koşullarda tekrarlanan ölçümlerde elde edilen ölçüm değerlerinin birbiriyle tutarlı ve kararlı ölçme sonuçları verebilmesidir (Carmines ve Zeller 1982; Tezbaşaran 2008). Çalışmada, ölçeğin güvenilirliği, Cronbach Alfa katsayısı ile değerlendirilmiştir. Cronbach alfa katsayısı maddelerin varyansları toplamının genel varyansa oranlaması ile bulunan bir ağırlıklı standart değişim ortalamasıdır ve $0 \leq \alpha \leq 1$ aralığında değerler alır. Cronbach Alfa değerinin büyüklüğüne göre ölçeğin güvenilirliği ve iç tutarlılığı aşağıdaki gibi değerlendirilir (Özdamar 2002):

- 0 $\alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir.
 $0.41 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçek düşük güvenilirlik düzeyine sahiptir.
 $0.61 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek orta güvenilirlik düzeyine sahiptir.
 $0.81 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek güvenilirlik düzeyine sahiptir.

3. BULGULAR

3.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler ve Betimsel İstatistikler

Uzman görüşü doğrultusunda oluşturulan taslak ölçek formunun yapı geçerliği ve güvenilirliği hakkında bilgi edinmek amacıyla evreni temsil etme yeterliliğine sahip sosyal yardım alan 650 kişiye ulaşılmış 529 anket formu değerlendirmeye dahil edilmiştir. Araştırmaya katılanlara dair demografik bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

	Değişken	N	%	Değişken	N	%	
Cinsiyet	Kadın	208	39.3	Medeni Durum	Evli	360	68
	Erkek	321	60.7		Bekar	169	32
	16-25	31	5.9		Okur Yazar	69	13
Yaş	26-35	136	25.7	Öğrenim Durumu	İlkokul	230	43.5
	36-45	180	34		Ortaokul	131	24.8
	46-55	69	13		Lise	88	16.6
	56-65	48	9.1		Yüksekokul	4	0.8
	66+	65	12.3		Üniversite	7	1.3
	Toplam	529	100		Toplam	529	100

Katılımcıların %39.3’ü kadın, %60.7’si erkek, %68’i evli, %32’si bekârdır. Yaş grupları incelendiğinde ağırlıklı olarak 26-35 yaş (%25.7) ve 36-45 yaş (%34) aralığında oldukları görülmektedir. Öğrenim durumuna göre katılımcıların büyük çoğunluğu ilkököl (%43.5) ve ortaokul (%24.8) mezunudur.

Ölçek kullanılarak toplanan verilere ait Betimsel İstatistikler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Betimsel İstatistikler

Ortalama	3.5779	En yüksek puan	4.82
Ortanca	3,7356	En küçük puan	1.73
Mode	3.73	Ranj	3.09
Standart Sapma	.71189	Varyans	.507
Çarpıklık (Skewness)	-.845	Basıklık (Kurtosis)	-.163

Tablo 2’de görüldüğü üzere ölçeğin genelinden alınan en düşük puan 1,73 iken, en yüksek puan 4.82 (Ranj=3.09) olup genel ortalama 3.5779’ dur. Standart sapma değeri .71189, varyans ise .507’ dir. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1.5 ile +1.5 arasında olduğundan verilerin normal dağılımdan geldiği kabul edilmektedir.

3.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi uygulanırken ilk olarak Bartlett Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin testleri yapılmıştır.Çalışmada ele alınan korelasyon matrislerine ait KMO ve Bartlett Testi değerleri Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. KMO ve Bartlett’s Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Testi		.922
Bartlett’s Küresellik Testi	Yaklaşık Ki Kare	4543.326
	df	55
	Sig.	.000

Kaiser-Meyer Olkin (KMO) ve Barlett testleri sonucunda Kaiser-Meyer Olkin (KMO) katsayısının 0.922 ve Barlett's testi Chi-Square değerinin 4543.326 ve serbestlik dereci 55 olup anlamlıdır ($p < 0.05$) ve faktör analizi için uygundur. Elde edilen .922 KMO değeri ölçekteki her bir değişkenin, diğer değişkenler tarafından mükemmel bir şekilde tahmin edilebileceği anlamına gelirken değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcuttur ve veriler çoklu normal dağılımdan gelmiştir ve araştırmanın örnek büyüklüğü yeterlidir.

Ölçekten elde edilen verilerle faktör analizi yapmadan önce maddeler arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Korelasyon Matrisi Tablo 4'te gösterilmiştir.

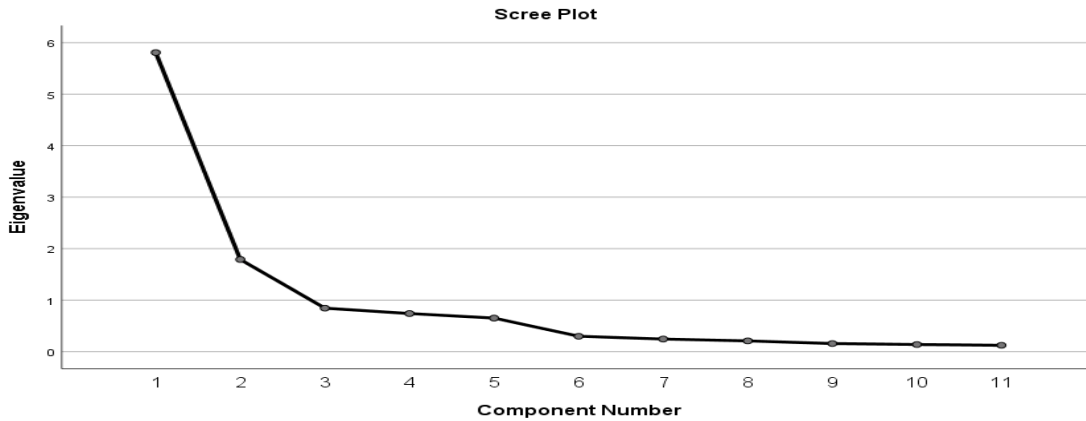
Tablo 4. Korelasyon Matrisi

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1	1.000	.823	.012	.028	.827	.775	.804	.793	.805	-.076	.015	
2		1.000	-.030	.050	.796	.773	.782	.797	.785	-.087	.070	
3			1.000	.214	.028	-.016	-.066	-.071	-.013	.269	.338	
4				1.000	.051	-.032	-.001	.028	.059	.167	.260	
5					1.000	.784	.781	.763	.799	-.090	.113	
6						1.000	.751	.798	.768	-.085	.089	
7							1.000	.847	.860	-.054	.020	
8								1.000	.860	-.055	.060	
9									1.000	-.099	.072	
10										1.000	.304	
11											1.000	
												Determinant = .000

Determinant katsayısının 0.0001' den büyük olması çoklu eş bağlantılık sorununun olmadığını göstermektedir.

Faktör sayısını belirlemek için oluşturulan yamaç-birikinti grafiği (scree-test) Tablo 5' te gösterilmiştir. Grafikte dikey eksen öz değerleri yatay eksen ise bileşenleri ifade etmektedir.

Tablo 5. Yamaç-Birikinti Grafiği (Scree-Test)

Tablo 5, Yamaç-Birikinti Grafiği incelendiğinde özdeğeri 1'den yüksek iki faktör olduğu görülmektedir.

Faktörlerin aldıkları özdeğer ve açıkladıkları varyans miktarları temel bileşenler analizi ile incelenmiştir. Direkt oblimin eğik döndürme yöntemi ile maddelerin faktörlere dağılımları belirlenmiş ve yapılan analiz neticesinde elde edilen madde yükleri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Ölçek Faktör ve Madde Yükleri

Maddeler	Faktörler		Ortak Faktör Varyansı Değeri	Madde Toplam Korelasyon Katsayısı
	1	2		
9. Sosyal yardımlardan faydalanmadan geçimimi sağlayamıyorum.	.924		.854	.809
8. Ailemin geçimini sağlayabilmesinin en önemli kaynağı sosyal yardımlardır.	.920		.847	.796
7. Sosyal yardımlardan yararlanmadığımda çalışarak yaşamımı devam ettirebilmeyi mümkün görmüyorum.	.914		.837	.778
1. Yapılmakta olan sosyal yardımları yetersiz buluyorum.	.914		.836	.792
2. Düzenli bir iş bulduğumda dahi sosyal yardımlara ihtiyaç duyuyorum.	.904		.817	.785
5.Devlet sosyal yardım verdiği sürece sosyal yardımlardan faydalanırım.	.903		.819	.800
6. Ölene kadar sosyal yardımlardan faydalanırım.	.886		.786	.755
11.Sosyal yardımların ihtiyaç sahipleri için devamlı bir hak olduğuna inanıyorum.		.743	.558	.202
3. Geçimimi sağlayacak düzenli bir iş buluncaya kadar sosyal yardımlardan faydalanırım.		.699	.489	.099
10. Sosyal yardım alırken çalışmaya ihtiyaç duymuyorum.		.643	.423	.026
4. Yapılan yardımların kişileri tembelleştirdiğini (çalışma hayatından uzaklaştırdığını) düşünüyorum.		.575	.332	.122
Özdeğer	5.808	1.789		
Açıklanan Varyans Oranı %69.061	52.799	16.262		
Cronbach Alfa		.846		

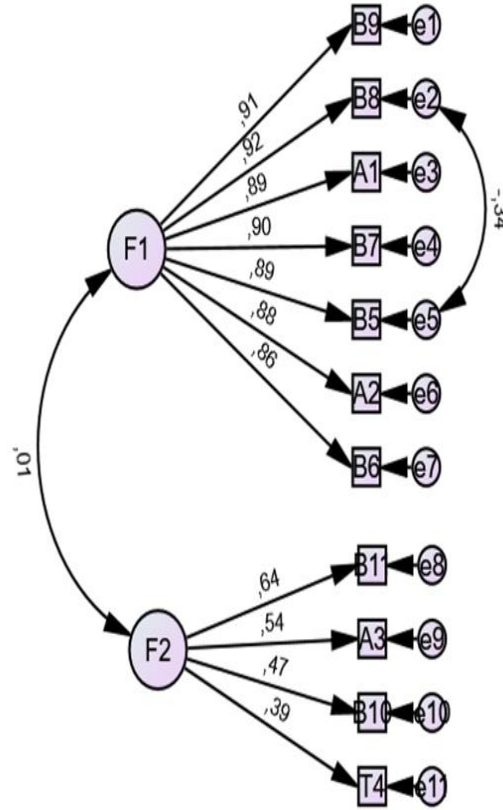
Tablo 6'daki bulgulara göre, öz değeri 1'den büyük on bir maddenin iki faktör altında toplandıkları tespit edilmiştir. Birinci faktörün özdeğeri 5.808 ve açıkladığı varyans %52,799, ikinci faktörün özdeğeri 1.789 ve açıkladığı varyans %16,262'dir. İki faktörün ölçeğe ilişkin açıkladıkları toplam varyans ise %69'dur. Toplam varyansın %69'unu açıklayan bu değer geçerli bir analiz olarak kabul edilebilir düzeydedir. Birinci faktörün altında yedi madde bulunmaktadır ve maddelerin faktör yükleri 0.924 ile 0.886 arasında değişmektedir. İkinci faktörün altında dört madde yer almaktadır ve maddelerin faktör yükleri 0.743 ile 0.575 aralığında değişmektedir. Ölçek güvenilirliği için hesaplanan .846 Cronbach Alfa değeri ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir.

Temel bileşenler analizi neticesinde ölçek toplam varyansın %69'unu açıklayan iki boyutlu bir yapıya sahip olduğu belirlenmiştir. Sosyal yardımların bağımlılık etkisini ölçmek amacıyla geliştirilen Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği altında oluşan birinci faktöre "bağımlılık etkisi", ikinci faktöre "tembellik etkisi" adı verilmiştir.

3.3. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Açıklayıcı faktör analizi sonucu yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analiziyle incelenmiştir. Elde edilen modelin uygunluğu; RMSEA, GFI, RMR, NNFI ve CFI uyum ölçütleri ile test edilmiştir. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ölçekte var olan on bir maddeye ait model uyum değerlerinin kabul edilebilir düzeyde olmaması sebebiyle modifikasyon indekslerinde iyileştirme yoluna gidilerek uyum indisleri için kabul edilen değer sağlanmıştır.

Şekil 2. Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin, Bağımlılık (F1) ve Tembellek (F2) Alt Boyutları İçin Birinci Düzey Çok Faktörlü Model

Modifikasyon neticesinde elde edilen modele ilişkin değerler Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Model Uyum İyiliği

X ²	df	X ² /df	RMSEA	GFI	AGFI	NFI	CFI	RMR
181.757	42	4.328	.079	.939	.905	.960	.969	.054

Yapılan analiz neticesinde, GFI’nin 0.939, AGFI’nin 0.905, standartize edilmiş RMR uyum indeksinin .054, NFI’nin .960 olarak, X²/sd 4.328 olarak hesaplanmıştır. Uyum indekslerinden elde edilen değerlere bakıldığında doğrulayıcı faktör analizi ile ortaya çıkan iki boyutlu ölçek kabul edilebilir bir niteliktedir.

Doğrulayıcı Faktör Analizi sonucunda elde edilen verilerden iki faktörden oluşan Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeğinin bir model olarak doğrulandığı söylenebilir.

SONUÇ

Sosyal yardımlar toplumun ihtiyaç sahibi kişiler için sosyal dışlanmaya maruz kalmadan yaşamlarını devam ettirebilmeleri için önemli bir etkiye sahiptir. Sadece sosyal dışlanma değil farklı pek çok toplumsal sorunun giderilmesinde de önemli bir politika aracıdır. Ancak yapılan yardımların kişileri bağımlı hale getirdiği ve çalışma isteği ve gerekliliğinden uzaklaştırdığı yönünde tartışma ve tereddütler mevcuttur.

Sosyal yardımların bağımlılık yaratması eğilimine ilişkin endişeler ampirik gerçeklerden ziyade teorik kanıtlara ve nitel araştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Literatürde sosyal yardımların bağımlılık yaratma etkisini ölçecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı bulunmayışının nicel ve karma desenli araştırmaların yetersiz kalmasında etkisi vardır.

Bu çalışmada, sosyal yardımların faydalanıcılar üzerindeki bağımlılık yaratma etkisini belirleyebilmek için bir ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçek on bir maddeden oluşmaktadır. Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizi ve Doğrulayıcı Faktör Analizi neticesinde ölçeğin iki faktör altında toplandığı tespit edilmiştir. Ölçeğin .84 olarak tespit edilen Cronbach Alpha değeri ölçek güvenilirliğinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği kullanılarak toplanan veriler, sosyal yardımların hangi miktarda ve ne kadar süre ile yapılması gerektiği konusunda politika yapıcılara ve araştırmacılara fikir verecektir.

Geliştirilen ölçek sosyal yardımların miktarı ve süresinin bağımlılık yaratmayacak şekilde planlanmasında ve farklı gruplar açısından bağımlılık yaratma etkisini ortaya koyacak çalışmalarda kullanılabilir. Alanda geliştirilecek geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarıyla yapılacak ölçmeler bilimsel gelişmeye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aca, Zeynep, (2018) “Türkiye’de Kamusal Sosyal Yardımların Yapabilirlik Yaklaşımı Çerçevesinde Etkinliği Analizi: Bursa Örneği”, Doktora Tezi, T. C. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Adaman, Fikret ve Çağlar Keyder, (2006) “Türkiye’de Büyük Kentlerde Gecekondu ve Çöküntü Mahallelerinde Yaşanan Yoksulluk ve Sosyal Dışlanma”. https://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf (Erişim Tarihi 06.12.2021).
- Arın, Tülay, (2002) Sosyal Sigorta Değil, Sosyal Güvenlik Sistemi: Sosyal Riskler, Sosyal Haklar ve Sosyal Güvenceler, İstanbul, TÜSES (Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı) Yayın No: 2002/2.
- Aydos, Eda, (2018) “Sosyal Yardımların Kayıtdışı Ekonomiye Etkisi: Çankırı Örneği”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 5 (9), 36-47.
- Bal, Erdi, (2018) “Sosyal Yardımların Yoksulluk Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bane, Mary Jo and David Ellwood, (1996). Welfare Realities: From Rhetoric To Reform, Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Barrientos, Armando, (2019) The Role Of Social Assistance In Reducing Poverty And Inequality In Asia And The Pacific, ADB Sustainable Development Working Paper Series no:62.
- Büyüköztürk, Şener, (2002) “Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi 8 (32).
- Büyüköztürk, Şener, (2005) “Anket Geliştirme”, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi 3 (2), 133-151.
- Carmine, Edward and Richard.A. Zeller, (1982) Reliability And Validity Assessment, Beverly Hills, Sage Publications Inc.
- Churchill, Gilbert. A, (1979) “A Paradigm For Developing Better Measures of Marketing Constructs”, Journal of Marketing Research, Vol. XVI, 64-73.
- Çelikay, Ferdi ve Erdal Gümüş, (2014) “Sosyal Harcamaların Yoksulluk Üzerine Etkileri: Ampirik Bir İnceleme”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 14 (4), 127-138.
- Çengelci, Ethem, (1993) “Sosyal Refahın Gerçekleştirilmesinde Sosyal Yardımların Rol ve Önemi”, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksek Okulu Dergisi, Cilt:11, Sayı:1-2-3.
- Çoğurcu, Cemalettin, (2010) “Stratejik Planlama, Stratejik Yönetim ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğünde Sosyal Yardım Politikalarına Yönelik Gerçekleştirilen Projeler”, Yardım Ve Dayanışma Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, 7-32.
- Demirbilek, Sevda, (2005) Sosyal Güvenlik Sosyolojisi, İzmir, Legal Yayıncılık.
- De Vellis, R. F., (2003) “Scale Development Theory And Applications Second Edition”, SAGE Publications International Educational And Professional Publisher, Chapter 5, 60-96.
- Drewnowski, Jan, (1977) “Poverty: It’s Meaning and Measurement”, Development and Change 8/2, 183-206.
- Dicleli, Vedat, (1946). “Yoksulluk ve Sosyal Yardım Şekilleri”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 3 (1).
- Dilic, Sait, (1980) “Sosyal Yardımlar İki Anlamlı Bir Terim”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi 35(1), 55-72.
- Erkuş, Adnan ve diğ., (2000). “Öğretmenliğe İlişkin Tutum Ölçeği Geliştirilmesi”, Eğitim ve Bilim 25(116), 27-33.
- Ellwood, David T, (1989) “The Origins Of ‘Dependency’: Choices, Confidence Or Culture?” Focus 12, 6–13.
- Gough, Ian, and others, (1997). “Social Assistance In OECD Countries”, Journal of European Social Policy 7(1), 17.
- Heckman, James, (1978) “Simple Statistical Models For Discrete Panel Data Developed And Applied To Test The Hypothesis Of True State Dependence Against The Hypothesis Of Spurious State Dependence”, Annales de l’INSEE 30/31, 227–269.
- Hinkin, Timoty, (1995) “A Review Of Scale Development Practices In The Study Of Organizations”, Journal Of Management 27(5), 967-988.
- Immervoll, Herwing, Stephen P Jenkins and Sebastian Königs (2015). “Are Recipients Of Social Assistance ‘Benefit Dependent’? Concepts, Measurement And Results For Selected Countries”, IZA Discussion Papers, No. 8786.
- İkizoğlu, Musa, (2000) “Yoksulluk Ve Sosyal Yardım İlişkisi: Ankara Mamak İlçesinde Ampirik Bir Araştırma”, Toplum ve Sosyal Hizmet 13 (1), 86-115.
- Karadoğan, Emirali, (2015) “Sosyal Yardımların Psikososyal Mitleri”, Çalışma ve Toplum (3), 123-154.
- Karagöz, Yalçın, (2019) Uygulamalı İstatistiksel Analizler, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karagöz, Sefa, (2020) “Türkiye’de Sosyal Devletin Sosyal Yardım Bağlamında Değerlendirilmesi”, Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, 146-169.
- Karakoç, Fatma Yeşim ve Levent Dönmez, (2014) “Ölçek Geliştirme Çalışmalarında Temel İlkeler”, Tıp Eğitimi Dünyası / Mayıs 2014 / Sayı 40, 39-49.
- Karataşoğlu, Soner ve Emel İslamoğlu, (2016) “Gelir Seviyesi ile Sosyal Dışlanma İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, Çalışma İlişkileri Dergisi 7 (1), 12-41.
- Kıranlar, Safiye, (2013) Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koray, Meryem, (2000) Sosyal Politika, Bursa, Ezgi Kitabevi.

- Lawshe, Charles H., (1975) "A Quantitative Approach To Content Validity", *Personnel Psychology* 28(4), 563-575.
- Lemieux, Thomas and Kevin Milligan, (2008) "Incentive Effects Of Social Assistance: A Regression Discontinuity Approach", *Journal of Econometrics* 142, (2), 807-828.
- Likert, R., (1932) "A Technique For The Measurement Of Attitudes", *Archives Of Psychology*, 22 140, 55.
- Murray, Charles, (1984) *Losing Ground: American Social Policy 1950-1980*, New York, Basic Books.
- Metin, Banu ve Mehmet Merve Özyayın, (2016) *Çalışma ve Refah*, Ankara, Gazi Kitabevi.
- Narayan Deepa, (1999) *Bonds And Bridges: Social Capital And Poverty*. Washington DC, World Bank.
- Öcal, Jülide Yıldırım, (2017) Türkiye'de Sosyal Yardım Harcamaları ve İstihdam İlişkisi Program Kodu: 1001 Proje No: 115K574, <https://open.metu.edu.tr/bitstream/handle/11511/50289/TVRjMU1UVTE.pdf> (Erişim Tarihi 06.12.2021)
- Özdamar, Kazım, (2002) *Paket Programlarla İstatistiksel Veri Analizi-1*, Eskişehir, Kaan Kitabevi.
- Özdemir, Süleyman, (2010) "Başlangıcından Günümüze Refah Devletlerinde Sosyal Harcamaların Analizi", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 0 (50), 153-204.
- Saracel, Nüket, (1997) *Sosyal Yardım ve Hizmet Kuruluşlarının Sosyal Politikası ve Türkiye Yardım Sevenler Derneği Uygulaması*, Afyon, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
- Scrabis-Fletcher, Kristin and Stephen Silverman, (2010) "Perception Of Competence In Middle School Physical Education: Instrument Development And Validation", *Research Quarterly For Exercise And Sport* 81(1), 52-61.
- Schwab, Donald P., (1980) *Construct Validity in Organizational Behavior*, (L. L. Cummings ve B. M. Staw (Eds.), *Research in Organizational Behavior*, Greenwich, CT, JAI Press, 3-43.
- Şeker, Hasan ve Başaran Gençdoğan, (2014). *Psikolojide ve Eğitimde Ölçme Aracı Geliştirme*, Ankara, Nobel Yayıncılık.
- Şencan, Hüner, (2005) *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*, Ankara, Seçkin Yayınevi.
- Sözer, Ali Nazım, (2019) *Türk Sosyal Sigortalar Hukuku*, İstanbul, BETA Yayınevi.
- Spicker, P., (2006) *Understanding Incentives*, In 'Report On Incentive Structures Of Social Assistance In South Africa. Department Of Social Development, Pretoria, Republic Of South Africa.
- Surender, Rebecca and others (2010). "Social Assistance And Dependency In South Africa: An Analysis Of Attitudes To Paid Work And Social Grants", *Journal Of Social Policy* 39(2), 203-221.
- Talas, Cahit, (1979) *Sosyal Ekonomi*, Ankara, S.Yayınları.
- Taşçı, Faruk, (2008) "Sosyal Yardım Yapma(Ma) Gerekçeleri Üzerine Yaklaşımlar", *Kamu-İş, İş Hukuku Ve İktisat Dergisi* 9(4), 117-133.
- Taşçı, Faruk, (2010) "Türkiye'nin Kamusal Sosyal Yardım Anlayışı (1980-2007) Üzerine Bir Analiz", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı:55, 127-149.
- Tatlıdil, Hüseyin, (1996) *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*. Ankara: Engin Yayınları.
- Teber, Vijdan, (2017) "Sosyal Yardımların Çalışma Hayatındaki Olumsuz Etkileri: Tembellik", *Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi*. Pamukkale Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Programı, Denizli.
- Tekgüç, Hasan, (2018) "Declining Poverty And Inequality In Turkey: The Effect Of Social Assistance And Home Ownership", *South European Society And Politics*, Volume 23, Issue 4, 547-570.
- Tezbasaran, Ata, (2008) *Likert Tipi Ölçek Hazırlama Klavuzu*. Mersin: Türk Psikologlar Derneği.
- Tiyek, Ramazan, (2012) "Yerel Yönetimlerin Sosyal Politika Uygulamalarındaki Rolü: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sosyal Yardım Birimi Örneği", *Yerel Politikalar* 53-84.
- Townsend, Peter, (1992) *The International Analysis Of Poverty*, Hemel Hempstead, England, Harvester-Wheatsheaf.
- Tunç, Ahmet, (2015) "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Açısından "Sosyal Yardım Yönetimine" Yönelik Bir Değerlendirme", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* 7 (13), 190-206.
- Venkatraman, N. and John H. Grant, (1986). "Construct Measurement In Organizational Strategy Research: A Critique And Proposal", *Academy Of Management Review* 7/(1), 71-87.
- Yaşlıoğlu, M. Murat, (2017) "Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt: 46, Özel Sayı 2, 74-85.
- Yılmaz, Abdullah, ve diğ., (2019) "Yoksullukla Mücadelede Çağdaş Bir Yöntem Olarak İstihdam Bağlantılı Şartlı Sosyal Yardımlar: Küresel Bir Analiz", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (59), 105-122.
- Yuvalı, Ertuğrul, (2018) "Hak Temelli Sosyal Yardım ve Klientalizm", *TBB Dergisi* 2018 (135), 383-404.

EKLER**Ek 1: Sosyal Yardım Bağımlılık Ölçeği**

"Sosyal Yardımların Bağımlılık Etkisine İlişkin Ölçek Geliştirme Çalışması" başlıklı çalışmaya veri toplamak amacıyla sizlere soru yöneltilmektedir. Çalışma amacı, sosyal yardımların bağımlılık yaratma algısını belirleyebilmek için ölçme aracı geliştirmektir. Anket uygulanması sırasında tahminen sizden bir dakika istenmektedir. Çalışmada size ait kimlik bilgileri istenmemektedir. Anket soruları ile ilgili verdiğiniz her türlü bilgi gizli kalacaktır. Cevaplar araştırma amaçlı kullanılmaktadır. Bu bilgileri okumanız ve anket sorularını cevaplamanız araştırmaya katılmaya gönüllü olduğunuz anlamına gelmektedir. Araştırmaya katıldığınız için teşekkür ederim.

1.Cinsiyetiniz?

Erkek () Kadın ()

2.Yaşınız?

18-25 () 26-35 () 36-45 () 46-55 () 56-64 () 65 üzeri ()

3.Medeni durumunuz?

Evli () Bekâr ()

4.Öğrenim durumunuz?

Okur-yazar () İlkokul () Ortaokul () Lise () Yüksekokul () Üniversite ()

5. Bugüne kadar sosyal yardımlardan faydalandınız mı?

Evet () Hayır ()

6. Ne kadar süredir nakdi sosyal yardım almaktasınız?

1 () 2 () 3 () 4 () 5 () 6 yıl ve daha fazla ()

7. Nakdi sosyal yardım almadan ne kadar süre bu koşullarda yaşamayı sürdürebilirsiniz?

1-6 Ay () 7-12 Ay () 13-18 Ay () 19-24 Ay () Yardımsız Yaşayamayız ()

8. Sosyal yardım almaya başladıktan sonra gelir getirici faaliyette buldunuz mu?

Evet () Hayır ()

9. Aylık olarak size yapılan nakdi sosyal yardım miktarı ne kadardır?

.....

		Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim yok	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1	Yapılmakta olan sosyal yardımları yetersiz buluyorum.	1	2	3	4	5
2	Düzenli bir iş bulduğumda dahi sosyal yardımlara ihtiyaç duyuyorum.	1	2	3	4	5
3	Geçimimi sağlayacak düzenli bir iş buluncaya kadar sosyal yardımlardan faydalanırım.	1	2	3	4	5
4	Yapılan yardımların kişileri tembelleştirdiğini (çalışma hayatından uzaklaştırdığını) düşünüyorum.	1	2	3	4	5
5	Devlet sosyal yardım verdiği sürece sosyal yardımlardan faydalanırım.	1	2	3	4	5
6	Ölene kadar sosyal yardımlardan faydalanırım.	1	2	3	4	5
7	Sosyal yardımlardan yararlanmadan çalışarak yaşamımı devam ettiremiyorum.	1	2	3	4	5
8	Ailemin geçimini sağlayabilmesinin en önemli kaynağı sosyal yardımlardır.	1	2	3	4	5
9	Sosyal yardımlardan faydalanmadan geçimimi sağlayamıyorum.	1	2	3	4	5
10	Sosyal yardım alırken çalışmaya ihtiyaç duymuyorum.	1	2	3	4	5
11	Sosyal yardımların ihtiyaç sahipleri için devamlı bir hak olduğuna inanıyorum.	1	2	3	4	5

İç Denetimde Kalite Göstergeleri: Türkiye’de Bir Araştırma^{1 2}

Quality Indicators In Internal Audit: A Research In Turkey

Meryem USLU *
Ali KESTANE **
Rıdvan SEZGİN ***

ÖZ

İşletmelerin küresel rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri, hızla gelişen teknolojiye ayak uydurabilmeleri ve kurumsallaşabilmeleri açısından iç denetim faaliyetleri önemli yere sahiptir. Ayrıca işletmenin sürekliliğinin sağlanmasında, faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğinin artırılmasında iç denetim faaliyetlerine önemli görevler düşmektedir. Bir işletmede iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin artırılması işletmeye sağlayacağı katma değer açısından önem arz etmektedir. Bu noktada iç denetim kalitesi teknolojiyle birlikte değişen ve gelişen işletme ihtiyaçlarının doğru bir şekilde anlaşılmasına ve çağdaş organizasyonların nasıl yönetildiğini anlamaya yardımcı olur. Buradan hareketle bu araştırmanın temel amacı Türkiye’de özel sektörde faaliyet gösteren ve TİDE’ye üye olan iç denetçilerin yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin tespit edilmesi, ayrıca iç denetim kalitesinin iç denetçilerin demografik özellikleri açısından değerlendirilmesinin yapılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda iç denetçilere anket uygulanmış ve elde edilen verilerle ilgili analizler yapılmıştır. Araştırma sonucunda iç denetçilerin yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinin kalitesi orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin değerlendirilmesinde iç denetçilerin pozisyonlarının ve faaliyetlerini yürüttükleri işletmelerin faaliyet konusunun etkili olduğu ancak; yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarının herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca işletmelerin kurumsallaşması ve kuruma sağlayacağı katma değer açısından iç denetim kalitesinin önemi üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER

İç Denetim, İç Denetim Kalitesi

ABSTRACT

Internal audit activities have an important place that enterprises to continue their existence in the global competition environment, in regard of to keeping up with the rapidly developing technology and to institutionalize. In addition, internal audit activities have important duties to ensuring the continuity of the enterprise and to increasing the efficiency and productivity of its activities. Increasing the quality of internal audit activities in an enterprise is important in terms of the added value it will provide to that enterprise. At this point, internal audit quality helps to understand the changing and evolving business needs with technology and to understand how contemporary organizations are managed. From this point of view, the main purpose of this research is to determine the quality of the internal audit activities carried out by the internal auditors operating in the private sector in Turkey and who are members of TIDE, and also to evaluate the internal audit quality in regard of the demographic characteristics of the internal auditors. In accordance with this purpose, a survey was applied to the internal auditors and analyzes were made on the data obtained. As a result of the research, it has been determined that the quality of the internal audit activities carried out by the internal auditors is moderate. In addition, in the evaluation of the quality of internal audit activities, the positions of the internal auditors and the field of activity of the enterprises they carry out their activities are effective but determined that age, gender and educational status did not have any effect. Also the importance of internal audit quality in regard of the institutionalization of the embroidery and the added value it will provide to the institution has been emphasized.

KEYWORDS

Internal Audit, Internal Audit Quality

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
22.01.2022	01.03.2022
Atıf	Uslu, M., Kestane, A. ve Sezgin, R. (2022). İç Denetimde Kalite Göstergeleri: Türkiye’de Bir Araştırma. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25 (1), 74-87.

¹ Bu makale “Mesleki Şüphencilik İç Denetim Kalitesine Etkisi: Türkiye’deki Özel Sektör İç Denetçileri Üzerine Bir Araştırma” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

² Bu araştırma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü tarafından 2020-22 no.lu proje kapsamında desteklenmiştir.

* Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Altıntaş MYO, meryem.uslu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1953-3777

** Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF, alikestane@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7049-0354

*** Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Emet MYO, ridvan.sezgin@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8376-9496

GİRİŞ

İç denetim kalitesi, teknolojiyle birlikte gelişen ve değişen işletme ihtiyaçlarının doğru şekilde anlaşılmasına ve çağdaş organizasyonların nasıl yönetildiğini anlamaya yardımcı olur ve işletmeye değer katar. Bir kurumda risk unsurları ve kontrol süreçleri hakkında katkı sağlama açısından iç denetim faaliyetleri önemli rol oynar. İç Denetim Kalitesi de bu açıdan bakıldığında kurumun etkinliği, kurumsal performansın sürdürülmesi ve kuruma değer katma bakımından çok önemlidir. İç denetim kalitesini önemli kılan bir diğer husus da dış denetçilerin (bağımsız denetçi) kuruma olan güven duygusunu sağlamasıdır. Etkin bir iç denetim faaliyeti finansal bilgilerin güvenilirliği ve doğruluğu noktasında bağımsız denetçilere güvence sağlar (Bello ve diğ., 2018: 158). Bu sebeple kurum yöneticilerinin işletmenin kurumsallaşması, kurumun sürdürülebilirliğinin sağlanması ve hedeflerine ulaşması noktasında iç denetim kalitesini arttıracak faaliyetler üzerine yoğunlaşması önemli bir konudur. İç Denetim Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesinde de bunu destekler nitelikte “Bir iç denetim faaliyetinin, faaliyetin kuruma katma değer sağlayacak etkili bir tarzda yönetilmesi gerektiği” vurgulanmıştır. Burada asıl ifade edilmek istenen şey aslında iç denetim faaliyetinin kalitesidir. İç denetimden beklenen katma değer için iç denetimin kalitesinin bir o kadar yüksek olması gerekmektedir. İç denetimin kalitesinin yüksek olması, kurum içerisinde iç denetime olan güvenilirliği ve iç denetimin değerini artırır.

İç denetimde kalite kavramına Uluslararası Mesleki Uygulama Çerçevesinde değinilmiştir. 1300 Kalite Güvence ve Geliştirme Programı Standardında iç denetim yöneticisinin iç denetim faaliyetlerinin tüm yönlerini kapsayan bir Kalite Güvence ve Geliştirme Programı hazırlaması ve bunu sürdürmesi gerekliliği vurgulanmıştır. (Uluslararası İç Denetim Standartları, 2016: 9-10). İç Denetim Yöneticisi tarafından hazırlanan Kalite Güvence ve Geliştirme Programı (KGGP), hem iç değerlendirmeleri hem de dış değerlendirmeleri içerir. İç değerlendirmeler, iç denetim faaliyetlerinin performansının devamlı olarak izlenmesini, öz değerlendirme veya kurumda içinde iç denetim uygulamaları hakkında yeterli bilgiye sahip kişiler tarafından değerlendirilmesini kapsar. Dış değerlendirme ise işletmenin/kurumun kurum dışındaki vasıflı ve bağımsız bir değerlendirme uzmanı (bağımsız denetçi) tarafından denetlenmesi sürecini içerir (IIA Uluslararası İç Denetim Standartları, 2016 : 7-8).

İşletmeler açısından iç denetim kalitesinin ölçülüp değerlendirilmesi önemli bir husustur. Denetim literatürüne bakıldığında uluslararası yazında iç denetim kalitesi güncel ve üzerinde önemle durulan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İç denetim kalitesinin ölçülmesi ile ilgili literatürde yapılan çalışmaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

(Roussy ve Brivot, 2016) yaptığı çalışmada iç denetim kalitesinin iki kritere göre değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna göre bu kriterler iç denetim fonksiyonunun bağımsızlığı ve iç denetim faaliyetini yerine getiren iç denetçilerin yeterliliğidir. Regoliosi ve d'Eri (2014) iç denetim departmanının kalitesini ölçen bir araştırma yapmışlardır. Çalışmalarında iç denetim açısından kalite boyutları olarak iç denetim şekli, iç denetim yapısı, iç denetim programı ve iç denetim faaliyetlerini ele almıştır. Usang ve Salim (2017) Nijerya'da yerel yönetimler üzerine yaptığı çalışmada iç denetim kalitesi ile yerel yönetimlerin performansı arasındaki ilişkiyi incelemiş ve kalite boyutları olarak dört farklı unsur kullanmıştır. Buna göre iç denetim kalitesini yetkinlik, bağımsızlık, eğitim ve geliştirme ve iç denetim için yönetim desteği boyutlarıyla ölçmüştür. Deribe ve Regasa (2014) ticari bankaların iç denetçileri üzerine yaptığı çalışmada iç denetim kalitesinin faktörlerini belirlemeyi amaçlamıştır. İç denetim kalitesini etkileyen bu faktörler iç denetçinin yetkinliği, iç denetçinin tarafsızlığı, iç denetçinin performansı ve bilgi teknolojileri kullanımınıdır. Abbass ve Aleqab (2013) iç denetim faaliyetlerinin değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler olarak organizasyonel unsur (tarafsızlık), çalışma kapsamı, yetkinlik ve gerekli mesleki dikkati kullanmıştır. Bir iç denetim faaliyetinin beklenen faydayı sağlaması için bu kriterlere göre değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Prawitt ve diğ. (2009) ve Prawitt, Sharp ve Wood (2012) geliştirdikleri modelde iç denetim kalitesi boyutları olarak iç denetçilerin tarafsızlığını, yetkinliğini ve iş performansını kullanmıştır. Bello ve diğ. (2018) araştırmasında iç denetim kalitesi ile kurumsal performans arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. İç denetim kalitesi boyutları olarak iç denetimin yetkinliği, iç denetimin bağımsızlığı ve iç denetimin büyüklüğü alınmıştır. DeSimone (2016) iç denetim kalitesine ilişkin ampirik olarak yapmış olduğu çalışmada iç denetim yöneticisinin yetkinliği, denetim komitesinin iç denetime katılımı, iç denetim fonksiyonunun yaşı, iç denetimde dış kaynak kullanımı ve iç denetim fonksiyonunun yapısı açısından değerlendirme yapmıştır. İç denetim kalitesinin ölçülmesi için geliştirilen bir diğer araştırma Kabuye vd. (2019) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada finans sektöründe iç denetim kalitesinin risk yönetimi uygulamasının etkinliği üzerine etkisi incelenmiş ve iç denetim kalitesi iç denetim hizmetinin kapsamı, iç denetimin bağımsızlığı, iç denetim personelinin uzmanlığı, etkin iletişim ve yönetim desteği boyutlarıyla ölçülmüştür. Baharud-din ve diğ. (2014) iç denetim etkinliğini ölçmeye çalışmış

ve yetkinlik, bağımsızlık/tarafsızlık ve yönetim desteği boyutlarından yararlanmışlardır. Benzer şekilde Musah ve diğ. (2018) araştırmalarında iç denetimin etkinliğinin belirlenmesini amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda iç denetim etkinliği, iç denetim biriminin büyüklüğü, iç denetimin yetkinliği, iç denetimin bağımsızlığı, yönetim desteği ve iç denetim ve dış denetim arasındaki ilişki boyutlarıyla ölçülmüştür. Shaqqour (2017) araştırmasında iç denetim kalitesini İç Denetim Standartları'ndan faydalanarak hazırladığı anket aracılığıyla standartların işletmelerde ne ölçüde uygulandığını tespit ederek ölçmeye çalışmıştır. George ve diğ. (2015) araştırmasında iç denetim kalitesini iç denetim ekibinin yetkinliği, iç denetim faaliyetinin bağımsızlığı ve yönetim desteği olmak üzere üç farklı boyutta incelemiştir. Roussy ve Brivot (2016) araştırmasında iç denetim kalitesini bağımsızlık ve yetkinlik boyutlarıyla ölçmeye çalışmıştır. Abbott ve diğ. (2016) araştırmasında iç denetim kalitesi ile finansal raporla arasındaki ilişkiyi incelemiş ve iç denetim kalitesini bağımsızlık ve yetkinlik boyutlarını kullanarak ölçmüştür. Shbail (2018) araştırmasında iç denetim kalitesini iç denetçinin davranışları ve iç denetim süreci açısından değerlendirerek ölçmeye çalışmıştır. Neamah ve Yassen (2020) araştırmasında iç denetim kalite göstergeleri olarak bağımsızlık, tarafsızlık, denetçinin yetkinliği ve mesleki dikkati, nitelikleri, işin niteliği, iç denetim fonksiyonunun yönetimi ve iç denetim biriminin yönetimini almıştır. Gros ve diğ. (2017) iç denetim fonksiyonunun kalitesini ölçmek amacıyla altı kriter kullanmıştır. Bu kriterler finansal kaynaklar, yetkinlik, bağımsızlık, çalışanların deneyimi, çalışanların sertifikasyonu, çalışanlara verilen eğitim, iç denetim fonksiyonu sertifikasıdır.

İç denetim kalitesi ve benzer konularda Türkçe literatürde yapılan çalışmalar incelenecek olursa; Kaya (2009) "İç Denetim Faaliyeti Değerlendirme Modeli (KİDDM)"inde iç denetimin etkinliğinin değerlendirilmesi kısıtları olarak uluslararası standartlara uygunluk, örgüt içi konum, örgüt içi kabul ve farkındalık, yeterlilik ve kapasite, hedeflere ulaşma ve değer katma, kalite güvence sistemini sıralamıştır. Uyar (2018) araştırmasında iç denetim etkinliğini beş alt boyutta değerlendirmiştir. Bu boyutlar iç kontrol sisteminin etkinliği, risk yönetimi, iç ve dış denetçiler arası ilişkiler, denetim komitesinin etkinliği ve denetim tecrübesidir. Tüm (2013) araştırmasında iç denetim kalitesi ve kurumsal yönetim arasındaki ilişkiyi teorik açıdan değerlendirmiş ve Kalite Güvence Geliştirme Programı Standardı açısından iç denetim kalitesi kavramını açıklamıştır. Parlak (2020) araştırmasında sağlık kuruluşları üzerinde yaptığı araştırmasında iç denetim sisteminin etkinliğini iç denetimin işlevselliği, iç denetimin etkinliği ve iç denetimin verimliliğe etkisi açısından değerlendirmiştir.

İç denetim kalitesinin ölçülmesi ile ilgili literatür incelendiğinde yapılan çalışmalarda çeşitli göstergeler kalite ölçme aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde iç denetim kalitesi çerçevesinin oluşturulması için gerekli olan hususlar iç denetim kalitesinin boyutlarını meydana getirir. Bu boyutlar genel olarak sınıflandırıldığında;

- Bağımsızlık
- Yetkinlik
- Denetim kapsamı
- Mesleki dikkat ve özen şeklindedir.

Bağımsızlık: Uluslararası İç Denetim Standartlarında bağımsızlık "*iç denetim faaliyetinin sorumluluklarını yerine getirme kabiliyetinin tehdit eden şartlardan uzak olmasıdır*". Standartlarda bağımsızlık ve objektiflik birlikte ele alınmıştır. Buna göre bağımsızlık "*iç denetçilerin görevlerini, iş sonucunda çıkan ürüne gerçekten ve dürüst bir şekilde inanacakları ve bu ürünün kalitesinden önemli bir taviz vermeyecekleri şekilde yapmalarını sağlayan tarafsız bir zihinsel tutumdur*". İç denetim fonksiyonunun etkinliğinde tarafsızlık ve bağımsızlık temel unsurlardan birisidir. İç denetçinin bağımsızlığının sağlanması aynı zamanda iç denetçinin daha objektif ve nesnel hareket edebilmesini sağlar. Bu da kaliteli bir iç denetim sonucunu meydana getirir (Deribe ve Regasa, 2014: 89).

Yetkinlik: bir kişinin herhangi bir konu hakkındaki bilgisi, teknik beceri ve kişilerarası becerilerinin toplamından meydana gelmektedir (Dityatama , 2015: 180). İç denetim açısından ifade edilecek olursa yetkinlik, bir iç denetçinin iç denetim faaliyetlerinin sürdürebilmesi için sahip olduğu/ olması gereken bilgi ve beceriden oluşur. Yetkinlik iç denetim personelinin eğitim niteliklerini, mesleki alanda sahip olduğu sertifikaları ve mesleki tecrübeyi de kapsayan ve iç denetim kalitesini arttıran unsurlardan birisidir. Bir kurumda iç denetim faaliyetlerini yerine getiren personel ne kadar yetkin olursa yönetim önyargısını, hile riskleri ve diğer çelişkili durumları değerlendirme olasılığı da yüksek olması beklenmektedir (Usang ve Salim, 2016:).

İç Denetim Kapsamı: İç denetim kapsamı iç denetim faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi ve denetim programının yeterli olmasıyla ilgili bir boyuttur. Diğer bir ifadeyle iç denetim sürecinin nasıl

yürütülmesiyle ilgilidir. Bir kurumda iç denetim faaliyetlerinin katma değer sağlaması için etkin bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Mesleki Dikkat ve Özen: 1220 Azami Mesleki Özen ve Dikkat Standardında bu kavram *iç denetçinin makul sınırlar içerisinde tedbirli ve ehil bir iç denetçiden beklenen beceriye sahip olması ve azami düzeyde dikkat ve özeni göstermesi* şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca ifade edilen dikkat ve özen ölçüsünün makul sınırlarda olacağı ve hiç hata yapmaması anlamına gelmediği de açıkça belirtilmiştir. Mesleki dikkat ve özen, uygun bir mesleki tecrübe, eğitim ve sürekli mesleki gelişim, yetenek, dürüstlük ve tarafsızlığa dayalı denetim becerisi ve muhakemesinin bir araya gelerek kullanılmasını ifade eder. (Dityatama , 2015: 180)

Bir iç denetimin kalite çerçevesi belirlenirken iki açıdan değerlendirme yapmak gerekir. Bu iki yaklaşım:

İç Denetçi Yaklaşımı: İç denetim kalitesinin sağlanmasında iç denetçinin sahip olması gereken özelliklerin ortaya konulmasıdır. Bu yaklaşımda iç denetçinin özellikleri değerlendirilerek iç denetim kalitesi çerçevesi oluşturulur. İç denetim kalitesi boyutlarından Yetkinlik ve Mesleki Dikkat ve Özen bu kapsamda iç denetçilerin özelliklerini değerlendirmeye yöneliktir.

İç Denetim Faaliyeti Yaklaşımı: İç denetim kalitesinin sağlanmasında iç denetim faaliyetlerinin nasıl yürütülmesi gerektiği ile ilgilidir. Bu yaklaşımda iç denetim faaliyetlerinin yapısı ve performansı değerlendirilir. Buna göre iç denetim kalitesi boyutlarından Bağımsızlık ve Denetim Kapsamı iç denetim faaliyetlerini değerlendirmeye yöneliktir.

Temel amacı Türkiye’de özel sektörde faaliyet gösteren ve TİDE’ye üye olan iç denetçilerin yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin tespit edilmesi, ayrıca iç denetim kalitesinin iç denetçilerin demografik özellikleri açısından değerlendirilmesinin yapılması olan bu araştırmanın ilk bölümünde literatür ve iç denetim kalitesi ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci kısmı ise uygulama kısmı olup aşağıda ayrıntılı açıklamalara ve araştırma sonucuna yer verilmiştir.

1. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde; araştırmanın amacı ve önemi, kapsamı ve kısıtlılığı, verilerin elde edilmesi ve analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmekte olup aşağıda ayrıntılı şekilde açıklanmıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın temel amacı Türkiye’de özel sektörde faaliyet gösteren ve TİDE’ye üye olan iç denetçilerin yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin tespit edilmesi, ayrıca iç denetim kalitesinin iç denetçilerin demografik özellikleri açısından değerlendirilmesinin yapılmasıdır. İç denetim fonksiyonu bir kurumun amaç ve hedeflerine ulaşmasını sağlayan ve kuruma değer katan en önemli unsurdur. Bu sebeple iç denetimin kalitesinin değerlendirilmesi, kuruma beklenen düzeyde fayda sağlayıp sağlamadığının incelenmesi gerekir. Bu bağlamda iç denetim literatüründe iç denetim kalitesi çerçevesinin oluşturulması önemli bir husustur. Bu çalışmada da iç denetim kalitesi boyutlarının geçerliliği ve güvenilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtlılığı

Bu araştırma kapsamı Türkiye’de faaliyet gösteren ve Türkiye İç Denetim Enstitüsü’ne üye iç denetçilerden oluşmaktadır. Bu kapsam dahilinde araştırma bünyesinde iç denetçi bulunduran ve çoğunlukla İstanbul, İzmir, Ankara gibi büyük şehirlerde faaliyet gösteren iç denetçilere anket formu gönderilmiştir. Dolayısıyla evrenin tamamına ulaşamaması ve örnekleme yöntemine gidilmesi araştırmanın kısıtlılıklarından birisidir. Bu araştırmanın en önemli kısıtlılıklarından birisi de kamu sektöründe faaliyet gösteren iç denetçilerin araştırma kapsamına dahil edilmemiş olmasıdır. Araştırma sadece özel sektör iç denetçileri üzerinde yapılmıştır. Araştırmanın bir diğer kısıtlılığı da iç denetim kalitesinin değerlendirilmesi için çerçeve oluşturulurken kullanılan kriterlerdir. Araştırmada iç denetim kalitesi çerçevesi oluşturulurken Uluslararası İç Denetim Standartları baz alınarak hareket edilmiştir. İç denetim kalitesini değerlendirebilmek için farklı ölçütler dikkate alınmamıştır. Bu nedenle sonuçlar değerlendirilirken bu hususlar dikkate alınmalıdır. Ayrıca bu araştırmada iç denetim kalitesi iç denetçi ve iç denetim süreci açısından ele alınıp değerlendirilmiştir. Çıktı açısından değerlendirilme yapılmamıştır.

1.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Bu araştırmanın evreni Türkiye İç Denetim Enstitüsü (TİDE)’ne üye olan iç denetçilerdir. Türkiye İç Denetim Enstitüsü’nün 2019 yılında yayınladığı faaliyet raporuna göre enstitüye üye olan iç denetçilerin sayısı 2731’dir. Buna göre bu araştırmanın evreni 2731 iç denetçiden oluşmaktadır. Araştırmanın evrenini oluşturan tüm iç denetçilere ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle örnekleme yöntemine gidilmiş ve tüm bireylerin seçim şansının eşit olduğu Olasılıklı Örneklem Yöntemlerinden biri olan Basit Tesadüfi Örneklem Yöntemi

kullanılmıştır. Örneklem hesaplamasına göre 2731 iç denetçinin temsil edilebilmesi için minimum 337 iç denetçiye ihtiyaç vardır. Tüm bu bilgiler ışığında bu araştırmanın örneklemini Türkiye’de faaliyet gösteren minimum 337 iç denetçi oluşturmaktadır.

1.4. Veri Toplama Yöntemi ve Kullanılan Ölçek

Bu araştırmada da veri toplama yöntemi olarak anket tekniği uygulanmasına karar verilmiştir. Detaylı bir literatür taraması sonucunda mesleki şüpheciliğin iç denetim kalitesine etkisini araştırmak amacıyla anket soruları hazırlanmış ve ilgili ölçek ankete eklenmiştir.

Buna göre araştırma sonuçlarının daha doğru bir şekilde ortaya konulması için minimum sayının üzerine çıkılması hedeflenmiştir. Evren büyüklüğü 2731 olan bu araştırmada 700 kişiye Eylül 2020- Ocak 2021 tarihleri arasında anket formu gönderilmiş (27.08.2020 tarihli ve 2020/07 sayılı Etik Kurul İzni alınmıştır) ve 650 iç denetçi geri dönüş sağlamıştır. Ankete geri dönüş sağlayan bu katılımcılar içerisinde hatalı işaretlemeler ayıklanmış ve sonuçta 572 iç denetçi analize dahil edilmiştir.

Anketin ilk bölümünde demografik bilgileri içeren sorular yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde ise iç denetim kalitesi ile ilgili ifadeler yer almaktadır ve Saleem vd. (2019)’in iç denetim kalitesi ölçeği kullanılmıştır ve ölçekler 5’li Likert tipindedir.

1.5. Verilerin Analiz Edilmesi ve Yorumlanması

Araştırma verileri anket aracılığıyla elde edildikten sonra katılımcılar içerisinde hatalı işaretlemeler ayıklanmış ve veriler araştırmanın amacı doğrultusunda düzenlendikten sonra kodlanmıştır. İstatistiksel analizler için IBM SPSS Statistics 25 Paket Programı ve LISREL 8.7 Paket Programı kullanılmıştır.

1.6. Araştırma Bulguları

Araştırmanın bu bölümünde betimleyici istatistikler ve yorumlayıcı istatistikler ve bulgulara yer verilmiştir

1.6.1. Betimleyici İstatistikler ve Bulgular

Araştırmanın katılımcılarına ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de detaylı olarak gösterilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgiler

İç denetçilerin özellikleri	Grup	Sıklık	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	492	86
	Erkek	80	14
	Toplam	572	100
Yaş	20-29	150	26,2
	30-39	138	24,1
	40-49	155	27,1
	50-59	129	22,6
	Toplam	572	100
Eğitim durumu	Lisans	276	48,3
	Yüksek Lisans	247	43,2
	Doktora	49	8,6
	Toplam	572	100
Pozisyon	Dış kaynaklı olmayan iç denetçi	514	89,9
	Dış kaynaklı iç denetçi	58	10,1
	Toplam	572	100
Mesleki tecrübe	1-5 yıl	78	13,6
	6-10 yıl	151	26,4
	11-15 yıl	197	34,4
	16 yıl ve üzeri	146	25,5
	Toplam	572	100

Tablo 3.1. incelendiğinde katılımcıların %86’sı erkek, %14’ünün kadın olduğu görülmektedir. Yaş dağılımı ise dört farklı aralık şeklinde değerlendirilmiş ve sonuç olarak %26,2’si 20-29 yaş aralığında, %24,1’i 30-39 yaş aralığında, %27,1’i 40-49 yaş aralığında ve %22,6’sı da 50-59 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumu açısından değerlendirilmesi ise şu şekildedir: eğitim durumu lisans, yüksek lisans ve doktora olmak üzere üç farklı kategoride ele alınmış, katılımcıların %48,3’ü lisans mezunu, %43,2’si

yüksek lisans mezunu ve son olarak %8,6’sı da doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir. İç denetçilerin pozisyonları kurumun kendi iç denetçisi (dış kaynaklı olmayan iç denetçi) ve dış kaynaklı iç denetçi şeklinde iki başlıkta sorulmuş ve sonuç olarak iç denetçilerin % 89,9’u kurumun kendi bünyesinde iç denetçi olarak görev yapmakta, % 10,1’i de dış kaynaklı iç denetçidir. Katılımcıların mesleki tecrübeleri incelendiğinde %13,6’sı 1-5 yıl aralığında, %26,4’ü 6-10 yıl aralığında, %34,4’ü 11-15 yıl aralığında ve %25,5’i de 16 ve üzeri olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2. Ölçeğe İlişkin Bilgiler

	Değişken	N	Ort.	S.S.
İç Denetim Kalitesi	Bağımsızlık	572	2,90	0,94
	Yetkinlik	572	2,77	1,10
	Denetim Kapsamı	572	2,67	1,19
	Mesleki Dikkat ve Özen	572	2,62	1,07
	Genel	572	2,75	0,94

Araştırmada kullanılan iç denetim kalitesi için 5’li likert ölçeği hazırlanmıştır. 5’li likert ölçeğine göre 1: kesinlikle katılmıyorum, 2: katılmıyorum, 3: kararsızım, 4: katılıyorum ve 5: kesinlikle katılıyorum şeklindedir. Buna göre Tablo 2’de katılımcıların bu ölçek ifadelerine verdiği cevapların ortalamaları incelendiğinde iç denetim kalitesi genel ortalamasının 2,75 olduğu tespit edilmiştir. İç denetlerin yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinin kalite düzeylerini ölçmek için çeşitli sorular sorulmuş ve elde edilen cevaplara göre iç denetim kalitesi düzeyi orta düzeyde çıkmıştır. Bir diğer ifadeyle Türkiye’de özel sektör iç denetçilerinin iç denetim süreçlerinde faaliyetleri ortalama bir kalitede olup yeterli düzeydedir. Boyut bazında ortalamalara bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip boyutun bağımsızlık (2,90) olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yetkinlik boyutunun genel ortalaması 2,77, denetim kapsamı boyutunun 2,67, mesleki dikkat ve özen boyunun 2,62’dir. Buna göre genel ortalaması en yüksek olan boyutun 2,90 ortalama ile bağımsızlık boyutu olduğu görülmektedir. Bağımsızlık iç denetimde en önemli unsurlardan birisidir. İç denetim özünde bir kuruma değer katmak için oluşturulmuş bağımsız güvence ve danışmanlık hizmetidir. İç denetimden beklenen faydanın sağlanması için iç denetim faaliyetinin herhangi bir kurum veya kişilerin etkisi altında kalmadan bağımsız bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

1.6.2. Yorumlayıcı İstatistikler ve Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde açıklayıcı faktör analizi, doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, varyans analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Buna göre iç denetim kalitesi ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonuçları Tablo 3’te gösterilmiştir:

Tablo 3. Denetim Kalitesi Açıklayıcı Faktör Analizi

	İç Denetim Kalitesi Ölçeğine ilişkin ifadeler	Faktör Yükleri	Açıklanan Varyans (%)
Bağımsızlık	1. İç denetçiler denetim komitesinin onayı ile atanır ve denetim komitesi tarafından denetlenir.	0,835	23,489
	2. İç denetçiler, raporlarını denetim komitesine sunar.	0,793	
	3. Denetim komitesi, yönetimin, iç denetçilere baskı uygulamasını engeller ve iç denetim görevlerinde herhangi bir bilgiyi gizlememesini sağlar.	0,805	
	4. Denetim komitesi, iç denetçilerin takibinden ve ücretlerinin ayarlanmasından sorumludur.	0,790	
	5. Denetim komitesi, iç denetçilerin dikkate aldığı tavsiyelerde bulunur.	0,774	
	6. Denetim komitesinin iç denetim personelinin etik kurallara uyduğunu teyit eden prosedürleri vardır.	0,803	
	7. Denetim komitesi, iç denetçilerin önerilerinin kabul edilmeme nedenlerini yönetim kurulundan talep eder.	0,792	
	8. Denetim komitesi, yönetimin görüşüne aykırı olan doğru görüşe bağlı kalması nedeniyle iç denetçiden vazgeçilmemesini sağlar.	0,800	

Yetkinlik	9. Denetim komitesi, iç denetim bölümündeki yetkinlikleri değerlendirir ve denetçilerin mesleki deneyimlerini inceler.	0,759	17,271
	10.Kurumda iç denetçiler için eğitim programları vardır.	0,702	
	11. İç denetçiler iç denetim standartları ile ilgili yeterli bilgiye ve mesleki deneyime sahiptir.	0,686	
	12. İç denetçiler, ekonomi, idare, vergi ve hukuk alanıyla ilgili bilgilere aşinalığı vardır.	0,696	
	13.İç denetçilerin işe alımında uyulması gereken politikalar vardır.	0,701	
	14.İç denetçiler bilgisayar sistemleri konularında yeterli bilgi ve beceriye sahiptir.	0,730	
	15.İç denetçilerin risk değerlendirme konularında özel becerileri vardır.	0,705	
Denetim Kapsamı	16. İç denetçiler kurumsal yönetim, iç kontrol ve risk yönetimi konularında değerlendirme yapar.	0,760	17,579
	17. İç denetçiler, çalışanların, şirket planlarına ve politikalarına uyumluluğunu sağlamak için kurum sistemini denetler.	0,723	
	18. İç denetçiler, olası tüm risklerini azaltmak için tüm yönlerini ve işlevlerini ayrıntılı olarak incelemeye odaklanırlar.	0,738	
	19. İç denetçiler, kurumun kaynak kullanımının etkinlik ve verimliliğini inceleyerek onları optimize etmeyi amaçlar.	0,712	
	20. İç denetçiler, şirketin üretim, pazarlama ve satış gibi çeşitli operasyonel faaliyetlerini gözden geçirir.	0,717	
	21. İç denetçiler, içerdikleri bilgilerin güvenilirliğini sağlamak için raporları, mali ve işletme kayıtlarını inceler.	0,682	
	22. İç denetçiler ürün kalite planlamasını ve kalite planındaki sapmaların nedenlerini izler.	0,708	
Mesleki Dikkat ve Özen	23. İç denetçiler, farklı karar vericilerin ihtiyaç duyduğu tüm bilgileri içerdiklerinden emin olmak için finansal raporlardaki açıklama seviyesini izler.	0,836	21,187
	24. İç denetçilerin genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak evrensel adalet temelinde görüşleri vardır.	0,790	
	25. İç denetçiler meslek etiği kurallarına ve iç denetim standartlarına uyarlar.	0,820	
	26. İç denetim süreci, iç denetçiler tarafından önceden iyi bir şekilde planlanır.	0,793	
	27. İç denetim yöneticisi, iç denetim çalışmalarının tüm aşamalarını ve iç denetim çalışma sayfalarını kontrol ederek denetler.	0,817	
	28. İç Denetim Yöneticisi, iç denetçilerin hazırladığı denetim sürecinin sonuçlarının bir örneğini kontrol eder.	0,784	
	29. İç denetim yöneticisi iç denetçilerin mesleki izin düzeylerini sürekli kontrol eder.	0,808	
Toplam Varyans		79,526	
Kaiser-Meyer-Olkin Ölçek Geçerliliği		0,977	
Barlett Küresellik Testi Ki Kare		19050,836	
Sd		406	
P değeri		0,000	

Açıklayıcı faktör analizi çok sayıda maddeden oluşan ölçeklerde madde sayısından daha az sayıda alt boyutlar elde etmeyi amaçlar. Madde yoğunluğunun fazla olduğu araştırmalarda karmaşıklığı azaltmak ve fazla olan maddelerin daha az boyuta indirgenmesini amaçlar. Bu amaç doğrultusunda iç denetim kalitesi ölçeğini boyutlarına ayırmak amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır.

İç denetim kalitesi ölçeğine ilişkin açıklayıcı faktör analizi sonucuna göre Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi değerinin 0,977 olduğu ve Barlett testinin 0,000 olduğu tespit edilmiştir. KMO değerinin 0,5’ten büyük olması ve Barlett testinin anlamlı olması veri setinin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir. Ayrıca özdeğerleri 1’den büyük olan 4 faktör tespit edilmiştir. Bu faktörlerin öz değerleri bağımsızlık 6,812; yetkinlik 6,009; denetim kapsamı 5,098; ve mesleki dikkat ve özen 6,144’tür. Elde edilen faktörlerin özdeğerleri 1’den büyük olanlar anlamlı olarak kabul edildiği için bu dört faktör anlamlıdır.

Ayrıca Tablo 3.’te iç denetim kalitesi ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonucu incelendiğinde bağımsızlık, yetkinlik, denetim kapsamı, mesleki dikkat ve özen olmak üzere 4 boyuttan ve 29 ifadeden oluştuğu görülmektedir. Bu boyutların toplam varyansı %79,526’dır. Boyutların açıklama varyansları ve faktör yükleri incelendiğinde *bağımsızlık* boyutunun açıklama varyansı %23,489 ve faktör yükleri 0,790 ile 0,835 arasında; *yetkinlik* boyutunun açıklama varyansı %17,271 ve faktör yükleri 0,686 ile 0,759 arasında; *denetim kapsamı* boyutunun açıklama varyansı %17,579 ve faktör yükleri 0,682 ile 0,760 arasında ve son olarak *mesleki dikkat ve özen* boyutunun açıklama varyansı %21,187 ve faktör yükleri 0,784 ile 0,820 arasındadır. Faktör yükleri değişkenlerin (maddelerin) her faktördeki ağırlığını ifade etmektedir. Bu değerler değişkenlerle seçilen faktörün ilişki derecesini ifade etmektedir. Faktör yüklerinin 0,50 üzerinde olması bu değerlerin oldukça iyi olduğunu göstermektedir.

İç denetim kalitesi ölçeği ve alt boyutlarının Cronbach Alfa güvenilirlik katsayıları Tablo 4’te gösterilmiştir:

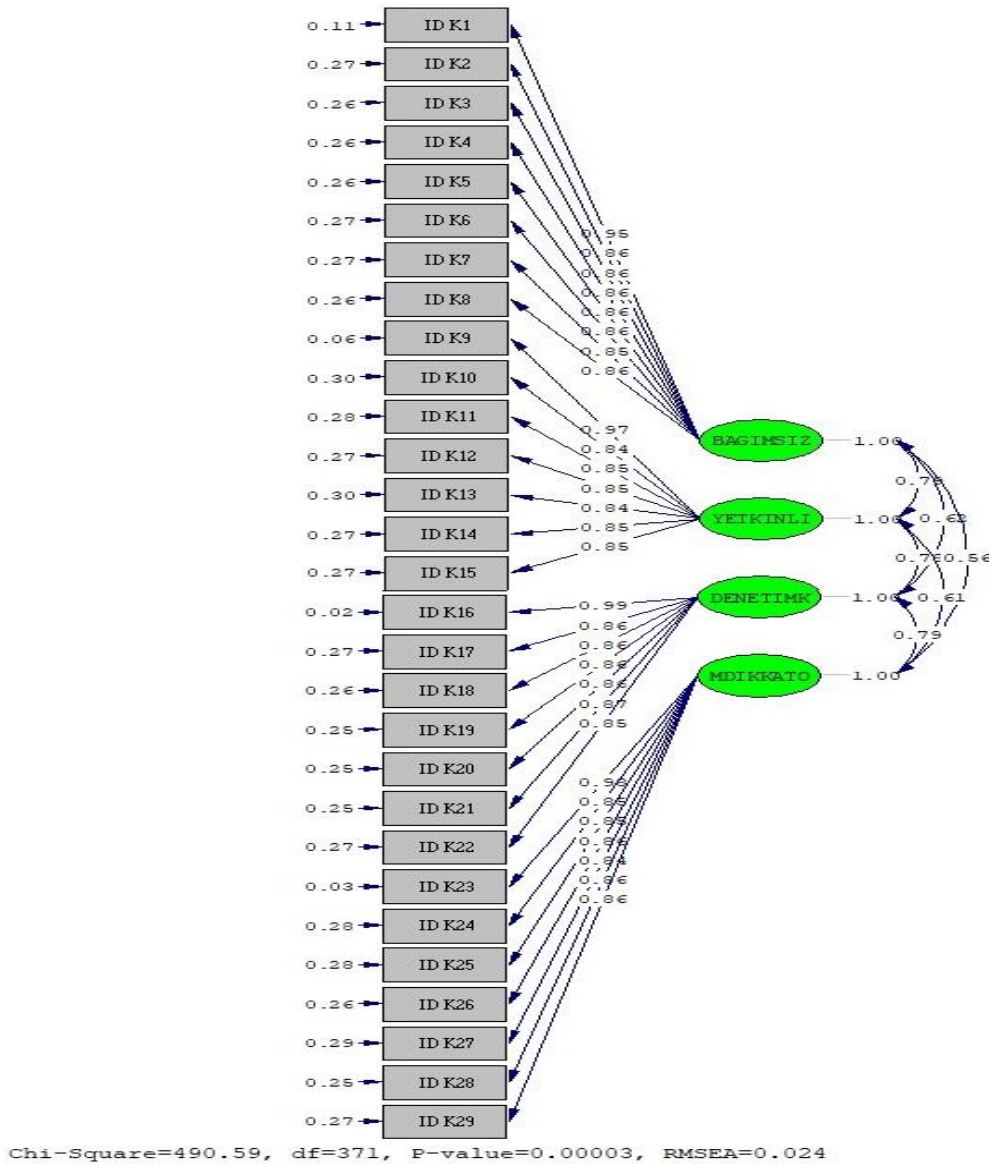
Tablo 4. İç Denetim Kalitesi Ölçeğine İlişkin Alfa Katsayıları

Faktörler	Madde sayısı	Cronbach Alfa (α)
Bağımsızlık	8	0,961
Yetkinlik	7	0,954
Denetim Kapsamı	7	0,960
Mesleki Dikkat ve Özen	7	0,957
Genel	29	0,975

İç denetim kalitesi ölçeğine ilişkin alfa güvenilirlik katsayıları incelendiğinde genel olarak bu ölçeğin alfa katsayısı 0,975’tir. Bu ölçeğin alt boyutlarının alfa güvenilirlik katsayıları ise bağımsızlık 0,961, yetkinlik 0,954, denetim kapsamı 0,960, mesleki dikkat ve özen ise 0,957’dir. Buna göre iç denetim kalitesi ve bu ölçeğin bağımsızlık, yetkinlik, denetim kapsamı ve mesleki dikkat ve özen alt boyutları yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir. İşletmelerde iç denetim kalitesinin ölçülmesine yönelik geliştirilen bu ölçek ve boyutları geçerlilik ve güvenilirlik açısından doğru bir ölçektir.

İç denetim kalitesi ölçeğinin açıklayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen alt boyutların geçerliliğini sağlamak üzere Yapısal Eşitlik Modeli ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Buna yapılan analiz sonucunda iç denetim kalitesi ölçeğine ait DFA path diyagramı Şekil 1’de gösterilmiştir:

Şekil 1. İç Denetim Kalitesi Ölçeğine Ait DFA Sonucu

BAGIMSIZ: Bağımsızlık, YETKINLI: Yetkinlik, DENETIMK: Denetim kapsamı, MDIKKATO: Mesleki dikkat ve özen

Şekil 1 incelendiğinde iç denetim kalitesi ölçeği doğrulayıcı faktör analizi sonucunda bu ölçeğin 29 gözlenen değişkeni ve 4 tane de gizil değişkeni olduğu görülmektedir. Gizil değişkenler bağımsızlık, yetkinlik, denetim kapsamı ve mesleki dikkat ve özendir.

İç denetim kalitesi ölçeğine ilişkin DFA modeli uyum iyiliğini gösteren uyum kriterleri değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir:

Tablo 5. İç Denetim Kalitesi DFA Modeli Uyum Kriterlerine Ait Değerleri

Uyum Kriterleri	Mükemmel Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Mesleki Şüphecilik Ölçeğine Ait Değerler
χ^2/sd	≤ 3	≤ 5	1,32
RMSEA	$0 < RMSEA < 0.05$	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.10$	0,024
SRMR	$0 \leq SRMR < 0.05$	$0.05 \leq SRMR \leq 0.10$	0,019
NFI	$0.95 \leq NFI \leq 1$	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0,99
NNFI	$0.95 \leq NNFI \leq 1$	$0.90 \leq NNFI \leq 0.95$	1
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 1$	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$	1
IFI	$0.95 \leq IFI \leq 1$	$0.90 \leq IFI \leq 0.95$	1
RFI	$0.95 \leq RFI \leq 1$	$0.90 \leq RFI \leq 0.95$	0,99

Kaynak: (Engel & Moosbrugger, 2003)

Tablo 5’te gösterilen uyum iyiliği kriterleri araştırma modelinde kullanılacak ölçeğin yapısal model için uygunluğunu göstermektedir. Diğer bir ifadeyle ölçülmesi hedeflenen iç denetim faaliyetlerinin kalitesi için kullanılan ölçek, araştırmada kullanılması için uygundur. Buna göre iç denetim kalitesi ölçeğine ait uyum iyiliği kriterleri incelendiğinde χ^2/sd (1,32), RMSEA (0,024), SRMR (0,019), NFI (0,99), NNFI (1), CFI (1), IFI (1) ve RFI (0,99) mükemmel uyum aralığında olduğu tespit edilmiştir. Buna göre iç denetim kalitesi ölçeğine ait ölçüm modelinin öngörülen kriterleri sağladığı söylenebilir.

İç denetim kalitesine ait ölçüm modeli sonuçları aşağıda Tablo 6’da gösterilmiştir:

Tablo 6. İç Denetim Kalitesine Ait Ölçüm Modeli Sonuçları

Faktör/Madde	Standartlaştırılmış Yükler	T-değeri	AVE	CR
Bağımsızlık			0,76	0,96
IDK1	0,95	30,24**		
IDK2	0,86	25,46**		
IDK3	0,86	25,64**		
IDK4	0,86	25,73**		
IDK5	0,86	25,73**		
IDK6	0,86	25,51**		
IDK7	0,85	25,42**		
IDK8	0,86	25,73**		
Yetkinlik			0,75	0,95
IDK9	0,97	31,72**		
IDK10	0,84	24,70**		
IDK11	0,85	25,17**		
IDK12	0,85	25,45**		
IDK13	0,84	24,66**		
IDK14	0,85	25,35**		
IDK15	0,85	25,38**		
Denetim kapsamı			0,77	0,95
IDK16	0,99	33,10**		
IDK17	0,86	25,63**		
IDK18	0,86	25,92**		
IDK19	0,86	25,95**		
IDK20	0,86	25,97**		
IDK21	0,87	26,10**		
IDK22	0,85	25,46**		
Mesleki dikkat ve özen			0,76	0,95
IDK23	0,98	32,61**		
IDK24	0,85	25,14**		
IDK25	0,85	25,24**		
IDK26	0,86	25,81**		
IDK27	0,84	24,83**		
IDK28	0,86	25,97**		
IDK29	0,86	25,54**		

**P<0.01

İç denetim kalitesi ölçeğine ait ölçüm modeli sonuçları, bu ölçeğe ait yol katsayıları (standartlaştırılmış yükler), t-değerleri, AVE ve CR değerleri Tablo 6’da gösterilmiştir. Buna göre iç denetim kalitesine ilişkin yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda standardize edilmiş yol katsayılarının 0,84 ve üzerinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında ölçek boyutları ve en yüksek etkiye sahip ifadeler incelendiğinde bağımsızlık

boyutunda 0,95 ile IDK1 ifadesi; yetkinlik boyutunda 0,97 ile IDK9; denetim kapsamı boyutunda 0,99 ile IDK16; mesleki dikkat ve özen boyutunda 0,98 ile IDK 23 ifadesi en yüksek etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu maddeler ve maddelerin katsayıları ait oldukları boyutta en yüksek etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

İç denetim kalitesi ölçeğine ait AVE ve CR değerleri incelendiğinde bağımsızlık boyutu AVE:0,76; CR:0,96, yetkinlik boyutu AVE: 0,75; CR:0,95, denetim kapsamı AVE: 0,77; CR: 0,95 ve mesleki dikkat ve özen boyutu AVE: 0,76; CR: 0,95 olduğu görülmektedir. Buna göre iç denetim kalitesi ölçeği AVE ve CR değerleri için gerekli koşulları sağladığı söylenebilir.

Ayrıca Tablo 6’da gözlenen değişkenler ve gizil değişkenler arasındaki ilişki katsayılarına ait T değerleri incelendiğinde istatistiksel olarak %99 güven düzeyinde ($t > 2,58$) anlamlı olduğu görülmektedir.

Araştırmada ayrıca iç denetim kalitesinin iç denetçilerin demografik özellikleri açısından değerlendirilmesini gösteren Varyans Analizi ve T-testi yapılmış ve iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin değerlendirilmesinde iç denetçilerin pozisyonlarının ve faaliyetlerini yürüttükleri işletmelerin faaliyet konusunun etkili olduğu ancak; yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarının herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle bulgularda sadece pozisyon ve faaliyet konusu açısından yer verilmiştir.

İç denetçilerin iç denetim kalitesi alt boyutlarına ilişkin görüşlerinin faaliyetleri yürüttükleri işletmelerin faaliyet konusu açısından anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Tek Yönlü Varyans Analizi ile test edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre iç denetçilerin faaliyette bulunduğu faaliyet konusu açısından iç denetim alt boyutlarından sadece bağımsızlık boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir ve bu boyuta ilişkin analiz sonuçları Tablo 7, Tablo 8 ve Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 7. İşletmelerin Faaliyet Konusuna İlişkin Bilgiler

Faaliyet Konusu	N	Ortalama	Standart Sapma
Finans/ Bankacılık	175	3,0007	1,09765
Üretim/ satış	173	3,0376	1,02105
Hizmet	183	2,7309	1,01151
Diğer	41	2,6372	,87536
Total	572	2,8995	1,04113

Tablo 8. Varyansların Homojenliği Testi

Levene İstatistiği	df1	df2	Sig.
1,378	3	568	,249

Tablo 9. Bağımsızlık Boyutu Tek Yönlü Varyans Analizi Tablosu

Varyans Kaynağı	K.T.	S.D.	K.O.	F	Sig.
Gruplar arası	13,115	3	4,372	4,009	,007
Grup içi	605,823	568	1,067		
Toplam	628,939	571			

Tablo 8’de Tek Yönlü Varyans Analizi’nin temel varsayımı olan varyansların homojenliği testinin sonucu görülmekte ve varsayımın sağlandığı görülmektedir. ($p > 0,05$). Ayrıca Tablo 9 incelendiğinde farklı faaliyet konusunda sahip işletmelerde faaliyet gösteren iç denetçilerin bağımsızlık boyutu arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Buna göre Üretim/Satış sektöründe faaliyet gösteren iç denetçilerin bağımsızlık kalitesi en yüksek ortalamaya sahiptir. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa Üretim/Satış sektöründe faaliyet gösteren iç denetçiler yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinde diğerlerine göre daha bağımsız hareket etmektedir.

İç denetçilerin iç denetim kalitesi boyutları açısından pozisyonlarına göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığı T-testi aracılığıyla tespit edilmiştir. Analiz sonucunda Yetkinlik, Denetim Kapsamı ve Mesleki Dikkat ve Özen boyutları açısından anlamlı bir farklılık olduğu ancak Bağımsızlık boyutu açısından anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 10. Pozisyonlara İlişkin İstatistikler

	Pozisyon	N	Ortalama	Standart Sapma
Yetkinlik	Dış kaynaklı olmayan iç denetçi	514	2,7376	1,09392
	Dış kaynaklı iç denetçi	58	3,0567	1,09614
Denetim Kapsamı	Dış kaynaklı olmayan iç denetçi	514	2,6315	1,18616
	Dış kaynaklı iç denetçi	58	3,0296	1,14121
Mesleki Dikkat ve Özen	Dış kaynaklı olmayan iç denetçi	514	2,5912	1,05657
	Dış kaynaklı iç denetçi	58	2,8941	1,13107

Tablo 10. T-testi Sonuçları

Varyans Kaynağı	F	S.D.	t	Sig.
Yetkinlik	,251	570	-2,105	,036
Denetim Kapsamı	,215	570	-2,432	,015
Mesleki Dikkat ve Özen	1,075	570	-2,055	,040

Tablo 10’da iç denetçilerin iç denetim kalitesi alt boyutları arasında pozisyonları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı gösterilmiştir. Buna göre Yetkinlik, Denetim Kapsamı ve Mesleki Dikkat ve Özenin kalitesi iç denetçilerin pozisyonları açısından aralarında anlamlı bir farklılık görülmektedir. İç denetçiler yetkinlik, denetim kapsamı ve mesleki dikkat ve özen kalitesi açısından değerlendirildiğinde dış kaynaklı iç denetçilerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle Türkiye’de özel sektörde faaliyet gösteren dış kaynaklı iç denetçiler iç denetim faaliyetlerinde daha yetkin, yürüttükleri iç denetimin kapsamı daha kaliteli oldukları ve daha yüksek mesleki dikkat ve özene sahip oldukları görülmektedir. Bunun sebebi olarak dış kaynaklı iç denetçiler alanında uzmanlaşmış olması, ayrıca dış kaynaklı iç denetçilerin iç denetim faaliyetlerini herhangi bir kişi veya kurumun çıkarları doğrultusunda hareket etmemeleri olabilir. Bu noktada şunu ifade etmek gerekir: İç denetimden beklenen faydanın sağlanması için kurum içerisinde iç denetim biriminin bağımsızlığı mutlak surette sağlanmalı veya kurum bünyesinde iç denetim faaliyetlerini yürütecek yeterli düzeyde iç denetçi veya iç denetim birimi yoksa dışarıdan profesyonel bir ekipten iç denetim hizmeti alınarak da başarılı bir iç denetim faaliyeti yürütülebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm dünya ülkeleri arasındaki sınırların ortadan kalkması küreleşmenin bir sonucudur. Rekabet üstünlüğü yarışı ise küreselleşme olgusunun bir parçasıdır. Teknolojinin gelişmesi de eklenince işletmelerin çağın getirdiği bu gelişen olguları takip etmesi ihtiyacı en temel hedefleri arasında yerini almıştır. Denetim faaliyetlerinin ve bu alanda yapılan çalışmaların bu değişimler ve gelişmelerin etkisi altında kalması kaçınılmazdır. Denetim alanındaki yeniliklerin çağın getirdiği gelişmeler doğrultusunda ilerletilmesi ihtiyaçtan da öte bir gereklilik hatta zorunluluktur. Dolayısıyla işletmelerin böyle bir ortamda ayakta kalabilmesi için rakipleri ile rekabet avantajı sağlayabilmesinin en önemli şartı belirlediği amaç ve hedefler doğrultusunda faaliyetlerinin etkinliğini ve verimliliğini maksimum düzeye taşımasıdır. Bu da ancak iç denetim faaliyetlerinin yaşanan bu gelişmeler ve yenilikler doğrultusunda yürütülmesiyle mümkündür. Bu noktada iç denetim faaliyetleri bir kurumda iki temel amaca hizmet eder. Bu amaçlardan ilki kurumun değerini arttırma ve bunu geliştirmek, diğeri ise işletme faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğini sağlayacak güvence ve danışmanlık hizmeti sunmaktır. Bir iç denetim faaliyetinin amacını tam manasıyla yerine getirmesi iç denetim faaliyetlerinin kalitesiyle doğrudan ilişkidir.

Gerek kamu kurumları gerekse özel sektör işletmeleri açısından bir iç denetim faaliyeti önemli bir husustur. Teknolojik ve beraberinde ekonomik alanda yaşanan gelişmeler doğrultusunda iç denetim faaliyetlerinin rolü de değişmiş ve zaman içerisinde bir kurumda üst düzey danışmanlık hizmeti veren bir faaliyet haline dönüşmüştür. Bu gelişmeler ışığında iç denetim faaliyetleri hem iş dünyasında hem de akademik alanda dikkatleri üzerine çeken bir konu haline gelmiştir. Sonuç olarak üzerine bu denli sorumluluk ve görev yüklenen iç denetim faaliyetlerinin kendisinden beklenen faydanın sağlanması hususu diğeri bir ifadeyle iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin değerlendirilmesi konusu, üzerinde önemli durulması gereken bir konu haline almıştır. Özetle ifade etmek gerekirse iç kontrol ve iç denetim faaliyetleri sonucunda etkinliğin ve verimliliğin arttırılmış olması, bunun tabii sonucu olarak da kuruma değer katıyor olması bakımından iç denetim kalitesi önemli bir konudur. Bu açıdan bakıldığında iç denetim kalitesinin değerlendirilmesi önemli bir husustur.

Bu araştırmada Türkiye’de özel sektörde faaliyet gösteren ve TİDE’ye üye olan iç denetçilerin yürüttükleri iç denetim faaliyetlerinin kalitesinin tespit edilmesi, ayrıca iç denetim kalitesinin iç denetçilerin demografik özellikleri açısından değerlendirilmesinin yapılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda iç denetim kalitesinin *Bağımsızlık, Yetkinlik, Denetim Kapsamı ve Mesleki Dikkat ve Özen* boyutları Türkiye’deki örneklem ile geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmıştır.

Araştırma sonucunda iç denetim kalitesi ölçeği ve alt boyutlarının geçerlilik ve güvenilirliği sağlandıktan sonra Türkiye’de özel sektör iç denetçilerinin iç denetim faaliyetlerinin kalitesi değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme iç denetim kalitesi alt boyutları aracılığıyla yapılmıştır. Yapılan analiz sonucunda iç denetçilerin bağımsızlığı orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. İç denetçilerin bağımsızlığı denetim komitesi tarafından denetlenmesiyle, yıl içerisinde yönetim kuruluna bağımsızlığını teyit ettirmesiyle sağladığı görülmektedir. Ayrıca hazırladıkları iç denetim raporlarını denetim komitesine sunarak yeterli düzeyde bağımsızlığı sağladıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında araştırmaya dahil edilen katılımcıların kurum içerisinde yeterli düzeyde eğitim aldıkları, iç denetçilerin mesleğin gerektirdiği sertifikalara sahip olduğu, bilgi ve iletişim teknolojileri konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip oldukları ortaya konulmuştur. Araştırma kapsamında iç denetçilerin yürüttükleri iç kontrol ve iç denetim süreçlerinin kalitesi değerlendirildiğinde iç denetim faaliyetlerinin planlanmasından başlayıp raporlanmasına kadar süreçlerin yeterli düzeyde yürütüldüğü de araştırmanın bir diğer sonucudur. Bunun yanında iç denetçiler iç denetim standartlarındaki mesleki dikkat ve özen kriterinde de yeterli düzeyde oldukları ortaya konulmuştur.

İç denetim kalitesi, teknolojiyle birlikte gelişen ve değişen işletme ihtiyaçlarının doğru şekilde anlaşılmasına ve çağdaş organizasyonların nasıl yönetildiğini anlamaya yardımcı olur ve işletmeye değer katar. Bir kurumda risk unsurları ve kontrol süreçleri hakkında katkı sağlama açısından iç denetim faaliyetleri önemli rol oynar. İç Denetim Kalitesi de bu açıdan bakıldığında kurumun etkinliği, kurumsal performansın sürdürülmesi ve kuruma değer katma bakımından çok önemlidir. Dolayısıyla bu araştırma sonucunda elde edilen iç denetim kalitesi boyutlarıyla iç denetim kalitesinin değerlendirebilmesi gelecek çalışmalar için önemli bir katkı sağlayacaktır.

Araştırma sonucunda aynı zamanda iç denetçilerin iç denetim kalitesinin alt boyutları demografik özellikler açısından incelenmiştir. İç denetçiler yetkinlik, denetim kapsamı ve mesleki dikkat ve özen kalitesi açısından değerlendirildiğinde dış kaynaklı iç denetçilerin daha yüksek ortalamaya sahip olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle dış kaynaklı iç denetçiler iç denetim faaliyetlerinde daha yetkin, yürüttükleri iç denetimin kapsamı daha kaliteli ve daha kaliteli mesleki dikkat ve özene sahip olduğu belirlenmiştir. Bu noktada şunu açıklamak doğru olacaktır. Bir kurumun kendi bünyesinde faaliyet gösteren iç denetçiler idari açıdan üst yönetime bağlı olmakla birlikte; iç denetim faaliyetlerini tarafsız ve bağımsız bir şekilde yürütmeleri iç denetimin başarısında önemli zorunluluktur. Bir iç denetçi ve iç denetim yöneticisi iç denetim faaliyetlerini, iç denetimin kalitesini olumsuz etkileyebilecek herhangi bir baskıdan uzak, yetkin ve yeterli mesleki dikkat ve özenle yürütülmelidir. Bu açıdan sonuç olarak gerek dış kaynaklı olmayan iç denetçiler (işletmenin kendi bünyesindeki iç denetçiler) gerekse dış kaynaklı iç denetçiler iç denetim faaliyetleri bağımsız, yetkin ve yeterli mesleki dikkat ve özen içerisinde sürdürmelidirler.

KAYNAKLAR

- Abbass, D. A. & Aleqab, M. M. (2013). Internal Auditors' Characteristics and Audit Fees: Evidence from Egyptian Firms. *International Business Research*, 6(4), 67-80.
- Abbott, L. J., Daugherty, B., Parker, S., & Peters, G. F. (2016). Internal audit quality and financial reporting quality: The joint importance of independence and competence. *Journal of Accounting Research*, 54(1), 3-40.
- Baharud-din, Z., Shokiyah, A., & Ibrahim, M. S. (2014). Factors that contribute to the effectiveness of internal audit in public sector. *International Proceedings of Economics Development and Research*, 70, 126.
- Bello, S. M., Ahmad, A. C. & Yusof, N. Z. (2018). Internal audit quality dimensions and organizational performance in Nigerian federal universities: the role of top management support. *Journal of Business and Retail Management Research*, 13(1), 156-170.
- Deribe, W. J. & Regasa, D. G. (2014). Factors Determining Internal Audit Quality: Empirical Evidence from Ethiopian Commercial Banks. *Research Journal of Finance and Accounting*, 5(23), 86-95.
- DeSimone, S. M. (2016). Three Empirical Studies of Internal Audit Quality. Bentley University Unpublished Doctoral Thesis, ABD.
- Dityatama, A. (2015). The Influence of Internal Auditor's Competency and Independency to the Internal Auditor's Due Professional Care and the Implication to the Internal Audit Quality. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(6), 179-190.
- George, D., Theofanis, K., & Konstantinos, A. (2015). Factors associated with internal audit effectiveness: Evidence from Greece. *Journal of Accounting and Taxation*, 7(7), 113- 122.
- Gros, M., Koch, S., & Wallek, C. (2017). Internal audit function quality and financial reporting: results of a survey on German listed companies. *Journal of Management & Governance*, 21(2), 291-329.
- IIA Uluslararası İç Denetim Standartları, (2016). Mesleki Uygulama Çerçevesi Kapsamında Uluslararası İç Denetim Standartları. Ankara: TİDE.
- Kabuye, F., Bugambiro, N., Akugizibwe, I., Nuwasiima, S. & Naigaga, S. (2019). The Influence of Tone at the Top Management Level and Internal Audit Quality on the Effectiveness of Risk Management Practices in the Financial Services Sector. *Cogent Business & Management*, 2019(6), 1-24.
- Parlak, N. (2020). İç Denetim Sisteminin Etkinliği ve Verimliliğe Etkisi: Özel Sağlık Kuruluşu Personeli Üzerine Bir Uygulama. *Denetim*, (20), 96-107.
- Saleem, K. S., Zraqat, O. M. & Okour, S. M. (2019). The Effect of Internal Audit Quality (IAQ) on Enterprise Risk Management (ERM) in Accordance to COSO Framework. *European Journal of Scientific Research*, 152(2), 177-188.
- Tüm, K. (2013). Kurumsal yönetim, iç denetim ve iç denetimin kalitesi: Kalite Güvence ve Geliştirme Programı. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 93-112.
- Uyar, M. (2018). Hata Yönetim Anlayışı, İç Denetim Etkinliği ve Öz Yetkinliğin Muhasebecilerin Hata İşleme Davranışına Etkileri Üzerine Keşifsel Bir İnceleme. *Third Sector Social Economic Review*, 53(3), 759.
- Musah, A. (2018). Determinants of internal audit effectiveness in State-Owned Enterprises (SOEs) in Ghana.
- Neamah, A. P. I. S. (2020). Effect of Internal Audit Quality Standards in the Corporate Governance: Application Study in Banking Companies Listed on the Iraq Stock Exchange. *Tikrit Journal of Administration and Economics Sciences*, 16(50 Part 1).
- Roussy, M. & Brivot, M. (2016). Internal Audit Quality: A Polysemous Notion? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 29(5), 714-738.
- Prawitt, D. F., Sharp, N. Y. & Wood, D. A. (2012). Internal Audit Outsourcing and the Risk of Misleading or Fraudulent Financial Reporting: Did Sarbanes-Oxley Get It Wrong? *Contemporary Accounting Research*, 29(4), 1109-1136.
- Prawitt, D. F., Smith, J. L. & Wood, A. D. (2009). Internal Audit Quality and Earning Management. *The Accounting Review*, 84(4), 1255-1280.
- Regoliosi, C., & d'Eri, A. (2014). "Good" Corporate Governance and the Quality of Internal Auditing Departments in Italian Listed Firms. An Exploratory Investigation in Italian Listed Firms. *Journal of Management & Governance*, 2014(18), 891-920.
- Roussy, M. & Brivot, M. (2016). Internal Audit Quality: A Polysemous Notion? *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 29(5), 714-738.
- Shaqqour, O. F. (2017). The corporate governance mechanisms and the internal audit quality. *International Journal of Managerial Studies and Research (IJMSR)*, 5(2), 82- 90
- Shbail, M. O. (2018). The Associations of Internal Audit Quality with Job Burnout and Job Satisfaction Based on Theory of Reasoned Action. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*, 8(2), 208-217.
- Usang, O. U. & Salim, B. (2016). Dimensions of Internal Audit Quality and Performance of Local Governments in Nigeria. *Asian Social Science*, 12(4), 28-36.

Elektronik Kaynaklar

<https://bertankaya.net/2009/11/c-denetim-faaliyetiniz-etkin-mi-kddm-c-denetim-deerlendirme-modeli/>

Realist Güvenlik Anlayışının Yol Haritası: Offshore Dengeleme Çerçevesinde ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi

Roadmap of Realist Security Approach: US Withdrawal from Afghanistan in the Framework of Offshore Balancing

Kürşat KAN *
Gizem DEDE **

ÖZ

Realist paradigmanın uluslararası ilişkilere dair varsayımları, politika, hukuk ve iktidar alanlarını etkilemiştir. Özellikle güvenlik ve özelinde devletin güvenlik alanlarında doktriner çalışmalar yapan realist teorisyenler, insan doğasının kötülüğü, iktidar mücadeleleri ve diğer pesimistik sistem açmazlarının okumalarını güvenlik üzerinden yapmışlardır. Sistemde zıttına aşına olduğumuz güvenlik, güvensizliğin içerisinde çıkmak çabasını da içermektedir. Moral konular üzerinden ziyade, güç, çıkar, anarşi üzerinden güvenlik nosyonunu irdeleyen realizm, rasyonel bir uluslararası politika bağlamında uluslararası ilişkiler sisteminin teorik kaygılarının zeminine oturmuş bu sayede de pratikte kendisine çalışma alanı bulmuştur. ABD'nin Afganistan'dan çıkışı realist güvenlik anlayışı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmada realist bir argüman olan offshore dengeleme üzerinden ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi değerlendirilecektir.

ANAHTAR KELİMELELER

Realizm, Uluslararası Güvenlik, ABD, Afganistan, Offshore Dengeleme

ABSTRACT

The assumptions of the realist paradigm on international relations have affected the fields of politics, law, and power. Realist theorists, who have done doctrinal studies especially in the fields of security and the security of the state, have made the readings of the evil of human nature, power struggles and other pessimistic system dilemmas in terms of security. Security, the opposite of which we are familiar with in the system, includes the effort to get out of insecurity. Realism, which examines the notion of security not over moral issues, but through power, interest, and anarchy, has settled on the ground of the theoretical concerns of the international relations system in the context of a rational international policy, thus finding a field of study for itself in practice. The exit of the USA from Afghanistan has been evaluated within the framework of realist security understanding. Within this backdrop, this study will evaluate the withdrawal of the USA from Afghanistan through offshore balancing, which is a realistic argument from the perspective of realism.

KEYWORDS

Realism, International Security, USA, Afghanistan, Offshore Balancing

	<i>Makale Geliş Tarihi / Submission Date</i> 21.01.2022	<i>Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance</i> 09.02.2022
Atıf	Kan, K. ve Dede, G. (2022). Realist Güvenlik Anlayışının Yol Haritası: Offshore Dengeleme Çerçevesinde ABD'nin Afganistan'dan Çekilmesi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 88-103.	

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kursatkan@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2195-2556

** gizem.dede@lisansustu.selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0001-5443

GİRİŞ

Realizmin uluslararası siyaset ve sistem üzerine yönelttiği sorular ve cevaplarının toplamı uluslararası ilişkiler disiplininin temel teorisi halini almasını sağlamıştır. Sosyal bilimler bütününde realist argümanlar çokça tartışılmış, destekçileri ve eleştirenleriyle uluslararası ilişkiler çerçevesi kapsamında etkisini oldukça derin şekilde göstermiştir. Realist bloğun siyasal düşünce sistemine yön verdiği ve bu yönün pratiğe yansıdığı temel konular arasında güvenlik bulunmaktadır.

Güvenlik yüzyıllardır insanoğlu için büyük önem taşımış hem insanın doğal ihtiyacı hem de devletlerin olmazsa olmaz bütünlüğünü korumak için gerekli bir temel oluşturmuştur (Maslow, 1943, s. 376). Güvenlik kavramı insan hayatında oldukça önemli bir yer edindiği gibi tarih boyunca da değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Uluslararası sistemi anlamamızı ve sistemi değerler üzerinden okumamızı sağlayan disiplinler içinde realizm, güvenlik meseleleri üzerinden uluslararası ilişkilere dair yöntemlerini açıklamıştır. Realizme ait soy ağacının güvenlik yaklaşımlarını ele alan bu çalışmada kaynağı aynı olsa da meselelerin ayrımı ile farklılaşan realist blok varsayımları özetlenmiştir.

Devletlerin tehdit üzerine yaptıkları hesaplar ve uluslararası güvenlik açısından birbirlerine karşı geliştirmiş oldukları stratejiler sistemin gereklilikleri üzerinden değerlendirilmektedir. Tek bir unsur ile belirlenemeyen çatışmanın maliyeti, faydanın boyutu, ekonominin yeter düzeye gelmesi, kapasitenin durumu, çıkarların yönlendirilmesi, karar mekanizmalarının tutumu ve daha pek çok başka alanda kar-zarar marjı ölçülen hamleler üzerinden geliştirilen stratejilerle kendisine yol haritası çizmektedir. Birçok teoriye göre değişen bu strateji hesapları, realist paradigma çevresinde de kendi dinamikleri ve bu dinamiklerin açmazları ile ölçülebilir hale getirilmektedir.

Devletler, insanlar, sistem ve bu sistemin getirdiği varoluşsal etkiler ile gerçekleşen çıkar çatışmaları, bu aktörlerin en çok ihtiyaç duyduğu ve çoğu zamanda sahip olmakta en çok zorlandığı alan olan güvenlik üzerinde etkili olmaktadır. Güvenliğin sağlanması güvensiz olarak nitelendirilen sistemde (Jackson & Moore, 2006, s. 448) oldukça zor görünse de ön kabul olarak her güvensizliğin, bir güven ortamı inşasına katkı sağlayacak husus olarak görülmesi realist bloğu da bu yönde hareket ettirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte (Schweller, 1994, s. 76) savaş olgusunun devletler arasında varlığının değişmez bir sistemin ürünü olduğu inancıyla ortaya çıkan realizm, hala hâkim teoriler arasında gösterilmekte, kimi zamanda tüm diğer teorilerin ötesine geçmektedir. Katı söylemleri ve pozitivist yaklaşımıyla (Spindler, 2013, s. 137) gerçekçi bir teori olan realizm çoğu hususta uluslararası ilişkileri etkilemiş, devletlere verdiği yol haritası ile sert, acımasız ve savaşın özünü varoluşsal tabiata bağlayan bir tutum sergilemiştir. Realist blok için güvenlik her daim söylemlerde önemini korumuştur.

Bu yazıda realist düzenin etki ettiği ve tartışma konusu olmuş güç, ulusal çıkar, rekabet nosyonlarının güvenlik üzerine etkileri değerlendirilecek olup, güvenliğin öncelendiği üzerinden çatışma metodolojisi analiz edilecektir. Çatışmanın önlenmesi için gerekli dokümanter bilgiyi bir çatıda birleştiren realist teori ailesi içinde güvenliğin konumu incelenecektir. Son kısımda ise ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi üzerinde realist güvenlik anlayışının yeri ele alınacaktır.

1. REALİST BLOK GENELİNDE GÜVENLİK ALGISI

Savaş çalışmaları gibi güvenliği ilgilendiren çoğu konu okuması realist paradigmayı takip etmiştir. Uluslararası çatışmaların uluslararası sistemin yapısından ve devletler arasındaki çıkar odaklı stratejiden kaynaklandığını vurgulayan realist blok (Levy, 1989, s. 80), geçmiş örneklerini Thucydides (Arı, 2014, s. 4), Nicolo Machiavelli (Beitz, 1999, s. 21) ve Thomas Hobbes (Covell, 2004, s. 90) okumalarında gördüğümüz ve temel alt yapısına öncülük etmiş filozofların kurmuş olduğu paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Realizm ana savları ile dönemine iz bırakmış ve teori açısından zamanın çizgisine uyarlanarak isimlendirilmiş ve yapısal farklılıklarına göre pratikte de siyasi olaylara yol gösterici bir düşünce tarzını oluşturmuştur. Realist düşünce teorik açıdan temel görünen olgular üzerine yoğunlaşmış, çalışmanın konusu olan güvenlik algısı ve güvenliğin varsayımları temel uluslararası ilişkiler okumalarına konu haline gelmiştir.

Realizmin temelde güvenliğe yaklaşımı disiplin için oldukça önemli olmuştur. Teorisyenlerin en çok vurgu yaptığı ve önem atfettiği ana siyasi mesele askeri güvenlik olmuş ve merkeze askeri güvenliği başat mesele alan realistler daha az önem atfettiği diğer sosyal ve ekonomik konuları ise merkezin dışında bir bloğa yerleştirmişlerdir (Viotti & Kauppi, 2012, s. 40). Buradan da anlaşılacağı üzere güvenlik meselesi realizm için temel bir amaç olarak çevrenin diğer unsurlarından ayrı tutulmuştur.

Morgenthau'nun alçak ve yüksek politika olarak ayırım yaptığı meselelerde güce yaptığı vurgudan hareketle güvenlik yüksek politika konuları arasında oldukça önemli bir yer edinmiştir. Sistem sahnesinde var olan diğer meseleler ikinci plana atılarak üzerinde daha az durulan sorun alanlarını oluşturduğu vurgulanmıştır (Barnett, 1990, s. 531). Devletler realist blokta durağan bir güvenlik anlayışı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu

güvenlik anlayışı çerçevesinde devletleri içteki yapıdan bağımsız düşünen realizm, sistemsel farklılıkları görmezden gelmektedir (Baylis, 2008, s. 83).

Realizmin güvenlik anlayışına Hobbes tarzı düşünce oluşumunun rotasından bakılacak olursa uluslararası sistemin doğa durumu güvensizlik üzerine kuruludur ve bu güvensizlik insanları -güvenlik için- mevcut bir savaşın ortasına bırakmaktadır. Hobbes'a göre güvensiz ortamda güvenlik adına rakip devletlerle kazanım elde etmek için girişilen savaşlar kendini korumak adına verilmektedir (Hobbes, 1996, s. 88). Güç ve iktidar mücadeleleri üzerine yoğunlukla vurgu yapılan Leviathan, realist blok için yol gösterici bir kaynak olmuştur. Hobbes düşünce tarzına göre güvenlik için caydırıcılık taşıyan unsurlar, saldırgan devletin zihnine korku inşa eden tehdit aracı olarak görülmektedir. Güvenliği sağlamak ise bu tehdit aracını iyi kullanmaktan geçmektedir (Preece, 2011, s. 16).

Devletin temel aktör olduğu düşüncesi ile hareket eden realist güvenlik anlayışı gücü ön plana alarak tek aktör üzerinden bir analiz yapmaktadır. Devletin kutsallığı bu kutsallığın kaybedilmemesi yönünde bir çabayı da beraberinde getirmiştir (Mearsheimer, 2002, s. 26). Kaybedilemeyecek kutsallık sistemin doğasından kaynaklanan anarşi ortamında realist bloğun güvenlik meselelerine yoğunlaşmasına neden olmuştur. Realist blok teorisyenleri açısından sistemin anarşik olduğu varsayımı düşünüldüğünde güvenlik üzerine böylesi yapılan vurgu, kaos ortamında oluşan hayatta kalma mücadelesi ve bu mücadeleye yönelik kaygılar oldukça olağan görünmektedir.

Anarşinin mevcut olduğu düzende gücün dağılımı devletlerin hayatta kalma mücadelesinde oldukça önemli bir yer tutar. Gücün devletler arasındaki dağılımı ise dinamik bir yapıya sahiptir (Griffiths, Roach, & Solomon, 2009, s. 1). Devletlerin, sistemin getirisine uyararak güçlerini en üst seviyeye çıkarma çabası, anarşik ve belirsiz bir uluslararası ilişkiler doğası içerisinde hayatta kalma mücadelesini göstermektedir. Güç maksimizasyonunun devletlere katkısı ise aşılabilir duvarlar ve kutsal görülen egemenlik kazanımı olduğundan güvenliklerini garanti altına almış olurlar. Güç olgusu ile doğru orantılı varsayılan tanımlar üzerinden güvenlik, devletlerin varoluşsal amacını oluşturmaktadır (Mearsheimer, 2013, s. 77).

Böylesi durumda güç maksimizasyonu için uğraşan anarşik bir ortamda devletlerin önemli bir diğer ihtiyacı ise güç dengesi olarak görülmektedir. Devletlerin güvenliğine oldukça önem veren E. H. Carr'a göre, savaşlar saldırganlığın bir sonucu olarak gelişmektedir (Miller, 1991, s. 66). Kolektif güvenlik ve iyi niyetlerden yola çıkarak kurulan Milletler Cemiyeti'nin, eşitsizlik ve birçok egemen devletin çıkarları üzerine kurulu sistemde başarısız olması anormal bir durum olarak görülmemektedir (Griffiths, Roach, & Solomon, 2009, s. 10). Oysa realizmin geliştirdiği güvenlik anlayışı çok toplamlı bir yapıdan ibaret olarak görülebilir. Realist blok, kolektif güvenlik ve iş birliği üstünlüğü gibi nosyonel yaklaşımlar yerine özünde çıkarlar ve çıkarlarına göre hareket alanları yakalamış olan devletleri baz alarak hayati açıdan önem verdikleri güvenliğin içini doldurmuşlardır (Çalış & Özlük, 2007, s. 231).

Neorealizmin kilit noktası denebilecek bir konu niteliği taşıyan anarşi, neorealistlerin temel kavramını inşa ettiği zemini oluşturur. Klasik realistleri yapısal realistlerden ayıran önemli farklılıklardan da biridir. Neorealizmin önemli temsilcilerinden Waltz, iç ve dış siyaset arasında ayırım yapmayarak üniter yapı modellemesi ile sistemi çözümlemenin aksine iç ve dış politikada ayırma giderek modellemeyi iki yönüyle incelemiştir. Ulusal kısımda devleti hiyerarşik bir yapı altında incelerken (Waltz, 1979, s. 81), uluslararası kısımda devletin herhangi bir üst hükümet tarafından yönetilmeyen, otoriteden yoksun ve kuralsızlığın hâkim olduğu bir yatay ilişki içerisinde yorumlamıştır (Waltz, 1979, s. 88).

Bu noktada Waltz'un söylemlerinde keskin bir dil ile iç ve dış politika ayırımı yaparak devletin iç politikada üstünlüğüne ve hiyerarşisine atfedilen vurgu ile uluslararası alanda anarşinin oluşturduğu kaos vurgusuna Richard Ashley, "Poverty Neo Realism" adlı makalesinde karşı çıkmıştır. Neorealistlerin iç ve dış arasında yaptıkları bu keskin ayırımın gerçekliği yansıtmadığını savunan Ashley, iç politikada devletin kutsallığının dış politikada yok sayıldığını ve iç politikada neorealistler tarafından oluşturulmaya çalışılan güvenlik ve güvenli alan vurgunun dış politikada güvensizlik ve karmaşa ortamı olarak nitelenmesinin yanlış bir analiz olduğunu belirtmiştir (Ashley, 1984). Neorealizmin pek çok noktasına eleştiri yönelten Ashley, realist blok çalışanlarının uluslararası ilişkilerde neorealizmin bakış açısının daha iyi kavranması adına okuması gereken bir yorum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Jack Snyder ise iç ve dış politikanın keskin çizgilerle ayrılması konusunda Waltz'un ötesine geçerek bu keskinliği azaltma yönünde düşüncelerini dile getirdiği *'Myths of Empire'* kitabında iç ve dış arasında uçurum olduğunu dile getirmiştir (Snyder J. , 1991). İç ve dış ayırımı konusunda realist bloğa katkı sağlayan bir diğer isim olarak karşımıza çıkan Robert Gilpin'e göre hiyerarşide toplum kuralları, otorite tarafından uygulanan yaptırımların bağlayıcılığı mevcut bulunmaktadır (Gilpin, 1981, s. 28). Martin Wight'a göre ise iç politikada yaptırımı ve bağlayıcılığı olan kurallar, dış politikada güç ve güç kapasitelerinin artırılması ile devletlere bu kuralları koymak ve uygulamak gibi bazı özellikler kazandırmaktadır (Wight, 1978, s. 102).

Herhangi bir otoritenin bulunmadığını savunan anarşi, devletlerin dış politika yapımında üst otorite bir yargılama merci olmadığına işaret etmiştir (Mearsheimer, 2001, s. 3). Güven eksikliğine sebebiyet veren anarşi ile güç karmaşası kavramlarını birlikte okumak olayları anlamamıza ve realizmin güvenlik üzerine vurgularını içselleştirmemize sebebiyet vermektedir. Güç karmaşasından kasıt, bir devletin gücünü maksimize ettiğinde diğer devletler için tehlike oluşturmasıdır ve gücü elinde bulundurmaya isteyen aktörlerden biri güçlenirken diğeri bunu tehdit olarak algılamaktadır. Bu durumda güvenlik ikilemi ile sistem kaosa sürüklenmektedir. Anarşi güvenlik ikileminin zeminini hazırlamaktadır (Viotti & Kauppi, 2012, s. 56).

Güvenlik ikilemine güvenlik üzerinden bakılırsa bu nosyonun güç ile yakın ilişkisi olduğu görülebilir. Realizmin savunduğu güç artırma ve hayatta kalmak için güç mücadelesi ilişkileri anarşik bir düzlemde ilerledikçe devletleri kaosa sürüklemektedir. Güç artırmaya isteyen bir devleti diğer devletler tehdit olarak algılayabilir (Lee, 2002, s. 211). Bu da devletlerin hayatta kalmasını zorlaştırmaktadır. Bir devlet sınırlarını korumak için kalkıştığı güç kapasitesini artırma yolunda diğer devletin radarına girerek aksi anlaşılabilir bir durum sergilemektedir. Böylece devletler arası güvenlik ikilemi oluşmakta ve güç artıran devlet tehdit algısıyla diğerini ikilemine sürüklemektedir (Spindler, 2013, s. 128).

Bu kavram ilk kez 1950 yılında "Political Ideas and Political Reality" yazısında John Hertz tarafından ortaya atılmıştır. Otorite eksikliği olan her insan, topluluk, grup güvenlik ve güç ikilemi içerisine sürüklenmektedir. Anarşi ortamında güvenlik ikilemi içerisinde devleti baz alırsak çatışmadan kaçınmak ancak güvenliğin sağlanması koşuluyla gerçekleşecektir. Güvenlik için gücün önemini vurgulayan Herz, güvenliğin güç ile olan doğrusal bağlantısına dikkat çekmiş ve güç elde eden tarafın diğerlerinin güvenliğine zarar verdiğini ve güvenliği sabit şekilde sürdürebilmenin zor olduğunu söylemiştir (Herz, 1950, s. 161-163). Klasik Realizmin önemli isimlerinden biri olan Hertz, bir devletin kendi güvenliğini artırmak için aldığı önlemlerin başka bir devletin güvenliğine yönelik bir tehdit unsuru oluşturduğunu söylemiştir (Mearsheimer, 2001, s. 36). Bu da uluslararası ilişkilerde güvenlik ikilemi kavramı ile tanışmamızı ve uluslararası ilişkileri bu minvalde okumamızı sağlamıştır.

Uluslararası ilişkilerde devletler kendilerini garanti altına alacağında güvenlik ikilemi kaçınılmazdır. Devletlere yönelik tehditleri durduracak bir hukuk sisteminin olmayışından oluşan anarşik uluslararası ilişkiler ortamında güvenlik ilişkilerini düzenleyecek bir üst otorite bulunmaması devletlerin temel amacı sayılan güvenliklerini maksimize etme yarışına girmesine sebebiyet vermektedir (Russett, 2013, s. 110). Devletlerin güçlerini artırma yoluna gitmelerinin nedeni aslında kendilerini ve sınırlarını savunma amaçlı korumaya almak olsa da uluslararası ilişkilerin doğası gereği yapısı ve devletlerin niyetlerinin bilinmemesi bu ikilem çemberini genişletmektedir (Glaser, 1997, s. 195). Snyder'a göre saldırı veya tehdit niyetinde bulunmasa dahi devletin gücünü artırması diğer devleti tedbir almaya yönelteceğinden sistem içerisinde güvenlik kaygıları ile boğuşmaları da kaçınılmaz olarak bu olayları takip edecektir. Devamında ise savunma amacı ile yürütülen güvenlik önlemleri niyet belirsizliğinin de getirdiği anlaşmazlık ile saldırı amacı şeklinde görülebilmektedir (Snyder G. H., 1984, s. 461).

1648 Westphalia ile ulus-devlet algısı ve çizilmiş sınırların kutsallığına tehdit olarak algılanan her durumda güvenlik ikilemi hissedilmektedir. Sınırın bir ucunda kendi güvenliği için güç depolayan ve kapasitesini artıran her ülke sınırın diğer ucundaki ülke için tehlike arz etmektedir. Devletlerin egemenliklerine attıkları önem sınırdaş ülkelerin daha da güçlenmesi ve dahilinde silahlanmaya gitmesiyle sınır aşan bir tehdit algısına dönüşmektedir. Azerbaycan'ın silahlanması nasıl ki sınırdaş Ermenistan için problem arz ederek tehdit algısını çoğaltıyorsa Ermenistan'ın silahlanması, güç arayışı, yaptığı iş birlikleri de Azerbaycan için bir tehdit olarak algılanıp Dağlık Karabağ sorununu yeniden günümüze taşımıştır. İki ülke arasında aralıklı olarak devam eden bir çatışma niteliğine bürünmüştür (Habertürk, 2020). Savaş durumuna ilerleyen ve niyetleri zaten belirli bir tarihi sorunla örtüşen Azerbaycan ve Ermenistan örneği haricinde devletlerin niyetlerinin okunamamasına yönelik sayısız örnekler bulunmaktadır. Sınırdaş ülkelerin birbirlerinin niyetlerini okuyabileceği üst otoritenin bulunmaması aslında kendi güvenlikleri için güç artırımına giden ülkenin sınırdaş tarafından saldırgan olarak düşünülmesi ve sınırın diğer ucundan askeri mobbing altında olduğunu algılaması güvenlik ikilemine yol açmaktadır.

Neorealist blok iş birliğini ve daha özelinde uluslararası örgütlerin varlığını kabul etse de barışı sağlayacak, devletlerin güvenliğini koruyacak bir kapasiteye sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir. İşbirliğini tamamen yok saymayan neorealist teori, burada asıl konunun güç kavramı olduğunu vurgulamışlardır (Viotti & Kauppi, 2012, s. 73). Robert Gilpin için kapasite nosyonu oldukça önemlidir. Kapasite dağılımı uluslararası sistemin yapısını anarşi ile birlikte oluşturan temel bir zemindir. Gilpin'e göre kapasiteleri oluşan devletlerin sistemin bir parçası olarak aralarındaki etkileşim ve iş birliği temelinde hareket etmeleri, ekonomik bağımlılıklar, diplomatik ve kültürel ilişkiler ve tüm bu değişken nosyonların toplamında oluşan uluslararası iş bölümü gelişen sistemin temel bağlayıcı unsurlarındandır (Gilpin, 1981, s. 27).

Mearsheimer'a göre de anarşinin tek başına açıklayamadığı sistemde yapısal olarak değişken olan rolü kapasite dağılımının etkisi oluşturmaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 334). Mearsheimer önceki yazılarının aksine büyük güçler arasında iş birliğinin imkanına dikkat çekmektedir. Fakat birlikte karar almak veya bunu uygulamak hususlarını kapsayan iş birliği modellerinin devamlılığı konusunda şüpheleri olan Mearshaimer, niyetler ve görece kazanç unsurlarının iş birlikleri karşısında büyük engel taşıdığını savunmaktadır. Devletlerin birbirlerini potansiyel düşman olarak algılandığı rakip ortam içerisinde güç kazanmaya çalışmak onları olası zor durumlardan kurtarmaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 51-52). Realist blok içerisinde de güç teması ile uluslararası sistemin yönetim ve yönlendirilmesinde bulunmanın hatırı sayılır çoğunlukta yoğun ilgileneni bulursa dahi gücün fazla yücelendiği ve bunca güç atfının yanlış olduğu kanaatinde olanlar bulunmaktadır. Örneğin Snyder'e göre uluslararası alanda Hobbesçu yaklaşımda öncelenen güç ve gücün unsurlarına yapılan yoğun vurgu yersiz bir tutumdan öteye gitmemektedir (Snyder J. , 1991, s. 319).

Neorealizmin sistem üzerinden yaptığı analiz uluslararası yapı üzerinden uluslararası ilişkilerin okunmasının yolunu açmıştır. Savaş nosyonunun klasik realizmde insan doğası üzerinden analiz edilerek pratiğe dökülmesi büyük eleştiriler almış ve neorealizm analiz düzeyini insan doğasından, uluslararası yapıya yöneltmiştir. David Singer'a göre analiz düzeyi konusunda öncülük eden isimlerden biri olan Waltz, çalışmalarında savaş kavramının analiz düzeyinde incelenmesi ile sınırlı kalmıştır (Singer, 2006, s. 4).

Realizmin alt dalları içerisinde bazı taraflar insan doğasının savaşa sebebiyet verdiğini savunurken bazıları ise sistemin üst otoriteden yoksun oluşunun sebep olduğunu savunmaktadır (Waltz, 1979, s. 103). Waltz savaşların sebebinin uluslararası sistemde hâkim olan anarşiden kaynaklandığını ifade ederek yapının analiz edilmesini sağlamıştır. Waltz'a göre sistemde devletlerarası belirli bir etkileşim bulunmaktadır ve uluslararası sistemi oluşturan bu etkileşimlerin tamamıdır (Waltz, 1979, s. 80).

Snyder ise yerel ve uluslararası analiz düzeyini birleştirerek uluslararası sistemin, devlet davranışları üzerindeki etkisini en aza indirgemiş fakat aynı yazısında iç siyasetin uluslararası politikaları etkileme üzerindeki zorluklarından da bahsetmiştir. Saldırgan ve savunmacı tutumlar arasında ayırım yapan Snyder ülkelerdeki demokratikleşmenin güvenlik açısından oldukça önemli olduğunu, demokratikleşmeyi uluslararası ilişkiler sisteminde artırmış ülkelerin çatışma olasılıklarının azaldığını söylemiştir (Snyder J. , 1991, s. 49).

2. GÜÇ ZEMİNİ ÜZERİNDE GÜVENLİK ALGILARI İNŞASI

Klasik realizm için ana unsurlardan biri olan güç devletin hayatta kalmasını sağlayan en önemli unsurdur. Realistler bir amaç niteliği yükledikleri güç kavramı ile devletlerin en üst düzey güce ulaşmasını vurgularlar. Realizmin önem verdiği konu devletin hayatta kalmasıyken bunun en temel ögesi güvenlidir. Güvenliği sağlamak için gücünü maksimize etmek ihtiyacı hisseden devletler kapasitelerini güç toplamak için kullanırlar (Toft, 2005, s. 383). Hem yerel hem uluslararası alanda güç için mücadele eden devletlerin (Morgenthau, 1948, s. 17) sahip olduğu güç nosyonu, farklılaşmış tanımları ile realizm içerisinde bölünmüş olarak bulunmaktadır. Morgenthau'ya göre güç bir devletin diğer tüm devletlerden daha üstün bir kuvveti elinde bulundurması demektir ve gücün unsurları ayırma tabi tutulmuştur (Morgenthau, 1948, s. 13-14). Realizmin tarihsel perspektifinde Hobbesçu yaklaşım üzerinden güç tanımına bakılacak olursa devletleri etkileme kapasitesinin güç tanımlarıyla örtüştüğü görülmektedir (Waltz, 2001, s. 205).

Neorealist cephesinin güç kavramını konumlandıkları nokta gücün bir araç olduğu varsayımı üzerinedir. Güç nosyonunun ölçümünü, devletlerin güç atıflarının belirli koşullarda hesaplanmasını ve bu kapasitelerin kıyaslanmasını neorealist blok için mümkün hale getiren unsurlar bulunmaktadır. Hangi devletin ne kadar güce sahip olduğunun bilinebilirliğini askeri güce, coğrafyaya, ekonominin seviyesine, siyasal istikrarın sağlanmasına, nüfus miktarına dayandıran Waltz'a karşı (Waltz, 1979, s. 131), Mearshaimer gücü iki şekilde tasnif ederek sunmuştur. Mearsheimer'a göre güç, askeri veya gizli güç olarak tanımlanmıştır. Gizli gücü meydana getiren husus -hâkimiyet teorilerinden hareketle- devletlerin her alandaki askeri güçlerini, ülkenin kuvvetlerini ne denli etkili kullanabildiği ile ilgili olmuştur. Askeri güç unsurlarını oluşturan ülkenin ekonomisini kullanma kapasitesi, nüfusu ve teknolojisi olduğunu söyleyen ve sosyo-ekonominin önemini vurgulayan Mearsheimer, rakip devletler karşısında üstün güç oluşturmak için potansiyelin gücünün önemini savunmuştur (Mearsheimer, 2001, s. 55).

Realist argüman çatışmanın uluslararası ilişkilerin doğal bir parçası olduğu görüşüne sahiptir. Fakat devletlerin savaş halinde olmasını engelleyen çatışma unsurlarını aza indirgeyen birtakım argümanlar bulunmaktadır. Devletlerarası çatışmayı durduracak yöntem konusunda klasik realistler ile neorealistler arasında ayrımlar oluşmuştur. Klasik realistler için güvenliği sağlayan "balance of power", güç dengesi iken, neorealistler için "balancing" dengeleme arayışıdır. Waltz'a göre bir devletin dış politikadaki en temel stratejisi dengeleme arayışıdır (Waltz, 2001, s. 210).

Stephan Walt açısından da dengeleme oldukça önemlidir. Hegemon yarışına giren ve güç potansiyelini yükselten bir devleti durdurmamak, diğer devletlerin kendi mevcudiyetlerini riske atmaları olduğundan güvenli strateji geliştirmek isteyen devlet, müttefiklerine hükmedebilen bir devlet ile dengelemeye gitmektedir (Walt S. , 1985, s. 5).

Bazı devletler güç mücadelesinde güçlerini yükseltip hayatta kalma şansını yükseltse dahi bazı devletler, güç maksimize eden devletin karşısında yok olabilmektedir. Mearsheimer, devletlerin hayati amacı görünen ve sorumlu oldukları, bekaları ve güvenliklerini garanti altına almak için iş birliklerine güvenilemeyeceğini, herhangi bir diğer devletin niyetinden emin olamayacaklarını iddia etmiştir (Mearsheimer, 2001, s. 3). Niyetlerinden emin olmadıkları aktörlere doğası gereği şüphe duygusu ile yaklaştıkları uluslararası ilişki düzeyi, devletler için daha çok kötü niyetin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır (Beitz, 1999, s. 27). Örnek olarak Rusya ve Estonya'dan yola çıkılırsa Estonya Rusya karşısında küçük bir devlet olmasından kaynaklı olarak Rusya çevresinden gelecek tehditleri karşılayabilmek adına arkasına NATO'yu almıştır (Örmeci & Kısacık, 2018, s. 64-65).

Realizm, güç ve güç dengesine odaklanarak (Viotti & Kauppi, 2012, s. 42) güç için mücadele eden devletleri uluslararası sistemin tanımlayıcısı olarak ele alır. Devletler realist analizlerin temelini oluşturur ve devlet dışı aktörlerin varlığını indirgemeci bir yaklaşımla ele alınmaktadır (Viotti & Kauppi, 2012, s. 39).

Güç devletlerin elindeki önemli bir tekeldir ve bir veya birden fazla devletin elinde gücü barındırması sistemin dengesini belirlemektedir. Uluslararası ilişkiler düzleminde gücün toplandığı devlet sayısı sistemin hâkim yönetim biçimini belirlemektedir. Birçok çeşidi olan sistem dengesi iki veya çok kutupluluk olarak ayrılabilir (Horness, 2015, s. 152). Tek bir elde birleşen gücün yol açtığı belirsizlik ise ancak diğer devletlerin dengelediği sistem üzerinden normale dönmektedir. Devletler dengeleme yoluna giderek güçlerini eşitleyebilmektedir. Böylece güvenliğe tehdit oluşturacak unsurları ortadan kaldırmaktadır. Bu yapılar arasında iki kutuplu sistem devletlerin güvenliği için oldukça önemlidir (Vasquez, 2003, s. 438). Snyder için de çok kutuplu sistem yerine iki kutuplu sistemin getirileri daha pozitif olmaktadır. Realist bloğun çoğunlukla onayladığı iki kutuplu sistem tarihsel olarak belirsizlik içerse dahi istikrar çemberinde değerlendirildiğinde çok kutuplu sistemin ötesinde bir güvenlik sunmaktadır (Snyder J. , 1991, s. 319).

Morton Kaplan'ın on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıl Avrupa'sında vücut bulan ve buradan yola çıkılarak geliştirdiği güç dengesi sistemi, beş büyük devletin olduğu ve bu devletlerin gücünün eşit olduğu varsayımıyla sistem içerisindeki oyuncuların analizine dayanmaktadır. Güç dengesi sistemini özetleyecek olursak, beş eşit güçteki devletten biri diğer dördünden daha üstün güce sahip olup dengeyi bozmaya yönelik girişimde bulunduğu diğer devletlerin, güç kapasitesini artırmak isteyen devlete karşı ittifak oluşturacağı bir girişim olarak ele alınabilir (Arı, 1990, s. 105). Burada varsayım olarak bahsi geçse de aslında gerçekte mevcut uluslararası ilişkiler sistemi içerisinde görünen yapılanma modelinin günümüz BMGK örneğinde bulunduğu söylenebilir.

Güç konusunda kabiliyet sahibi olmayan devletler, güç kapasitesini artırmış olan devletlere karşı kendi varlıklarını sürdürebilmek adına güç dengesinden faydalanmaktadır. Devletlerin çıkarları vardır ve bunları muhafaza edebilmek için güce sahip olmaları gerekmektedir (Viotti & Kauppi, 2012, s. 40-41). Güç dengesi sisteminde devletler yapı içerisinde güç kapasitelerine göre belirlenebilir. Devletler güç dengesi içerisinde güçlerini maksimize etmeye çalışarak güç artırımı ile kendilerini dış tehditlerden korumaya çalışmaktadırlar (McKinlay & Little, 1977, s. 71).

Güç konusunda yapılan tartışmaların bir boyutu da *power diffusion* (güç dağıtımı) ve *power transition* (güç geçişi) üzerinden ilerlemektedir. *Power diffusion* meselesine bakılacak olursa öncelikle devletin uluslararası siyasette en önemli aktör olarak varlığını sürdürdüğü bir tarih sonunda gücü dağılmış ve sahneye yeni aktörler çıkmıştır. Güç konusunda müteahkim görünen devletlerin güçlerini yeni aktörlerle paylaşması *power diffusion* nosyonunu oluşturmuştur (Nye, 2011, s. 113). Örneğin siber alanın uluslararası ilişkiler yüzeyine çıkarak yeni bir transformasyon oluşturması devlet, birey veya şirketler bazında gerçekleştirilen ve ağır hasarlar veren saldırıların gerçekleşmesi bu meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Devletlerin her şeye hâkim olduğu ve anarşi ortamını oluşturduğu doğada mutlak hiyerarşisini yıkan başka alanların olması ve sorumlularının tespitinin devletleri aşması bir *dağıtım* meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Nye, 2011, s. 132).

Power transition kavramını ise gücün bir devletten diğerine taşınması olarak tanımlayabiliriz. Nye'in transion hakkındaki görüşleri, bir döngü içerisinde ilerleyen bu nosyonda hegemonik güç olmak isteyen devletin gücü alması ve daha sonra güç geçişinin yaşanması olarak özetlenebilir (Nye, 2011, s. 153-155). Tabi burada göz ardı edilmemesi gereken husus bu geçişin dinamikleri olmalıdır. Aktörler üzerinden bir geçiş yaşanmasının analiz noktasını devletler değil sistemin kendisi olduğunu görebilmek güvenlik açısından karşılaşılabilecek sorunları daha iyi değerlendirebilmek açısından oldukça önemlidir.

Devletlerin kendi içerisinde veya dışarısında güvenlik sağlamak dışında amaçları da elbet mevcuttur fakat en önemli ve temel güdüsü güvenliğin oluşumunu sağlamaktır. Güvenlik nosyonunun çeşitlenmesi güvenlik güdüsü açısından da önemli görülmektedir. Devletlerin temelde farklılaştırdıkları güvenlik anlayışları uluslararası alandaki politikalarını oluşturmaktadır. Realist blok açısından da güvenlik hususu farklılaşarak tanımlanabilmektedir. Neorealist blok için güvenlik temel mesele halini almış ve devletin farklı amaçları içerisinde sıraladığımız hususları elde edebilmesi için öncelikli olarak güvenliğini inşa etmesi elzem görülmüştür. Güvenlik meselesinin sağlanması durumunda devlet başka amaçlarına yönelebilecektir (Kardaş, 2014, s. 326-321).

Sistemin yapısını ön plana alan neorealistler dış politikaların da bu yapı üzerinden çeşitlendiğini öne sürmüşlerdir. Güvenlik ikilemine bu açıdan yaklaşırsa her aktör kendi içindeki unsurlar (*teknolojiyi kullanma kapasitesi, coğrafya, uluslararası veya bölgesel dengeler*) üzerinden değerlendirilmekte ve bu da aktörlerin dış politikalarını etkilemektedir (Taliaferro, 2000, s. 159).

Realist blok için önemli varsayımlardan biri de kendine yardım sistemidir. Thomas Hobbes'un doğa durumunu tanımlarken ifade ettiği gibi uluslararası sistemdeki merkezi otorite yoksunluğu (Beitz, 1999, s. 28) içerisinde geliştirilen self-help çerçevesi olayların ve anarşik düzenin getirilerinin anlamlandırılması adına önemlidir. Uluslararası kuralsızlığın mevcut olduğu dünya sisteminde aktörlerin kendi güvenliklerini sağlama almaları için ihtiyaç duyduğu birtakım oluşumlar vardır. Realist çerçevede sağlanamayan kural koyucuların varlığı uluslararası literatüre kendi kendine yardım adıyla girmiştir. Aktörlerin kendi güvenliklerini yine kendilerinin sağlaması olarak bilinen bu söylemde güvenlik sağlamak isteyen devlet gücünü artırarak kendi başının çaresine bakmaktadır. Anarşik yapı içerisinde güvenliğin sağlanması ve devletin bekası kendine yardım ile mümkün görülmüştür (Ikenberry & Mastanduno, 2003, s. 110).

3. SALDIRGAN&SAVUNMACI REALİST BLOK İŞİĞİNDE GÜVENLİĞİN YORUMU

Hobbesçu olarak bilinen (Rose, 1998, s. 149), John Mearsheimer tarafından ortaya atılan ve daha saldırgan politikaları ve eylem içeren hareketliliği bünyesinde barındıran, yıkıcı, atak ve güç maksimizasyonu üzerine inşa olunan saldırgan realizm, realizmin alt yapısında yer alan bir fikir oluşumu ve yol izleme haritasıdır. Bu haritaya baktığımızda saldırgan tutumların realizmin doğasından geldiğini savunan Mersheimer'a göre, (Mearsheimer, 2001, s. xii) güvenlik siyasal bütünlüğün korunması ve toprakların güvence altına alınması bağlamında önemlidir (Mearsheimer, 2001, s. 31).

Üst otoriteden yoksunluk, devletleri tarih boyunca karşı karşıya getirmiş, büyük mücadelelerin içine sokmuştur. Salırgan realizme göre, devletler anarşi durumunda agresif politikalar izlemekte ve kendi gücünü yükseltmek için çaba göstermektedirler. Amacı yayılcı bir politika izlemek olan devletler güçlerini artırarak genişleme peşinde koşmakta ve saldırgan tutum sergilemektedirler. Revizyonist devlet görüşünü destekleyen saldırgan realizm düşünürleri, devletlerin ulusal güçlerini maksimize ederek çıkarlarını gerçekleştirmek ve diğer devletlerin tehditlerinden korunmak için saldırgan bir yapıya sahip olduklarını savunmaktadır. Salırgan realistlere göre, -bir sonra değerlendireceğimiz savunmacı realizm adı altında ele alınan- statükocu devletler uluslararası sistemde varlığına daha az rastlanılan bir yapılanma türüdür (Viotti & Kauppi, 2012, s. 64).

Genişlemeci olarak adlandırılan saldırgan devletler tüm bu agresif tutum ile izlediği politikaların kâr marjını hesaplamakta ve zararını göz önünde bulundurmaktadır. Kârı yüksek bir hamle peşindeki devlet zararın minimuma indiği politikaları tercih etmektedirler (Mearsheimer, 2001, s. 52). Hâkim anarşi ortamının sınırsızlığı içerisinde saldırgan tutum ile egemenlik ve bağımsızlıkla kutsanmış devletler güvenlik üzerinde enikonu durmuşlardır. Böylesi ortam şartlarında güvenliklerini sağlayacak otoritesizlik, aktörleri kendi güvenliklerini garanti altına alma yoluna itmiştir. Self- help sistemi dahilinde düşünülürse her bağımsız aktör kendi hayatta kalma mücadelesinden sorumlu olmaktadır ve bu güvensizlik ortamında inşa edeceği güvenlik alanını da kendi çabasıyla elde etmektedir. Salırgan realizm tamda bu noktada güç ve güvenliğin birlikte anlamlı olduğundan bahsetmektedir. Güç ve güvenlik nosyonu üzerinden uluslararası ilişkileri okuyan salırgan realizm ortak bir bakış açısıyla, gücü elinde bulunduran bir devletin kendi güvenliğini sağlayacağını söylemektedir (Arı, 2009, s. 110).

Genişleme yoluyla güvenlik kazanma stratejisi Snyder'e göre nadiren etkili olmakla birlikte altında yatan nedenler uluslararası siyasetin iki önemli argümanı ile çelişki içerisinde. Biri güç dengesi, diğeri ise artan maliyet (Snyder J. , 1991, s. 6). Böylece genişlemeci bir yol izleyen salırgan realizm anlayışı ile hareket alanı belirlenmiş olan bir devlet hem dengeleri bozmakta hem de kaldıramayacağı maliyetlerin altına girmekte olduğundan iyimser okunmayacak sonuçlar doğurmaktadır. Güvenliği sarsacak bir çatışmanın ön koşulu maliyet tablosunu ve kâr marjını iyi hesaplamaktan geçmektedir (Jervis, 1978, s. 174).

Sistem içerisindeki büyük gücü elinde bulunduran bir aktör kendisi için oluşturduğu stratejik unsurlara göre hareket ederek çıkarlarını korumaktadır. Kendi tahmin edilemez olan çıkarlarını korurken diğeri devletin

çıkarlarını önemsememektedir (Gellman, 1988, s. 254). Realist görüşe göre devletler anarşi ortamında kendi güvenliklerini garanti altına almak için kaçınılmaz olarak saldırgan tutumlar izleyebilmektedir (Snyder J. , 1991, s. 10). Saldırgan realist blok üzerine bir örnek verilmek gerekirse ABD'nin 11 Eylül sonrası tutum ve tavırlarına bakılabilir (Snyder G. H., 2002, s. 168).

Ana hatlarıyla realizmin güvenlik anlayışına farklı bir bakış geliştiren savunmacı realistler ise saldırgan realistlerin tersi iddiaları söylemlerine ekleyerek güvenlik ikilemi kavramıyla güç maksimizasyonu üzerine vurgu yapılmasının devletleri tehde sürüklediğini varsaymaktadırlar. Sistemin anarşik yapılanmasında güç bağımlılığının, kaos ortamını tetiklediğini ve daha büyük sorunlar doğurduğunu söylemişlerdir (Balcı & Kardaş, 2014, s. 130).

Savunmacı realizm, denge unsuru ile devletlerin güç yarışına girmediğini, mevcut uluslararası ilişkiler düzeninin korunduğunu yani statükocu bir politika izlenmesinin güvenlik açısından önemini savunmaktadır (Glaser, 2010, s. 38). Statükocu savunmacı realizmde devletler çoğu zaman güç mücadelesine girişerek kazanç elde etmenin yerine korkularını ön plana çıkararak statükocu bir yol izlemektedir (Jervis, 2003, s. 289).

Savunmacı realist bloğun önemli isimlerinden olan Kenneth Waltz yapıyı ön plana alarak uluslararası ilişkileri sistem üzerinden analiz etmiştir. Waltz'a göre anarşinin doğası, devletleri güç üzerinden hareket ederek güvenlik arayışına sürüklemektedir. Self-help sistemini öne çıkaran Waltz'a göre (Waltz, 1979, s. 195) devletler savunmacı halde bekler, güçlerini artırarak son seviyesine ulaştırma peşinde değildir. Aksi halde devletlerin güçlerini artırarak maksimize etmek için çalışmaları asıl felaketi getirmektedir. Güç kapasitesi bir yere kadar çıktıktan sonra o seviyeyi aşarsa dengeyi zorlamış olacaktır. Böylece güç ile güvenlik unsurlarının orantısız sorunu ortaya çıkmaktadır. Gücünü artıran bir devlet için güvensiz sonuçların inşa olması aynı doğrultuda gerçekleşmektedir (Aron, 2017, s. 72).

Charles Glaser, mevcut düzeni korumanın önemini vurgularken rekabetin devletler için yıkıcı sonuçları olabileceğinin altını çizmiştir. İş birliği yapılma olasılığını düşüren durumlar olduğu kadar iş birliği yapılmasını ve devletlerin ortak kararlar almasını destekleyen durumlar da mevcuttur. Fakat rekabet hali dışında olmak devletlerin asıl konusu güvenlik için oldukça önemlidir (Glaser, 1994-95, s. 51-53).

Waltz'a göre gücü elinde bulunduran tek kutuplu sistemde devletlerden birine atfedilen süper güç ancak dış dengeleme yoluyla dengelenmekte ve bu durum içinse diğer devletlerin güç kapasitelerini tek bir elde toplaması gerekmektedir. Saldırgan bir tutuma yol açan tek elde güç birikmesi diğer devletler üzerinde tehdit oluşturarak güvenliğe zarar vermektedir. Kutupların çeşitliliği, güvenliği sağlayıcı bir unsur oluşturmaktadır (Waltz, 2000, s. 5).

Savunmacı realizm gücü maksimize ederek üstün bir güç elde edip hegemonya kurmaktan ziyade güç dengesini önemser. Güç belli bir seviyeye ulaştıktan sonra artık yeteri kadar hakimiyet alanı olan devlet diğer devletleri rekabete ve hırsa sürüklememek için dengeleme arayışına girmektedir. Savunmacı realizm statükocu devletler düzenini savunur ve hali hazırda dengeli bir durumu kabul etmektedir (Schweller, 2004, s. 182). Denge nosyonunun vücut bulduğu savunmacı realizm, güçler arası stratejik çıkarlara dokunmadan hareket edebilmenin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Uluslararası alanda fiziksel bir güvenlik arayışında bulunan realizm iş birliği nosyonlarını kabullenmekte olsa da asıl mesele bu iş birliklerinin sürdürülmesidir (Smith, 1995, s. 23).

Stephan Walt savunmacı realizme katkı sağlamış realist blok teorisyenlerindedir. Tehdit dengesi ile güç dengesini iyileştirmeyi amaçlamıştır. Aktörler herhangi bir tehdit algıladıklarında bu tehdidi dengeleyecek unsurları geliştirerek dengeleyici davranışlar sergilemektedirler. Walt'a göre dengeleme kuraldır ve devletler dengeleme ile bandwagoning yoluyla güvende olduklarından çok daha güvendedirler. Walt, statükocu devletlerin tehditten kaçındıklarını ve böylece savunma politikaları geliştirerek dış politikalarını buna göre düzenlediklerini belirtmiştir (Walt S. , 1985, s. 4). Savunmacı bir tutum büyük güçlerin çıkarları için inşa edilmiş bir temeldedir. Büyük güçler tehlikelere karşı statükocu bir güvenliği tercih edebilir (Schweller, 1994, s. 101).

Güç sonuna kadar artırılan ve artması için çabalanan bir nosyon olmaktan çok dengeleme aracı olarak kullanılması gereken ve herhangi bir saldırıya karşı güvenliği garanti altına almayı hedefleyen bir nosyondur. Savunmacı tutumun avantajlı olduğu uluslararası sistemde saldırgan bir devlet rolünü üstlenmenin, savunmacı bir devlet statüsünde kalmaktan çok daha fazla zarar verici ve yıkıcı etkileri olan bir durum olduğunu ve dengesizlik inşa ettiğini vurgulanmıştır (Waltz & Quester, 1982, s. 109).

Waltz'a göre sistem içerisinde güç dengesi olsun ya da olmasın devletler dengeleme arayışına gireceklerdir. Denge bozulduğunda tekrar yerine dengeleme unsurları inşa edilerek sistemin doğal dengesi sağlanabilmektedir. Sistemde istikrarı sağlayan denge, tekrar eden bir dönüşüm içerisinde kendisini onarak yenilenebilmektedir (Waltz, 1979, s. 128).

Nükleer silahlanmayı, Waltz, sistemi dengeleyen ve barışın oluşmasını sağlayan önemli bir unsur olarak görmektedir (Waltz, 1967, s. 220). Silahlanma arttığında sistem içerisindeki dengeler yerini bularak tehdit hususu ortadan kalkmakta (Waltz, 1997, s. 159) ve iki kutuplu sistemin dengeleyiciliği savaşlar ve çatışma durumları konusunda caydırıcılık oluşturmaktadır. Bu caydırıcılık ise anarşi ortamında güvenliğin korunmasını sağlamak adına önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir (Waltz & Quester, 1982, s. 115).

Sistem içerisindeki devletlerin herhangi bir tehdit algıladıklarında siyasetlerini yönlendirdikleri ve yönettikleri politikaların düzlemini belirleyen yollar bulunmaktadır. Ulus-devletin güvenliğini korumak için stratejiler ortaya koyan realist blok teorisyenleri, barış ortamını mevcut düzen içerisinde oluşturmak için bazı çatışmadan alıkoyucu arayışlar geliştirmişlerdir. Bunlardan biri de dengeleme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dengeleme nosyonu, güç artırımı yoluna giden bir devletin diğer devletler tarafından tehdit algısına düşmesi veya karşılaştığı kendi kapasitesinden daha üstün bir devlete karşı diğer devletlerle iş birliklerini mümkün kılarak güçlerini veya güçsüz olduğu kapasitesini dengeleyecek iş birliği halidir. Dengeleme yolunu seçen devletler, diğer tehdit hissettiği devlete karşı gücünü artıracak hamlelerle güvenlik kaygısına sebep olan unsurların etkisini azaltmaktadır (Nexon, 2009, s. 331).

Dengeleme stratejileri neorealist teorisyenlere göre farklılık göstermektedir. Mearsheimer'a göre dengeleme, herhangi bir saldırgan tutumdaki devlete karşı seçilen mantıklı bir yoldur ve sistem içerisinde yalnız olan devletler tehlike durumlarına karşı dengelemeye gitmektedir (Mearsheimer, 2001, s. 166).

Dengeleme sonrasında bir diğer strateji türü ise bandwagoning olarak karşımıza çıkmaktadır. Bandwagoning gücü elinde bulundurma kapasitesi olmayan devletlerin uluslararası ilişkiler düzleminde hayatta kalmak ve kutsal olarak gördükleri egemenlik ve topraklarının korunması adına güç kullanma kapasitesi bulunan güçlü bir devletin peşine takılma olarak görülebilir (Balcı & Kardaş, 2014, s. 130). Mearsheimer'a göre dengeleme stratejisi yerine bandwagoning güçsüz olarak devletlerin tercih ettiği bir yöntemdir. (Mearsheimer, 2001, s. 163) Schweller'a göre devletlerin hayatta kalmaları için sistem içerisinde başka devletlerle iş birliği yaparak çıkarlarını koruması yoluna gitmesi gerekmektedir (Schweller, 1998).

Bandwagoning stratejisi Waltz tarafından iki tür altında incelenmiştir. İlk olarak saldırgan bandwagoning, bir devletin, karşısında tehdit oluşturan devlete iş birliği içerisine girmesi olarak nitelendirirken, savunmacı bandwagoning ise yatıştırma yolunu tercih eden devletin saldırgan devletten kurtulmak için giriştiği strateji türüdür (Özlük, 2017, s. 247).

Güvenliği sağlamak ve çatışmalara karşı kendi gardını almaya yönelik stratejilerden bir diğeri de buck-passing olarak tanımlanmıştır. Sorumluluğu devretmek olarak bilinen strateji aslında büyük güçlere karşı vermiş olduğu mücadelede çatışmadan kaçınarak sorumluluğu diğer devletlere bırakmak olarak özetlenebilir. Böyle bir durum içerisinde saldırgan önleme gereksiniminin bilincinde olan devlet başka bir devleti araya sokarak zahmetle yürüteceği ve maliyetli olan bu görevi devretmekte, kendisi ise sorumluluktan kaçmaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 158). Böylece devletler maliyeti yüksek bir çatışmanın yükünü başkasına devretmiş olacaktırlar.

4. REALİST GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN OFFSHORE DENGELEME: ABD'NİN AFGANİSTAN'DAN ÇEKİLMESİ

1945'ten beri ABD'nin büyük güç olma stratejisi ile hareket ettiği dış politik yaklaşımında, sistem üzerinde kendi gücünü maksimize ederek rakip devletleri engellemek üzerine kurulu bir yol izlemiştir. Genişlemeci bir politika ile güvenliği için gücünün ve siyasetinin sınırlarını uzak coğrafyalara ulaştırma çabasıdaki ABD (Layne, 1997, s. 88) Soğuk Savaş bitiminde dahi uzak coğrafyalardaki bu varlığını genişleme çabasına devam etmiştir. Bush'un yeni dünya düzeninde de aynı etkiler sürmüştür (Layne, 1997, s. 91).

11 Eylül sonrası Bush doktrininin açılımı bağlamındaki önalıcı/önleyici savaş kapsamında Afganistan müdahalesini gerçekleştiren ABD, küresel terörizme karşı realist argümanlar ışığında dış politikasına bir yol haritası çizmiştir (Quester, 2005, s. 17). Saldırgan bir tutumu dış politika aracı haline getirerek siyasi çıkarlarını ön plana tutmuştur (Hook & Spainer, 2014, s. 292). Mearsheimer'ın güvenlik ve hareket alanında kapsamlı bir genişleme için saldırgan bir tutum ile hegemonya peşinde olduklarını iddia ettiği büyük güçler tezi pratikte 11 Eylül sonrası kendisine siyaset alanında yer edinmiştir (Yordán, 2006, s. 125). Revizyonist bir yorum içeren ABD siyaseti etkinliğinin olmadığı bölgelere gücünü yoğunlaştırması ile hegemonyasını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Afganistan'a giriş nedenleri arasında Talibanı yok ederek Orta Asya'da kendi etkisini hissettireceği bir ülke oluşturma çabası olan ABD, (Yordán, 2006, s. 143) bugün Taliban ile anlaşarak uzun süreli rejim kontrolünü sona erdirmiştir.

11 Eylül olayları sonucunda Afganistan'ı işgal eden ABD geri adım atarak bölgeden çekilmiştir. 20 yıllık bir işgalin hikayesi Afganistan'ın Taliban'a teslim edilmesiyle sonlanmıştır. Yüksek ve alçak politika üzerinden yapılan analizle siyasi temelde askeri güvenliği görenek çevreye sosyo-ekonomik konuları alan

realist argümanlar düşünüldüğünde temel olarak askeri güvenliği öncelleyen ABD politikası, gücü öncelikli mesele halinde görmektedir. ABD'nin uzak coğrafyalarda gösterdiği güvenlik arayışı realist bir tutumdan kaynaklanmaktadır.

ABD'nin küresel bir güç olma yolunda önem verdiği dış politikasının günümüz durumu offshore dengeleme ile özdeşleşmektedir. ABD'nin jeopolitik açıdan izole bir ülke konumunda olması maliyetli bir stratejiye gerek olmadan offshore dengeleme yöntemiyle güvenliğini ve gücünü maksimize etmesine imkân tanımaktadır (Mearsheimer & Walt, 2016, s. 72). Offshore dengeleme kendi jeopolitiğinden uzak coğrafyaları daha maliyetsiz şekilde yönetme üzerine bir dengeleme türü olarak görülmektedir. Realist düşüncenin ürünü olarak görülen bu dengeleme türü (Layne, 1997, s. 88) deniz ve hava gücü ile yürütülen stratejiye işaret etmektedir (Özlük, 2017, s. 242). ABD'nin askerlerini geri çekme kararı, daha az maliyetle ilerlemek ve imajını düzeltmek istemesi offshore bir dengeleme ile açıklanabilir. Uzak coğrafyalardan yürütülecek stratejiyle rakip devletleri sıkıştırma veya ABD karşıtı bir devletin veya diğer aktörlerin dengelenmesi adına kullanılabilir.

Yüksek maliyetler, yüksek riskleri dengelemek adına caydırıcılık olarak kullanılan offshore dengeleme, ABD'nin güvenliği ve hegemonyası için uzak coğrafyalardaki askeri varlığını sonlandırma olarak görülmektedir (Layne, 1997, s. 87). Offshore dengeleme ile ABD karada harcadığı güç ve refahın yerine daha geliştirilebilir kaynaklara yatırım yaparak gücünü bu yönde genişletebilecektir (Walt S. M., 2020, s. 79).

Küresel terörü durdurmak adına Afganistan, Irak ve Libya gibi ülkelerde yayılmasını istedikleri demokrasi için mevcut düzeni değiştirmeye ve dönüştürmeye çalışarak askeri gücünü kullanmaya çalışan ABD iyi kötü algısını derinleştirerek bölgede çatışma potansiyelini daha da artırmaktadır (Mearsheimer & Walt, 2016, s. 80). Offshore strateji, ABD'nin içine gireceği yoğun maliyetli çatışmalar yerine ABD'nin toprak bütünlüğünü daha da sağlamlaştırarak Avrasya'da bir hegemon yükselişini durdurmaya odaklı çok kutuplu dünya stratejisi olarak görülmektedir. ABD'nin Afganistan ve diğer ülkelerde yaptığı gibi ihraç etmeye çalıştığı demokrasiden geri adım atması, herhangi bir insani müdahale adı altında askeri güç kullanmaması yönünde ele alınmaktadır. Uzaktan ve ucuz bir üstünlük sağlama çabası olarak değerlendirilmektedir (Layne, 1997, s. 112).

Güvenliği sağlayarak ve savaşı önemli ölçüde azaltmak için önemli görülen offshore dengelemede, deniz aşırı herhangi bir kara harekâtı olmadan istediği coğrafyaya müdahale edebilme bir potansiyeli vardır. Offshore bir dengeleme için ABD'nin öncelikle bölgedeki aktörlere güvenmesi ve dengelerde bir bozulma olduğunda bölgeye müdahale etme ve yerel güç dengesini sağlaması önemlidir (Walt S. M., 2020, s. 77-78). Bu dengeleme türü ile terörizmin ve ABD karşıtlığının azalması beklenmektedir. ABD artık bir işgalci değil kurtarıcı olarak dengeleri yönetecektir ve bu da ABD'nin kaybolan imajını sağlamlaştırmak için oldukça hassas bir konudur (Mearsheimer & Walt, 2016, s. 75).

Afganistan'a giriş için temel oluşturan realist altyapı çıkışında da kendisine sağlam bir zemin inşa etmiştir. Genişlemeci yol izleyen bir saldırgan devlet karı yüksek bir hamle ile zararını minimuma indirmektedir (Mearsheimer, 2001, s. 52). ABD'nin Afganistan'ı işgal, sonrasında 2021 yılının Nisan ayına kadarki süreci baz alan bir raporda Pakistan ve Afganistan'da toplam maliyeti 2.313 trilyon dolar olduğu görülmektedir (Crawford & Lutz, 2021). Afganistan'da geçen 20 yıllık süreçte realist strateji açısından düşünülmesi gereken önemli hususlardan biri olan fayda maliyet hesabı yapıldığında ABD'nin büyük bir açmazda olduğu görülmektedir. Maliyet arttıkça düşen faydacı yaklaşımda bölgeden çekilmenin kalmaktan daha verimli sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

2010 yılında Lizbon Zirvesinde Afganistan'ın ele almasını isteyen NATO liderleri, 2014 yılı sonuna doğru Afgan hükümetine yönetimin devredilmesi hususunda açıklama yapmıştır. (NATO, 2010) ABD'nin Afganistan'dan çekilmek için attığı bu adım yeni değildir fakat 2020 yılında oluşturulan barış anlaşması ile çekilme süreci başlatılmıştır. Bu süreçte Afganistan'da kurulması düşünülen düzenin yerine oturmaması ABD tarafından olumsuz karşılanmış ve Trump Afganistan'da bulunan ABD varlığına olan çekincelerini dile getirmiştir (CRS Report, 2021, s. 6).

Trump dönemine kadar Afgan hükümeti ile görüşmeleri sürdüren ABD farklı bir strateji izleyerek 2018 yılında Taliban ile resmi olarak görüşme talebinde bulunmuştur. Şubat 2020 yılında ise ABD ve Taliban arasında imzalanan anlaşma ile geri çekilme süreci başlatılmıştır (CRS Report, 2021, s. 6). Fakat iş birliği oluşsa da realist bir bakış açısından iş birliğini sürdürmek oldukça zor görünmektedir. Her ne kadar barış süreci oluşturulmaya çalışılsa da bu Taliban'la yapılan anlaşmanın sonuçları ve ilerleyen zamanlarda bölgesel ve küresel yansımaları henüz netlik kazanmamıştır. Offshore dengeleme ile bölgede dengeleri değiştiren herhangi bir durumda ABD'nin bölgeye müdahale girişimi olasıdır.

Hem Trump yönetimi hem de Biden yönetimi Afganistan'dan çekilmek konusunda kararlı olsalar da Şubat 2020 barış anlaşması arkalarında gerçekten barışçıl sonuçlar bırakmamıştır. ABD Afgan merkezinin

çökeceğini ve uzun vadeli sonuçlarının düşünülmediği barış olmadan imzalanan bir barış anlaşması niteliği taşımaktadır (Cordesman & Hwang, 2021, s. 5).

Biden, BMGK'da yaptığı konuşmada Afganistan'daki ABD varlığının sonlandığını söylese de ABD yetkililerince Afganistan'daki savaşın ve terör ile verilen mücadelenin henüz bitmediğinin açıklanması hali hazırda net olan çekilme kararının üzerine gölge düşürmüştür. Fakat takip eden süreçte Biden Afganistan'da terörle mücadele kapsamında varlığını kara savaşı ile olmasa da gerekli durumlarda uzaktan sürdürebileceğini ifade etmiştir (Haltiwanger, 2021). Bu da ABD varlığının Orta Asya'da tamamen sonlanmadığını göstermekte ve iş birliği oluşturan sözleşme hükümlerinin şartlar değiştiğinde ortadan kalkabileceğinin bir ön uyarısı niteliği taşımaktadır. Offshore strateji bağlamında karadan çekilen ABD, yerinde askeri saldırılar, uzak coğrafyada kuvvet varlığı ve büyüyen maliyete göre stratejisini yönlendirmiştir.

ABD bölgesel olarak maliyeti yüksek operasyonları geride bırakmıştır. Kara operasyonlarını sonlandıran ABD uzaktan, daha az maliyetli bir müdahalelerin sinyalini de vermiştir. Daha önce Afganistan'da denemesini yaptığı ve 30 sivilin ölümü ile sonuçlanan insansız silahlı hava aracı (SİHA) saldırısı (Bağ M. , 2021) ya da Kabil'de IŞİD-K üyeleri tarafından gerçekleştirildiği düşünülen intihar saldırısının karşısında meşru müdafaa gerekçesini kullanarak SİHA ile karşılık vermesine bakıldığında (Aljazeera, 2021) ABD'nin uzak coğrafyalarda etkinliğini ve saldırılarını uzaktan yürüteceği bir dünyaya kapılarını çok daha deneyimli ve profesyonel şekilde açtığını görmekteyiz. Hedefi tam olarak sivillere dokunmaması profesyonel bir insansız hava saldırısının işaretidir. Ayrıca rakiplerine ve ABD karşıtı terörist eylemcilere verilmiş büyük bir göz dağı olarak okunması gerekmektedir. Uzak coğrafyadaki çatışmalarda offshore dengeleme ile hareket alanı belirleyen ABD'nin etkin şekilde varlığına devam etmesi halinde diğer aktörlerde güvenlik kaygılarının artacağı açıktır.

Realist argümandan daha uzak insani bir müdahale açısından bakıldığında ABD'nin imajını sarsan bir diğer unsur bölgeye oturmeyen düzen ve insani kayıplar olmuştur. Afganistan genelinde yapılan değerlendirmelerde 47 binden fazla Afgan ve 2 binden fazla Amerikan askerinin hayatını kaybettiği görülmektedir (Knickmeyer, 2021). Moral konular üzerinden analiz yapmayan realist blok düşünüldüğünde ABD'nin Afganistan'da varlığı da çıktığında bıraktığı ortam da evrensel ahlaki değerler ile örtüşmemektedir. Yeniden inşa adına bir çalışma yapıldığı gibi sivillerin hayati sorumluluğunun da alınmadığı görülmektedir. Silahsızlanmanın teşvik edilerek bölgeyi düzene kavuşturma çabasının altyapısı olmaması, demokrasinin üstten indirilme ve eksik uygulanması Afganistan'da Afgan halkının refahının sağlanamamasının sebeplerindedir. Fakat demokrasi ihracatını durduran bir yol haritası niteliğindeki offshore dengeleme, Afganistan'dan çekilen ABD'nin Ortadoğu'da da yaptığı demokrasi ihracatını durdurmaya yönelik bir strateji ile bağdaşmaktadır.

ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi bölgesel dengeleri ve rakip devletler üzerinden de değerlendirilmesi gerekmektedir. Uluslararası ilişkilerde olayların tek kazananı olmadığı gibi tek kaybedeni de olmamaktadır. ABD'nin hamlesi, Rusya ve Çin ile rekabetine daha güçlü odaklanabilmek adına bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Biden, ABD'nin daha büyük idealler peşinde olduğu ve Rusya ile Çin'in ABD'nin zarar ettiği bir denklemde uzun süre durmasından yana olduklarını söylemiştir (Kinzer, 2021). Realist bir bakışta hegemon olma yarışında bulunan devletlerin çıkarlarının diğer ikincil meselelerin önüne geçtiği görülmektedir. Askeri varlığı karada sonlandıran ve zahmetli bir savaştan çıkan ABD uzaktan olsa da varlığını yakından hissettirdiği bir coğrafyada rakip devletlerine karşı güç maksimize etme yolunu seçmiştir.

Bölgesel düzeyde güç yarışındaki devletler için Afganistan, enerji güvenliği açısından oldukça önemlidir. ABD yetkilileri "Afganistan'ın enerji bakımından önemi, Orta Asya'dan Arap Denizi'ne petrol ve doğalgaz ihracatı için potansiyel geçiş rotası olmasından kaynaklanır. Afganistan üzerinden geçecek milyarlarca dolarlık petrol ve gaz ihraç hatları projeleri bulunmaktadır." açıklaması ile Afganistan'ın önemini dile getirmiştir (Şeyhanlıoğlu, 2021).

Çin yıllardır küresel savaşlardan ve müdahalelerden uzak durarak geliştirdiği ekonomisi, genişlettiği gücü offshore bir dengeleme örneğidir. ABD ise Çin gibi uzaktan ama daha etkili bir strateji ile gücünü çoğaltmaya odaklanmıştır (Walt S. M., 2020, s. 79). Realist siyasette dikkat edilen bir dinamik olarak güç maksimizasyonu bağlamında Çin'in gücünü artırma çabasını tehdit olarak algılayan ABD güvenlik ikilemi altyapısı ile hareket alanını belirlemektedir. Çin'in hem bölgesel hem de küresel düzeyde idealize ettiği hedeflerine ulaşmak istemesi Afganistan'a bakışını etkilemektedir.

Kuşak yol projesi kapsamında Orta Asya'nın merkezinde bulunan Afganistan'a uygun altyapı ve ulaştırmanın sağlanması Çin için önemli konulardan biridir. Bu hususta Taliban yönetimi ile ılımlı ilişkiler geliştirmek isteyen Çin, Afganistan'daki büyükelçiliğini kapatmamıştır. Menfi bir yaklaşımla reel bir tutum sergileyen Çin güvenlik açısından düzensiz bir Afganistan'ı risk olarak görmektedir (Goulard, 2021). Taliban ise bu çağrıyı cevapsız bırakmayarak Çin'e yakın bir tutum izlemiştir (Bağ M. , 2021).

Doğu Türkistan bölgesindeki İslami hareketlere ön ayak olmamak adına Afganistan'da İslami bir devletin yükselişine dair endişeleri bulunan Çin, barış ve güvenliğin sağlanması için istikrarın hedefleri doğrultusunda ilerlemesini önemsemektedir (Mustafa, Ahmed, & Junaid, 2020, s. 425). Taliban heyeti ile görüşerek endişelerini ve beklentilerini dile getiren Çin, Taliban'ın Doğu Türkistan İslami Hareketi ile mücadelede kendi yanlarında yer almasını isteyerek ABD'nin çekilmesini başarısızlık olarak nitelemiştir (Euronews, 2021).

ABD'nin bölgeden çekilmesi üzerine ortaya çıkan derin stratejik yoksunluğun Hindistan tarafından yönetilmesi Çin'in çekincelerini çoğaltmaktadır. Çin'in yükselen politik gücü karşısında ABD'nin küresel çıkarları politik siyasetini etkilemektedir. Hindistan'ı Çin'i çevreleme konusunda önemli bir müttefik olarak görmektedir (Tamer, 2021). Asya-Pasifik yerine Hint Pasifik kullanımı, ABD'nin daha geniş kapsamlı ve yeni bir rol üstlendiği Asya politikası ile Çin'e karşı ortaklık geliştirme çabalarını göstermektedir (Detsch, 2021).

Rusya ise ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'a komşu ülkelere yerleşmesinin önüne geçilmesi gerektiğini söylemiştir. Afganistan'ı kalkındırma çabasına girişen Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise yirmi yıllık ülkeyi sömürenleri sorumlu tutmuş ve somut bir ilerleme kaydetmek için BM desteğinin önemine değinmiştir (Farms New Agency, 2021).

Afganistan'da meydana gelen kaos bölgenin istikrarsızlık ile boğuşmasına sebebiyet verebileceği gibi "ABD-Pakistan hattında bir gerilime, bölgede vekalet savaşlarının yürütülmesine, kitlesel mülteci akımına, Pakistan'da terörizmin artmasına" sebep olabilir (Noor, 2021, s. 14). ABD'nin Afganistan'daki hatalarından ders alması Çin, Rusya ve İran gibi rakiplerine karşı zayıflıklarını ve başarısızlıklarını gidermek adına oldukça önemlidir. ABD'nin Afganistan'da bir ulus inşa etmek istemesi savaşın daha da karmaşık bir hal almasını sağlamıştır. Afganistan'daki varlığı uluslararası terörizmi bitirmek değil isyan bastırmaya yönelik bir girişim olarak yorumlanmıştır. Rakip bölgesel aktörler ise bu süreci kendi lehlerine çevirecek bir strateji geliştirebilir (Cordesman & Hwang, 2021, s. 6).

Taliban'ın yeniden Afganistan'ı ele geçirmesi uluslararası güvenlik açısından sonuçları henüz kesin olmamakla birlikte herhangi bir güvenlik açığı doğurup doğurmayacağı ya da güvenlikle ilgili yaşanacak çok boyutlu bir kaymaya sebep olması durumunda ABD'nin kazancının nasıl etkileneceği netlik kazanmamıştır. Fakat açık olan şudur ki 11 Eylül öncesi Taliban'a gösterilen uluslararası güvenlik kaygısına ilişkin tepkilerden çok farklı bir ortamda varlıklarını ilan etmişlerdir (Pantucci & Basit, 2021, s. 1).

Sadece ABD genelinde değil bölgede bahsi geçen diğer devletler de incelendiğinde realizmin ağından kurtulamayan bir sistemin ürünü aktörlerin siyasi temasları öne çıkmaktadır. ABD'nin kendi güvenliğini korumak kisvesi altında gerçekleştirdiği tüm çatışma ortamları bunun göstergesi olmuştur. ABD'nin artan siyasi kırılabilirliği giderecek, insani anlamda veya küresel barış ve güvenlik anlamında -yapılacak doğru hamlelerden daha uzakta bir yol seçerek- kaçmaya çalıştığı tehlikeleri daha da ağırlaştırma riski bulunmaktadır (International Crisis Group, 2021, s. 31).

SONUÇ

Her daim savaşların olmamasının uluslararası ortamın güven ve istikrarı için ne kadar olumlu bulunduğu ortadadır. Anarşiye yapılan vurgu devletleri mevcut bir savaşın ortasında, daimî bir kendini savunma içerisinde göstermektedir. Bu savunma hali hegemon olma yarışı ve güç mücadeleleri ile zaman zaman yerini saldırgan boyutlara çıkarmakta fakat bunlar olmasa dahi sistem devletleri sürekli gardını almaya sürüklemektedir. Bir yangının küçük bir kıvılcıma bağlı olması gibi devletlerin savaşa sürüklenmesi de çıkarların uyuşmadığı küçük anlara bağlı olabilmektedir. Ne var ki savaşın maliyetinin yüksekliği, kar-zarar bilançosu ve silahlanma gibi pek çok realist paradigmanın sözlüğüne terim olmuş kavramlar bu küçük anların önüne ket vurmaktadır.

Güvenliğin Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi içerisinde fiziksel ve hayati ihtiyaçların akabinde ilk sırada yer alması, bu meselenin önemine yapılmış büyük atıflardan biri olmuştur. İnsani değerler dahilinde yaygın kabul gören 'güvende olmak' ihtiyacı devletlerin de aynı şekilde ihtiyaç duyduğu bir alana işaret etmektedir. Güvenliğin bu denli mühim olması, realist teorisinin 'güvensiz bir gezegen' olarak düşüncelerine yer etmiş sistemde de en çok yer edinen konulardan olması şaşırtıcı değildir. Uluslararası ilişkilerin güvenlik çerçevesi üzerinden okumasına baktığımızda egemenliğin, çıkarların ve bu çıkarlar için savaşan devletlerin güç mücadelelerini görmekteyiz.

Realist teori açısından güvenlik üzerine bir literatür taraması yapılan çalışmada güvenliğin realist paradigma için güç ve unsurları ile bağdaştırıldığı görülmüştür. Realist blok bugün çalışmalara konu olmakta ve özellikle güvenlik çalışmaları için teoriden pratiğe geçmiş bir yaşam alanını kendisinde bulmaktadır. Realizm, Neorealizm ve Neoklasik Realizm açısından pek çok tartışmalı konu olsa dahi ortaya atılmış olduğu önemli nosyonları uluslararası ilişkilerin yönünü belirlemekte ve siyasi araç olarak kullanılmaktadır. İki kutuplu sisteme yapmış olduğu vurgu, çatışmayı önleyici kaynaklar olarak güç dengesi öne çıkan kavramlardan olup pratikte pek çok mecraaya taşınmıştır. Çatışmayı önleyici, güvenliği sağlamak ve çıkarların

hakimiyeti ile oluşturulmuş balancing, bandwagoning ve buck passing gibi politikaya yön vermiş temel kavramları da günümüzde dahi siyasetlerine konu edinmiş ülkeler mevcuttur.

Bir devlet kendi üzerinden kâr zarar bilançosu ile çatışmaya görünür şekilde dahil olmasa bile vekalet savaşları, diplomatik çıkar çatışmaları, insani olduğu iddia edilen örgüt müdahaleleri, baskı grupları, sınır anlaşmazlıkları üzerinden diğer devlete desteği ve devlet eliyle değil, çoğu zaman hükümetlere bağlı 3. şirketler üzerinden faili meçhul siber saldırıları ile mevcut bir savaşın ortasında görünmez adamı oynayabilmektedir. Bu durumda uluslararası ilişkiler düzeninin acımasız ve çıkara dayalı boyutunu gözler önüne sermektedir. Kapsamından bahsettiğimiz realist paradigma ise devletin fikri varoluşuna ve pratikte görünen yansımasına yakın bir yol izleyerek bahsi geçen mevzuları pesimistik bakış açısı ile yansıtmaktadır.

11 Eylül'de -terör örgütlerine el altı veya el üstü desteği sürdürmesine rağmen- ABD, terörle mücadele kisvesini altında girdiği Afganistan'dan yirmi yıl sonra çıkmıştır. Değişen durumlara göre tutum değişirse de realizmin altyapısı ile sabitlenmiş ABD dış politikasının çıkar, güvenlik ve hegemonya için güç yarışı hiçbir zaman değişmeyen bir gerçekliktir. Küresel güvenliği etkileyebilecek ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi realist argümanların dış politikaya yansıması ile değerlendirmeye alınmıştır. Afganistan bölge güvenliği için önemli olduğu kadar enerji güvenliği adına da önemli bir geçiş ülkesidir. Karadan müdahaleyi durdurarak offshore dengeleme ile gerçekleşecek güvenlik stratejisi ABD'nin sarsılan imajını, ekonomisini, hegemonyasını geri almak adına önemli görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Aljazeera. (2021, Ağustos 30). US Says Drone Kills Suicide Bombers Targeting Kabul Airport. <https://www.aljazeera.com/news/2021/8/29/afghanistan-explosion-near-kabul-airport> adresinden alındı
- Arı, T. (1990). Morton Kaplan ve Uluslararası Politikada Sistem Yaklaşımı. Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, XI(1-2), 103-118.
- Arı, T. (2009). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. Bursa: Mkm.
- Arı, T. (2014). Uluslararası İlişkilerde Büyük Tartışmalar ve Post-Modern Teoriler. (der.) T. Arı, Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2- Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar (s. 1-47). içinde Bursa: Dora.
- Aron, R. (2017). Peace&War: A Theory International Relations. (çev.) D. J. Mahoney, B. C. Anderson, NY: Routledge.
- Ashley, R. (1984). The Poverty of Neorealism. International Organization, 38(2), 225-286.
- Bag, M. (2021, Eylül 19). ABD'den Afganistan'da drone saldırısı: Çam fıstığı toplayan 30 tarım işçisi öldü . Euronews: <https://tr.euronews.com/2019/09/19/abd-den-afganistan-da-drone-saldirisi-cam-fistigi-toplayan-30-tarim-iscisi-odu-ih> adresinden alındı
- Bag, M. (2021, Eylül 3). Taliban: 'Güvenilir dost' Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ni Aktif Olarak Destekleyeceğiz. Euronews: <https://tr.euronews.com/2021/09/03/taliban-guvenilir-dost-cin-in-kusak-ve-yol-girisimi-ni-aktif-olarak-destekleyecegiz> adresinden alındı
- Balcı, A., & Kardaş, T. (2014). Realizm. (ed.) Ş. Kardaş, A. Balcı. Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular (s. 119-134). içinde İstanbul: Küre Yayınları.
- Barnett, M. (1990). High Politics is Low Politics: The Domestic and Systemic Sources of Israeli Security Policy: 1967-1977. World Politics, 42(4), 529-562.
- Baylis, J. (2008). Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 5(18), 69-85.
- Beitz, C. R. (1999). Political Theory and International Relations: with a New Afterword by the Author. New Jersey: Princeton University Press.
- Cordesman, A. H., & Hwang, G. (2021). Learning the Right Lessons from the Afghan War. Center for Strategic and International Studies (CSIS).
- Covell, C. (2004). Hobbes, Realism and the Tradition of International Law. New York: Palgrave Macmillan.
- Crawford, N. C., & Lutz, C. (2021). Human and Budgetary Costs to Date of the U.S. War in Afghanistan. Brown University Watsons Intitue for International & Public Affairs.
- CRS Report. (2021). U.S. Military Withdrawal and Taliban Takeover in Afghanistan: Frequently Asked Questions. Congressional Research Service: Informing the Legislative Debate since 1914.
- Çalış, Ş., & Özlük, E. (2007). Uluslararası İlişkiler Tarihinin Yapısökümü: İdealizm-Realizm Tartışması. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(17), 225-243.
- Detsch, J. (2021, Temmuz 30). How the U.S. Learned to Stop Worrying About the Pacific and Love the 'Indo-Pacific'. Foreign Policy: <https://foreignpolicy.com/2021/07/30/biden-pacific-china/> adresinden alındı
- Euronews. (2021, Temmuz 29). Çin: Taliban'ın Doğu Türkistan İslami Hareketi ile Mücadele Etmesini Umuyoruz. <https://tr.euronews.com/2021/07/28/cin-d-sisleri-bakanl-g-taliban-n-dogu-turkistan-islami-hareketi-ile-mucadele-etmesini-umuy> adresinden alındı
- Farms New Agency. (2021, Ekim 27). Russian FM Calls on Afghanistan's Neighbors to Prevent NATO Presence on Their Territory. <https://www.farsnews.ir/en/news/14000805000432/Rssian-FM-Calls-n-Afghanisan%27s-Neighbrs-Preven-NATO-Presence-n-Their> adresinden alındı
- Gellman, P. (1988). Hans J. Morgenthau and the Legacy Political Realism. Review of International Studies, 14(4), 247-266.
- Gilpin, R. (1981). War and Change in World Politics. NY: Cambridge University Press.
- Glaser, C. L. (1994-95). Realist as Optimists: Cooperation as Self-Help. International Security, 19(3), 50-90.
- Glaser, C. L. (1997). The Security Dilemma Revisited. World Politics, 50(1), 171-201.
- Glaser, C. L. (2010). Rational Theory of International Politics: The Logic of Competition and Cooperation. Oxford: Princeton University Press.
- Goulard, S. (2021, Ağustos 21). Does the Belt and Road Have a Future in Taliban-ruled Afghanistan? The Diplomat: <https://thediplomat.com/2021/08/does-the-belt-and-road-have-a-future-in-taliban-ruled-afghanistan/> adresinden alındı
- Griffiths, M., Roach, S., & Solomon, M. (2009). Fifty Key Thinkers in International Relations 2. Edition. London: Routledge.
- Habertürk. (2020, Ekim 23). Ermeni askerleri söyledi: Karabağ Azerbaycan'dır. <https://www.haberturk.com/son-dakika-azerbaycan-ermenistan-ermeni-askerleri-soyledi-karabag-azerbaycan-dir-haberler-2845008> adresinden alındı
- Haltiwanger, J. (2021, Eylül 2021). Top US General says War in Afghanistan is 'not over,' Despite Biden Repeatedly Saying It's Done. Business Insider: <https://www.businessinsider.com/top-general-says-afghanistan-war-not-over-despite-biden-claims-2021-9> adresinden alındı
- Herz, J. H. (1950). Political Ideas and Political Reality. The Western Political Quarterly, 3(2), 161-178.
- Hobbes, T. (1996). Leviathan. (ed.) R. Tuck , UK: Cambridge University Press.
- Hook, S. W., & Spainer, J. (2014). Amerikan Dış Politikası: İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze (çev.) Ö. Zihinoğlu Tanırlı. İstanbul: İnkılap.

- Horness, P. (2015). Understanding Paradigms and Polarity in International Relations. 跡見学園女子大学人文学フォーラム(13), 144-155.
- Ikenberry, J. G., & Mastanduno, M. (2003). *International Relations Theory and the Asia-Pacific*. NY: Columbia University Press.
- International Crisis Group. (2021, Eylül 17). Overkill: Reforming the Legal Basis for the U.S. War on Terror. NY.
- Jackson, M., & Moore, T. (2006). Machiavelli's Walls: The Legacy of Realism in International Relations. *International Politics*, 53(4), 447-465.
- Jervis, R. (1978). Cooperation Under the Security Dilemma. *World Politics*, 30(2), 167-214.
- Jervis, R. (2003). Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. (ed.) C. Elman, M. F. Elman. *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. içinde London: MIT Press.
- Kardaş, T. (2014). Güvenlik. (ed.)Ş. Kardaş, A. Balcı. *Uluslararası İlişkiler Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. içinde İstanbul: Küre Yayınları.
- Kinzer, S. (2021, Eylül 9). The limits of Biden's Foreign-policy Conversion. *Boston Globe*: https://www.bostonglobe.com/2021/09/09/opinion/limits-bidens-foreign-policy-conversion/?pl=BGSearch_Overlay_Results adresinden alındı
- Knickmeyer, E. (2021, Ağustos 17). Costs of the Afghanistan War, in *Lives and Dollars*. *Ap News*: <https://apnews.com/article/middle-east-business-afghanistan-43d8f53b35e80ec18c130cd683e1a38f> adresinden alındı
- Layne, C. (1997). From Preponderance to Offshore Balancing: America's Future Grand Strategy. *International Security*, 22(1), 86-124.
- Lee, G. G. (2002). To Be Long or Not to Be Long-That Is the Question: The Contradiction of Time- Horizon in Offensive Realism. *Security Studies*, 12(2), 196-217.
- Levy, J. S. (1989). *Domestic Politics and War*, (der.), R. I. Rotberg, T. K. Rabb. The Origin and Prevention of Major Wars. içinde Cambridge: Cambridge University Press.
- Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*(50).
- McKinlay, R., & Little, R. (1977). A Foreign Policy Model of U.S. Bilateral Aid Allocation. *World Politics*, 30(1), 58-86.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. London: W. W. Norton&Company.
- Mearsheimer, J. J. (2002). Realism the Real World and the Academy. *Realism and Institutionalism in International Studies*, 23-33.
- Mearsheimer, J. J. (2013). *Structural Realism* (der.)T. Dunne, M. Kurki; S. Smith. *International Relations Theories: Discipline and Diversity 3th Edition*. içinde Oxford: Oxford University Press.
- Mearsheimer, J. J., & Walt, S. M. (2016). The Case for Offshore Balancing: A Superior U.S. Grand Strategy. *Foreign Affairs*, 95(4), 70-83.
- Miller, J. D. (1991). E. H. Carr: The Realist's Realist. *The National Interest*(25), 65-71.
- Morgenthau, H. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. NY: Alfred A. Knopf.
- Mustafa, G., Ahmed, M., & Junaid, A. (2020). Role of China and Iran in Afghanistan Peace Process. *Sir Syed Journal of Education & Social Research (SJESR)*, 424-432.
- NATO. (2010, 11 20). Lisbon Summit Declaration. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_68828.htm adresinden alındı
- Nexon, D. (2009). The Balance of Power in the Balance. *World Politics*, 61(2), 330-359.
- Noor, S. (2021). The Taliban's Ascendance in Afghanistan: Implications for Pakistan. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 13(4), 14-18.
- Nye, J. S. (2011). *The Future of Power*. NY: Public Affairs.
- Örmeci, O., & Kısacık, S. (2018). *Rusya Siyaseti ve Rus Dış Politikası: Teorik Çerçeve- Tarihsel Arka Plan- Örnek Olaylar*. Ankara: Seçkin.
- Özlük, E. (2017). Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek. *Gazi Akademik Bakış*, 10(20), 221-263.
- Pantucci, R., & Basit, A. (2021). Post-Taliban Takeover. *Counter Terrorist Trends and Analyses*, 13(4), 1-7.
- Preece, J. J. (2011). *Security in International Relations*. London: LSE.
- Quester, G. H. (2005). The Bush Foreign Policy and The Good Society. *The Good Society*, 14(3), 15-21.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics*, 51(1).
- Russett, B. (2013). Liberalism (der.) T. Dunne, M. Kurki; S. Smith. T. (der.)Dunne, M. Kurki, & S. Smith içinde, *International Relations Theories: Discipline and Diversity 3th Edition*. Oxford: Oxford University Press.
- Schweller, R. L. (1994). Bandwagoning for Profit: Bringing the Revisionist State Back in. *International Security*, 19(1), 72-107.
- Schweller, R. L. (1998). *Deadly Imbalances: Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*. NY: Columbia University Press.
- Schweller, R. L. (2004). Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, 29(2), 159-201.
- Singer, D. J. (2006). Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi. *Uluslararası İlişkiler*, 3(11), 3-24.

- Smith, S. (1995). *The Self-Images of a Discipline: A Genealogy of International Relations Theory* (ed.) K. Booth, S. Smith. *International Relations Theory Today* (s. 1-37). içinde Cambridge: Polity Press.
- Snyder, G. H. (1984). *The Security Dilemma in Alliance Politics*. *World Politics*, 36(461-495).
- Snyder, G. H. (2002). *Mearsheimer's World- Offensive Realism and the Struggle for Security: A Review Essay*. *International Security*, 27(1), 149-173.
- Snyder, J. (1991). *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*. (ed.)R. J. Art, R. Jervis; S. M. Walt, Ithaca: Cornell University.
- Spindler, M. (2013). *International Relations: A Self-Study Guide to Theory*. Berlin: Barbara Budrich.
- Şeyhanlıoğlu, H. (2021, Haziran 24). *Afghanistan and Turkey between US, China and Oil Companies*. Foreign Policy Institute: <https://foreignpolicy.org.tr/afghanistan-and-turkey-between-us-china-and-oil-companies/> adresinden alındı
- Taliaferro, J. (2000). *Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited*. *International Security*, 25(3), 128-161.
- Tamer, C. (2021, Eylül 29). *ABD'nin Çin Stratejisinde Pakistan-Hindistan İkilemi*. ANKASAM: <https://www.ankasam.org/abdnin-cin-stratejisinde-pakistan-hindistan-ikilemi/> adresinden alındı
- Toft, P. (2005). *John J. Mearsheimer: An Offensive Realist between Geopolitics and Power*. *Journal of International Relations and Development*, 8, 381-408.
- Vasquez, J. (2003). *Kuhn versus Lakatos? The Case for Multiple Frames in Appraising International Relations Theory*. C. (ed.)Elman, & M. F. Elman içinde, *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*. London: Mit Press.
- Viotti, P. R., & Kauppi, M. (2012). *International Relations Theory, 5th Edition*. Boston: Longman.
- Walt, S. (1985). *Alliance Formation and the Balance of World Power*. *International Security*, 9(4), 3-43.
- Walt, S. M. (2020). *Offshore Balancing in Populist Times*. *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development*(15), 70-93.
- Waltz, K. N. (1967). *International Structure, National Force and the Balance of World Power*. *Journal of International Affairs*, 21(2), 215-231.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. California: Adison-Wesley Publishing.
- Waltz, K. N. (1997). *Thoughts About Virtual Nuclear Arsenals*. *The Washington Quarterly*, 20(3), 153-161.
- Waltz, K. N. (2000). *Structural Realism after the Cold War*. *International Security*, 25(1), 5-41.
- Waltz, K. N. (2001). *Man the State and War: A Theoretical Analysis*. NY: Colombia University Press.
- Waltz, K. N., & Quester, G. H. (1982). *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Sistemi*. çev. Ersin Onulduran, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Wight, M. (1978). *Power Politics*. (H. Bull, & C. Holbraad, Dü) NY: Holmes&Meier Publishers.
- Yordán, C. L. (2006). *America's Quest for Global Hegemony: "Offensive Realism, the Bush Doctrine, and the 2003 Iraq War"*. *A Journal of Social and Political Theory*, 53(110), 125-157.

Karar Alma Mekanizmaları Açısından Bölgesel ve Bölgeler Ötesi Örgütlerin Karşılaştırmalı Analizi: APEC ve ASEM Örneği

Comparative Analysis of Regional and Transregional Organizations in Terms of Decision-Making Mechanisms: The Case of APEC and ASEM

Hasan HAKSES *

ÖZ

Karar alma süreci, karar birimi kuramı çerçevesiyle uluslararası aktörlerin karşılaştıkları durumlar ile uygulamaya koymak istedikleri politikalarda optimum faydayı sağlayabilecekleri seçenekleri tercih etme sürecini adlandırmakta kullanılan teorik bir çıkarsamadır. Aktörlerin yapısal farklılıkları karar alma mekanizmalarında da farklı uygulamaları beraberinde getirmektedir. Devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları uluslararası aktörler de bölgesel ve küresel ölçekte bir takım politikaların geliştirilmesi ve uygulamasında öncülük etmektedirler. Uluslararası örgütlerin bölgeselleşme faaliyetleri kapsamında bölge içi ve bölgeler ötesi etkileri bulunmaktadır. Bölgeler ölçeğinde farklı uygulamaları ortaya koymaya amaçlayan bu çalışmada Asya ve Avrupa'da devletlerarası işbirliği faaliyetlerinde bulunan Asya merkezli APEC ve ASEM karar alma mekanizmaları çerçevesinde karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Bu iki uluslararası organizasyonda hangi kapsamda kararlar alınmakta, ne tür kararlar uygulanmakta, üye, bölge ve küresel düzeyde alınan kararların uygulama aşamasında takip ve yaptırım mekanizmalarının varlığı değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELELER

Bölgeselleşme, Karar Alma Süreci, APEC, ASEM

ABSTRACT

The decision-making process is a theoretical inference used to name the process of choosing the options that can provide optimum benefit in the situations that international actors face and the policies they want to put into practice, within the framework of decision unit theory. The structural differences of the actors also bring about different applications in the decision-making mechanisms. The international actors formed by the coming together of the states also lead the development and implementation of a number of policies on a regional and global scale. International organizations have intra-regional and trans-regional effects within the scope of regionalization activities. This study will be compared within the framework of Asian-based APEC and ASEM decision-making structures, which carry out interstate cooperation operations in Asia and Europe, with the goal of revealing various applications at the regional scale. The extent to which these two international organizations make decisions, the types of decisions that are made, and the existence of follow-up and sanction procedures during the implementation phase of decisions made at the member, regional, and global levels were all assessed.

KEYWORDS

Regionalism, Decision-Making Process, APEC, ASEM

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
31.10.2021	15.03.2022
Atıf	Hakses, H. (2022). Karar Alma Mekanizmaları Açısından Bölgesel ve Bölgeler Ötesi Örgütlerin Karşılaştırmalı Analizi: APEC ve ASEM Örneği. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 104-113.

GİRİŞ

Uluslararası Politik Ekonomi alanında incelenen bölgeselleşme çalışmalarının özellikle geçtiğimiz son çeyrek asırda yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Bölgesel ölçekte var olan sosyal, tarih, politik ve ekonomik alanlardaki farklılıkların karşılıklı etkileşim ile bölgesel anlamda faaliyette bulunan uluslararası örgütlerin gündemlerini etkileme potansiyeli bulunmaktadır. Bölge içi, bölgeler arası ve bölgeler ötesi formlarında kategorize edilebilecek olan örgütler zaman zaman ortak platformlarda da politika geliştirme süreçlerine dahil olmaktadır. Bölgesel ve bölgeler ötesi ölçekte faaliyet gösteren örgütlerdeki karar alma sürecini kabaca kapsamlı bilgi aktarım mekanizmalarının karar vericilere ulaşmasını ve bilgilerin değerlendirilip karara bağlanması şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu süreçte yer alan hükümetler ve sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerin kararları etkileme potansiyeli de bulunmaktadır.

Allison tarafından geliştirilen karar alma sürecinin kavramsal analizinde karar alıcıların rasyonel davranışları dikkate alınmakta buna ek olarak kurumsallaşma kültürünün yerleştiği yapılarda organizasyonel model ile bürokratik model çerçevesinde analizler yapılmaktadır. Kararların değerlendirilme aşamasında yönetim sistemlerine göre değişiklik gösteren yapılarda baskın lider, grup veya koalisyon olarak farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Literatürdeki çalışmaların çoğunluğunun Batı merkezli (özellikle Amerika Birleşik Devletleri özelinde) olduğu gerçeği düşünülürse kavramsal çerçevenin bu ekseninde geliştirildiğini söylemek mümkündür. Ancak yönetim sistemi ve sosyo-kültürel farklılıklar göz önünde bulundurularak diğer bölgelere göre karar alma süreçlerinin uyarlanması, bölgesel anlamda daha doğru analizlerin yapılmasına da imkan tanyacaktır.

Uluslararası alanda devletlerin bir araya gelerek oluşturdukları devlet üstü yapılar, devletler arasında var olan ekonomik, politik, kültürel vb. ilişkilerin kurumsallaştırılması ile daha hızlı ve etkili sonuçlara ulaşmak amacıyla ortaya çıkmaktadır. Bu devlet üstü/uluslararası kuruluşlarda yapıları itibariyle uygulamaya koymak istenilen politikaların tartışıldığı/hazırlanmış mutfak kısmı olarak tabir edilebilecek karar alma mekanizmalarında farklılıklar bulunmaktadır. Politika oluşturma sürecinde kurumsallaşma kültürünün etkileri, nihai kararların hızlı bir şekilde alınmasında ve üye devletler arasında alınan kararları uygulama aşamasında yaptırım mekanizmalarının varlığı gibi konularda karşımıza çıkmaktadır. Üye devletler arasında oy birliği esasının aranması, üye sayısının az veya fazla olması, alınan kararların yaptırımını kolaylaştırmak maksatlı hukuki dayanakların bulunması gibi faktörler karar alma ve uygulama mekanizmalarının başlıca farklılıkları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada bölgeselleşme çalışmalarında uluslararası organizasyonların etkinliğine yönelik literatür boşluğundan yola çıkarak Asya merkezli oluşturulan Pasifik ve Avrupa gibi farklı bölgelerle bölgesel işbirliği faaliyetleri yürüten APEC ve ASEM'in karar alma mekanizmaların karşılaştırılması yapılmıştır. İlk kısımda APEC'in ortaya çıkışı ile başlıca faaliyetlerinden bahsedilerek kurumsal yapısı üzerinde durularak karar alma sürecinde hangi aktörlerin yer aldığı incelenmiştir. İkinci kısımda ise ASEM'in kuruluşu ile kurumsallaşma çabalarının ekseninde ne tür kararlar aldıkları ve süreçteki aktörlerin rolleri üzerinde durulmuştur. Sonuç ve değerlendirme bölümünde de APEC ve ASEM arasındaki yapısal farklılıklar ile karar alma süreçlerinin analizi yapılmıştır.

1. LİTERATÜR ÖLÇEĞİNDE KARAR ALMA SÜRECİ

Karar alma süreci, karar birimi kuramı çerçevesiyle uluslararası alanda aktörler olarak kabul edilen devletlerin karşılaştıkları durumlar/krizler veya uygulamaya koymak istedikleri politikalarını sergilemek için eldeki bulguların analizi neticesinde hangi seçeneklerin ne yönde yansımaları olacağı ihtimallerini düşünerek hareket edilmesini/uygulamaya geçilmesini içeren teorik bir çıkarsamadır (Hermann, 2001).

Morgenthau tarafından karar alma sürecinde yer alan aktörlerin karşılaşılan durumla ilgili olarak rasyonel ölçütler ve süreçlerin uygulandığı düşüncesiyle 'bütün karar vericilerin birbirinin benzeri' olduğu savunulmaktadır (Morgenthau, 1978). Bu çerçevede karar alma sürecinde yer alan aktörlerin eldeki veriler doğrultusunda en makul durumu tercih edecekleri yaklaşımı da Rasyonel Aktör Modelini ortaya çıkarmıştır (Allison, 1971).

Rasyonel Aktör Modeli uluslararası alanda yaşanan gelişmeleri analiz ederken aktörlerin karşılaşılan durumda cüzi bir düzeyde yanlış algılamalar olsa da genel itibariyle 'tam ve doğru' anlaşıldığını öngörmektedir. Dolayısıyla aktörlerin çıkar ve hedeflerinin önceden bilinmesiyle ne yönde kararlar alacaklarının da bilinebileceği savunulmaktadır. Öz itibariyle Rasyonel Karar Alma, çeşitli seçenekler arasında karar vericiye en uygun faydanın sağlanacağı durumun tercih edilmesidir (Allison, 1971). Rasyonel Aktör Modelinde süreç sırasıyla; problemin tanımlanması, hedeflerin tanımlanması, konu hakkında yeterli bilginin toplanmaya devam edilmesi, alternatiflerin belirlenmesi için durum analizinin yapılması, en uygun seçeneğin

tercih edilmesi ile uygulama kısmına geçilip izleme ve değerlendirme aşamalarını içermektedir (Mintz ve De Rouen, 2010).

Ancak; Allison, karar alma sürecinin analizinde Rasyonel Aktör Modeli'nin yetersiz kalacağını, iki modelin daha dikkate alınması gerektiğini, bunların; Organizasyonel/Kurumsal Süreç Model ve Bürokratik Model olduğunu öne sürmektedir (Allison, 1971).

Organizasyonel Model, kurumsal yapının işleyişinde uygulanmış belirli kriterlerin kalıplaşmaları neticesinde bir kurumsal kimliğin oluşması ile meydana gelen olası durumlara öngörülebilir muhtemel tepkilerin verileceği düşüncesini içermektedir. Kurumsal kimliğin zamanla yerleşmiş olmasından dolayı karar verme sürecine giden aşamada uygulanan kriterlerle yetki ve sorumluluğun paydaşlar arasında dağılması ile genel amaçlara uygun, daha geniş katılımlı ve tutarlı bir kararın verileceği savunulmaktadır (Allison, 1971).

Üçüncü model olan Bürokratik Model'de ise, yukarıda bahsedilen her iki modelde olduğu gibi alınan kararların uygulayıcısı konumda yer alan aktörlerin tamamen bürokratik yapı içerisinde olmaları nedeniyle bu yapıda yer alan bireylerin de karar alma sürecine etkileri olduğu dile getirilmektedir (Allison, 1971). Dolayısıyla bürokratik yapı içerisinde karşılıklı çıkarların olması durumunda kurumsal olarak sergilenmesi muhtemel yaklaşımların/politikaların bir nevi rasyonel yaklaşımların rafa kalkabileceği ihtimalinin de karar alma sürecine doğrudan bir etkisinin olacağı imkan dahilindedir. Allison'a göre karar alma süreci analiz edilirken sağlıklı sonuca ulaşabilmek için bu üç modelin de bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir.

2. METODOLOJİ

2.1. Kavramsal Çerçeve

Uluslararası İlişkiler disiplininin alt çalışma alanlarından olan politik ekonomi literatüründe bölgeselleşme faaliyetlerine yönelik küresel güçlerin geliştirmiş olduğu politikalara alternatif bir model önerilerinde bulunan yükselen güçler ekonomik anlamda bölgesel faaliyetlerini geliştirebilecekleri bir takım organizasyonlar kurmuşlardır. Küresel anlamda ekonomik düzenin inşasında köklü kurumlar olan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (DB) ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi kurumlar ticaretin geliştirilmesi ve ekonomik kalkınmanın sağlanması ile dünya refahını artırıcı politikaları önermiş olsalar da uygulama mekanizmalarında bölgesel dinamiklere göre farklılıkların ortaya çıkması uluslararası kurumların yetersizliğini gündeme getirmiştir. Bu noktada bölgesel ölçekte faaliyet gösteren organizasyonların daha etkin mekanizmalar inşa edebileceği düşüncesi kabul görmüştür.

Köklü uluslararası örgütlerin kendilerini kurumsal anlamda yenilemesinin gerekliliği tartışılırken bölgesel ticari faaliyetlerin gelişimine zemin hazırlayan ekonomik işbirliği organizasyonlarının sayısı da son 15-20 yılda hızla artmıştır. Ekonomik çıkar merkezli bir araya gelen devletlerin inşa ettiği organizasyonlara yönelik yapılan araştırmaların literatürü akademik açıdan gün geçtikçe artmaktadır. Öte yandan bu organizasyonların coğrafi ve yapısal anlamdaki farklılıkların zamanla nasıl geliştiği bölgesel çalışmalar literatürü için oldukça ilgi çekici bir unsurdur.

Çalışmada Asya bölgesi merkezli olup bölgesel ölçekte faaliyet gösteren uluslararası kuruluşların karar alma mekanizma süreçleri ile bu süreçlerdeki yapılan uygulamaların karşılaştırmalı analizi yapılacaktır. Bölgesel farklılıkların örgüt kültürleri üzerine olan etkileri karşılaştırılarak değerlendirilecektir.

2.2. Araştırma Sorusu

Çalışmanın odak noktası bölgesel ölçekte faaliyet gösteren organizasyonların dönemsel olarak gündemlerinin hangi alanlarda olduğunu cevaplamaktır. Bu kapsamda çalışmada;

- Dünya siyasetinde bölgesel örgütlerin ne derece etkin olduğu? Örgütlerdeki karar alma mekanizmalarının hangi model çerçevesinde değerlendirilebileceği?
- Bölgesel ölçekte faaliyet gösteren APEC ve ASEM'in gündemlerinde dönemsel olarak hangi konular daha çok ön plana çıkmıştır?
- Bölge merkezli uluslararası kuruluşlarda üye devletlerin karar alma mekanizmalarındaki rollerinin neler olduğu?
- Organizasyonlardaki yapısal farklılıkların alınan kararları hangi yönde etkilediği ve kurumsallaşma süreçlerinin hangi seviyede olduğu sorularına cevap aranmaktadır.

3. APEC'İN GELİŞİMİ

1989 yılında Canberra'da kurulan Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC), Asya Pasifik bölgesinin artan karşılıklı bağımlılığını kurumsallaştırmak amacıyla kurulmuş ekonomik bir forumdur. 90'lı yılların başlarında Avustralya ve Japonya Asya Pasifik bölgesinin yükselen merkezi olarak görülmekteydi. APEC'in kurucu üyeleri arasında Avustralya ve Japonya'ya ek olarak; ABD, Brunei, Endonezya, Filipinler, Güney Kore,

Kanada, Malezya, Singapur, Tayland ve Yeni Zelanda yer almaktadır. 1991’de Çin Halk Cumhuriyeti, Hong Kong- Çin, Taipei- Çin, 1993’te Meksika ve Papua Yeni Gine, 1994’te Şili, 1998’de Peru, Rusya ve Vietnam APEC’e katılmışlar ve APEC toplamda 21 üyeye yükselmiştir (Cooper and Stubbs, 2017).

APEC’in üye sayısında yaşanan artışla birlikte kurumsal altyapıların genişletilmesi çalışmaları da hızlanmış, 1990’ların sonlarına doğru otuzdan fazla bakanlar düzeyinde ve üst düzey toplantılar yapılmıştır. Bütçe ve yönetim, ekonomik ve teknik işbirliği, tarımsal teknik işbirliğinden telekomünikasyona kadar birçok konuda uzman gruplar arasında örgütsel yapının genişlemesinde çalışmalar yapılmıştır (Ravenhill, 2001: 219).

APEC’in pasifikteki üyeleri olan Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın daha çok piyasa odaklı olmaları ile bölgesel ekonomik entegrasyonun sağlanmasında en iyi seçeneklerin neler olduğu konusunda üyeleri yasal olarak bağlayıcı, uygulanabilir ve kapsamlı anlaşmalar yapılması gerektiği yönündeki görüşlerini yansıtmaları neticesinde 1993’teki Liderler Zirvesinde APEC’in üç ana başlığı ortaya çıkmıştır. Bunlar; ticaret ve yatırım liberalizasyonu, ekonomik ve teknik işbirliği olarak belirlenmiştir. Belirlenen konular üzerinde müzakerelerin yürütülmesi için normlar oluşturularak kurumsallaşma hızlandırılmıştır. Üye devletler arasında ekonomik kalkınmışlık seviyelerindeki farklılıklar da göz önüne alınarak gelişme yolunda olan ekonomilerin ihtiyaçlarına da ağırlık verilme gayretinde olunmuştur. Ayrıca APEC bünyesinde diyalog açma, fikir birliği oluşturma ve tüm üye ülkelerin görüşlerine saygı duyma taahhüdünde de bulunulmuştur (APEC, 1991; Bisley, 2012; Ravenhill, 2001).

Avustralya’nın girişimleri ile başlayan APEC’in, ilk zirve toplantısı 1993 yılında Seattle’da gerçekleştirilmiştir (Köllner, 2000). 1994 yılındaki Endonezya zirvesinde endüstriyel açıdan gelişmiş APEC üyeleri 2010 yılına kadar ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla bildiri yayınlamışlardır. Ancak kısa bir süre sonra üye ülkelerin iç politik tartışmalarında bu liberalizasyon çalışmaları sorgulanmaya başlanmıştır. Çin, Japonya ve Güney Kore tarım sektörünü bu çalışmalarının dışında tutulması gerektiğini ifade etmişlerdir. Öte yandan ABD kongresi de ABD şeker endüstrisine destek vermiş, Malezya, ticaret liberalizasyonundaki gelişmelerin yüksek teknoloji endüstrilerindeki teşvikleri etkilemeyeceğini dile getirmiştir (Ravenhill 1995: 1).

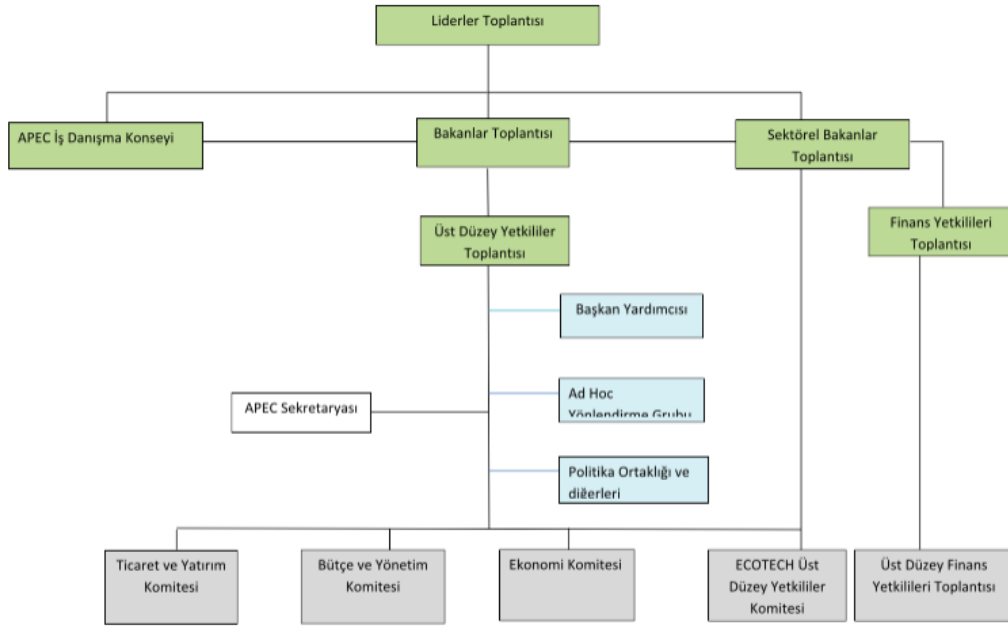
Bu farklı yaklaşımlar zirvede alınan kararların uygulama süreci içerisinde üye devletlerin iç politikalarındaki tartışmalarla farklı sonuçlar doğurabileceğini APEC örneğinde göstermektedir. 1990’lı yıllarda 12 üyesi bulunan APEC’in 1998 yılında hızlı bir şekilde 21 üye ülkeye yükselmesi, zirve toplantılarında karar verme konusundaki yönetim kurullarından olan konsensüsün sağlanmasını giderek zorlaştıran bir etken olmuştur (Cooper and Stubbs, 2017).

Başlangıçta Asya Pasifik bölgesindeki ekonomik işbirliği için Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) bir model alınarak kolaylaştırıcı olarak planlanan APEC’de, 1991’de Çin’in üyeliği ile ekonomik yapısına ek olarak siyasi dengeleme olmuştur. Ancak Tiananmen Katliamı ile uluslararası arenadaki etkileri nedeniyle Çin’in üyeliğini sağlamada başarısız olmuştur. Resmi olarak Tayvan’ı devlet statüsünde tanımayan Çin, APEC üyeliğini de istemeyerek gönülsüz olarak onaylamış, Tayvan’ın uluslararası statüsünü yükseltmekle sonuçlanabilecek her durumu engelleme girişiminde bulunmuştur. Bu bağlamda APEC zirvelerinin bir anlamda örtülü olarak siyasi ve güvenlik gündemi de var olagelmıştır (Maull and Okfen, 2006: 220).

3.1. APEC Yapısı ve Karar Alma Mekanizması

APEC’in karar alma mekanizması dört ana seviyede faaliyet göstermektedir. Bunlar; Ticaret ve Yatırım Komitesi (CTI), Üst Düzey Yetkililer Toplantısı (SOM), Bakanlar toplantısı (yıl ortası Ticaret Bakanları, yıl sonu Ticaret ve Dışişleri Bakanları) ve APEC Ekonomik Liderler Toplantısı (AELM)’dir.

Şekil 1: APEC Yapısı

APEC bünyesinde CTI düzeyindeki yetkililerin bazı gruplarından çalışma yapılması istenir daha sonra bu çalışmalar değerlendirilmek üzere SOM'a gelir. CTI çalışmalarını yürütürken APEC Sekreteryası da üye ülkelerden çıkan çeşitli önerileri derlemek ve düzenlemek için çağrı yaparak koordinasyonu sağlar. Genellikle yıllık düzenlenen Ticaret Bakanları toplantılarından önce iki CTI ve iki SOM toplantısı yapılmaktadır.

SOM toplantılarında geçmiş Liderler Toplantısındaki alınan kararların nasıl uygulanacağı belirlenmektedir. Aynı zamanda CTI başkanının davet edildiği SOM toplantılar, yeni fikirlerin geliştirilmesi ve Liderler Toplantısından önce üye devletlere bilgilendirmelerin yapılması noktasında önemlidir. Bu süreçte SOM başkanı toplantılar arasında önemli üyeleri de sık sık ziyaret eder. Böylelikle Ticaret ve Dışişleri Bakanları Toplantısında üyeler arasında büyük çatışmalardan kaçınmak amaçlanmakta, konsensüsün sağlanmasına aracılık edilmektedir. Ticaret Bakanları Toplantısından sonra üçüncü bir SOM toplantısı yapılarak kilit ülkelere ziyaretler gerçekleştirilmekte Liderler Toplantısına hazırlık yapılmaktadır (Damond, 2003).

4. ASEM'İN GELİŞİMİ VE YAPISI

1996 yılında Asya ve Avrupa arasındaki işbirliğini artırmak amacıyla kurulan Asya-Avrupa Toplantısı (ASEM), 21 Asya, 30 Avrupa ülkesi ve Avrupa Birliği ile ASEAN Sekreterliği'nin katılımıyla toplamda 53 üyeli bir yapıya sahiptir. Sekreterlik yapısı bulunmayan ASEM, siyasi diyalogu teşvik eden, ekonomik işbirliğini güçlendirerek karşılıklı çıkarların korunmasını hedefleyen bir işbirliği forumudur. İki yılda bir zirve toplantılarının yanı sıra, bölge uzmanları düzeyinde tematik çalışmalar gerçekleştirilerek, ekonomik işbirliği, insan hakları, hukukun üstünlüğü, sürdürülebilir kalkınma ve kültürlerarası diyalog konularına ağırlık verilmektedir. Temelde Asya ve Avrupa kıtaları arasındaki işbirliğini artırmak amacıyla hükümetler arası bir oluşum olan ASEM, katılımcı devletlerin ortak çıkarları üzerinde ekonomik, politik, sosyal, kültürel ve eğitim konuları çerçevesinde faaliyetlerde bulunmaktadır.

Tarihsel açıdan bakıldığında Asya - Avrupa Toplantısı (Asia Europe Meeting-ASEM) ilk olarak 1994 yılında Singapur'un eski Başbakanı Goh Chok Tong'un girişimi ile başlatılmıştır (Camroux, 2006:5). Avrupa Birliği ile ASEAN arasındaki var olan ilişkilerin güçlendirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla oluşturulan, AB'nin de bu girişime olumlu yaklaşması ile ilk resmi toplantı, 1996 yılında 15 AB üyesi ve 7 ASEAN üyesi ile Çin, Japonya, Güney Kore ve Avrupa Komisyonu'nun katılımıyla faaliyete geçmiştir.

Avrupa açısından bakıldığında ASEM'in ortaya çıkmasının nedenleri arasında Avrupa Birliği'nin 'Yeni Asya Stratejisi' kapsamında Asya coğrafyasına daha geniş kapsamlı yaklaşmak için ASEM'i bir dış politika aracı olarak görmek istemesi ile birlikte ASEAN'la ilişkilerini güçlendirmek istemesi de yer almaktadır (EC, 1994). Avrupa Birliği'nin Asya'da nüfuz ve varlık elde etmek için ASEAN'la ilişkilerini güçlendirmek istemesinin yanı sıra özel ilgi duyduğu üç Asya ülkesi olan Çin, Japonya ve Güney Kore'yi de ASEM kapsamına dahil ederek oluşumun etki alanını genişletmeyi hedeflemiştir.

Asya açısından ASEM'in oluşturulmasındaki itici güçler arasında ASEAN ile AB arasındaki ilişkilerin farklı bir platformla da genişletilerek Avrupa'ya ulaşan yeni bir kanal ile gelişmeye katkı sağlayarak iki bölge arasında bir köprü oluşturma düşüncesi yer almıştır. Bu sayede ASEAN ile AB arasında uyumlaştırmalar yapılması planlanmıştır. İkili bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesinin yanı sıra Çin, Japonya ve Güney Kore, Avrupa pazarına ASEM vasıtasıyla rahat ulaşmakla birlikte ülkeler Avrupa'daki pazarını genişletme fırsatı yakalamışlardır. Aynı zamanda Avrupalı yatırımcılar da Çin, Japonya ve Güney Kore'ye varlıklarını taşıma imkanı bulmuştur (Pakpahan, 2010).

15 AB ülkesi ile ASEAN+3 ülkelerinin katılımıyla ilk toplantısını Mart 1996'da Tayland'da gerçekleştiren ASEM, farklı kıtalardaki insanlar arasındaki ilişkileri zenginleştirmek ve Avrupalı yatırımcılara bilgi sağlamak amacıyla Asya-Avrupa Vakfı ile Asya Yatırım Programı'nın kurulması kararını almıştır (Kettunen, 2004: 314). Avrupalı devletler ilk ASEM toplantısında Asya'daki insan hakları ihlalleri konusundaki endişelerini gündeme getirme gayretinde iken Asya ülkeleri daha çok ekonomik meselelerin görüşülmesini istemişlerdir (ASEM, 1996).

1998 yılında Londra'da gerçekleştirilen ikinci ASEM toplantısında 1998'deki Asya Finansal Krizinden kurtulmak için uğraşan Endonezya, Tayland ve Güney Kore gibi Asya ülkelerine yardım edilmesi kararlaştırıldı. Bu kapsamda ASEM Vakıf Fonu ile Yatırım Teşvik Eylem Planı oluşturuldu. İlk toplantıda olduğu gibi Avrupalı devletler Çin'deki Tiananmen Meydanı ile Endonezya'daki Doğu Timor olayları üzerinden insan hakları konularını ASEM zirvesinde tekrar gündeme getirmiştir (ASEM, 1998).

Ekim 2000'de Seul'de gerçekleştirilen üçüncü ASEM toplantısında ana gündem aynı yıl düzenlenen Kuzey ve Güney Kore arasında diyalog ve barış süreci uzlaşması konusunda olmuş, Kore yarım adasındaki Barış Dostlar Bildirgesi de ASEM tarafından kabul edilmiştir (Foreign Ministry of Republic Korea, 2000). Ayrıca nükleer silahların kontrolü, Birleşmiş Milletlerin reformu ve kalkınma gündemine bağlılık ile ticaret, yatırım, bilgi, iletişim ve teknoloji gibi alanlarda işbirliği yapılması ASEM liderleri tarafından toplantıda kabul edilmiştir (ASEM, 2000).

11 Eylül 2001'de yaşanan terör saldırısından bir yıl sonra Ekim 2002'de Kopenhag'da düzenlenen Dördüncü ASEM toplantısının gündemi terörle mücadele konusunda olmuştur. Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Turu müzakerelerini desteklediklerini ve çok taraflı ticaret sistemi geliştirmeyi kabul ettikleri ASEM liderleri, Asya ile Avrupa arasında uygarlık ve kültürel diyalogların oluşturulması ile kıtalar arasındaki teknolojik farklılıkların azaltılmasında ortak çalışma taahhüdünde bulunmuşlardır (ASEM, 2002).

2004 yılında genişleme sürecine başlayan ASEM, Vietnam'da düzenlenen beşinci toplantısında Myanmar, Kamboçya ve Laos'u üyeliğe kabul etmiştir. Ayrıca ASEM ülkeleri Avrupa Birliği'nin genişleme projesini de desteklediklerini açıkladılar. Dolayısıyla Çek Cumhuriyeti, Estonya, Kıbrıs (Güney Kıbrıs Rum Yönetimi), Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya ASEM'in yeni üyeleri olmuşlardır. Toplantıda Avrupalı devletler Myanmar'da tutulan Aung San Su Kyi özelinde insan hakları ihlalleri üzerinde durmuşlardır. Ayrıca 2020'de kurulması planlanan ASEAN Topluluğu'na destek verdiklerini açıklayan ASEM liderleri Asya ile Avrupa arasında daha yakın ekonomik işbirliğinin kurulmasına karar vermişlerdir (ASEM, 2004).

2006 yılında Helsinki'de düzenlenen altıncı ASEM toplantısında siyasi ve ekonomik konularında ana gündem oluşturulmuştur. Siyasi gündemde, Myanmar'da demokrasinin geliştirilmesi ve insan haklarındaki ihlallerinin çözümünde Birleşmiş Milletler ile ASEAN'ın bir yol haritası uygulamasının geliştirilmesini desteklemişlerdir. Ayrıca İran ile Kuzey Kore'nin nükleer krizlerini çözmek adına diyalog mekanizmasının kullanılması kabul edilmiştir. Ekonomik gündemde ise 2005'teki Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Toplantısı ile gelecekteki müzakerelerin destekleneceğini taahhüt etmiştir (ASEM, 2006).

Yedinci ASEM toplantısı Ekim 2008'de Pekin'de gerçekleştirildi. Bu toplantıda Bulgaristan, Romanya, Moğolistan, Pakistan ile ASEAN Sekreterliği ASEM'in yeni üyeleri olmuşlardır. Toplantıda 2008 küresel finans krizinin ağır etkilerine karşı işbirliğinin güçlendirilmesi konusu gündeme gelirken, İran ve Kuzey Kore'ye nükleer programlarını sonlandırmaları dile getirilerek 2010 yılında sona erecek Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Kalkınma Gündemi ile ilgili müzakerelerin sonuçlandırılması konuları üzerinde durulmuştur. Ayrıca çevrenin korunması, enerji güvenliği ile sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve ASEM Ekonomik Ortaklığı Hanoi Deklarasyonu çerçevesinde Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik ilişkilerin iyileştirilmesi de toplantının gündemi arasında yer almıştır (ASEM, 2008).

Büksel'de 2010 yılında düzenlenen sekizinci ASEM toplantısında, Avustralya, Rusya ve Yeni Zelanda yeni üye olarak kabul edilmiş, üye sayısı 48'e yükselmiştir. Toplantıda küresel ekonomik yönetim geliştirilmesinde aktif rol almayı, finans sektöründe reform ile G-20'yi ve Finansal İstikrar Kurulu'nun şeffaflığını güçlendirme konusunda teşvik edeceği konuları görüşülmüştür. Ayrıca üyeler arasında

koordinasyon mekanizmasının geliştirilmesi de alınan kararlardaki uygulamaların teşviki konusunda istekliliğin göstergesi olmuştur (ASEM, 2010).

2012 yılındaki Vientiane'deki dokuzuncu ASEM toplantısında Bangladeş, İsviçre ve Norveç ASEM üyeliğine kabul edilmiştir. Toplantıda üye ülkeler arasında sosyo-kültürel işbirliği ile ASEM'in gelecekteki durumu konuları görüşülürken, Asya - Avrupa Halk Forumu, Asya Avrupa Parlamento Ortaklığı Toplantısı ve Asya Avrupa İş Forumu da düzenlenmiştir (ASEM, 2012).

İtalya'nın Milan kentinde Ekim 2014'te düzenlenen onuncu ASEM toplantısında Avrupa'dan Hırvatistan, Asya'dan Kazakistan ASEM üyeliğine kabul edilmiş ve üye sayısı 53'e yükselmiştir. Büyüme, güvenlik, ortaklık ve sorumlulukların dile getirildiği toplantıda, insan haklarının geliştirilmesi ve korunması, ekonomik kalkınma için yapısal reformların sürdürülmesi, güvenlik bağlamında da gıda, deniz, nükleer ve sosyal açıdan bölgesel güvenlik mimarisine katkı yapılmak istendiği vurgulanmıştır (ASEM, 2014).

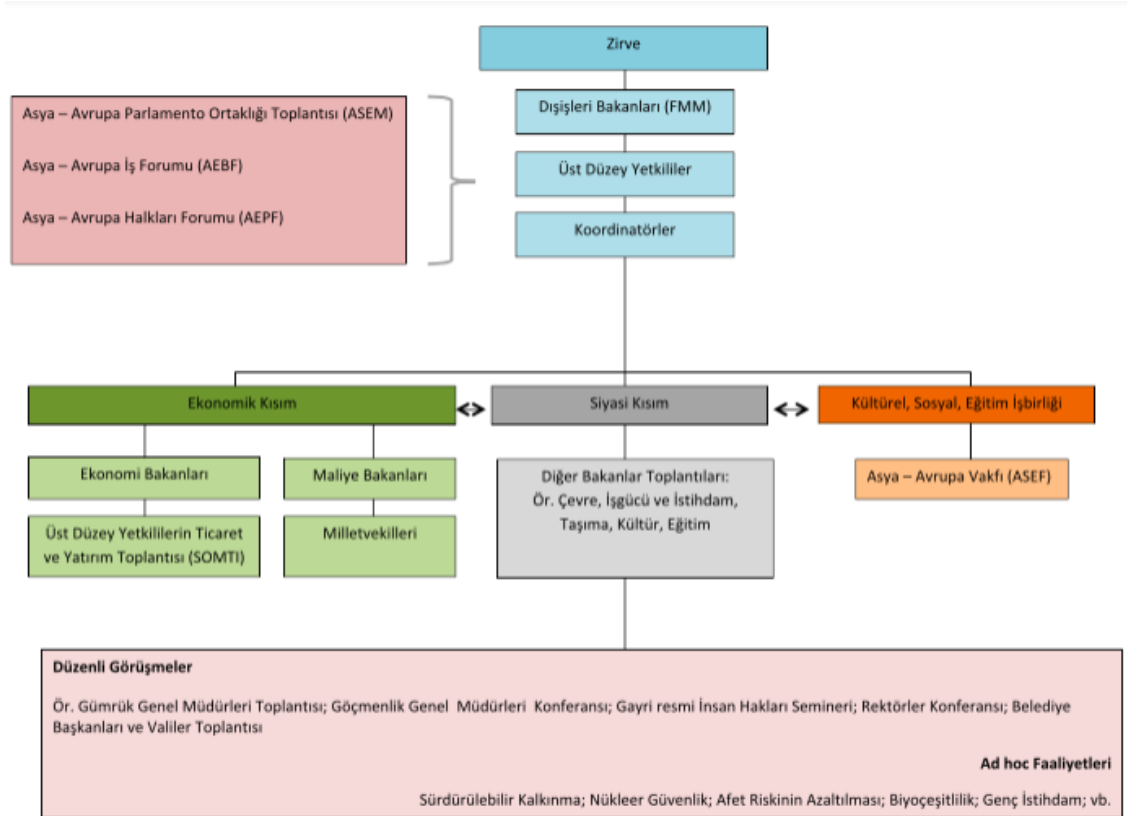
On birincisi Temmuz 2016'da Ulanbatur'da düzenlenen ASEM toplantısında, ASEM'in 20 yılı üzerinde değerlendirmeler yapılarak devamlılığı için daha fazla karşılıklı yarar sağlayan ortaklık ve işbirliğinin sürdürülmesi liderler tarafından ifade edilmiştir (ASEM, 2016).

4.1. ASEM'in Yapısı ve Karar Alma Mekanizması

ASEM'in bünyesinde Ekonomik, Politik ve Sosyal- Kültürel- Entelektüel olmak üzere üç kısım bulunmaktadır. Politik kısımda, küresel çevre sorunları, göç akımlarının yönetimi, insan hakları, kadın ve çocukların refahı gibi iki kıtayı da etkileyen önemli konular yer almakta terörle mücadele, uluslararası güvenlik tehditlerine karşı ortak yanıt verilmektedir.

Ekonomik kısımda, büyümeyi ve istihdamı teşvik etmek, küresel mali konularda işbirliğini artırmak, öncelikli sanayi sektörlerinde diyalog geliştirerek iki bölge arasındaki bağlantı teşvik edilmektedir. Sosyal, Kültürel, Entelektüel kısımda ise eğitim, sosyal koruma ve istihdam konularında iki bölge arasında geniş bir yelpazede geliştirilmiş temaslar ile kültürel mirasın korunması için işbirliği zemini oluşturulmaktadır (ASEM, 2017).

Şekil 2: ASEM'in Yapısı

ASEM'in karar alma mekanizmasında Zirveler, Bakanlar Toplantısı, Üst Düzey Yetkililer Toplantısı yer almaktadır. Zirve Toplantılarına, Avrupa ve Asya ülkelerinin devlet ve hükümet başkanları, Avrupa Konseyi

ve Avrupa Komisyonu Başkanları ile ASEAN Genel Sekreteri katılmaktadır. Zirveler, her iki yılda bir Asya ve Avrupa'da yapılır. Zirve toplantıları ASEM sürecinde en üst düzey karar verme görevi görmektedir.

Bakanlar Toplantısında üye devletlerin dışişleri, ticaret, eğitim, kültür, çevre, sağlık vb. bakanları konularına göre alanlarında düzenli toplantılar yapmaktadır. Üst Düzey Yetkililer Toplantıları ise, Eğitim için Üst Düzey Yetkililer, Ticaret ve Yatırım Üst Düzey Yetkilileri (SOMTI), Maliye, Gümrük Direktörleri Genel Kurulu gibi konularına göre farklı formatlarda düzenlenmektedir.

ASEM'in daimi Sekreteryası bulunmamaktadır. Dolayısıyla Bakanlar ve Üst Düzey Yetkililerin toplantılarında koordinasyonun sağlanması noktasında ASEAN Sekreteri, ASEAN üyesi olmayan devletleri temsilen bir üye, Avrupa Daimi Harekat Servisi Başkanı ile Avrupa Birliği'nin dönem başkanı koordinatörler kurulunu oluşturmaktadır (ASEM, 2017).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uluslararası örgütlerin bölgeselleşme faaliyetleri kapsamında bölge içi ve bölgeler ötesi etkileri bulunmaktadır. Asya merkezli faaliyetler de bulunan APEC ve ASEM, bölgesel ölçekte incelenmesi gereken önemli kuruluşlar arasında yer almaktadır. Kuruluş yılları dikkate alındığında ASEM'in, APEC'den çok daha genç bir kuruluş olduğunu söylemek mümkündür. Asya ile Avrupa arasında bölgeler arası diyalog kurma fikri 1980'lerde ortaya çıkmıştır. 1990'ların başında düzenlenen Davos'taki Dünya Ekonomi Forumu da bölgeler ötesi diyalogun geliştirilmesine yardımcı olmuştur. APEC'in aksine ASEM'in gündemi kuruluşundan itibaren politik ve güvenlik konularını ve ekonomik işbirliğini içermektedir. Ayrıca ASEM toplumsal düzeyde işbirliğinin oluşturulması yönünde de çalışmalar yapmıştır. Başlangıçta ASEM'in gündemi siyasi tartışmalardan kayda değer ilerlemeler yaşamasa da pratik işbirliği açısından ekonomik ve kültürel konularda daha etkin olduğu görülmektedir. APEC'e benzer şekilde ASEM zirve toplantılarından seminerlere ve atölye faaliyetlerine kadar geniş bir faaliyet alanı bulunurken nihai karar alma mekanizmasındaki hükümetler (liderler, bakanlar, üst düzey yetkililer) arasında da kapsamlı bir işbirliği süreci oluşturulmuştur.

Zirve toplantılarının genellikle belirsiz gündemleri göz önüne alındığında hükümetlerle birlikte lobi gruplarının bu toplantılara katılma nedenleri arasında ikili sorunları çözme fırsatı sunması da yer almaktadır. Zirve toplantılarında alınan kararlar oy birliği ile alınmasına rağmen uygulama sürecinde yaptırım mekanizmalarındaki eksiklikler, üye devletler arasındaki ikili anlaşmalar en azından somut sonuçlara ulaşmaya yardımcı olmaktadır.

ASEM'de AB ve üyesi ülkeler, ASEAN Sekreteryası ve üye ülkeleri, Çin, Japonya, Güney Kore, Rusya, Moğolistan, Avustralya gibi çok farklı ölçekte üyenin bir arada yer alması ile bu farklı yapıya sahip olan üyeler arasında kolektif bir konumun oluşturulmasında, tutarlılığın sağlanmasında güçlük çekilmektedir.

ASEM'in faaliyetlerinde, üye ülkeler, devlet başkanları, bürokratlar, sivil toplum kuruluşları, akademisyenler, sanatçılar gibi bir çok aktör yer almaktadır. Fakat ASEM, kurumsal mekanizmalarının işlevsizliği, kurallar bütünü ve düzenlemelerindeki aksaklıklar nedeniyle eksik kurumsallaşmış bir bölgeler arası işbirliğidir. ASEM, Avrupa Birliği'ndeki örnek gösterilebilecek kurumsallaşmanın Asya ülkelerinde hissedilen eksikliğini gidermek amacıyla kurulmuş bir forumdur. Avrupa Birliği'nin de karar alma sürecinin iyileştirilmesi kapsamında ASEM'in kurumsallaşması yönünde destek vermesine karşın Asya ülkeleri tercihini, politika yapımında bir kuruluşa bağlı kalmayıp özgür davranabilmek adına ASEM'in daha esnek yapıda olması yönünde kullanmışlardır.

ASEM'in gündeminin ekonomik konulardan ziyade ağırlıklı olarak siyasi konular olduğunu söylemek mümkündür. Fakat son yıllarda Asya-Avrupa ekonomik işbirliğini desteklemek adına girişimlerde bulunmuştur. Bu girişimlere rağmen ASEM, ekonomik meselelere tam anlamıyla odaklanmamaktadır. Bu nedenle iki bölge arasında ekonomik ilişkileri geliştirebilecek bir mekanizmanın eksikliği hala hissedildiği söylenebilir.

Karar alma mekanizmaları kapsamında ASEM ve APEC karşılaştırıldığında benzerliklere rastlamak çok mümkün değildir. APEC, oluşumunun ilk yıllarında ekonomik konuları ele almıştır. İlerleyen dönemlerde kapsamını genişleterek terörizm ve çevrenin korunması gibi konuları da incelemeye başlamıştır. ASEM'in yelpazesi ise ele aldıkları konular açısından daha geniştir. ASEM siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, çevre sorunları ve insan hakları gibi konular üzerinde çalışmalar yürütmektedir.

KAYNAKÇA

- Allison, Graham T., (1971). *The Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Glenview, Scott, Foresman and Company.
- APEC (1991). Third APEC ministerial meeting – Seoul declaration, Seoul, Korea, 12–14 November. http://www.apec.org/~/media/Files/MinisterialStatements/Annual/1991/91_amm_jms.pdf
- ASEM (1996). ASEM 1: Chairman’s Statement of the First ASEM Meeting. Available at http://www.aseminfoboard.org/content/documents/chairmans_statement_asem_1.pdf, E.T. 17.12.2017.
- ASEM II (1998). Second Asia-Europe Meeting: Chairman’s Statement, London. Available at http://www.aseminfoboard.org/content/documents/chairmans_statement_asem_2.pdf, E.T. 17.12.2017.
- ASEM (2000). Chairman’s Statement of the Third ASEM Meeting, 20-21 October, Seoul. Available at http://www.aseminfoboard.org/content/documents/chairmans_statement_asem_3.pdf, E.T. 17.12.2017.
- ASEM (2002). ‘Chairman’s Statement of the Fourth ASEM Meeting’, 22-24 September 2002, Copenhagen. Available at http://www.aseminfoboard.org/content/documents/chairmans_statement_asem_4.pdf, E.T. 17.12.2017.
- ASEM (2004). Chairman’s Statement, 8-9 October, Hanoi. Available at http://www.aseminfoboard.org/content/documents/chairmans_statement_asem_5.pdf, E.T. 17.12.2017.
- ASEM 6 (2006). Chairman’s Statement of the Sixth ASEM Meeting, Helsinki. Available at: http://www.asem6.fi/NEWS_AND_DOCUMENTS/EN_GB/1157980831578/_FILES/75889445627169087/DEFAULT/CHAIRMAN_S_STATEMENT.PDF, last accessed on 6 January 2010.
- ASEM (2008). ASEM 7: Chairman’s Statement of the Seventh ASEM Meeting, Beijing. Available at http://www.aseminfoboard.org/content/documents/ASEM7_Chair-Statement.pdf, E.T. 18.12.2017.
- ASEM, (2010). ASEM 8: Chair’s Statement and Brussels Declaration, 4-5 October 2010, Brussels, pp. 1-20. Available at <http://www.asem8.be/sites/default/files/ASEMpercent208percent20Chairpercent20Statement.pdf>, E.T. 18.12.2017.
- ASEM, (2012). The 9th ASEM Summit of Heads of State, 5-6 November 2012, <http://www.aseminfoboard.org/events/9th-asem-summit-asem9>, E.T. 18.12.2017.
- ASEM, (2014). The 10th ASEM Summit of Heads of State, 16-17 October 2014, <http://www.aseminfoboard.org/press/asem10-summit-set-october-2014>, E.T. 18.12.2017.
- ASEM, (2016). The 11th ASEM Summit of Heads of State, 15-16 July 2016, <http://www.aseminfoboard.org/events/11th-asem-summit-asem11>, E.T. 18.12.2017.
- ASEM, (2017). <http://www.aseminfoboard.org/about>, E.T. 22.12.2017.
- Bisley, N. (2012). APEC: Asia-Pacific economic cooperation. In Mark Beeson & Richard Stubbs (Eds.), *Routledge handbook of Asian regionalism* (pp. 350–363). New York, NY: Routledge.
- Camroux, D. (2006) *The Rise and Decline of the Asia-Europe Meeting (ASEM): Asymmetric Bilateralism and the Limitations of Interregionalism*. Centre d’études européennes: Cahiers Européens, p. 5.
- Damond, J. (2003). *The APEC Decision-Making Process for Trade Policy Issues: The Experience and Lessons of 1994-2001*. In R. Feinberg (Ed.), *APEC as an Institution: Multilateral Governance in the Asia-Pacific* (pp. 85-110). ISEAS–Yusof Ishak Institute.
- European Commission (1994). *Towards a New Asia Strategy*, Brussels, 13 July 1994. Available at http://europa.eu/legislation_summaries/external_relations/relations_with_third_countries/asia/r14202_en.htm E.T. 10.12.2017.
- F. Cooper & Richard Stubbs (2017): *Contending regionalisms: hubs and challengers in the Americas and the Asia-Pacific*, *The Pacific Review*, DOI: 10.1080/09512748.2017.1332083
- Gilson, J. (2004). ‘Weaving a New Silk Road: Europe Meets Asia’, in V. Aggarwal and E. Fogarty, *EU Trade Strategies: Between Regionalism and Globalism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, pp. 69-71.
- Hanns W. Maull and Nuria Okfen, (2006), *Comparing Interregionalism, Asia- Pacific Economic Cooperation and Asia Europe Meeting, Interregionalism and International Relations* Edited by Heiner Hänggi, Ralf Roloff and Jürgen Rüländ pp. 220.
- Hermann, M. (2001). *How Decision Units Shape Foreign Policy: A Theoretical Framework*, *International Studies Review*, 3(2), 47-81.
- Holland, M. (2002). *The European Union and The Third World*. New York: Palgrave, p. 59-84.
- Kettunen, E. (2004). *Regionalism and the Geography of Trade Policies in EU-ASEAN Trade*. Helsinki: Helsinki School of Economics, p. 314.
- Köllner, Patrick (2000) *Whither ASEM? Lessons from APEC and the Future of Transregional Cooperation Between Asia and Europe*, *Journal of Current Southeast Asian Affairs*, Volume 19, pp. 425 – 434.
- Ministry of Foreign Affairs and Trade Republic of Korea (2000). *Asia-Europe Meeting, 19-21 October, Seoul*. Available at <http://www.mofat.go.kr/english/regions/intorganization/asem/index.jsp>, E.T. 17.12.2017.
- Mintz ve DeRouen, (2010), *Understanding Foreign Policy Decision Making*, ISBN-13 978-0-511-71254-8 eBook (NetLibrary).
- Morgenthau, Hans J., (1978), *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, Alfred A. Knopf.
- Pakpahan, B. (2010). ‘Contemporary Trans-regional Cooperation between Europe and Asia in a Changing World’, *Journal of Contemporary European Research*. Volume 6, Issue 4, pp. 514-534.

- Ravenhill, John (1995), 'Bringing Politics Back in: The Political Economy of APEC' manuscript of a paper presented at the Third Conference on Economic Cooperation in Asia-Pacific Community, Institute of East and West Studies, Yonsei University.
- Ravenhill, J. (2001). APEC and the construction of pacific rim regionalism. Cambridge: Cambridge University Press.

Çevre Muhasebesi Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi İle İncelenmesi

Examination of Graduate Thesis on Environmental Accounting with Content Analysis

Ela HİÇYORULMAZ *

ÖZ

İnsanların çevreye verdiği zararlar nedeniyle ortaya çıkan felaketler, her geçen gün çevrenin önemini daha da çok arttırmaktadır. Özellikle 2021 yılının ilk 6 ayında Marmara Denizi'nde oluşan müsilaj, yaz aylarında farklı bölgelerde ortaya çıkan orman yangınları ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını çevreyi korumak adına daha çok önlem alınması gerektiğinin göstergeleri olarak kabul edilebilir. Çevre adına alınacak her bir önlemin bir maliyet unsuru oluşturması çevre muhasebesi konusunun da güncel konular içerisinde yer almasını sağlamıştır. İlerleyen zaman dilimi içerisinde de çevreye yapılan yatırımlar artacak ve sürdürülebilirliği için daha çok çaba sarf edilecektir. Bu nedenle "çevre muhasebesi" konusunun her zaman geçerli olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmada da çevre muhasebesi konusunda yeni çalışma yapmak isteyen araştırmacılar için içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu ulusal tez merkezinde erişime açık olan lisansüstü tezler içerisinde "çevre muhasebesi ve yeşil muhasebe" konularında yapılan çalışmalar analize dahil edilmiştir. 1995-2021 yılları arasında 13 doktora 44 yüksek lisans tezine ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

ANAHTAR KELİMELELER

Çevre Muhasebesi, Lisansüstü Tezler, İçerik Analizi

ABSTRACT

The disasters that occur due to the damage caused by humans to the environment increase the importance of the environment day by day. It can be considered as an indication that more measures should be taken to protect the environment, especially, mucilage formed in the Sea of Marmara in the first 6 months of 2021, forest fires in different regions in the summer months and the Covid-19 which affected the whole world. The fact that each measure to be taken on behalf of the environment constitutes a cost element has ensured that the issue of environmental accounting is also among the current issues. In the future, investments made in the environment will increase and more efforts will be made for its sustainability. Therefore, it is thought that the subject of "environmental accounting" will always be valid. In this study, content analysis was carried out for researchers who want to make new studies on environmental accounting. Studies on "environmental accounting and green accounting" among graduate theses that are accessible in the national thesis center of the Higher Education Institution are included in the analysis. 13 doctorate and 44 master's theses were reached between 1995 and 2021. The obtained results are presented in tables.

KEYWORDS

Environmental Accounting, Content Analysis, Graduate Thesis

Makale Geliş Tarihi / Submission Date 16.12.2021	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance 15.03.2022
Atf	Hiçyorulmaz, E. (2022). Çevre Muhasebesi Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi İle İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25 (1), 114-123.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, elahicyorulmaz@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7442-4138

GİRİŞ

İnsanların sağlıklı ve huzurlu bir hayat sürdürebilmesinde buldukları çevrenin etkisi oldukça fazladır. Sanayileşme, nüfus artışı, çarpık kentleşme gibi temel problemler nedeniyle ortaya çıkan hava, su, toprak, gürültü kirliliği, yeşil alanların azalması, asit yağmurları, hayvan ve bitki türlerinin tükenmesi insan hayatını tehlikeye atmaktadır (Hiçyorulmaz, 2015: 9-11). Yaşanan iklim değişikliği de çevresel sorunların artmasına neden olmaktadır. Avrupa Çevre Ajansı'nın 2012 yılında yayınlamış olduğu raporda, Avrupa Birliği (AB)'nde kaydedilen her sekiz ölümden birinin çevre kirliliği ile bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ABD Chicago Üniversitesi'nin yapmış olduğu çalışmada da; 1998-2018 yılları arasındaki veriler incelenmiş ve hava kirliliğinin insan ömrünü dünya genelinde 2 yıl kısalttığı tespit edilmiştir. Yoğun hava kirliliğinin yaşandığı ülkelerde bu sayının 10 yıla kadar çıkabildiği belirlenmiştir (<https://www.dw.com/tr>). Dünya Sağlık Örgütü ise Avrupa'da çevresel kirliliğe bağlı önlenemez ölümlerin yılda 1,4 milyon kişi olduğunu açıklamaktadır (Avrupa Çevre Ajansı, 2020: 59).

Dünya genelinde yaşanan çevre kirliliği ve bu kirliliği önleme çabaları araştırmacıları çevre konusuna yöneltmektedir. Yeşil pazarlama, çevre muhasebesi (yeşil muhasebe), yeşil işletme, yeşil yönetim gibi birçok alanda çevre ve işletme kavramları birlikte incelenmektedir. Bu nedenle işletmelerin çevreyi ne kadar kullandığı ve çevreye verdiği zararın tespit edilmesi işletme politikalarının belirlenmesinde büyük önem taşımaktadır. Çevre ile ilgili varlık tüketimlerinin raporlanması, belgelenmesi ve denetlenmesi konularını çevre muhasebesi ele almaktadır.

Çevre muhasebesi konusunun 1960'lı yıllardan itibaren ele alındığı ancak bu dönemlerde daha çok sosyal muhasebe yönüne değinildiği tespit edilmiştir (Korukoğlu, 2011: 81). 1972 yılında Nordhaus ve Tobin çevresel konuların muhasebe sistemine dahil edilmesi gerektiğini belirterek ilk çalışmaları başlatmışlardır. 1974 yılında ise Norveç Hükümeti doğal kaynak muhasebesi çalışmalarını yürüterek doğal ve çevresel kaynakları korumaya çalışmıştır (Ülkü vd., 2012: 72-75). 1980'li yıllardan itibaren ayrıntılı çalışmalar yapılmış ve çevresel sorunlar muhasebe sistemi içerisinde yer almıştır. 1992 yılında Rio'da yapılan Dünya Zirvesi'nde alınan karar sonrasında 1996 yılında ISO 14000 Çevre Yönetim Standartları yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (<http://www.standartkalite.com>). Literatür incelendiğinde çevre muhasebesi kavramı yeşil muhasebe olarak da adlandırılmıştır (Alagöz ve Yılmaz, 2001: 150). Bu nedenle çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tek bir kavram kullanmak adına "çevre muhasebesi" kullanılmıştır. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi içerisinde yer alan lisansüstü tez çalışmalarında da görüldüğü gibi, çevre muhasebesi 1995 yılından günümüze kadar çeşitli çalışmaların konusunu oluşturmuştur.

Bu çalışmada da, Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi içerisinde yer alan çevre muhasebesi konulu tez çalışmaları incelenerek bu alanda yeni çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara kaynak oluşturması amaçlanmıştır. 1995-2021 yılları arasında yayınlanan yüksek lisans ve doktora tezleri içerik analizi ile incelenmiştir.

1. ÇEVRE MUHASEBESİ

Endüstri 1.0 ile başlayıp Toplum 5.0'in konuşulduğu günümüze kadar teknolojik ve ekonomik gelişmelerle birlikte çevresel problemlerde de artış görülmüştür. Doğanın kendini yenileme hızının üzerine çıkan çevre sorunları, tüm dünyayı etkisi altına almıştır. İşletmeler yasal zorunluluklar, ekonomik faktörler ya da sosyal sorumlulukları nedeniyle çevreyi koruma adına çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Çevre adına yapılan her bir girişim sonucunda oluşan maliyetlerin de muhasebeleştirilmesi gerekmektedir. Bu nedenle çevre muhasebesi kavramı ortaya çıkmıştır.

Çevre muhasebesi, "işletmelerin faaliyetleri sırasında oluşan çevresel maliyetlerin mali tablolarda gösterilerek ilgili kişi ve kuruluşlara raporlar şeklinde sunulması süreci" olarak tanımlanabilir (Hiçyorulmaz, 2015: 50). Çevresel maliyetler ise, işletmelerin çevresel amaç ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşan maliyetler ile çevreye duyarlı işletmelerin üstlenmiş oldukları maliyetlerden oluşmaktadır. (Ulus, 2010: 79). Tek Düzen Hesap Planı'nda Maliyet hesapları 7 Numaralı hesap grubu ile kayıt altına alınmaktadır. Ancak çevresel maliyetlerin kaydedilebileceği bir hesap grubu bulunmamaktadır. Bu nedenle aktif hesapların alt hesapları kullanılarak kayıt altına alınmaktadır. Uluslararası Muhasebe Standartları'nda dolaylı olarak çevre ile ilgili bilgilerin yer aldığı görülmektedir. Örneğin, TMS 16'nın 11. Paragrafında başlangıç maliyetlerinin çevresel nedenlerle edinilebileceğinden bahsetmektedir. TMS 37'nin 19. Paragrafında çevreye gayri kanuni bir biçimde verilen hasarlar sonucunda oluşan ceza ve temizleme maliyetlerinden bahsedilmektedir. Finansal Raporlama Standartlarına uygun hesap planı taslağında ise, 378 ve 478 kodu ile Çevre Düzenleme Karşılıkları Hesapları bulunmaktadır (www.kgk.gov.tr). ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi, ürünün hammaddeden tüketiciye sunulmasına kadar her aşamada çevresel etkilerin belirlenmesi, belirlenen etkiler için gerekli önlemler alınmasını böylece çevreye verilen zararın en aza indirilmesini sağlayan bir standarttır (<https://tse.org.tr>). 5237

sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 181. Maddesinde çevrenin kasten kirletilmesi, 182. Maddesinde ise çevrenin taksirle kirletilmesi halinde yapılacak hükümler yer almaktadır.

Oluşturulan standartlara uymak ya da sosyal sorumluluğunu yerine getirmek isteyen işletmelerin çevre muhasebesi sistemini uygulaması için izlemesi gereken aşamalar şu şekilde sıralanmıştır (Vasile ve Man (2012)'dan aktaran, Çalık, 2019: 25):

- Üst yönetim desteğinin sağlanması,
- Uygulanacak sistemin sınırlarının belirlenmesi,
- İşletmenin çevreye uyguladığı etkilerin tespit edilmesi,
- Çevre üzerinde var olan etki biçimlerinin belirlenmesi,
- Çevresel maliyetlerin tanımlanması,
- Analiz ekibinin toplanması,
- Mevcut muhasebe sisteminin kontrol edilmesi,
- Dikkate alınmamış kar veya tasarruf olanaklarının belirlenmesi,
- Mevcut sistemde değiştirilmesi istenen noktaların tespit edilmesi ve yayınlanması,
- Çevre yönetim muhasebe sisteminin test edilmesi.

Çevre muhasebesini uygulayan işletmelerin kazanacakları faydalardan bazıları şunlardır (Özçelik, 2018: 43):

- İşletmelerin şeffaflığını artırır,
- Yönetimsel riskleri azaltır,
- Rekabet gücünün ve pazar payının artmasını yardımcı olur,
- İşletmenin imajını geliştirebilir,
- Çevresel performansı iyileştirir,
- Kaynakların etkin kullanılmasını sağlar,
- Ürün maliyetlerinin daha doğru belirlenmesine yardımcı olarak, doğru fiyatlandırma sağlar,
- Çevreye duyarlı yatırımcıları işletme bünyesine kazandırır,
- Geleneksel muhasebe uygulamalarının olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yardımcı olur.

Çevre muhasebesi ile birlikte literatürde daha çok çevresel maliyetler ön plana çıkmaktadır. Ancak bunun yanında finansal muhasebe açısından, çevresel etkilerin ölçülmesi, finansal tablolara alma, ekolojik faaliyet raporlarının hazırlanması aşamalarını kapsamaktadır. Yönetim muhasebesi açısından, çevresel maliyetlerin saptanması, çevresel maliyetlerin kontrol edilmesi, fiyatlandırma ve fizibilite çalışmalarını içermektedir. Denetim açısından ise, kanun ve düzenlemelere uyum, iç denetim prosedürleri ve çevresel sorumluluğu ifade etmektedir. Farklı açılardan ele alınan bu konu aynı zamanda bilgi kullanıcıları için de dikkat çekmektedir. Bilgi kullanıcıları; yatırımcılar, hissedarlar, kamu kuruluşları, yöneticiler, devlet ve çevresel örgütlerdir (Dalkılıç, 2015: 71-72).

2. LİTERATÜR TARAMASI

İçerik analizi sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Muhasebe alanında da ulusal ve uluslararası düzeyde içerik analizi yöntemi ile yapılmış çeşitli çalışmalar yer almaktadır. Ancak çevre muhasebesi kavramının içerik analizi ile incelenmesi konusunda literatürde sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılmıştır.

Şentürk ve Fındık (2015), 2006-2014 yılları arasında çevre muhasebesi konusunda yayınlanan bilimsel makalelerin içerik analizini gerçekleştirmiştir. 56 farklı dergi taranarak 40 makaleye ulaşılmıştır. İçerik analizinde, yazarların akademik unvanları ve çalıştıkları kurum, makalelerin bilimsel çalışma yöntemi, konuları, yayımlandıkları yıl ve dergileri, kaynakların dağılımı gibi farklı açılardan incelenmiştir.

Güney (2015), "Kurumsal sosyal sorumluluk bağlamında çevresel faaliyet raporlaması: BİST 100 Endeksinde yer alan şirketler üzerinde bir içerik analizi" başlıklı doktora tez çalışmasında işletmelerin faaliyet raporlarını inceleyerek çevresel bildirimler açısından içerik analizi gerçekleştirmiştir. Çalışma sonucunda, işletmelerin çevresel bildirimlerinin genellikle hiç olmadığı, çevresel bildiri olan işletmelerin ise genel açıklama şeklinde olduğunu tespit etmiştir.

Gavilanes ve Basurto (2015), 2010-2015 yılları arasında yayınlanan çevre muhasebesi konulu çalışmaların analizini gerçekleştirmiştir. Araştırmalarında Google Scholar veri tabanını kullanmışlardır.

Süklüm (2019), yeşil muhasebenin lisans eğitimi müfredatı içerisindeki durumunu içerik analizi yöntemi ile araştırmıştır. Araştırma sonucunda az sayıda, seçmeli ders olarak sadece devlet üniversitelerinde yeşil muhasebe dersinin yer aldığını tespit etmiştir.

Süklüm ve Hiçyorulmaz (2019), İçerik analizi yöntemi ile BİST Sürdürülebilirlik endeksindeki işletmelerin sosyal sorumluluk ve çevre muhasebesi ilişkisini araştırmışlardır. 63 işletme araştırmaya dahil edilmiş, araştırma sonucunda işletmelerin genel olarak çevre muhasebesini uygulamadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Doğan ve Altınkaynak (2019), 1997-2015 yılları arasında muhasebe ve finans alanında yazılmış tüm lisansüstü tezlerin içerik analizini gerçekleştirmiştir. Tez konularına göre dağılımları incelendiğinde çevre muhasebesinin ihtisas muhasebesi içerisinde yer aldığı görülmektedir. İhtisas muhasebesi içerisine; çevre muhasebesi, banka muhasebesi ve devlet muhasebesi dahil edilmiştir. İhtisas muhasebesi konusunda 10 adet yüksek lisans, 3 adet doktora tezi tespit edilmiştir.

3. ARAŞTIRMA

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışma ile çevre muhasebesi konulu lisansüstü tez çalışmaları incelenerek, yeni çalışma yapmak isteyen araştırmacılara kaynak oluşturması amaçlanmıştır.

3.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmada, 1995-2021 yılları arasında, Yüksek Öğretim Kurumu ulusal tez merkezinde erişime açık olan lisansüstü tezler içerisinde çevre muhasebesi ve yeşil muhasebe terimleri ile sınırlandırılmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezlerin incelendiği bu çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi; istatistiksel olarak elde edilen verilerden yararlanılarak araştırmacının sistematik ve tarafsız yorum yapmasını sağlayan bir yöntem olarak kabul edilmektedir (Koçak ve Arun, 2006:22). Bu bilimsel yöntem araştırılan konunun daha yaygın hale gelmesi ve yapılacak araştırmalara kaynak oluşturması nedeniyle tercih edilmektedir. Toplumbilimlerin birçok alanında ve akademik araştırmalarda sıklıkla kullanılan bir araştırma yöntemidir (Çilingir, 2017: 149).

İçerik analizi araştırılan konunun mevcut durumu hakkında özet bilgi elde edilmesini ve eksikliklerin tespit edilerek yeni araştırmalar için fikir oluşturulmasını sağlamaktadır. Halliner'e göre içerik analizi bazı aşamalardan oluşmaktadır. Bu aşamalardan birincisi derlemenin konu, amaç ve araştırma sorularının belirlenmesidir. İkinci aşama, çalışmaların seçilmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasında hangi kuramsal bakış açısının kullanılacağına karar verilmesidir. Üçüncü aşama, tercih edilen çalışmanın türünün ve kaynağının belirlenmesi yer alırken dördüncü aşamada, tercih edilen çalışmanın değerlendirilmesi, analiz edilmesi ve sentezlenmesi bulunmaktadır. Son aşamada ise ortaya çıkan bulgular değerlendirilmektedir. Bu aşamalar dikkate alındığında gerçekleştirilen çalışmaya ait aşamalar şu şekilde sıralanmaktadır;

- 1) Çalışmanın konusunu, Yüksek Öğretim Kurumu ulusal tez merkezinde çevre muhasebesi konulu lisansüstü tez çalışmaları oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı ise, ileride çevre muhasebesi konusunda yapılacak olan çalışmalara kaynak oluşturmaktır. Bu kapsamda araştırma sorularında; üniversitelere göre tez dağılımları, yıllara göre tez dağılımları, araştırmacıların cinsiyetleri, tez danışmanının unvanı, araştırma yöntemi, anahtar kelimeler, ilişkilendirildiği kavramlar ve uygulama alanları yer almaktadır.
- 2) Çalışmada şeffaflık, eşitlik gibi kurumsal bakış açısı uygulanmıştır.
- 3) Çalışmanın kaynağı olarak Yüksek Öğretim Kurumu ulusal tez merkezi kullanılmıştır.
- 4) Çalışmanın değerlendirilmesi ve analizi bulgular kısmında yer almaktadır.
- 5) Bulguların değerlendirilmesi çalışmanın sonuç bölümünde bulunmaktadır.

3.4. Araştırmanın Örnekleme

Bu çalışmada, içerik analizi yönteminde kullanılabilecek örneklem seçim yöntemlerinden birisi olan olasılıklı olmayan amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu nedenle, Yüksek Öğretim Kurumu ulusal tez merkezinde "çevre muhasebesi" ve "yeşil muhasebe" terimleri ile tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sonucunda "çevre muhasebesi" konusunda yapılan 16 doktora, 47 yüksek lisans tezi, "yeşil muhasebe" konusunda 3 yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Ancak erişim kısıtlaması nedeniyle 3 doktora, 3 yüksek lisans tezinin içeriklerine ulaşılamamaktadır. Bu nedenle 6 lisansüstü tez örneklem içerisine dahil edilmemiştir. Araştırmanın örneklem büyüklüğünü 13 doktora, 44 yüksek lisans olmak üzere toplam 57 lisansüstü tez oluşturmaktadır. Anlam karmaşası yaratmaması için yeşil muhasebe kavramı çevre muhasebesi içerisine dahil edilerek tek bir kavram üzerinden araştırmalara devam edilmiştir.

3.5. Araştırmanın Bulguları

Çalışmada elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Lisansüstü tez çalışmalarının yapıllıkları üniversitelere göre dağılımı Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Üniversitelere Göre Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tez Dağılımı

Üniversite	Doktora	Yüksek Lisans	Toplam
Afyon Kocatepe Üniversitesi	1	-	1
Akdeniz Üniversitesi	1	2	3
Anadolu Üniversitesi	1	2	3
Ankara Üniversitesi	1	1	2
Atatürk Üniversitesi	2	-	2
Batman Üniversitesi	-	1	1
Bayburt Üniversitesi	-	2	2
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	-	3	3
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	-	1	1
Bursa Uludağ Üniversitesi	-	1	1
Bülent Ecevit Üniversitesi	-	1	1
Dicle Üniversitesi	1	1	2
Dokuz Eylül Üniversitesi	-	2	2
Gazi Üniversitesi	-	2	2
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	-	1	1
Hacettepe Üniversitesi	-	1	1
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	-	1	1
Hitit Üniversitesi	-	1	1
İnönü Üniversitesi	1	-	1
İstanbul Üniversitesi	-	3	2
İstanbul Kültür Üniversitesi	-	1	1
İstanbul Okan Üniversitesi	1	-	1
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	-	1	1
Karadeniz Teknik Üniversitesi	-	2	2
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	-	2	2
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	-	1	1
Marmara Üniversitesi	1	3	4
Muğla Üniversitesi	-	2	2
Mustafa Kemal Üniversitesi	-	1	1
Niğde Üniversitesi	-	1	1
Sakarya Üniversitesi	3	2	5
Süleyman Demirel Üniversitesi	-	1	1
Trakya Üniversitesi	-	1	1
Toplam	13	44	57

Çevre muhasebesi konusunda yapılan lisansüstü tez çalışmaları incelendiğinde 33 farklı üniversiteden 44 yüksek lisans 13 doktora tezine ulaşılmıştır. Belirli bir bölgede yığılım olmadan Türkiye’nin farklı bölgelerinde çalışmaların gerçekleştiği tespit edilmiştir. Çevre muhasebesi konusunun tüm bölgeleri ilgilendiren bir içeriğe sahip olması nedeniyle dengeli dağılımın ortaya çıktığı söylenebilir.

Lisansüstü tez çalışmalarının yıllara göre dağılımı ise Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Yıllara Göre Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tez Dağılımı

Yıl	Sayı	Yüzde (%)
1995	1	1,75
1998	1	1,75
2001	1	1,75
2003	1	1,75
2005	1	1,75
2006	1	1,75
2008	1	1,75
2009	4	7,02

2010	5	8,77
2011	5	8,77
2012	3	5,26
2013	1	1,75
2014	1	1,75
2015	6	10,53
2016	3	5,26
2017	3	5,26
2018	7	12,28
2019	6	10,53
2020	5	8,77
2021	1	1,75
Toplam	57	100

Tablo 2’de yer alan bilgiler incelendiğinde 1995 yılında çevre muhasebesi konulu ilk lisansüstü tez çalışmasının yapıldığı görülmektedir. 1996 ve 1997 yıllarında herhangi bir çalışma yapılmamış 1998 yılında 1 çalışma gerçekleştirilmiştir. ISO 14000 Çevre Yönetim Standartları’nın 1996 yılında yürürlüğe girmesi nedeniyle 1990’lı yıllarda az sayıda çevre muhasebesi konusuna yer verildiği söylenebilir. 1999, 2000, 2002, 2004, 2007 yıllarında çevre muhasebesi konulu lisansüstü tez tespit edilememiştir. 2008 yılından 2021 yılına kadar her yıl en az 1 adet lisansüstü tez çalışması tespit edilmiş ve 2015, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında tez sayılarında artış olmuştur. Son yıllarda ortaya çıkan artış çevrenin önemimin daha çok tartışıldığının ve daha çok araştırıldığının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezi yazan kişilerin cinsiyet dağılımı Tablo3’de yer almaktadır.

Tablo 3: Cinsiyete Göre Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tez Dağılımı

Cinsiyet	N	Yüzde (%)
Kadın	34	59,65
Erkek	23	40,35
Toplam	57	100

Tablo 3’e göre, lisansüstü tez çalışmasını gerçekleştiren 57 kişinin %59,65’i kadın, %40,35’i erkektir. Kadınlar erkeklere göre daha çok çevre muhasebesi tezi yazmıştır.

Tablo 4’de çevre muhasebesi konulu lisansüstü tezlerini yürüten tez danışmanlarının unvanlarının dağılımı yer almaktadır.

Tablo 4: Tez Danışmanı Unvanına Göre Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tez Dağılımı

Tez Danışmanı Unvanı	N	Yüzde (%)
Prof. Dr.	24	42,11
Doç. Dr.	17	29,82
Dr. Öğr. Üyesi (Yardımcı Doç. Dr.)	16	28,07
Toplam	57	100

Tablo 4 incelendiğinde tez danışmanlarının %42,11’inin Prof. Dr., %29,82’sinin Doç. Dr. ve 28,07’sinin Dr. Öğr. Üyesi (Yardımcı Doç. Dr.) olduğu görülmektedir.

Çevre muhasebesi konulu lisansüstü tez çalışmalarında yararlanılan araştırma yöntemleri Tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5: Araştırma Yöntemine Göre Çevre Muhasebesi Konulu Lisansüstü Tez Dağılımı

Araştırma Yöntemi	N	Yüzde (%)
Anket/Mülakat	27	45,76
Uygulama	16	27,12
Analiz/Vaka Analizi	9	15,26
Tarama	7	11,86
Toplam	59	100

Tablo 5’e göre, lisansüstü tez çalışmalarında 4 farklı araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bunlar anket, uygulama, analiz ve taramadır. Bazı çalışmalarda birden fazla araştırma yöntemi tercih edilmiş bu nedenle toplam sayı 59 olmuştur. Anket yönteminin tercih edilme yüzdesi %45,76’dır. Uygulama yöntemi %27,12

ile ikinci sırada yer alırken analiz yöntemi % 15,26 ile üçüncü sırada yer almakta ve tarama yöntemi % 11,86 ile son sırada yer almaktadır.

Çevre muhasebesi konusunda yazılan lisansüstü tezlerde yer alan anahtar kelimeler Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo 6: Çevre Muhasebesi Konusundaki Lisansüstü Tezlerde Yer Alan Anahtar Kelimeler

Anahtar Kelimeler	N	Anahtar Kelimeler	N
Çevre Muhasebesi	40	İşletmelerin Çevre Algısı	2
Çevresel Maliyetler	18	KOBİ	2
Çevre	17	Maliyet Unsurları/Maliyet	2
Çevresel Raporlama	11	Muhasebe Bilgi Sistemi	2
Çevresel Sorunlar/ Çevre Sorunları	10	Muhasebe Standartları	2
Çevresel Denetim	8	Sürdürülebilir Kalkınma Modeli	2
Muhasebe	4	Atık Maliyeti Azaltma	1
Sosyal Sorumluluk	3	Atık Yönetimi Muhasebesi	1
TMS/TFRS	3	Avrupa Birliği Çevre Direktifleri	1
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	3	Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Planı	1
Çevre Kirliliği	3	Belediye	1
Sürdürülebilirlik	3	BİST 100 Endeksi	1
Çevre Dostu Mamul	2	Burdur	1
Çevre Etki Değerlendirmesi	2	Bütçe Sistemleri	1
Çevresel Davranışlar	2	Çevre Bilinci	1
Çevresel Duyarlılık	2	Çevre Ekonomisi	1
Çevre Koruma	1	Kağıt Atık	1
Çevre Muhasebesi ile TMS/TFRS ilişkisi	1	Karbon Muhasebesi	1
Çevre Standartları	1	Karbon Ticareti	1
Çevre Yönetim Sistemi	1	Kişisel Değer	1
Çevresel Açıklama	1	Konaklama ve Otel İşletmeleri	1
Çevresel Dışsallıklar	1	Korelasyon Analizi	1
Çevresel Etki Değerleme	1	Kurumsal Yönetim	1
Çevresel Farkındalık	1	Küresel ısınma	1
Çevresel Gelirler	1	Malzeme Akış Maliyet Muhasebesi	1
Çevresel Harcamalar	1	Mermer İşletmeleri	1
Çevresel Maliyet Yönetimi	1	Muhasebe İşlemleri	1
Çevresel Performans	1	Muhasebe Meslek Mensupları	1
Çevresel Politika ve Yaklaşımlar	1	Muhasebe Teorisi	1
Çevresel Risk	1	Muhasebe Uygulamaları	1
Çevresel Yönetim Muhasebesi	1	Organize Sanayi Bölgeleri	1
Çevreye Duyarlı İşletmecilik	1	Otel İşletmesi	1
Değer	1	Rekabet Stratejisi	1
Denetim	1	Sera Gazı	1
Dışsallıklar	1	Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler	1
Emisyon	1	Strateji	1
Enerji	1	Sürdürülebilirlik Raporu	1
Faktör Analizi	1	Termik Santral	1
Fayda-Maliyet Analizi	1	Trabzon Alt Bölgesi	1
Fosil Yakıtlar	1	TRC3 Bölgesi	1
Gelişmekte Olan Ülkeler	1	Turizm	1
Geri Dönüşüm	1	Ulusal Kültürel Değerler	1
İçerik Analizi	1	Üretim İşletmeleri	1
Yenilenebilir Enerji	1	Yeşil Muhasebe	1
Yeşil Bütçe	1	Yıllık Faaliyet Raporları	2
Yeşil Hastane	1		

Tablo 6’da yer alan bilgiler incelendiğinde en fazla “çevre muhasebesi” kelimesinin anahtar kelime olarak kullanıldığı görülmektedir. Çevre muhasebesini; çevresel maliyetler, çevre, çevresel raporlama, çevresel sorunlar, çevresel denetim takip etmiştir. 68 farklı kelime ise sadece 1 lisansüstü tezde anahtar kelime olarak kullanılmıştır. YÖK Tez Merkezi’nde “yeşil muhasebe” terimi ile yapılan arama 3 adet yüksek lisans tezine

ulaşılması olmasına rağmen sadece 1 tanesinde anahtar kelime olarak “yeşil muhasebe” kelimesini kullandığı tespit edilmiştir. Diğer 2 yüksek lisans tezinde çevre muhasebesi ya da karbon muhasebesi anahtar kelimedir.

Tez başlıkları ile ilişkilendirilen kavramlar Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7 Lisansüstü Tezlerin Başlıklarında İlişkilendirilen Kavramlar

İlişkilendirilen Kavram	Sayı
Sosyal Sorumluluk	3
TMS/TFRS	3
Sürdürülebilirlik	3
Kurumsal Sosyal Sorumluluk	2
Çevresel Risk	1
Kurumsal Yönetim	1

Lisansüstü tezlerin ilişkilendirildiği diğer kavramlar incelendiğinde sosyal sorumluluk, TMS/TFRS ve sürdürülebilirlik kavramlarının daha çok ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. İşletmelerin uluslararası raporlama standartlarının uygulamaya girmesiyle birlikte son yıllarda oldukça fazla araştırılan konular içerisinde yer alması çevre açısından da önemini araştırılmasını sağlamaktadır. Diğer ilişkilendirilen kavramlar; kurumsal sosyal sorumluluk, çevresel risk, kurumsal yönetimidir. Bir diğer dikkat çeken nokta ise, genel olarak tüm tezlerin ana çıkış noktasında çevre bilincinin yer almasıdır.

Tablo 8’de tez çalışmalarının uygulama alanları bulunmaktadır.

Tablo 8 Lisansüstü Tez Çalışmalarının Uygulanma Alanları

Uygulama Alanı	Sayı
Fabrika	13
Organize Sanayi Bölgesi/Sanayi İşletmesi	10
Teorik Uygulama	6
Konaklama Sektörü	5
Diğer	5
Muhasebe Meslek Mensupları	4
Belirli bir bölge	3
Belediye	2
Endeks /Faaliyet Raporları	2
Öğrenci	1
Holding	1
AB Ülkeleri	1
Savunma Sanayi	1
KOBİ	1
Termik Santral	1
Hastane	1
Toplam	57

Lisansüstü tezlerin araştırma yöntemine göre uyguladıkları alanlar incelendiğinde, organize sanayi bölgesinde, belli bir bölgenin seçildiği araştırmalarda, muhasebe meslek mensupları ya da öğrenciler üzerinde yapılan araştırmaların hepsinde anket yönteminin uygulandığı belirlenmiştir. Fabrikalarda yapılan araştırmaların bir kısmının uygulama, bir kısmının anket ve 1 tanesinin fayda- maliyet analizi şeklinde gerçekleştiği görülmüştür. Konaklama sektöründe yapılan araştırmalarda da anket ya da uygulama yöntemi tercih edilmiştir. AB ülkeleri ile yapılan kıyaslamada ise tarama ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Uygulama alanı belediye ya da holding olan çalışmalarda araştırma tekniği olarak uygulama tercih edilmiştir.

SONUÇ

Çevre kirliliğinin neden olduğu etkilerin her geçen gün artış göstermesi nedeniyle işletmeler, çeşitli önlemler almaya başlamıştır. Bu önlemlerin bir kısmı yasal zorunluluklar nedeniyle bir kısmı da sosyal sorumluluklarını yerine getirme çabalarından ortaya çıkmaktadır. Gelecekte sağlıklı bir çevrede yaşayabilmek adına daha fazla çaba gösterileceği tahmin edilmektedir. Bu nedenle çevre, çevresel etkiler, çevre bilinci, sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluk, çevresel risk gibi birçok kavram gelecekte de sıklıkla literatürde yerini alacaktır. Çevresel maliyetler, çevresel etkilerin ölçülmesi, muhasebeleştirme, çevre raporlarını oluşturma,

çevresel sorumluluk gibi kavramları içerisinde bulunduran çevre muhasebesi kavramından birçok bilgi kullanıcısı yararlanacaktır.

Bu çalışma ile literatürde daha çok yer alması beklenen çevre muhasebesi kavramının araştırmacılara kaynak oluşması amaçlanmış ve içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Yüksek Öğretim Kurumu ulusal tez merkezinde arama terimi olarak taratılmıştır. Tarama sonucunda 16 Doktora, 47 yüksek lisans tezine ulaşılmış ancak 3 doktora ve 3 yüksek lisans tezi erişime kapalı olduğu için örneklem dışında bırakılmıştır. Toplamda 57 lisansüstü tez incelenmiştir. Türkiye'deki 33 farklı üniversitede lisansüstü tez konusu olarak çevre muhasebesi kullanılmıştır. Belirli bir bölgede yığılım göstermemesi çevre konusunun her bölgeyi etkileyen bir unsur olduğunu göstermektedir. 1995-2021 yılları arasındaki dağılıma bakıldığında 2018 yılında 7, 2015 ve 2019 yıllarında 6, 2010, 2011, 2020 yıllarında 5, 2009 yılında 4 ve 2012, 2016, 2017 yıllarında 3 lisansüstü teze ulaşılmıştır. 1 lisansüstü tez çalışmasının yapıldığı yıllar ise; 2013, 2014 ve 2021'dir. Çevreye verilen önemin son yıllarda artmasından dolayı çevre muhasebesi konusunun daha fazla çalışıldığı söylenebilir. Kadınlar erkeklere göre daha fazla bu konu ile ilgili çalışma yapmıştır. Tez danışmanlarının unvanları incelendiğinde %42,11 ile profesör, %29,82 ile doçent ve %28,07 ile doktor öğretim üyesi oldukları tespit edilmiştir. Lisansüstü tezlerde en çok anket yöntemi (%45,76) kullanılmıştır. Daha sonra %27,12 ile uygulama yöntemi tercih edilmiştir. Analiz yöntemi %15,26 tarama yöntemi ise %11,86 oranındadır. Lisansüstü tezlerin anahtar kelimelerinde en çok "çevre muhasebesi" daha sonra "çevresel maliyetler", "çevre" ve "çevresel raporlama" ilk sıralardadır. Toplamda 93 farklı anahtar kelime tespit edilmiştir. Lisansüstü tez başlıklarında ilişkilendirilen kavramlarda "sosyal sorumluluk" ve "TMS/TFRS", sürdürülebilirlik 3'er kez, kurumsal sosyal sorumluluk 2 kez, çevresel risk, kurumsal yönetim ise 1'er kez kullanılmıştır. Uygulama alanları incelendiğinde fabrikaların daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Çevre muhasebesi konusunun çevreye etkilerinin fazla olduğu sektörlerde yoğunluk kazanmış olması beklenen bir sonuçtur. Böylece işletmelerin çevre adına neler yaptığı ortaya konulmuş ve gelecekte neler yapılması gerektiğine dair öneriler ortaya atılmıştır. Sektör bazında incelemelerde üniversite öğrencilerinin çevre muhasebesi hakkındaki düşüncelerinin araştırıldığı ancak üniversite bünyesinde neler yapıldığı ya da yapılacağını içeren bir lisansüstü tez çalışmasına rastlanmamıştır. Üniversitelerin atık yönetimi, elektrik tasarrufu, su tasarrufu, iklim değişikliğine yönelik tedbirler, yeşil kampüs gibi birçok alanda çalışmaları bulunmaktadır. Bu çalışmaların oluşturduğu maliyetler ve üniversitelere olan etkileri ayrı bir çalışma konusu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu çalışmanın kısıtlarından birisi olan lisansüstü tezlerin değerlendirilmiş olması nedeniyle makale, tebliğ, kitap, kitap bölümü gibi akademik çalışmalar incelenmemiştir. Çalışma kısıtları değiştirilerek farklı çalışmalar yapılabilir böylece kıyaslamaya da gidilebilir. Çalışma yöntemi olarak tercih edilen içerik analizi yerine farklı araştırma yöntemleri kullanılabilir.

KAYNAKÇA

- Alagöz, Ali ve Yılmaz, Baki, (2001) “Çevre Muhasebesi ve Çevresel Maliyetler”, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 1 (2), s. 147-158.
- Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), (2020) “Avrupa’da Sıfır Kirliliğe Doğru”, ISBN: 978-92-9480-343-6, Kopenhag.
- Çalık, Metin, (2019) “Paydaşlar Açısından Çevresel Yönetim Muhasebesi Bilgi Dinamikleri”, İşletme ve Ekonomi Yazıları, Bölüm 2, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Çilingir, Ayşegül, (2017) “İletişim Alanında İçerik Analizi Yöntemi Kullanılarak Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri Üzerine Bir İnceleme”, Erciyes İletişim Dergisi Akademia, 5 (1), s. 148-160.
- DW, <https://www.dw.com/tr> Erişim Tarihi:11.10.2021.
- Dalkılıç, Ali Fatih, (2015) “Sosyal Sorumluluğa Genel Bakış: Yeşil Muhasebe ve Etik”, TÜRMÖB Yayınları-480, Ankara, ISBN: 978-605-4880-22-5, s. 69-101.
- Doğan, Özlem ve Altınkaynak, Fırat, (2019) “Muhasebe ve Finans Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi”, İşletme Bilimi Dergisi (JOBS), 7 (1), s. 131-150.
- Gavilanes, JAQ ve Basurto, CAM, (2015) “Analysis of Environmental Accounting Publications Published in the Period 2010-2015”, Revista Publicando, 2 (5), s. 131-142.
- Güney, Cengiz, (2015) “Kurumsal Sosyal Sorumluluk Bağlamında Çevresel Faaliyet Raporlaması: BİST 100 Endeksinde Yer Alan Şirketler Üzerinde Bir İçerik Analizi”, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi.
- Hallinger, Philip, (2013) “A Conceptual Framework for Systematic Reviews of Research in Educational Leadership and Management”, Journal of Educational Administration, 51(2), 126-149.
- Hiçyorulmaz, Ela, (2015) “Çevre Muhasebesi ve Çimento Fabrikalarının Çevre Muhasebesine Olan Duyarlılığı: Çorum Votorantim Çimento Fabrikası Uygulaması”, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kamu Gözetimi Kurumu, www.kgk.gov.tr, Erişim Tarihi: 26.11.2021
- Koçak, Abdullah ve Özgür, Arun, (2006) “İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu”. Selçuk İletişim Dergisi, 4 (3), s. 21-28.
- Korukoğlu, Ayşen, (2011) “İşletmelerde Çevre Muhasebesi: İzmir İli Uygulaması, Ege Akademik Bakış Dergisi, 11 (1), s. 81-89.
- Özçelik, Funda, (2018) “Çevre Muhasebesi”, Dora Yayınları, Eskişehir, ISBN:978-605-247-071-8
- Standart Kalite, http://www.standartkalite.com/iso14001_tarihcesi.htm , Erişim Tarihi:16.12.2021.
- Süklüm, Nurcan ve Hiçyorulmaz, Ela, (2019) “BİST Sürdürülebilirlik Endeksindeki İşletmelerin Sosyal Sorumluluk ve Çevre Muhasebesi İlişkisi Açısından İncelenmesi: Bir İçerik Analizi”, Business and Management Studies: An International Journal, 7 (4), s. 1806-1824.
- Süklüm, Nurcan, (2019) “Yeşil Muhasebe’nin İşletme Lisans Eğitimi Müfredatı İçerisindeki Durumu”, Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, 2 (1), s. 162-172.
- Şentürk, Fatih ve Fındık, Hakkı, (2015) “Türkiye’deki Akademik Dergilerde Çevre Muhasebesi Alanında 2006-2014 Yılları Arasında Yayımlanmış Bilimsel Makalelerin İçerik Analizi”, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, Yalova, 1 (3), s. 173-204.
- Türk Standartları Enstitüsü, <https://tse.org.tr>, Erişim Tarihi: 03.12.2021.
- Uluslan, Hikmet, (2010) “Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartlarının Çevresel Maliyet ve Borçların Muhasebeleştirilmesi ve Raporlanması Açısından İncelenmesi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 13 (19), s. 75-99.
- Ülkü, Sema. Yılmaz, Erdal. Fidan, Erol Meral. Zeytin, Mustafa. Gökgöz, Ahmet. (2012) “Muhasebenin Sosyal Yönü”, Dora Basım- Yayım Dağıtım, 1. Baskı, Bursa, ISBN: 978-605-4485-39-0.

Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri

Economic Effects of Covid-19 in the World and Turkey

İclal ÜNÜVAR *
Hilal AKTAŞ **

ÖZ

Küreselleşme sonucu ulus devleti sınırlarının ortadan kalkmasıyla birlikte ülkeler arasındaki etkileşim hızlanmıştır. Covid-19, 2019 Aralık ayında Çin’in Wuhan kentinde bir akut solunum yolu rahatsızlığı şeklinde ortaya çıkmış olup kısa süre içerisinde tüm dünya ülkelerine yayılmıştır. Türkiye’de ilk vaka 11 Mart 2020 tarihinde görülmüştür. Dünya sağlık örgütü (WHO) 11 Mart 2020 tarihinde “pandemi” ilan etmiş ve ülkeler virüs vakalarına son verebilmek adına çeşitli tedbirler almışlardır. Alınan tedbirler ülke ekonomilerinin makroekonomik değişkenlerinde çeşitli sıkıntılara sebebiyet vermiştir. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisinin Dünya ve Türkiye ekonomisi üzerindeki ekonomik etkilerinin araştırılmasıdır. Sonuç itibarıyla Covid-19 salgınının Çin’de ortaya çıkmasına rağmen etki derecesini en az hisseden ülke yine Çin olmuştur. Gelişmiş ekonomiler nezdinde en fazla hisseden ülke ise İngiltere olmuştur. Türkiye için makroekonomik göstergeler ile Covid-19 salgını arasındaki bağlantısının incelenmesi sonucunda, ekonomik büyüme ve dış ticaret, salgından ciddi anlamda hasar almıştır. Ancak 2021 yılında serbestleşmenin gerçekleşmesi ile durum eski seyrine dönmüştür. Diğer makroekonomik göstergelerde yaşanan sorunların ise Covid-19 salgınından kaynaklı olmadığı Türkiye’nin temel ekonomik problemlerinden kaynaklı olduğu sonucuna varılmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Covid-19, Küreselleşme, Makroekonomik Değişkenler

ABSTRACT

With the disappearance of nation-state borders as a result of globalization, the interaction between countries has accelerated. It emerged in Wuhan, China in December 2019 and spread to all countries of the world in a short time. The World Health Organization declared a pandemic on March 11, 2020, and countries have taken various measures from the virus. The measures taken caused various problems in the country's economies and macroeconomic variables. The aim of this study is to investigate the economic effects of the Covid-19 pandemic on the global economy and the Turkish economy as a result of globalization. As a result, despite the emergence of the Covid-19 epidemic in China, the country that felt the least impact was China. In terms of developed economies, the country that felt the most was England. As a result of examining the link between macroeconomic indicators and the Covid-19 epidemic for Turkey, economic growth and foreign trade have been seriously damaged by the epidemic. However, with the realization of liberalization in 2021, the situation returned to its old course. It was concluded that the problems experienced in other macroeconomic indicators were not due to the Covid-19 epidemic, but to Turkey's main economic problems.

KEYWORDS

Globalization, Covid-19, Macroeconomic Variables

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
02.11.2021	28.03.2022
Atf	Ünüvar, İ. ve Aktaş, H. (2022). Dünya’da ve Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25 (1), 124-140.

* Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, icogurcu@kmu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5541-7925

** aktshl06@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0282-3532

GİRİŞ

Küreselleşme kavramı ortaya çıkmasından itibaren tam manasıyla belli bir anlam atfedilmemiştir. Çalışandan çalışmaya, zenginden fakire, girişimciden sanatçıya kadar birçok alanda küreselleşme kavramı tanımlanmıştır. Zaman ilerledikçe küreselleşme kavramını tanımlamak zorlaşmıştır. Global dünya adı altında birçok tanıma yer verilmektedir. 1980 yılından 2000’li yıllara kadar olan süreçte birtakım görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden bazıları, küreselleşmeyi dünyaya ekonomik refahı getiren bir düşünce olarak, bütün iyiliklerin ve olumlu gelişmelerin referansı olarak değerlendirirken; bazılarına göre ise günümüzün tüm hastalıklarının üzerinde bulunduran, bütün kötülüklerin ve olumsuzlukların belirtisi olarak anlamlandırılmıştır (Alper, 2016: 37). Bu noktada küreselleşme, insanları ikiye ayırmıştır. Bazı insanlar küreselleşmenin faydalı olduğunu ve insanlara katkı sağladığını savunurken bazıları ise küreselleşmenin olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmüşlerdir. Uluslararası kuruluşlar içerisinde bu duruma olumlu bakmayan ILO’ya göre küreselleşme, bazı uluslar ve zümreler bakımından eşitsizlikleri arttıran, sosyal sorunları içselleştiren bir olgudur (Alper, 2016: 39). Baktığımız zaman Covid-19 salgını ILO’nun düşünce formatına uygundur.

Covid-19 (Koronavirüs) 31 Aralık 2019 yılında ilk olarak Çin’in Wuhan kentinde şiddetli akut solunum yolu hastalığı şeklinde görülmeye başlanmıştır. Çin’de meydana gelen bu salgın kısa sürede Asya ülkelerini etkisi altına almış ve çeşitli ticaret yöntemleri ile Avrupa devletlerine kaymıştır. Zamanla tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını WHO (Dünya Sağlık Örgütü) tarafından, 11 Mart 2020 tarihinde, vakaların 13 kat artması ve 11 Mart itibarı ile toplam 114 ülkede hastalığın görülmesi sonucunda pandemi, yani küresel salgın olarak ilan edilmiştir (Gülmez, 2020: 32-36). Tüm dünyaya yayılması ile birlikte, sağlık, ekonomi ve sosyal refah açısından etkileri oldukça büyük olmuştur.

Covid-19 salgını, ortaya çıkmasından yaklaşık 3 ay sonra Türkiye’de görülmeye başlanmıştır. Hastalığın bir ilacı bulunana kadar, tüm dünyayı sarması ve etkili ölümler gerçekleşmesi insanları endişelendirmiştir. Covid-19 ile mücadele kapsamında, ülkeler; sağlık, sosyal, psikolojik ve ekonomik anlamda çalışmalar yaparak tedbirler almışlardır. Öyle ki bir taraftan da Covid-19 salgınına tedavi maksatlı aşı çalışmaları geliştirilmeye başlanmıştır. Covid-19 salgınının ortaya çıkmasından bir yılı aşkın bir süre sonra aşı çalışmaları cevap vermiştir. Prifizer şirketi ve Biontech şirketi ortaklığı ile geliştirilen ‘Biontech’ isimli aşı, düzenleyici kurumların acil kullanım ve düzenli kullanım onayını alan ilk aşı olmuştur (URL-1, 2021). İlk uygulaması İngiltere’de 12 Aralık 2020 tarihinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de ise Çin’in geliştirmiş olduğu Sinovac isimli aşı 13 Ocak 2021 tarihinde ilk kez Türkiye’nin Sağlık Bakanı’na uygulanarak kullanılmaya başlanmıştır (URL-2, 2021). Dünyada tedavi amaçlı gerçekleştirilen aşı çalışmalarının, kullanıma sunulması için onaylanma işlemi ortalama 10 yıllık bir zaman zarfında belli olmaktadır. Ancak Covid-19 salgının hızlı yayılması ve tüm dünyaya hâkim olması tedaviye daha erken erişim sağlanmasını mecbur kılmıştır. Bu amaçladır ki 10 yıllık bu süreç 12-18 aylık bir zaman diliminde acil kullanım onayı ile uygulama alanı bulmuştur (Yavuz, 2020: 225-226).

Sağlık literatüründe, 2002- 2003 yıllarında SARS- CoV, 2009 yılında H1N1 virüsü, 2012 yılında MERS-CoV, 2014 yılında EBOLA ve 2019 yılında COVID-19 salgınları görülmektedir (Üstün ve Özçiftçi, 2020: 144). Meydana gelen bu küresel salgın hastalıkları insanların tüketim tercihlerinin, psikolojik ve sosyal yapılarının ve ülke ekonomilerinin kalıcı ve zorlu süreçlere girmesine neden olmuştur. Bu çalışmanın amacı günümüz Covid-19 salgını küresel boyutta inceleyerek, Türkiye ve Dünya üzerindeki ekonomik etkilerini araştırmaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde genel olarak Covid-19 salgını, geçmişte yaşanan salgın hastalıklar ve bu hastalıkların bir dış faktör olarak ekonomiye yansımaları incelenmiştir. İkinci bölümde Covid-19 salgınının ekonomik etkilerini inceleyen çalışmalar literatür taraması olarak belirtilmiş ve üçüncü bölümde ise Dünya ve Türkiye ekonomisi üzerindeki makro göstergeler çerçevesinde Covid-19 salgınının ekonomik etkileri incelenmiştir

1. DÜNYA’DA YAŞANAN PANDEMİLER VE EKONOMİK KRİZLER

Pandemi, Eski Yunancada pan ve demos yani tüm insanlar anlamına gelen kelimelerden türetilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) pandemiyi üç koşulda açıklamıştır. Daha önce insanlık tarihinde hiç rastlanmamış olmalı, insanlara çeşitli yollarla bulaşıyor olmalı, hastalık faktörünün insanlar arasında kolayca ve sürekli olarak ilerliyor olması gerekmektedir. Küreselleşme kavramının etkin olması gereği, 1980 sonraları pandemi oranları artmıştır. Yani küreselleşme ile pandemi doğru orantılı diyebiliriz. Pandemi kavramı, insanlar üzerindeki yüksek etki derecesi virüsün enfektivitesine ve virülansına, toplum muafiyetine, bireylerin yaşam tercihleri ve sosyo-ekonomik durumlarına, ülkeler ve şehirlerarası mesafelerin kolay aşılabılmesine, bireylerin hayatında ve çalışma ortamında taşıdığı risk faktörlerine, buldukları ülkedeki sağlık hizmetlerinin

güçlü olmasına ve salgın etkeninin iklime bağlı olarak iyi ya da kötü anlamda şekil değiştirme kabiliyetine sahip olmasına göre değişiklik göstermektedir (TÜBA, 2021: 20).

Dünya tarihinde birçok çeşitli sebeplerden kaynaklı salgınlar, dönem dönem yaşanmıştır. Öyle ki tarihte ilk bilinen veba salgınlarından biri M.S. 165-180 yıllarında ortaya çıkan “Antonine (Galen)” salgınıdır. Salgında neredeyse günde 2.000 kişi hayatını kaybetmiştir. “Justinyen vebası”, M.S. 541-542 yıllarında uçan böcekler tarafından bulaşık Konstantinopol nüfusunun %40’ını kaybetmesine neden olmuş bir salgındır (URL-3, 2021). Ardından Dünya tarihinin büyük kıyımı olarak nitelendirilen salgın hastalık, “veba (kara ölüm)”, 1347 yıllarında Avrupa bölgesinde pirelerin insanları dalaması yoluyla insandan insana bulaşan bir hastalık olarak kendini göstermiştir. Veba salgınının kendini gösterdiği zaman diliminde Avrupa’nın yarısı bu hastalıktan hayatını kaybetmiştir (Kuş, 2014: 52). 1520’li yıllarda ortaya çıkan “Yeni Dünya Çiçek Salgını” Avrupalıların Amerika’ya ilk adım attıkları dönemde Avrupalı-Amerikalı arasında var olan insan ilişkileri bağlamında kendini göstermiş olup Avrupa’nın 1/3’nün yok olmasına ve Amerika nüfusunun %90’nın yok olmasına neden olmuştur. Bir başka salgın, 1817 ile 1975 dönemi arasında toplamda 7 farklı “Kolera salgını”, içme sularının kirlenmesi sebebiyle ortaya çıkmış olup milyonlarca insanın hayatına son vermiştir. Üçüncü veba salgını, 1855 ve 1859 yılları arasında ‘kara veba’ın ardından yine fareler aracılığıyla Çin’de ortaya çıkmış olup etkileri, tıp biliminin gelişmesiyle ilaç tedavisi uygulanarak yok edilmiştir. Bir başka salgın ise Birinci Dünya Savaşı yıllarında bitler aracılığıyla yayılan Tifüs Salgını’dır. Bu salgında Avrupa ve Asya’da ciddi kayıplar verilmiştir. Çin’de ortaya çıkan bir başka salgın ise Asya Gribi’dir. 1957 yılında ortaya çıkan grip 4 milyon insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuş ancak aşı tedavisi geliştirilerek gribe son verilmiştir (URL-3, 2021). 2000’li yıllara gelindiğinde dönem dönem salgın hastalıklar devam etmiştir. SARS-CoV, 2003 yılında Covid-19 ile aynı aileden Çin’de ve şiddetli akut solunum yolu rahatsızlığı olarak nüks etmiştir. SARS-Cov Dünya’da 37 ülkede görülürken Covid-19 ise 196 ülkede görülmüştür ve halen devam etmektedir (WHO (a), 2021). Yine MERS-CoV 2012 yılında Sudi Arabistan’da ortaya çıktığında 27 dünya ülkesine dağılmıştır. Durumun seyrine genel anlamda bakacak olursak Covid-19’un diğer virüslere nazaran küresel çapta daha etkili olduğu sonucuna varabiliriz.

Dünya geçmişten bu yana küresel anlamda birçok ekonomik kriz ve pandemilerle karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik krizleri ve pandemiye birlikte değerlendirmek doğru olacaktır. Çünkü yaşanan pandemiler sonucunda ülke ekonomilerinde küçülmeler meydana gelmiş, ölüm oranları arttığı için istihdam da açıklıklar yaşanmış, toplum kavramının yok olma aşamasına gelmesi üretimde sıkıntıları ortaya çıkarmış ve tüketimin de azalmasına neden olmuştur. Bu anlamda geçmişte yaşanan Veba salgını bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bazı düşünürler veba salgınının, nüfus artışını azaltarak Avrupa’nın refah seviyesini artırdığı düşüncesini savunmuşlardır (Özden ve Özmat, 2014: 66). Çalışma yaşamında, veba öncesinde işsizlik hakimken, 1347’den 1350 yılına kadar Avrupa’nın neredeyse yarısının hayatını kaybetmesiyle istihdam açılmış ve çalışanların kıymeti anlaşılmıştır. Üretim durma seviyesine gelmiş ve Avrupa’nın zengin kesimi üretim olmadığı için tüketim anlamında çaresiz kalmıştır (Kuş, 2014: 52). İşgücünün büyük kısmının yok olması ile azalan üretim sonucunda feodal beyler zarar edeceklerini düşünmüş ve bu zararları mallara uygulayacakları yüksek vergiler ile temin etmeyi düşünmüşlerdir (Özden ve Özmat, 2014: 67). Klasikler’in “her arz kendi talebini yaratır” fikrini 1347 dönemi için değerlendirirsek, ortada bir üretim mevcut olmadığı için soylu kısım dahi talepte bulunamamıştır.

Baktığımız zaman dünya ekonomisi yine 1929 krizi, 1973 petrol krizi ve 2008 küresel krizi ile ekonomik anlamda sarsılmıştır. Yaşanan bu krizlerde bir hastalık mevcut olmamasına rağmen ekonomiler çıkmaza girmiştir. Yaşanan 1929 ekonomik krizi ABD merkezli olup işsizlik rakamlarını ve ithalat-ihracat oranlarını büyük oranda olumsuz etkilemiştir. 1973 krizi ise Arap-İsrail savaşları sonunda Arap devletlerinin petrole ambargo uygulaması sonucunda ortaya çıkmış olup petrol ihraç eden devletlerin zorlu süreçlere girmelerine neden olmuştur. Türkiye’de petrol ithal eden ülkeler arasında olduğu için petrol fiyatları ekonomik açıklarımızı katlayarak artırmıştır. Yine 2008 yılında yaşanmış olan Mortgage krizi küresel bazda yaşanmış olup Türkiye’de de büyük hasarlara neden olmuştur. Bu anlamda ülkelerin yapmış oldukları tercihler, siyasi çekişmeler, hastalıklar ve pandemiler ekonomik ve sosyal hayatlarını büyük oranda etkilemektedir.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatür kısmında Covid-19 salgınının ekonomik etkilerini inceleyen çalışmaların bir kısmına yer verilmiştir.

Adıgüzel (2020) çalışmasında, Covid-19 salgınına, Türkiye özelinde makroekonomik göstergeler doğrultusunda incelemiştir. Covid-19 salgınının Türkiye’nin ekonomik göstergelerinde olumsuz etki bıraktığını, durgunluğa neden olduğunu ve tahminen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla değerinde 400-675 Milyar TL açık olacağı tahmini sonucuna ulaşmıştır.

Arslan ve Bayar (2020) çalışmalarında, Covid-19 salgınının küresel boyutta ortaya çıkmasıyla ülkelerin ekonomik ve sosyal anlamda tedbirler alması, ülke ekonomilerini daha da içerisinden çıkılamaz bir hale sürüklediği üzerinde durmuşlardır. Covid-19 salgınının küresel çapta ve gelişmekte olan ülkeler özelinde ekonomiye etkileri incelenmiştir. Çözüm önerisi olarak; salgında daha da artan borçluluk oranını düşürmek, mali kurallar koymak, üretim alanını katma değeri yüksek olan mallara çevirmek ve çoklu, sabit olmayan politikalara uygulama alanı açmak gerekli olduğu belirtilmiştir.

Bloom, Baker, Davis ve Terry (2020) çalışmalarında, Covid-19 salgınının tüm dünya ekonomisinde bir dengesizliğe sebep olduğunu incelemiştirlerdir. Covid-19’un ekonomik etkilerini 1929 ekonomik buhranının ekonomik etkilerine benzetmişlerdir. Hisse senedi piyasasının hareketliliği, haberlerde var olan ekonomik belirsizlik ve yapılan anket verileri incelenerek çalışmalarını yürütmüşlerdir. Sonuç itibariyle, dünyada yaşanan ekonomik tabanlı daralmanın en büyük nedeni Covid-19 salgını olduğu gözlemlenmiştir.

B. Ulun (2020) Covid-19 salgınının küresel anlamda ülke ekonomilerine etkileri ve belirlenmiş ülkelerde alınan vergi önlemleri derleme yöntemi ile incelenmiştir. İnceleme sonucunda, toplam harcamalarda azalışlar olacağı buna bağlı olarak tüketim alışkanlıklarının değişeceği ve ülkelerin ekonomik durgunluğa gireceği öngörülmüştür.

Cinel (2020) çalışmasında, en temelde Covid-19 salgınının diğer yaşanan salgınlardan farklılıklarına değinilmiş ve bu doğrultuda bazı aksaklıkların ekonomiye etkileri araştırılmıştır. Sonuç olarak maliyetlerin önüne geçebilmek için alınabilecek önlemler ve uygulanabilecek politikaları açıklamıştır.

Durmuş ve Şahin (2020) Covid-19 salgınının dünya ve Türkiye ekonomisi üzerine etkileri incelenmiş olup salgın süresince uygulanmış olan ekonomi politikaları değerlendirilmiş ve önerilerde bulunulmuştur. Salgın süresince ülkelerden beklenen tıbbi malzeme ithalatında muafiyete gidilmesi, sokağa çıkma yasakları süresince vatandaşların temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılıksız gelir desteği verilmesidir.

Duran ve Acar (2020) Covid-19 salgınının dünya ekonomilerine etkileri sektörel anlamda incelenmiş olup sonuç itibariyle salgının doğrudan ekonomilere etki ettiği ancak alınan tedbirlerin ülkelerin kendi yerli üretim ürünlerine yönelmelerine, tasarruf oranlarının artmasına, enerji alanında alternatif enerji kullanımına daha fazla önem verilmesine neden olmuştur.

Dündar (2020) çalışmasında, tarihte yaşanan salgınları inceleyerek, Covid-19 salgınının dünya çerçevesinde boyutunu değerlendirmeye almış ardından yaşanan salgının makroekonomik göstergelere etkilerini incelemiştir. Çözüm önerisi olarak, salgının daha fazla insana bulaşmasını engellenmeli, vatandaşlara ekonomik yardımlar, sektörlere vergi yardımı yapılmalı ve para politikasının daha hassas uygulanması gerekliliği açıklamıştır.

Eryüzlü (2020) çalışmasında, Covid-19 etkisinin ekonomik ve sosyal anlamda hafif atlatılabilmesi adına bazı tedbirler alınması gerekliliği üzerinde durmuştur. Alınan tedbirlerin Türkiye özelinde ‘Helikopter Para’ teorisi ile ilişkisi incelenip olumlu olumsuz sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuç itibariyle ‘Helikopter Para’ gibi bir uygulamanın varlığı veya yokluğu sonucunda yine de enflasyon oranının artacağı sonucuna ulaşmıştır. Covi-19 salgını etkisini kaybedince talebin artacağını, arzın talebi karşılayamayacağını ve bundan kaynaklı bir enflasyon artışı olacağını, bununla birlikte uygulamanın olumlu tarafı, para basımı yoluyla yapılan yardımlar sonucunda talebin artacağını, artan talepten kaynaklı arz olumlu anlamda etkileneceğini ve işsizliğin azalacağı sonucuna ulaşmıştır. Bu uygulamanın etkinliğini koruyabilmesi için enflasyon oranının çok yüksek olmaması gerektiğine de vurgu yapmıştır.

Eroğlu (2020) Covid-19 salgınının geçmişte yaşanan diğer salgınlardan farkını ortaya koyarak alınan ekonomik tedbirlerin değerlendirilmesi ve ekonomiye yansımaları incelenmek istenmiştir. Çalışma yapılırken literatür taramasından, salgınla ilgili yayınlanan raporlardan ve istatistiksel verilerden faydalanılmıştır. Sonuçta varılan noktada araştırılması belirlenmiş ülkeler ve Türkiye’nin almış olduğu tedbirlerin yeterli gelmediği ve kısa vadeli tedbirler olduğu sonucuna varılarak Covid-19 salgınının uzun vadede işsizlik oranlarını ve yoksulluğu artıracığı belirtilmiştir.

Han, Pehlivan ve Konat (2022) Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisine yansımaları salgın öncesi dönem ve salgın dönemi olarak sınırlandırılarak T-testi ve Mann Whitney U Testi uygulanmıştır. Testler sonucunda salgın ile dolar, Euro, döviz vb. rezervler, toplam ödeme ve krediler, harcamalar, işsizlik, ithalat ve taşıt sayıları arasında anlamlı ve farklı sonuçlara ulaşılırken konut satışları, enflasyon, büyüme ve ihracat arasında anlamlı farklılıklara ulaşılamamıştır. Salgın sürecinde yaşanan bu duruma çözüm olarak teşvikleri artırmanın, desteklerin devam etmesi, kısa çalışma ödeneği gibi önlemlere devam edilmesi önerilmiştir.

Nakiboğlu ve Işık (2020) Covid-19 salgınının işletme sahipleri nezdinde Türkiye ekonomisi üzerine yorum ve görüşleri Niğde ili baz alınarak değerlendirmeye alınmıştır. Toplamda 894 küçük ve orta boy işletme sahiplerine uygulanan testler sonucunda işletme sahiplerine göre Covid-19 salgını ekonomiye olumsuz anlamda çok büyük etkisinin olduğu, bu süreçte işletmelere verilen ekonomik teşvik paketlerinin yetersiz

olduğu, küçük işletmelerin piyasalardan çekilmek zorunda kalacağı ve işsizliğin artacağı yönünde düşüncelerin ağırlıklı olduğu gözlemlenmiştir.

Pak, Adegboye, Adekunle, Rahman, McBryde, Eisen (2020) Covid-19 salgınının sadece küresel bir sağlık sorunu olmadığını ekonomi ve finans piyasalarını da oldukça etkilediğini gelir oranlarında düşüşlere sebep olacağı, işsizliği artıracığı, hizmet ve imalat sanayilerinde aksaklığa neden olacağı salgının sonuçları arasında olacağı belirtilmiştir.

Pehlivan, Kaya ve Keleş (2021) Covid-19 salgınının makroekonomik etkileri seçilmiş bazı ülkeler ve Türkiye üzerinde uygulanan politikalar nezdinde incelenmiş ve salgına karşı alınan maliye ve para politikası tedbirlerinin neler olduğu, hangi politikanın daha etkili olduğu incelenmiştir. Sonuç itibariyle maliye politikalarından daha fazla faydalanıldığı gözlemlenmiştir.

Sertkaya ve Baş (2021) Covid-19 salgını Türkiye’de görülmeye başlamasıyla birlikte salgının Türkiye Ekonomisi üzerine bırakmış olduğu etkiler incelenmiştir. İnceleme doğrultusunda Türkiye ekonomisinde zaten var olan yapısal bozukluk salgının Türkiye ekonomisine doğrudan etkilemesine neden olduğu sonucuna varılmıştır.

Soylu (2020) çalışmasında, Covid-19 salgınının bugüne kadar gerçekleşen bütün salgınlardan oldukça farklı olduğunu, çok yönlü bir dağılım izleyen salgın, ülkelerin sadece sağlık alanına değil, ekonomik ve sosyal alanında da doğrudan etkiler bıraktığı sonucuna ulaşmıştır. Bu anlamda salgınla mücadele kapsamında genişletici para ve maliye politikaları uygulanmasını ve uygulamalar neticesinde Türkiye’de bir anda dibe vurup bir anda yükselişe geçen bir ekonomik sistemin var olduğunu açıklamıştır.

Türk, Bingül ve Ak (2020) çalışmalarında, salgınlar insanlık tarihinin her döneminde olduğunu, dönem bazında imkânlar doğrultusunda, yaşanan salgına bir son verebilmek için çeşitli çalışmalar yapıldığını, dönem ekonomilerine ve sosyal yaşantılarına yaptığı etkiler ve çıkarılan sonuçlar doğrultusunda önerilerde bulunmuşlardır.

Kayabaşı (2020) çalışmasında, yaşanan küresel salgın sonucunda alınan tedbirlerin ülke ekonomilerine ve insan hayatına hangi yönde etkiler bırakarak ne tür değişikliklere sebep olduğu incelemiştir. İncelemeler doğrultusunda ülke ekonomilerinin daralmaya gittiği ve toparlanamaz bir hale gireceği sonucuna varmıştır. Çözüm önerisi olarak kısa süre içerisinde aşı çalışmalarına öncelik verilerek tam kapanma gibi faktörler yerine daha etkili çözümler bulunmasının gerekliliği önerisinde bulunmuştur.

Küçükbay, Uysal ve Çırak (2021) Covid-19 salgınının dünya üzerine ekonomik etkileri Avrupa, Asya, Amerika ve Ortadoğu ülkelerinin salgın öncesi dönem 2019 yılı ile salgın dönemi 2020 yılı IMF verileri kullanılarak T-testi ve Wilcoxon testleri uygulanmıştır. Çalışma sonucu itibariyle GSYH değerleri nezdinde salgın öncesi dönem ile salgın dönemi arasında anlamlı farklılıkların olduğu ancak Tüketici Fiyat Endeksi ile Cari açıkların salgın öncesi ve sonrası süreçte anlamlı farklılıkların olmadığı sonucuna varılmıştır.

Ünüvar ve Darıcı (2020) çalışmalarında, COVID-19 virüsünün ekonomik büyüme ve dış ticaret üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Bu kapsamda, ülkelerin finansal koşullarının kırılgan olduğu ve politika alanı, özellikle borç sürdürülebilirliği açısından yüksek risklerle karşı karşıya kaldığını açıklamışlardır. Bu aşamada, yeni kuruluşların ortaya çıkmasına, ivedilikle yeni uluslar üstü adımlar atacak kuruluşlar oluşturmaya veya eski kuruluşlara işlerlik kazandırmaya ihtiyaç olduğu önerisinde bulunmuşlardır.

Yıldırım (2021) çalışmasında, Covid-19 salgınının etkileri gelişmiş ve gelişmemiş ülkeleri aynı anda etkilediğini, Dünya genelinde ekonomik küçülme yaşandığını açıklamıştır. Covid-19 salgını çerçevesinde alınan tedbirlerin dünya ticaretine ve Türkiye’nin ticaretine hangi yönde etki bırakmıştır? sorusunun cevabını bulmaya çalışmıştır. Çalışmanın sonucunda ithalat yapma oranı yüksek olan Türkiye’nin Covid-19 salgınından olumsuz anlamda etkilendiği ve çözüm olarak daha sıkı politikaların uygulanması gerektiği düşünülmüştür.

Tayar, Gümüştekin, Dayan ve Mandi (2020) Covid-19 salgınının küresel ekonomiye etkisi İstanbul ilinin sektör bazında Basit Lineer Regresyon testleri ile analiz edilmiştir. Analizler sonucunda salgının elektrik, ulaştırma, mali, sınai, teknoloji sektörlerinde anlamlı ve olumsuz etkilere neden olduğu gözlemlenirken gıda-ıçecek, ticaret, tekstil, turizm ve Hizmetler sektöründe salgın ile anlamsız sonuçlara ulaşılmıştır. Her bir sektörün Covid-19 ile bağlantısı ayrı ayrı neden sonuç ilişkisi kapsamında incelenmiştir.

Literatür incelemesi yapılan çalışmalarda Covid-19 salgınının dünya genelinde olumsuz etki bıraktığı incelenen her çalışmada ortak bir görüş olarak belirtilmiştir. Öyle ki bazı çalışmalar 1929 ekonomik kriz ile Covid-19 salgının sonuçlarının benzerlik göstereceğini düşünürken bazıları ise bunun tam aksini iddia etmektedir. Ancak salgın süresince toplam harcamaların azalacağı, tüketim alışkanlıklarının değişeceği tasarruf oranlarının artacağı, işsizlik oranlarının artacağı ve bunlara bağlı olarak ülke ekonomilerinde durgunluk yaşanacağı ve yoksulluk oranlarının artacağı sonuçlarına ulaşılmıştır. Salgın süresince alınan tedbirler bağlamında maliye politikalarına daha önceki dönemlerden daha fazla önem verilmesi gerektiği ortak bir kanı olmuştur.

Çalışmamız doğrultusunda literatüre yapılan katkı ise Covid-19 salgınının ülke sınıflandırmaları açısından en fazla olumsuz etkinin gelişmiş ekonomilere yansıdığı ve gelişmiş ekonomiler içerisinde en az etkinin Çin’e en fazla etkinin ise İngiltere’ye olduğudur. Türkiye’deki makro ekonomik göstergelerinin incelenmesi sonucunda ise enflasyon ve işsizlik göstergelerinin salgın sürecinden yeteri kadar etkilenmediği, bozulmaların Türkiye ekonomisinde bulunan yapısal bozukluklardan kaynaklı olduğu ve istihdamın ve dış ticaret göstergelerinin salgının en yoğun olduğu 2020 yılında salgından ciddi oranda etkilendiği yönündedir.

3. COVID-19 PANDEMİSİ’NİN DÜNYA VE TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Küreselleşme kavramı 1950-1960’lı yıllardan sonra kullanılmaya başlanmış ve 1980’li yıllarda ivme kazanmıştır. Küreselleşme kavramını Marshall McLuhan’ın da dediği gibi ‘Global Köy’ olarak tanımlamak doğrudur. Bu anlamda küreselleşmenin varlığı itibarıyla, ekonomik hareketlilik, siyasi hareketlilik ve sosyal hareketlilik uluslararası boyut kazanarak mekânsal sınırlar ortadan kalkmıştır. Teknoloji ve bilimin gelişmesi sonucunda hız kazanan küreselleşme hareketi dünyayı tek bir bütün haline getirmiştir (Aytekin; 2013: 125-127). Bu anlamda küreselleşme hareketinin olumlu yanları olabileceği gibi olumsuz yanları da mevcuttur. Günümüzde içerisinde bulunmuş olduğumuz Covid-19 salgını küreselleşme olgusunun olumsuz yansımalarına örnek teşkil etmektedir. Yaşanan salgın için alınan tedbirler ekonomik ve sosyal anlamda tavizler verilmesine neden olmuş ve bu durum ülke ekonomilerine zarar vermiştir. Bu çalışmanın amacı da Covid-19’un küresel ve Türkiye ekonomisi makro göstergeleri üzerindeki etkisinin değerlendirilmesidir.

3.1. Covid-19 Pandemi’sinin Dünya Ekonomisi Üzerine Etkileri

Covid-19 salgını daha öncede belirtildiği üzere yayılma hızı diğer salgınlara nazaran oldukça yüksek bir salgındır ve bu durum dünyanın küçülmesi ile bağlantılıdır. Dünyada toplam 208 ülkenin 196’sında Covid-19 salgını görülürken 22 Mart 2022 yılı itibarıyla toplam vaka sayısı 469.212.705’tir. (WHO (b), 2021).

Dünya ülkeleri yaşanan bu ciddi salgın hareketliliğine son verebilmek için henüz aşı çalışmalarının var olmadığı süreçte, ülkelerarası uçuşları ve ticaretin durdurulması tedbirlerini alarak, küresel köy algısının yıkılmasına neden olmuştur. Dünya’da ülkelerarası bağlantı hareketliliğine ara verilmesi gelişmiş dünya ekonomileri dahil birçok ülkeyi olumsuz anlamda etkilemiştir. Çalışmanın bu bölümünde Covid-19 salgınının genel dünya ekonomisine olumlu-olumsuz etkilerinin neler olduğu incelenecektir.

3.1.1. Covid-19 Pandemi’sinin Dünyada Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri

Küreselleşme hareketi sonucuna ülkelerde yaşanan bir gelişme diğer ülkeleri çok kısa sürede etkisi altına almaktaydı. Bu durum uluslararası ticaretin ve iletişimin artması yani sınırların artık ortadan kalkması ile gerçekleşmektedir. Covid-19 salgını da Çin’de ortaya çıkıp kısa sürede tüm Dünyayı etkisi altına almıştır. Yaşanan bu küresel salgın sonucunda ülkeler ekonomik anlamda da birbirlerini etkilemişlerdir.

Tablo 1’de gelişmiş-gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkelerin ekonomik büyüme verileri yer almaktadır. Tablo 1’de belirtilmiş olan sınıflandırma bağlamında ekonomik büyüme verileri incelendiğinde Dünya genelinde 2019 yılında %2,8’lik bir büyüme gerçekleşirken 2020’ yılında Covid-19 salgınının hızlı bir yayılma göstermesi, aşı çalışmalarının henüz aktif olarak devam ettiği ancak uygulamaya konulmadığı süre zarfında alınan tedbirler doğrultusunda %-3,1’lik bir negatif büyüme sağlanmıştır. 2021 yılı itibarıyla aşı çalışmalarının aktif olarak uygulanması ve kontrollü serbestleşmenin gerçekleştirilmesi sonucunda üretim ve tüketim miktarlarında ciddi artışların yaşanması dünya geneline %5,9’luk bir pozitif büyümeye sebep olmuştur. 2022 yılı tahmini büyüme verileri ise 2021 yılına nazaran 1,0’lık azalış ile %4,9 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir.

Tablo 1. Ekonomilerin Gelişmişlik Düzeylerine Göre Ekonomik Büyüme Oranları (%)

	2019	2020	2021	2022*
Dünya	2,8	-3,1	5,9	4,9
Gelişmiş Ekonomiler	1,7	-4,5	5,2	4,5
Gelişmekte Olan Ekonomiler	3,7	-2,1	6,4	5,1
Gelişmemiş Ekonomiler	3,5	-2,3	6,7	5,1

Kaynak: IMF(a), World Economic Outlook, 2021: 5-6.

Gelişmiş- gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler bağlamında ekonomik büyüme verileri incelendiğinde Covid-19 salgınından en çok etkilenen grup, 2020 yılı itibarıyla %-4,5 bir negatif büyüme ile gelişmiş ekonomilerde yaşanmıştır. 2021 yılında gelişmiş-gelişmekte olan ve gelişmemiş ülke grupları 2020 yılında göstermiş oldukları negatif büyümeden sıyrılarak pozitif büyümeye geçmiştir. Ancak Tablo 1’de de görüldüğü üzere en büyük büyüme verisi gelişmemiş ekonomilerde yaşanarak %6,7 olmuştur. Bir önceki yıl ile kıyaslandığında ise durumun aksine gelişmiş ekonomilerin daha fazla büyüme oranı gerçekleştirdiği yönündedir.

Tablo 2’de gelişmiş ülkeler bazında 2019, 2020, 2021 ve 2022* tahmini büyüme verileri yer almaktadır.

Tablo 2. Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Oranları (%)

	2019	2020	2021	2022
Almanya	1,1	-4,6	3,1	4,6
Fransa	1,8	-8	6,3	3,9
İtalya	0,3	-8,9	5,8	4,2
Japonya	0	-4,6	2,4	3,2
İngiltere	1,4	-9,9	6,8	5,0
Kanada	1,9	-5,3	5,7	4,9
Çin	6,0	2,3	8,0	5,6
Rusya	2,0	-3,0	4,7	2,9
ABD	2,2	-3,4	5,9	5,1
Türkiye	0,8	1,7	8,9	3,2

Kaynak: IMF(a), World Ekonomik Outlook, 2021: 5-6.

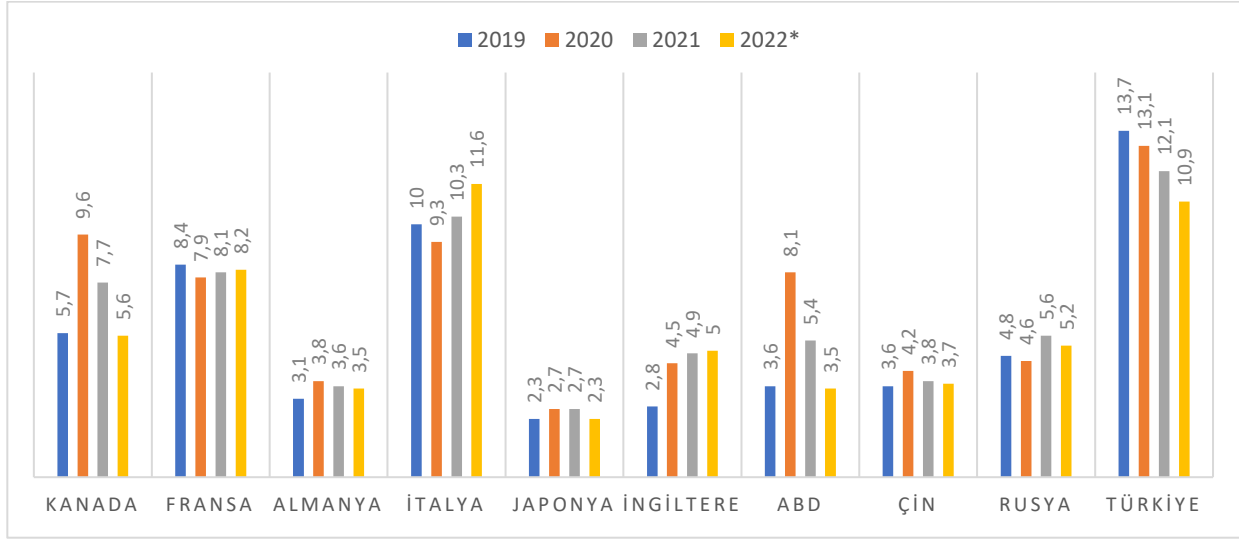
Tablo 2’yi incelediğimizde, 2019 yılı itibarıyla belirtilen ülkelerde ekonomik büyüme oranları Çin hariç oldukça düşüktür. En büyük büyüme oranı %6,0 ile Çin’de, en küçük büyüme oranı ise Japonya’da gerçekleşmiştir. 2020 yılı verilerine baktığımızda belirtilen ülkeler kapsamında oldukça büyük bir ekonomik daralma gözlemlenmiştir. Bu durumun en büyük nedeni kötü giden ekonomik şartlara Covid-19 salgınının eklenmesi sonucunda alınan tedbirler doğrultusunda, uluslararası hareketliliğe ara verilip, tüketimin azalmasına bağlı olarak üretimin azalmasıdır. Bu anlamda 2020 yılında en büyük negatif büyüme verisi %-9,9 ile İngiltere’de gerçekleşmiştir. İngiltere’yi, %-8,9’luk bir negatif büyüme ile İtalya takip etmiştir. Covid-19 vakasının Çin’de ortaya çıkmasına rağmen 2020 yılının en büyük büyüme oranı %2,3 ile Çin’de gerçekleşmiştir. Çin’den sonra %1,7’lik büyüme ile ikinci sırada Türkiye’dir. 2021 yılı verileri incelendiğinde, aşı çalışmalarının aktif olarak uygulanmasıyla belirtilen ülkelerde pozitif büyüme sağlanmış ve en büyük büyüme oranı Türkiye’de gerçekleşmiştir. Türkiye’yi %8 büyüme oranı ile Çin takip etmiştir.

2022 yılı tahmini büyüme verileri doğrultusunda en fazla büyüme oranı bir önceki yıla göre azalış gösterse de %5,6’lık bir büyüme ile yine Çin’de gerçekleşmesi tahmin edilmektedir. Ancak bir önceki yıla nazaran en fazla artış %4,6 ile Almanya’da, %3,2 ile Japonya’da gerçekleşmesi beklenmektedir. Türkiye ise 2021 yılında %8,9’luk bir büyümenin ardından 2022 yılında %3,2’lik bir büyüme sağlaması tahmin edilmektedir.

3.1.2. Covid-19 Pandemisi’nin Dünya’da İşsizlik Üzerine Etkileri

Ortaya çıkan küresel salgın sonucunda ülke ekonomilerinde Tablo 1 ve Tablo 2 verilerinde de belirtildiği üzere küçülmeler meydana gelmiştir. Covid-19 salgınına tedbir alabilmek için uygulanan yöntemler sonucunda piyasa akışı gerileyerek ekonomiler canlılıklarını kaybetmişlerdir. Düşük gelirli ülkelerde Covid-19 ile mücadele kapsamında alınan tedbirler, ekonomiyi kalkındırabilmek için bir miktar gevşetilmiş, üst ve orta gelirli ülkelerde ise %70 dolaylarında katı kilitleme önlemleriyle devam edilip çalışma hayatları büyük ölçüde sekteye uğramıştır.

Sokağa çıkma yasaklarının var olduğu sürece göre ülkeler toplamında %94 oranında, işyerleri kapalı kalmıştır. Bu durum ise işsizlik oranlarını arttırmakta büyük rol oynamıştır. Ülkeler Covid-19 kapsamı gereği üretimin azalmasıyla ve alınan tedbirler neticesinde işten çıkarma, esnek ve kısa çalışma teknikleri ve home-office uygulamaları ile 2020 yılının ikinci çeyreğinde (2019 4. çeyreğine göre) %17,3 oranında çalışma saatlerinde düşüş gözlemlenmiştir. Küresel anlamda Covid-19 salgınının etkisi ile dünya işgücü gelirlerinde %5,5 oranında azalma saptanmıştır (ILO 2020: 1). Tüm bu veriler sonucunda G7 ülkeleri ve eklentili birkaç ülke baz alınarak Covid-19 salgınının işsizlik üzerindeki etkileri Grafik 1’de görülmektedir.

Grafik 1. Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de İşsizlik Oranları (%)

Kaynak: (IMF (b), 2021). (IMF veri dağıtım sistemi verileri sonucunda yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Grafik 1’e göre Covid-19 Pandemisinin işsizlik oranları üzerindeki etkisini değerlendirecek olursak, Kanada ve ABD haricinde 2020 yılı itibariyle ciddi bir işsizlik sorununun ortaya çıkmadığı görülmektedir. Kanada da 2019 yılında işsizlik oranı %5,7 iken, 2020 %3,9 bir artışla %9,6 seviyesine ulaşmıştır. Bu oran 2021 yılında 1,9’luk bir düşüş ile %7,7 olarak gerçekleşmiş ve 2022 yılı tahmini verilerine göre işsizlik oranı 2019 yılındaki seviyesine geri döneceği düşünülmektedir. Yine ABD içinde 2019 yılında %3,6 olan işsizlik oranı 2020 yılında %8,1’e çıkarak 4,5’luk bir artış yaşanmıştır. 2021 yılında 2,7’lik bir azalış yaşanarak %5,4 oranında bir işsizlik verisi ortaya çıkmıştır. 2022 yılı tahmini verilerine göre bu oran 2019 yılındaki seviyesine geri döneceği düşünülmektedir (IMF (b), 2021). Covid-19’un Çin’de ortaya çıkmasına rağmen, vaka sayılarında da işsizlik oranlarında da en az değişiklik yine Çin’de olmuştur. Çin ekonomik anlamda Covid-19 salgınından çok küçük oranda etkilenmiş ve çok çabuk toparlandığı gözlemlenmiştir (IMF (b), 2021). Türkiye için ise durum çok farklılık arz etmemiştir. Ancak 2019 yılından 2022 yılına kadar ki süreçte 2,8’lik bir iyileşme yaşanarak 2019 yılında %13,7 seviyesinde gerçekleşen işsizlik oranı 2022 yılının tahminine göre %10,9 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Türkiye’nin genel durumuna bakacak olursak Türkiye işsizlik oranlarında, bütün yıllarda oranları verilmiş diğer ülkelerden daha fazla işsizlik oranına sahiptir. Ancak bu kıyaslanmanın bir gelişmekte olan ülke ile gelişmiş ülkeler arasında yapıldığını unutmamak gerekir (IMF(b), 2021).

3.1.3. Covid-19 Pandemisi’nin Dünya’da Mal ve Hizmet İhracatı ve İthalatı Üzerine Etkileri

Küreselleşme hareketinin ivme kazanması ve ülkelerarası sınırların ortadan kalkması sonucu İthalat ve ihracatın varlığı ticaret yapan her ülke için ayrı ayrı önem teşkil etmeye başlamıştır. Öyleki ihracat, ticaret yapan bir ülke için, gelir ve prestijini artırmak, istihdam alanı oluşturmak, dış ticaret açıklarını kapatmak, iç pazara olan düşkünlüğe son vermek, rekabeti artırmak son derece önemlidir (URL-4). İthalat ise ülkelerin kendi bünyelerinde bulunduramadıkları mal ve hizmetin, üretimini sağlayan ülkeler tarafından satın alacak olan ülkenin kendi ihtiyacını karşılaması açısından önem teşkil etmektedir. Her iki durumda ülkeler için ‘dış ticaret dengesini’ korumak adına önemlidir.

Covid-19 salgını öncesinde ekonomistler tarafından 2020 yılı için ABD en başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin resesyon yaşayacağını ön görmekteydiler (Yılmaz, 2020:12). Zaten var olan ekonomik bunalıma Covid-19 salgınının eklenmiş olması ve salgın için alınan tedbirler neticesinde ülkelere giriş çıkışların yasaklanması, bireylerin tüketim alışkanlıklarının değişmesi ve tüketimin sokağa çıkma yasakları sonucunda sınırlanması ile küresel ticaret olumsuz anlamda etkilenmiştir. Tablo 3’te 2019-2022 (2022 rakamları tahmini) yılları arasındaki gelişmiş ülkeler ve Türkiye’nin mal ve hizmet üzerine yapılan ithalat ve ihracat yüzde değişim oranları görülmektedir.

Tablo 3. Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de Mal ve Hizmet, İthalat ve İhracat Verileri (Yüzde Değişim)

	İTHALAT				İHRACAT			
	2019	2020	2021	2022*	2019	2020	2021	2022*
Kanada	0,3	-11,2	12,7	10,3	1,2	-10,5	5,0	8,4
Fransa	2,3	-12,1	8,0	5,9	1,5	-16,1	7,4	6,9
Almanya	2,8	-9,1	8,6	6,9	1,1	-1,0	9,3	5,9
İtalya	-0,6	-12,5	13,4	10,2	1,6	-13,7	12,9	9,4
Japonya	0,9	-7,2	9,4	9,0	-1,4	-11,7	13,1	7,7
İngiltere	2,7	-17,8	1,6	9,8	2,6	-16,4	0,3	8,7
ABD	1,1	-8,9	14,1	8,6	-0,6	-13,5	5,4	8,1
Çin	-3,6	-1,3	19,1	8,4	0,4	2,2	19,6	4,6
Rusya	2,8	-12	17,3	6,8	-3,3	-4,2	3,1	5,5
Türkiye	-4,2	7,9	3,4	10,4	7,8	-14,8	21,3	6,9

Kaynak: (IMF (b), 2021). (*IMF veri dağıtım sistemi verileri sonucunda yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Tablo 3, 2019 verileri incelendiğinde Çin, İtalya ve Türkiye’nin ithalat verileri bir önceki yıla nazaran azalma göstermiştir. Bu durum ülke ekonomileri için olumlu bir gelişmedir. 2020 yılında ise Covid-19 salgınının zirveye ulaştığı süreçte, ülkeler tarafından alınan tedbirler ile uluslararası hareketliliğe ara verilmiştir. Bu doğrultuda 2020 yılında hem ithalat hem de ihracat oranlarında ciddi azalmalar yaşanmıştır. Ülkeler kapsamında 2020 yılı için değerlendirme yapılacak olursa ithalat ve ihracat oranlarının en fazla azaldığı ülke, ithalatın %-17,8 ile ihracatın %-16,4 ile gerçekleşmesi sonucunda İngiltere olmuştur. Ancak ülkeler için ithalatın azalması olumlu sonuçlar doğuracakken ihracatın azalması olumsuz sonuçlar doğuracaktır. Covid-19 salgını Çin’de ortaya çıkmasına rağmen 2020 yılında %-1,3’lük bir ithalat yaparken %2,2 oranında ihracat yaparak ihracat fazlası vermiştir. Salgının yoğun olduğu 2020 yılında böyle bir durumun yaşanması oldukça önem teşkil etmektedir. 2021 yılında Covid-19 salgını için üretilen aşuların aktif olarak kullanılmaya başlanması ile ülkelerde kontrollü serbestleşme sistemine geçilmiştir. Serbestleşme sonucunda üretim ve tüketim artmaya başlamış ve uluslararası hareketliliğinde serbestleşmesi ile ticaret, salgının yaşanmadığı dönemden bile daha fazla ivme kazanmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki 2020 yılında ihracat fazlası veren Çin, 2021 yılında ithalat ve ihracat verileri %19 dolaylarında gerçekleşerek birbirlerini karşılayabilmiştir. 2020 yılında ihracatın ithalatı ciddi anlamda karşılayamadığı bir dönemden sıyrılan Türkiye’de 2021 yılında %3,4 ithalat ve %21,3 ihracat ile oldukça büyük bir ihracat fazlası verilmiştir. 2022 yılı tahmini verilerine göre, genel anlamda ihracatın ithalatı karşılayacağı düşünülmüştür. Tablo 3’e göre Çin ve Türkiye için durum ters ilerlemiştir. Çin’de %8,4 ithalat verisine karşılık %4,6 ihracat gerçekleştirerek, ihracatın ithalatı karşılayabilme potansiyelinde gerileme yaşanacağı düşünülmektedir. Türkiye’de ise 2021 yılında yüksek seviyede ihracat fazlası verilirken 2022 yılında durumun tersine döneceği, %10,4 ithalat verisine karşılık %6,9 ihracat gerçekleşeceği tahmin edilmektedir.

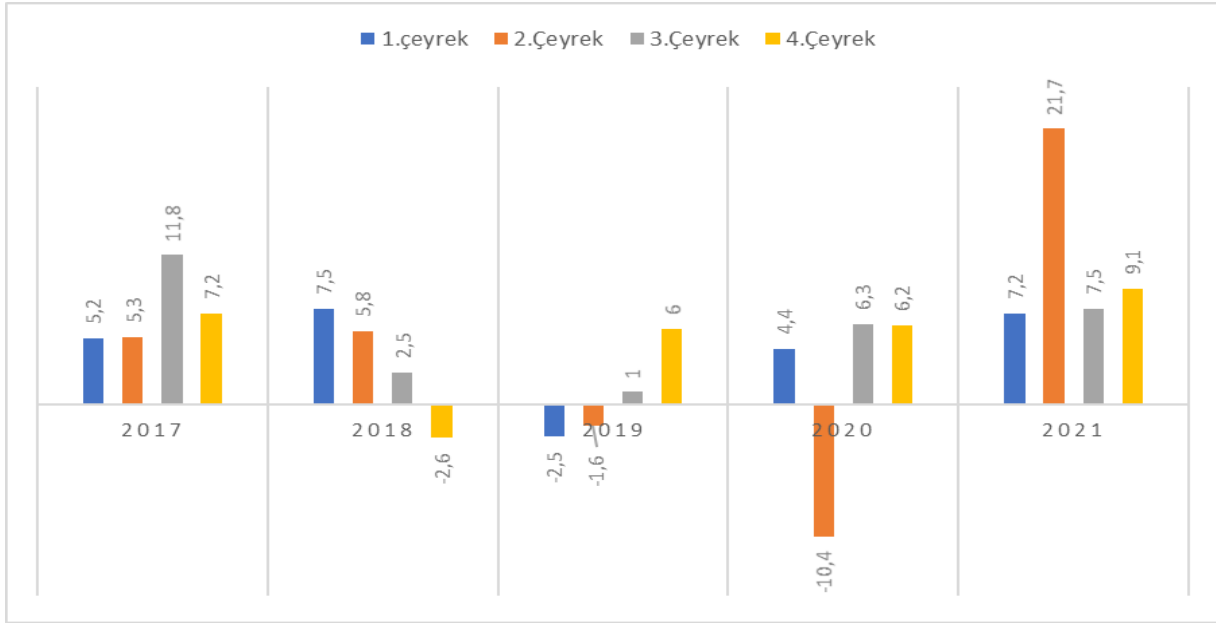
3.2. Covid-19 Pandemisi’nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri

Günümüzde her alanı etkisi altına alan küresel salgın, ülkelerin sadece sağlık sektörüne zarar vermemiştir. Alınan tedbirler doğrultusunda ekonomik işleyiş sekteye uğramış ve yine alınan tedbirler bireylerin yaşamsal faaliyetlerini kısıtlamıştır. Yaşanan salgının dünya ekonomik düzenine etkileri bir önceki başlık altında incelenmiş olup bu aşamada salgının Türkiye ekonomisinin makroekonomik göstergelerini nasıl etkilediği incelenecektir.

3.2.1. Covid-19 Pandemisi’nin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi

Ekonomik büyüme kavramı bir ülkenin zincirlenmiş hesaplara göre, ekonomik büyümenin ölçülecek olduğu yılın reel GSYH değerinden bir önceki yılın reel GSYH değerini çıkarıp yine bir önceki yılın GSYH değerine bölüp yüz ile çarpılarak bulunan bir sonuçtur. 2017, 2018, 2019 ve Covid-19 salgınının yaşandığı dönem 2020 ve 2021 yılı ekonomik büyüme oranları ve Covid-19’un ekonomik büyümeye etkisi Grafik 2’de incelenecektir.

Grafik 2. 2017-2021 Türkiye Ekonomisi'nde Üretim Yöntemine Göre Ekonomik Büyüme Oranları (%)

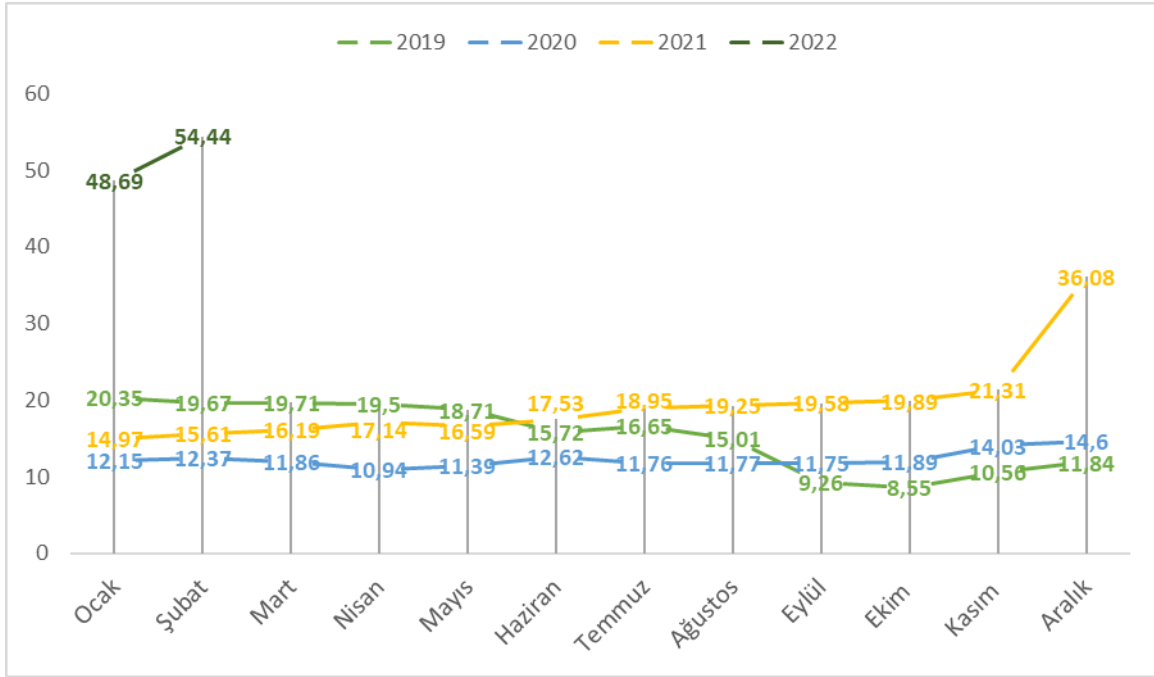
Kaynak: Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021.

Grafik 2'de ki verileri değerlendirecek olursak 2017 yılı 3. dönemde %11,8 büyüme ile diğer bütün dönemlere nazaran en yüksek büyüme sağlanmıştır. 2018 yılının 1.döneminde %7,5 2. döneminde %5,8 3. döneminde %2,5 ve son dönemde %-2,6 oranda bir büyüme gözlemlenmiştir. Ekonomik büyüme hızı her geçen gün düşüş göstermiş ve son dönemde negatif büyüme sağlanmıştır. 2018'de kur artışından dolayı enflasyon oranları artmış, başta sanayi bölgesi olmak üzere üretimde ciddi anlamda daralmalar ortaya çıkmıştır. Sanayide, azalan üretim kapasitesi neticesinde işsizlik oranları artmıştır (URL-5). Tüm bu veriler sonucunda 2018 yılı dönemi, Grafik 2'de de görüldüğü üzere negatif büyüme ile kapatmıştır. Türkiye 2019 yılında döneme %-2,5 oranı ile negatif büyüme sağlayarak başlamış görünmektedir. 2018 yılı son verilerine baktığımızda aralarında çok fazla fark olmadığı 2018 yılı son aylarında gerçekleşen sıkıntıların güncel olarak devam ettiği gözlemlenmiştir. 2019 yılı 2. döneminde %-1,6 ile negatif büyüme oranı azalmış yani ekonomide küçük çaplı iyileşmeler olduğu gözlemlenmiştir. 2019 yılı 3. döneminde ekonomi negatif büyümeden kurtulmuş normal seyrine dönme aşamasındadır. 4. dönemde ise %6'lık büyüme ile ekonomide canlanma gösterilebilmiştir. 2019 verilerine göre Covid-19 Pandemi'sinin herhangi bir etkisi gözlemlenmemektedir. Çünkü bu tarih aralıklarında Covid-19 Çin'de kendini göstermiş ancak halen Türkiye'ye gelmemiştir. 2020 yılının ilk çeyreğinde ise Covid-19 salgını Türkiye sınırları içerisine girmiştir. Bu durum neticesinde bütçede bir miktar daha sağlık harcamalarına yönelme olmuştur. Grafik 2'de gösterildiği üzere 2019 yılının son çeyreğine nazaran %1,6 kadar bir ekonomik düşüş gözlemlenmiştir. Asıl odak noktası, 2020 yılının 2. çeyreğinde -10,4'lük bir negatif büyüme olmasıdır. Türkiye ekonomisi son 4 yılda en kötü büyüme oranıyla karşı karşıya kalmıştır. 2020 yılının 2. çeyreğinin ilk ayında birçok şehirde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. Bunun yanında sosyal yaşam merkezleri kapatılmış, kuaför, AVM, tiyatro, sinema, kafe gibi ekonomik kalkınmayı sağlayan işletme faaliyetlerine ara verilmiştir. Belki birçok şehir, ekonomisini öğrenci bazlı sürdürmekteyken eğitime ara verilmesi halinde birçok işletme kapılarına kilit vurmak ve sokağa çıkma yasağı ile insanlar evlerinde uzun süre kapalı kalmak zorunda kalmıştır. Bu durum sonucunda ihtiyari tüketim oranlarında azalmalar gözlemlenmiş, insanlar zorunlu tüketimleri haricinde tüketim yapmamıştır. Bu durumlara ekstra olarak ülke sağlık harcamalarını belli oranlarda arttırmış ve pandemi sosyal destek projeleri ile bir miktar transfer harcamaları yapılmıştır. Tüm bunlar sonucunda ekonomi canlanma göstermeyip aksine küçülmeye gitmiştir. 2020 yılının 3. ve 4. çeyreğinde ise ciddi rakamlara ulaşan negatif büyüme verileri kontrollü serbestleşme ve bireylere aşılama işlemlerinin yapılmaya başlanması, Dünya'da yaşanan uluslararası hareketliliğin eski boyutlarına geri dönmesi, kendini büyüme bırak %6,3 ve %6,2'lik büyümeler ile ortalama bir büyüme oranı yakalanmıştır. Yine 2021 yılının ilk çeyreğinde %7,2'lik bir büyüme ile ortalama bir büyüme gösterilirken 2. çeyrekte %21,7'lik bir büyüme gerçekleştirerek OECD'nin en yüksek oranda büyüyen ikinci ülkesi olmuştur. 2021 yılının ikinci çeyreği, 2020 yılının 2. çeyreğine göre %32,1'lik bir büyüme sağlamıştır. Bu kadar yüksek bir büyüme sağlanmasının en büyük etkenlerinin başında imalat sanayi üretimi, yatırımlarda gerçekleşen artışlar ve ihracatın önemli artışı gelmektedir (URL-6).

3.2.2. Covid-19 Pandemisi'nin Enflasyon Üzerine Etkisi

Dünya genelinde yaşanan Covid-19 salgını sonucunda tüm Dünya ekonomilerinde daralmalar meydana gelmiştir. Yaşanan bu daralmalarda enflasyonist etkinin payı da oldukça büyüktür. Salgının yoğun olarak 2020 yılı itibarıyla alınan tedbirler doğrultusunda dolaylı olarak petrol fiyatları düşmüş, ülkelerin döviz kurlarında çeşitli etkilerden kaynaklı dalgalanmaların olması, arz-talep arasında yaşanan dengesizlikler sonucunda enflasyon oranları da etkilenmiştir (Bölükbaş, 2020; 51). Türkiye özelinde aylık veriler doğrultusunda 2019, 2020, 2021 ve 2022 yılları enflasyon oranları Grafik 3'te incelenmiştir.

Grafik 3. 2019-2022 Türkiye Ekonomisinde Enflasyon Oranları (%)

Kaynak: (Merkez Bankası, 2021). (Merkez Bankası yayınlanmış verileri doğrultusunda yazarlar tarafından hazırlanmıştır.)

Grafik 3'te 2019, 2020, 2021 ve 2022 yılı enflasyon verilerinin incelenmesi doğrultusunda, 2019 yılının Ocak ayında % 20,35 olarak gerçekleşen enflasyon oranı Ağustos ayına kadar çift haneli ve azalarak devam etmiştir. Ağustos ayında %15,01 enflasyon oranı gerçekleşmiş ve Ağustos ayını takriben Eylül ve Ekim aylarında enflasyon oranı tek haneye düşmüş ancak 2019 yılının son iki ayında tekrar çift haneye çıkarak Aralık ayında % 11,84 enflasyon oranı ile 2019 yılı tamamlanmıştır. Türkiye, 2020 yılının Ocak ayında bir önceki yılın aynı ayına göre enflasyon oranında %8,2'lik bir azalış göstermiştir. Enflasyon oranı 2020 yılında hiç tek haneye düşmemiştir. 2020 yılının Ocak ayında %12,15 olarak gerçekleşen enflasyon oranı Aralık ayına kadar ufak artışlar ile gelmiş ve Aralık ayında %14,6 oranında enflasyon yaşanmıştır. Covid-19 salgını ile enflasyonun bağlantısı değerlendirildiğinde, 2019 yılı enflasyon verileri ile Covid-19'un Türkiye'de yoğun olarak aktif olduğu 2020 yılı enflasyon verileri karşılaştırılması sonucunda Covid-19 salgınının Türkiye ekonomisinde enflasyon oranlarına herhangi bir yansımalarının olmadığı gözlemlenmiştir. Bu durumun en temel nedeni, yaşanan salgının Türkiye ekonomisi üzerine olabilecek olumsuz etkilerini en aza indirmek amacıyla MB tarafından faiz indirimi uygulaması, likidite ihtiyaçlarına cevap verilmesi, firmalarda yaşanan nakit akışlarının düzenlenmesi gibi tedbirler enflasyonun olumsuz yansımalarının belirli bir süre önüne geçmiştir. 2021 yılında Covid-19 salgınına tedavi çalışmaları sonuç vermiş ve bireylere aşılarda aktif bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Aşı çalışmalarının cevap vermesi doğrultusunda ülkeler almış oldukları tedbirlerde serbestleşmeye gitmişlerdir. Bu anlamda 2021 yılında Türkiye'de %8,9'luk bir ekonomik büyüme gerçekleşirken bu duruma karşın enflasyon oranları hem talep hemde maliyette yaşanan bozulmalar sonucunda artma eğilimi göstermiştir. 2021 yılının Ocak ayında %14,97 olarak gerçekleşen enflasyon oranı aynı yılın Aralık ayında %36,08 olarak gerçekleşmiş ve 2022 yılının Ocak ayında %48,69 Şubat ayında 54,44 olarak çok yüksek oranlara ulaşmıştır. 2021 yılı son döneminde enflasyon oranında yaşanan yükselmenin en temel nedeni döviz kurunda yaşanan yükselmedir. Bu duruma ilave olarak uluslararası gıda fiyatlarında yaşanan artış ve tarımsal kuraklık ve tedarik sürecindeki sıkıntılar enflasyon oranlarında oldukça yükselmeye neden olmuştur. Enflasyon oranlarında yaşanan bu yükselme ile Covid-19 salgını arasında bir bağlantı olduğu gerçeği göz ardı

edilemez bir durumdur ancak yaşanan bu salgının enflasyona etkisi dolaylı olarak etki ettiği, salgınla birlikte başka etkenlerinde olumsuz anlamda etkilediği sonucuna varılmıştır (Merkez Bankası, 2022).

3.2.3. Covid-19 Pandemisi’nin Dış Ticaret Hacmi Üzerine Etkisi

Dış ticaret kavramı ülke ekonomilerinin faydasına olacağı klasik iktisat düşüncesi ile örtüşmektedir. Böylece ülkeler uluslararası rekabet ortamında var olabilmek için kendi bünyelerinde politikalar geliştirmişlerdir. Ancak Dünya’da yaşanan küresel çaplı etkiler tüm Dünya ülkelerine zarar verebilmektedir. 2019 yılında ortaya Covid-19 salgını da bu duruma örnek teşkil etmektedir. Covid-19 salgınının yoğunlaşması ve küresel ivme kazanması sonucunda ülkeler halk sağlığını ön plana alarak ülke ekonomilerine ve ülke ticaretine zarar verecek tedbirler almak durumunda kalmışlardır. Uluslararası ulaşım, ticaret hareketliliğine ara verilmiş ve tüketimin azalmasından kaynaklı üretim azalmıştır. Tüm bu alınan önlemler ülkelerin dış ticaretine zarar vermiştir. Tablo 4’te Türkiye’nin dış ticaret hacmi incelenerek Covid-19 salgınının etkisinin olup olmadığı tartışılacaktır.

Tablo 4. Türkiye Ekonomisi’nde Dış Ticaret Hacmi Bir Önceki Yıl Ocak Ayına Göre % Değişim

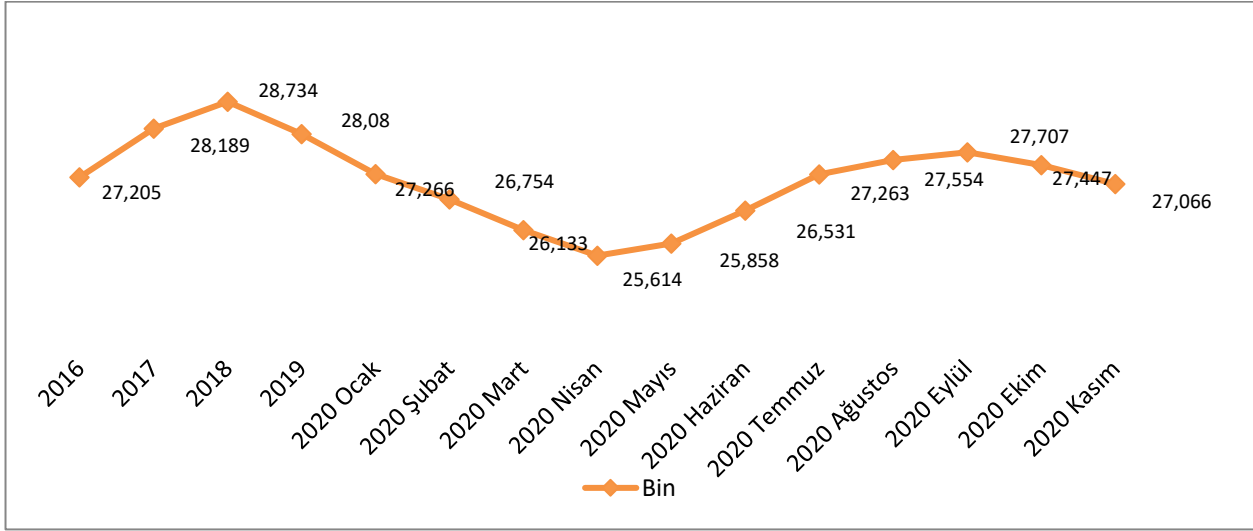
	2018	2019	2020	2021
İhracat(FOB)	7,7	2,1	-6,2	2,3
İthalat (CIF)	-3,2	-9,0	4,4	-5,9
Karşılama Oranı (%)	76,6	86,0	77,3	83,2

Kaynak: (TÜİK (a), 2021). (TÜİK, “Tablo 1 Yıllara ve Aylara Göre Dış Ticaret” verileri doğrultusunda yazarlar tarafınca oluşturulmuştur.)

Tablo 4’i incelediğimizde 2018 yılında bir önceki yılın Ocak ayına göre ihracat %7,7 seviyesinde bir artış gösterirken ithalat % -3,2 seviyesinde azalmıştır. Bir önceki yılın Ocak ayına göre ihracat %76,6 oranında ithalatı karşılamaktadır. 2018 Ocak ayına göre 2019 yılında ihracat %2,1 artarken ithalat % -9,0 azalmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %86,0 olmuştur. 2020 yılına gelindiğinde bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat % -6,2 azalmış, ithalat %4,4 artmış ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %77,3 olmuştur. Covid-19 nedeniyle tüketimde meydana gelen azalma üretim oranlarını da düşürmüştür. İktisadi olarak bakacak olursak talep arzı karşılayamamaktadır. Bir önceki bölümde bahsettiğimiz gibi sokağa çıkma yasaklarının gelmesi, eğitime ara verilmesi, sosyal yaşam merkezlerinin kapatılması, covid-19 pandemi oranlarının giderek artması ve çalışma yaşamında esnek çalışma modellerine ya da home office çalışma stiline geçilmesi nedeniyle insanlar tüketimlerini sınırlandırmak durumunda kalmış ve bu sadece Türkiye için değil tüm Dünya’da genel durum bu şekilde gerçekleşmiştir. Bu anlamda Türkiye’nin ihraç etmiş olduğu mal ve hizmete olan talep azalmıştır. Ancak 2021 yılında aşı çalışmalarının aktif olarak uygulanması sonucunda kontrollü serbestleşmeye gidilmiş, uluslararası hareketliliğin önü açılmış ve 2020 yılında % -6,2 oranında azalan ihracat, 2021 yılında %2,3 oranında artış gerçekleşmiştir. 2020 yılında ithalat oranı, 2018, 2019 ve 2021 yılına nazaran oldukça yüksek seviyede gerçekleşmiştir. Ancak 2021 yılında ithalat oranı % -5,9 oranında azalmıştır. Bu anlamda 2021 yılında Türkiye ihracat fazlası vermiştir ve ihracatın ithalatı karşılama oranı %83,2 olarak Covid-19 salgınının Türkiye’ye gelmediği dönemdeki verilere yaklaşmıştır.

3.2.4. Covid-19 Pandemisi’nin İstihdam Üzerine Etkisi

İstihdam kavramı üretim sürecinin başında gelen bir kavramdır. Kelime anlamı olarak hizmete alma, hizmette kullanılma olarak tanımlanır. Geniş anlamıyla istihdam; üretim faktörlerinin üretimin gerçekleştirilme aşamasında kullanılması anlamına gelmektedir. Aynı zamanda istihdam ve milli gelir kavramları arasındaki ilişki doğru yönlü olup istihdam arttıkça milli gelirden de artacaktır (Işığışık, 2017: 34-37). Covid-19 salgını nedeniyle taleplerin azalması sonucunda üretim oranlarının düşmesi ile birlikte istihdam oranlarında meydana gelen değişiklikler Grafik 4’te açıklanacaktır.

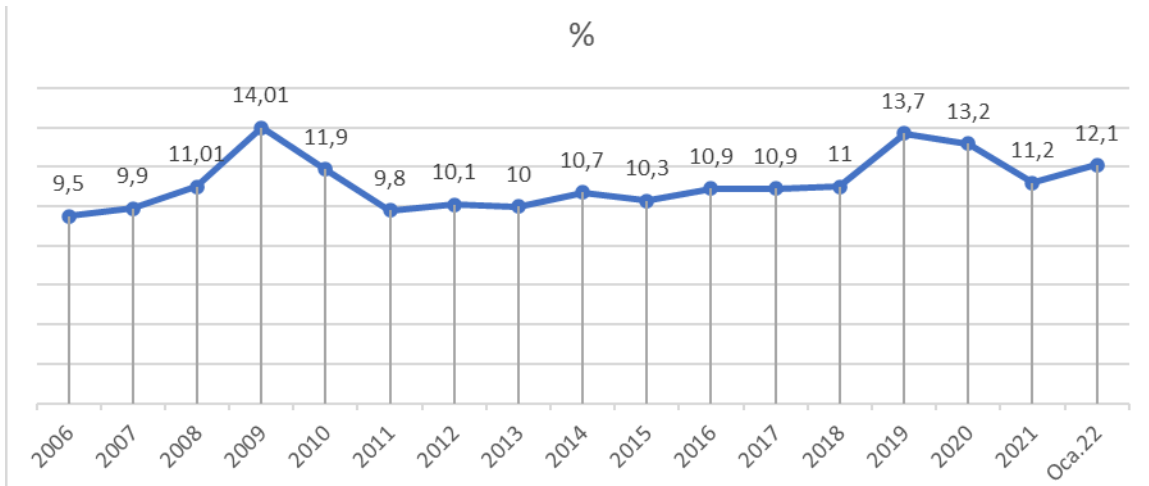
Grafik 4. 2016-2020 Türkiye Ekonomisinde İstihdam Verileri (Bin)

Kaynak: (TÜİK (b), 2021). (TÜİK Veri Dağıtım Sistemi 'İşgücü İstatistikleri' verileri ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur).

Grafik 4'te incelemeye alınan istihdam verileri doğrultusunda 2016 yılından 2018 yılına kadar istihdamda bir artış gözlemlenmiştir. Ancak 2019 da yaşanan ekonomik kriz gereği istihdamda küçük oranda bir azalma meydana gelmiş. 2020 yılı başından itibaren yine yavaş azalan istihdam oranları Covid-19'un Türkiye'ye gelmesi doğrultusunda Mart ayı itibariyle veriler arasındaki düşüş farkı artmıştır. Nisan ayında ise Covid-19 salgınına tedbir amaçlı sokağa çıkma yasakları getirilmiş, işletmelerin çalışma faaliyetlerine ara verilmiş, kısa çalışma, esnek çalışma ve home-office gibi uygulamalar getirilmesi neticesinde bu oran ciddi anlamda düşüş göstermiştir. Ancak Temmuz ayı ve sonrasında istihdam verileri kontrollü serbestleşme ile küçük dalgalanmalar şeklinde devam etmiştir. 2021 yılı verileri henüz yayınlanmadığı için incelemeye dahil edilememiştir.

3.2.5. Covid-19 Pandemisi'nin İşsizlik Üzerine Etkileri

İşsizlik kavramı emeğin yeteri kadar kullanılamaması durumudur. İşsizlik ekonominin genişlemesi ve daralması ile doğru orantılıdır. İşsizlik oranları arttığı takdirde, üretim ve satış miktarlarında azalmalar meydana geldiği gözlemlenir. Başka bir ifade ile işsizlik oranları artıyorsa ekonomiler daralma eğilimindedir ve istihdam oranları azalmaktadır. Aynı zamanda işsizlik oranlarının artması firmaların, dolaylı yoldan azalan talebi karşılayamadığı için mevcut çalışanını çıkarması anlamına gelmektedir (Biçerli, 2016: 427- 428). Tüm bu veriler ile Covid-19 karşılaştırması yapıldığında işsizlik oranlarının Türkiye ekonomisi üzerine ne tür etkiler bıraktığı Grafik 5'de incelenecektir.

Grafik 5. Yıllara Göre İşsizlik Oranları

Kaynak: (TÜİK(b), 2021). (TÜİK veri dağıtım sistemi verileri ile yazarlar tarafından oluşturulmuştur.)

Yıllara göre işsizlik verileri incelendiğinde işsizlik rakamlarının son 10 yılda hiç bu kadar yükseldiği gözlemlenmemiştir. 2008'de yaşanan küresel ekonomik kriz sonucunda %14,01 oranlarına kadar yükselen işsizlik, ilerleyen yıllarda %10 dolaylarına gerilemiştir. Ancak yine 2019 yılında yaşanan ekonomik kriz neticesinde oranlarda ciddi anlamda yükselmeler gözlemlenmiştir. İşsizlik tanımı yaparken emeğin yeteri kadar kullanılamamasından ve işsizlik oranları arttıkça ekonomilerde daralmalar gözlemleneceğinden bahsetmiştik. 2019 yılında yaşanan ekonomik krize 2020 yılında Covid-19 salgını eklenmiş ve durum ciddi boyutlara ulaşmıştır. 2020 yılında da 2019 yılı gibi bir işsizlik oranı devamlılık gösterirken bu durumun 2020 yılını da salgın nedeniyle meydana gelen yasaklar, sosyal mesafe kuralları gereği tüketimin azalması ile üretiminde azalması sonucunda işçiye ihtiyaç olmaması gereği, işçiyi işten çıkarma mecburiyetinde daha fazla kalınması gibi nedenler sonucunda 2020 yılı işsizlik verilerinde bir toparlanma söz konusu değildir. 2020 yılında Artan işsizlik sonucunda, transfer harcamaları ve işsizlik ödenek oranları artmış ve bu durum Türkiye'nin bütçesinde azalmalar meydana getirmiştir. 2021 yılında ise kontrollü serbestleşme neticesinde işsizlik oranlarında %2'lik bir azalma ile %11,2 oranında işsizlik gerçekleşmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşme olgusu 1980'li yıllardan bu zamana kadar hızla yayılma eğilimi göstermiş ve olumlu sonuçlar doğurabildiği gibi olumsuz sonuçlarda doğurmuştur. Olumlu sonuçların en başında uluslararası sınırları yok edip ticarete çığır aşılmasına yol açmış olmasıdır. Ancak bugün Covid-19 salgınının kısa sürede bütün Dünya'yı etkisi altına alması olumlu sonuçların belli aşamalarda olumsuz hale dönüşebileceği gerçeğiyle karşı karşıya bırakmaktadır.

Çalışmamızın, dünyadaki gelişmiş ekonomilere ve Türkiye'ye olmak üzere etkileri makroekonomik göstergeler (ekonomik büyüme, işsizlik, istihdam, ihracat ve ithalat, enflasyon) çerçevesinde gelişmiş ekonomilerde IMF verileri Türkiye'de ise TÜİK verileri kullanılarak her bir makro ekonomik gösterge salgın öncesi ve sonrası olmak üzere tablo ve grafikler eşliğinde ayrı ayrı incelenmiş ve gelişmekte olan ülke olarak Türkiye'nin diğer gelişmiş ülkeler ile karşılaştırması yapılmıştır. Verilerin güncel olması, gelişmiş ülkeler ve Türkiye'nin karşılaştırılması, salgın öncesi ve sonrası olarak karşılaştırma yapılması, makroekonomik göstergelerin ayrı ayrı incelenmesi açısından oldukça önem arz etmektedir.

Literatür incelemesi yapılan çalışmalarda Covid-19 salgınının dünya genelinde olumsuz etki bıraktığı incelenen her çalışmada ortak bir görüş olarak belirtilmiştir. Öyle ki bazı çalışmalar 1929 ekonomik krizi ile Covid-19 salgının sonuçlarının benzerlik göstereceğini düşünürken bazıları ise bunun tam aksini iddia etmektedir. Ancak salgın süresince toplam harcamaların azalacağı, tüketim alışkanlıklarının değişeceği tasarruf oranlarının artacağı, işsizlik oranlarının artacağı ve bunlara bağlı olarak ülke ekonomilerinde durgunluk yaşanacağı ve yoksulluk oranlarının artacağı sonuçlarına ulaşılmıştır. Salgın süresince alınan tedbirler anlamında maliye politikalarına daha önceki dönemlerden daha fazla önem verilmesi gerektiği ortak bir kanı olmuştur.

Dünya bu süreçte, Covid-19 salgını etki derecesi, gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeler bağlamında 2020 yılı itibariyle olumsuz etki en fazla gelişmiş ekonomilerde gözlemlenmiştir. Salgının Çin'de ortaya çıkmasına rağmen, incelemeler sonucunda en az ekonomik daralma Çin'de gerçekleşmiş ve en fazla ekonomik daralma İngiltere'de gerçekleşmiştir. Dünya'da gelişmiş ülkeler bağlamında işsizlik verilerinin incelenmesi sonucunda en fazla işsizlik Kanada ve ABD'de gerçekleşmiştir. Çin'de ise işsizlik normal seyrinde devam etmiştir. İthalat ve ihracat verileri incelenmesi sonucunda ise yine en fazla olumsuz etkilenen ülke İngiltere olmuştur. Çin ise Covid-19 salgınının yoğun olduğu süre zarfında bile ihracat fazlası vermiştir. 2020 yılı itibariyle durum bu şekilde ilerlerken 2021 yılında ve 2022* yılında tahmini veriler doğrultusunda durumun tersine döneceği düşünülmektedir. Covid-19 salgınının tahmini veriler bağlamında olumlu etki bırakabilmesi için ülkelerin daha etkili ekonomi politikaları uygulaması, aşı çalışmalarına daha da hız kazandırılarak ülkelerin eski standartlarına geri dönmelerini sağlamak için hijyen, maske kullanımı ve sosyal mesafe kurallarına yeteri düzeyde önem verilmesi gerekmektedir. 2021 yılı itibariyle her ne kadar aşı çalışmaları aktif olarak uygulanırsa da olumsuzlukları tersine döndürecek düzeyde etki bırakmamaktadır.

Türkiye'de ise durum 2020 yılının 2. Çeyreğinde tam kapanmanın gerçekleşmesi ile %-10,4 oranında bir negatif büyüme yaşanmış ancak 3. ve 4. Çeyrek dönemlerinde pozitif büyüme sağlanmıştır. 2021 yılı için 2. Çeyrekte %21,7 büyüme sağlanarak bir önceki yılın aynı döneminden oldukça yüksek bir büyüme verisi ortaya konulmuştur. Makroekonomik göstergelerden, enflasyon oranları Covid-19 salgınından etkilenmemiş ancak dış ticaret verileri 2018, 2019, 2020, 2021 yıllarından, salgının yoğun olarak gerçekleştiği 2020 yılında en kötü ihracat verisi ortaya çıkmıştır. İstihdam verilerinin incelenmesi doğrultusunda tam kapanmanın gerçekleştiği dönemde istihdam oldukça azalma eğilimine gitmiş ancak kontrollü serbestleşme ile eski seyrine dönmüştür. İşsizlik oranlarının yükselmesinde Covid-19 salgınının etkisi oldukça düşüktür. Çünkü Türkiye'de 2019 yılı

ve öncesinde zaten mevcut olan yüksek bir işsizlik oranı hakimdir. 2020 yılında, Covid-19 Pandemisi'nin Türkiye'ye gelmesi itibariyle de yüksek olan işsizlik oranı aynı seyrinde devam etmektedir.

Çalışmamızın literatüre katkısı, Covid-19 salgını ile büyüme verileri arasında Eroğlu (2020), Türk, Bingöl ve Ak (2020) çalışmalarında bir bağlantı olmadığı savunulmuştur. Uzun vadede yapmış olduğumuz çalışma ile örtüşmektedir. Enflasyon oranı ile ilişkisi Duran ve Acar (2020) ve Eryüzlü (2020) çalışmalarında olumsuz olduğu belirtilirken yapmış olduğumuz çalışmada kısa vadede etki oluşturmadığı ancak uzun vadede olumsuz etki bıraktığı gözlemlenmiştir. İhracat ve İthalat ile ilişkisi Adıgüzel (2020) Arslan ve Bayar (2020), Soylu (2020), Türk, Bingöl ve Ak (2020) çalışmalarında olumsuz olurken yapmış olduğumuz çalışma ile örtüşmektedir. Ancak Pehlivan, Kaya ve Keleş (2021) çalışmalarında herhangi bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Nakiboğlu ve Işık (2020), Eroğlu (2020), Adıgüzel (2020), Arslan ve Bayar (2020), Soylu (2020), Türk, Bingöl ve Ak (2020) çalışmalarında salgının işsizliği artıracığı yönünde sonuçlara ulaşılırken yapmış olduğumuz çalışmada işsizlik oranlarının yükselmesinde Covid-19 salgınının etkisi oldukça düşük çıkmıştır. Çünkü Türkiye'de 2019 yılı ve öncesinde zaten mevcut olan yüksek bir işsizlik oranı hakimdir. Bu durum Sertkaya ve Baş (2020)'in yaptığı çalışma sonucu ile aynı doğrultudadır. 2020 yılında, Covid-19 Pandemisi'nin Türkiye'ye gelmesi itibariyle de yüksek olan işsizlik oranı aynı seyrinde devam etmektedir. Türkiye, ekonomik anlamda geçmiş politikalarını gözden geçirerek Covid-19 salgınının etkisini göstermediği alanlarda dahi ekonomik bozulmalar gözlemlenmesinin nedenleri araştırılıp geçmiş para ve maliye politikalarına revizyon işlemi uygulamalı ve yeterli görülmeyen alanlarda yeni ve etkili ekonomi politikalar üretmelidir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, Muhittin, (2020) “Covid-19 Pandemisinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Analizi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19, s. 191-221.
- Alper, Yusuf, (2016). Küreselleşme ve Küreselleşmenin Sosyal Sorunları, Sosyal Politika, Yusuf Alper ve Aysen Tokol (Ed.), Dora Yayıncılık, Bursa.
- Arslan, İbrahim ve Bayar, İlyas, (2020) “Covid-19 Salgını, Ekonomik Etkileri ve Küresel Ekonominin Geleceği”, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 19, s.87-104.
- Aytekin, İbrahim, (2013) “Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme”, Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 1(2), s.123-134.
- Bacer, Scott, Bloom, Nicholas, Steven, Davis ve Terry, Stephen, (2020) “COVID-İnduced Economic Uncertainty and its Consequences”, VOX CEPR Policy Portal, erişim tarihi 23.10.2021, [https://voxeu.org/article/covid-induced-economic-uncertainty-and-its-consequences?_="](https://voxeu.org/article/covid-induced-economic-uncertainty-and-its-consequences?_=).
- Biçerli, Kemal, (2016). Çalışma Ekonomisi, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Bölükbaş, Mehmet, (2020) “Türkiye Ekonomisinde Enflasyon ve Faiz Oranı Covid-19 Salgınından Etkilendi mi?”, Bankacılar Dergisi 115, s. 50-68.
- Cinel, Emek Aslı, (2020) “Covid-19’un Küresel Makroekonomik Etkileri ve Beklentiler”, Politik Ekonomik Kuram 4, s. 124-140.
- Duran, M.Sami, ve Acar, Mustafa (2020), “Bir Virüsün Dünyaya Ettikleri: Covid-19 Pandemisinin Makroekonomik Etkileri”, International Journal Of Social and Economic Sciences (10)1, s.54-67.
- Durmuş, Savaş ve Şahin, Dilek, (2020) “Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme”, Turkish Studies 15(4), s. 924-943.
- Dündar, Necip, (2020) “Küresel Salgınların Makroekonomik Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırma Dergisi 7, s.837-852.
- Eryüzlü, Hakan, (2020) “Covid-19 Ekonomik Etkileri ve Tedbirler: Türkiye’de ‘Helikopter Para’ Uygulaması”, Ekonomi Maliye İşletme Dergisi 3, s. 10-19.
- Eroğlu, Erdal, (2020) “Covid-19’un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi” 5(2), s. 211-236.
- Gülmez, Hakan, (2020) En Kolay Anlatımı ile Covid-19 Pandemisi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Han, Ayşegül, Pehlivan, Ceren ve Konat, Gökhan, (2022) “Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Ampirik Analizi”, Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi 4(1), s.32-49.
- IMF(a) (2021). “World Economic Outlook” erişim tarihi (25.10.2021), <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/10/12/world-economic-outlook-october-2021#Data%20Tools>
- IMF(b) (2021). “Dünya Ekonomik Görünüm Veritabanı” erişim adresi <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2021/October>.
- Işığışık, Özlem (2017) İstihdam ve İşsizlik, Dora Yayıncılık, Bursa.
- Kuş, Canan, (2014) “Geç Ortaçağ’da Meydana Gelen Veba Salgınlarının Demografik ve İktisadi Etkileri Üzerine Bazı Düşünceler”. Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi 10(1), s. 45-57.
- Küçükbay, Füsün,Uysal, Doğan ve Çırak A.Nur, (2021) “Covid-19 Salgınının Dünya Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 13(4), s. 15-20.
- Merkez Bankası (2021). “Tüketici Fiyatları” Enflasyon Verileri”, erişim tarihi (25.10.2021) <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/İstatistikler/Enflasyon+Verileri/Tuketici+Fiyatları>.
- Merkez Bankası (2022). “ Enflasyon Raporu 2022-1”, erişim tarihi (16.03.2022) https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/75635e65-74bf-4d04-83ca-415ffea1f032/enfocak_2022_i_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-75635e65-74bf-4d04-83ca-415ffea1f032-nYLMlnb.
- Nakiboğlu, Aslıhan ve Işık, Sevgül, (2020) “Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye’de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma”, Turkish Studies 15(4), s.765-789.
- Özden, Kemal ve Özmat, Mustafa, (2014) “Salgın ve Kent:1347 Veba Salgınının Avrupa’da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları”, İdeal Kent Dergisi 5(12), s. 60-87.
- Pak Anton, Adegboye Oyelala, Adekunle Adeshina, Rahman Kazi, McBryde Emma ve Eisen Doman (2020) COVID-19 Salgınının Ekonomik Sonuçları: Salgın Hazırlık İhtiyacı. Ön. Halk Sağlığı 8:241. doi: 10.3389/fpubh.2020.00241
- Pehlivan, Mikail, Kaya, Abdurrahman ve Keleş, S.Selin (2021) “ Covid-19’un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları”, Akademik Hassasiyetler 8 (17), s. 105-135.
- Soylu, Özgür Bayram, (2020) “Türkiye Ekonomisinde Covid-19’un Sektörel Etkileri”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 7(5), s. 169-185.
- Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2021). “Büyüme”, erişim tarihi (26.10.2021), <https://www.sbb.gov.tr/buyume/>

- Sertkaya, Burak ve Baş, Seher, (2021) “Covid-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar”, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11(21), s.147-167.
- Tayar, Tunahan, Gümüştekin, Ezgi, Dayan, Kaan ve Mandi, Emad, (2020) “ Covid-19 Krizinin Türkiye’deki Sektörler Üzerinde Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması”, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, s.293-320.
- Torun, Kayabaşı, Ehlinaz, (2020) “ Covid-19’un Piyasalara ve Tüketici Davranışlarına Etkisi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 7(5), s. 15-25.
- Türk, Armağan, Ak Bingül, Berna ve Ak, Rengin, (2020) “Tarihsel Süreçte Yaşanan Pandemielerin Ekonomik ve Sosyal Etkileri”, Gaziantep University Journal Of Social Sciences Özel Sayı, s. 612-632.
- TÜBA (2021), “Covid-19 Pandemi Değerlendirme Raporu 1. Güncelleme 17.04.2020”, erişim tarihi (19.10.2021), <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/kovidraporu/T%C3%9CBA%20Covid19%20Raporu%201.%20G%C3%BCncelleme.pdf>.
- TÜİK(a), (2021). “Dış Ticaret İstatistikleri, Ocak 2021”, erişim tarihi (20.10.2021), (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Ocak-2021-37413>)
- TÜİK(b), (2021). “İşgücü İstatistikleri” [MEDAS, Veri Dağıtım Sistemi], erişim tarihi (20.10.2021), <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), (2020). Güncellenmiş Tahminler ve Analiz, ILO Gözlem: Covid-19 ve Çalışma Yaşamı Dünyası 6. Baskı, erişim tarihi (31.10.2021), https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/briefingnote/wcms_757184.pdf
- URL 1- BBC NEWS, “ Covid Aşısı: Dünya’da Herkesin Aşılınması Ne kadar Sürecek”, erişim tarihi (19.10.2021), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-56614031>
- URL 2- Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı, “İlk Koronavirüs Aşısı Fahrettin Koca’ya Yapıldı”, erişim tarihi (13.01.2021), <https://www.saglik.gov.tr/TR,78148/ilk-koronavirus-asisi-saglik-bakani-fahrettin-kocaya-yapildi.html>
- URL 3- Aktan, Sertan, “Tarihteki En Ölümcül Salgın Hastalıklar Neden Ortaya Çıktı ve Nasıl Sona Erdi? ”, erişim tarihi (29.10.2021), <https://tr.euronews.com/2020/05/12/tarihteki-en-olumcul-salgınlar-hangileriydi-neden-olustular-ve-nasil-sona-erdiler>
- URL 4- Apak, Talha, “İhracatın Önemi, Esasları, Şekilleri, Özellik Arz Eden Hususlar ve İhracatçının Sıklıkla Yaptığı Hatalar”, Güncel Mevzuat ve Ekonomi, erişim tarihi (31.10.2021), <https://www.alomaliye.com/2005/04/04/ihracatin-onemi-esaslari-sekilleri-ozellik-arz-eden-hususlar-ve-ihracatcinin-siklikla-yaptigi-hatalar/>
- URL 5- Eğilmez, Mahfi, “2018’den 2019’a Geçerken Türkiye Ekonomisinin Görünümü”, Kendime Yazılarım, erişim tarihi (13.10.2021), <https://www.mahfiegilmez.com/2018/12/2018den-2019a-gecerken-turkiye.html>
- URL 6- Mutlu, Yakışan Belgin, “Büyüme Verisinin Detayları Gelecek Döneme İlişkin Umutları Artırdı”, erişim tarihi (01.09.2021), <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/buyume-verisinin-detaylari-gelecek-doneme-iliskin-umutlari-artirdi/2352595>
- Ulun, A. Bilgiç (2020) “Covid-19 Salgınının Küresel Düzeyde İncelenmesi: Ekonomik Etkiler ve Vergisel Önlemler”, Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi 2(2), s. 89-102.
- Üstün, Çağatay ve Özçiftçi, Seçil, (2020) “COVID-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması”, Anadolu Kliniği Tıp Bilimleri Dergisi 25(1), s.142-153.
- Ünüvar, İclal ve Darıcı, Bülent(2020), Koronavirüs Pandemisinin Ekonomik Büyüme ve Dış Ticarete Üzerine Etkisi, Dış Ticaret Araştırmaları (Cilt 1), Tufan Sarıtaş ve Yüksek Okşak (Ed.), Gazi Kitapevi, Ankara.
- WHO (a), (2021), “DSÖ Koronavirüs (Covid-19) Panosu, Veri Tablosu”, erişim tarihi (24.10.2021), <https://covid19.who.int/table>
- WHO (b), (2021), “DSÖ Koronavirüs (Covid-19) Panosu, Miktar”, erişim tarihi (26.10.2021), <https://covid19.who.int/>
- Yavuz, Erdinç, (2020) “Covid-19 Aşıları”, Türk Aile Hekimliği Dergisi 24 (4), s. 223-234.
- Yıldırım, Uğur, (2021) “Covid-19 Pandemisinin Dış Ticaret Üzerine Etkisi: İstatistiksel Bir Yaklaşım ” *Fiscaoconomia* (5)1, s.280-295.
- Yılmaz, Mehmet Levent, (2020) Kovid-19 Salgını ve Sonrası Ekonomi Boyutu ile ilgili Değerlendirmeler Raporu, Polis Akademisi Yayınları, Ankara. Erişim tarihi (01.11.2021), https://www.pa.edu.tr/Upload/editor/files/Kovid_Ekonomi%20boyutu_.pdf

Fiziki, Beşeri ve Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyüme Etkisi: G20 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama (Panel Veri Analizi)

Effect of Physical, Human and Foreign Direct Capital on Economic Growth: An Application on G20 Countries (Panel Data Analysis)

Hakan ACET *
Hüseyin Enes ERKOÇAK **

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, G20 ülkelerinde fiziki sermaye, beşeri sermaye ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik büyüme etkisini ölçmektir. Araştırma 2000-2019 yılları arasındaki 20 yıllık süreyi kapsamaktadır. İlgili dönemlerde, G20 ülkelere ait yıllık finansal veriler, panel veri analiz yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Ampirik sonuçlar, ülkelere ait, beşeri sermaye harcamaları kriterlerinden olan, Sağlık Harcamaları (SAGH) ve fiziki sermaye harcamaları kriterlerinden olan, Sabit Sermaye Harcamaları (SSH) ile Ekonomik Büyüme Göstergesi olan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) arasında, istatistiksel olarak güçlü ve negatif bir ilişki olduğunu, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (SAGHKB) ile Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) arasında ise yine istatistiksel olarak güçlü, fakat pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Beşeri Sermaye, Fiziki Sermaye, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, G20 Ülkeleri, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

The aim of this study is to measure the effect of physical capital, human capital and foreign direct investment on economic growth in G20 countries. The research covers the 20- year period between 2000-2019. In the relevant periods, annual financial data of G20 countries were tested using the panel data analysis method. The empirical results show that there is a statistically strong and negative correlation between Health Expenditure (PPL), which is one of the human capital expenditure criteria, and Fixed Capital Expenditure (SSG), which is one of the physical capital expenditure criteria, and Gross Domestic Product (GDP), which is an Economic Growth Indicator. It also shows that there is a statistically strong but positive relationship between Health Expenditures Per Capita (PPP) and Gross Product (GDP).

KEYWORDS

Human Capital, Physical Capital, Foreign Direct Investments, G20 Countries, Panel Data Analysis

	Makale Geliş Tarihi / Submission Date 20.01.2022	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance 16.04.2022
Atf	Acet, H. ve Erkoçak, H. E. (2022). Fiziki, Beşeri ve Doğrudan Yabancı Sermayenin Ekonomik Büyüme Etkisi: G20 Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama (Panel Veri Analizi). <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 141-155.	

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hakanacet@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4314-8657.

** Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erkocakenes@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7648-2793.

GİRİŞ

Günümüzde, ülkelerin iktisadi anlamda gelişimini gösteren en temel gösterge, ekonomik büyüme kavramıdır. Bu nedenle ülkelerin, makroekonomik hedeflerinin başında ekonomik büyüme ve ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği gelmektedir. Dolayısıyla, ülkeler açısından; uzun süreli ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için, uygulanması gereken ekonomi politikalarının neler olabileceği, tarih boyunca araştırılan en önemli konulardandır. Ülkeler açısından ekonomik büyümeyi gösteren pek çok makroekonomik gösterge bulunmaktadır. Ancak; ekonomik büyüme kavramının en temel göstergesi, belirli bir ülke ekonomisinin, belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmetlerin toplamını ifade eden, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)' dir. GSYİH oranı, aynı zamanda, farklı ülke ekonomilerinin karşılaştırılabilmesi için kullanılan en temel göstergelerden biridir. Ekonomiler, GSYİH oranındaki artışa paralel olarak, büyüme sağlamaktadır. GSYİH' nin artırılabilmesi ise, üretim faktörlerinin ve sermayenin artırılabilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, ekonomik büyümeden söz edebilmek için, ülkelerin sahip oldukları, sermaye kanalları ve sermaye stoku da büyük önem arz etmektedir.

İnsanlar yüzyıllardan beri, yaşamlarını sürdürebilmek, refah seviyelerini yükseltebilmek ve ihtiyaç duydukları sınırsız gereksinimlerini karşılayabilmek için geleneksel üretim faktörlerini kullanmışlardır. Ancak, 20. yüz yılın ortalarından sonra, geleneksel üretim faktörleri, ülkeler açısından, kalkınma ve büyüme hedeflerini karşılamada yetersiz hale gelmiştir. Sanayi devrimleriyle birlikte, ekonomik büyüme ve kalkınma istatistikleriyle, farklı ülke ekonomilerini geride bırakma amacı güden ülkeler; emek düzeyi yüksek insan gücünden, bilgi düzeyi yüksek insan gücüne geçiş göstermiş ve yatırımlarını bu doğrultuda yapmaya başlamışlardır. Ekonomik büyüme olgusuna, geçmişten günümüze, her dönemde farklı bakış açılarıyla yaklaşan iktisatçılar, ülkelerin ekonomik büyümeleri, gelişmiş ülke statülerine erişebilmeleri ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmelerinin, beceri seviyeleri yüksek bireyler ile mümkün kılınabileceği düşüncesiyle, beşeri sermayeyi üretim faaliyetlerine dâhil etmeye başlamışlardır.

Yakın dönemlerde; ekonomistler, iktisatçılar ve politikacılar tarafından tartışılan yeni büyüme teorilerine göre, ülkelerin teknoloji düzeyleri, fiziki sermaye düzeyleri, yabancı sermaye yatırımları, tasarruf oranları ve üretim endeksleri gibi makroekonomik faktörler, büyümenin temel belirleyicileri olarak ifade edilse de, beşeri sermaye faktörlerinin de ekonomik büyümede önemli rol oynadığı görülmektedir.

Bu çerçevede, çalışmanın amacı; G20 ülkelerinde, beşeri, fiziki ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin tespitlerde bulunmaktır.

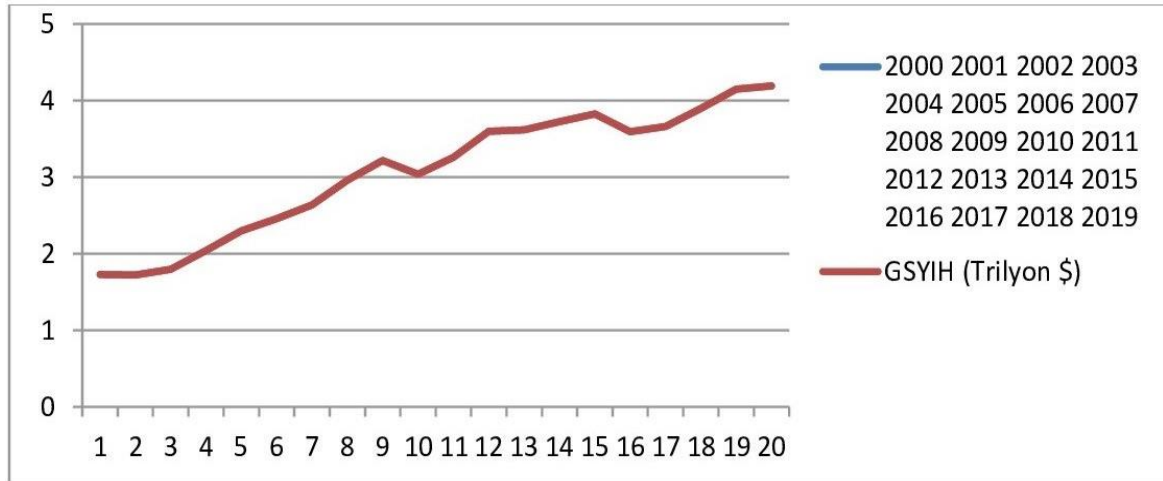
Çalışma beş bölüme ayrılmıştır. Giriş kısmında, ekonomik büyüme ve sermayenin genel bir tanımı yapılmıştır. Birinci bölümde, ekonomik büyümeye yön veren, fiziki sermaye, beşeri sermaye ve doğrudan yabancı sermaye kavramları ile ilgili detay bilgilere yer verilmiş ve ekonomik büyüme ile aralarındaki ilişkiler teorik olarak değerlendirilmiştir. İkinci bölümde, konu ile ilgili literatür çalışmalarına yer verilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, 2000-2019 yılları arasındaki 20 yıllık süre zarfında G20 ülkelerinin verileri ile ekonometrik model oluşturulmuş, dördüncü bölümde, uygulanan panel veri analizinin sonuçlarına ulaşılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise ekonometrik analiz sonucunda elde edilen bulgulara dayanarak G20 ülke ekonomileri üzerine bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. G20 ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE SERMAYE

Bretton Woods kurumsal anlayışı kapsamında, 1999 yılındaki Köln Zirvesi' nde, alınan kararlar, küresel ekonomideki temel konuların tartışılması amacıyla, önemli düzeyde sanayileşmiş ve gelişmekte olan ekonomilere sahip ülkelerin dahil olduğu G20 kurulmuştur (TCMB, 2015: 2).

Türkiye'nin de içinde bulunduğu ve dünyanın en büyük ekonomileri arasında yer alan G20 ülkelerini; Avustralya, Amerika, Arjantin, Almanya, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İngiltere, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye ve Avrupa Birliği Komisyonu oluşturmaktadır. G20 ülkeleri dünya nüfusun % 65 ini, yani; yaklaşık üçte ikisini ve küresel ekonominin %85'inden fazlasını kapsamaktadır. G20 de bulunan üye ülkelerin milli gelirleri, dünya sıralamasında, ilk 31 ülke içerisinde yer almakta olup, dünya ticaret hacmindeki payı ise, yaklaşık %80 i bulmaktadır.

G20 ülkelerinin 2000 yılında ortalama GSYİH büyüklükleri 1,729 Trilyon dolar, 2019 yılında ortalama GSYİH büyüklükleri 4,191 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Bahse konu ülkelerin ortalama GSYİH büyüklüklerinin 2000-2019 yılları arasındaki değişimi Dünya Bankası verilerinden hesaplanmış olup, aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 1: G20 Ülkeleri 2000-2019 Arası Ortalama GSYİH Toplamı (Trilyon \$)

Kaynak: Dünya Bankası (databank.worldbank.org)

Dünya bankası 2019 verilerine göre, dünyanın en büyük ekonomisini, yaklaşık 21,4 trilyon dolar ile ABD oluşturmaktadır. ABD yi ise 14,3 trilyon dolar ile Çin, 5,08 trilyon dolarla Japonya ve 3,86 trilyon dolarla Almanya takip etmektedir. Türkiye ise, 2019 verilerine göre, yaklaşık 761 milyar dolarlık GSYİH ile G20 ülkeleri arasında 18. sırada yer almaktadır.

Küresel ekonomiye ve dolayısıyla, G20 ülkelerinde ekonomik büyümeye yön veren, ayrıca; ülkelerin, tatmin edici büyüme hedeflerine ulaşabilmek ve gelişmiş ülke statüsüne erişebilmek için yapmış oldukları, fiziki sermaye harcamaları, beşeri sermaye yatırımları ve farklı ülkeler tarafından yatırım amaçlı sağlanan fonlar, yani doğrudan yabancı yatırımların G20 ülkelerindeki durumları aşağıdaki başlıklarda değerlendirilecektir.

1.1. Fiziki Sermaye

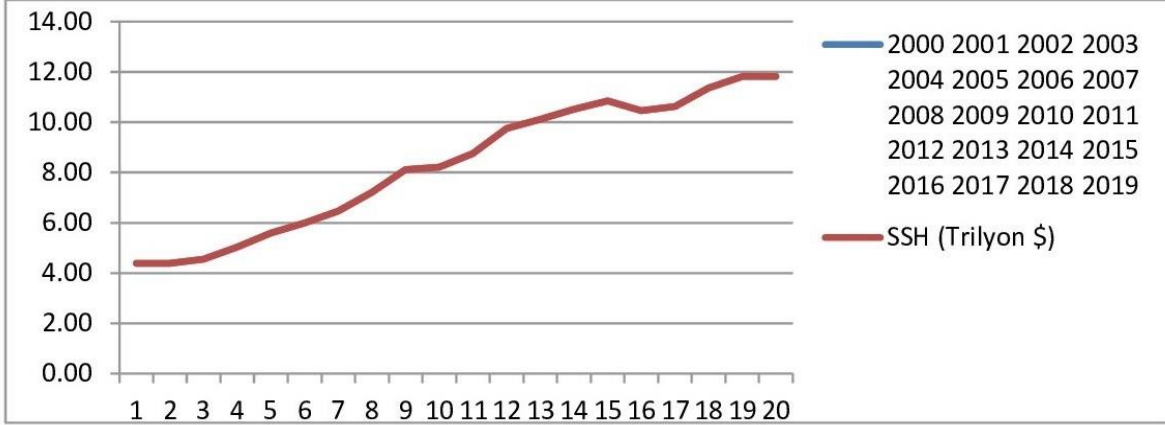
Fiziki sermaye, üretimin kolaylaştırılması amacıyla kullanılan araçların biçimlendirilmesi için malzemelerde meydana getirilen değişiklikler ile meydana gelmektedir. Yani, diğer bir ifadeyle; fiziki sermaye, üretim faaliyetlerinde bulunmak, üretim faaliyetlerini devam ettirebilmek için gerekli olan ve emek faktörü tarafından üretilmiş olan tüm üretim araçlarını kapsamaktadır (Karaçay, 2008: 10).

Neo-klasik büyüme teorisine göre; tüm dünya ülkeleri için büyüme süreçleri iki aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşamada, ekonomik büyüme, fiziki sermaye stokundaki artışa bağlıdır. Fiziki sermayenin, ülkelerin ekonomik büyümelerine sağladığı katma değer, makroekonomik düzeyde düşünüldüğü zaman, fiziki sermayeyi oluşturan sabit sermaye yatırımları ülkede farklı sektörlerdeki üretimin artması, ekonominin canlanması ve nihayetinde kalkınmanın gerçekleşmesi için bir ön koşuldur. Sabit Sermaye Yatırımları bina, makine, teçhizat gibi üretim süreçlerinde uzun süre kullanılabilen dayanıklı malların üretilmesi için yapılan harcamalardır. Ayrıca; alt yapı yatırımları, havayolu, demir yolu ve kara yollarına yapılan yatırımlar da sabit sermaye yatırımları olarak değerlendirilmektedir. Bu yatırımların her biri, fiziki sermaye stokunu meydana getiren birer bileşendir ve fiziki sermaye olmaksızın, üretimden, kalkınmadan, dolayısıyla; ekonomik büyümeden söz edilemez.

Aynı teoriye göre; büyüme sürecinin ikinci aşaması ise; fiziki sermaye stokunun makroekonomik dengede durağan olduğu, yani; daha fazla genişlemediği durumlardır (Mankiw, 2009: 220). Uzun dönemli durağan durum dengesinde ise, ekonomik büyüme; teknolojik gelişmelere, nüfus artış hızına ve işgücü büyüme oranına bağlıdır.

G20 ülkelerinin 2000 yılında ortalama Sabit Sermaye Harcamaları 4,39 Trilyon dolarken, 2019 yılında ortalama Sabit Sermaye Harcamaları 11,821 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. Bahse konu ülkeler tarafından, fiziki sermaye yatırımları altında gerçekleştirilen, sabit sermaye harcamalarına ait ortalama büyüklüklerin 2000-2019 yılları arasındaki değişimi, Dünya bankası verilerinden hesaplanmış olup, aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 2: G20 Ülkelerine Ait 2000-2019 Arası Ortalama Sabit Sermaye Harcamaları Toplamı (Trilyon \$)

Kaynak: Dünya Bankası (databank.worldbank.org)

2019 Dünya Bankası verilerine göre, G20 ülkeleri içerisinde, sabit sermaye harcamalarına en fazla yatırım yapan ülke, 3,28 trilyon dolar ile ABD dir. ABD' yi 2,97 trilyon dolar ile Çin takip etmekte olup, sabit sermaye harcamalarına en az yatırım yapan ülke ise, 51 milyar dolar ile Güney Afrika' dır. Türkiye ise, 2019 yılında 128 milyar dolar sabit sermaye harcaması gerçekleştirmiştir.

1.2. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye kavramının ekonomi literatürüne girişi, emek ve fiziki sermaye gibi klasik üretim faktörlerine kıyasla daha geç gerçekleşmiştir. Neo-klasik iktisadi teoriler, bir ülke ekonomisinde büyümenin, yalnızca fiziki sermaye ile mümkün olabileceğini, yani niceliğe dayalı kaynaklarla büyümenin sağlanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Ancak; yeni büyüme teorileri olarak ifade edilen içsel büyüme teorilerine göre; beşeri sermayenin, fiziki sermaye kadar önemli bir üretim faktörü olduğu, ekonomik büyümede fiziki sermaye kadar katma değer sağladığı savunulmuş ve beşeri sermayenin iktisat literatüründeki temeli atılmıştır (Eser ve Gökmen, 2009: 42).

OECD' ye göre, bir bireyin; ekonomi ile ilgili gerçekleştireceği tüm işlem ve faaliyetler için kullanabilecekleri bilgi birikimi, beceri kabiliyeti ve diğer özellikleriyle, kişinin; üretkenlik olarak meydana getirebileceği tüm nitelikler, beşeri sermaye olarak tanımlanmaktadır (Başol, 2013:6). Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, klasik iktisat dönemine dayanmaktadır. Buda bize beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin 18. yüzyılın sonlarından beri tartışıla geldiğini ve günümüz modern iktisat literatürünün de önemli tartışma konularından birisi olduğunu göstermektedir. Günümüzde, ekonomik büyüme ve üretkenlikte; fiziki sermaye kadar, beşeri sermaye unsurlarının da önemli bir rol oynadığı genel kabul görmektedir.

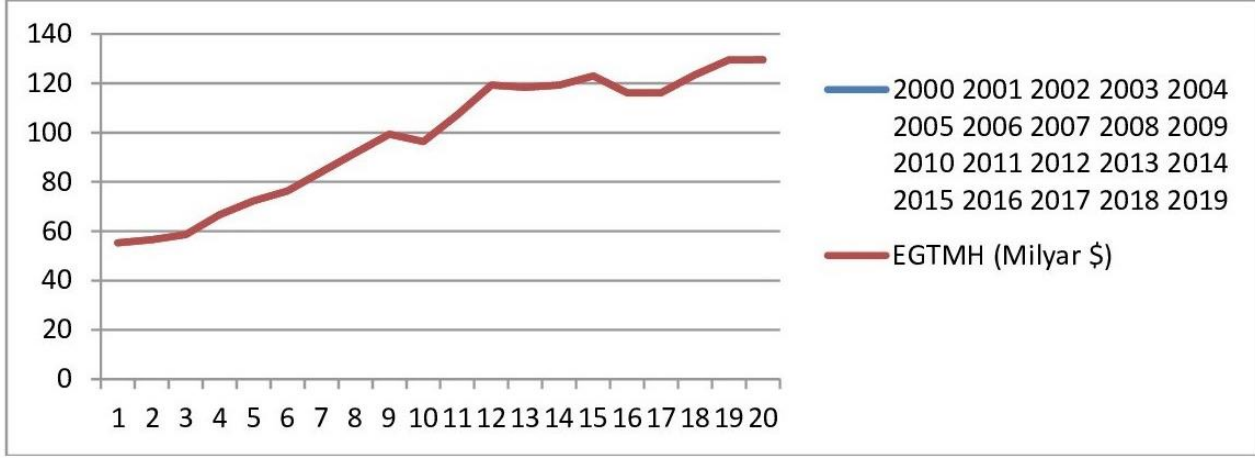
Beşeri sermaye, ekonomik büyümeye, içsel ve dışsal etkiler olmak üzere iki şekilde katkı sağlamaktadır. İçsel etkiler; beşeri sermaye olarak adlandırılan ve kişilerin sahip olduğu bilgi ve beceri gibi nitelikleriyle, ekonomik faaliyetler gerçekleştirip, gelir sağlamaları ve üretkenliklerini artırmalarıdır. Dışsal etkiler ise; bireylerin sahip olduğu beşeri sermayenin, diğer tüm üretim faktörlerindeki üretkenliğe sağladığı katkılardır (Lucas, 1988: 3-42).

Beşeri sermaye yatırımları, temel olarak eğitim yatırımları ve sağlık yatırımları olmak üzere iki grupta sınıflandırılmaktadır. Eğitimin, ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi mevcuttur. Çünkü eğitim seviyesi yüksek olan bireyler, beden güçlerinden ziyade, akıllarıyla da çalışmakta ve katma değer sağlamaktadırlar. Gelişmiş statüdeki ülkelerde, bireylerin maaşlarını, fiziki güçlerinden ziyade, entelektüel becerileri belirlemektedir. Beşeri sermaye unsurlarından eğitim gibi, sağlığın da ekonomik büyüme üzerindeki etkisi göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Ülke ekonomileri geliştikçe, vatandaşlarına sunduğu sağlık hizmetleri geliştikçe, yaşayan nüfusun sağlık durumları da iyileşecek ve insanlar daha kaliteli ve daha uzun bir yaşam süreceklerdir. Dolayısıyla, sağlıklı bireyler, fiziksel olarak daha güçlü ve daha uzun süre çalışacaklardır. Aynı zamanda daha sağlıklı düşünüp, daha kolay öğrenecek ve karar vereceklerdir. Bu sebeptendir ki, sağlık düzeyinin daha yüksek olduğu ülkelerde, gelir düzeyi artacak ve ekonomik büyüme daha hızlı ivme kazanacaktır (Weil, 2009: 155 - 161).

G20 ülkelerinin 2000 yılında ortalama Eğitim Harcamaları 55,3 milyar dolarken, 2019 yılında ortalama Eğitim Harcamaları 129,53 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Bahse konu ülkeler tarafından, beşeri

sermaye yatırımları altında gerçekleştirilen, eğitim harcamalarına ait ortalama büyüklüklerin 2000-2019 yılları arasındaki değişimi, Dünya bankası verilerinden hesaplanmış olup, aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 3: G20 Ülkelerine Ait 2000-2019 Arası Ortalama Eğitim Harcamaları Toplamı (Milyar \$)

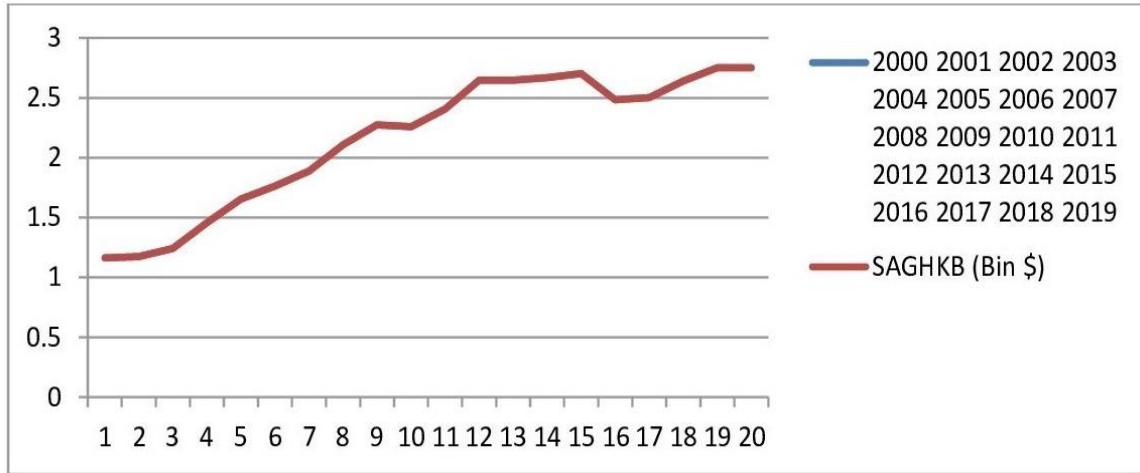

Kaynak: Dünya Bankası (databank.worldbank.org)

2019 Dünya Bankası verilerine göre, G20 ülkeleri içerisinde, eğitim harcaması en yüksek ülke, 915,8 milyar dolar ile ABD dir. ABD' yi 247,7 milyar dolar ile Çin ve 177 milyar dolar ile Almanya takip etmekte olup, eğitim harcaması en düşük ülke ise, 21,5 milyar dolar ile Güney Afrika' dır. Türkiye ise, 2019 yılında 28,8 milyar dolar eğitim harcaması gerçekleştirmiştir.

G20 ülkelerinin 2000 yılında ortalama kişi başına sağlık harcamaları 1163 dolarken, 2019 yılında ortalama, kişi başına sağlık harcamaları ise 2751 dolar seviyesine yükselmiştir. Bahse konu ülkeler tarafından, beşeri sermaye yatırımları altında gerçekleştirilen, kişi başı sağlık harcamaları ait ortalama büyüklüklerin 2000-2019 yılları arasındaki değişimi, Dünya bankası verilerinden hesaplanmış olup, aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 4: G20 Ülkeleri 2000-2019 Arası Ortalama Kişi Başı Sağlık Harcamaları Toplamı (Bin \$)

Kaynak: Dünya Bankası (databank.worldbank.org)

2019 Dünya Bankası verilerine göre, G20 ülkeleri içerisinde, kişi başına düşen sağlık harcaması en yüksek ülke, 10623 dolar ile ABD dir. ABD' yi 5472 dolar ile Almanya ve 5425 dolar ile Avustralya takip etmekte olup, kişi başına düşen sağlık harcaması en düşük ülke ise, 72 dolar ile Endonezya' dır. Türkiye ise, 2019 yılında 389 dolar kişi başı sağlık harcaması gerçekleştirmiştir.

1.3. Doğrudan Yabancı Sermaye

Küreselleşmenin etkisiyle, sermaye akımlarının ülkeler ve kıtalar arasındaki sınırları kalkmış, sermayenin serbest dolaşımı kolaylaşmıştır. Gelişmekte olan ülke ekonomilerinde önemli bir problem olan sermaye talebi, gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan yabancı sermaye yatırımları sayesinde, sermaye eksikliğini giderebilmenin en etkili yolu haline gelmiştir. Ülke piyasalarının, dünya piyasalarıyla entegre olabilmesinin

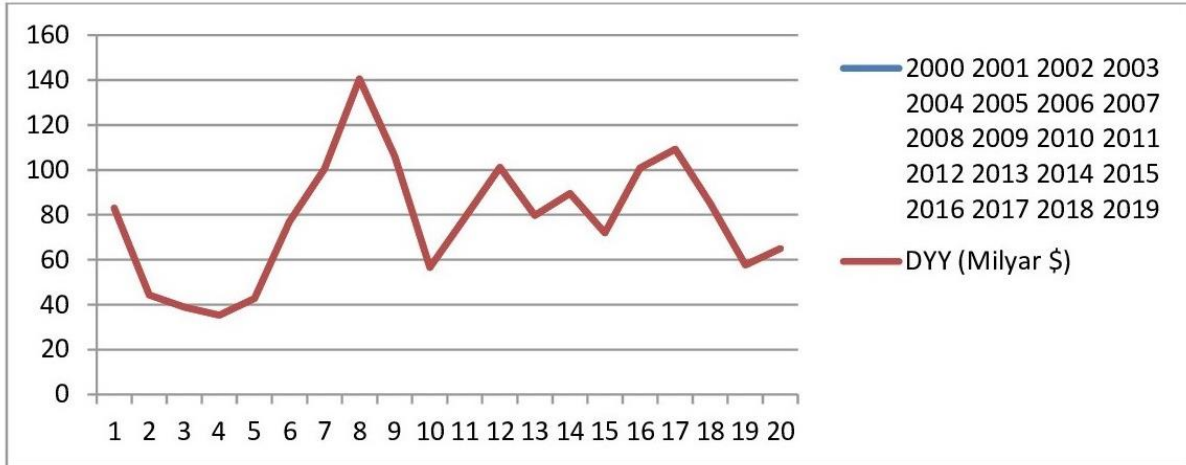
en etkili yolu olan doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik kalkınmaya olan katkısı günümüzde daha iyi anlaşılır hale gelmiştir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları; herhangi bir ülkede ticari faaliyet gösteren bir firmanın, sahip olduğu sabit varlıklarının, kontrolünü ve bu varlıkların dağılımını sağlamak için, farklı bir ülkede kullanması durumudur. (Moosa, 2002: 1). Daha geniş bir ifadeyle, doğrudan yabancı yatırımlar; herhangi bir ülkede faaliyet gösteren bir firmanın satın alınması veya ilk kez faaliyete başlayacak olan bir firmanın sermayesine iştirak ederek, artırmak yoluyla, birlikte ticari faaliyet gerçekleştirmek için yapılan yatırımlardır (Karluk, 2002: 466). Doğrudan yabancı yatırımlar, bir ülkedeki kurum, kuruluş ve bireysel yatırımcıların, yabancı bir ülkeye sağlamış olduğu finansmanın, o ülkede yatırıma dönüşmesi yoluyla veya yatırımcıların, uluslararası sermaye piyasalarından menkul kıymet satın alarak, portföy yatırımında bulunmaları suretiyle iki şekilde gerçekleştirilmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımlar, ülkelerin; dış ticaret hacimlerine, ihracatlarına, uluslararası markalaşmalarına ve teknoloji transferlerine olanak sağlamaktadır (Zhang, 2006: 4). Ayrıca, yabancı sermaye yatırımları, yatırımda bulunulan ülkelere döviz girişleri sayesinde, milli gelirinin artmasına, sermaye birikimine, istihdamına, nitelikli işgücüne ve dış borçlarının ödenmesine katkıda bulunarak, ekonomik büyümeye pozitif ivme kazandırmaktadır (Lauter ve Rehman, 1999: 35; De Mello, 1999:134).

G20 ülkelerinin 2000 yılında ortalama doğrudan yabancı yatırım girdileri, 83,04 milyar dolarken, 2019 yılına kadar düşüş ve yükseliş trendi göstererek, 2019 yılında ortalama doğrudan yabancı yatırım girdileri 64,93 milyar dolar seviyesine gerilemiştir.. Bahse konu ülkelere, ortalama DYY girdilerinin 2000-2019 yılları arasındaki değişimi, Dünya bankası verilerinden hesaplanmış olup, aşağıdaki grafikte gösterilmektedir.

Grafik 5: G20 Ülkelerine Ait 2000-2019 Arası Ortalama Girdi DYY Toplamı (Milyar \$)

Kaynak: Dünya Bankası (databank.worldbank.org)

2019 Dünya Bankası verilerine göre, G20 ülkeleri içerisinde, en çok DYY girdisi sağlayan ülke 351,63 milyar dolar ile ABD dir. ABD' yi 155,81 milyar dolar ile Çin ve 72,2 milyar dolar ile Almanya takip etmekte olup, en düşük DYY girdisi sağlayan ülke ise, 4,56 milyar dolar ile Suudi Arabistan' dır. Türkiye ise, 2019 yılında 8,78 milyar dolar DYY girdisi sağlamıştır.

2. LİTERATÜR

Ulusal ve uluslar arası literatürde fiziki sermaye, beşeri sermaye ve doğrudan yabancı sermayenin ekonomik büyüme üzerine etkilerini inceleyen birçok ampirik çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıdaki gibidir.

Jones (1990), 1964-1984 arası 20 yıllık süre zarfında Amerika da ekonomik büyüme ile ilgili makroekonomik göstergeler ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmasında, sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Barro ve Lee (1993), çalışmalarında, 1960-1985 yılları arasında, 129 ülkeye ait, 25 yaş üstü erkek ve kadınlar içerisinde ilk, orta ve yükseköğretim düzeyindeki bireylere ait verileri kullanarak, eğitim seviyesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Bulgular, ilköğretim düzeyinde kız ve erkeklerin, ekonomik büyümeyle arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğunu, ortaokul ve yükseköğretim düzeyinde ise, sadece kızların ekonomik büyümeye anlamlı ve pozitif yönlü bir katkısının olduğunu göstermektedir. Jones (1995) çalışmasında, 1950-1988 yılları arasında OECD ülkelerini ele aldığı çalışmasında, sabit sermaye yatırım oranlarındaki artışın,

ekonomik büyüme oranlarında azalmaya neden olduğu ve bu durumun AK tipi modellerin gelişmiş OECD ülkelerinin büyüme süreçlerini açıklamadığı sonuçlarına ulaşmıştır. Kelly (1997) çalışmasında, 73 ülkeye ait, 1970-1989 dönemlerini ele alarak, sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiş olup, anlamlı bir sonuca rastlayamamıştır. Schultz (1999) çalışmasında, eğitim harcamaları ve sağlık harcamalarının, ekonomik büyüme etkisini araştırmış olup, gelişmekte olan ve az gelişmiş statüdeki ülkelerde, sağlık ve eğitim harcamalarının, ekonomik büyümenin artırılmasında, büyük önem taşıdığı sonucuna ulaşmıştır. Brempong ve Wilson (2003) çalışmalarında, Aşağı Sahra Afrika bölgesi ve OECD üyesi 23 ülkeye ait 1975-1994 yılları arasındaki, kişi başı gelir, doğum sonrası yaşam oranları ve sağlık harcamaları verilerini dikkate alarak, beşeri sermayenin ekonomik büyüme etkisini araştırmışlardır. Uygulanan panel veri analizi sonucu, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Taban ve Kar (2003), 1971-2000 dönemleri arasındaki 30 yıllık süre zarfında, Türkiye de, kamu harcamaları içerisindeki dağılımın, yani; sosyal güvenlik harcamaları, eğitim ve sağlık harcamaları ile alt yapı harcamalarının kamu harcamalarından aldığı pay' ın, büyüme üzerindeki etkilerini, eş bütünleşme yaklaşımı aracılığıyla araştırmışlardır. Ekonometrik bulgular, sosyal güvenlik ve eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi artırdığı, sağlık harcamalarının, büyümeyi negatif yönde etkilediği ve altyapı harcamaları ile büyüme arasında ise anlamsız bir ilişki olduğu yönündedir. Benos (2004), 16 OECD ülkesinin verilerini kullanarak yapmış olduğu çalışmasında, ekonomik büyüme üzerinde sağlık harcamalarının negatif bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Gümüş ve Çakmak (2005), yapmış oldukları çalışmalarında, beşeri sermaye ve fiziki sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Çalışmanın veri setinde, 1960-2002 yılları arasındaki dönemlere ait, fiziki sermayeyi temsilen, sabit sermaye harcamaları, beşeri sermayeyi temsilen ise, mezun öğrenci sayılarının kullanıldığı bir endeks kullanılmıştır. Uygulanan Johansen Eşbütünleşme testi sonucu, fiziki ve beşeri sermayeden her ikisinin de, ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkilerinin olduğu, ancak beşeri sermayenin etki oranının, fiziki sermayeye oranla daha düşük olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Demir vd. (2005) çalışmalarında, 1950-2001 dönemlerine ait yıllık verileri kullanarak, fiziki sermaye ve beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimleri, Granger nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme testini uygulayarak incelemişlerdir. Çalışmada, üniversitelerin harcama kalemleri ve milli eğitim bakanlığı (MEB)' nin harcama kalemleri toplamı, beşeri sermayeyi; sabit sermaye yatırımları ise fiziki sermayeyi temsilen kullanılmıştır. Ampirik bulgular, kısa dönemde, beşeri sermayenin, ekonomik büyümeyi etkilemediği yönündedir. Masatçı ve Serel (2005) araştırmalarında, fiziki sermaye ve beşeri sermayenin çıktı üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, sabit sermaye harcamaları, fiziki sermayeyi; orta öğretimde halen okumaya devam eden öğrenciler ise, fiziksel sermayeyi temsil etmektedir. 1950-2000 arasındaki 50 yıla ait yıllık baz alınan veriler Granger nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme testleri aracılığıyla analize tabi tutulmuştur. Ampirik sonuçlar, değişkenlerin kendi aralarında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu ve büyümeden, beşeri sermayeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını göstermektedir. Halıcıoğlu ve Ghatak (2006), 1991-2001 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde, 140 ülkenin makro ekonomik göstergelerini kullanarak, doğrudan yabancı yatırımların, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Bulgulara göre, DYY' lar ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Emsen ve Değer (2006) çalışmalarında, 1990-2002 yılları arasındaki dönem için, Merkezi Asya ve Doğu Avrupa ülkelerinin verilerini kullanarak, DYY' ların, ekonomik büyümeye etkilerini, panel veri analizi yöntemiyle test etmişlerdir. Ampirik sonuçlara göre, Merkezi Doğu Asya ülkelerinde, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümenin önemli bir dinamiği olduğu sonucuna ulaşılrken, Merkezi Batı Asya ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanılamamıştır. Koying ve Young-Hsiang (2006) çalışmalarında, 15 OECD ülkesinin verilerini regresyon analiziyle incelemiş, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonuçlarına ulaşmışlardır. Von den Berg ve Boy (2006), ABD ye ait zaman serisi verileri kullanılarak, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeyle arasındaki ilişkileri, SEM (eşzamanlı eşitlik modeli) yardımıyla incelemişlerdir. Sonuçlar, ABD'de yabancı sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini göstermektedir. Kar ve Taban (2006) çalışmalarında, 1969'dan 2001'e kadar olan 32 yıllık süre zarfındaki verileri dikkate alarak, beşeri sermaye ile ekonomik büyüklük arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkilerini araştırmışlardır. Çalışmada, beşeri sermaye ile ilgili; okullaşma oranı, eğitim endeksleri, beşeri sermaye endeksi ve yaşam süresi ile ilgili beklenti verileri, Granger nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme testleri aracılığıyla analiz edilmiştir. Ampirik sonuçlar, beşeri sermaye ile ilgili kullanılan göstergeler (okullaşma oranı, beşeri sermaye endeksi ve eğitim endeksleri) ile büyüme arasında karşılıklı ve olumlu yönde bir etkinin varlığını göstermektedir. Park (2006), Gelişmiş ve gelişmekte olan 94 ülkeye ait verileri incelediği çalışmasında, beşeri sermayeyi temsilen, işçi ortalama eğitim süresindeki artışı

kullanmıştır. Bulgular, işçilerin ortalama eğitim sürelerindeki artışın, ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir.

Afşar (2009) çalışmasında, 1963-2005 dönemlerine ait verileri Granger nedensellik ve Johansen Eşbütünleşme testleri aracılığıyla analiz ederek, ekonomik büyüklük ile beşeri sermaye arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmasında; beşeri sermayeyi temsilen, eğitim yatırımlarını kullanmıştır. Bulgulara göre; beşeri sermaye ile büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı, ancak, beşeri sermayenin, ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Yıldırım ve Yumuşak (2009), Türkiye de 1980-2005 arası 25 yıllık süre zarfında sağlıkla ilgili toplam harcamaların GSMH üzerindeki etkilerini, Johansen Eşbütünleşme, ADF Birim Kök testleri ve Hata Düzeltme Modelini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre, sağlık harcamalarının GSMH üzerinde negatif yönlü ve küçük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Ecevit ve Çetin (2010), OECD üyesi 15 ülkeye ait 1990 ile 2006 yılları arasındaki verileri kullanarak, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, panel regresyon yardımıyla analiz etmişlerdir. Bulgular; ekonomik büyüme ile ithalat, ihracat, istihdam ve işgücü arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu, ancak; sağlık harcamaları ile ekonomik büyüklük arasında, anlamlı bir ilişkinin olmadığını göstermektedir. Koç (2010) çalışmasında, seçili AB ülkelerinin 2012 yılı verilerini yatay kesit analiziyle inceleyerek, beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Altıntaş ve Çetintaş (2010) çalışmalarında, 1970-2007 dönemine ait beşeri ve sabit sermaye harcamalarına ait yıllık verileri Granger nedensellik testi ve Johansen Eşbütünleşme testi yardımıyla analiz etmişlerdir. Çalışmada, yükseköğretimden mezun olan öğrenci sayısı, beşeri sermayeyi temsilen kullanılmıştır. Ampirik sonuçlar, beşeri sermayenin, sabit sermaye yatırımlarını olumlu yönde etkileyerek, ekonomik büyüme üzerinde dolaylı bir artışa neden olduğunu göstermektedir. Ayaydın (2010) çalışmasında, Türkiye için, 1970-2007 yılları arasındaki döneme ait DYY verilerini, Varyans Ayrışması, Johansen Juselius, Ko-entegrasyon Testi ve Nedensellik Analizi (VAR) testini kullanarak analiz etmiştir. Analiz sonuçlarına göre; doğrudan yabancı yatırımlardan, GSMH, ya doğru tek yönlü bir ilişki saptanmış olup, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Genç vd. (2010), 1980-2007 dönemlerine ait yıllık verileri, Toda-Yamamoto nedensellik testi aracılığıyla analiz ederek, beşeri sermayenin, ekonomik büyümeye etkisini araştırdıkları çalışmalarında, değişkenler arasında, anlamlı bir nedensellik ilişkisine ulaşamamışlardır. Heshmati (2001), 1970-1992 arasındaki 22 yıllık süre zarfında OECD ülkelerinde kişi başına düşen sağlık harcamalarının, GSYİH' ya etkisini analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, sağlık harcamaları, ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Sülkü ve Caner (2011) çalışmalarında, 1984-2006 yılları arasında Türkiye verileriyle Johansen eşbütünleşme yöntemini kullanarak sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Bulgular, kişi başına özel, kamu ve toplam sağlık harcamaları ile kişi başı gayri safi milli hasıla arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Arısoy (2011) çalışmasında, 1968- 2006 dönemlerine ait yıllık veri setini kullanarak, AK Modeli ile VAR yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Modelin veri setinde, sabit sermaye harcamaları olan enerji harcamaları, imalat harcamaları ve ulaştırma harcamaları, fiziki sermayeyi temsilen kullanılmıştır. Bulgular, fiziki sermayenin büyüme oranlarını uzun dönemde etkilemediğini göstermektedir.

Hartwig (2012) çalışmasında, 18 OECD ülkesine ait, 1970-2005 yılları arasındaki reel GSYİH verilerini, bağımlı değişken olarak, brüt sermaye oluşumu, ikincil kayıt oranı ve nüfus artışı verilerini ise bağımsız değişken olarak kullanarak, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi, granger nedensellik testi uygulayarak incelemiştir. Bulgular; beşeri sermayenin, ekonomik büyüme üzerinde, istatistikî olarak anlamlı ve uzun süreli olumsuz etkisinin olduğunu göstermektedir. Ateş (2013) çalışmasında, 1981-2007 yılları arasındaki, çeyrek dönemlik verileri kullanarak, fiziki sermaye harcamalarının ekonomik büyüme oranına etkilerini ARDL sınır analizi ile test etmiştir. Çalışmada, fiziki sermaye yatırımlarını temsilen makine, araç-gereç yatırımları ve bina yatırımları kullanılmıştır. Bulgular; fiziki sermaye harcamalarındaki değişimin, kişi başına GSYH ya etkisinin, uzun dönemde zayıf olduğunu göstermektedir. Selim vd. (2014) çalışmalarında, Avrupa Birliği üyesi 27 ülke ve Türkiye için 2001-2011 yılları arasındaki 11 yıllık süre zarfında kişi başına düşen sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Bulgular; kişi başına düşen sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında, kısa ve uzun dönemde pozitif bir ilişkinin olduğu yönündedir. Iqbal ve Daly (2014) çalışmalarında, orta gelir düzeyine sahip 52 ülkenin, 1986-2010 dönemleri arasında, beşeri sermaye unsurları olan, yolsuzluk endeksi, UNDP tarafından hesaplanan beşeri gelişmişlik endeksi ve brüt sermaye oluşumu verilerinin, ekonomik büyüme (kişi başına düşen GSYİH)' ya etkilerini dinamik panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Elde edilen ampirik sonuçlara göre, beşeri sermayenin gelişiminde sağlık yatırımlarının, eğitim yatırımlarına nazaran daha etkili olduğu görülmektedir. Cömertler vd (2015) çalışmalarında, 1975-2012 yılları arasında Türkiye de sağlık harcamaları ve ekonomik büyüklük arasındaki ilişkileri ARDL yöntemiyle analiz etmişlerdir. Bulgular, sağlık harcamalarının GSYİH' ya oranı ile

büyüme arasında ters bir ilişki olduğu yönündedir. Şahbudak ve Şahin (2015) çalışmalarında, BRIC ülkeleri (Brezilya, Çin, Rusya, Güney Afrika ve Hindistan)' ne ait verileri kullanarak, sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri araştırmışlardır. Bulgular, çocuk ölüm oranları ile ekonomik büyüme arasında negatif, diğer değişkenler ile ekonomik büyüme arasında ise pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ceylan ve Kızıl (2018), çalışmalarında 1979-2015 yılları arasındaki 36 yıllık süre zarfında, Türkiye de sağlık harcamalarının ve 65 yaş üstü nüfusun ekonomik büyümeye etkilerini DOLS, FMOLS, CCR ve ARDL sınır yaklaşımı testlerini kullanarak incelemiştir. Kişi başına düşen sağlık harcamalarının, büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilediği, 65 yaş üstü nüfustaki değişimin ise, ekonomik büyümeyi etkilemediği bulgularına ulaşılmıştır. Acet vd, (2020) çalışmalarında, 2001-2016 dönemine ait, Orta Asya ülkelerinden olan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan' ın verilerini ele alarak, doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisini, panel veri yöntemiyle analiz etmişlerdir. Araştırmada, doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme (GSYİH) arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.METODOLOJİ VE VERİ

3.1. Veri Seti

Araştırma 2000-2019 arasındaki 20 yıllık süreyi kapsamakta ve G20 ülkelerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler bağımlı ve bağımsız veriler olmak üzere iki gruptur. Bağımlı değişken olarak çalışmada yer alan G20 ülkelere ait ekonomik büyüklüğü ölçmede Dünya Bankasından elde edilen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise ülkelere ait fiziki, beşeri ve doğrudan yabancı sermayeyi temsil eden ve Dünya Bankasından elde edilen, Sabit Sermaye Harcamaları (SSH), Eğitim Harcamaları (EGTMH), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY), Doktor Sayısı (DRS), Sağlık Harcamaları (SAGH), Temel Eğitim Almış İşgücü Oranı (TEAISG) ve Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (SAGHKB) değişkenlerinden oluşmaktadır.

3.2. Yöntem

Ekonometrik uygulamalarda, genel olarak, zaman serisi verileri ve yatay kesit veriler kullanılarak sonuca ulaşılmaktadır. Zaman serilerinin analiz edildiği çalışmalarda, değişkenlerin belirli bir zamandaki değerleri dikkate alınırken, yatay kesit verilerin kullanıldığı çalışmalarda ise; tek bir zaman noktasındaki farklı değişkenler karşılaştırılmaktadır. Zaman serileriyle, yatay kesitlerin birlikte kullanıldığı çalışmalar ise "Panel Veri Analizi" olarak isimlendirilmektedir (Wooldridge, 2009: 54). Son dönemlerde yapılan ekonometrik çalışmalarda panel veri yöntemi oldukça sık kullanılır hale gelmiştir. Çalışmalarda panel veri yöntemine duyulan ilgideki artışın önemli nedenlerinden biri, panel veri setinde hem yatay kesit verilerin hem de zaman serisi verilerinin birlikte kullanılması araştırmada daha fazla bilgi kullanılmasına ve serbestlik derecesinde artış sağlamaktadır. Dolayısıyla gözlem sayısında artış sağlanmakta ve ölçülen ilişkiye daha fazla değişkenlik katarak çoklu doğrusal bağlantı problemi ortadan kaldırılmaktadır (Baltagi, 2005: 4-7).

Panel veri setlerinde, her bir birim sayısı, aynı gözlem sayısına sahipse, bu panel setler dengeli panel olarak ifade edilmektedir. Ancak; bazı verilerin gözlem sayılarında noksanlıklar mevcutsa, bu panel veri setler ise, dengesiz panel olarak tanımlanmaktadır (Matyas & Sevestre, 2008).

Araştırma da kullanılan veri seti, zaman ve yatay kesit verilerini birlikte ve aynı gözlem sayısına sahip olarak içerdiğinden, çalışmada ekonometrik yöntem olarak dengeli panel veri analizi uygulanmıştır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ekonometrik ilişkileri analiz etmek için kullanılan temel panel veri regresyon modeli basit bir biçimde aşağıdaki gibidir (Greene, 2002: 285).

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X_{it} + \varepsilon_{it} \quad i=1,2,\dots,N \quad t=1,2,\dots,T$$

Yukarıdaki denklemde i alt simgesi; yatay kesit boyutu, t alt simgesi; zaman serisi boyutunu, y_{it} ; bağımlı değişkenleri, X_{it} bağımsız değişkenleri, α_i sabit kesişim katsayısını ve ε_{it} ise; hata terimini göstermektedir.

Panel veri modelinin tahmininde sabit etkiler (FEM) ve rassal etkiler (REM) olmak üzere iki yaklaşım vardır. Analizde hangi modelin kullanılacağına, yapılacak olan Hausman testi yardımıyla karar verilmektedir. Panel veri analizi kullanılan çalışmalarda genelde sabit etkiler modeli daha çok tercih edilmektedir. Bu modelin sıklıkla kullanılmasında, arzu edilen istatistiksel özellikleri barındırması etkilidir. Fakat rassal etkiler modelinin sabit etkiler modeline kıyasla daha etkin sonuçlar verdiği durumda rassal etkiler modelinin kullanılması daha uygun olacaktır. Literatürde her iki model arasındaki seçim k serbestlik dereceli ki-kare dağılımına uygun Hausman testi ile yapılmaktadır (Baltagi, 2013). Hausman test istatistiğine ait hipotezler ise aşağıdaki gibidir:

H_0 : $E(\varepsilon_{it} | X_{it}) = 0$ kesit verisi ve zaman serisi etkileri rastsaldır, korelasyon yoktur.

H_1 : $E(\varepsilon_{it} | X_{it}) \neq 0$ kesit verisi ve zaman serisi etkileri sabittir, korelasyon vardır.

Hausman testinde sıfır hipotezinin (H_0) kabul edilmesi, analizde rassal etkiler modelinin kullanılacağı anlamına gelmektedir.

3.3. Araştırmanın Modeli

Panel veri analizinde kullanılan model ve modelde kullanılan değişkenlerin belirlenmesinde literatürden yararlanılmıştır. Literatürdeki çalışmalar ışığında G20 ülkelerine ait fiziki, beşeri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüklük arasındaki ekonometrik ilişkiyi belirleyebilmek için oluşturulan regresyon modeli şu şekildedir:

$$GSYİH_{it} = \alpha_{it} + \beta_1 EGTMH + \beta_2 DYY + \beta_3 DRS + \beta_4 SAGH + \beta_5 SAGHKB + \beta_6 TEAISG + \beta_7 SSH + \mu_{it} + \varepsilon_{it}$$

Modelde bağımlı değişken olan ülkelere ait ekonomik büyüklüğü gösteren (GSYİH) kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak kullanılan G20 ülkelerine ait GSYİH' verileri Dünya Bankasından elde edilmiş olup, ekonometrik analize yıllık % artış değeri hesaplanarak dahil edilmiştir.

Araştırmada kullanılan, G20 ülkelerine ait sermaye harcamalarını gösteren, bağımsız değişkenler ise aşağıda açıklanmaktadır.

Modelde kullanılan ve fiziki sermayeyi temsil eden bağımsız değişkenlerden biri Sabit Sermaye Harcamaları (SSH) dır. SSH verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, ekonometrik analize yıllık % artış değeri hesaplanarak dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan ve beşeri sermayeyi temsil eden bağımsız değişkenlerden biri Eğitim Harcamaları (EGTMH) dır. EGTMH verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, ekonometrik analize Logaritmik değeri hesaplanarak dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan ve beşeri sermayeyi temsil eden bağımsız değişkenlerden biri Sağlık Harcamaları (SAGH) dır. SAGH verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın % si olarak hesaplamalara dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan ve beşeri sermayeyi temsil eden bağımsız değişkenlerden biri Doktor Sayısı (DRS) dır. DRS verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, 1000 kişi başına düşen doktor sayısı olarak hesaplamalara dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan ve beşeri sermayeyi temsil eden bağımsız değişkenlerden biri Temel Eğitim Almış İşgücü Oranı (TEAISG) dır. TEAISG verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, Toplam İşgücü Sayısının % si olarak hesaplamalara dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan ve beşeri sermayeyi temsil eden bağımsız değişkenlerden bir diğeri ise; Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (SAGHKB) dır. SAGHKB verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, kişi başına düşen sağlık harcamalarının \$ cinsinden değeri hesaplamalara dahil edilmiştir.

Modelde kullanılan ve doğrudan yabancı sermayeyi temsil eden bağımsız değişken ise, Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) dır. DYY verileri, Dünya Bankası'ndan elde edilmiş olup, Gayri Safi Yurt İçi Hasılanın % si olarak hesaplamalara dahil edilmiştir.

4. BULGULAR

Modellerin çalışması sonucunda ortaya çıkan sonuçlar sırasıyla; tanımlayıcı istatistiklerin yorumlanması, değişkenler arası ilişkilerin yorumlanması ve model uygulamasına ait ana regresyon sonuçları olmak üzere üç ayrı başlıkta değerlendirilmiştir.

4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Modeldeki değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1' de verilmektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maximum Değer
GSYİH	400	3,0625	3,3036	-10,894	14,230
SSH	400	0,0950	0,649	-0,983	10,769
EGTMH	400	10,722	0,468	9,371	11,961
SAGH	400	7,649	3,116	1,909	17,048
DRS	400	2,305	1,070	0,13	6,630
TEAISG	400	48,299	11,10	21,30	69,848

DYY	400	2,311	1,932	-3,61	12,763
SAGHKB	400	2159,8	2179,2	16,201	10623,8

Tablo 1’ de özetlenen tanımlayıcı istatistik sonuçlarına göre, en yüksek standart sapmaya sahip olan değişkenin bağımsız değişken olan Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (SAGHKB), en düşük standart sapmanın elde edildiği değişkenin ise Eğitim Harcamaları (EGTMH) olduğu görülmektedir. Ortalamanın en yüksek olduğu değişken Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (SAGHKB), en düşük değişken ise Sabit Sermaye Harcamaları (SSH) olduğu tespit edilmiştir.

4.2. Değişkenler Arasındaki İlişkilerin Yorumlanması

Modeldeki bağımlı değişkeni açıklayan değişkenler arasındaki korelasyon matrisi Tablo 2’ de gösterilmiştir.

Tablo 2:Değişkenler Arasındaki İlişki

	GSYIH	EGTMH	DYY	DRS	SAGH	SAGHKB	TEAISG	SSH
GSYIH	1.000							
EGTMH	-0.2058	1.000						
DYY	0.0703	0.0148	1.000					
DRS	-0.4185	0.3369	0.1211	1.000				
SAGH	-0.4647	0.6336	0.0616	0.5679	1.000			
SAGHKB	-0.3538	0.7178	0.0460	0.4986	0.8780	1.000		
TEAISG	0.3031	-0.0629	0.1115	-0.5616	-0.3471	-0.2782	1.000	
SSH	0.0104	-0.1369	-0.0391	-0.0552	-0.1293	-0.1314	0.0614	1.000

Tablo 2 incelendiğinde model de bağımlı değişken olan Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYIH) ile bağımsız değişkenler olan, Eğitim Harcamaları (EGTMH) ile arasında negatif (-0,2058) yönlü, Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ile arasında pozitif (0,0703) yönlü, Doktor Sayısı (DRS) ile arasında negatif (-0,4185) yönlü, Sağlık Harcamaları (SAGH) ile arasında negatif (-04647) yönlü, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları ile arasında negatif (-0.3538) yönlü, Temel Eğitim Almış İş Gücü Oranı ile arasında pozitif (0.3031) yönlü ve Sabit Sermaye Harcamaları ile arasında ise yine pozitif (0.0104) yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

4.3. Model Uygulamasına Ait Ana Regresyon Sonuçları

2000-2019 yılları arasında G20 ülkelerine ait fiziki sermaye, beşeri sermaye ve doğrudan yabancı sermayelerinin, ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine ilişkin oluşturulan modelin panel veri analizi ile test edilmesinden elde edilen sonuçlar Tablo 3’ te gösterilmiştir.

Tablo 3. Panel Veri Sonuçları

Modelde bağımlı değişken olarak GSYIH kullanılmıştır.	MODEL Sabit Etkiler Modeli (FEM)
GSYIH	24.4651** (0,014)
EGTMH	-1.1406 (0.213)
DYY	0.1049 (0.275)
DRS	-0.2291 (0.563)
SAGH	-1.4151*** (0.001)
SAGHKB	0.0007*** (0.004)
TEAISG	0.0051 (0.848)
SSH	-0.3509*** (0.000)

Grup Sayısı	20
Gözlem Sayısı	400
Wald χ^2 (Prob)	55.65
F Testi	12.70
F Testi Olasılık (Prob)	0.0000
Hausman Olasılık (Prob)	0.0353

*, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler p- anlamlılık değerleridir.

Çalışmada kullanılan modelin analizinde değişken grupları ve zaman dönemleri arasında istatistiksel bilgiler elde edebilmek için yapılan Hausman testi sonucunda H_0 hipotezi red edildiği için, alternatif hipotez, yani; Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effects Model, FEM) kullanılmıştır.

Ekonometrik modelin çalışmasıyla birlikte bağımlı değişkeni açıklayan model için aşağıdaki denklem elde edilmiştir.

$$GSYIH_{it} = 24.4651 - 1.1406 EGTMH + 0.1049 DYY - 0.2291 DRS - 1.4151 SAGH + 0.0007 SAGHKB + 0.0051 TEAISG - 0.3509 SSH$$

Elde edilen panel veri modelinin analizinde, çalışmanın veri setini oluşturan G20 ülkelerine ait fiziki sermaye harcamaları kriterlerinden olan, Sabit Sermaye Harcamaları (SSH) ile Ekonomik Büyüme Göstergesi (GSYİH) arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki, beşeri sermaye harcamaları kriterlerinden olan, Sağlık Harcamaları (SAGH) ile Ekonomik Büyüme Göstergesi (GSYİH) arasında istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı ve negatif bir ilişki, Kişi Başına Düşen Sağlık Harcamaları (SAGHKB) ile Ekonomik Büyüme Göstergesi (GSYİH) arasında ise istatistiksel olarak yine, % 1 düzeyinde anlamlı, ancak pozitif bir ilişki tespit edilmiştir.

Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlerden G20 ülkelere ait, beşeri sermaye harcama kriterlerinden olan, Eğitim Harcamaları (EGTMH), Doktor Sayısı (DRS), Temel Eğitim Almış İş Gücü Oranı (TEAISG) ve doğrudan yabancı sermaye kriterlerinden olan Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ile Ekonomik Büyüme (GSYİH) arasında ise anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ekonomik büyüme ve iktisadi kalkınma teorilerinin odaklandığı temel sorunların başında, ülkeler arasındaki mevcut sermaye ve gelir düzeyi farklılıklarının nedenleri ve sürdürülebilir bir ekonomik büyümeyi mümkün kılacak olan sermaye kaynakları gelmektedir. Bu teoriler çerçevesinde; teknoloji, işgücü, sanayi, coğrafi verimlilik ve doğal kaynaklar gibi temel üretim faktörlerinin yanı sıra sermayenin (fiziki, beşeri ve doğrudan yabancı sermaye)' de büyümeyi etkileyen önemli bir unsur olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca ekonomi literatüründe, son dönemlerde büyüme üzerine yapılan ampirik çalışmalar, temel üretim faktörlerinin, büyümeyi açıklamada tek başına yeterli olmadığı, ekonomik büyümeden söz edebilmek için, sermaye kavramlarının daha geniş çerçevede ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. Bu çerçevede son dönemlerde ekonomik büyümeyi, sermaye kavramlarıyla açıklamaya çalışan çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Ancak; beşeri sermaye, fiziki sermaye ve doğrudan yabancı sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar arasında tam anlamıyla bir görüş birliğinin bulunmadığı ve literatürün tartışmalı olduğunu söylemek mümkündür. Teorik ve ampirik çalışmaların bazıları, fiziki, beşeri ve doğrudan yabancı sermayenin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini destekler nitelikte sonuçlar ortaya koyarken, bazı çalışmalar ise, bu etkinin negatif yönde olduğu yönünde bulgular elde etmiştir. Literatürde ki bazı çalışmalarda ise; bahse konu sermaye kaynakları ile ekonomik büyüme arasında, herhangi bir ilişki olmadığı yönünde sonuçlara rastlanılmaktadır. Karşılaşılan aksi yöndeki bu bulgular, çalışmalarda ele alınan zaman dilimleri, analiz yöntemleri ve farklı ekonomik gelişmişlikteki ülkelerin verilerinin kullanılmasından, kaynaklanabileceğini söylemek mümkündür.

Literatürde, fiziki sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri konu alan çalışmalar genellikle ayrı ayrı ele alınarak incelenmiştir. Ancak çalışmamızda, araştırmaya konu olan G20 ülkelere ait fiziki, beşeri ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına ait bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak ekonomik büyümeye etkisi, ekonometrik yöntem uygulanarak analiz edilmiştir. Araştırma 2000-2019 yılları arasındaki 20 yıllık süreyi kapsamaktadır. İlgili dönemlerde, dünya bankasından elde edilen ülkelere ait yıllık finansal veriler, panel veri analiz yöntemi kullanılarak test edilmiştir.

Uygulanan panel veri analizi ile G20 ülkelerinde, sabit sermaye harcamaları ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Elde edilen ekonometrik bulgular, Benos (2004), Kar ve Taban (2003), Jones (1990), Jones (1995), Yumuşak ve Yıldırım (2009), Çetin ve Ecevit

(2010), Cömertler vd. (2015), sabit sermaye harcamaları ve sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında elde ettikleri negatif yönlü ilişkileri destekler niteliktedir.

Analiz sonuçlarına göre, kişi başına düşen sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında ise, istatistiksel olarak yine anlamlı bir ilişki olduğu, ancak; ilişki yönünün pozitif olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Elde edilen bu bulgu ise, Heshmati (2001), Koying ve Young-Hsiang (2006), Selim vd (2014), Sülkü ve Caner (2011), Kızıl ve Ceylan (2018), kişi başına düşen sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında elde ettikleri pozitif yönlü ilişkileri destekler niteliktedir.

Elde edilen ekonometrik bulgular, genel olarak incelendiğinde, çalışmamızın veri setini oluşturan G20 ülkeleri için, beşeri sermaye ve fiziki sermaye ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak güçlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre, beşeri sermaye ve fiziki sermayenin GSYİH üzerindeki etkileri kıyaslandığında, literatürde elde edilen sonuçları destekler nitelikte olduğu, yani; literatürde sıkça karşılaşılan ekonomik büyümenin sadece fiziki sermaye' ye bağlı olmadığı, ekonomik büyüme üzerinde, beşeri sermayenin de önemli bir itici güç olduğunu ifade eden içsel büyüme modellerini destekler nitelikte olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acet, H., Ashurov, E. H., ve Khatır, A. (2020), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Orta Aysa Ülkeleri Örneği”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 43, s.391-402.
- Afşar, M. (2009), “Türkiye’de Eğitim Yatırımları ve Ekonomi Büyüme İlişkisi” Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), s.85-98.
- Altıntaş, H., ve Çetintaş, H. (2010), “Türkiye’de Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye ve İhracat Arasındaki İlişkilerin Ekonometrik Analizi: 1970-2005” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 36, s.33-56.
- Arısoy, İ. (2011), “Fiziksel Sermaye Yatırımları ve Büyüme İlişkisinin AK Modeliyle Sınanması: Türkiye Örneği (1968-2006)” Maliye Dergisi, 161(2), s.283-297.
- Ateş, S. (2013), “Türkiye’de Fiziksel Sermaye Yatırımlarının Büyüme Oranına Uzun Dönemli Etkileri” Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi, XXXIV(I), s.63-85.
- Ayaydın, H. (2010), “Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 26, s.1-13.
- Baltagi, B. H. (2005), Panel Data: Theory and Applications.2nd ed. Heidelberg: Physica-Verlag.
- Baltagi, B. H. (2013), Econometric Analysis of Panel Data (5 edition). Chichester, West Sussex: Wiley.
- Barro, J. R. (1992), “Human Capital and Economic Growth. In. Kansas City Fed Pub: Policies for Long Run Economic Growth” Jackson Hole, Wyoming, August, s.27-29
- Başol, O. (2013), Beşeri Kaynaklar. Özel İhtisas Komisyon Raporu.
- Benos, N. (2004), “Fiscal Policy and Economic Growth: Empirical Evidence from OECD Countries”, University of Cyprus Department of Economics Working Paper 2004-01, s.1-51
- Brempong, K. G., ve Wilson, M. (2004), “Health Human Capital and Economic Growth in Sub-Saharan African and OECD Countries”, The Quarterly Review of Economics and Finance, 44, s.296-320
- Cömertler, N., Çondur, F., Bölükbaş, M., ve Alataş, S. (2015) “Türkiye’de Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı” Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 52(604), s.43-54.
- Çakmak, E. ve Gümüş, S. (2005) “Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Ekonometrik Bir Analiz (1960-2002)” Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(1), s.59-72.
- Çetin, M. ve Ecevit, E. (2010). “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi” Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11, s.166-182.
- De Mello, L. R.(1999), “Foreign Direct Investment-Led Growth: Evidence From Time Series and Panel Data”, Oxford Economic Papers 51, s.133-151.
- Değer, M. K. ve Emsen, Ö. S. (2006) “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri: Panel Veri Analizleri: 1990-2002” 7(2), s.121-137.
- Demir, O., Kutlar, A. ve Üzümcü, A. (2005), “Dış Ticaret ve Beşeri Sermayenin Büyümedeki Rolü: Türkiye Örneği” Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), s.180-196.
- Eser, K. ve Gökmen, Ç. (2009) “Beşeri Sermayenin Ekonomik Gelişme Üzerindeki Etkileri: Dünya Deneyimi ve Türkiye Üzerine Gözlemler”, Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 1(2), s. 42-43.
- Gahatak, A. ve Halicioğlu, F. (2006) “Foreign Direct Investment and Economic Growth: Some Evidence From Across The World” MPRA Paper, 3565, s.1-15.
- Genç, M. C., Değer, M. K. ve Berber, M. (2010) “Beşeri Sermaye, İhracat ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Analizi” Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, 5(1), s.29-41.
- Greene, W. H. (2002) Econometric analysis. New York.: Prentice Hall.
- Hartwig J. (2012). “Testing The Growth Effects of Structural Change”, Structural Change and Economic Dynamics, 23, s.11-24
- Heshmati, A. (2001) “On The Causality Between GDP and Health Care Expenditure in Augmented Solow Growth Model SSE/EFI” Working Paper Series in Economics and Finance, 423, s.1-19.
- Iqbal, N. ve Daly, V. (2014) “Rent Seeking Opportunities and Economic Growth in Transitional Economies” Economic Modelling, 37, s.16-22
- Jones, C. I. (1995), “Time Series Tests of Endogenous Growth Models” Quarterly Journal of Economics, 110(2), s.495-525.
- Jones, D. B. (1990), “Public Policies and Economic Growth in the American States” , The Journal of Politics, Cambridge University Press on Behalf of the Southern Political Science Association, 52 (1), s.219-233.
- Karaçay, H. (2008) “Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Fiziki, Beşeri ve Sosyal Sermaye: Vakıflar Genel Müdürlüğü Örneği” Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Ankara
- Karluk, S. R. (2002) “Uluslararası Ekonomi Teori ve Uygulama” Beta Basım A.Ş, Yayın No: 1249, İstanbul, Eylül 2002. s.466
- Kelly, T. (1997) “Public Expenditures and Growth” The Journal of Development Studies, 34 (1), s.60-84.
- Kızıl, B. C. ve Ceylan R. (2018), “Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”, Journal of Yaşar University, 13(50), s.197-209.
- Koç, A. (2013) “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme” Maliye Dergisi, 165, s.241-258.

- Koyin, C. ve Young-Hsiang, Y. (2006) ‘‘Economic Growth, Human Capital Investment, and Health Expenditure: A Study of OECD Countries’’ *Hitotsubashi Journal of Economics*, 47(1), s.1-16.
- Lauter, G. P. ve Rehman, S. S. (1999) ‘‘Central and East European Trade Orientation and FDI Flows: Preperation for EU Membership’’, *International Trade Journal*, 13, (1), s.35-53.
- Lucas, R. E. (1988) ‘‘On The Mechanics of Economic Development’’ *Journal of Monetary Economics*, 22(1), s.3-42.
- Mankiw, N. G. (2009), *Makroekonomi*. Çolak, Ömer Faruk (çev. ed.), Ankara: Efil Yayınevi.
- Matyas, L. ve Sevestre P. (2008) ‘‘The Econometrics of Panel Data, Fundamentals and Recent Developments in Theory and Practice’’ 3rd Ed., Verlag Berlin Heidelberg: Springer
- Moosa, I. A. (2002) ‘‘Foreign Direct Investment Theory’’ *Evidence and Practise*, Antony Rowe Ltd, Chippenham, Wiltshire.
- Park, J. (2006) ‘‘Dispersion of Human Capital and Economic Growth’’, *Journal of Macroeconomics*, 28(3), s.520-539.
- Roy, A. G. ve Van den Berg, H. F. (2006) ‘‘Foreign Direct Investment and Economic Growth: A Time Series Approach’’ *Global Economy Journal*, 6, s.1-19.
- Schultz, T. P., (1992) ‘‘The Role of Education and Human Capital in Economic Development: An Empirical Assessment’’ *Yale University Discussion Paper, Economic Growth Center, No: 670*.
- Selim, S., Uysal D. ve Eryiğit P. (2014) ‘‘Türkiye de Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisinin Ekonometrik Analizi’’, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), s.13-24.
- Sülkü, S. N. ve Caner, A. (2011) ‘‘Health Care Expenditures and Gross Domestic Product: The Turkish Case’’ *The European Journal of Health Economics*, 12(1), s.29-38.
- Şahbudak, E. ve Şahin, D. (2015) ‘‘Sağlık ve Ekonomik Büyümenin Arasındaki İlişki: BRIC Ülkeleri Üzerine Bir Regresyon Analizi’’, *İşletme ve İktisat Çalışmalar Dergisi*, 3(4), s.154-160.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006) ‘‘Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Nedensellik Analizi, 1969-2001’’ *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), s.161-181.
- Taban, S. ve Kar, M. (2003) ‘‘Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri’’, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58 (3), s.145-169.
- TCMB (2015), *G20 Platformu ve 2015 Türkiye Dönem Başkanlığı*, ISBN: 978-605-4911-41-7 Ankara.
- Weil, D. N. (2009), *Economic growth*. London: Addison Wesley.
- Wooldridge, J. M. (2009) ‘‘Introductory Econometrics A Modern Approach’’ 4. ed. USA: South Western Cengage Learning.
- Yumuşak, İ. G. ve Yıldırım, D. Ç. (2009) ‘‘Sağlık Harcamaları İktisadi Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Ekonometrik İnceleme’’ *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 4(1), s.57-70.
- Zhang, K. H. (2006) ‘‘Foreign Direct Investment and Economic Growth in China: A Panel Data Study for 1992-2004’’, *The Conference of WTO, China and Asian Economies, China in June* s.24-25.

Davranışsal Makroekonomi Çerçevesinde Hane Halkı Borçluluk Düzeyinin Analizi

Analysis of Household Debt Level in the Framework of Behavioral Macroeconomics

Öznur TAŞDÖKEN *
Hakan KAHYA OGLU **

ÖZ

Tüm gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde hane halklarının davranışları 20. yüzyılın ikinci yarısında ve 21. yüzyılın başında büyük bir değişiklik geçirdi. Özellikle çevresel ve psikolojik faktörlerin etkisi tüketim kararları üzerinde etkili olmaya başladı. Bunun sonucunda hane halkı tüketim kararları üzerinde bir tercihin varlığı, makroekonomik bir değişken olarak hane halkının borç stokunu önemli bir değişken haline getirdi. Hane halkı borçluluk oranında ortaya çıkan artış; araştırılması gereken önemli bir sorunu ortaya çıkardı. Hane halkı tüketim harcamasının finansmanına yönelik olarak ortaya çıkan süreç makro iktisat politikalarında etkilerinin asimetric olmasına yol açtı. Bu çerçevede hane halkı tüketim harcaması ile borçlanma arasındaki duyarlılığın büyüklüğünün ve şiddetinin temel belirleyicisi olan makroekonomik değişkenlere ait parametreler tahmin edilmelidir. Çünkü, makroekonomik açıdan tüketim davranışlarının analizinin yapılmasını sağlayacak bilgiler sağlamaktadır. Buradan hareketle bu çalışma da zamanlar arası ikame elastikiyet yaklaşımına dayalı olarak söz konusu ilişki panel veri modeliyle analiz edilmektedir. Ayrıca, uygulama da homotetik olmayan tüketici tercihleri varsayımı altında hane halkları arasındaki heterojenliğin ülke bazında farklılığıyla analizler yapılmaktadır. Analizde 1998Q1-2020Q3 yılları arasında çeyreklik veriler kullanılmıştır. Çalışmada OECD ülkelerine ait hane halkı geliri, hane halkı harcamaları, enflasyon, faiz oranları ve devlet tahvili faiz oranları değişkenlerinden oluşan ekonometrik model panel veri, GMM modeli ve kulüp yakınsama modelleriyle analiz edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Davranışsal Makroekonomi, Hane halkı Tüketim, Zamanlar arası İkame Esnekliği, Panel Zaman Serisi Modeli, Kulüp Yakınsama Modeli, GMM modeli

ABSTRACT

The behavior of households in all developed and developing countries have undergone major changes in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century. In particular, the effect of environmental and psychological factors began to have an impact on consumption decisions. As a result, the existence of a preference for consumption expenditure while the households decide to consume has made the household's debt stock an important variable as a macroeconomic variable. The increase in the household indebtedness ratio; raised an important issue that needed to be researched. The process that emerged for the financing of household consumption expenditures caused the effects of macroeconomic policies to be asymmetrical. In this framework, the parameters of macroeconomic variables, which are the main determinants of the size and severity of the sensitivity between household consumption expenditure and borrowing, should be estimated. Because it provides information that will enable the analysis of consumption behavior from a macroeconomic perspective. From this point of view, in this study, the relationship in question is analyzed with a panel data model based on the intertemporal substitution elasticity approach. In addition, analyzes are made with the heterogeneity of households on a country basis under the assumption of nonhomothetic preferences Quarterly data for the years 1998Q1-2020Q3 were used in the analysis. In the study, household income, household expenditures, inflation, interest rates and government bond interest rates and panel data, GMM model and club convergence model analysis tools of OECD countries were used.

KEYWORDS

Behavioral Macroeconomics, Household Consumption, Intertemporal Substitution elasticity, Panel Time Series Model, Club Convergence Model, GMM Models

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
22.01.2022	16.04.2022
Atf	Taşdöken, Ö. ve Kahyaoglu, H. (2022). Davranışsal Makroekonomi Çerçevesinde Hane Halkı Borçluluk Düzeyinin Analizi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 156-174.

* Doktora Öğrencisi, oznur.tasdoken@ogr.deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7381-4361

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hakan.kahyaoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6031-7494

GİRİŞ

1980'li yıllarda küreselleşmenin etkisiyle dünya genelinde birçok ülkede kredi kullanımı ve mali piyasa koşullarında düzenlemeler yapılmıştır. Hane halkının krediye erişimi kolaylaşmış ve faiz oranının düşmesine bağlı olarak borçlanma maliyeti azalmıştır. Borçlanma maliyetinin azalması ve krediye erişimin kolay olması, konut fiyatının artması, servet birikiminin hızlanması ile birlikte hane halkı borcunun sürekli olarak yükselmesine neden olmuştur. Bu nedenle 1980 yılından itibaren dünya ve ülke düzeyinde başlayan serbestleşme özellikle gelişmiş ülkelerdeki hane halkı ipotek kredisini artırmıştır (Girouard & Blönd, 2001; Debelle, 2004). Bu sürecin ortaya çıkardığı en etkili sonuç ise ABD'de başlayan Mortgage krizidir. Bu kriz bütün dünyayı etkisi altına alan büyük bir krize dönüşmüş ve büyük mali kayıplara neden olmuştur.

Kriz sürecinde ortaya çıkan yeni borçlanma talebi ve hane halkının karşı karşıya kaldığı işsizlik sorunu hane halkı borç stokunun artmasına yol açmıştır. Bu durum özellikle hane halkı tüketim harcamalarını faiz oranındaki değişime ve gelir şokuna karşı daha duyarlı hale getirmiştir. Böylece hane halkının tüketim kararlarında borçlanma ve tüketim arasındaki tercih, ekonomide alınan kararların asimetrik etkilerinin olmasına yol açan yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu nedenle hane halkının borçlanma ve tüketim konusundaki davranışı makroekonomik açıdan belirleyici bir parametre haline gelmiştir (Kamstra et al., 2000; Loewenstein et al., 2001; Lucey & Dowling, 2005; Charles & Kasilingam, 2015). Bu parametre tüketim ve borçlanma arasındaki tercih, bu tercihin gelir ve ikame etkileriyle birlikte zamanlar arası etkileri; hane halkının karar ve tercihlerini yansıtmaktadır. Buradaki önemli farklılık borçlanma ile tüketim arasındaki ilişkiyi belirleyen faiz oranı; enflasyon, işsizlik ve varlık fiyatı ve aynı zamanda ekonomi politikasının tüketim üzerindeki etkisini de belirlemektedir. Bu durum geleneksel makro iktisat yaklaşımlarından farklı olarak faiz oranlarının yalnızca yatırımlarla değil aynı zamanda tüketim düzeyini etkilemesine bağlı olarak ekonomik konjonktür üzerinde etkilerini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle toplam talep kanalından tüketim harcamasıyla birlikte toplam gelir düzeyini etkileme kanalı farklılaşmaktadır.

Ekonomide faiz oranlarının düzeyi hane halkının tüketim ve borç stoku üzerindeki etkisine bağlı olarak, tasarruf ve toplam talep üzerinde etkisi olmaktadır. Bu etki aynı zaman da yatırım düzeyini de belirlemektedir. Burada faiz oranlarının hane halkının tüketimi ve borç stokuna bağlı olarak yatırım düzeyi üzerindeki etkisi geleneksel makro iktisadi yaklaşımların sonuçlarından farklılaşmaktadır. Bu çerçevede hane halkının tüketim ve borçlanma arasındaki tercih kapsamında sonuçların analiz edilmesi gerekmektedir. Bu konuda, iktisat literatüründe Euler denklemi çerçevesinde zamanlar arası ikame yaklaşımı (IES) maliye ve para politikasının tüketim üzerindeki etkilerini, hane halkının davranışları üzerinden analiz edilmesini sağlayan bir yöntemdir. Özellikle, hane halkının borçlanma ile tüketim arasında karar verme davranışı bir zamanlar arası tercih olmasından dolayı söz konusu yöntem ilgili etkileşim parametrelerinin tahmini sağlayan bir araç haline getirmektedir.

Faiz oranlarındaki değişimler hane halkının borçlanma ve tüketim arasındaki ilişkinin büyüklüğü ve şiddetine (elastikiyetine) bağlı olarak, toplam talep ile onun düzeyine bağlı olarak etkileri olmaktadır. Buda ekonomideki çıktı düzeyinin zaman içinde daha oynak olmasına yol açmaktadır (Xie et al., 2019; Abebaw, 2021). Söz konusu oynaklık düzeyi borçlanan ve tüketime karar veren hane halkının finansal risk düzeyine bağlı olmaktadır. Bu kapsamda çalışmada analizler toplam tüketim harcamaları ile bu konuda karar veren hane halkının davranışlarına göre yapılmıştır. Buna göre çalışmanın ilk bölümünde makro davranışsal ekonomi çerçevesinde tüketim harcaması ele alınmıştır. İkinci bölümünde veri seti ve ekonometrik yöntem kısmı ve üçüncü bölümde ise, analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

1. MAKRO DAVRANIŞSAL EKONOMİ ÇERÇEVESİNDE TÜKETİM HARCAMALARI

Neo-klasik tüketim modelinde temsili bir hane halkının rasyonel beklentiye sahip olduğu varsayımında, sermayenin reel getirisi olan faiz oranı zaman içinde görece sabit olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle tüketim net yatırım seviyesine bağlı olmaktadır. Tasarruf miktarında artış meydana geldiğinde tüketim harcaması ilk durumda azalacaktır. Daha sonra ise, yatırım düzeyindeki artışın sonucunda sermaye stokundaki artış artan üretim miktarına bağlı olarak gelirin artmasına yol açarak tüketimi de artıracaktır. Bu modelde faiz oranının sabit olmasına bağlı olarak hane halkının aynı iskonto faktörünü elde etmesi herhangi bir dönemdeki tercih ilişkisini değiştirmemekte ve tasarruf üzerinde faiz oranının bir etkisi bulunmadığını ifade etmektedir.

Neo klasik tüketim teorisinde risk ve belirsizliğin yüksek olduğu gerçek dünyada ilişkileri dikkate alan yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar Neo klasik tüketim teorisinin temel esaslarına bağlı kalmakla birlikte özellikle zaman dönemi etkisini dikkate alan Fisher (1930) zamanlar arası tüketim tercihi teorisi, Modigliani ve Brumberg (1954) yaşam döngüsü teorisi ve Friedman (1957) sürekli gelir teorisi yaklaşımları geliştirmiştir. Bu teorilere göre, faiz oranının görece sabit olduğu varsayımında tüketim ömür boyu kaynaklar tarafından belirlenmektedir. Duesenberry (1946)'in nisbi gelir hipotezi diğer neo klasik tüketim teorilerinden

farklı olarak hane halkının tüketim kararı üzerinde sosyal ve psikolojik faktörlerin etkili olduğu ve tüketim kalıbının bir sosyal statü göstergesi olduğunu ifade etmektedir. Yani, hane halkı “Jones”lara ayak uydurarak sosyal hiyerarşide nerede durduğunu göstermektedir (Duesenberry, 1967: 1-134). Bu nedenle gelir şokuna karşı tüketim alışkanlığını korumak için tüketimi borçlanmayla finans edilmesi borçluluk oranını artırmaktadır (Drechsel-Grau & Greimel, 2019; Albayrak, 2020).

Neo-klasik yaklaşım hane halkının aynı iskonto faktörü, aynı etkin emek yeteneği, iyi tanımlanmış tercih sıralaması, aynı nisbi fiyatla karşı karşıya kalması ve fiyat mekanizmasında farklılaşmanın olmaması, toplumun tümünü temsil eden hane halkının homojen olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda hane halkı davranışının ekonomi üzerinde çok fazla etkili olmadığını ve hane halkı arasında heterojenite bulunmadığını göstermektedir. Dolayısıyla tam rekabet piyasasından önemli bir sapma olmadığından dolayı neo klasik yaklaşımda tüketimin bir etkisi bulunmamaktadır.

Keynes tüketimi gelirin istikrarlı bir fonksiyonu olarak tanımlarken, tüketim üzerinde etkili olan psikolojik ve çevresel faktör, beklenti, zevk ve tercihin değişmediğini varsaymaktadır. Ancak, spekülative para talebine bağlı olarak hane halkının bugünkü ve gelecekteki mallara yönelik değişim kararı arasındaki ilişkiyi ise faiz oranı dikkate alarak olası etkiyi ortaya koymuştur. Dolayısıyla hane halkı bugünkü ve gelecekteki tüketim harcaması yalnızca gelire bağlı olmamakta hem faiz oranındaki şoklar hem de çeşitli faktörden etkilenmektedir. Bu nedenle harcanabilir gelirin tüketime olan duyarlılığını gösteren marjinal tüketim eğilimi hem borç-gelir ilişkisi hem de çevresel ve psikolojik faktör gibi birçok değişkenden etkilenmektedir. Bu bağlamda keynesgil likidite tercihi teorisi, likiditeyle bugünkü tüketimin tercih edilmesi iken, geleceğe yönelik olarak likiditeden vazgeçerek tahvil alınması, gelecekteki tüketimin tercih edilmesi olduğundan para piyasası ile mal piyasası arasında etkileşimde davranışların belirleyici özelliğini ortaya koymaktadır.

Faiz şoku hane halkı borç yükünü, enflasyon ve gelir yoluyla dolaylı olarak etkilemektedir. Bu bağlamda hane halkının faiz oranındaki değişime duyarlılığın yüksek olması tüketimi ile borçlanma arasındaki ikamenin derecesini belirlemektedir. Bu nedenle faiz oranı arttığında, (1) gelirin büyük bir kısmı tasarruf için kullanılacak ve borcun geri ödenmesi için daha az gelire sahip olacaktır, (2) harcama normalleştirme hipotezine göre ise tüketim harcamasını finanse etmek amacıyla borçlanacaktır (Andersen et al., 2016).

Hane halkının tüketim alışkanlığının değişmesi marjinal tüketim eğiliminin gelire olan duyarlılığını artmasını ifade eder. Faiz oranındaki artış nedeniyle hane halkı borçlanmaktan vazgeçecek veya borç almak istedikleri tutarı azaltacaktır. Bu çerçevede borçlanma davranışı arasındaki farklılıklar hane halkı arasında heterojenliğin olduğunu ifade etmektedir. Ancak, toplumun geneline bakıldığında benzer tüketim kalıbına sahip hane halkı arasında heterojenleşme derecesinin düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda ülkelerde heterojen hane halkı kendi içerisinde homojen bir ekonomik yapı oluşturmaktadır. Böyle bir durumda ekonomik yapıda hane halkının birbirlerine benzer olduğu ve aynı davranış kalıbının olduğu anlamına gelmektedir.

Keynes sonrası geliştirilen davranışsal tüketim modellerinde, tüketim ve tasarruf kararı üzerinde faiz oranının etkili olduğu kabul edilmektedir (Gabaix, 2015: p.55-177; Gabaix, 2016: p.1-55). Hane halkının sosyal çevresiyle etkileşim halinde olan çeşitli psikolojik algılara, önyargılara, duygulara ve sezgilere sahiptir. Bu bağlamda heterojen hane halkının tüketim kararlarını geleneksel tüketim teorilerinin öngördüğünden uzaklaştıran ön yargılar geliştirdiğinden (Campante et al., 2021:179) tercihlerinin birbirinden bağımsız, ihtiyaç sıralamasının ve büyüklüğünün farklı, sınırlı rasyonel davranışa sahip ve piyasalarda fiyat farklılaşmasının olduğu durumda; ekonomik karar birimi olarak heterojen hane halkının farklı dönemlerde sosyal refahını en üst düzeye çıkarmak için, faiz oranını dönemler arası tüketim düzleştirmesini sağlayacak düzeyde belirlenmelidir.

Tüketim kararı üzerinde birçok faktörün etkili olduğu dikkate alındığında sorulması gereken önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Bu soru hane halkı borçluluk oranının son yıllarda bu kadar yüksek olması sosyal statü elde etmek veya yaşadığı topluma ayak uydurmak için tüketim kalıbının değişmesinin neden olup olmadığıdır. Bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalarda Barba & Pivetti (2009) ‘e göre, yüksek yaşam standartları ve lüks yaşama isteği, Cameron (1994)’e göre, mevcut toplumsal statüsünü korumak ve devam ettirmek amacıyla tüketim harcaması artırılmaktadır. Bu nedenle hane halkının gelirinden daha fazla harcama yapması hane halkı borcundaki artışın en önemli nedenlerinden biridir (Juliet B.Schor, 1996; Ok & Vega-Redondo, 2001). Bu çerçevede hane halkının mevcut toplumsal statüsünü korumak veya gösteriş tüketimi yapmak amacıyla borçlanması gelecekteki tasarruf ve tüketim davranışını da etkilemektedir (Drechsel-Grau & Greimel, 2019; Albayrak, 2020). Bu durum hane halkının tüketimi üzerinde Veblen tipi tüketim (üstün bir statü pozisyonu elde etmek için tüketme) ile Duesenberry tipi tüketim (bazı standartlara “Jones”lara ayak uydurmak için tüketme) etkili olması borçluluk oranını artırmakta ve emeklilik dönemi için ayrılmış olan varlıklarını da etkilemektedir. Bu nedenle hane halkı zamanlar arasında tüketim düzleştirmesi

yapamamaktadır. Heterojen hane halkı ve bunların tüketim harcamaları, gelir ve tasarruflar arasındaki farklılaşmayla birlikte ortaya çıkan söz konusu sonuç; hane halkının tercihleri bağlamında mikro ihtiyatı politikalar, tüketim harcamaları, borç stoku kanalından makro ihtiyatı politika uygulamalarına yönelik gereksinimini artırmaktadır.

2. VERİ SETİ VE EKONOMETRİK YÖNTEM

Çalışmaya ait ekonometrik analiz üç bölümden oluşmaktadır. (1) Hane halkının tercihine bağlı olarak IES ve göreceli riskten kaçınma değişkenlerinin tahmini, (2) Hane halkının borçluluk düzeyinin heterojenliğinin araştırılması, (3) Davranışsal makro ekonomi çerçevesinde hane halkının borçluluk düzeyinin araştırılmasıdır.

2.1. Ekonometrik Model

(1) IES tahmininde hane halkının faiz oranındaki şoka bağlı olarak farklı dönemler arasında tercihinin tüketim ve tasarruf kararı üzerinde etkisi incelenmektedir. IES tahmininde hane halkının beklentisi tercih sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. IES tahmininde farklı veri setlerine bağlı olarak farklı değerler elde edilmektedir. Dolayısıyla literatürde kesin bir IES değeri bulunmamaktadır. Havranek et al., (2015) yapılan bir meta çalışmada 169 yayınlanmış makaleden 2735 tahmine dayalı olarak IES değerini 0 ile 1'e yakın olarak bulmuştur. Ayrıca, ampirik çalışmalarda rapor edilen IES değerinin ortalama tahmini 0,5 olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda IES değeri literatürde genel olarak %95 güven aralığında [0,1] arasında bir değer aldığı kabul edilmiştir.

IES değerinde hane halkının tercihi, özyinelemeli fayda fonksiyonu ile karakterize edilmektedir. (Bhamra et al., 2003) Ayrıca, IES değerinde homotetik olmayan hane halkı tercihinin içermektedir (Pakoš, 2011; Cavallari, 2020). Bu çerçevede hane halkı tüketim alışkanlığının oluşumundaki heterojenlik analizlerinde de kullanılmaktadır (Blundell et al., 1989; Gayle & Khorunzhina, 2011). Yapılan araştırmalar, tüketim esnekliğinin, tüketilen malların doğası ve kalitesi de dahil olmak üzere birçok boyutta heterojen olduğunu göstermektedir (Gabaix & Laibson, 2017; Baddeley & Baddeley, 2019). Bu çerçevede her bir hane halkı için IES değerinde heterojen olduğunu söyleyebiliriz (Vissing Jorgensen, 2002; Orazio P. Attanasio & Weber, 1993; Alan & Browning, 2010; Georgiev, 2011). Bu nedenle davranışsal makro ekonomi analizlerinde heterojen hane halkının tüketimi üzerinde etkili olan faiz oranı ile arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla IES tahmini de kullanılmaktadır.

IES değişkeni hane halkının tüketim yumuşatmasını ve risk alma istekliliğini göstermektedir. Göreceli riskten kaçınma değişkeni ise, faiz oranında meydana gelen şoka bağlı olarak tüketim ve tasarruf kararı üzerinde etkili olmaktadır. Bu bağlamda daha yüksek beklenen faiz oranı, hane halkının tüketimi ertelemesine neden olmaktadır.

Hane halkının gelir ve ikame etkisi arasında tercihi fayda fonksiyonu yardımıyla elde edilen riskten kaçınma değişkenine bağlıdır. Çünkü, riskten kaçınma değişkeninin IES değerinin tersi olarak ölçülmesi gelir ve ikame etkisi arasındaki ters yönlü ilişki hakkında bilgi vermektedir. Yani, ikame etkisinin artması, gelir etkisinin orantılı olarak azaldığı anlamına gelmektedir.

Fayda fonksiyonu, hane halkının tercihi ve bütçe kısıtlamaları dikkate alınarak Euler denklemi kullanılarak oluşturulmaktadır. Hane halkının tek bir mal tükettiği, zamanla ayrılabilir tercihlere sahip olduğu ve tek bir değerli mal varlığını uzun ve kısa dönemde elinde tuttuğu standart bir yaşam döngüsü olduğu varsayımında IES denklemi,

$$\Delta \log C_{h,t+1} = \alpha + \frac{1}{\gamma} \log(1 + R_{t+1}) + e_{h,t+1}$$

Denklemde sabit α terimi, iskonto faktörünü (β) ve daha yüksek mertebeden moment tüketim büyümesi ve faiz oranının araçlarını içermektedir. $\frac{1}{\gamma}$ katsayısı IES değerini göstermektedir (γ göreceli riskten kaçınma katsayısı ve $\gamma + 1$ göreceli ihtiyat katsayısıdır). $e_{h,t+1}$ parametresi marjinal fayda (veya beklenti hatası), t ve $t + 1$ 'deki ölçüm hataları ve yüksek tüketim büyümesi ve faiz oranındaki değişimden oluşan bir yaklaşım hatasını göstermektedir (Alan et al., 2019: 3269-3271).

(2) Keynes-Ramsey kuralı (Ramsey, 1928; Groth, 2010) çerçevesinde Keynes (1936) tüketim modelinde, hane halkının tüketim harcaması ve zenginliği ömür boyu gelirinin bir fonksiyonudur. Ancak, hane halkının borcu olduğu durumda ise, Keynes tüketim modeline tüketim ve borcun eklenmesi gerekmektedir. Çünkü, hane halkının tüketim kararı harcanabilir gelire ve borçluluk oranına bağlı olmaktadır. Bu çerçeve de elde edilen Keynesgil tüketim fonksiyonu $C_t = C_0 + c(Y_t - C_{t-1} - d_t)$ şeklinde ifade edilecektir. Denklemde verilen C_t parametresi tüketimi, C_0 parametresi otonom tüketimi, c parametresi marjinal tüketim eğilimini, Y_t parametresi harcanabilir geliri, C_{t-1} parametresi t-1 dönemindeki tüketimi ve d_t parametresi ise borcunu

göstermektedir. Denklemde $d_t = (r_{t-1}) \cdot (d_{t-1})$ ifade etmektedir (Albuquerque & Krustev, 2015; Flodén et al., 2020; Boug et al., 2021).

Bu çalışmada hane halkının tüketim amaçlı kredi borcu ile yatırım amaçlı kredi borcu arasındaki ayrımı dikkate alınmıştır. Tüketim fonksiyonundaki hane halkı borç kısıtı değişkeninin önemi modeldeki diğer değişkenlerde dikkate alınarak tüketim ve borç arasındaki ilişki zamanlar arası tüketim kararı üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Bu çerçevede de hane halkının borcunun bulunduğu durumda t dönem de faiz oranında meydana gelecek bir değişim tüketimi nasıl etkileyeceği IES tahmini çerçevesinde modellenecektir. Bu nedenle bu çalışmada tahmin edilen ekonometrik tahmin aşağıda gösterilmiştir.

$$C = f(Y, D, R, \pi, r)$$

$$\ln \left(\frac{\ln \left(1 + \left(\frac{C_{i,t}}{C_{i,t-1}} \right) \right)}{\ln \left(1 + \left(\frac{D_{i,t}}{D_{i,t-1}} \right) \right)} \right) = \alpha_i + \beta_1 (\ln Y_{i,t}) + \beta_2 (\ln R_t) + \beta_3 (\ln \pi_t) + \beta_4 (\ln r_t) + \varepsilon_{i,t}$$

Denklemde verilen parametreler t dönemde i hane halkının zamanlar arasında tüketimini göstermektedir. $C_{i,t}$ parametresi tüketimi, $D_{i,t}$ parametresi borcu, $Y_{i,t}$ parametresi harcanabilir geliri, R_t parametresi uzun dönem faiz oranını, π_t parametresi enflasyon oranını, r_t parametresi kısa vadeli faiz oranını ve $\varepsilon_{i,t}$ parametresi ise hata payını ifade etmektedir. Tahmin edilen eşitlikte bağımsız değişken parametresi bir dönem sonra tüketimdeki değişimin bir dönem sonraki borçlanmadaki değişime oranlarının logaritmalarının oranıdır. Buna göre bu değişken ele alınan zaman döneminde borçlanma ile tüketim arasındaki elastikiyet olarak tanımlanmıştır. Bu açıdan eşitlikte bir dönem sonra tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinin söz konusu bağımsız değişkenlere göre hassasiyeti (elastikiyeti) tahmin edilmektedir. Bu açıdan mevcut olan faiz oranındaki %1 değişim karşısında tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinin % değişimini vermektedir.

2.2. Veri Seti

Bu çalışmada hane halkının borçlu olduğu durumda tüketim kararı ve faiz oranı arasındaki ilişkinin analiz edilmesi ve buna bağlı olarak hane halkının davranışının değişip değişmediği araştırılmaktadır. Bu nedenle zamanlar arası ikame elastikiyetini tahmin etmek için OECD üye ülkelere ait veriler IMF, OECD ve BIS veri tabanlarından elde edilmiştir. Türkiye için eksik olan veriler ise, EVDS verileriyle tamamlanmıştır. Analizde kullanılan ülkeler, Avustralya, Avusturya, Belçika, Çekya Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Macaristan, İtalya, Hollanda, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, İngiltere ve Türkiye'dir. Çalışmada hane halkı borçluluk oranını göstermek için bireysel kredi, likidite riskini göstermek amacıyla kısa dönem faiz oranı (Emiris & Koulischer, 2021:1-7; ECB, 2007:p.165) hane halkının servetinin bir göstergesi olarak devlet tahvil faiz oranı (Elmendorf, 1996: 8; Pugh et al., 2018: p.36) ve tüketici fiyat endeksi ise cari dönemde fiyat değişimi etkisini göstermek için kullanılmıştır. Hane halkı harcanabilir gelirinin yerine iş gücü ödemeleri alınmıştır. 1998:Q1-2020:Q3 yılları arasında çeyreklik verileri kullanılmıştır.

Çalışmada panel zaman serisi literatüründe yakın zamanda geliştirilmiş yeni yöntemler, kulüp yakınsama ve genelleştirilmiş momentler yöntemi (GMM) kullanılmıştır. Çalışmada GMM yönteminin kullanılmasındaki amaç, faiz oranlarının değişmesine bağlı olarak hane halkının farklı dönemler arasındaki tüketim ve tasarruf tercihlerinde davranış değişiminin analizini yapmaktır. Çalışmada kulüp yakınsama yaklaşımının kullanılmasındaki amaç ise, ele alınan ülkeler arasında heterojen hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyeti açısından bir grup veya bir yakınsamaya sahip olup olmadıklarını test etmektir. Test sonucu heterojen hane halkının ekonomik davranışı üzerinde iktisadi değişkenlere verdiği tepkisi açısından bir yakınsama eğiliminin varlığı konusunda da bir bulgudur. Bu çerçevede de bu çalışma heterojen hane halkının tüketimini borçlanmaya göre elastikiyet yakınsamasına yönelik yapılan ilk çalışmadır.

2.3. Analiz Sonuçları

Yapılan analiz sonuçları çalışmanın bu kısmında verilmektedir.

2.3.1. GMM Tahmini Analiz Sonuçları

Euler eşitliğine dayalı parametre tahminleri için GMM yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre; ülkeler için elde edilen sonuçları karşılaştırdığımızda Avusturya tahvil, Çekya Cumhuriyeti tahvil, Fransa tahvil ve Macaristan tahvil, Polonya tahvil, Türkiye tahvil ve faiz, Fransa faiz ve Polonya faiz için IES değerleri sıfıra daha yakın olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulgulara göre söz konusu ülkelerde hane halkı tasarrufunun faiz oranı değişimine daha az duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifadeyle bu ülkelerde fayda fonksiyonu içbükey olduğu varsayımında ($\gamma > 0$), büyük ve pozitif bir göreceli riskten kaçınma

(γ) değeri veya küçük bir IES değeri olduğundan hane halkı daha yumuşak bir tüketim yolunu tercih eder; yani, hane halkının marjinal faydası, tüketim arttıkça daha yavaş düşer. Dolayısıyla hane halkı, tüketiminin zamanla değişmesine izin vermeye daha istekli olur. Yani, risk almak istemeyen hane halkı büyük bir riskten kaçınmaktadır. Bu nedenle hane halkının tüketim düzeyinde büyük değişiklikler olmamaktadır. Dolayısıyla hane halkının para politikası değişikliklerine duyarlılığı daha düşüktür.

Avusturalya tahvil ve faiz, Avusturya faiz, Belçika tahvil ve faiz, Finlandiya tahvil, Almanya faiz ve tahvil, Macaristan faiz, İtalya faiz ve tahvil, Hollanda faiz, İngiltere faiz ve tahvil bu ülkelerin diğer ülkelere göre daha yüksek ve 1'e yakın IES değerine ve daha düşük bir göreceli riskten kaçınma (γ) değerine sahip olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla tüketim, önemli likidite kısıtlamaları ile karşı karşıya olmayan hane halkı arasında bile, beklenen gelir değişikliğine aşırı hassasiyet göstermektedir. Bu nedenle hane halkının marjinal tüketim eğilimi diğer ülkelere göre daha yüksektir. Bu bağlamda bu ülkelerde hane halkı risk almaya daha istekli olduğundan dolayı tüketim düzeyinde değişiklikler olmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde $IES < 1$ olması, gelir etkisinin ikame etkisine hâkim olduğunu göstermektedir (Thimme, 2016:1) Dolayısıyla IES değerinin küçük olması hane halkının farklı dönemler arasında tüketimi yumuşatma eğiliminin güçlü olduğunu ifade etmektedir. Bu nedenle hane halkı faiz oranındaki şoka karşı daha güçlü tepkiler vermektedir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında, genel olarak ülkelerin çoğunda IES değeri anlamlı, pozitif ve $[0,1]$ aralığındadır. IES değerinin hiçbir ülkede 0 olmaması bu ülkelerde hane halkının beklentisinin güçlü bir zamanlar arası ikame güdüsü ile tutarlı olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda ıskonto faktörü 1'den küçüktür.

2.3.2. Kulüp Yakınsama Tahmini Analiz Sonuçları

Analizde panel yakınsama kulüpleri kullanılarak heterojen hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinin her bir ülke arasında kulüp yakınsamasının olup olmadığını belirlemek için bir log-t tahmini kullanılmaktadır. Bu tahmin yöntemi heterojen hane halkı davranışını ve bu davranıştaki değişimleri göstermektedir. (Phillips & Sul, 2007) Bu çerçeve de veriler son gözlem döneminde en yüksek tüketimin borçlanmaya göre elastikiyet düzeyine sahip ülkeler bazında düzenlenmiş ve yakınsama testi için boş hipotezi "yakınsama vardır" şeklinde kurulmaktadır. Bu çerçeve de log t regresyonu çıktı sonucuna göre, t istatistik değeri (-5.9672) -1.65 kritik değerinden küçük olduğundan boş hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde ret edilir. Bu bulgu, 16 ülke arasında heterojen hane halkı tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinde genel bir yakınsamanın olmadığını göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, boş hipotezin ret edilmesine bağlı olarak, OECD'ye üye 16 ülke de heterojen hane halkının tüketiminin borçlanmaya göre elastikiyetinin yakınsamaması, üye ülkeler arasında kulüp yakınsama olasılığını ret etmez. Bu nedenle kümeleme algoritmasını takip ederek her bir ülke için kulüplerin olasılığını incelenmektedir. Bu çerçeve de heterojen hane halkı için yapılan panel yakınsama kulüpleri analiz sonuçlarına göre, heterojen hane halkı için birkaç farklı yakınsama eğilimine bağlı olarak kulüp elde edilmiştir.

İstatistiksel olarak dört kulüp ve yakınsama eğiliminde olmayan bir grup belirlenmiştir. Daha sonra, gerçek kulüp sayısını bulmak için, daha küçük kulüplerin daha büyük kulüplerle birleştirilip birleştirilemeyeceğini belirlemek için kulüpler arasında Phillips & Sul (2009) kümeleme algoritması uygulanmıştır. Kümeleme algoritması analiz sonucunda, kulüp 1 on ülke, kulüp 2 iki ülke ve kulüp 3 üç ülke olarak bulunmuştur. Bu kulüplerden kulüp 1, kulüp 2 ve kulüp 3'ün $\log(t)$ istatistik değerleri 0.146, -1.142 ve 0.371 kritik değerden büyük olduğu için bu ülkeler arasında heterojen hane halkının tüketiminin borçlanmaya göre elastikiyetinde yakınsamanın var olduğunu gösteren boş hipotezini kabul edilmektedir. Ayrıca, bu kulüplerin ortalama eğilimini gösteren yakınsama hızları¹ sırasıyla 0.75875, 0.5405, 0.25705 ve 0.5632 olarak hesaplanmıştır. Bu çerçeve de ülkeler arasında heterojen hane halkının borçlanmaya göre elastikiyet oranı zamanla yakınsamaktadır. Ek olarak, sonucumuz kulüpler içerisinde hiçbir yakınlaşmayan bir ülke İngiltere'yi göstermektedir.

¹ Yakınsama hızının hesaplanması için ayrıntılı bilgi için bakınız. (Phillips & Sul, 2009: p.1168)

Yakınsama değerleri eğer $0 < \hat{\beta} < 2$ ($0 < \hat{\alpha} < 1$) ise, bu yakınsama hızı koşullu yakınsamaya karşılık gelmektedir.

Tablo 1: Panel Yakınsama Kulüp Tahmini Analiz Sonuçları

Kulüpler	Ülkeler	\hat{t}_b	Log(t) istatistik	Standart Error(\hat{b})	\hat{c}
Tam Yakınsama	Bütün ülkeler için	-4.9623	-5.9672	0.8316	0.4158
Başlangıçtaki Kulüp Sınıflandırması					
Kulüp 1	Portekiz, Polonya, İngiltere	0.213	0.145	-	-
Kulüp 2	Avusturya, Hollanda, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Avusturalya, Almanya	1.095	1.454	-	-
Kulüp 3	Türkiye, Macaristan	-2.36	-1.142	-	-
Kulüp 4	Finlandiya, Fransa, Belçika	0.574	0.371	-	-
Yakınsak Olmayan Grup	İtalya	-	-	-	-
Kulüplerin Birleşmesi					
Kulüp 1+2	-	0.221	0.146	1.5175	0.75875
Kulüp 2+3	-	-3.051	-2.822	1.0810	0.5405
Kulüp 3+4	-	-3.384	-6.581	0.5141	0.25705
Kulüp 4 + Grup 5	-	-2.333	-2.071	1.1264	0.5632
Final Kulüp sınıflandırması					
Kulüp 1	Portekiz, Polonya, Avusturya, Hollanda, İsveç, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Avusturalya, İngiltere, Almanya	0.221	0.146	-	-
Kulüp 2	Türkiye, Macaristan	-2.360	-1.142	-	-
Kulüp 3	Finlandiya, Fransa, Belçika	0.574	0.371	-	-
Yakınsak Olmayan Grup	İtalya	-	-	-	-

Bu değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

2.3.2.PDOLS ve DOLS Tahmini Analiz Sonuçları

Heterojen hane halkının kararı üzerinde etkili olan faktörde meydana gelen değişimin hane halkı IES tahmini çerçevesinde panel veri modeliyle analiz edilmektedir. Analizde kullanılan tüm değişkenlerin Tramo/Seats yöntemi ile mevsimsellikten arındırılmış ve logaritmaları alınmıştır. Ayrıca, değişkenler üzerinde homojenlik testi ve yatay kesit bağımlılık analizleri yapılmıştır. Analiz sonuçları için yapılan bütün test sonuçları ekler kısmında gösterilmiştir. Bu çerçevede değişkenlerde N küçük ve T büyük olduğundan dolayı homojenlik için Hashem Pesaran & Yamagata (2008) testi ve yatay kesit bağımlılığı için de Pesaran et al., (2008) testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenlerin heterojen olduğu ve değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının bulunduğu tespit edilmiştir. Bu çerçevede değişkenlerin heterojen olması tüm eğitim katsayılarının (enine) kesit birimleri arasında farklı olduğunu ve değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığının olması ise, değişkenler arasında durağanlığın tespit edilmesi amacıyla ikinci nesil birim kök testleri kullanılacağı ifade etmektedir.

Değişkenleri temsil eden serilerde yatay kesit bağımlılığın olmasına bağlı olarak yapılan 2. nesil birim kök testlerinde boş hipotezi ‘birim kök vardır’ şeklinde kurulmaktadır. Bu bağlamda değişkenlerde durağanlığın heterojen dinamik tahminlemesi ile 4 geçikmeli durumdaki Pesaran CADF panel birim kök testinde trendin olmadığı modelde Tüketim/Borç ve tüfe değişkenlerinde birim kök olmadığı ve hane halkı geliri, kısa dönem faiz oranı ve devlet tahvil faiz oranı değişkenlerinde birim kök olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ilgili seriye trend değişkeni eklenerek yapılan analiz sonuçlarına göre, serideki bütün değişkenler de birim kök olduğu tespit edilmiştir. Pesaran CIPS panel birim kök testinde trendsiz 4 geçikmeli durumdaki analiz sonucuna göre, kısa dönem faiz oranı ve hane halkı geliri değişkenleri için gerçekleştirilen testte CIPS testi kritik değerden küçük olduğundan dolayı boş hipotezi kabul edilmiştir. CIPS testinde trendli 4 geçikmeli durumdaki CIPS test istatistiği analiz sonucuna göre ise, hane halkı geliri değişkeni için gerçekleştirilen testte CIPS testi kritik değerden küçük olduğundan dolayı boş hipotezi kabul edilmiştir. Yani, modeli oluşturan bu değişkenler de birim kök olduğu kabul edilmiştir.

Yapılan bütün birim kök testleri yapısal kırılmayı göz ardı etmektedir. Bu nedenle Karavias & Tzavalis, (2014) tarafından geliştirilen yapısal kırılmayı dikkate alan değişkenlerde yatay kesit bağımlılığının ve değişen

varyansında olduğu modelde yapısal kırılmalı birim kök testi yapılmıştır. Bu çerçeve de analiz sonuçları dikkate alındığında modeldeki bütün değişkenlerin birim kök içerdiği kabul edilmiştir.

Tablo 2: Yapısal Kırılmalı Panel Birim Kök Tahmini Analiz Sonuçları

Değişkenler	Model A			Model B		
	Statistic	%5 Bootstrap Critical-Value	P-value	Statistic	%5 Bootstrap Critical-Value	P-value
Tüketim/Borç	-0.952	-7.4822	0.6300	-1.80E+02	97.3982	0.0000
Hane Halkı Gelir	-0.0134	-0.2106	0.5500	-2.10E+02	75.0617	0.0000
Tüfe	-0.0016	-0.0136	0.5900	-1.60E+02	72.9063	0.0000
Kısa Dönem Faiz Oranı	-0.2448	-4.1096	0.6600	-1.60E+02	95.9028	0.0000
Devlet Tahvili Faiz Oranı	-0.0036	-0.0244	0.6300	-1.30E+02	88.0595	0.0000

Bootstrap replications: 100 olarak alınmıştır. Model A: Bir kırılmanın olduğu model, Model B: Serilerin birinci farkı alınarak yapılan analiz sonuçlarını göstermektedir. Bu kiritik değerler stata 16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Seride birim kök içeren değişkenlerin birinci farkı alınarak yapılan CADF, CIPS ve yapısal kırılmayı dikkate alan panel birim kök testinde olasılık değerinin 0.05'ten küçük olmasından dolayı değişkenler arasında tüm birimler birim kök içermediğine yönelik H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Bu çerçeve de panel birim kök testleri sonuçları incelendiğinde paneli oluşturan ülkelerin hemen hepsinde bir farkı alınmış olan değerlerinde [I(1)] durağan olduğu görülmektedir. Bu çerçevede değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin araştırılması amacıyla testler yapılmıştır.

Tablo 3: Yapısal Kırılmalı Eş bütünleşme Tahmini Analiz Sonuçları

Test	Ortalamada Değişim	Rejimde Değişim
$Z_{\phi}(N)$	-43.0182	-1.36429
P-value	0.000***	0.08624
$Z_{\tau}(N)$	-44.127	-0.2994
P-value	0.000***	0.38232

*, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade eder.

$Z_{\phi}(N)$ testi model 2'i temsil eden trenddeki değişimi,

$Z_{\tau}(N)$ testi model 1'i temsil eden düzeydeki değişimi göstermektedir.

Bu değerler Gauss21 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Modelde değişkenlerin heterojen ve yatay kesit bağımlılığının olduğu dikkate alındığında Westerlund (2007) panel eş bütünleşme testi ve uzun dönem katsayılarını tahmin için kullanılan modellerde değişkenler arasında sahte bir ilişki ortaya çıkmaması için yapısal kırılmayı dikkate alan Westerlund & Edgerton (2008) tarafından geliştirilen hem kesişme hem de eğimde değişen varyans ve yapısal kırılmaları dikkate alan eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Yapılan bütün eş bütünleşme testlerinde boş hipotezi "değişkenler arasında eş bütünleşik bir ilişki yoktur" şeklinde kurulmaktadır.

Westerlund (2007) eş bütünleşme testinde değişkenler arasında eş bütünleşik bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Westerlund ve Edgerton (2008) yapısal kırılmalı eş bütünleşme testinde ortalamada değişim modelinde hem trenddeki değişim hem de düzeydeki değişim de eş bütünleşik bir ilişki bulunmaktadır. Ancak, rejimde değişim modelinde hem trenddeki değişim hem de düzeydeki değişim de eş bütünleşik bir ilişkinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Rejim değişiminde değişkenler arasında eş bütünleşik bir ilişkinin olmaması serilerde yapısal kırılmaların olmasına bağlı olarak her bir ülkenin ortalamasının birbirinden farklı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, uzun dönemde eğimde meydana gelen kırılma değişkenler arasında eş bütünleşik ilişkinin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Eş bütünleşme testi kırılma tarihlerine bakıldığında her bir ülke için farklı tarihler bulunmuştur. Bu tarihler büyük küresel şoklar dikkate alındığında birçok ülke 2001/2002'de 11 Eylül saldırıları, 2008 yılı finansal krizini ve 2018 yılında gerçekleşen ticaret savaşlarının etkisi olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 4: Panel Dinamik En Küçük Kareler Tahmini (PDOLS) Analiz Sonuçları

Değişkenler	Gelir	Tüfe	Kısa Dönem Faiz Oranı	Devlet Tahvili Faiz Oranı
Beta	-0,07861	-0,2644	-1,326	0,3295
t-stat	-2,074	-1,747	-4,926	4,135
Level Shift Dummy	Gelir	Tüfe	Kısa Dönem Faiz Oranı	Devlet Tahvili Faiz Oranı
Beta	0,009427	1,288	-3,147	0,7801
t-stat	2,943	12,42	-5,609	1,617
Trend Shift Dummy	Gelir	Tüfe	Kısa Dönem Faiz Oranı	Devlet Tahvili Faiz Oranı
Beta	-0,003721	-0,06326	2,402	-1,424
t-stat	1,2	-0,03235	2,976	-3,672

Bu değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Modeldeki değişkenler arasında uzun vadeli ilişkiyi açıklamak için modeldeki değişkenlerin eş bütünleşen vektörleri tahmin edilecektir. Buna bağlı olarak uzun dönem katsayı tahmini için PDOLS ve DOLS tahmini kullanılacaktır. PDOLS tahmini sonuçlarına bakıldığında, gelir, kısa dönem faiz oranı ve devlet tahvil faiz oranı, ortalama değişim eş bütünleşme testinde düzeyde kayma (level shift) de gelir, tüfe ve kısa dönem faiz oranı değişkeni, eğilimde kayma (trend shift) kısa dönem faiz oranı ve devlet tahvil faiz oranı değişkenine eklenen dummy değişkeni -1.96 ile 1.96 kritik değer aralığı dikkate alındığında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

DOLS tahmini analiz sonuçlarına bakıldığında, (1) Kısa dönem faiz oranı değişkeninin Finlandiya (1.2720), İngiltere (0.7385), Türkiye (0.3144), İsveç (0.7900) ve Macaristan (0.8275)'de istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif işaretli olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre Finlandiya'da kısa dönem faiz oranlarında %1 lik bir yükselme tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetini artırmaktadır. Başka bir ifadeyle kısa dönem faiz oranlarındaki artışın, gelecek bir dönemde bugünkü tüketimdeki artışı bugünden bir dönem sonraki borçlanmaya göre daha hızlı artmaktadır. Bu açıdan Finlandiya'da hane halkının kısa dönemli faiz oranlarının artışı karşısında tüketimi tercih etmektedirler. Ayrıca Finlandiya'da geleceğe yönelik olarak bugünden borçlanarak daha fazla bir tüketim yapma eğilimi var olduğu ifade edilebilir. Bu oranın birden büyük olması hane halkının likidite riskinin ve faiz oranına duyarlılığının büyük olduğunu göstermektedir. Eğer kısa vadeli faiz oranlarının düşmesi durumunda tüketim borçlanma elastikiyetinin azaldığı ve hane halkının daha çok tüketimden vazgeçme eğilimine sahip olmaktadır. Bu sonuç iki açıdan yorumlanabilir. İlki kısa vadeli faiz oranlarının azalması ekonomide durgunluğa yönelik bir eğilim olmasından dolayı, tüketimin azalmasına bağlı olarak para talebindeki azalma sonucunda ortaya çıkmasıdır. İkincisi de kısa vadeli faiz oranlarındaki düşme sonucunda daha önce kullanılan kredi veya borçların daha düşük bir faiz oranıyla yapılandırılmasıdır. İngiltere (0.7385), Türkiye (0.3144), İsveç (0.7900) ve Macaristan (0.8275)'de katsayıları dikkate alındığında kısa vadeli faiz oranlarındaki değişimin tüketimin borçlanmaya göre elastikiyeti üzerindeki etkisi, kendi değişiminden daha düşüktür. Ama genel eğilim Finlandiya ile aynıdır. Burada farklılaşan tek ülke Avustralya'dır. Avustralya'nın (-2.0520) katsayısına göre kısa dönem faiz oranı değişim ile bu ülkenin hane halkının tüketiminin borçlanmaya göre elastikiyeti ters yönlüdür. Yani kısa dönem faiz oranları düştüğünde tüketimdeki artış oranının borçlanmaya göre duyarlılığı artmaktadır. Buda faiz oranlarındaki düşmeyle tüketimin artacağı ve bunun daha çok borçlanmaya yol açacağı yönündeki geleneksel iktisat teorisini desteklemektedir. Ya da kısa vadeli faiz oranları artığında tüketimdeki azalma borçlanmaya göre daha yüksek hızda olma eğilimindedir.

(2) Devlet tahvil faiz oranı değişkeninin Danimarka (-0.8555), Fransa (-1.3580), İngiltere (-3.1680), Polonya (-2.6080) ve Hollanda (-0.7321)'de istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olarak bulunmuştur. Buna göre devlet tahvilinin faiz oranlarındaki artışın negatif servet etkisi olarak alındığında, bu etkinin söz konusu ülkelerde tüketim azalışına sebep olacağı bilinmektedir. Burada önemli olan nokta İngiltere (-3.1680), Polonya (-2.6080) ve Fransa (-1.3580) için bu etkinin çok yüksek bulunmuş olmasıdır. Danimarka (-0.8555) ve Hollanda (-0.7321) için söz konusu eğilim geçerli olmakla birlikte katsayıların birden küçük olmasına bağlı olarak söz konusu ülkelere göre etki düşüktür. Bu ülkelerde hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinin tahvil faiz oranlarındaki değişimine göre ters yönde daha düşük oranda olması, hane halkının

negatif servet etkisine bağlı olarak borç azaltılmasına gittiği ve bunu tüketime göre daha fazla tercih ettiği yönünde olduğu konusunda bir bulgudur. Devlet tahvil faiz oranı değişkeninin Finlandiya (0.7935), Almanya (1.0800), Türkiye (0.3782) ve Macaristan (0.3150)'da istatistiksel olarak pozitif işaretli ve anlamlı olarak bulunmuştur. Bu oranlara göre devlet tahvil faiz oranlarındaki bir artış yani negatif servet etkisi tüketiminin borçlanmaya göre elastikiyetinin artmasına yol açmaktadır. Söz konusu etkileşimde söz konusu değişim Almanya dışındaki ülkelerde düşüktür. Yani Almanya'da söz konusu zamanlar arası tüketim borçlanma arasındaki ikame ilişkisinde hane halkı daha çok tüketim yapmayı tercih etmektedir. Diğer ülkelerde Finlandiya, Türkiye ve Macaristan için tüketimdeki artış daha yavaş olmaktadır.

(3) Gelir değişkeninin Danimarka (-0.1514), Finlandiya (-0.2102), Fransa (-0.4697), İngiltere (-0.2451), Polonya (-0.3370), Hollanda (-0.4973)'da anlamlı ve negatif işaretli olması tüketimin borçlanmaya göre elastikiyeti azaltmaktadır. Gelir artışlarının söz konusu etkisi geleneksel iktisat teorisiyle uyumludur. Ancak söz konusu katsayıların değerlerinin mutlak değer olarak birden küçük olması, gelir artışlarının hane halkı borç düzeyi üzerinde artış eğilimine yol açtığını göstermektedir. Bu artış tüketimdeki değişimden daha yüksek oranda olduğu yönünde bir bulgudur. Almanya (0.5209), Türkiye (0.1127), İsveç (0.4305) ve Macaristan (0.5712)'de anlamlı ve pozitif işaretli olması bu ülkelerde hane halkı gelirin artması tüketim düzeyinde artışa yol açmış olmasına karşın bu artışın borçlanma düzeyine göre daha yavaş olduğu yönünde bir bilgi sağlamaktadır.

(4) Tüfe değişkeninin Avusturya (-7.9900), Belçika (-4.5030), Çek Cumhuriyeti (-2.4840), Finlandiya (-2.4080), Fransa (-3.1790), Hollanda (-3.5940)'da istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretli olması; bu ülkelerde tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinin çok yüksek oranda bir azalma eğilimine neden olduğunu göstermektedir. Bunun başka bir ifadesi fiyatlar genel düzeyindeki %1 lik bir artışın bu ülkelerde borçlanmada tüketime göre daha büyük oranda bir değişime yol açıyor olmasıdır. Bu sonuca göre bu ülkelerde hane halkı fiyatlar genel düzeyindeki artışa karşı borçlanmayı tercih etmektedir.

SONUÇLAR

Bu çalışmada 1998: Q1-2020:Q3 yılları arasında çeyreklik veriler kullanılarak OECD'ye üye ülkelerde hane halkının ekonomik kararlarını verirken davranışlarında değişimine neden olup olmadığı tüketim harcamalarından hareketle analiz edilmiştir. Bundan dolayı makro etkileri hane halkı düzeyinde GMM yaklaşımı, panel zaman serisi ve kulüp yakınsama yaklaşımları kullanılarak incelenmiştir.

GMM yaklaşımından elde edilen bulgulara göre, ülkelerin IES değerlerine ait değerler ekler kısmında tablo8 ve tablo9'da gösterilmektedir. IES değerleri sıfırdan farklıdır. Analiz sonucunda elde edilen tahminleri ülke bazında karşılaştırsak hane halkının faiz oranındaki değişime tepkisinin incelenen ülkelerde farklı olduğu görülmektedir. Bu çerçeve de her bir ülke için IES tahminindeki farklılığın olmasına bağlı olarak, hane halkı arasında IES değerinin heterojen olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, IES değerinin 0'a yakın olması dinamik makro ekonomik modellere dayanan çalışmalarda yaygın olarak elde edilmektedir. Bu çerçeve de analiz sonucunda elde edilen bulgular dikkate alındığında hane halkının tüketiminin Euler denkleminin dayanan tahminlerle oldukça uyumlu sonuçlar elde edilmiştir. Sonuç olarak, OECD'ye üye ülkelerde IES değerine ilişkin tüm tahminler küçüktür. Dolayısıyla, IES değerinin 0.5'in çok üzerinde olmasının muhtemel olmadığı yönündeki güçlü sonucu desteklemektedir.

Kulüp yakınsaması analiz sonucuna bağlı olarak kulüpler arasında hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyeti açısından heterojenlik olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre, ülke grupları aynı kulübe düştükçe, farklı ülkelerde hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetinin benzer faktörlerden etkilendiği anlamına gelmektedir. Ülkeler arasında tam yakınsamanın olmaması her bir ülkede hane halkının kararının kendine özgü faktörden etkilendiğini veya ülke koşullarının bu konuda etkili olması olarak yorumlanabilir. Ancak, kulüp yakınsama da benzer makro ekonomik koşullara sahip ülkeler arasında sınıflandırma yapmaktadır. Kulüpler arasındaki farklılıklar ülke koşullarının belirleyici olduğu yönünde bir bulgu sunmaktadır. Genel olarak, ampirik bulgular, yakınsama kulüpleri arasında hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyeti üzerinde etkili olan faktör açısından farklılaşma gösterdiği sonucuna varmaktadır. Dolayısıyla, ülkelerin tek bir denge durumuna yakınsamadığı hipotezini destekleyerek Baumol, (1986)'un yakınsama hipotezini doğrulamaktadır.

Analizde üç farklı kulübün olması, ortak para politikası kullanan ülkelerde hane halkının tercihinde farklı yollar izlediğini belirtmektedir. Dolayısıyla her bir ülkede hane halkının heterojen olduğunun ve ülkenin kendine özgü özelliklerinin göz ardı edilmesinin ortaya çıkaracağı asimmetrik etkiler açısından önemli bir sonuçtur. Bu aynı para birimini kullanan ve ortak para politikalarından etkilenen ülkelerin neden farklı kulüpler içinde olduklarını açıklamaktadır. Bu çerçeve de elde edilen bulgular para politikasının uygulanmasında bütün

ülkelerde aynı sonuçları elde edilemeyeceğini belirtmektedir. Özellikle Avrupa Birliği içindeki ülkelerin hane halkının tüketim borç arasındaki etkileşimi para politikasının asimetrik olacağı yönünde bir bilgidir.

Elde edilen bulgular dikkate alındığında bu kulüplerin OECD'ye üye ülkeler de hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetiyle ilgili koşullu olarak yakınsadıklarını, ancak bu kulüp üyelerinin uzun vade de hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyetini azaltmak için farklı ekonomik politika uygulama olasılığı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, hane halkının tüketimin borçlanmaya göre elastikiyeti artış oranı zamanla yakınsamaktadır. Bu bulgular çalışmamızda GMM tahmini ve uzun dönem tahmin analiziyle elde ettiğimiz sonuçlarla da desteklenmektedir. Ülkelerin farklılığı Keynesgil ekonomide tüketimin gelire olan duyarlılığını gösteren marjinal tüketim eğiliminin de farklılaşmasına neden olacağını göstermektedir. Buda ülkelerin farklılaşan bir konjonktür hareketiyle karşı karşıya kalacağı yönünde bir çıkarsama yapılmasını sağlamaktadır.

DPOLs tahmin sonuçları dikkate alındığında, hane halkının gelecekteki gelirine ilişkin aşırı iyimser beklentiye sahip olması, dolayısıyla faiz oranının yükselmesi söz konusu kısa vadeli faiz oranlarının katsayısının negatif olan ülkeler için artığını göstermektedir. Söz konusu katsayılar ele alınan zaman aralığında tüketimin ve borçlanmanın bir dönemde elastikiyetindeki değişmeyi göstermektedir. Bu durum Emirıs & Koulischer, (2021) çalışmasıyla tutarlılık göstermektedir. Bu çerçevede de faiz oranının düşük olmasına bağlı olarak kredi arzındaki genişlemelerin hane halkı talebini artırması Mian & Sufi, (2018) tarafından geliştirilen borca dayalı hane halkı talebi hipotezinin uygulanması için gerekli ortamı hazırlamaktadır. Finlandiya, İngiltere, Türkiye, İsveç ve Macaristan'da hane halkı gelirinden fazla olan tüketim harcamasını finanse etmek için faiz oranının düşük olmasına bağlı olarak hane halkının daha çok borçlanma tercihi gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde hane halkının tüketim harcamasını borçla finanse ettiğinden dolayı Andersen et al., (2016) tarafından geliştirilen harcama normalleştirme/borçla finanse edilen fazla harcama hipotezini desteklemektedir. Ayrıca, İngiltere için elde edilen bulgular Svensson, (2021) çalışmasıyla tutarlı sonuçlar vermektedir. Bu çerçevede de yatay kesit birimlerini oluşturan bu ülkeler için hane halkının borçlanma yoluyla finanse edilen tüketim harcaması, bu hane halkı için borç-gelir oranının yükselmesinin ana nedenini oluşturmaktadır. Ancak, diğer ülkeler için harcama normalleştirme/borçla finanse edilen fazla harcama hipotezini desteklememektedir.

Analiz sonuçlarından elde edilen bulgularla birlikte, hane halkı borcunun dikkatli bir şekilde izlenmesi, finansal istikrar ve makroekonomik politikaya dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca, Merkez bankasının kredi daraltmak için uygulayacağı politika tüketim ve tasarruf üzerinde bir değişmeye neden olacağından dolayı politika belirleme sürecinde borcun büyümesi gibi birçok faktörün de dikkate alınması gerekmektedir. Faiz oranı hane halkı davranışı üzerinde en etkili araçlardan birisidir. Bu nedenle finansal sistemde yapılacak reformlar ve para politikası dikkatli bir şekilde kullanılmalıdır. Para politikasının etkisi de kişisel borcu ve ardından tüketimi olumsuz etkiliyor gibi görüldüğü için önemlidir. Bu çerçevede de özellikle kısa dönem faiz oranı ve devlet tahvil faiz oranının hane halkı borçluluğu ve tasarruf kararı üzerinde önemli etkisi olabilecek makroekonomik politika araçlarından biri olarak kabul edilmesi nedeniyle, faiz oranını artırmaya yönelik herhangi bir karar için politika yapıcı tarafından makro ekonomik etkileri dikkate alınarak karar verilmelidir.

Ülke bazında analiz sonuçları dikkate alındığında, likidite kısıtlamasının gevşetilmesi ve mali reformların yapılmasına bağlı olarak borç faiz oranı, gelir ve fiyattaki değişime duyarlılığı artacaktır. Bu çerçevede de hane halkı tüketimin gelir beklentisindeki değişikliğine duyarlılığı artacak ve dolayısıyla tüketimdeki oynaklığın potansiyel olarak artmasına neden olacaktır. Tüketim harcamasında meydana gelen oynaklık toplam çıktı kanalıyla ekonomik dalgalanmaya neden olabilir. Bu sonuçlara bağlı olarak hane halkının daha yüksek borçluluğunun makroekonomik etkisi, borcun hane halkı arasındaki dağılımına ve ekonomideki şokun doğasına büyük ölçüde bağlı olacaktır. Bu nedenle ülkeler arasında farklılıkların olması ve hane halkı davranışının heterojen olduğu dikkate alındığında hane halkının makro ekonomik davranışların analiz edilmesi için iktisatçıların psikologların ve sosyologların da çalışması gerekmektedir. Günümüz koşullarında finansal sistemin istikrarının amaçlandığı makro ihtiyati politikaların amaç seti içine hane halkı borç stoku ve kredi kullanımının dahil edilmesi gereklidir. Bunun için hane halkının iktisat politikalarına karşı davranışlarını nasıl değiştirdiği analiz edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Abebeaw, A. (2021). Output Gap Determinants in Ethiopia. *Cogent Economics and Finance*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23322039.2021.1887550>
- Alan, S., Atalay, K., & Crossley, T. F. (2019). Euler Equation Estimation on Micro Data. *Macroeconomic Dynamics*, 23(8), 3267–3292. <https://doi.org/10.1017/S1365100518000032>
- Alan, S., & Browning, M. (2010). Estimating Intertemporal Allocation Parameters Using Synthetic Residual Estimation. *Review of Economic Studies*, 77(4), 1231–1261. <https://doi.org/10.1111/j.1467-937X.2010.00607.x>
- Albayrak, Ö. (2020). Household Consumption, Household Indebtedness, and Inequality in Turkey: A Microeconomic Analysis. In NBER Working Paper No. 26796 (Issue December).
- Albuquerque, B., & Krustev, G. (2015). Debt Overhang and Deleveraging in the US Household Sector: Gauging the Impact on Consumption (Vol. 47). <https://doi.org/10.1111/roiw.12265>
- Andersen, A. L., Duus, C., & Jensen, T. L. (2016). Household Debt and Spending During the Financial Crisis: Evidence from Danish Micro Data. *European Economic Review*, 89(December 2012), 96–115. <https://doi.org/10.1016/j.euroecorev.2016.06.006>
- Baddeley, M., & Baddeley, M. (2019). Behavioural Macroeconomics. *Behavioural Economics and Finance*, 255–270. <https://doi.org/10.4324/9781315211879-17>
- Barba, A., & Pivetti, M. (2009). Rising Household Debt: Its Causes and Macroeconomic Implications - A Long-Period Analysis. *Cambridge Journal of Economics*, 33(1), 113–137. <https://doi.org/10.1093/cje/ben030>
- Baumol, W. (1986). Productivity Growth, Convergence, and Welfare: What the Long-run Data Show. *The American Economic Review*, 76(5), 1072–1085. <https://doi.org/10.2307/1816469>
- Bhamra, H. S., Uppal, R., Dumas, B., Ma, C., Wang, T., & Yan, H. (2003). The Role of Risk Aversion and Intertemporal Substitution in Dynamic Consumption-Portfolio Choice with Recursive Utility. <https://pdfs.semanticscholar.org/2802/4a0e0771f99155d4dbc9e58268342af25d4c.pdf>
- Blundell, R., Browning, M., & Meghir, C. (1989). A Microeconomic Model of Intertemporal Substitution and Consumer Demand (No. 324; Issue 324).
- Boug, P., Cappelen, Å., Jansen, E. S., & Swensen, A. R. (2021). The Consumption Euler Equation or the Keynesian Consumption Function? In *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* (Vol. 83, Issue 1, pp. 252–272). <https://doi.org/10.1111/obes.12394>
- Cameron, S. (1994). Household Debt Problems: Towards a Micro-Macro Linkage. *Review of Political Economy*, 6(2), 205–220. <https://doi.org/10.1080/09538259400000010>
- Campante, F., Sturzenegger, F., & Velasco, A. (2021). Advanced Macroeconomics: An Easy Guide. In *Advanced Macroeconomics: An Easy Guide*. <https://doi.org/10.31389/lsepress.ame>
- Cavallari, L. (2020). Monetary Policy and Consumers' Demand. *Economic Modelling*, 92(February), 23–36. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.06.022>
- Charles, A., & Kasilingam, R. (2015). Do Investors Emotions Determine their Investment Decisions. *Drishtikon: A Management Journal*, 6(2). <https://doi.org/10.21863/drishtikon/2015.6.2.005>
- Debelle, G. (2004). Macroeconomic Implications of Rising Household Debt (No. 153). www.bis.org
- Drechsel-Grau, M., & Greimel, F. (2019). Falling Behind: Has Rising Inequality Fueled the American Debt Boom?
- Duesenberry, J. S. (1967). Income, Saving and the Theory of Consumer Behavior. In *Oxford University Press*. <https://doi.org/10.2307/3497126>
- ECB. (2007). Financial Stability Review. In *European Central Bank* (Issue December). <http://www.ecb.int>
- Elmendorf, D. W. (1996). The Effect of Interest-Rate Changes on Household Saving and Consumption : A Survey. In *Federal Reserve Board* (Issue 27). <https://doi.org/10.17016/feds.1996.27>
- Emiris, M., & Koulischer, F. (2021). Low Interest Rates and the Distribution of Household Debt. In *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3805839>
- Flodén, M., Kilström, M., Sigurdsson, J., & Vestman, R. (2020). Household Debt and Monetary Policy: Revealing the Cash-Flow Channel. *The Economic Journal*, 131(636), 1742–1771. <https://doi.org/10.1093/ej/ueaa135>
- Gabaix, X. (2015). Online Appendix for Behavioral Macroeconomics via Sparse Dynamic Programming. In *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2705789>
- Gabaix, X. (2016). Behavioral Macroeconomics Via Sparse Dynamic Programming. <http://www.nber.org/papers/w21848>
- Gabaix, X., & Laibson, D. (2017). Myopia and Discounting. In *Working Paper*. <https://doi.org/10.3386/w23254>
- Gayle, W. R., & Khorunzhina, N. (2011). Heterogenous Intertemporal Elasticity of Substitution and Relative Risk Aversion: Estimation of Optimal Consumption Choice with Habit Formation and Measurement Errors. *SSRN Electronic Journal*, 34329. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1431093>
- Georgiev, A. (2011). An Asset Pricing Model with Time-varying Elasticity of Intertemporal Substitution. *SSRN Electronic Journal*, January. <https://doi.org/10.2139/ssrn.486130>
- Girouard, N., & Blönda, S. (2001). House Prices and Economic Activity. *Cambridge University Press*, *ECO/WKP(20(279))*, 1–30. <http://search.oecd.org/fr/economie/monetaire/34553241.pdf>
- Groth, C. (2010). The Ramsey Model. In *Advanced Macroeconomics* (pp. 277–314). https://doi.org/10.1142/9781786349132_0010

- H. Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010>
- Havranek, T., Horvath, R., Irsova, Z., & Rusnak, M. (2015). Cross-Country Heterogeneity in Intertemporal Substitution. *Journal of International Economics*, 96(1), 100–118. <https://doi.org/10.1016/J.JINTECO.2015.01.012>
- Juliet B.Schor, A. C. (1996). Empirical Tests of Status Consumption: Evidence from Women's Cosmetics (96.01.007/2; Issue aug.).
- Kamstra, M. J., Kramer, L. A., & Levi, M. D. (2000). Losing Sleep at the Market: The Daylight Saving Anomaly. *American Economic Review*, 90(4), 1005–1011. <https://doi.org/10.1257/aer.90.4.1005>
- Karavias, Y., & Tzavalis, E. (2014). Testing for Unit Roots in Short Panels Allowing for a Structural Break. *Computational Statistics and Data Analysis*, 76, 391–407. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2012.10.014>
- Keynes, J. M. (1936). Genel Teori İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi. *Can Matbaası*.
- Loewenstein, G. F., Hsee, C. K., Weber, E. U., & Welch, N. (2001). Risk as Feelings. *Psychological Bulletin*, 127(2), 267–286. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.127.2.267>
- Lucey, B. M., & Dowling, M. (2005). The Role of Feelings in Investor Decision Making. *Journal of Economic Surveys*, 19(2), 211–238. <https://brianmlucey.files.wordpress.com/2011/05/riskasfeelings.pdf>
- Mian, A., & Sufi, A. (2018). Finance and Business Cycles: The Credit-Driven Household Demand Channel. *Journal of Economic Perspectives*, 32(3), 31–58. <https://doi.org/10.1257/jep.32.3.31>
- Ok, E. A., & Vega-Redondo, F. (2001). On the Evolution of Individualistic Preferences: An Incomplete Information Scenario. *Journal of Economic Theory*, 97(2), 231–254. <https://doi.org/10.1006/jeth.2000.2668>
- Orazio P. Attanasio, & Weber, G. (1993). Consumption Growth, the Interest Rate, and Financial Sophistication. *Review of Economics Studies*, 60, 361–349. <https://doi.org/10.1017/S147474721600010X>
- Pakoš, M. (2011). Estimating Intertemporal and Intra-temporal Substitutions when both Income and Substitution Effects are Present: The Role of Durable Goods. *Journal of Business and Economic Statistics*, 29(3), 439–454. <https://doi.org/10.1198/jbes.2009.07046>
- Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11(1), 105–127. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2007.00227.x>
- Phillips, P., & Sul, D. (2007). Transition Modeling and Econometric Convergence Tests. *Econometrica*, 75(6), 1771–1855.
- Phillips, P., & Sul, D. (2009). Economic Transition and Growth. *Journal of Applied Econometrics*, 24(22 April), 1153–1185. <https://doi.org/10.1002/jae>
- Pugh, A., Bunn, P., & Yeates, C. (2018). The Distributional Impact of Monetary Policy Easing in the UK between 2008 and 2014. In *Staff Working Paper (Issue 720)*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3156913>
- Ramsey, F. P. (1928). A Mathematical Theory of Saving. *The Economic Journal*, 38(152), 543–559.
- Svensson, L. E. O. (2021). Household Debt Overhang Did Hardly Cause a Larger Spending Fall during the Financial Crisis in the UK. In *Ssrn*. <https://doi.org/10.3386/w28776>
- Thimme, J. (2016). Intertemporal Substitution in Consumption: a Literature Review. *Journal of Economic Surveys*, 1–32. <https://doi.org/10.1111/joes.12142>
- Vissing Jorgensen, A. (2002). Limited Asset Market Participation and The Elasticity of Intertemporal Substitution (No. 8896; NBER Working Papers Series).
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709–748. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2007.00477.x>
- Westerlund, J., & Edgerton, D. L. (2008). A Simple Test for Cointegration in Dependent Panels with Structural Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 70(5), 665–704. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0084.2008.00513.x>
- Xie, P., Zhang, Y., & Sun, C. (2019). Money Supply, Output Gap and Economic Fluctuations: Evidence from Quarterly Data in China. *International Journal of Internet and Enterprise Management*, 9(2), 91. <https://doi.org/10.1504/ijiem.2019.103213>

EKLER

EK Tablo 1: Değişkenler Hakkında Tanımlayıcı İstatistikler

	Tüketim/Borç	Hane Halkı Gelir	Kısa dönem Faiz Oranı	Tüfe	Devlet Tahvil Faiz Oranı
Mean	-10.99307	5.897016	0.038576	0.063035	0.048038
Median	-0.006785	5.538071	0.021339	0.01868	0.026228
Maximum	1.927488	10.53247	2.586996	0.822947	0.795311
Minimum	-999.999	3.167556	-0.340678	-0.015245	-0.008765
Std. Dev.	104.2862	1.277619	0.106475	0.166986	0.105496
Skewness	-9.381409	1.274834	11.38582	3.571025	4.922836
Kurtosis	89.01093	4.278901	237.9797	14.08428	28.6462
Jarque-Bera	470162.1	493.6080	3381195	10548.12	45783.02
Probability	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Sum	-16005.91	8586.055	56.16598	91.77872	69.9434
Sum Sq. Dev.	15824030	2375.012	16.49519	40.57184	16.19331
Observations	1456	1456	1456	1456	1456

EK Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Tahmini Analiz Sonuçları

Test	Statistic	p-value
LM	4087	0.000***
LM adj*	1335	0.000***
LM CD*	57.91	0.000***

*, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade eder. Bu değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

EK Tablo 3: Homojenlik Tahmini Analiz Sonuçları

	Delta	p-value
adj.	19.345	0.000***
	20.016	0.000***

*, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade eder. Bu değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

EK Tablo 4: CADF Panel Birim Kök Tahmini Analiz Sonuçları

Değişkenler	TRENDSİZ MODEL			TRENDLİ MODEL		
	Model A			Model A		
	t-bar	Z[t-bar]	P-value	t-bar	Z[t-bar]	P-value
Tüketim/Borç	-2,350	-2,504	0,006	-2,622	-1,297	0,097
Tüfe	-2,342	-2,472	0,007	-2,553	-0,969	0,166
Hane halkı gelir	-1,808	-0,125	0,450	-1,565	3,738	1,000
Kısa Dönem Faiz Oranı	-0,902	3,859	1,0000	-2,097	1,204	0,886
Devlet Tahvili Faiz Oranı	-1,482	1,310	0,905	-2,55	-0,953	0,170
	Model B			Model B		
	t-bar	Z[t-bar]	P-value	t-bar	Z[t-bar]	P-value
Tüketim/Borç	-5,997	-18,534	-	-6,093	-17,822	0,000
Tüfe	-4,991	-14,115	-	-5,056	-12,886	0,000
Hane halkı gelir	-2,652	-3,832	0,000	-2,848	-2,372	0,009
Kısa Dönem Faiz Oranı	-3,778	-8,784	0,000	-3,811	-6,959	0,000
Devlet Tahvili Faiz Oranı	-4,622	-12,491	0,000	-4,604	-10,732	0,000

CADF testi için 10%, 5% ve 1% anlamlılık düzeyi Trendsiz model için sırasıyla -2.110, -2.200 ve -2.360 kiritik değerleri ve Trendli model için sırasıyla -2.630, -2.700 ve -2.850 kiritik değerleri kullanılmaktadır. Bütün testler için geçikme sayısı 4 olarak alınmıştır. Model A CADF birim kök testi sonuçlarını ve Model B serilerin birinci farkı alınarak yapılan analiz sonuçlarını göstermektedir. Bu kiritik değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Ek Tablo 5: CIPS Panel Birim Kök Tahmini Analiz Sonuçları

Değişkenler	TRENDSİZ MODEL	TRENDLİ MODEL
	Model A	Model A
	CIPS	CIPS
Tüketim/Borç	-5,793	-6,262
Kısa Dönem Faiz Oranı	-2,051	-3,018
Hane Halkı Geliri	-2,062	-1,840
Devlet Tahvili Faiz Oranı	-2,667	-3,698
Tüfe	-3,761	-4,093
	Model B	Model B
Tüketim/Borç	-	-
Kısa Dönem Faiz Oranı	-4,011	-
Hane Halkı Geliri	-4,580	-4,955
Devlet Tahvili Faiz Oranı	-	-
Tüfe	-	-

CIPS testi için 10%, 5% ve 1% anlamlılık düzeyi Trendsiz model için sırasıyla -2.110, -2.200 ve -2.360 kiritik değerleri ve Trendli model için sırasıyla -2.630, -2.700 ve -2.850 kiritik değerleri kullanılmaktadır. Bütün testler için geçikme sayısı 4 olarak alınmıştır. Model A CIPS birim kök testi sonuçlarını ve Model B serilerin birinci farkı alınarak yapılan analiz sonuçlarını göstermektedir. Bu kiritik değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

EK Tablo 6: Westerlund Panel Eş bütünleşme Tahmini Analiz Sonuçları

Statistic	Value	Z-value	P-value	Robust P-value
Gt	-10.067	-31.763	0.000	0.000***
Ga	-64.128	-21.636	0.000	0.000***
Pt	-38.61	-28.121	0.000	0.000***
Pa	-35.188	-9.895	0.000	0.110

Not: Olasılık değerleri, Bootstrap kullanılarak 1000 örnekleme ile elde edilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 düzeyinde anlamlılığı ifade eder. Westerlund eş bütünleşme testi sabit değer ve trend eklenerek analiz yapılmıştır. Bu değerler stata 16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

EK Tablo 7: Yapısal Kırılmalı Eş bütünleşme Tahmini Kırılma Yılları

Ülkeler	Avusturalya	Avusturya	Belçika	Çekya Cumhuriyeti	Danimarka	Finlandiya	Fransa	Almanya
Model 1	2001Q2	2008Q1	2008Q1	2008Q1	2009Q3	2014Q1	2001Q3	2016Q4
Model 2	2001Q1	2008Q2	2001Q4	2000Q2	2009Q3	2001Q3	2001Q3	2000Q1
Ülkeler	Macaristan	İtalya	Hollanda	Polonya	Portekiz	İsveç	Türkiye	İngiltere
Model 1	2008Q3	2014Q1	2009Q3	2008Q2	2008Q1	2001Q3	2018Q2	2007Q4
Model 2	2008Q3	2014Q1	2001Q3	2008Q2	2008Q1	2001Q3	2002Q3	2007Q4

Model 1 düzeydeki değişimi ve Model 2 trenddeki değişimi göstermektedir. Bu değerler Gauss21 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Ek Tablo 8: Kısa Dönem Faiz Değişkeni GMM Yaklaşımı Tahmini Analiz Sonuçları

Ülkeler	Zamanlar Arası İskonto Faktörü(β)	CRRA (γ)	Zamanlar Arası İkame Esnekliği: ($1/(\gamma)$)	Ülkeler	Zamanlar Arası İskonto Faktörü(β)	CRRA (γ)	Zamanlar Arası İkame Esnekliği: ($1/(\gamma)$)
Avusturalya	0.9939 0.000	12.7252 0.05	0.0786 0.005	Macaristan	0.9755 0.000	12.6998 0.000	0.0787 0.000
Avusturya	1.005 0.000	15.4182 0.000	0.0649 0.000	İtalya	0.9908 0.000	6.9709 0.000	0.1435 0.000
Belçika	0.9931 0.000	6.4952 0.009	0.1540 0.009	Hollanda	1.0048 0.000	16.9677 0.027	0.0589 0.0027
Çek Cumhuriyeti	1.0241 0.000	28.4999 0.300	0.0351 0.300	Polonya	1.0179 0.000	24.9867 0.000	0.0400 0.000
Danimarka	0.9845 0.000	1.9988 0.82	0.5003 0.820	Portekiz	0.9916 0.000	4.2322 0.067	0.2363 0.067
Finlandiya	0.9919 0.000	3.9009 0.094	0.2564 0.094	İsveç	1.0203 0.000	22.201 0.256	0.0450 0.256
Fransa	1.0085 0.000	29.4697 0.000	0.0339 0.000	Türkiye	1.000 0.000	36.0197 0.000	0.0278 0.000
Almanya	0.9874 0.000	1.2091 0.000	0.8271 0.000	İngiltere	0.9971 0.000	18.209 0.008	0.0549 0.008

Bu kritik değerler Jupyter Notebook 6.0.3 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Tablo 9: Devlet Tahvili Değişkeni GMM Yaklaşımı Tahmini Analiz Sonuçları

Ülkeler	Zamanlar Arası İskonto Faktörü(β)	CRRRA (γ)	Zamanlar Arası İkame Esnekliği: ($1/(\gamma)$)	Ülkeler	Zamanlar Arası İskonto Faktörü(β)	CRRRA (γ)	Zamanlar Arası İkame Esnekliği: ($1/(\gamma)$)
Avusturalya	0.9971 0.000	13.8226 0.000	0.0723 0.000	Macaristan	1.1031 0.000	89.7655 0.000	0.0111 0.000
Avusturya	1.0087 0.000	23.4622 0.002	0.0426 0.002	İtalya	0.9833 0.000	6.0721 0.000	0.1647 0.000
Belçika	1.0002 0.000	14.7197 0.000	0.0679 0.0000	Hollanda	1.0091 0.000	19.7039 0.075	0.0508 0.0750
Çek Cumhuriyeti	1.026 0.000	30.1599 0.024	0.0332 0.024	Polonya	1.0134 0.000	22.9217 0.000	0.0436 0.000
Danimarka	0.9605 0.0000	-17.0264 0.231	-0.0587 0.231	Portekiz	0.9754 0.000	0.9744 0.771	1.0263 0.771
Finlandiya	0.9928 0.000	6.0959 0.017	0.1640 0.017	İsveç	0.9965 0.000	10.6897 0.305	0.0935 0.305
Fransa	1.0023 0.000	24.3087 0.000	0.0411 0.000	Türkiye	0.998 0.000	32.8387 0.000	0.0305 0.000
Almanya	0.9875 0.000	1.1157 0.002	0.8963 0.002	İngiltere	0.9841 0.000	8.6836 0.049	0.1152 0.049

Bu kiritik değerler Jupyter Notebook 6.0.3 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

EK Tablo 10: DOLS Tahmini Analiz Sonuçları

Ülkeler	Variables	β	t-stat	Ülkeler	Variables	β	t-stat
Avusturya	Hanehalkı Geliri	0.1278	1.4370	Macaristan	Hanehalkı Geliri	0.5712	3.3250
	Tüfe	0.0589	0.0658		Tüfe	0.3628	0.8477
	Kısa Dönem Faiz Oranı	-2.0520	-3.7930		Kısa Dönem Faiz Oranı	0.8275	4.1310
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.2718	0.4956		Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.3150	3.4840
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0542	2.9210		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0084	0.4479
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	0.4044	0.7611		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	2.7610	5.1290
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-10.5500	-2.6580		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-3.2940	-0.9748
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	7.9210	2.2850		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-7.5790	-2.3710
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0479	-1.5580		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0150	-1.3290
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.7710	-1.2870		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-3.3460	-3.7210
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	7.7790	1.8720		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	1.3220	0.4105
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-7.3340	-2.1940		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	8.9370	2.9340
Avusturya	Hanehalkı Geliri	-0.8537	-1.2480	İtalya	Hanehalkı Geliri	-0.0580	-1.4970
	Tüfe	-7.9900	-2.9150		Tüfe	-0.3766	-0.8260
	Kısa Dönem Faiz Oranı	3.0760	2.6630		Kısa Dönem Faiz Oranı	0.2525	1.0200
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.4665	0.2267		Devlet Tahvili Faiz Oranı	-0.6524	-1.9950
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0280	0.8736		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0178	2.1100
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	2.1690	1.3820		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	0.6478	2.3560
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-2.7810	-0.2311		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-3.8260	-1.6860
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-5.4100	-0.4202		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	2.8590	1.5570
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0616	-1.9270		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0226	-2.9780
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	2.0310	0.8406		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.4556	-0.8731
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	14.7600	1.2240		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	2.9410	1.5010
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.5810	-0.1365		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.1350	-0.6912
Belçika	Hanehalkı Geliri	-0.2469	-1.8410	Hollanda	Hanehalkı Geliri	-0.4973	-4.9330
	Tüfe	-4.5030	-3.3600		Tüfe	-3.5940	-4.6590
	Kısa Dönem Faiz Oranı	0.3418	0.9219		Kısa Dönem Faiz Oranı	-0.3167	-0.8055
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.5404	1.4400		Devlet Tahvili Faiz Oranı	-0.7321	-2.1700
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	-0.0079	-1.5240		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0140	2.5280
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	1.3330	3.7330		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	0.9573	2.6400
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-3.5660	-1.0910		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-3.7240	-2.4270
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	3.5360	0.9914		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-0.8402	-0.5038
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0209	2.5730		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0341	4.4520
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	2.3010	2.5800		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	1.2790	2.0770
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-2.3520	-0.9314		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.7430	-0.9707
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.4680	-0.6286		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0581	-0.0328
Çekya Cumhuriyeti	Hanehalkı Geliri	0.0008	0.0064	Polonya	Hanehalkı Geliri	-0.3370	-3.4820
	Tüfe	-2.4840	-3.1080		Tüfe	0.5344	1.0650
	Kısa Dönem Faiz Oranı	-0.7312	-1.4500		Kısa Dönem Faiz Oranı	0.1202	0.3894
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.8412	1.8960		Devlet Tahvili Faiz Oranı	-2.6080	-6.6890
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	-0.0123	-2.4560		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	-0.0374	-2.5730
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	0.4924	1.0640		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	0.8095	1.8530
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	1.8960	0.6112		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-0.8010	-0.3225
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	0.7884	0.2975		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	0.8800	0.3609
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0002	-0.0268		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0499	3.8900
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	1.2150	1.4390		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.7770	-3.9520
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	2.4750	0.9777		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	2.1220	0.9532
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-4.2180	-1.5850		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.7972	-0.3318

Bu değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Ek Tablo 10-Devamı: DOLS Tahmini Analiz Sonuçları

Ülkeler	Variables	β	t-stat	Ülkeler	Variables	β	t-stat
Danimarka	Hanehalkı Geliri	-0.1514	-2.4300	Portekiz	Hanehalkı Geliri	0.0477	1.4390
	Tüfe	-0.4837	-0.9078		Tüfe	-0.1127	-0.2660
	Kısa Dönem Faiz Oranı	-0.0919	-0.3552		Kısa Dönem Faiz Oranı	-0.2057	-0.7528
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	-0.8555	-2.0660		Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.2851	1.0000
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0060	0.7580		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0017	0.1708
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	1.2480	3.3360		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	1.6840	5.3970
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-9.2130	-3.4580		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-4.3200	-1.6490
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	5.9700	2.9630		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	0.7824	0.3046
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0136	-1.6200		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0116	1.2960
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.8430	-1.3230		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.6313	-1.1980
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	8.0280	3.5770		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	1.2730	0.4706
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-4.9150	-2.4860		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.6630	-0.6744
Finlandiya	Hanehalkı Geliri	-0.2102	-3.4270	İsviçre	Hanehalkı Geliri	0.4305	2.9740
	Tüfe	-2.4080	-4.6240		Tüfe	0.0296	0.0506
	Kısa Dönem Faiz Oranı	1.2720	5.0640		Kısa Dönem Faiz Oranı	0.7900	2.0030
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.7935	2.7110		Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.1723	0.5092
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	-0.0018	-1.1010		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0263	2.8240
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	2.6940	8.1770		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	0.1294	0.5060
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-3.4030	-4.6440		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	2.6970	1.1210
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	1.0560	1.2510		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-2.4420	-1.1150
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0243	5.2150		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0145	-1.0550
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	3.6890	5.8430		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	1.0730	1.7340
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.9050	-1.8260		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-2.5400	-0.8958
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-2.5600	-3.1390		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	0.1604	0.0619
Fransa	Hanehalkı Geliri	-0.4697	-5.2700	Türkiye	Hanehalkı Geliri	0.1127	4.5260
	Tüfe	-3.1790	-3.4360		Tüfe	-0.0812	-0.3939
	Kısa Dönem Faiz Oranı	0.4202	1.1740		Kısa Dönem Faiz Oranı	0.3144	2.1770
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	-1.3580	-3.7630		Devlet Tahvili Faiz Oranı	0.3782	2.5770
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0282	2.8050		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0249	2.7020
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	1.6150	4.9770		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	1.6600	5.3680
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-6.0490	-2.4690		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-3.0730	-2.3960
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	3.5560	1.7560		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-0.9967	-0.6178
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0222	-1.6060		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0144	-0.9842
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	0.7766	1.1540		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0908	0.7397
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	4.2200	1.5110		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	0.7329	1.5970
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-2.3040	-1.1060		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.1420	-2.7610
Almanya	Hanehalkı Geliri	0.5209	4.2870	İngiltere	Hanehalkı Geliri	-0.2451	-2.1640
	Tüfe	2.4240	1.6560		Tüfe	0.5813	1.1070
	Kısa Dönem Faiz Oranı	0.5173	1.1690		Kısa Dönem Faiz Oranı	0.7385	2.9820
	Devlet Tahvili Faiz Oranı	1.0800	2.0590		Devlet Tahvili Faiz Oranı	-3.1680	-6.7030
	Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	0.0019	1.3750		Gelir Değişkeni Level Shift Dummy	-0.0013	-0.0897
	Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	2.1590	3.3490		Tüfe Değişkeni Level Shift Dummy	-0.1531	-0.3632
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-0.1015	-0.0943		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-0.2461	-0.0675
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	-2.7130	-1.7790		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Level Shift Dummy	5.1120	1.5100
	Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	-0.0063	-0.9432		Gelir Değişkeni Trend Shift Dummy	0.0179	1.4030
	Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-1.1360	-0.9351		Tüfe Değişkeni Trend Shift Dummy	-3.5090	-4.4130
	Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	5.7090	3.4880		Kısa Dönem Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-4.3870	-1.0520
	Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	-3.1230	-2.0450		Devlet Tahvili Faiz Oranı Değişkeni Trend Shift Dummy	0.4235	0.1287

Bu değerler stata16 ekonometrik programda yapılan analiz sonucunda elde edilmiştir.

Avrupa Birliği'ne Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Refah Düzeyine Göre İncelenmesi

Examination of the Candidate and Potential Candidate to European Union According to Their Welfare Level

Seher SULUK *
Ahmet Mesut BÜYÜKSARIKULAK **
Bilge AFŞAR ***

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı 2015-2021 yılları arasında Avrupa Birliği'ne aday (Sırbistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Arnavutluk ve Türkiye) ve potansiyel aday ülkelerin (Bosna Hersek) refah düzeyi açısından karşılaştırılmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için Legatum Enstitüsü tarafından hazırlanan Legatum Refah Endeksi kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, aday ülke Karadağ'ın daha iyi bir performans gösterdiği ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin refah endeksi ve diğer pek çok boyut sıralamasında diğer ülkelere kıyasla geride kaldığı görülmüştür.

ANAHTAR KELİMELER

Legatum Refah Endeksi, Avrupa Birliği, Aday ve Potansiyel Aday Ülkeler

ABSTRACT

The main purpose of this study is to compare the candidate (Serbia, North Macedonia, Montenegro, Albania and Turkey) and potential candidate countries (Bosnia and Herzegovina) for the European Union in terms of welfare level between 2015-2021. To achieve this goal, The Legatum Welfare Index prepared by the Legatum Institute was used. According to the results obtained, it was revealed that the candidate country Montenegro performed better. It has been observed that Turkey lags behind other countries in the prosperity index and many other dimension rankings.

KEYWORDS

Legatum Prosperity Index, European Union, Candidate and Potential Candidate Countries

	<i>Makale Geliş Tarihi / Submission Date</i> 28.01.2022	<i>Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance</i> 12.04.2022
<i>Atıf</i>	Suluk, S., Büyüksarıkulak, A. M. ve Afşar, B. (2022). Avrupa Birliği'ne Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Refah Düzeyine Göre İncelenmesi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 175-191.	

* Dr., sehersuluk119@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3253-1098

** Öğr. Gör., Selçuk Üniversitesi, Doğanhisar MYO, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, mbuyuksarikulak@selcuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8729-9612

*** Doç. Dr., Karatay Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, bilge.afsar@karatay.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2891-7617

GİRİŞ

20. yüzyılda devletlerin ve toplumların gündeminde yer alan ve literatürde de çok tartışılmış olan toplumsal refah konusu, günümüzde de devam etmektedir (Süslü vd., 2018: 220) ve gelecekte de devam edecektir. Nitekim toplumsal refahın en üst seviyelere çıkarılması bireyler ve devletler için oldukça önemlidir (Çanakcı, 2021: 12). Demokratik toplumlarda temel amaç genel olarak ülke vatandaşları için hem günümüzde hem de gelecekte mümkün olan en yüksek refahı sağlamaktır (Kramp, 2010: 93). Bu bağlamda, daha sağlıklı, daha mutlu ve daha eğitilmiş insanlar, refahın artmasına katkıda bulunabilir (Süslü vd., 2018: 220). Bu çerçevede toplumsal refahı yüksek olan toplumlar; sağlık ve eğitim düzeyi ile birlikte yaşam kalitesi de yüksek toplumlar şeklinde nitelendirilebilir.

Refah düzeyi, toplumların bolluk içinde ve rahat bir yaşam sürdürebilmelerinin göstergelerinden biridir. Bu çerçevede, refah düzeyinin ölçümü için çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Legatum Refah Endeksi bunlardan biridir. Legatum Refah Endeksi, Legatum Enstitüsü tarafından geliştirilen ve 12 boyuta dayanan bir hesaplama sistemine sahiptir. Söz konusu temel göstergeler emniyet ve güvenlik, kişisel özgürlük, yönetim, sosyal sermaye, yatırım ortamı, girişimcilik koşulları, pazara erişim ve altyapı, ekonomik kalite, yaşam koşulları, sağlık, eğitim ve doğal çevredir (Koca, 2021: 23).

Avrupa Birliği yaklaşık 70 yıl önce temelleri atılan, ilk yıllarda ekonomik amaçlarla kurulmuş daha sonra ise siyasi amaçları da ön plana çıkmış olan uluslar üstü bir birlikteliktir. Avrupa kıtasında yer alan çok sayıda ülkenin üye oldukları birliğe katılabilmek için belirlenen ekonomik, siyasi ve sosyal şartları yerine getirmek gerekmektedir. Dolayısıyla birliğe üye olmak demek ülkelerin belli refah düzeylerine sahip oldukları şeklinde algılanmaktadır.

Bu çalışmada AB'ye aday ve potansiyel aday ülkeleri refah düzeyi açısından karşılaştırılmıştır. Bu amaca ulaşabilmek için, ülkelerin refah düzeyi itibarıyla performans resmini yansıtan Legatum Refah Endeksi kullanılmıştır. Diğer bir ifade ile çalışma teorik ve Legatum Prosperity Index'den elde edilen verilerle yapılmıştır. Yapılan literatür taramasında AB'ye aday ve potansiyel aday ülkeleri refah açısından inceleyen çalışmaya rastlanılmamıştır. Dolayısıyla, çalışmanın, literatürdeki söz konusu boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Bu konu aynı zamanda, ülkelerin kendi sosyoekonomik durumuna göre politikalar geliştirip uygulayabilmesi açısından da önem arz etmektedir. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Girişten sonraki bölümde Avrupa Birliği'nin kuruluşu, gelişimi ve Türkiye'nin adaylık sürecinden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Legatum Refah Endeksi kavramı açıklanmıştır. Üçüncü bölümde literatür taramasına yer verilmiştir. Dördüncü bölümde AB'ye aday ve potansiyel aday ülkeleri Legatum Refah Endeksine göre karşılaştırılmıştır. Çalışma genel bir değerlendirme ve sonuç kısmı ile tamamlanmıştır.

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KURULUŞU, GELİŞİMİ VE TÜRKİYE'NİN ADAYLIK SÜRECİ

Avrupa Birliği (AB) düşüncesi 14. yüzyıla kadar gitse de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulama alanı bulabilmiştir. 1951 yılında kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT), AB'nin temelini oluşturmakla birlikte, 1957 yılında Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Kurumu (EURATOM) birlikteliği oluşturan diğer kurumlardır. Bu üç kuruluş 1965 yılında imzalanan Füzyon Antlaşmasıyla birleştirilmiş ve topluluk, Avrupa Topluluğu olarak anılmıştır. Böylece aynı amaç ve hedeflere yönelmiş bütünleşik bir yapı fikri, resmi olarak hayata geçirilmiştir (Paksoy vd., 2018: 110-111).

Kuruluş döneminde belirtilen amaçların ekonomik amaçlar olduğu görülmektedir. Üye ülkeler arasında malların ve üretim faktörlerinin serbestçe dolaşabileceği tek bir pazar oluşturmak, başlangıç amacını ortaya koyarken; bunun yanında üye ülke vatandaşlarının refahını artırmak, barış ve özgürlükleri koruyup güçlendirmek ise diğer temel amaçlar olarak ifade edilebilir (Dura vd., 2015: 42-43).

Başlangıçta altı ülkenin katılımıyla kurulmuş olan topluluğa zaman içinde birçok ülke eklenmiştir. Günümüzde 27 üyeden oluşan Birliğin, ülkeler açısından genişleme süreci Tablo 1'de gösterilmiştir. İngiltere, Brexit ile birlikte üyelikten ayrılmıştır.

Tablo 1: Avrupa Birliği'ne Dâhil Olan Ülkeler ve Dâhil Oldukları Yıl

Yıl	Genişleme Süreci	Birliğe Katılan Ülkeler
1957	Kuruluş	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda
1973	1. Genişleme	Danimarka, İrlanda, İngiltere
1981	2. Genişleme	Yunanistan
1986	3. Genişleme	İspanya, Portekiz
1995	4. Genişleme	Avusturya, Finlandiya, İsveç

2004	5. Genişleme (I)	Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya
2007	5. Genişleme (II)	Romanya, Bulgaristan
2013	6. Genişleme	Hırvatistan

Kaynak: www.ab.gov.tr (Erişim Tarihi: 08.12.2021)

Birlik zaman içinde birçok önemli antlaşmaya imza atmıştır. Bu antlaşmalardan 1992 yılında imzalanan ve 1 Kasım 1993 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği Antlaşması (Maastricht Antlaşması-Kriterleri) oldukça önemlidir. Söz konusu antlaşma ile ekonomik ve parasal birliğe yönelik atılan adımların yanı sıra siyasi bütünleşme alanında da önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Birlik kapsamında öncelikli olarak ekonomik ve parasal bütünlük sağlanacak, daha sonra ise siyasi birlik gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Avrupa Birliği adının ilk kez geçtiği antlaşma ile üç temel öge (sütun) belirlenmiştir. Belirlenen ögeler Avrupa Topluluğu, Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası, Adalet ve İçişleridir (Denk, 2016: 73-74; Ökmen ve Canan, 2009: 147-148; Korkmaz, 2018: 14-15).

Maastricht Antlaşması ile birliğe üye olan ülkelerin ekonomik ve parasal birliğe dâhil olabilmeleri için bazı kriterler belirlenmiştir. Birlik ülkeleri ile birlikte aday ülkelerin de tam üye statüsü kazanabilmek için belirlenen bu kriterlere uyum sağlamaları gerekmektedir. Yakınlaşma kriterleri olarak da ifade edilen bu kriterler enflasyon, devlet borçları, bütçe açıkları, faiz oranı ve döviz kurundan oluşmaktadır (Afxentiou, 2000: 249). Yakınlaşma kriterleri Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Yakınlaşma Kriterleri

Makro-Ekonomik Gösterge	Kriter
Enflasyon	Enflasyon oranı, bu oranın en düşük olduğu üç ülkenin yıllık ortalamasının en fazla 1.5 puan üzerinde olmalıdır
Devlet Borçları	GSYH'ye oranının %60 geçmemesi gerekir
Bütçe Açıkları	GSYH'ye oranının %3'ünü geçmemesi gerekir
Faiz Oranları	Uzun vadeli faiz oranları, enflasyon oranının en düşük olduğu üç ülkenin ortalama faiz oranlarını 2 puandan fazla aşmaması gerekir
Döviz Kuru	Para biriminin döviz kuru mekanizmasına dâhil olması ve en az iki yıl normal dalgalanma ($\pm 2,25$) dâhilinde kalması gerekir

Kaynak: Engin ve Yeşiltepe, 2009: 16

1993 yılında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi sonucunda imzalanan Kopenhag Antlaşması da süreç açısından önemli kriterler ortaya koymuştur. Kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk müktesebatına uyum kriteri olarak üç başlıkta toplanmaktadır. Aday olan ülkelerle katılım sürecinin başlaması için Kopenhag kriterlerinin siyasi kriterler başlığının tam olarak yerine getirilmesi gerekmektedir. Hazırlanan rapor aday ülkenin siyasi kriterleri yerine getirme performansını değerlendirmede kullanılan esas belgedir (Özer, 2009: 98). Kopenhag Zirvesi'nde belirlenen kriterler şunlardır (Baun, 2000: 44):

- Siyasi Kriterler: Demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve azınlıkların korunmasını emniyete alan istikrarlı kurumlara sahip olmak,
- Ekonomik Kriterler: Rekabetçi ve iyi işleyen piyasa ekonomisi tesis etmek,
- Topluluk Müktesebatına Uyum Kriteri: Ekonomik, parasal ve siyasi birlikteliğe bağlılığı da içeren üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme yeteneğine uyum sağlayabilecek olmak.

Avrupa Birliği'ni siyasi bir birliktelik haline dönüştürmek için ilk koşul; üye ülkeleri tek bir anayasa çatısı altında bir araya getirmektir. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar sonucu ortaya çıkan anayasa metni 29 Ekim 2004 yılında Roma'da 25 üye ve 3 aday ülke tarafından imzalanmıştır. 1 Kasım 2006'da yürürlüğe girmesi öngörülen anayasa için bazı ülkelerin ulusal meclislerinin kabul etmesi yeterli iken bazı ülkelerde referandum yapılması gerekiyordu. Fransa ve Hollanda'da yapılan referandumlarda halkın kabul etmemesi İngiltere'nin yapılacak olan referandumu askıya almasına sebep olmuş ve böylece siyasi birlikteliğin oluşması mümkün olmamıştır (Denk, 2016: 79; Dura vd., 2015: 47-49). Bu sorunun çözümü için 18-19 Ekim 2007 tarihinde Lizbon Antlaşması imzalanmış, taslak anayasa metninde önemli değişiklikler yapılmıştır. Antlaşma ile anayasa, AB Dışişleri Bakanlığı gibi ifadelerden kaçınılmış, birliği temsil edecek bayrak, marş gibi sembollere yer verilmemiştir (Seyidoğlu, 2013: 268-269).

2016 yılının Haziran ayında ise üye olduğu zamandan itibaren çeşitli tartışmaların içinde olan, örneğin Schengen ve parasal birlikteliğe katılmayan Birleşik Krallık gerçekleştirildiği referandum ile birlikten ayrılma kararı almıştır. Brexit kelimesi ile ifade edilen bu süreç sonunda 31 Ocak 2020 tarihinde Birleşik Krallık Avrupa Birliği'nden resmen ayrılmıştır (Balkır, 2021: 213-214).

Zaman içerisinde kriterleri sağlamasına rağmen yaptıkları referandumla Birliğe üyeliği kabul etmemiş ülkeler olduğu gibi, aday iken adaylıktan çekilen örnekler de vardır. Birleşik Krallık'ın durumu ise üye bir ülkenin birlikten çıkması olarak bir ilktir.

Şartları taşımamasına rağmen birliğe dâhil olmama ve birlikten ayrılma olmakla beraber birlik kurulduğu günden bu zamana kadar çoğunlukla genişleme eğilimindedir. Birliğe üye olmanın sağladığı çeşitli avantajların yanında, üye ülkelerin ekonomik, siyasi, kültürel alanlar başta olmak üzere birçok alanda belirli standartları sağladığı, belirli bir refah seviyesine ulaştığı düşünüldüğünden birçok ülke adaylık başvurusunda bulunmuş, aday olmak için çaba harcamış ve hâlâ da harcamaktadır. Doğu Bloku'nun çökmesi ile ortaya çıkan devletlerin hızlı bir şekilde adaylık için başvurmaları, Türkiye'nin ise neredeyse zaman zaman hızlanan, zaman zaman yavaşlayan bir adaylık süreci söz konusudur.

Günümüz itibarıyla AB'ye beş aday ve iki potansiyel aday ülke bulunmaktadır. AB'nin genişleme politikasının mevcut durumu Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Avrupa Birliği'nin Genişleme Politikasının Mevcut Durumu

Aday Ülke	Üyelik Başvuru Tarihi	Adaylık Tarihi	Müzakerelere Başlama Tarihi
Türkiye	14 Nisan 1987	10-11 Aralık 1999	3 Ekim 2005
Kuzey Makedonya	22 Mart 2004	15-16 Aralık 2005	25 Mart 2020
Karadağ	15 Aralık 2008	17 Aralık 2010	29 Haziran 2012
Sırbistan	22 Aralık 2009	1 Mart 2012	17 Aralık 2013
Arnavutluk	24 Nisan 2009	27 Haziran 2014	25 Mart 2020
Potansiyel Aday Ülke	Potansiyel Aday Statüsü	İstikrar ve Ortaklık Antlaşmasının İmzalanması	İstikrar ve Ortaklık Antlaşmasının Yürürlüğe Girmesi
Bosna Hersek	20 Haziran 2003	16 Haziran 2008	1 Haziran 2015
Kosova	18 Şubat 2008	27 Ekim 2015	1 Nisan 2016

Kaynak: www.ab.gov.tr (Erişim Tarihi: 10.12.2021)

Türkiye AB'ye katılım için 31 Temmuz 1959'da ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Türkiye; İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya üzerinde bütünleşmelerin artması, Yunanistan'ın adaylık için harekete geçmesi, ekonomik sorunları aşmanın ve refah seviyesini artırmanın yolunun adaylıktan geçtiğini düşünmesi üzerine adaylık için başvuru yapmıştır. Diğer taraftan adaylık için şartların tamamen sağlanamadığı da unutulmamalıdır. Başvurunun ilk yıllarında Avrupa Birliği'nin de Türkiye'nin üyeliğine olumlu yaklaşması sebebiyle, birlik ve Türkiye arasında 12 Eylül 1963 yılında Ankara Antlaşması imzalanmış ve antlaşma 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Özer, 2009: 90-92).

Antlaşmada kademeli olarak gümrük birliğinin kurulması hedefi temeldir. Bununla beraber; tarım, ulaştırma, rekabet, vergilendirme, emek ve sermayenin serbest dolaşımı gibi konularda politikaların uyumlaştırılması öngörülmüştür (Ökmen ve Canan, 2009: 141). Tam üyelik sürecinin hazırlık (1964-1973), geçiş (1973-1995) ve son dönem (1995 ve sonrası) olarak üç aşamadan geçmesi planlanmıştır (Güreşçi, 2006: 72-73).

1973 tarihinde Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile geçiş dönemi başlamış, gümrük birliğinin kurulması için gerekli düzenlemeler ve takvim, protokolde öngörülmüştür. Türkiye'nin yükümlülükleri yerine getirememesi, yaşanan siyasi sorunlar süreci yavaşlatmış, 1988 yılında tekrar uygulamaya geçilmiş ancak 10 yıllık bir gecikme ortaya çıkmıştır (Özen ve Yazgan, 2007: 238-239).

Türkiye Birliğe tam üyelik başvurusunu 14 Nisan 1987 yılında gerçekleştirmiştir. Başvuru 27 Nisan 1987 yılında Bakanlar Konseyi'nde ele alındıktan sonra değerlendirilip görüş hazırlamak üzere komisyona gönderilmiş; komisyonun raporu 18 Aralık 1989 tarihinde açıklanmıştır. Raporda Türkiye'nin üyelik için uygun olduğu, ancak üyelik konusunda verilecek kararın ertelenmesinin daha uygun olacağı belirtilmiştir (Özer, 2009: 93).

1 Ocak 1996 tarihinde Türkiye ile birlik arasında Gümrük Birliği işlerlik kazanmıştır. Türkiye ile AB arasında tesis edilen Gümrük Birliği, AB tarihinde, tam üye olmayan bir ülke ile gümrük birliğinin yürürlüğe girmesi bakımından bir ilktir. Türkiye için bu karar ekonominin tümünü etkileyen en önemli gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir (Temiz, 2009: 116-117).

Helsinki'de 10-11 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen zirve ile Türkiye'nin oy birliği ile aday ülke statüsü kabul edilmiş, diğer aday ülkelerle eşit olduğu ve aralarında bir fark olmadığı açıkça ifade edilmiştir (Yazgaç, 2005: 72).

2002 yılının Aralık ayında Kopenhag'da gerçekleştirilen zirvede, Kopenhag siyasi kriterlerinin Türkiye tarafından yerine getirilmesi durumunda 2005 yılı itibarıyla müzakerelere geçileceği ifade edilmiş, 17 Aralık 2004 tarihinde Brüksel'de gerçekleştirilen zirvede Avrupa Komisyonu'nun raporu doğrultusunda Türkiye ile müzakerelerin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına karar verilmiştir (Özkan Günay, 2007: 94).

2007-2014 dönemi AB-Türkiye ilişkileri bakımından genel olarak durgunluk ve hatta gerileme olarak karakterize edilebilmektedir (Dura vd., 2015: 799). İlişkileri canlandırmak amacıyla 2014 yılı Avrupa Birliği yılı olarak ilan edilmiş ve beş yıl aradan sonra Türkiye Brüksel'i ziyaret etmiştir (Karluk, 2014: 11). Günümüz itibarıyla toplam 35 fasıldan 16 tanesi açılmış, bilim ve araştırma fasılı ise geçici olarak kapatılmıştır (<https://www.ab.gov.tr>).

2. LEGATUM REFAH ENDEKSİ (LRE)

Refah kavramı çoğunlukla iktisat bilimi dâhilinde ele alınan bir kavram olmakla beraber; psikoloji, sosyoloji, siyaset ve felsefe gibi bilim dalları içerisinde de ele alınan çok disiplinli bir olgudur (Greve, 2008: 57). Refah kelimesi Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğünde; bolluk, rahat yaşam ve gönenç olarak ifade edilmektedir (<https://sozluk.gov.tr>). İktisat bilimine göre refah parasal bir olgu olarak kabul edilmektedir. Ancak genel anlamıyla refah; sadece parasal bir olgu olmayıp yaşam kalitesi, aile ilişkileri, sosyal hayat, sanatsal ve kültürel faaliyetlere katılım gibi unsurları da kapsamaktadır (Şireli, 2012: 24-25).

Devletlerin temel amaç ve görevlerinden birisi de ülkede toplumsal refahı maksimize etmektir. Bunun için ekonomik büyüme gerekli olsa da tek başına yeterli değildir. Dolayısıyla devletler ekonomik büyümenin yanında temel hak ve özgürlükleri artırmalıdır. Bununla birlikte, sosyal, kültürel ve ekonomik dönüşümün sağlanması gereklidir.

Yaratılan refahın belli zaman dilimlerinde ölçülmesi, kat edilen gelişmenin değerlendirilmesi ve politikaların şekillendirilmesi açısından son derece önemlidir. Refah kavramı çoğunlukla iktisat bilimi içinde parasal bir olgu olarak ele alındığı için ölçümünde kişi başına GSYH göstergesi kullanılır. Kişi başına GSYH'nin kullanılmasının bir diğer sebebi de; veri temininin kolaylığıdır (Akar, 2014: 3-4).

Zamanla GSYH'nin refahı ölçmede ve değerlendirmede yetersiz kaldığı düşüncesiyle, ölçüm için çok boyutlu endekslere ihtiyaç duyulmuştur (Stiglitz vd., 2009). Bu çerçevede Dünya Ekonomik Forumu tarafından oluşturulan Küresel Rekabet Endeksi (Global Competitiveness Index), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı tarafından hazırlanan Daha İyi Yaşam Endeksi (Better Life Index), Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan Dünya Mutluluk Raporu (World Happiness Report), Michael Green ve Luke Greeves önderliğinde geliştirilen Sosyal Gelişme Endeksi (The Social Progress Index) günümüzde refahın ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde sıklıkla kullanılan çok boyutlu endekslerdir (The Legatum Prosperity Index Methodology Report, 2020: 34).

Refahın ölçülmesinde kullanılan çok boyutlu endekslerden biri de Londra merkezli bir düşünce kuruluşu olan Legatum Institute tarafından 2007 yılından beri yayınlanan ve çok boyutlu bir endeks olan The Legatum Prosperity Index'tir (Legatum Refah Endeksi, LRE). Kuruluş yoksulluktan refaha giden yolları bulmak, bu konuda araştırmalar yapmak, küresel bir insan hareketi yaratmak, toplumu dönüştürecek ve refaha kavuşturacak değerleri, fikirleri ve politikaları şekillendirmek üzere kurulmuş bir düşünce kuruluşu olarak kendini ifade etmektedir (<https://li.com>).

2021 yılı itibarıyla refahın ölçümünde 12 boyut (pillars) söz konusudur. Bunlar emniyet ve güvenlik, kişisel özgürlükler, yönetim, sosyal sermaye, yatırım ortamı, girişimcilik koşulları, altyapı ve pazara erişim, ekonomik kalite, yaşam koşulları, sağlık, eğitim ve doğal çevredir. Her yıl hazırlanan endeks şu an için 167 ülkeyi, dünya nüfusunun ise %99'undan fazlasını kapsamaktadır. Her boyut 5 ile 8 arasında değişen toplam 67 öğeden oluşurken, bu öğelerde 300 göstergelerden oluşmaktadır. Göstergelerin elde edilmesinde 70 veri kaynağı kullanılmaktadır (The Legatum Prosperity Index Methodology Report, 2021: 4). Dolayısıyla endeksin oldukça kapsayıcı olduğu görülmektedir.

Endeksin hazırlanmasında öncelikli olarak göstergeler seçilmektedir. İkinci olarak ise seçilen göstergelerin normalleştirilmesi (standardizasyon) yapılır. Normalleşme yapılmasının sebebi; göstergelerin çok farklı ölçü birimlerine sahip olmasıdır. Bu sayesinde hem ülkeler arası karşılaştırma yapabilmek mümkün olmakta hem de endeks puanlarının zaman içerisinde karşılaştırılabilmesi anlamlı olmaktadır. Üçüncü aşamada her göstergeye refahı etkileme düzeyine göre (0,5 – 1 – 1,5 – 2) ağırlık verilir. İlgili öğedeki gösterge puanları ile belirlenen katsayının çarpılıp toplanması ile öğe puanı bulunmuş olur. Aynı işlemler öğelere de uygulanarak boyutların (pillars) puanı bulunur. Boyutların toplanıp aritmetik ortalamasının alınması ile de refah puanı hesaplanmış olur. Ülkelerin sıralanması bu puana göre gerçekleştirilir. Boyutların aritmetik ortalamasını almak 12 boyutun refahı eşit derecede etkilediğini göstermektedir (www.prosperity.com/about/methodology).

Aralarında benzerlikler ve farklılıklar olan LRE, İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE) ve Sosyal Gelişim Endeksi gibi endeksler basit regresyon yöntemi ile karşılaştırılmıştır. Sonuçta LRE ile diğer endekslerin arasında yüksek korelasyon çıkmış, LRE, İGE ile daha uyumlu bulunmuştur. İki endeks arasındaki temel fark, İGE'nin refah ölçümünde sadece doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama eğitim süresi, beklenen eğitim süresi ve kişi başına düşen GSMH olmak üzere dört gösterge kullanmasıdır (The Legatum Prosperity Index Methodology Report, 2020: 34).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Akar (2014) Türkiye açısından Daha İyi Yaşam Endeksi'ni değerlendirdiği ve Türkiye'nin refah durumunu diğer OECD ülkeleri ile kıyasladığı çalışmasında, Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında Daha İyi Yaşam Endeksi değeri ile en düşük seviyedeki ülke olduğunu ifade etmiştir.

Eren Şenaras ve Çetin (2016) OECD ülkeleri açısından Daha İyi Yaşam Endeksi'ni genel olarak değerlendirmiş, ayrıca Endeksi oluşturan kriterlerin OECD üye ülkeler bazında bireyler tarafından ne şekilde algılandığını incelemiştir. Çok boyutlu ölçekleme analizinden elde edilen sonuçlara göre, birincil boyutta Amerika, Avustralya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Kanada, Norveç ve Yeni Zelanda'nın daha iyi yaşam endeksi açısından benzer algılandıkları sonucuna varmışlardır. Yazarlara göre; Meksika, Şili ve Türkiye daha iyi yaşam endeksi açısından en farklı ülkeler olarak algılanmaktadır. OECD ülkelerinin benzer olarak algılanıp algılanmamasında Daha İyi Yaşam Endeksi kriterlerinden, "iş ve yaşam memnuniyetinin" birincil öneme; ikincil boyutta bakıldığında ise "iş yaşam dengesi kriterinin" en önemli değişken olduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada birbirinden en farklı ve uzak kriterler ise iş yaşam dengesi ile sivil katılım ve güvenlik ile yaşam memnuniyeti olduğu tespit edilmiştir.

Gligorić vd. (2018) çalışmalarında 2007-2016 dönemini ele alarak 27 AB üyesi ve dört Batı Balkan ülkesi olmak üzere 31 Avrupa ülkesinin refahını analiz etmiş ve bu refahın itici gücünü araştırmışlardır. Aynı zamanda Legatum Refah Endeksi'nin kişi başına düşen GSYH ve İnsani Gelişim Endeksi ile ilişkilerinin yanı sıra, Legatum Refah Endeksi seviyesinin gözlemlenen her ülke için kişi başına GSYH düzeyine göre beklenenden sapmasının analizini yapmışlardır. Buna ek olarak, Legatum Refah Endeksi düzeyine göre gelişmekte olan Avrupa ülkeleri ile eski AB üyeleri arasındaki yakınsama/uzaklaşmayı ve bu göstergelerin temel boyutları ve bileşenlerini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre; yeni üye devletlerin kişisel özgürlük bileşeninde gelişme için en fazla alana sahip olduğu ifade edilmiş, buna karşın Batı Balkan ülkelerinin çevrenin yanı sıra eğitim, sağlık ve kişisel özgürlük alanlarına daha fazla yatırım yaparak refahlarını hızlandırabilecekleri belirtilmiştir.

Büyüksarıkulak ve Kahramanoğlu (2019) yaptıkları çalışmalarında Legatum Refah Endeksi sonuçlarını 2007-2017 yılları arasında Türkiye açısından değerlendirmiş ve bunu ekonomik büyüme ile ilişkilendirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; Türkiye ekonomisinde Refah Endeksi, genel olarak yatay bir seyir izlemektedir. Bu bulgudan hareketle, Türkiye'de ekonomik büyümenin refah artışına yeterince katkı sağlamadığı sonucuna varmışlardır. Yazarlar ayrıca 2015-2017 döneminde Türkiye'nin sıralamada sürekli olarak gerilemesi sebebiyle önümüzdeki yıllarda bu durumun devam edebileceğini, önemli bir ilerleme kaydedemeyeceğini düşünmektedir.

Şaşmaz (2019) ele aldığı çalışmasında Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi yardımıyla 2007-2017 yıllarına ait verileri kullanarak 29 geçiş ekonomisinde hükümet etkinliği, hukukun üstünlüğü ve ekonomik refah arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, hükümet etkinliği ve hukukun üstünlüğü ile ekonomik refah arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Kabakçı Günay ve Sülün (2021) OECD ülkelerinin refah düzeyleri ile sosyal sermaye düzeyleri arasındaki ilişkiyi Legatum Refah Endeksi çerçevesinde incelemiştir. Bu amaçla sosyal sermayenin diğer endeks değişkenleri ile eşit ağırlıkta yer aldığı durumdaki ülke sıralamaları ile sosyal sermayenin endeksten çıkartıldığı durumdaki ülke sıralamalarını karşılaştırmışlardır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, sosyal sermayenin Norveç, Danimarka, İzlanda, Yeni Zelanda, Kanada, Avustralya, ABD, Slovenya, Portekiz, İsrail ve Slovakya'nın refah seviyeleri sıralamaları için iyileştirici; İsviçre, İngiltere, Lüksemburg, Fransa, Belçika, Macaristan, Çekya, Yunanistan, Meksika, Letonya, Japonya, Litvanya, Güney Kore ve Türkiye'nin refah seviyesi sıralamaları için kötüleştirici etkisi bulunmaktadır. Bununla birlikte, Finlandiya, Hollanda, İsveç, Avusturya, İrlanda, Almanya, İspanya, Estonya, İtalya, Şili, Kolombiya ve Polonya'nın refah seviyesi sıralamalarında ise sosyal sermaye değişkeni tek başına farklılık yaratmamıştır.

Koca (2021) tarafından yapılan çalışmada G7 ülkelerinin 2007-2020 dönemine ait veriler kullanılarak Legatum Refah Endeksi puanları CRITIC ve GİA yöntemlerine göre sıralanmıştır. CRITIC yöntemi ile elde edilen bulgular incelendiğinde en yüksek önem seviyesine sahip değerlendirme kriterlerinin sırasıyla sağlık ile emniyet ve güvenlik kriterleri olduğu tespit edilmiştir. En düşük önem seviyesine sahip kriterlerin ise sırasıyla

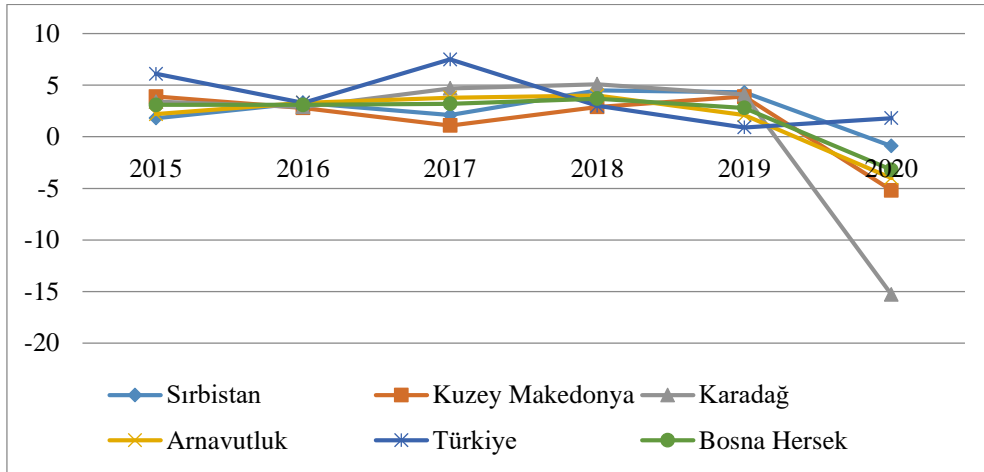
yönetim kriteri ile yatırım ortamı kriteri olduğu belirlenmiştir. GİA yöntemiyle yapılan nihai sıralama incelendiğinde ise en yüksek LPI puanına sahip ülkenin 2017 yılı haricinde Almanya olduğu belirlenmiştir. Almanya'dan sonra en yüksek LPI puanına sahip ikinci ülkenin 2013, 2016 ve 2017 yılları haricinde Fransa olduğu görülmüştür. En düşük LPI puanına sahip ülkenin İtalya olduğu, Fransa'nın ise altıncı sırada bulunduğu belirlenmiştir. Ayrıca çalışma sonunda CRITIC ve GİA yöntemleri ile yapılan sıralama ile Legatum Enstitüsü tarafından yayımlanan aritmetik ortalamaya göre yapılmış sıralama arasında üç basamağa varan farklılıklar olduğu tespit edilmiştir.

Şener ve Koltan Yılmaz (2021) çalışmalarında ülkeleri Çok Kriterli Karar Verme ve Kümeleme Analizi yöntemleriyle refah düzeylerine göre gruplara ayırmış ve yöntemlerin uygulanabilirliğini göstermişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, yöntemlerin ülkeleri refah düzeyine itibarıyla ayırmada %73 oranında benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, her iki yöntemle en çok etkisi olan göstergelerin pazar erişimi ve altyapı ile eğitim olduğu, buna karşın en az etkisi olan göstergelerin ise sosyal sermaye ve doğal çevre olduğu belirlenmiştir.

4. AVRUPA BİRLİĞİ'NE ADAY VE POTANSİYEL ADAY ÜLKELERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Bu bölümde AB'ye aday (Sırbistan, Kuzey Makedonya, Karadağ, Arnavutluk ve Türkiye) ve potansiyel aday ülkelerin (Bosna Hersek) refah gelişimleri The Legatum Prosperity Index (LRE) açısından karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Potansiyel aday ülkelerinden biri olan Kosova'nın verilerine ulaşılamadığı için LRE'ye dâhil edilmediği 2020 yılı raporunda belirtilmiştir. Çalışmanın zaman aralığı 2015-2021 yılları arasındadır. 2015 yılından başlatılmasının sebebi Arnavutluk'un 2014 yılında aday olarak kabul edilmesidir. Dolayısıyla adaylık yılını takip eden yıldan çalışmayı başlatmak uygun görülmüştür. AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin ekonomisinin 2015-2020 yılları arasındaki büyüme oranları Grafik 1'de gösterilmektedir. Grafikte görüldüğü üzere 2015-2018 yılları arası ülkelerin ekonomik büyüme oranları dalgalı bir seyir izlemiş, 2020 yılında ise büyüme oranlarında tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 küresel salgını sebebiyle gerilemeler yaşanmıştır. Türkiye hariç ele alınan diğer ülkelerin ekonomik büyüme oranları ise eksiye düşmüştür. Söz konusu ülkeler arasında COVID-19'dan en çok etkilenen ülkenin Karadağ olduğu görülmektedir. Karadağ'ın ekonomik büyüme oranı 2020 yılında %-15,3 olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 1: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Ekonomik Büyüme Oranları, 2015-2020

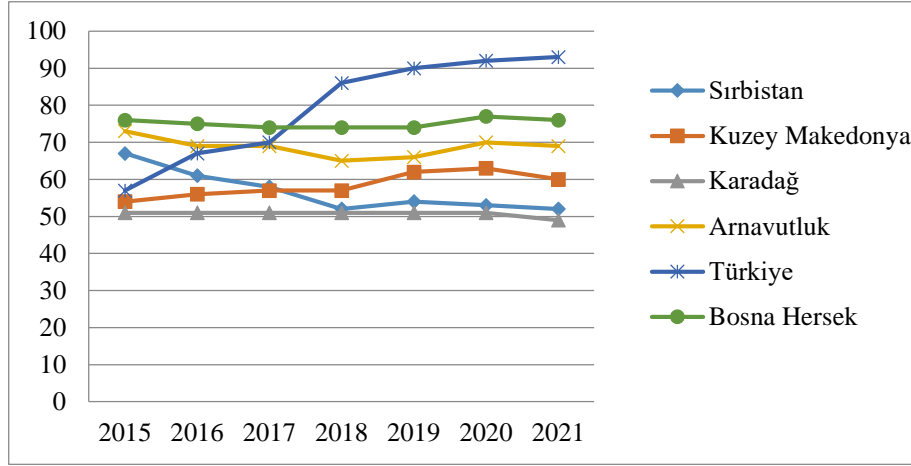

Kaynak: <https://databank.worldbank.org> (Erişim tarihi: 24.01.2022)

Aynı dönemde AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin LRE'deki sıralaması Grafik 2'de gösterilmektedir. Refah endeksi metodolojisi her yıl gözden geçirildiği için göstergelerin yerleşiminde, unsurların yapısında ve kullanılan veri kaynaklarında değişiklikler yapılabilmektedir. Böylece puan ve sıralamalarda değişiklikler meydana gelebilmektedir (<https://www.prosperity.com>). Grafik 2'deki veriler en son metodolojiye ve endekste yer alan 167 ülkeye göre düzenlenmiştir. Grafik incelendiğinde, 2015 yılında 57. sırada yer alan Türkiye, yıllar itibarıyla düşüşler yaşamış ve 2020 yılında 92. sırada, 2021 yılında ise 93. sırada yer almıştır. Ülkeler arasında refah endeksi sıralaması açısından en iyi konumda olan ülke Karadağ iken, Türkiye'nin diğer ülkelere kıyasla daha gerilerde kaldığı görülmektedir. Ülkelerin ekonomik büyüme oranları ile refah endeksindeki sıralamaları birlikte değerlendirildiğinde, 2020 yılında Karadağ'ın ekonomik büyüme oranı düşmesine rağmen, refah endeksi sıralamasında diğer ülkelere kıyasla iyi bir konumda olduğu görülmektedir. Buna karşın Türkiye'nin

ekonomik büyüme oranının 2020 yılında diğer ülkelere göre daha yüksek gerçekleşmesine rağmen endekste önemli bir ilerleme kaydedemediği hatta az da olsa gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’de ekonomik büyümenin refah artışına yansımadağı söylenebilir. Türkiye Cumhuriyeti’nin yaklaşık yüz yıllık bir tarihi olduğu, birliğe üyelik için diğer ülkelerden daha erken başvurduğu, hatta Türkiye’nin üyelik başvurusu yaptığı tarihte Arnavutluk hariç diğer ülkelerin bağımsız olmadıkları düşünüldüğünde, Türkiye’nin mevcut konumu ve zaman içindeki seyrinin istenilen şekilde olmadığı söylenebilir.

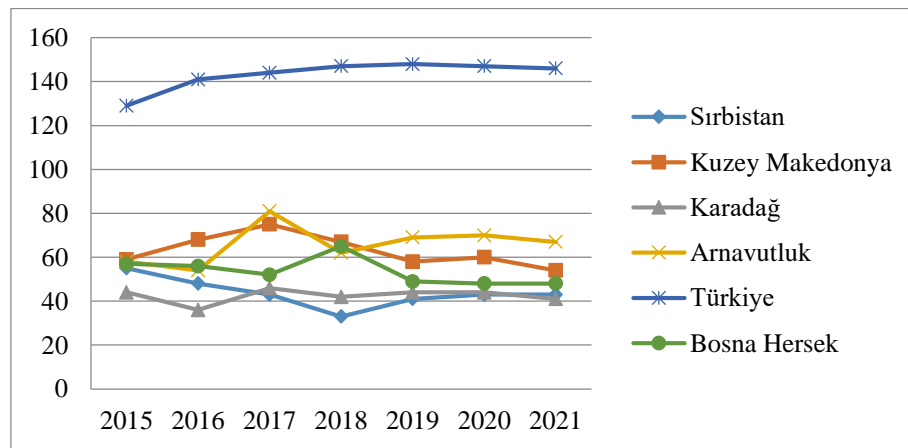
Grafik 2: AB’ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin LRE Sıralamaları, 2015-2021

Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Refah Endeksini oluşturan boyutlar tek tek değerlendirildiğinde ise ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır. Grafik 3’te AB’ye aday ve potansiyel aday ülkelerin emniyet ve güvenlik boyutu sıralaması gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde, Karadağ en iyi sıralamaya sahip iken; Türkiye’nin diğer ülkelerin çok gerisinde olduğu görülmektedir. Türkiye’nin terörle mücadelesi ve jeopolitik konumu itibarıyla sahip olduğu riskler bu boyutun düşük çıkmasını belli bir derecede açıklayabilir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi diğer aday ve potansiyel aday ülkelerin 2000’li yılların başına kadar savaş içinde oldukları unutulmamalıdır. Emniyet ve güvenliğin düşük olduğu bir ortamda Türkiye için oldukça önemli olan doğrudan yabancı yatırımların gelme ihtimali azalacağı, ekonomik büyüme ve kalkınmanın itici güçlerinden olan girişimciliğin ve inovasyonun gerçekleşebilmesinin zor olacağı, genel ekonominin de olumsuz etkilenebileceği bir gerçektir. Bu durumdan diğer refah boyutlarının da olumsuz etkileneceği düşünülebilir. Bu çerçevede, Türkiye’nin refahını arttırması ve endekste yukarılara çıkabilmesi için emniyet ve güvenliğin sağlanması büyük önem arz etmektedir.

Grafik 3: AB’ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Emniyet ve Güvenlik Sıralaması, 2015-2021

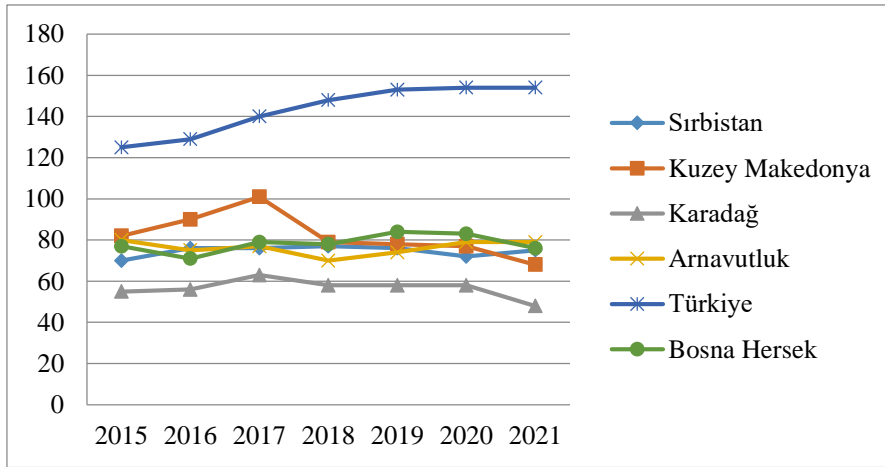

Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Grafik 4’te AB’ye aday ve potansiyel aday ülkelerin kişisel özgürlük boyutu sıralaması verilmiştir. Ülkeler arasında 2021 yılında en iyi sıralamaya sahip ülke Karadağ iken, diğer ülkeler yatay bir seyir izlemiş, Türkiye’nin ise bu boyutta da gittikçe gerilediği ve diğer ülkeler ile de arasının açıldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye’de kişisel özgürlük konusunda gerekli ilerlemenin kaydedilemediğini ortaya koymaktadır.

Refahın sağlanmasında, artırılmasında ve devamında demokrasinin ve kişisel özgürlüklerin etkisi unutulmamalıdır.

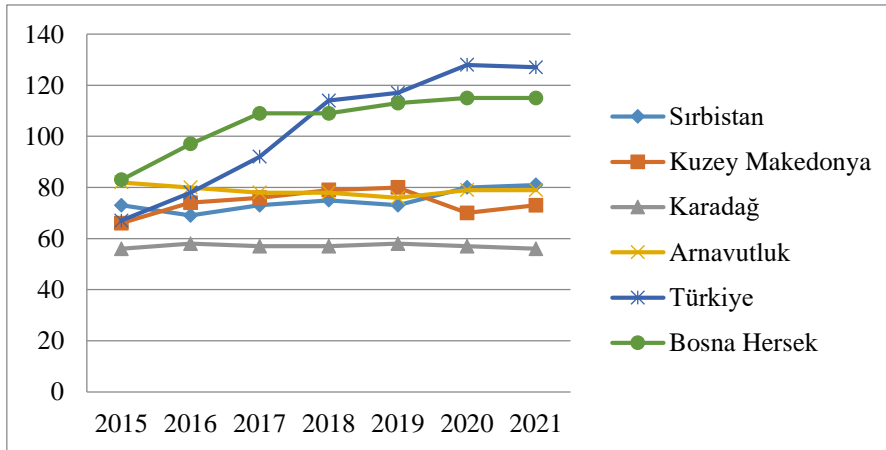
Grafik 4: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Kişisel Özgürlük Sıralaması, 2015-2021

Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

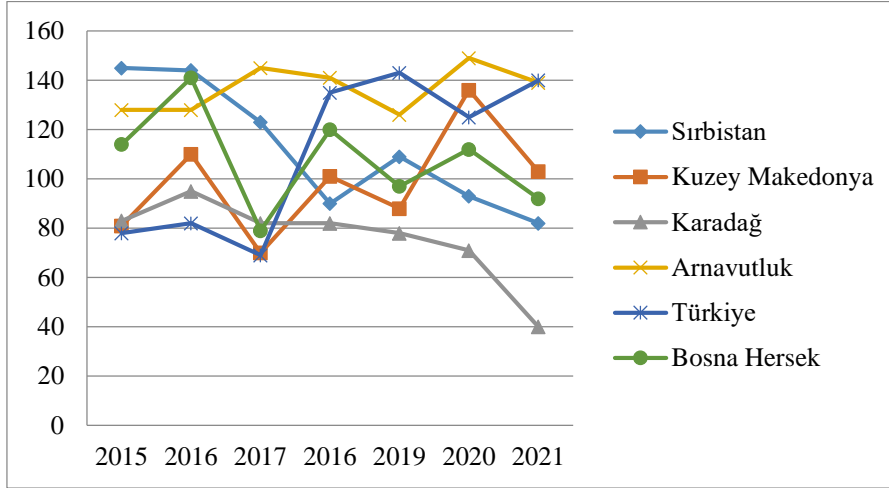
AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin yönetim boyutu sıralaması Grafik 5'te gösterilmektedir. Karadağ, Sırbistan, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya daha çok yatay bir seyir izlerken, Bosna Hersek ve Türkiye'nin sıralamada gittikçe daha geriye gittiği söylenebilir. Yönetim boyutunda en iyi konumda Karadağ iken söz konusu ülkeler arasında Türkiye'nin sıralamada en geride olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin demokrasi, siyasi katılım ve hukukun üstünlüğü gibi alanlarda ilerleme kaydedemediği söylenebilir (Büyüksarıkulak ve Kahramanoğlu, 2019). Bundan dolayı, söz konusu alanlarda iyileşme sağlanmasını hedefleyen reformlar ve düzenlemeler yapılması önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasında ve refahın artırılmasında daha kapsayıcı siyasi ve ekonomik kurumlar oluşturması gereklidir ve son derece önemlidir (Acemoğlu ve Robinson, 2015).

Grafik 5: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Yönetim Sıralaması, 2015-2021

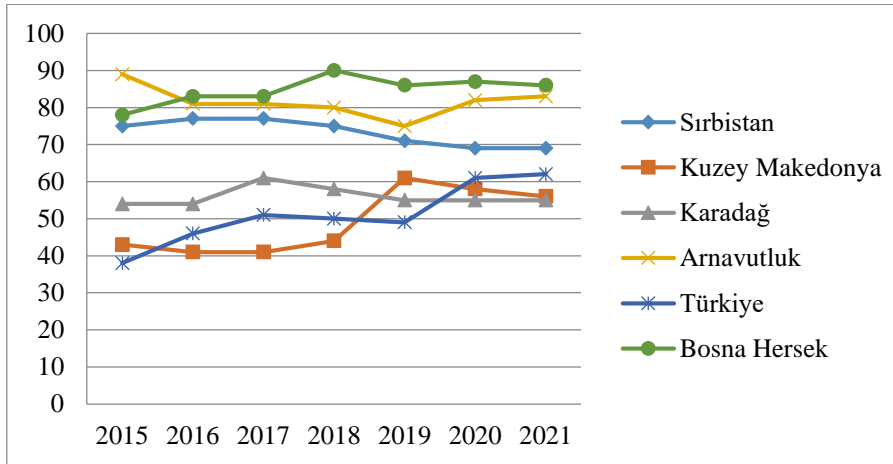
Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Grafik 6'da AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin sosyal sermaye boyutu sıralaması verilmiştir. Grafik incelendiğinde, ülkelerin sıralamasının oldukça dalgalı olduğu, yıllar itibarıyla keskin yükselişler ve düşüşler yaşandığı görülmektedir. Ülkeler arasında Sırbistan ve Karadağ yıllar itibarıyla sıralamada yukarı yönde eğilim gösterirken, değerlendirmeye alınan 2015 yılında en iyi dereceye sahip ülke konumunda bulunan Türkiye'nin yıllar itibarıyla sıralamada düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. Üzerinde anlaşılabilir net bir tanımı olmamakla birlikte sosyal sermaye kısaca kişiler ve kurumlar arası güven, vatandaşların birlikte hareket etmesi ve sivil katılımı ve sosyal ağları ifade eder (The Legatum Prosperity Index Methodology Report, 2021). Araştırmalar ülkelerin sosyal sermaye düzeylerinin gelişmişlik ve kalkınmışlık düzeyleri ile doğru yönde olduğunu ayrıca sosyal sermaye düzeyi arttıkça konjonktürel dalgalanmaların azaldığını ortaya koymaktadır (Çetin, 2021; Ponzetto ve Troiano, 2018; Yılmaz ve Gündüz, 2021; Dzialek, 2014).

Grafik 6: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Sosyal Sermaye Sıralaması, 2015-2021

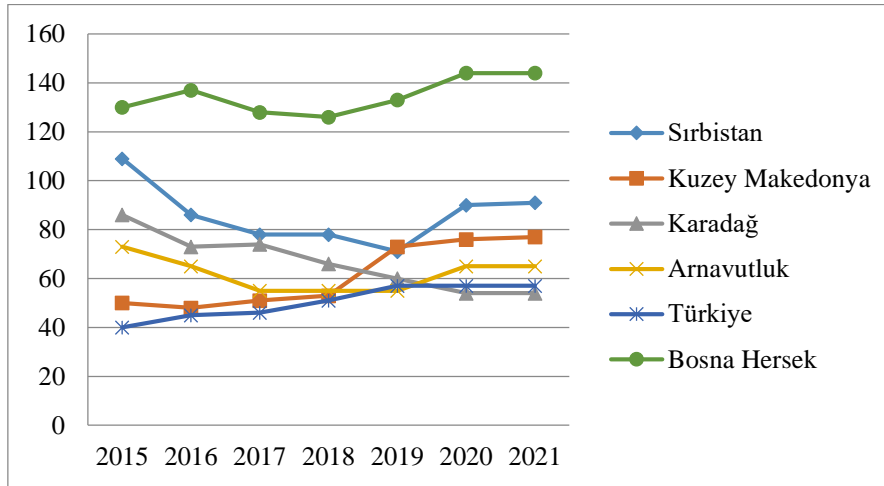
Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Grafik 7’de AB’ye aday ve potansiyel aday ülkelerin yatırım ortamı boyutunun sıralaması gösterilmektedir. Buna göre, 2021 yılında Karadağ ve Kuzey Makedonya diğer ülkelere kıyasla daha iyi bir sıralamada yer alırken, Arnavutluk ve Bosna Hersek daha gerilerde yer almıştır. Türkiye’nin yatırım ortamı sıralaması incelendiğinde ise analize başlanan yıl olan 2015 yılında mevcut ülkeler içinde en iyi yere sahipken, yıllar itibarıyla bu alanda da gerilemenin yaşandığı görülmektedir. Yatırım artışının ekonomik büyüme ve refah artışı için gerekli olduğu düşünüldüğünde yatırım ortamının iyileştirilmesi son derece önemlidir. Özellikle doğrudan yabancı yatırımların artırılması için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır.

Grafik 7: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Yatırım Ortamı Sıralaması, 2015-2021

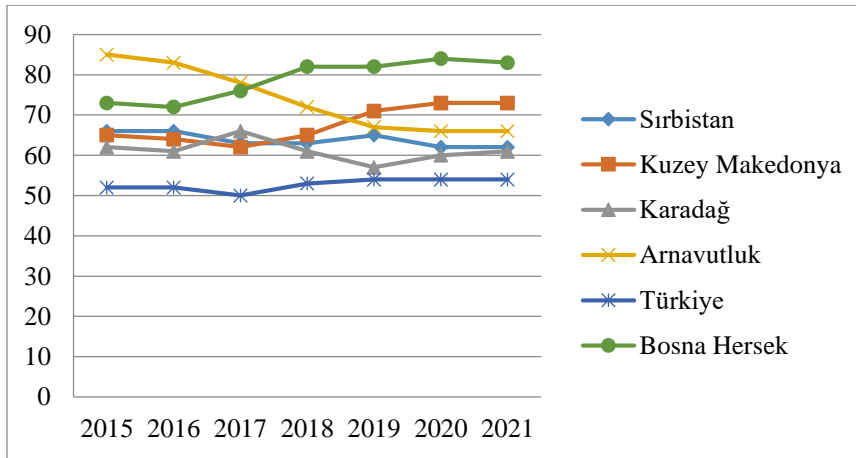
Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

AB’ye aday ve potansiyel aday ülkelerin girişimcilik koşulları boyutunun sıralaması Grafik 8’de verilmiştir. Buna göre, Sırbistan, Karadağ ve Arnavutluk 2015 yılından 2021 yılına kadar iyileşme kaydederken, Kuzey Makedonya, Bosna Hersek ve Türkiye’nin sıralamada geriye gittiği görülmektedir. Yukarıda yatırım ortamında da bahsedildiği gibi analize başlanan yıl olan 2015 yılında Türkiye en iyi konumdadır. Yıllar itibarıyla düşüş gösterse de mevcut konum itibarıyla ikinci sırada olması girişimcilik koşullarında Türkiye’nin rekabet gücünün yüksek olduğunu göstermektedir. Karadağ’ın istikrarlı bir şekilde yıllar itibarıyla sıralamada yükselmesi önemli bir başarı olarak değerlendirilebilir.

Grafik 8: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Girişimcilik Koşulları Sıralaması, 2015-2021

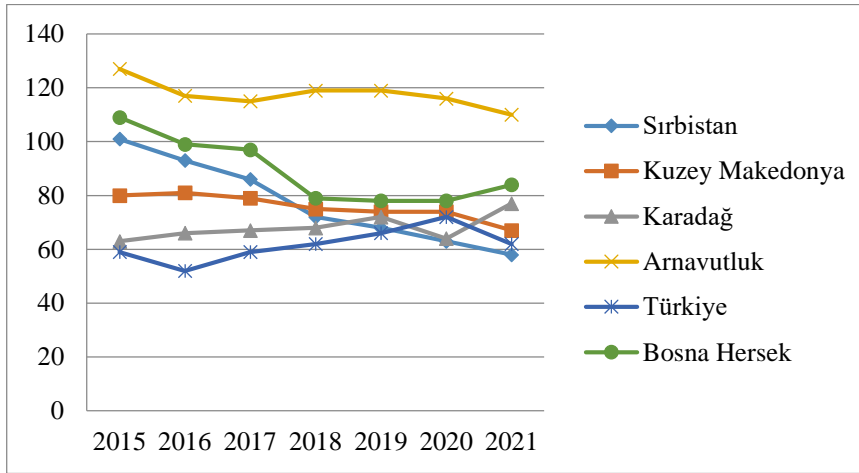
Kaynak: <https://www.prosperity.com/> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Grafik 9'da AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin altyapı ve pazara erişim boyutunun sıralaması yer almaktadır. Grafik incelendiğinde Türkiye, Karadağ ve Sırbistan'ın yıllar itibarıyla yatay bir seyir izlediği görülürken, Bosna Hersek'in gerilediği, Arnavutluk'un ise 2015 yılından itibaren önemli bir ilerleme gösterdiği görülmektedir. Türkiye ülkeler arasında en iyi durumda olan ülkedir ve yıllar itibarıyla bu konumunu devam ettirmeyi başarmıştır. Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirdiği önemli altyapı yatırımları bu alanda rakiplerine göre durumunun korunmasına yardımcı olmuştur ancak yeterli atılımı gösterememesi ekonomik gelişmenin önündeki engellerden biridir.

Grafik 9: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Altyapı ve Pazara Erişim Sıralaması, 2015-2021

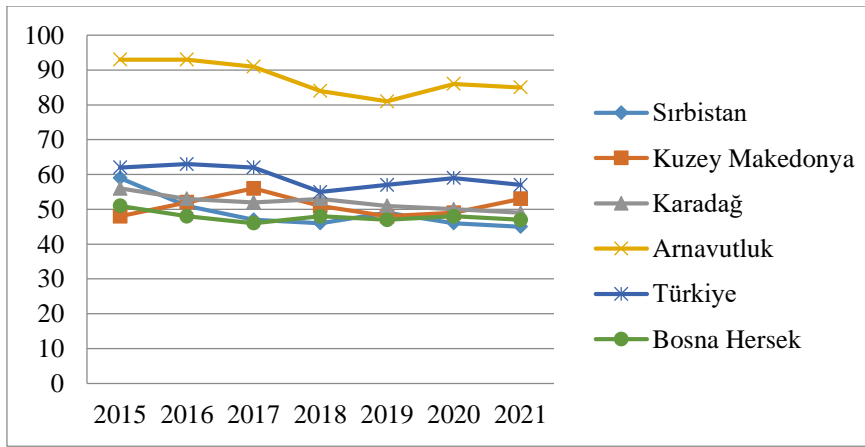
Kaynak: <https://www.prosperity.com/> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Grafik 10'da AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin ekonomik kalite boyutunun sıralaması verilmiştir. Grafik incelendiğinde 2015 yılından itibaren Türkiye ve Karadağ hariç tüm ülkelerin sıralamada üst basamaklara çıktığı görülmektedir. Özellikle bu durum Sırbistan, Bosna Hersek ve Arnavutluk'ta net olarak görülmektedir. 2021 yılı itibarıyla en iyi durumda olan ülke Sırbistan'dır. Türkiye 2015 yılında en üst sırada yer alırken 2019 yılından sonra bu avantajını kaybetmiş, diğer ülkelerin gösterdiği performansı gösterememiştir. 2020 ve 2021 yıllarının büyük bir kısmının pandemi şartlarında geçtiği ve pandeminin etkilerinin hâlâ devam ettiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin en azından mevcut yerini koruması olumlu değerlendirilebilir. Mevcut durumda Türkiye'nin en önemli ekonomik sorunu olan işsizlik ve enflasyon sorunu çözülebilirse bu boyutta üst sıralara çıkabilmek mümkün olacaktır.

Grafik 10: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Ekonomik Kalite Sıralaması, 2015-2021

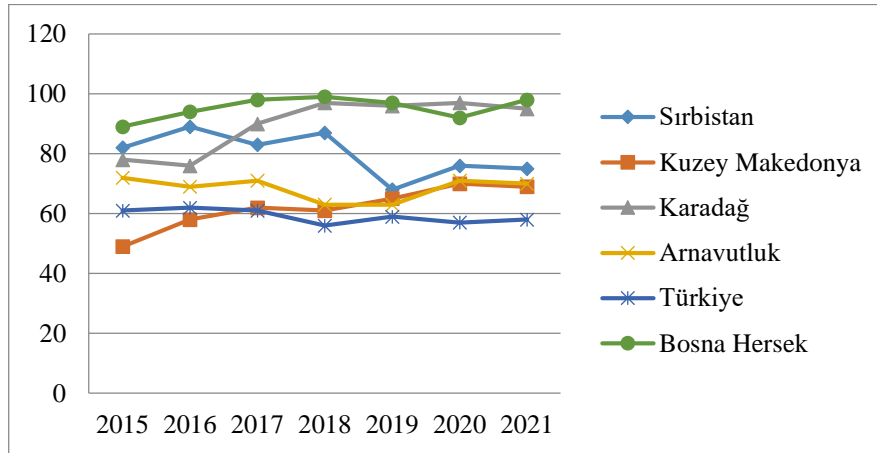
Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin yaşam koşulları boyutunun sıralaması Grafik 11'de verilmiştir. Grafikten ülkelerin yaşam koşulları sıralamasında yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Söz konusu ülkeler arasında Sırbistan ve Bosna Hersek iyi bir performans gösterirken, Arnavutluk oldukça gerilerde kalmıştır. Türkiye ise diğer ülkelerle karşılaştırıldığında onlara yakın bir konumda olmakla beraber geride kalmıştır. Analiz başlangıç yılı olan 2015 yılında da diğer ülkelere göre aynı konumda olan Türkiye'nin konumunu iyileştirememesi olumsuz olarak değerlendirilebilir. Ayrıca ülke vatandaşların günlük yaşamını yakından ilgilendiren bu boyutta ilerleme sağlamak adına gerekli düzenlemeler yapılması oldukça önemlidir.

Grafik 11: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Yaşam Koşulları Sıralaması, 2015-2021

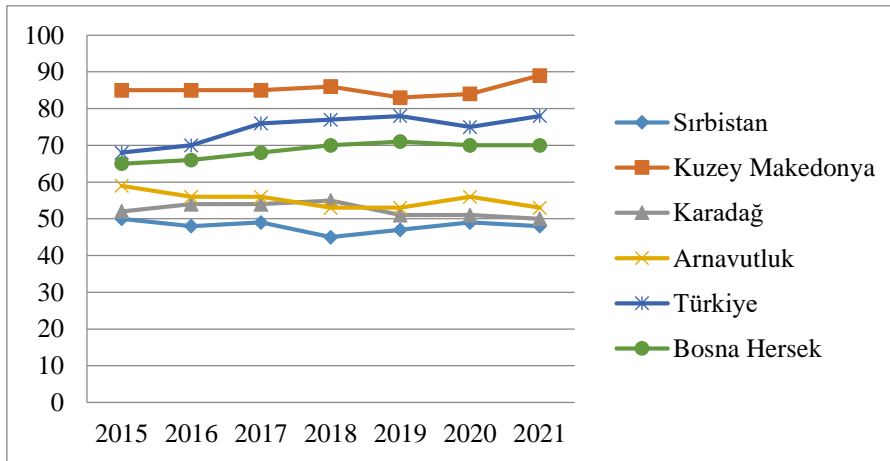
Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin sağlık boyutunun sıralaması Grafik 12'de gösterilmektedir. Buna göre, 2021 yılında Karadağ ve Bosna Hersek'in diğer ülkelere kıyasla daha geride oldukları görülmektedir. Türkiye ise sağlık boyutunda en iyi sırada olmasına rağmen 2015-2021 yılları arası yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Bu durumda, ekonomik büyümeye rağmen sağlıkta iyileştirilmenin kaydedilmediği yorumu yapılabilmektedir. 2020 yılının büyük bir kısmı ve 2021 yılının tamamının pandemi koşullarında geçtiği düşünüldüğünde, Türkiye'nin yerini koruması, bazı gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında pandemi kaynaklı ölüm sayısının az olması belli bir başarı düzeyini ifade etmektedir. Son dönemde sağlık alanında yapılan önemli yatırımlardan olan şehir hastanelerinin bu boyuta önemli katkısı olduğu düşünülmektedir. Sağlık, ülke ekonomilerin kalkınması, büyümesi ve toplum refahının sağlanması açısından en önemli faktörlerinden biridir. Çünkü ancak psikolojik ve fizyolojik açıdan sağlıklı olan bireyler üretken ve topluma faydalı olabilir.

Grafik 12: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Sağlık Sıralaması, 2015-2021

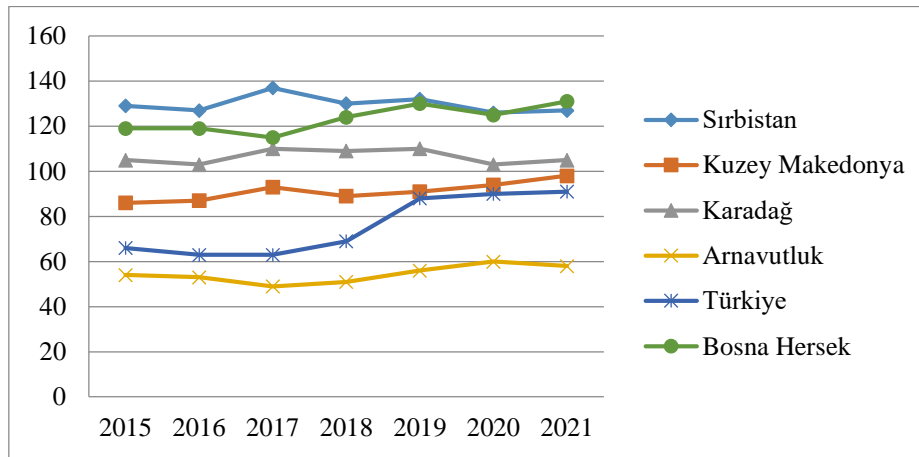
Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin eğitim boyutunun sıralaması Grafik 13'te verilmiştir. Grafik genel olarak incelendiğinde, ülkelerin eğitim boyutundaki sıralamasının yatay bir seyir izlediği görülmektedir. 2021 yılında Sırbistan ve Karadağ söz konusu ülkeler arasında eğitimde daha iyi bir performans gösterirken, Kuzey Makedonya ve Türkiye'nin sıralamada daha geride kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin özellikle son yirmi yıldır eğitim sorununu çözmek amacıyla yeni politikalar ürettiği, ancak her politikanın sistemi değiştirdiği ve bu değişikliklerin sık olması sebebiyle de sorunların çözülemediği kamuoyunda sıklıkla tartışılmaktadır. Bu tartışmalar eğitimin her düzeyinde devam etmektedir. Eğitimin beşeri sermaye gücü yüksek iş gücünün yetişmesindeki hayati önemi düşünöldüğünde başta eğitimde fırsat eşitliği olmak üzere, nitelik ve nicelik bakımından eğitim hizmetlerinin iyileştirilmesi, mesleki eğitime verilen önemin artırılması kalkınma ve refah artışı için son derece önemlidir. Yapılan çalışmalar genellikle beşeri sermaye ve eğitim harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini ve aralarında çift yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir (Baysal Kurt ve Güvenek, 2021; Wang ve Liu, 2016; Mercan ve Sezer, 2014).

Grafik 13: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Eğitim Sıralaması, 2015-2021

Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

Grafik 14'te AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin doğal çevre boyutunun sıralaması gösterilmektedir. Grafik incelendiğinde, genel olarak Türkiye hariç diğer ülkelerin yatay bir seyir izlediği görülmektedir. Doğal çevre boyutunda 2021 yılında Arnavutluk en iyi sıralamada yer alırken, Sırbistan ve Bosna Hersek'in doğal çevre sıralamasında daha geridedir. Türkiye her ne kadar mevcut ülkeler arasında ikinci sırada yer alsada da 2018 yılından sonra yaşanan keskin düşüş olumsuzdur. 2021 yılı yaz ayları itibarıyla yaşanan orman yangınları, seller ve yaşanabilecek su sorunları birlikte düşünöldüğünde, Türkiye'nin doğal çevre boyutunda gelecekte daha düşük sıralarda yer alma olasılığı yüksek görülmektedir. Bu nedenle çevreyi korumaya yönelik uygulamaların ve çevre dostu politikaların benimsenmesi hem günümüz hem de gelecek için hayati önem taşımaktadır. Bu aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi açısından da önemlidir.

Grafik 14: AB'ye Aday ve Potansiyel Aday Ülkelerin Doğal Çevre Sıralaması, 2015-2021

Kaynak: <https://www.prosperity.com> (Erişim tarihi: 04.12.2021); Legatum Institute, 2021

SONUÇ

AB'ye aday ve potansiyel aday ülkelerin genel LRE sıralamaları değerlendirildiğinde, 2021 yılı itibarıyla en iyi dereceye sahip ülke Karadağ'dır. Nitekim Karadağ, emniyet ve güvenlik, kişisel özgürlükler, yönetim, sosyal sermaye, yatırım ortamı ve girişimcilik koşulları boyutunda analize dâhil ülkeler arasında en iyi sıralamaya sahiptir. Ekonomik büyüme bakımından çok büyük atılımlar yapamamasına, hatta 2020 yılında ekonomisi en büyük kaybı yaşayan ülke olmasına rağmen refah konusunda gösterdiği bu durum Karadağ için büyük bir başarı olarak değerlendirilebilir. Karadağ sağlık konusunda analize dâhil ülkeler arasında beşinci sırada yer almaktadır. Ülkenin sağlık boyutunda gerileme yaşaması, özellikle bu alanda yatırımlara ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sırbistan yıllar itibarıyla LRE'de olumlu yönde gelişme göstermektedir. Eğitim, yaşam koşulları ve ekonomik kalite boyutunda analize dâhil ülkeler arasında en iyi konuma sahip ülkedir. Hiçbir boyutta en kötü sıralamada değilken, sadece doğal çevre boyutunda Bosna Hersek'in çok az farkla önünde yer almaktadır. Sırbistan'da ekonomik olarak çok fazla büyüme oranları elde edememiş olmasına rağmen endekste gösterdiği gelişim olumlu olarak değerlendirilebilir.

Kuzey Makedonya yıllar itibarıyla yatay bir seyir izlemekle birlikte, 2015 yılına göre sıralamada az da olsa geriye düşmüştür. Eğitim boyutunda son sırada yer alan ülke pazara erişim ve altyapı boyutunda ise sadece Bosna Hersek'i geçebilmiştir. Kişisel özgürlük boyutunda 2017'den sonra ciddi bir toparlanma görülmektedir. Diğer boyutlarda ise yıllar itibarıyla bir gerilemeden söz edilebilir.

Bosna Hersek yıllar itibarıyla yatay bir seyir izlerken sadece Türkiye'den daha iyi konumdadır. Analize tabi ülkeler arasında hiçbir boyutta en iyi konumda yer almayan ülke; yatırım ortamı, girişimcilik koşulları, altyapı ve pazara erişim, sağlık ve doğal çevre boyutlarında en kötü performansı göstermiştir. Yönetim boyutunda yıllar itibarıyla dikkat çeken bir gerileme, ekonomik kalite boyutunda ise dikkat çeken ilerleme söz konusudur.

Arnavutluk LRE'de yıllar itibarıyla yatay bir seyir izlemekle birlikte az da olsa sıralamada yükselmiştir. Doğal çevre boyutunda en iyi sıralamaya sahip olan ülke; ekonomik kalite ve yaşam koşullarında en kötü sıralamaya sahiptir. Yaşam koşulları boyutunda analize tabi ülkeler arasında ise ciddi bir fark olduğu gözükmemektedir. Sosyal sermaye boyutunda ise Türkiye'nin hemen üzerinde yer almaktadır.

Türkiye'ye geldiğimizde ise LRE'de yıllar itibarıyla düşüş gösterdiği hatta 2017 sonrasında düşüşün hızlandığı görülmektedir. Sağlık, altyapı ve pazara erişim boyutlarında en iyi sıralamaya sahip olan ülke konumundayken, emniyet ve güvenlik, kişisel özgürlükler, yönetim ve sosyal sermayede görece daha geri sıralarda konumlanmaktadır. Bu boyutlarda zaman içinde de gerileme görülmektedir. On iki boyut içerisinde yıllar itibarıyla bir tek sağlık boyutunda ilerleme kaydedilmiştir. Yıllar itibarıyla pozitif büyümeyi gerçekleştiren Türkiye'nin bu ilerlemeyi refah artışına daha fazla yansıtması önem taşımaktadır. Söz konusu endekse göre alt sıralarda konumlanan bir ülkenin üst sıralara yükselebilmesi için; iktisadi, sosyal, teknik, eğitim ve çevreye ait plan ve programlarının değişen koşullara uygun olarak güncellenmesi ve bunların uygulanması gerekmektedir.

Bu çalışma, bundan sonraki yapılacak çalışmalara ışık tutacağı düşünülmektedir. Nitekim gelecekteki çalışmalarda, başka bir ülkenin veya ülke grubunun refah düzeyini incelemek için farklı endeks veya yöntemler

de kullanılabilir. Bununla birlikte, mevcut durumda AB'ye üye ülkelerin aday, potansiyel aday veya üye olduklarındaki kalkınmışlık seviyeleri bugünküler ile kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

- Acemoğlu, D. & Robinson, J. (2015). *Ulusların Düşüşü*, 2 b., Doğan Kitap, İstanbul.
- Afxentiou, P. C. (2000). "Convergence, the Maastricht Criteria, and Their Benefits", *The Brown Journal of World Affairs*, 7(1), 245-254.
- Akar, S. (2014). "Türkiye'de Daha İyi Yaşam Endeksi: OECD Ülkeleri ile Karşılaştırma", *Journal of Life Economics*, 1(1), 1-12.
- Balkır, C. (2021). "Brexit: Ekonomik Çözülme veya Yeniden Dirilişin İlk Adımı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(Özel Sayı), 209-243.
- Baun, M. (2000). *A Wider Europe: The Process and Politics of European Union*, Lanham, Rowman and Littlefield Publishers.
- Baysal Kurt, D. & Güvenek, B. (2021). "Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Eğitim Göstergeleri ile Avrupa Birliği Ülkeleri Örneği", *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 17-39.
- Büyüksarıkulak, A. M. & Kahramanoğlu, A. (2019). "The Prosperity Index and Its Relationship with Economic Growth: Case of Turkey", *Journal of Entrepreneurship, Business and Economics*, 7(2), 1-30.
- Çanakcı, M. (2021). "Ekonomik Kalkınmada Toplumsal Refahın Önemi: Kamu Politikası Önerileri", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 11-19.
- Denk, E. (2016). *Avrupa Birliği*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Dura, C., Atik, H., & Dumrul, C. (2015). *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Dzialek, J. (2014). "Is Social Capital Useful For Explaining Economic Development In Polish Regions?" *Geografiska Annaler; Series B, Human Geography*, 96(2), 177-193.
- Engin, E. & Yeşiltepe E. (2009). "Global Ekonomik Krizin Gölgesinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Uyumu", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 1(2), 15-23.
- Eren Şenaras, A. & Çetin, I. (2016). "OECD Ülkelerinde Refahın Daha İyi Yaşam Endeksi ile Analizi", *PARADOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 12(2), 31-51.
- Gligorić, M., Gavrilović, B. J. & Savić, L. (2018). "Prosperity Index as a Measure of Wellbeing in European Union and Western Balkan Countries", *Teme*, XLII(4), 1253-1275.
- Greve, B. (2008). "What is Welfare?" *Central European Journal of Public Policy*, 2(1), 50-73.
- Güreşçi, E. (2006). "Türkiye - Avrupa Birliği (AB) İlişkileri Sürecinde Kamuoyunun Tutumu ve Değerlendirilmesi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 72-85.
- Kabakçı Günay, E. & Sülün, D. (2021). "The Evaluation of the Impact of Social Capital on Economic Development Within the Framework of the Legatum Prosperity Index: The Case of OECD Countries", *Electronic Journal of Social Sciences*, 20(80), 1982-1996.
- Karluk, R. (2014). "Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri Çıkamaz Sokakta mı?", *Akademik Perspektif*, 1(1), 7-12.
- Koca, M. B. (2021). CRITIC ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemleri ile G7 Ülkelerinin Refah Endeksinin Değerlendirilmesi. *Ekonomi ve Finans Çalışmaları (içinde)*, Yüksel Aydın (ed.) (s. 23-40). Ankara: Nobel Bilimsel.
- Korkmaz, M. (2018). "Avrupa Merkez Bankası Politikalarının Seçilmiş Avrupa Birliği Üyesi Ülkelere ve Türkiye'ye Etkisi", *Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya*.
- Kramp, P. L. (2010). "Bruttonationalprodukt og Velfærd", 93-107.
- Legatum Institute. (2021). *The Legatum Prosperity Index: A Tool for Transformation*.
- Mercan, M. & Sezer, S. (2014). "The Effect of Education Expenditure on Economic Growth: The Case of Turkey", *Procedia-Social and Behavioral Sciences* (109), 925-930.
- Ökmen, M. & Canan, K. (2009). "Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Kamu Yönetimi", *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 139-171.
- Özen, Ç. & Yazgan, H. (2007). *Zor ya da Zoraki Aday: Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam Üyelik Süreci. Türkiye-AB İlişkileri (içinde)*. M. Erol, & E. Efeğil (ed.), Orion Yayınları.
- Özer, M. A. (2009). "Avrupa Birliğine Tam Üyelik Eşiğinde Türkiye", *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 89-105.
- Özkan Günay, E. N. (2015). "Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Türkiye'nin Maastricht Kriterlerine Göre Performansı", *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 15 (1), 83-116.
- Paksoy, S., Bayrı, Y. & Selci, H. (2018). "Maastricht Kriterlerine Göre Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinin Değerlendirilmesi", *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 109-117.
- Ponzetto, G. & Troiano, U. (2018). *Social Capital, Government Expenditures and Growth*. NBER Working Paper Series(24533), 1-56.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Stiglitz, J. E., Sen, A. & Fitoussi, J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris.
- Süslü, B., Coşkun, B. & Pank, Ç. (2018). "Türkiye İçin İyi Yönetişim ve Toplumsal Refah İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 219-241.
- Şaşmaz, M. Ü. (2019). "Geçiş Ekonomilerinde Hükümet Etkinliği, Hukukun Üstünlüğü ve Ekonomik Refah Arasındaki Nedensellik İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 150-163.
- Şener, S. & Koltan Yılmaz, Ş. (2021). "Entropi Tabanlı ELECTRE TRI ve K-Ortalamalar Yöntemleriyle Ülkelerin Refah Düzeyine Göre Değerlendirilmesi", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21(2), 191-209.

- Şireli, N. (2012). "Refah Ekonomisine Edgeworth, Pareto, Marshall ve Pigou'nun Katkıları", Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0(35), 22-46.
- Temiz, D. (2009). "Gümrük Birliği ile Birlikte Türkiye'nin Dış Ticaretinde Yapısal Değişimler Oldu Mu?", Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 8(1), 115-138.
- The Legatum Prosperity Index Methodology Report 2020.
- The Legatum Prosperity Index Methodology Report 2021.
- Wang, Y. & Liu, S. (2016). "Education, Human Capital and Economic Growth: Empirical Research on 55 Countries and Regions (1960-2009)", Theoretical Economics Letters, 6(2), 347-355.
- Yazgaç, S. (2005). Avrupa Birliği. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yılmaz, G. & Gündüz, M. (2021). "Ekonomik Kalkınma ve Sosyal Sermaye Arasındaki İlişkinin Yapısal Eşitlik Modellemesi Yöntemi ile Analizi", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1), 239-261.
- <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 09.12.2021).
- www.li.com/about/ adresinden alındı (Erişim tarihi: 16.12.2021).
- www.prosperity.com/about/methodology (Erişim tarihi: 10.12.2021).
- https://www.ab.gov.tr/katilim-muzakerelerinde-mevcut-durum_65.html (Erişim tarihi: 8.12.2021).
- <https://www.prosperity.com/rankings?pinned=MKD&rankOrScore=1&filter> (Erişim tarihi: 09.12.2021).
- <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim tarihi: 04.12.2021).

Etik Liderlik Davranışlarının Çalışan Sadakati Aracılığıyla İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Çalışması

The Impact of Ethical Leadership Behavior on Work Engagement The Mediating Role of Employee Loyalty: A Case Study

Hamdi ÖZTÜRK *
Özgür DEMİRTAŞ **

ÖZ

Etik liderler bir organizasyonun ahlaki çerçevesini şekillendirmede temel faktördür. Etik liderler ahlaki davranış paradigması içinde yaşarlar. Bu ahlaki davranış açık hedefler koymada ve çalışma hayatında dürüstlüğe değer veren bir takipçi tabanı yaratmada kullanılabilir. Bu çalışmanın amacı etik liderlik davranışlarının çalışan sadakati aracılığıyla işe adanmışlık üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma kapsamında bir devlet üniversitesinde çalışan 247 akademik ve idari personel üzerinde kurulan hipotezlere yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırmada, yöneticilerin organizasyonlarda birer rol model oldukları, etik liderlik davranışları ile çalışan sadakatine yön verecekleri ve sonuç olarak da işe adanmışlık algısını pozitif yönde etkileyecekleri öngörülmüştür. Çalışma sonuçları, etik liderlik davranışlarının çalışan sadakati ve işe adanmışlık üzerinde pozitif etkisinin olduğunu, ilave olarak da çalışanın sadakatinin etik liderlik davranışları ile işe adanmışlık alt boyutları arasında aracılık rolünde olduğunu ortaya koymuştur.

ANAHTAR KELİMELER

Çalışan Sadakati, Etik Liderlik, İşe Adanmışlık

ABSTRACT

Ethical leaders are a key factor in shaping the moral framework of an organization. Ethical leaders live within the paradigm of moral behavior. This ethical behavior can be used to set clear goals and build a base of followers who value honesty at work. The aim of this study is to examine the effect of ethical leadership behaviors on employee commitment through employee loyalty. Within the scope of the research, evaluations were made on the hypotheses established on 247 academic and administrative staff working at a state university. In the study, it was predicted that managers are role models in organizations, and they will guide employee loyalty through ethical leadership behaviors. As a result, it was predicted that they will positively affect the perception of employee commitment. The results of the study revealed that ethical leadership behaviors have a positive effect on employee loyalty and work commitment, in addition, employee loyalty has a mediating role in the relationship between ethical leadership behaviors and commitment sub-dimensions.

KEYWORDS

Employee Loyalty, Ethical Leadership, Work Engagement

	<i>Makale Geliş Tarihi / Submission Date</i> 10.02.2022	<i>Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance</i> 19.04.2022
Atf	Öztürk, H. ve Demirtaş, Ö. (2022). Etik Liderlik Davranışlarının Çalışan Sadakati Aracılığıyla İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisi: Bir Alan Çalışması. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 192-200.	

* Öğr. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, hamdioztrk@hotmail.com, ORCID:0000-0002-9879-1909

** Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi, demirtasozgur@yahoo.com, ORCID: 0000-0001-6609-3201

GİRİŞ

Liderlik özellikle gelişen teknolojik imkanlar, değişen iş koşulları, çalışanların psikolojik ve sosyo-psikolojik beklentilerinin karşılanması bakımından büyük önem taşımaktadır. Günümüz hızlı dijitalleşme sürecinde yine bireysel ve örgütsel çıktılarının artırılması adına gündemde ön sıralarda olan bir uygulama alanıdır. Liderlik stilleri ve sonuçları arasındaki ilişki örgütsel davranış alanındaki birçok bilim adamı tarafından incelenmiştir. Ancak Türkiye’de etik liderlik ve davranışsal sonuçlar üzerinde sınırlı araştırmalar bulunmaktadır. Etik liderlik davranışları da önemli bir liderlik tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Etik liderlik birçok sektörde (örneğin havacılık endüstrisi) çalışan sadakati, bağlılığı ve işe adanmışlığı bakımından önemli bir kavramdır. Bu kapsamda da bazı çalışma sonuçları ile de benzer düşüncelerle liderlerin birer rol model olarak etik tutum ve davranışlarının, takipçilerini birçok alanda olumlu olarak etkilediği ifade edilmektedir (Demirtaş ve Akdoğan, 2014).

Bolat ve Seymen (2003) etik liderliğin çerçevesini oluşturan etik kavramını “Bir bilim dalı/disiplin ya da felsefe/ahlak felsefesi” şeklinde tanımlamıştır. Nikolic’e göre (2015) etik liderlik, iki temel konuya dayanmaktadır: Birincisi bir çalışanın ahlaki bir kişi olarak algılanması, ikincisi ise etik bir yönetici olarak algılanmasıdır. Etik kavramı organizasyonel olarak değerlendirildiğinde iş etiği kavramı gündeme gelmektedir. Bir bilim dalı/disiplin olarak iş etiği; organizasyonlarda amaç ve hedefler belirleyen, amaç ve hedeflere ulaşmak için faaliyetlerde bulunan, örgüt içindeki bireylerin tutum ve davranışlarını analiz eden (iyi, kötü, yanlış, doğru) sistematik bir sistematik bir düşünceyi ifade etmektedir (Bolat ve Seymen, 2003).

Liderlik, aşk gibi evrensel olarak arzu edilen bir kavramdır. Liderlik, arzu edilen örgütsel amaç ve hedeflere ulaşmak için, çalışan amaçları ve beklentileri ile uyumlu bir şekilde sürecin yönetilmesini ifade etmektedir. Dolayısıyla liderin rolü, bireyin davranışını istenen bir hedefe yönlendirmeyi gerektirir (Saxena, 2020:40).

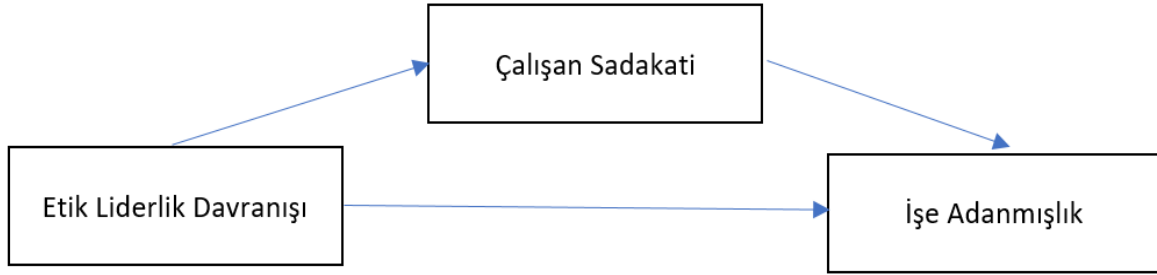
Literatüre bakıldığında etkin bir liderlik algısının oluşabilmesi için liderdeki dürüstlük algısının ön plana çıktığı gözlenmektedir. Brown ve diğ. (2005) etik liderlik kavramını ilk kez sosyal öğrenme ve sosyal değişim perspektiflerini kullanarak kavramsallaştırmıştır. Brown ve diğ. (2005) göre etik liderlik, kişisel eylemler ve kişiler arası ilişkiler yoluyla normatif olarak uygun davranışların gösterilmesi ve bu tür davranışların iki yönlü iletişim, güçlendirme ve karar verme yoluyla takipçilerine tanıtılmasıdır. Dolayısıyla etik liderlik, neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkında soru sorma, bir davranış yaklaşımı formüle etme, takipçilerin ve diğerlerinin belirli eylemlerinin uygunluğu veya yanlışlığı hakkında örnek oluşturma şeklinde tanımlanabilir (Saxena, 2020:40).

Bir eğitim örgütü olarak üniversiteler, çeşitli misyonları başarmak için öncelikle sorumlu insan kaynağı olarak akademisyenlere güvenmektedir. Bu güven 1900’lü yılların ortasından itibaren akademisyenlerin toplumdaki yerinin daha belirgin hale gelmesi ile artış göstermiştir. Üniversitelerde görev yapan akademik personelin yenilikçi öğretim modelleri geliştirme, alternatif kaynaklar oluşturma, sanayi ile iş birliği yapma ve yönetme, disiplinler arası faaliyetlerle araştırma ve öğretim gündemlerini genişletme, uluslararası araştırma ağlarına katılma ve disiplinleri temsil etme gibi kurum içi ve kurum dışı birçok görevi bulunmaktadır. Söz konusu görevlerin yerine getirilmesinde liderlik olgusunun önemli bir payı vardır (Uslu, 2016).

Etik liderler bir organizasyonun ahlaki çerçevesini şekillendirmede temel faktördür (Demirtaş ve Akdoğan, 2014:59-67). Etik liderler ahlaki davranış paradigması içinde yaşarlar. Bu ahlaki davranış açık hedefler koymada ve çalışma hayatında dürüstlüğe değer veren bir takipçi tabanı yaratmada kullanılabilir. Çalışma alanında etik liderlik yaratmada evrensel olabilecek temel bileşenler oluşturulmuştur. Etik liderliğin temel bileşenleri liderlerin ahlaki pusulasında ve kalbinde yer alması gereken bileşenlerdir. Söz konusu etik liderlik bileşenleri; minnettarlık, alçakgönüllülük, adalet, merhamet ve şefkat, ihtiyat ve tarafsızlık, cömertlik, dürüstlük ve dayanıklılıktır (Hegarty ve Moccia, 2018:7).

Bu araştırma modelinde çalışan sadakati değişkenin, etik liderlik davranışları ile işe adanmışlık arasındaki ilişkinin oluşmasına aracılık ettiği öngörülmektedir (Şekil-1). Söz konusu çalışmanın literatürde sınırlı sayıda uygulamalı çalışmada ele alındığı gözlenmiştir. Mevcut çalışmada örneklem olarak da bir kamu üniversitesinde görev yapan akademik ve idari personele yer verilmiştir. Bu nedenle çalışmanın yapıldığı organizasyonun bir yükseköğretim kurumu olması ve akademik/idari personel üzerinde yapılması liderlik algısı yönünden yine literatüre bir katma değer sağlama potansiyelindedir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE HİPOTEZLER

1.1. Etik Liderlik Davranışının İşe Adanmışlık Üzerindeki Etkisi

Adanmışlık, bir karar verici tarafından örgütün algılanan çıkarlarını en iyi destekleyen bir alternatif seçtiğinde ortaya çıkmaktadır. Mevcut araştırmalar iş hayatındaki adanmışlık; örgütsel bağlılık, karar alma alanları, örgütsel sosyalleşme, öz yönetim ekipleri ve denetleyici iletişim davranışları gibi çok çeşitli örgütsel olgu ve davranışlarla ilişkilendirilmiştir (Kahn, 1990). İşe adanmışlık, sosyal özdeşleşmenin özel bir biçimidir. Her ne kadar adanmışlığın oluşturulma şekli belirsizliğini korusa da karar verirken örgütün değerlerine ve çıkarlarına uygun karar almayı ifade etmekte ve ilave olarak da örgüt üyelerinin görevlerini yerine getirirken kendilerini davranışsal, bilişsel ve duygusal olarak ifade edecekleri şekilde işlerinin rollerini benimsemeleri olarak tanımlamıştır (Gautam ve diğ., 2004:310). İşe adanmışlık, örgütsel bağlılığı, iş tatmini, çalışan bağlılığı, elde tutmanın yanı sıra üretken olmayan çalışma davranışlarını da kapsayan karmaşık bir yapıyı ifade etmekte olup, işe adanmışlığın yükseltilmesinde iletişim ve liderlerin rolünün çok önemli olduğu ifade edilmektedir (Bakker ve diğ., 2008; Hamzagic, 2018).

Schaufeli ve diğ. (2006) işe adanmışlığı çalışanın enerjisi, adanma ve işe gömülme olmak üzere üç alt boyuta ayırarak incelemiştir. Enerji alt boyutu; işe çaba sarf etme isteğini, adanma boyutu; önem ve işten gelen zorlukları, işe gömülme boyutu ise konsantre olma ve işe tam katılımı ifade etmektedir. Etik liderlik ve işe adanmışlık konusunda yapılan araştırmalar (Brown ve diğ., 2005; Schaufeli ve diğ., 2006; Piccolo ve diğ., 2010; Demirtaş, 2015) etik liderlik davranışı sergileyen liderlerin, takipçiler arasında önemli derecede işe adanmışlık duygusunu artırdığını ve çalışanlarda güven uyandırarak işe teşvik ettiğini göstermektedir. Liderler tarafından takipçilere yetki ve sorumluluk verilmesi çalışanın kontrol hissini ve motivasyonunu artırarak işe adanmışlık duygusu oluşturmaktadır (Piccolo ve diğ., 2010:270). Vokic ve Hernaus (2015) ve İbrahim ve Falasi'nin (2014) yaptıkları araştırmaya göre çalışan sadakati ile işe adanmışlık arasında güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın ilk hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₁: Etik liderlik davranışları işe adanmışlık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

1.2. Etik Liderlik Davranışlarının Çalışan Sadakati Üzerindeki Etkisi

Sadakat temel olarak duygusal bir bağlanma ve nesnelere tepki verme durumudur. Çalışma hayatında zor zamanlar geçirmiş ve gelecekte de bu durumun devam edeceğini bilmesine rağmen işi bırakmayıp işletmenin varlığı için çalışmasına devam eden bireyler sadık çalışanlar olarak değerlendirilmektedir. Bu durumda yasal bir zorunluluktan söz konusu değildir (Ewin, 1993:390).

Çalışan sadakati, yönetim bilimlerinin uzun yıllardır kullanmakta olduğu bir kavramdır (Preko ve Adjetey, 2013:58) Küreselleşme, dijitalleşme ve liberalleşme akımları ile birlikte çalışanlar artık iş dünyası için rekabet avantajı ortaya çıkaran bir unsur haline gelmiştir (Wan, 2012:10). Günümüzde çalışanlar daha da fazla bir oranda bir organizasyonun özü olarak kabul edilmektedir. Organizasyonun başarısı veya başarısızlığı çalışanların performansına atfedilmekte; çalışanların kuruma sadık olması ve aktif olarak başka alternatif fırsatları aramaması birinci derecede önemli görülmektedir (Murali ve diğ., 2017:68).

Çalışan sadakati; işyeri kimliği, haklı ücretler, karar alma sürecine katılım, yönetime güven, eğitim, yetkilendirme, ücretlendirme, karşılıklı fayda sağlayan ilişki, tanımlanmış kariyer yolu, övgü ve takdir, prosedür adaleti ve çalışana olan inancı teşvik ederek kazanılabilir (Sweetman, 2001:16). Çalışan sadakati psikolojik olarak inşa edilen bir süreç olmakla birlikte çalışanın işverene bağlılık hissini de ifade etmektedir. İşine devam etme isteği, ek çaba göstermeye hazır olma, adanma duygusu ve ek sorumluluğa hazır olma olmak üzere dört göstergesi vardır (Al-edenat, M. ve Alhavamdeh, N, 2019:95). Çalışanlar işe alındıktan sonraki süreçte gerekli görev, tesis ve çalışma ortamı sağlanmadığında yeterince bağlılık göstermemektedir (Preko ve Adjetey, 2013:53).

Stacey'e (2003) göre etik liderlik davranışı çalışan sadakati üzerinde etkisi olan bir faktördür. Etik liderlik davranışının çalışanların örgüte bilişsel ve duygusal sadakat ile önemli derecede ilişkili olduğunu gösteren çalışmalar (Brown ve diğ., 2005; Tuppert, 2012; Yates, 2014) bulunmaktadır. Liderin, çalışanlarının düşüncelerine önem vermesi, bakış açılarını göz önünde bulundurması ve duygusal yönünü önemsemesi sadakat düzeylerini etkilemektedir. Bu nedenle liderler karar alırken rakip düşünceleri tartmalı, durumsal baskıları ve önyargıları önlemeli, kararın sonuçlarını etkin bir şekilde tahmin etmeli ve etik ikilemin koşullarını başarıyla yerine getirmelidir. Dolayısıyla etik liderlik davranışıyla; çalışanların bağlılığını ve memnuniyetini artıran kaldıraç belirlenmeli ve buna göre hareket ederek organizasyonel başarı sağlanmalıdır (Stacey, 2003). Bu kapsamda çalışmanın ikinci hipotezi aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H₂: Etik liderlik davranışları çalışan sadakati üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

1.3. Aracılık Rolü: Çalışan Sadakati

Etik liderlik davranışları çalışanları sadık davranma konusunda motive etmektedir ve takipçilerde işe adanmışlık duygusu oluşturarak yapılan işi takipçilere anlamlı kılmaktadır. Böylece çalışanlar bireysel ya da örgütsel hedeflere ulaşmaya odaklanarak daha fazla çalışmakta ve performanslarını artırmaktadır. Bu yönde yapılan literatür incelemeleri de benzer şekilde bulguları desteklemektedir (Piccolo ve diğ., 2010:263; Yates, 2014:8). Bu kapsamda çalışmamızın son hipotezi de aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

H_{3a}: Etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığın alt boyutu olan çalışanın enerjisi üzerindeki etkisinde çalışan sadakati aracı role sahiptir.

H_{3b}: Etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığın alt boyutu olan işe gömülme üzerindeki etkisinde çalışan sadakati aracı role sahiptir.

H_{3c}: Etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığın alt boyutu olan adanma üzerindeki etkisinde çalışan sadakati aracı role sahiptir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmanın amacı doğrultusunda örneklem olarak hem akademik hem de idari personelden elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Öncelikle elde edilen veriler ile çalışma hayatındaki etik liderlik davranışları, çalışan sadakati, enerji, işe adanmışlık ve işe gömülme ile ilgili frekans analizi yapılmıştır. Daha sonra etik liderlik davranışlarının çalışan sadakati, işe adanmışlık, işe gömülme ve enerji üzerindeki etkileri incelenmiştir. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formları 5'li Likert Ölçeği şeklinde hazırlanmıştır. Anket formları hem online hem de bireysel olarak dağıtılmış ve yüz-yüze toplanmıştır.

2.1. Ölçekler ve Örneklem

Bu çalışmada alan araştırması yönteminin amacına uygun olarak veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Söz konusu uygulamada 3 ayrı ölçek kullanılmıştır. Ölçeklerden birincisi; Brown ve diğ. (2005) tarafından gerçekleştirilen ve 10 önermeden oluşan Etik Liderlik (EL) ölçeğidir (Örnek ifade: Yöneticiler, çalışanların düşüncelerini dinlerler). Bu çalışmada etik liderlik ölçeğinin Cronbach's alpha değeri ,94'tür.

İkinci ölçek Matzler ve Renzl (2006:1261-1271) tarafından geliştirilen ve 5 önermeden oluşan Çalışan Sadakati (ÇS) ölçeğidir (Örnek ifade: Bu kurumun başarıları benim de başarılarımdır). Bu çalışmada çalışan sadakati ölçeğinin Cronbach's alpha değeri ,86'dır.

Son ölçek ise Schaufeli ve diğ. (2002) tarafından geliştirilen 17 önerme ve Enerji (E), İşe Gömülme (İG) ve Adanma (A) olmak üzere 3 boyuttan oluşan İşe Adanmışlık (İA) ölçeğidir (Örnek ifade: Sabah kalktığımda kendimi işe gidecekmiş gibi hissederim; Çalıştığım zaman etrafımdaki her şeyi unutuyorum; İşim bana ilham veriyor). Bu çalışmada işe adanmışlık ölçeğinin Cronbach's alpha değeri ,88'dir.

Bu araştırma Türkiye'de bulunan bir devlet üniversitesinde çalışmakta olan 273 personel üzerinde gerçekleştirilmiştir. Eksik veya yanlış doldurulduğu tespit edilen 26 ölçek veri setinden çıkarılmıştır. Böylece çalışmaya 247 örneklem ile devam edilmiştir. Veri çözümlenmeleri IBM AMOS 21 (Chicago, USA) ile incelenmiştir. Öncelikle boyutlara ait çözümlenme modelleri değerlendirilmiştir.

3. BULGULAR

Yapılan incelemeler neticesinde, katılımcıların %67,2'si (n=166) erkek, %32,8'i (n=81) kadındır. Yaş ortalamaları 40,13'tür. Katılımcıların %81'inin evli, %38,1'inin doktora mezunu, %42,1'inin idari personel, %39,7'sinin fakültelerde görev yaptığı ve %32,8'inin 1-5 yıldır mevcut işyerinde çalışmakta olduğu saptanmıştır.

Araştırma değişkenlerine yönelik tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler İçin Tanımlayıcı İstatistikler

Ölçek	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Etik Liderlik	3,48	,82	-,241	-,547
Çalışan Sadakati	3,91	,72	-,402	-,362
İşe Adanmışlık	4,00	,52	,052	-,432
Enerji	4,13	,73	-,864	1,101
İşe Gömülme	3,89	,64	-,135	-,232
Adama	4,15	,63	-,386	-,426

Örneklemin dağılımını değerlendirmek için Tablo 1.'de çarpıklık ve basıklık değerleri verilmiştir. Çarpıklık, istatistiksel anormallik algılama algoritmalarında başarıyla uygulanabilen bir ağ özelliğidir. Basıklık ise normal dağılıma kıyasla bir dağılımın göreceli pik veya düzlüğünü ifade etmektedir (Cisar, P. ve Cisar S.M, 2010). Tabachnick ve Fidell (2013) çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 aralığında olması gerektiğini belirtmiştir. Tabloya bakıldığında çarpıklık ve basıklık değerlerinin istenilen aralıkta olduğu görülmektedir.

Araştırma değişkenlerine yönelik ortalamalar ve korelasyon değerleri ise aşağıdaki tabloda verilmiştir.

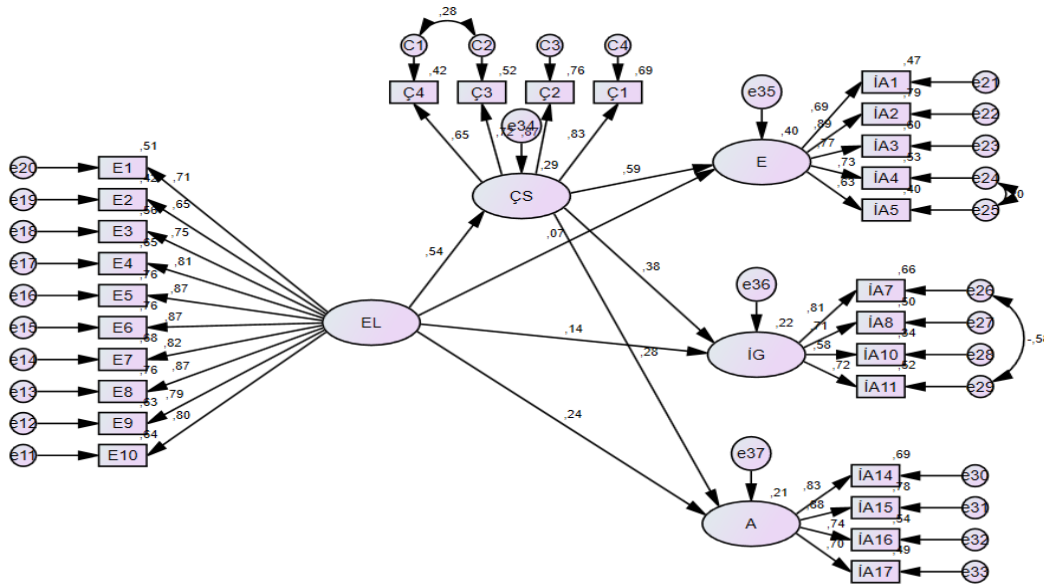
Tablo 2: Ortalama Standart Sapma ve Korelasyon

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	1	2	3	4	5
Etik Liderlik	3,48	0,82	-				
Çalışan Sadakati	3,91	0,72	,505**	-			
İşe Adanmışlık	4,00	0,52	,407**	,480**	-		
Enerji	4,12	0,59	,340**	,576**	,762**	-	
İşe Gömülme	3,85	0,61	,295**	,389**	,790**	,566**	-
Adanma	4,05	0,72	,385**	,352**	,780**	,448**	,440**

*p<0,05 ** p<0,01

Tablo 2'ye bakıldığında çalışan sadakati ile etik liderlik arasında $p<0,01$ düzeyinde bir ilişki olduğu görülmektedir. Benzer şekilde etik liderlik ile işe adanmışlık ve çalışan sadakati ve işe adanmışlık arasında da $p<0,01$ düzeyinde anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmanın hipotezlerini test etmek için yapılan AMOS çıktı sonuçları aşağıdaki Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2: Çalışan Sadakatinin, Etik Liderlik ile İşe Adanmışlık Arasındaki İlişkiye Aracılık Rolü

Ölçüm modellerinde uyum değerleri istenilen sınırlar içerisinde olmasına rağmen işe adanmışlık ölçeğinde yer alan İA6 (işe adanmışlık 6), İA9, İA12, İA13 maddelerine ait standartlaştırılmış yol katsayıları 0,5'in altında olması nedeniyle modifikasyon indeksleri incelenmiş ve bu inceleme sonucunda bu maddenin diğer

boyutlar ile düzeltme önerisi gözlemlenmiştir. Bu gözlem sonucunda ilgili maddeler analizden çıkarılmış ve tekrar çözümleme yapıldığında işe adanmışlık ölçeğinde yer alan diğer maddeler anlamlı olarak elde edilmiştir. Ölçüm modeline ait uyum indeks değerleri CMIN/DF= 2,016, RMSEA=,064, GFI= 0,83 CFI=0,92 olarak elde edilmiştir. Etik liderlik ve çalışan sadakatinin, işe adanmışlık ve alt boyutları (enerji, işe gömülme ve adanma) üzerindeki etkisi tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: Etik Liderlik ve Çalışan Sadakatinin, İşe Adanmışlık ve Alt Boyutları (Enerji, İşe Gömülme ve Adanma) Üzerindeki Etkisi

			β_1	β_2	S.E.	C.R.	P
YEM							
Enerji	<--	Çalışan Sadakati	0,589	0,464	0,076	6,136	<0,001
İşe Gömülme	<--	Çalışan Sadakati	0,38	0,303	0,073	4,171	<0,001
Adanma	<--	Çalışan Sadakati	0,275	0,279	0,085	3,28	0,001
Çalışan Sadakati	<--	Etik Liderlik	0,538	0,430	0,062	6,903	<0,001
İşe Adanmışlık	<--	Etik Liderlik	0,187	0,115	0,045	2,558	0,011
Enerji	<--	Etik Liderlik	0,074	0,047	0,045	1,037	0,3
İşe Gömülme	<--	Etik Liderlik	0,143	0,091	0,05	1,829	0,067
Adanma	<--	Etik Liderlik	0,241	0,195	0,064	3,041	0,002

Tablolardan görüleceği üzere araştırma modeli çerçevesinde kurulan hipotezler kapsamında etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığı pozitif yönde etkilediği ($\beta=.407$, $p<.001$) görülmektedir. Yine etik liderlik davranışlarının çalışan sadakati üzerindeki toplam etkisini pozitif olarak etkilediği ($\beta=.538$, $p<.001$) tespit edilmiştir.

Oluşturulan yapısal eşitlik modelinde elde edilen sonuçlara göre modelin uyumlu olduğu ve model uyum indeks değerinin CMIN/DF= 2,016, RMSEA=,064, GFI= 0,83 CFI=0,92, $p=.000$ olarak istenilen sınırlarda elde edildiği gözlemlenmiştir. Yapısal eşitlik modellemesinde;

H₁: “Etik liderlik davranışı işe adanmışlık üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.” Hipotezinde etik liderlik davranışı ile adanma arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta=0,187$, $p=0,011$). H₁ hipotezi doğrulanmıştır.

H₂: “Etik liderlik davranışı çalışan sadakati üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.” Hipotezinde etik liderlik davranışı ile çalışan sadakati arasındaki yol katsayısı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($\beta=0,540$, $p<0,001$). H₂ hipotezi doğrulanmıştır.

Aracılık tespitine yönelik yapılan incelemelerde ise; çalışan sadakatinin etik liderlik davranışları ve işe adanmışlığın alt boyutlarında enerji arasında tam aracılık ettiği tespit edilmiştir ($\beta=.589$; $p<0,001$). Diğer bir alt boyut olan işe gömülülük ve etik liderlik arasındaki ilişkide yine çalışan sadakatinin tam aracı rolde olduğu ($\beta=.380$; $p<0,001$). İlave olarak da son işe adanmışlık alt boyutu olan adanmışlık ile etik liderlik arasındaki ilişkide ise çalışan sadakatinin kısmi aracı rolde olduğu ($\beta=.275$; $p<0,001$) tespit edilmiştir.

Bu kapsamda;

H_{3a}: “Etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığın alt boyutu olan çalışanın enerjisi üzerindeki etkisinde çalışan sadakati aracı role sahiptir” hipotezi doğrulanmıştır.

H_{3b}: “Etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığın alt boyutu olan işe gömülme üzerindeki etkisinde çalışan sadakati aracı role sahiptir.” hipotezi doğrulanmıştır.

H_{3c}: “Etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığın alt boyutu olan adanma üzerindeki etkisinde çalışan sadakati aracı role sahiptir.” hipotezi doğrulanmıştır.

Bu çalışmada etik liderlik davranışlarının çalışan sadakati aracılığıyla işe adanmışlık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; etik liderlik davranışlarının işe adanmışlığı ve çalışan sadakatini pozitif olarak etkilediği gözlenmiştir. Ayrıca aracılık analizlerinde de işe adanmışlığın alt boyutları olan işe gömülülük ve enerji ile etik liderlik arasındaki ilişkilerde tam aracı; etik liderlik ve adanmışlık alt boyutu ilişkisinde ise kısmi aracı rolde olduğu tespit edilmiştir. Çalışanların liderlerini etik lider olarak tanımlamaları, sözüne itimat etmeleri, güven duymaları ve aynı şekilde liderlerinin de kendilerine güvendiğini hissetmeleri, işlerini sahiplenmelerini, işi bir görev ya da zorunluluk olarak görmekten ziyade bir mutluluk aracı olarak görme düzeylerini olumlu yönde etkilemektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Cheng ve diğ. (2014) ve Engelbrecht ve diğ. (2017) yaptıkları çalışmada mevcut çalışma bulgularına paralel bir şekilde etik liderlik davranışı ile işe adanmışlık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu vurgulamıştır (Cheng ve diğ., 2014; Engelbrecht, 2017). Ayrıca Tecimen (2020) tarafından yapılan çalışmada yöneticiye duyulan güvenin işe adanmışlık üzerindeki pozitif etkisi vurgulanmıştır. Benzer şekilde Durgut ve Yumuk Günay (2020) yaptığı araştırmada etik liderlik davranışının işe adanmışlık üzerinde pozitif yönlü bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur.

Taşlıyan ve diğ. (2016) tarafından yapılan çalışmaya göre etik liderlik ve enerji arasında $p < 0,01$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca çalışmada etik liderlik davranışının enerji düzeyini olumlu yönde etkilediği ve enerji algısının %24,3'ünü açıkladığı saptanmıştır. Literatürde etik liderlik davranışının işe adanmışlık üzerindeki etkisine çalışan sadakatinin aracılık ettiğine yönelik sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu kapsamda mevcut çalışma modeli ile etik liderlik davranışlarının işe adanmışlık ve alt boyutları ile olan ilişkisinde çalışan sadakatinin aracılık rolünü incelemesi literatüre önemli kazanımlar sağlamıştır.

Çalışanların enerjisinin, işe gömülmesinin, adanma duygusunun artmasında etik liderlik davranışının etkisi ve çalışan sadakati değişkeninin rolünün incelendiği bu araştırma sonuçları hem akademik hem de uygulamada lider pozisyonunda olanlara önemli bilgiler sunmaktadır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde liderlerin çalışanların düşüncelerini dinlemesi, etik dışı davranışlar hakkında disiplin kurallarını uygulaması, çalışanlarının çıkarlarını koruması, dürüst ve adil karar vermesi, güven aşılması, iş etiği ve ahlaki değerleri çalışanlarıyla paylaşması, başarıyı sadece sonuçlarla ölçmemesi ve iş hakkında fikir alışverişinde bulunması gibi davranışların çalışanlar üzerinde olumlu etki bıraktığı görülmüştür. Bu nedenle etik liderlik davranışı, çalışanların kendilerini daha cesaretli hissetmelerini sağlamada kritik bir öneme sahiptir. Sonuçlar etik liderlik davranışı sergileyen liderlerin çalışan sadakati üzerinde etkisi olduğunu ileri süren bazı çalışmalarla (Demirtaş ve Akdoğan, 2014; Engelbrecht ve diğ., 2017) benzerlik göstermektedir.

Etik liderlik davranışının çalışan sadakati, işe adanmışlık ve adanma üzerinde etkili olması sebebi ile yöneticilerin çalışanlar üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkiye sahip olduğu ve etik davranışlar sergilemesinin verimlilik ve performans üzerinde olumlu etki yaratacağı düşünülmektedir.

Çalışan sadakati değişkeninin etik liderlik ve işe adanmışlık arasındaki aracı rolüne yönelik bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bakımdan mevcut çalışmadaki verilerin yapılacak yeni araştırmalardaki değerlendirmelere de ışık tutacağı değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak etik lider davranışlarının bireysel ve örgütsel düzeyde önemli etkilerinin olduğu açıktır. Dolayısıyla liderlerin etik davranış sergilemeleri çalışanların verimliliğinin artması adına önemli bir girdi sağlamaktadır. Mevcut çalışma ile elde edilen sonuçlar yerel bir kamu üniversitesinde yapıldığı için sonuçların tüm yüksek öğretim kurumlarına genellenemeyeceği, ancak gelecek çalışmalarda mevcut modelin yeni örneklem grubunda test edilmesi veya farklı örgütsel davranış değişkenleri ile yeniden değerlendirmeye tabi tutulmasının literatüre anlamlı kazanımlar sağlayacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Al-edenat, M., & Alhawamdeh, N. (2019). The Mediating Effect of Employee's Loyalty in the Relationship Between Empovement and Employees' Performance: A Case from Jordanian SMEs. *International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences*. 8(4), 90-100.
- Bakker, A. B., Schaufeli, W. B., Leiter, M. P., & Taris, T. W. (2008). Work Engagement: An Emerging Concept in Occupational Health Psychology. *Work Stress*. 22(3),187-200.
- Bolat, T., & Seymen, O. A. (2003). "Örgütlerde İş Etiğinin Yerleştirilmesinde Dönüşümcü Liderlik Tarzının Etkileri Üzerine Bir Değ erlendirme". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(9), 59-85.
- Brown, M.E., Trevino, L.K., & Harrison, D.A. (2005). Ethical Leadership: A Social Learning Perspective for Construct Development and Testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 97(2), 117-134.
- Cheng, J.W., Chang, S.C., Kuo, J.H., & Cheung, Y.H. (2014). Ethical Leadership, Work Engagement and Voice Behavior. *Industrial Management and Data Systems*. 114(5), 817-831.
- Cisar, P., & Cisar, S.M. (2010). Skewness and Kurtosis in Function of Selection of Network Traffic Distrubition. *Acta Politechnica Hungarica*. 7(2), 95-106.
- Demirtaş, Ö. (2015). Ethical Leadership Influence at Organizations: Evidence From the Field. *Journal of Bussiness Ethics*, 126(2), 273-284.
- Demirtaş, Ö., & Akdoğan, A.A. (2014). The Effect of Ethical Leadership Behavior on Ethical Climate, Turnover Intention, and Affective Commitment. *Journal of Business Ethics*. 130, 59-67.
- Durgut, A.İ., & Yumuk Günay, G. (2020). Etik Liderlik, Adanma ve Yönetsel Yaratıcılık Arındaki İlişki: Yapı Malzemeleri Sektöründe Bir Uygulama. *Journal of Organizational Bahavior Review*. 2(2), 149-171.
- Engelbretch, A.S., Heine, G., & Mahembe, B. (2017). Integrity, Ethical Leadership, Trust and Work Engagement. *Leadership and Organization Development Journal*. 38(3), 368-379.
- Ewin, R.E. (1993). Corporate Loyalty: It's Objects and It's Grounds. *Journal of Bussiness Ethics*. 12(5), 387-396.
- Gautam, T., Van Dick, R., & Wagner, U. (2004). Organizational Identification and Organizational Commitment: Distinct Aspects of Two Related Concepts. *Asian Journal of Social Psychology*. 7, 301-315.
- Hamzagic, E. (2018). The Importance of the Organizational Identification in Forming Organizational Perception. *Faculty of Business Economics and Entepreneurship International Review*. Erişim Adresi: [https://www.researchgate.net/publication/330541197_The_Importance_of_the_Organizational_Identification_in_Forming_Organizational_Perception] Erişim Tarihi:08.05.2020.
- Hegarty, N., & Moccia, S. (2018). Components of Ethical Leadership and Their Importance in Sustaining Organizations Over the Long Term. *The Journal of Values-Based Leadership*. 11(1), 1-10.
- İbrahim, M., & Al Falasi, S. (2014). Employee Loyalty and Engagement in UAE Public Sector. Erişim Adresi: [https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/ER-07-2013-0098/full/pdf?title=employee-loyalty-and-engagement-in-uae-public-sector]. Erişim Tarihi:19.11.2020.
- Kahn, W.A. (1990). Psychological Conditions of Personal Engagement and Disengagement at Work. *Academy of Management Journal*. 33, 692-724.
- Matzler, K., & Renzl, B. (2006). The Relationship Between Interpersonal Trust, Employee Satisfaction, and Employee Loyalty. *Total Quality Management and Business Excellence*. 17(10), 1261-1271.
- Murali, S., Poddar, A., & Seema, A. (2017). Employee Loyalty, Organizational Performance & Performance Evaluation – A Critical Survey. *IOSR Journal of Business and Management*. 19(8), 62-74.
- Nikolic, B. (2015). The Role of Authentic Leadership and Ethical Leadership in an Organizational Setting-Predictors for Ethical Climate, Organizational Citizenship Behaviour, Affective Organizational Commitment, and Role Performance. *RMIT College of Bussiness School of Management RMIT University*.
- Piccolo, R.F., Greenbaum, R., Hartog, D.N.D., & Folger, R. (2010). The Relationship Between Ethical Leadership and Core Job Characteristics. *Journal of Organizastional Behavior*. 31, 259-278.
- Preko, A. & Adjetey, J. (2013). A Study on the Concept of Employee Loyalty and Engagement on The Performance of Sales Executives of Commercial Banks in Ghana. *Internatşonal Journal of Bussiness Research and Management*. 4(2), 51-62.
- Saxsena, A. (2020). The Relationship Between Ethical Leadership and Innovative Work Behaviour: Role of Appreciative Inquiry. A volume in the *Advances in Human Resources Management and Organizational Development (AHRMOD) Book Series*. United States of America.
- Schaufeli, W., Salanova, M., Gonza'lez-Roma', V., & Bakker, A. B. (2002). The Measurement of Engagement And Burnout: A Two Sample Confirmatory Factor Analytic Approach. *Journal of Happiness Studies*. 3, 71-92.
- Schaufeli, W.B., Bakker, A.B., & Salanova, M. (2006). The Measurement of Work Engagement With a Short Questionnaire a Cross-National Study. *Educational and Psychological Measurement*. 66(4), 701-716.
- Schrod, P. (2002). The Relationship Between Organizational Identification And Organizational Culture: Employee Perceptions of Culture and Identification in a Retail Sales Organization. *Communication Studies*. 53(2), 189-202.
- Stacey, D.R. (2003). *Strategic Management and Organisational Dynamics*. London: Prentice Hall.
- Sweetman, K.J. (2001). Employee Loyalty Around the Globe. *MIT Sloan Management Review*. 42(2), 16-6.
- Tabachnick, B.G., & Fidell L.S (2013). *Using MultivariateStatistics (sixth ed.)* Pearson, Boston.

- Taşlıyan, M., Hırlak, B., Çiftçi, G.E., & Fidan, E. (2016). Etik Liderliğin Örgütsel Güven ve Adanma Üzerine Etkisi. 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu. Erişim Adresi:[https://www.researchgate.net/publication/318679804_Etik_Liderligin_Orgutsel_Guven_ve_Ise_Adanma_slik_Uzerine_Etkisi]. Erişim Tarihi:10.10.2020.
- Tecimen, M. (2020). Yöneticiye Duyulan Güvenin Adanma ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi. Kırıkkale Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Kırıkkale.
- Tuppert, N.N. (2012). Ethical Leadership Behavior and Employee Loyalty: The Moderator Role of Job Autonomy. Master Thesis in School of Social and Behavioral Sciences Human Resource Studies, Tilburg University.
- Uslu, B. (2016). Faculty's Academic Intellectual Leadership within the Conditions of Modern Universities. *Education and Science*. 41(184),193-211.
- Vokic, N.P., & Hernaus, T (2015). The Triad of Job Satisfaction, Work Engagement and Employee Loyalty The Interplay Among The Concept. *EFZG Working Paper Series*. 15(7), 1-13.
- Wan, H.L. (2012). Employee Loyalty at the Workplace: The Impact of Japanese Style of Human Resource Management. *International Journal of Applied HRM*. 3(1), 1-17.
- Yates, L.A. (2014). Exploring the Relationship of Ethical Leadership With Job Satisfaction, Organizational Commitment, and Organizational Citizenship Behavior. *The Journal of Values-Based Leadership*. 7(1), 1-15.

Ekolojik Ayak İzini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Yapısal Model Önerisi¹

A Structural Model Proposal for Determining the Factors Affecting the Ecological Footprint

Handan ÇAM*
Gamze ÇELİK**

ÖZ

İnsanların üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda dünya üzerinde bıraktığı olumsuz etkinin her geçen gün artması ile birlikte çevre sorunlarının oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. Hızla artan nüfus, gelişen teknoloji, kentleşme oranının yükselmesi gibi nedenler insanların hayat standartlarının değişmesi ile birlikte doğadaki kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketilmesine, doğada sanayi ve evsel atıkların çoğalmasına, tarım arazilerinin, ormanların ve canlı türlerinin yok olması gibi ekolojik sorunlara neden olmaktadır. Ekolojik ayak izi, bu olumsuz etkileri sayısal verilerle belirlemek amacıyla geliştirilen bir metodolojidir ve ekolojik ayak izinin azaltılması konusundaki eğilim giderek önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, ekolojik ayak izini etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeliyle istatistiksel olarak belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmanın örneklemini Gümüşhane ilindeki 18 yaş ve üzeri 425 kişi oluşturmaktadır. Analiz sonuçlarına göre gıda, enerji ve su tüketimi faktörlerinin ekolojik ayak izi faktörünü negatif yönde etkilerken, atık faktörü ve barınma-ulaşım faktörünün ise ekolojik ayak izi faktörü üzerinde bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELELER

Çevre, Ekolojik Ayak İzi, Yapısal Eşitlik Modeli

ABSTRACT

As the negative impact of people on the world as a result of production and consumption activities increases day by day, environmental problems have become inevitable. Reasons such as rapidly increasing population, developing technology and increasing urbanization rate cause ecological problems such as the unconscious consumption of natural resources, the proliferation of industrial and domestic wastes in nature, the extinction of agricultural lands, forests and living species together with the change in people's living standards. Ecological footprint is a methodology developed to determine these negative effects with numerical data, and the trend towards reducing the ecological footprint is gaining importance. In this study, it is aimed to determine the factors affecting the ecological footprint statistically with the structural equation model. The sample of the study consists of 425 people aged 18 and over in Gümüşhane. According to the results of the analysis, it was concluded that while the factors of food, energy and water consumption affect the ecological footprint factor negatively, the waste factor and the accommodation-transportation factor do not have an effect on the ecological footprint factor. This study, which includes the activities that should be implemented to reduce the ecological footprint by examining the factors, can be a source for future studies.

KEYWORDS

Environment, Ecological Footprint, Structural Equation Model

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
13.04.2022	30.04.2022
Atıf	Çam, H. ve Çelik, G. (2022). Ekolojik Ayak İzini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesine Yönelik Bir Yapısal Model Önerisi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 201-215.

¹ Bu çalışma Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hcam@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0982-2919

** gamze09sf@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5834-1495

GİRİŞ

Canlılar yaşamlarını sürdürebilmeleri için çevreyi oluşturan hava, su, toprak gibi doğal kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Doğal kaynakların devamlılığı gelecek nesillerin yaşamlarını devam ettirebilmeleri için önemlidir. Doğal kaynakların tüketim hızının, dünyanın kendi kendini yenileyebilme hızından daha fazla olması günümüzün en önemli sorunlarından biridir. İnsanoğlunun üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda dünya üzerinde bıraktığı olumsuz etki her geçen gün artmaktadır. Tüketim alışkanlıklarının artması ile çevre sorunlarının oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. İnsanlar tüketim alışkanlıklarını değiştirmedikleri sürece sonraki nesillere yaşanabilir bir doğa bırakılamayacaktır. Bu nedenle, doğa üzerinde insan faaliyetlerinden kaynaklanan etkilerin azaltılması gerektiği, doğal kaynakların sınırlı olduğunun farkına varılması, doğaya zarar veren üretim ve tüketim faaliyetleri yerine zarar vermeyen teknoloji ve davranışların benimsenmesi gerektiği giderek zorunlu bir hal almaktadır.

Son yıllarda artan nüfus ve hızla gelişen teknoloji, insanların hayat standardının değişmesine, doğadaki kaynakların bilinçsiz bir şekilde tüketimine ve beraberinde doğada sanayi ve evsel atıkların çoğalmasına neden olmuştur. Kentleşme oranının yükselmesi tarım arazilerinin ve ormanların yok olmasına neden olurken, bu alanlarda yaşayan canlı türlerinin ise yok olması gibi önemli ekolojik sorunları ortaya çıkarmıştır. Endüstrileşme sonucunda oluşan zehirli gazlar ve kimyasal maddelerin neden olduğu “hava, su ve toprak” kirliliğinin yanı sıra deniz ve okyanusların kirlenmesine, iklim değişikliklerine, ozon tabakasının incelmeye yol açmıştır.

1990’lı yılların başında Mathis Wackernagel ve William Rees tarafından geliştirilen ekolojik ayak izi kavramı; tarım, hayvancılık, balıkçılık ve orman ürünlerini içeren doğal kaynakların üretimi ile CO₂ emisyonu ve üzerinde alt yapı kurulacak alan gibi talepleri karşılamak için gereken biyolojik olarak üretken alan cinsinden tanımlanmaktadır. Rees ve Wackernagel (1996) göre ekolojik ayak izimizi öğrenerek, çevreye verdiğimiz zararları azaltabiliriz. Tüketim biçiminin ayak izine etkisini hesaplayabilmek için ekolojik ayak izi altı tüketim kategorisinden oluşmaktadır.

Türkiye’deki verilere bakıldığında tüketim kategorisine göre ayak izinin %52’lik (1,18/ kişi) kısmını gıda, %21’lik kısmını ürünler, %15’lik kısmını ulaşım, %6’lık kısmını hizmetler ve diğer %6’lık kısmını ise konut harcamaları oluşturmaktadır. Kişisel ayak izi, yaşam tarzı ve kişisel tercihlere bağlı olan bu altı kategori ile ilişkili olduğu için kişisel tüketim kategorisinde incelenmesi gerekmektedir (WWF, 2012: 39). Bunun yanında, WWF (2012), verilerine göre “Türkiye’de 2007 yılında 2,7 kha olan tüketimin ekolojik ayak izi” dünya ortalaması ile aynı değere sahipken, Akdeniz ülkelerinin ortalamasından düşüktür. Türkiye’de tüketimin ekolojik ayak izinin kişi başına küresel biyolojik kapasitenin %50 üzerinde olması ise sürdürülebilir olmayan bir yaşam biçiminin göstergesidir. Ekolojik ayak izi, insanların yaşamsal faaliyetleri sonucunda doğa üzerinde oluşan etkileri sayısal verilere dayanarak ortaya çıkarması bakımından son derece önemli bir yöntemdir. Bu nedenle, bu çalışmada ekolojik ayak izini etkileyen faktörlerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedeflerin belirlenmesinde elde edilen veriler yapısal eşitlik modeli kapsamında değerlendirilerek sonuçlar yorumlanmıştır. İlerleyen kısımlarda ekolojik ayak izi ile yazında yer alan çalışmalar, çalışmanın yöntemi ve bulguları ile elde edilen sonuçların tartışması yer almaktadır.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

Aşağıda yer alan Tablo 1’de ekolojik ayak izi ile ilgili bir çok çalışma yer almaktadır. Çalışmaların birçoğunda yapısal eşitlik modeli yöntemi kullanılarak farklı hipotezler test edilmiştir. Fakat ekolojik ayak izi tüketim boyutu ile çok inceleme konusu olmamıştır. Bu bağlamda literatürdeki bu açığın kapanması ve ekolojik ayak izinin en çok tüketim boyutundan etkilendiği düşünülerek çalışma bu yönde ilerletilmiştir. Bu güne kadar yapılan çalışmalar da da ortaya koyulduğu üzere ekolojik ayak izi insanların doğaya verdiği zararı ölçümlemenin bir yoludur, bu bakımdan bu kavramı etkileyen faktörlerin rolü oldukça önemlidir. Ekolojik ayak izini düşürmek için hangi faktörün üzerine gidilmesi gerektiği ortaya koyularak gerekli önlemlerin alınması açısından çalışma ayrıca kişileri aydınlatıcı niteliğe sahiptir.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazarlar	Amaç ve Bulgular
Rees (1996)	Zengin ülkelerdeki ticaret ve teknolojik büyüme ile artan tüketimin insanlığın tehlikeli bir şekilde küresel taşıma kapasitesini aşması sonucunda fakir ülkelerin mevcut ekolojik alanını daha da azalttığı için bu durumun ahlaki açıdan sorgulanması gerektiğini belirtmiştir.

Kaiser ve Shimoda (1999)	İnsanların çevreden görev olarak sorumlu hissetmelerinden çok, ahlaki olarak sorumlu hissettiklerini, bu sorumluluk duygusunun ortaya çıkmasını suçluluk duygularının varyansının %45'ini, ekolojik davranışın ise %55'lik kısmını açıkladığını belirtmişlerdir.
Kaiser ve diğ.. (1999)	Araştırma sonucuna göre çevresel bilgi ve değerler ile ekolojik davranışa olan ilginin, genel ekolojik davranıştaki değişimin %75'ini açıkladığı sonucuna varılmıştır.
York ve diğ.. (2003)	Sonuç olarak nüfus, ekonomik üretim, kentleşme ve coğrafi koşullar gibi temel faktörlerin tümünün ekolojik ayak izini etkilediğini, siyasi özgürlük, devlet çevresi ve sivil özgürlükler gibi modernleşme teorisinden türetilen faktörlerin ise ekolojik ayak izi üzerinde hiçbir etkisi olmadığını belirtmişler
Rosa ve diğ.. (2004)	Ekolojik ayak izinin en önemli belirleyicisinin nüfus büyüklüğü olduğu tespit edilmiştir.
Ryu (2005)	Dallas'ta yaşayanların kişisel ekolojik ayak izi ortalaması 26.4 olarak belirlenmiştir (gıda (5.1), ulaşım (3.3), barmak (8.3), mallar ve hizmetler (9.8)).
Ryu ve Brody (2006)	Çalışma sonucunda sürdürülebilirlik konusunda eğitim alan öğrencilerin davranışlarını olumlu yönde değiştirdiklerini belirtmişlerdir.
Dietz ve diğ.. (2007)	Nüfus büyüklüğü ve refah ekolojik ayak izini etkileyen ana faktörler olarak belirlenirken ekonomik yapı, kentleşme, yaş gibi diğer faktörlerin etkilerinin önemsiz olduğunu ekolojik ayak izindeki artışların en çok Çin ve Hindistan'dan beklendiğini ve bu öngörülen büyümeyi dengelemek için Çin'in teknolojik verimliliğini yılda yaklaşık %2,9, Hindistan'ın ise %2,2 oranında iyileştirmesi gerektiğini belirtmişlerdir.
Hayden ve Shandra (2009)	Kişi başına düşen gelir, yıllık çalışma saatleri, çalışma saati başına üretim düzeyi, ticaret dengesi, toplam nüfus, kentleşme ve istihdam düzeylerinin ekolojik ayak izini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.
Wang ve diğ.. (2010)	Üretimin ekolojik ayak izini etkileyen faktörlerin ise kişi başına GSYİH, ekonomik kalkınma ve kentsel nüfusun yüzdesi olduğu en baskın faktörün ise ekonomik kalkınma olduğu sonucuna varmışlardır.
Verhofstadt ve diğ.. (2016)	Çevre dostu bir yaşam sürmek, ev ısıtması için elektriğin kullanılmaması, sosyo-demografik belirleyiciler olan evli olmak, ev sahibi olmak gibi faktörlerin ekolojik ayak izini azaltırken öznel refah düzeyini artırdığını belirtmişlerdir.
Börüban ve Güler (2020)	Araştırma sonuçlarına göre milli gelirdeki artışın satınasyon olanakları üzerindeki etkisinin pozitif olduğunu, sera gazı emisyonu üzerinde bir etkisinin olmadığını belirtmişlerdir.

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

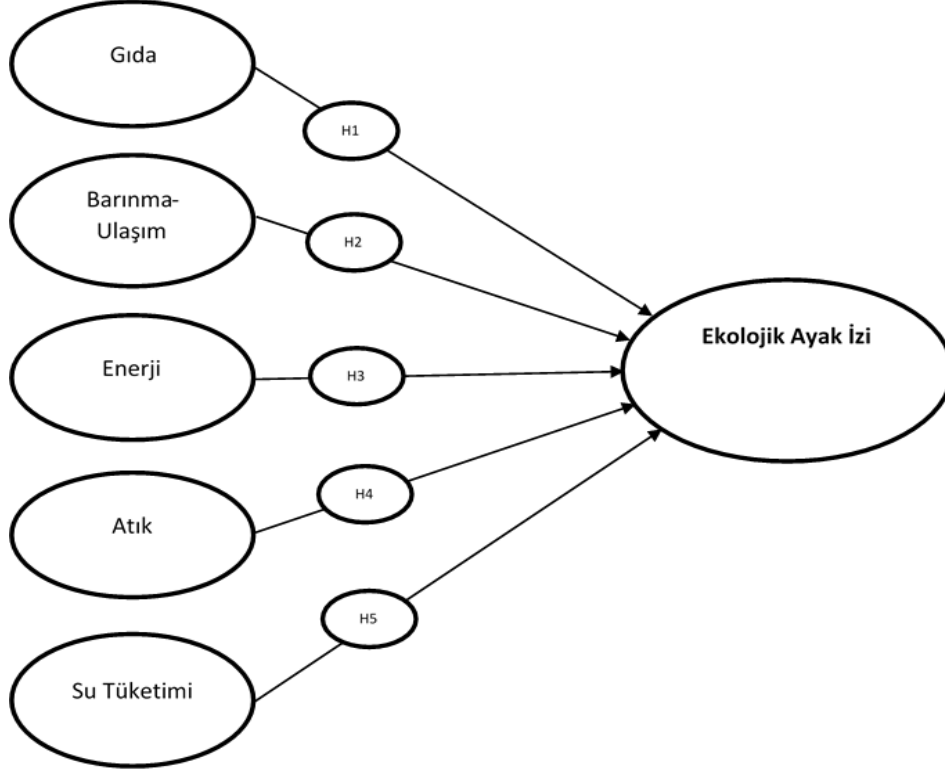
İnsanoğlu gereksinimlerini temin ederken doğa üzerinde sebep oldukları etkinin, “ekolojik taşıma kapasitesi”nin bir sınırı olduğunun ve bu sınırın ne derecede aşıldığının bilincinde olamamaktadırlar. Ekolojik ayak izi bu olumsuz etkileri sayısal verilerle belirlemek amacıyla geliştirilen bir yöntemdir. Bu çalışmada, ekolojik ayak izi belirli tüketim kategorilerine göre incelenmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda çalışmanın amaçları şu şekilde sıralanabilir;

- Ekolojik ayak izini etkileyen faktörleri belirlemek,
- Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik çözüm önerilerinde bulunmak,
- Ekolojik ayak izi ve YEM alanında yapılacak olan çalışmalarda kullanılabilecek bir model önerisinde bulunmak,
- Bu çalışmanın temel amacı, ekolojik ayak izini etkileyen faktörleri belirlemek ve Türkiye’de ekolojik ayak izi konusunda YEM ile uygulanan ilk araştırma olarak yapılacak olan diğer çalışmalara kaynak oluşturmak. Bu amaçlar doğrultusunda aşağıda yer alan hipotezler kurularak test edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın teorik modeli ve hipotezleri Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Teorik Modeli ve Hipotezler

H₁: Gıda faktörünün ekolojik ayak izi faktörü üzerinde etkisi vardır.

H₂: Barınma-Ulaşım faktörünün ekolojik ayak izi faktörü üzerinde etkisi vardır.

H₃: Enerji faktörünün ekolojik ayak izi faktörü üzerinde etkisi vardır.

H₄: Atık faktörünün ekolojik ayak izi faktörü üzerinde etkisi vardır.

H₅: Su Tüketimi faktörünün ekolojik ayak izi faktörü üzerinde etkisi vardır.

2.3. Evrenin Belirlenmesi ve Örneklem Süreci

Araştırmanın çalışma grubunu 2020- 2021 yılında Gümüşhane’de yaşayan 18 yaş ve üzeri bireyler oluşturmaktadır. Kline (1994)’e göre çalışmalarda yer alan örneklem hacminin kullanılan ölçekte yer alan değişken sayısınının 10:1 katı olması gerekmektedir. Bunun yanında kolayda örnekleme yöntemi dikkate alındığında ise %5 hata payı ile %95 güven aralığında örneklem hacminin 384 olması gerekmektedir. Bu bağlamda Gümüşhane ilinin 18 yaş üstü bireyleri anakütle olarak belirlenmiş ve toplamda uygulanmıştır. 480 kişiye anket yöntemiyle ölçek uygulanmıştır. Eksik ve geçersiz veriler örneklem hacminden temizlenerek 425 anket değerlendirmeye alınmıştır.

2.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada yöntem olarak kullanılmak üzere Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) seçilmiştir. Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmalarda genellikle çok düzeyli ve hiyerarşik yapıya sahip veri setleri kullanılmaktadır. Çok düzeyli modelleme teknikleri, çok düzeyli regresyon modelleri, hiyerarşik lineer modeller, karmaşık ve seçkisiz etkiler modelleri, seçkisiz katsayılar modelleri ve çok düzeyli kovaryans yapıları modelleri olarak da adlandırılmaktadır. Çok düzeyli modeller araştırmacılara veri hiyerarşisinin, eş zamanlı olarak incelenebilen her bir adımındaki, değişkenlerin arasındaki ilişkileri araştırmak amacıyla matematiksel bir modelleme ortaya koymaktadır. Bu modeller yalnızca grup veya birey düzeyinde analiz etme sorununu da ortadan kaldırmaktadır. Çok değişkenli ve hiyerarşik yapıda olan verilerin birlikte kullanılması ile iki modelin de birleştirilmesi sonucunda çok düzeyli yapısal eşitleme modellemeleri kavramı ortaya çıkmıştır. Hiyerarşik verilerin YEM üç farklı şekilde yapılmaktadır (Can ve diğ., 2011: 15):

- Gözlenen değişkenler ile gizil değişkenlerin belirlenmesini ele alan iki düzeyli ölçme modelleri oluşturulması,
- Gözlenen değişkenler arasındaki iki düzeyli ilişkileri ele alan yol analizleri,
- Gizil ve gözlenen değişkenler arası ilişkileri ele alan iki düzeyli yapısal modellerin araştırılması.

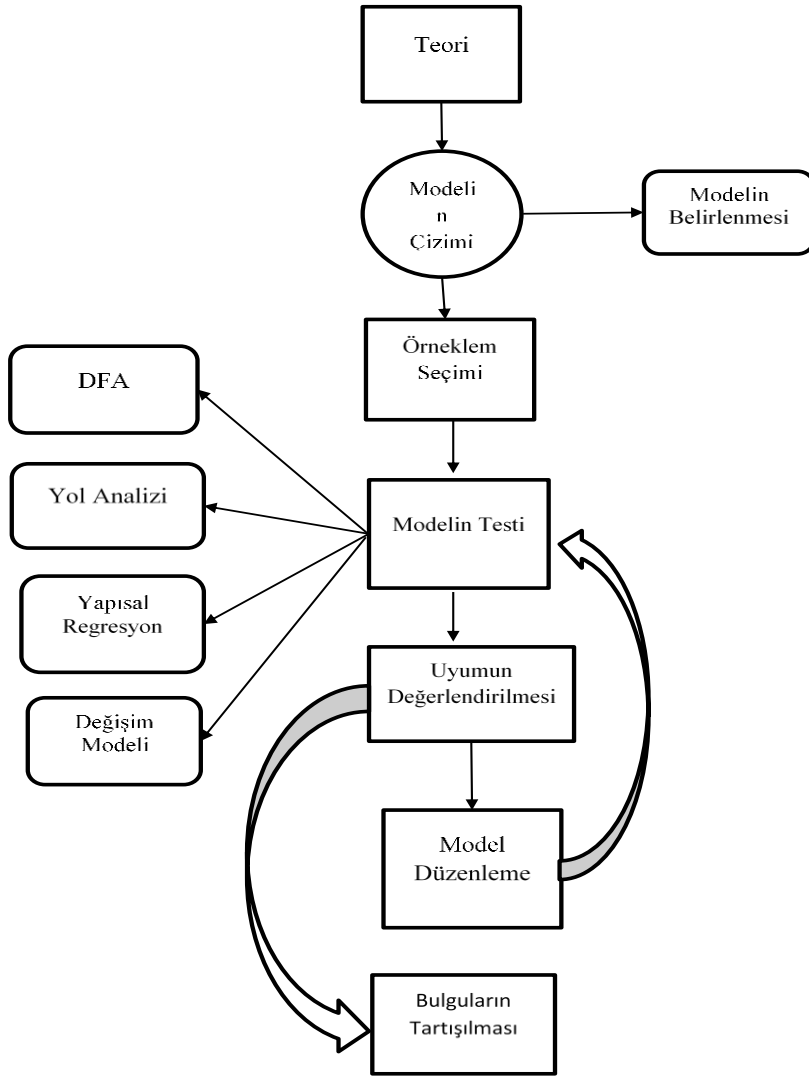
YEM, geleneksel modelleri test etmek için birden fazla regresyon analizinin ve faktör analizinin bir arada kullanıldığı, karmaşık modelleri test etmek için ise zaman serileri, doğrulayıcı faktör analizi gibi analizlerin kullanıldığı oldukça faydalı ve önemli bir yöntemdir (Ayyıldız ve Cengiz, 2006: 67). YEM, sosyal bilimlerde alanındaki araştırmacılar tarafından sıkça kullanılan, çok değişkenli istatistiksel tekniklerin birleşiminden oluşan çok kuvvetli bir analiz tekniğidir. YEM, araştırma henüz yapılmadan önce araştırmacının kafasında oluşturduğu modellerle ilişkili hipotezlerin içindeki değişkenlerin sebep sonuç ilişkisini açıklayabilen ve “teorik modeller” in bir bütün olarak analiz edilmesini sağlayan bir model test etme ve geliştirme yöntemidir. “YEM, regresyon analizine çok benzemenin yanında, etkileşimleri modelleyen, doğrusal olmayan durumların üstesinden gelebilen, ölçüm hatalarını modele ekleyen, bağımsız değişkenler arası korelasyona izin veren, her biri birden fazla gözlenen değişkenle ölçülen çoklu bağımsız ve bağımlı gizil değişkenler arasındaki ilişkileri tespit eden ve test eden çok güçlü bir istatistiksel yöntemdir.” Diğer çok değişkenli istatistik yöntemleri açıklayıcı yapıya sahipken, YEM doğrulayıcı bir yapıya sahiptir (Cengiz ve diğ., 2007: 107).

YEM’in bazı genel özellikleri şunlardır (Ayyıldız ve Cengiz, 2006: 72-73):

- Hipotezlerdeki ölçüm hatalarını kontrol ederek teorik modelde regresyon katsayılarının ölçülmesini sağlamaktadır.
- Teorik model ile analiz sonucunda elde edilen verilerin uygun olup olmadığının test edilmesine imkân sağlar.
- Ölçüm hataları ile ilgili farklı tahminler test edilebilmektedir.
- Farklı faktör yapıları test edilip farklı gruplar ile kıyaslanabildiği için değişik modeller üzerinde hangi grupların elde edilen verilere uygun olduğu belirlenebilmektedir.
- Birden fazla regresyon analizini aynı anda uygulanıp birleştirilmesine imkân sağlamaktadır.
- Standart olmayan modellerin ölçüm hatalarının otokorelasyonuna ve analiz edilebilmesine imkân sağlamaktadır.
- Gizil değişkenler arası ilişkilerin belirlenmesine, her birine çok sayıda değişken atanıp güvenilirliği test etmeye ve faktör analizi ile de ölçü hatasını minimuma indirmeye yardımcı olmaktadır.
- Değişkenler arasındaki dolaylı, dolaysız ve toplam etkilerin gösterilmesini sağlamaktadır.
- Model, bütün olarak test edilmesinin yanında grafiksel bir ara yüze sahip olduğu için kolay anlaşılmasını sağlamaktadır.

Modelin oluşturulması sürecinde araştırmacılar alternatif modeller, model geliştirme ve doğrulayıcı modelleme stratejilerinden yararlanabilirler ve bu stratejilerden herhangi birini tercih etmiş olsalar bile model oluştururken belirli adımları izlemeleri gerekmektedir (Meydan ve Şeşen, 2015: 17-19). Sosyal bilimciler için gerekli adımlar Şekil 2’de verilmiştir.

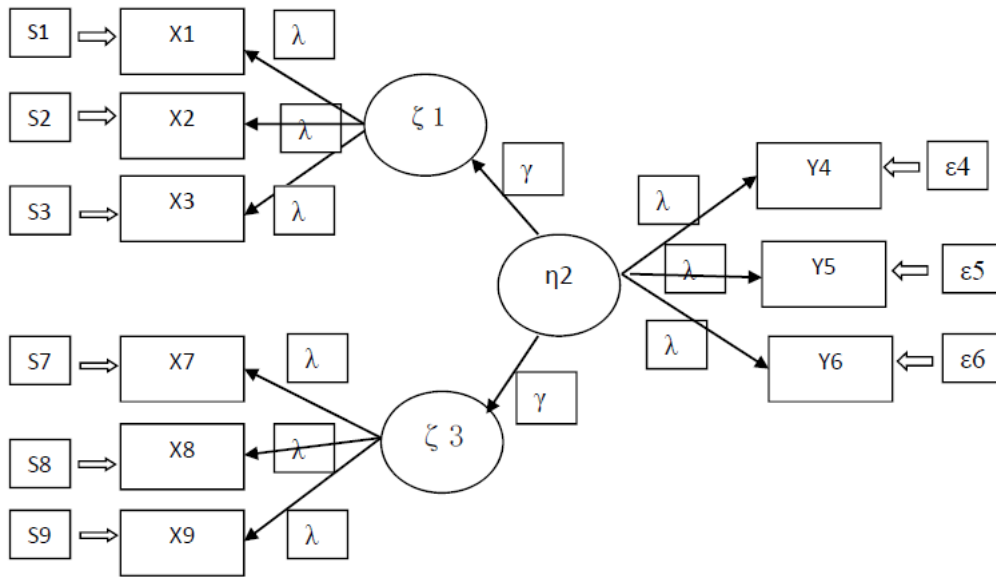
Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modelinin Oluşturulma Adımları

(Meydan ve Şeşen, 2015: 19)

YEM yapısal ve ölçüm modeli olmak üzere iki modelden oluşmaktadır. Araştırmacının test etmek istediği model olan yapısal model, gizil değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerini göstermektedir ve ölçüm modelinden en önemli farkı gizil değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin yönünün tanımlı olmasıdır (Boysan, 2006:13). Gizil değişkenler ile gözlemlenen değişkenler arasındaki hipotezleri temsil eden ise ölçüm modelidir. Ölçüm modeli, “örtük değişkenlerin gözlenen değişkenlere” nasıl bağlı olduğunu ve ne şekilde gösterildiğini belirten, gizil değişkenlerin faktör olarak kabul edildiği doğrulayıcı faktör analizidir (Haşlaman, 2005: 50). Şekil 3’de yapısal bir model örneği gösterilmiştir ve modelde yer alan sembollerin açılımı Tablo 2’de gösterilmektedir.

Şekil 3. Bir Yapısal Model Örneği

(Çam, 2012: 100)

Şekil 3’de gösterilen yapısal modelde, dışsal örtük değişkenler ζ_1 ve ζ_3 şeklinde gösterilmektedir. İçsel değişken ise modeldeki temel yapılardan en az bir tanesi tarafından açıklanabilen değişken olarak ifade edilmektedir. Bu nedenle, η_2 hem içsel örtük hem de bağımlı değişken olarak tanımlanabilir (Dursun ve Kocagöz, 2010: 6).

Tablo 2. Yapısal Modeldeki Sembollerin Açıklamaları

Sembol	Tanımı
Y	“Gözlenen değişken (ifade)”
ε	“Gözlenen değişkendeki hata”
η	“Örtük değişken (içsel)”
ζ	“Örtük değişken (dışsal)”
γ	“Dışsal ve içsel değişkenler (bağımlı ve bağımsız değişkenler) arasındaki yol kat sayısı”
X	“Gözlenen değişken (gösterge-ifade)”
λ	“Örtük değişkeni gözlenen değişkene bağlayan yol katsayısı”
S	“Gözlenen değişkendeki hata”

(Çam, 2012: 101)

2.5. Yapısal Eşitlik Modelinin Uyum İyiliği Ölçüleri

Uyum iyiliği istatistiklerinin incelendiği yani modelin kabul ya da reddedildiği aşama, önceden teorik olarak belirlenmiş olan modelin tahmin sonuçlarına ilişkin elde edilen bulgulara göre uyum iyiliği testleri göz önünde bulundurularak verilen karardır. Bilimsel çalışmalarda sıkça kullanılan indeksler arasında “benzerlik oranı ki-kare istatistiği (χ^2), RMSEA (Ortalama hata karekök yaklaşımı), GFI (Uyum iyiliği indeksi), AGFI (Uyarlanmış uyum iyiliği indeksi), RMR (Artık temelli hata karekök yaklaşımı) ve SRMR (Standartlaştırılmış artık temelli hata karekök yaklaşımı)” yer almaktadır (Yetiş ve Özden, 2018: 8).

Genel kabul gören uyum iyiliği istatistikleri; χ^2 (Ki-kare uyum iyiliği ölçüsü) ($P > 0,05$), χ^2/df (Ki-kare/Serbestlik derecesi) $\chi^2/df \leq 5$, RMSEA (Yaklaşık hataların ortalama karekökü) $0,05 < RMSEA < 0,10$, GFI (Uyum iyiliği ölçüsü) $0,90 < GFI < 0,95$, AGFI (Düzeltilmiş uyum iyiliği ölçüsü) $0,80 < AGFI < 0,90$, CFI (Karşılaştırmalı uyum ölçüsü) $0,90 < CFI < 0,95$, NFI (Normlandırılmış uyum ölçüsü) $0,90 \leq NFI < 0,95$, SRMR (Standartlaştırılmış hataların Ortalama Kare Kökü) $0,05 < SRMR < 0,10$ kabul edilebilir uyum ölçüleridir. Bir modelde bu uyum endekslerinin belirtilen kabul edilebilir düzeyde olması gereklidir.

2.6. Veri Toplama Araçları

Çalışmada, Coşkun ve Sarıkaya (2014) tarafından geliştirilen “Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Ölçeği” ve web tabanlı “Ekolojik Ayak İzi Hesaplama Anketi” kullanılmıştır. Ölçeklerin örnekleme uyumluluğunu

sağlamak için birkaç değişkende düzenlemeler yapılmıştır. Araştırma Gümüşhane ilindeki 18 yaş ve üzeri bireylere uygulanmış olup çalışmada kullanılan veriler 2020 yılının Aralık ve 2021 yılının Ocak aylarında toplanmıştır.

Araştırmada kullanılan “Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Ölçeği” nin birinci bölümü demografik özelliklere ait (“cinsiyetiz”, “yaşınız”, “öğrenim durumunuz”, “en uzun süre yaşadığınız yerleşim birimi” , “aylık geliriniz”, “annenizin eğitim durumu” ve “babanızın eğitim durumu”) 7 sorudan, ikinci bölümü ise “Gıda”, “Ulaşım ve Barınma”, “Enerji”, “Atıklar” ve “Su Tüketimi” şeklinde alt boyutlardan oluşan ekolojik ayak izi azaltılması ile ilgili eğilimlerini belirlemek için "Kesinlikle Katılıyorum", "Katılıyorum", "Kısmen katılıyorum", "Katılmıyorum" ve "Kesinlikle Katılmıyorum" şeklinde seçeneklerden oluşan beşli Likert tipi 40 sorudan oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan ikinci ölçek olan Web tabanlı web tabanlı “Ekolojik Ayak İzi Hesaplama Anketi” “Gıda”, “Seyahat”, “Ev” ve “Diğer” şeklinde alt boyutlardan oluşan 15 sorudan oluşmaktadır.

Bireylerin tüketim faaliyetleri sonucunda doğaya verdikleri zararın boyutlarını ölçen ekolojik ayak izini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın evreni Gümüşhane ilindeki 18 yaş ve üzeri 425 kişiden oluşmaktadır. Bu nedenle çalışma sonucunda elde edilecek veriler tüm Türkiye’ye genellenememektedir.

3. BULGULAR

3.1. Demografik Bulgular

Çalışmadaki örneklem hakkında bilgi edinmek için betimsel istatistiksel analizler yapılmıştır. Tablo 4’te katılımcıların demografik değişkenler açısından değerlendirilmesinin sonuçları verilmiştir. Çalışma kapsamında yapılmış olan ankete katılan katılımcıların %68,9’u kadınlar, %31,1’i ise erkeklerden oluşmaktadır. Yaş ortalamaları incelendiği zaman, ortalamanın %32,7’sini 18-24 yaş aralığındaki bireylerin oluşturduğu görülmektedir. Geriye kalan katılımcıların %28,2’sini 25-31, %17,4’ünü 32-38, %11,8’ini 39-45 ve %9,9’unu ise 46 ve üstü yaşındaki bireyler oluşturmaktadır. Oranlara bakıldığı zaman bireylerin yaş ortalamalarının 18-24 yaş aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Katılımcıların öğrenim durumu incelendiğinde, %4,0’ını ilkokul, %4,7’sini ortaokul, %17,2’sini lise, katılımcıların büyük bir kısmını oluşturan %64,0’ını üniversite ve %10,1’ini yüksek lisans/doktora eğitimi almış bireyler oluşturmaktadır. Katılımcıların en uzun süre yaşadığı yerleşim birimi incelendiğinde, %7,5’i köyde, %4,0’ı kasabada, %13,2’si ilçede, katılımcıların büyük bir çoğunluğunun %75,3’ünün ise ilde yaşadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların aylık geliri incelendiğinde, %24,9’unu 0-1000(TL), %8,7’sini, 1000-2000(TL), %17,9’unu 2000-3000(TL), %16,7’sini 3000-4000(TL) ve %31,8’ini 4000(TL) ve üstü gelire sahip bireyler oluşturmaktadır. Ankete katılan bireylerin annelerinin eğitim düzeyine bakıldığında, %63,5’i ilkokul, %16,0’ı ortaokul, %14,8’i lise, %4,9’u üniversite eğitimi ve %0,7’si ise yüksek lisans/doktora eğitimi almış bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların babalarının eğitim düzeyi incelendiğinde ise, %37,6’lık kısmının ilkokul, %21,4’lük kısmının ortaokul, %22,1’lik kısmının lise, %15,8’lik kısmının üniversite ve %3,1’lik kısmının ise yüksek lisans/doktora eğitimi almış bireylerden oluştuğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Sorular	Değişken	Frekans	Yüzde%
Cinsiyet	Kadın	293	68,9
	Erkek	132	31,1
Yaş	18-24	139	32,7
	25-31	120	28,2
	32-38	74	17,4
	39-45	50	11,8
	46 ve Üstü	42	9,9
	Öğrenim Durumu	İlkokul	17
	Ortaokul	20	4,7
	Lise	73	17,2
	Üniversite	272	64,0
	Yük. Lisans/Doktora	43	10,1
En Uzun Süre Yaşanılan Yerleşim Birimi	Köy	32	7,5
	Kasaba	17	4,0
	İlçe	56	13,2
	İl	320	75,3

Aylık Gelir	0-1000(TL)	106	24,9
	1000-2000(TL)	37	8,7
	2000-3000(TL)	76	17,9
	3000-4000(TL)	71	16,7
	4000(TL) ve Üstü	135	31,8
Anne Eğitim Düzeyi	İlkokul	270	63,5
	Ortaokul	68	16,0
	Lise	63	14,8
	Üniversite	21	4,9
	Yük. Lisans/Doktora	3	0,7
Baba Eğitim Düzeyi	İlkokul	160	37,6
	Ortaokul	91	21,4
	Lise	94	22,1
	Üniversite	67	15,8
	Yük. Lisans/Doktora	13	3,1

3.2. Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizleri Sonuçları

Faktör analizi (FA), anlamlandırılması kolay olmayan, aralarında ilişki olan birçok değişkenden bağımsız, birbiriyle paralel daha az sayıda değişken (faktörler) oluşturmayı amaçlayan çok değişkenli istatistiksel bir analizdir (Büyüköztürk, 2002: 472).

Faktör analizinin temel amacı, boyut indirgemedir. Yani çok sayıdaki değişkeni ilişkilerine göre ayırıp sayısını azaltmak ve değişkenler arasındaki ilişkiden yararlanıp çok sayıda değişkeni temsil edecek olan yeni yapıları oluşturarak daha kolay açıklanabilir duruma getirmektir. Faktör analizi uygulama bakımından ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, yeni oluşturulmuş bir ölçeğin değişkenlerinin ilişkilerine göre faktör yapısını belirlemeyi amaçlayan açımlayıcı (keşfedici) faktör analizidir. Bir diğeri ise daha önceden çalışılmış olan bir ölçeğin, güncel olan araştırmada kullanıldığında orijinal faktör yapısına uyup uymadığını, uyuyor ise ne ölçüde uygun olduğunu belirlemeyi amaçlayan doğrulayıcı faktör analizidir (Yaşoğlu, 2017: 75).

Faktör analizi uygulanmadan önce ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği kontrol edilmelidir. Ölçeğin güvenilirliği ve geçerliliği kontrol edilmeden analiz yapılması halinde çıkan sonuçların sağlıklı olmaması ve oluşan faktörlerin yorumlanmasının zorlaşması gibi sorunlara neden olur (Albayrak, 2006: 179).

Güvenirlilik, bağımsız ölçümlerde elde edilen ölçüm değerlerinin benzer ve kararlı olmasıdır. Yani ölçümün tutarlı olmasının göstergesidir. Güvenirlilik, bir ölçeğin ölçmek istenen ne ölçüde doğru ölçtüğünü, tekrarlanabilir, tutarlı ve istikrarlı olduğunu, yeterliliğini gösteren bir kavramdır (Çakmur, 2012: 340). Tekrar edilebilirlik ve iç tutarlılık güvenirliliğin iki farklı boyutunu oluşturmaktadır. İç tutarlılık, çok sayıda likertli maddeden oluşan ölçeklerin tercih edilmesi durumunda, ölçekteki maddeler arasındaki korelasyon değeri göz önüne alınarak yapılan bir analiz türüdür (Çam, 2012: 113).

İç tutarlılığı ölçmede kullanılan Cronbach alfa katsayısı, likert tipli ölçeklerde sıklıkla kullanılan, ölçekte bulunan maddelerin birbirleriyle uyumlu olup olmadığını ve aynı özelliği ölçen maddelerden meydana gelmediğini sorgulamak için kullanılan yöntemdir. Ölçeğin α değeri; “ $0 < \alpha < 0.40$ aralığında ise güvenilir olmadığı, $0.40 < \alpha < 0.60$ aralığında ise düşük güvenirlilikte olduğu, $0.60 < \alpha < 0.80$ aralığında ise oldukça güvenilir olduğu ve $0.80 < \alpha < 1.00$ aralığında ise yüksek güvenirlilikte olduğu” şeklinde yorumlanmaktadır (Yıldız ve Uzunsakal, 2018: 19). 0 ile 1 arasında bir değer alması beklenen “Cronbach Alfa değerinin en az 0,70 ve üstünde bir değer olması istenmektedir” (Çam, 2012: 113). Araştırmanın Cronbach alfa değeri 0,943’tür.

Bu çalışmada araştırma ölçeğinin geçerli olup olmadığını test etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizinden faydalanılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi, bağımsız değişken ve bağımsız olan değişkeni bir bir oluşturduğu düşünülen gözlenen değişkenler arasında bulunan ilişkiyi ortaya koymak için kullanılan çok değişkenli bir yöntemdir (Çam, 2012: 113).

Tablo 4. Modelde Yer Alan Faktörlerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Uyum İyiliği Ölçüleri

	χ^2	χ^2/df	RMSEA	GFI	AGFI	CFI	NFI	TLI	RFI	Cronbach Alfa
Barınma ve Ulaşım	17,879	2,554	0,061	0,986	0,958	0,986	0,977	0,969	0,950	0,811
Atık	49,916	3,565	0,078	0,970	0,924	0,976	0,968	0,953	0,936	0,877
Enerji	240,909	3,949	0,083	0,913	0,870	0,920	0,896	0,897	0,867	0,887

Gıda	56,625	2,980	0,068	0,970	0,944	0,942	0,917	0,915	0,877	0,751
Su Tüketimi	9,855	3,285	0,073	0,991	0,954	0,992	0,988	0,973	0,962	0,835

Tablo 4’de doğrulayıcı faktör analizi uyum iyiliği değerleri ve Cronbach Alfa(α)değerleri bulunmaktadır. Bu değerlere bakıldığında “ χ^2 /df oranı, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NFI, TLI ve RFI” gerekli kabul gören uyum iyiliği sınırlarında yer aldığı görülmektedir. Bu nedenle, doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarında, incelenen Ulaşım ve Barınma, Atık, Enerji, Gıda ve Su Tüketimi boyutlarına ilişkin modele dahil edilecek en uygun faktör yapılarında olduğu sonucu tespit edilmiştir.

3.3. Yapısal Eşitlik Analiz Sonuçları

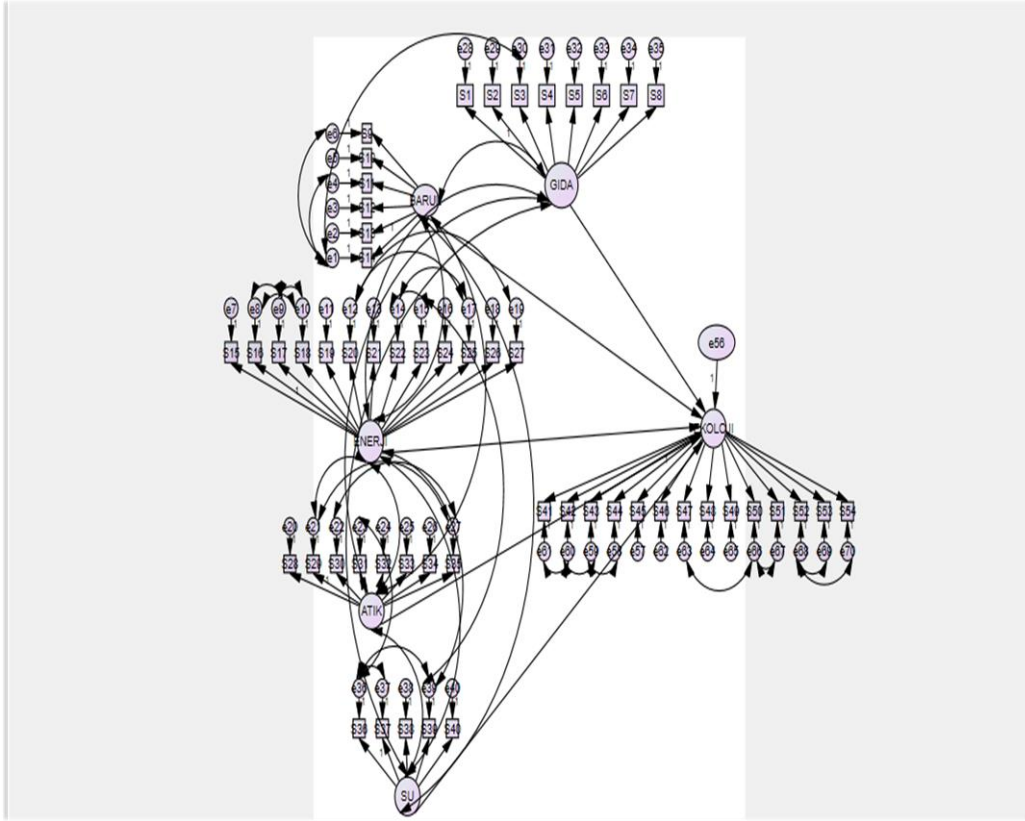
Ölçeğin güvenilirlik geçerliliği test edilmiş ve ölçek geçerli bir duruma getirildikten sonra yapısal model oluşturulmuştur. Oluşturulan yapısal model AMOS 20 paket programının kullanılması ile analiz edilmiştir. Modelde toplanmış olan verilerden elde edilen faktörleri önceden oluşturulmuş modeli ne ölçüde açıklayabileceğini tespit etmek için uyum iyiliği değerleri kullanılmıştır. Literatürde yer alan çalışmalar incelendiği zaman en sık “ χ^2 /df oranı, RMSEA, GFI, AGFI, CFI, NFI, TLI ve RFI” uyum iyiliği ölçüleri dikkate alındığı görülmüştür. Tablo 5’de da bu ölçüler sunulmuştur.

Tablo 5. Araştırma Modelinin Uyum İyiliği Ölçüleri

Uyum İyiliği Ölçüsü	Kabul Edilebilir Uyum Değerler	Faktörün Uyum Değeri
χ^2		
χ^2 /df	χ^2 /df \leq 5	2,164
RMSEA	0.05<RMSEA<0.10	0,052
GFI	0.90<GFI<0.95	0,894
AGFI	0.80<AGFI<0.90	0,871
CFI	0.90<CFI<0.95	0,936
NFI	0.90 \leq NFI<0.95	0,934
TLI	0.90 \leq TLI<0.95	0,924
RFI	0.85<RFI<0.90	0,916

Modelin anlamlılığını ölçen, RMSEA değeri 0.05<RMSEA<0.10 değer alması durumunda kabul edilebilir uyum değerine sahip olacağı ve bu değer aralığı göz önüne alındığında modelin RMSEA değeri 0,052 olduğu için modelin geçerliliği noktasında sıkıntı olmadığı tespit edilmiştir. AGFI uyum iyiliği değeri 0,871, Serbestlik derecesine göre ki-kare değerinin iyi uyum değeri χ^2 /df \leq 5’dir. Çalışmada kullanılan modelin serbestlik derecesine göre ki-kare değeri 2,164 ile kabul edilebilir uyum değeri içerisinde yer almaktadır. GFI, CFI, NFI ve TLI değerlerine ait kabul edilebilir uyum değerleri Tablo 6’da gösterilmiştir. Tabloda yer alan değerler dikkate alındığında model uyum değerlerine bakıldığı zaman bu dört uyum değerinin de kabul edilebilir uyum değerleri aralığında olduğu görülmektedir. RFI uyum iyiliği değeri 0,916 ile kabul edilebilir ölçüde bir değerdir. Değerlerin geneli kontrol edildiğinde hepsinin kabul edilebilir veya ideal uyum değerlerine sahip olması modelin geçerli olduğunu hem de model üstünde yorum yapılabileceğini göstermektedir.

Şekil 4. Araştırmanın Yapısal Eşitlik Modeli AMOS Çıktısı

Tablo 6. Modelin Standart Regresyon Yükleri

Değişkenler	Regresyon Yükü
Ekolojik Ayak İzi ← Gıda	-0,056
Ekolojik Ayak İzi ← Barınma Ve Ulaşım	0,005
Ekolojik Ayak İzi ← Enerji	-0,288
Ekolojik Ayak İzi ← Atık	0,325
Ekolojik Ayak İzi ← Su Tüketimi	-0,069

Standart ve standart olmayan yükler ayrı ayrı değerlendirildiğinde, standart olmayan yük değerleri yapısal eşitlik modelindeki lineer çoklu regresyon modeli içindeki regresyon ağırlıkları olarak ifade edilebilir. Bunun yanında bu yükler farklı modellerin karşılaştırmasına imkan vermektedir. Lineer çoklu regresyon analizinde yer alan beta değerleri ise standart yüklerle karşılık gelmekte ve ilişkilerin birbirleri ile etki gücünü ifade etmektedir. Bu yüklerin en yüksek 1 en düşük 0 değeri almaktadır (Hair ve diğ., 1998: 614). Tablo 7’de gösterilmiş olan; standart olmayan yükler, standart olan yükler, standart hata, critical ratio t değerleri, p değerleri ve ayrıca p değerine göre hipotezin ilişkilerinin değerlendirilmiş sonuçlarına yer verilmiştir. AMOSpaket programının sebep sonuç ilişkileri için tespit ettiği p değeri hipotez testinin sonucunda anlamlı bir farklılık olup olmadığı konusunda alfa hatasının hangi oranda olduğunu gösterir. P değeri $p < 0,05$ düzeyinde yani 0,05’ten küçük olan bir p değeri anlamlı olarak değerlendirilmiştir ve alternatif hipotez kabul edilmiştir. Tablo 7’de p değerleri incelendiği zaman; H1, H3 ve H5 hipotezlerinin p değerinin 0,05’ten küçük olduğu yani hipotezlerin kabul edildiği ve H2 ve H4 hipotezlerinin p değeri 0,05’ten büyük olduğu ve istatistiksel olarak desteklenemediği için reddedilmiştir.

Tablo 7. Araştırma Modelinin Hipotezlerinin Değerlendirilmesi

Modeldeki Yapısal İlişkiler	Standart Olmayan Yükler	Standart Olan Yükler	Standart Hata	Critical Ratio t Değerleri	P Değerleri	Hipotez Sonucu
Ekolojik Ayak İzini Etkileyen Değişkenler						
H ₁ : Ekolojik Ayak İzi ← Gıda	-0,040	-0,056	0,067	-2,411	0,021	KABUL
H ₂ : Ekolojik Ayak İzi ← Barınma ve Ulaşım	0,002	0,005	0,048	0,039	0,969	RED
H ₃ : Ekolojik Ayak İzi ← Enerji	-0,131	-0,288	0,051	-2,574	0,010	KABUL
H ₄ : Ekolojik Ayak İzi ← Atık	0,124	0,325	0,070	1,756	0,0769	RED
H ₅ : Ekolojik Ayak İzi ← Su Tüketimi	-0,027	-0,069	0,052	-2,518	0,015	KABUL

SONUÇ

Günümüz şartlarında sanayileşme ve gelişen teknoloji ile birlikte insanlar değişen yaşam standartları, tüketim alışkanlıkları nedeniyle ihtiyaçlarını karşılarken doğal kaynakları bilinçsizce tüketmekte ve çevreye ciddi zararlar vermektedirler. Doğa üzerinde sebep olunan bu etkinin ekolojik taşıma kapasitesinin ne derecede aşıldığının göstergesi olarak geliştirilen ekolojik ayak izi kavramı, canlıların yaşamlarını devam ettirebilmeleri için kaç tane dünyaya ihtiyaç olduğunu ortaya koyan sürdürülebilirliği belirli kategorilerde ölçen bir yöntemdir. İnsanların üretim ve tüketim faaliyetleri sonucunda dünya üzerinde bıraktıkları olumsuz etki her geçen gün artarken gelecek nesillere yaşanılabilir bir doğa bırakılamayacaktır. Ekolojik ayak izi kavramı insanlığın kaynaklarını gelecekte de kullanabilmesi açısından önemlidir. Bu nedenle doğaya zarar veren üretim ve tüketim faaliyetleri yerine doğa dostu teknolojilerin kullanılması gerektiği, doğal kaynakların bir sınırının olduğunun farkına varılması ve insan faaliyetlerinden kaynaklanan zararlı etkilerin azaltılması gerektiği giderek zorunlu bir hal almaktadır.

Bu çalışmanın amacı; ekolojik ayak izini belirli tüketim kategorilerine göre inceleyerek ekolojik ayak izini etkileyen faktörleri belirlemek ve daha sonra bu alanda yapılacak olan çalışmalara bir model önerisinde bulunmak şeklinde değerlendirilebilir. Araştırma Gümüşhane ilindeki 18 yaş ve üzeri bireylere uygulanmış olup çalışmada kullanılan veriler 2020 yılının Aralık ve 2021 yılının Ocak aylarında toplanmıştır. Anket formu katılımcılara telefon ile ulaştırılarak yapılmıştır. Çalışmada örneklem kümesi olarak Gümüşhane ilindeki ekolojik ayak izi hakkında bilgi sahibi olan veya olmayan 18 yaş ve üzeri 425 birey tercih edilmiştir. Araştırmanın analiz yöntemi olarak belirlenen yapısal eşitlik yönteminde çalışma modelinin kabul veya reddedilebilmesi için modelin elde edilen verileri ne kadar iyi oranda açıkladığını değerlendirmek amacıyla uyum iyiliği ölçüleri kullanılmıştır. Çalışmanın modelinin uyum iyiliği ölçüleri: χ^2/df : 2,164, RMSEA: 0,052, GFI: 0,894, AGFI: 0,871, CFI: 0,936, NFI: 0,934, TLI: 0,924 ve RFI: 0,916 değerleri elde edilmiştir. Değerler incelendiğinde bazı değerlerin ideal uyum değerleri arasında bazılarının ise kabul edilebilir uyum değerleri arasında yer aldığından dolayı modelin iyi bir uyum gösterdiği söylenebilmektedir. Oluşturan modelde 5 adet hipotez yer almaktadır. Literatürde ekolojik ayak izini belirli kategorilerde ölçmek ve anlamak amacıyla yapılan çalışmalarda; nüfus, refah, ekonomik üretim, kentleşme ve coğrafi koşullar gibi değişkenlerin ekolojik ayak üzerindeki etkisi (York ve diğ., 2003; Rosa ve diğ., 2004), gıda, ulaşım, barınak, mallar ve hizmetler alt boyutlarında ekolojik ayak izinin hesaplanması (Ryu, 2005), ekolojik ayak izlerindeki büyüme üzerindeki ekonomik gelişmişlik düzeyi, ihracat yoğunluğu, kentleşme düzeyi, üretim yoğunluğu, hizmet yoğunluğu, tarım yoğunluğu, yurtiçi gelir eşitsizliği ve devlet çevreciliği faktörlerinin etkisi (Jorgenson ve Burns, 2007), demografik özelliklere göre ekolojik ayak izinin hesaplanması (Akıllı ve diğ., 2008; Keleş ve diğ., 2008; Özbaş ve diğ., 2019), ekolojik ayak izi farkındalık düzeylerinin hesaplanması (Çelik Coşkun, 2013, Gürbüz ve diğ., 2020) gibi konular ele alınırken YEM ile yapılan çalışmalarda; çevresel tutumların, sorumluluk kavramının ekolojik davranış üzerindeki etkisi (Kaiser ve diğ., 1999; Kaiser ve Shimoda, 1999), ekolojik davranış biçimlerini en iyi hangi tutumların tanımladığı (Fraj ve Martinez, 2007), “çevresel tutum ve davranışlar” ile “çevresel duyarlılığın” “ekolojik gıda ürünü satın alma davranışı”na etkisi (Yılmaz ve diğ., 2009), çevresel duyarlılıklar ve tutumların çevresel davranışlar üzerindeki etkisi (Yılmaz ve diğ., 2011), eko- inovasyonu oluşturan faktörleri belirlemek (Aksu, 2018), çevreci ürün tüketme davranışına bilinçli tüketim, çevresel

farkındalık, çevresel değer ve çevresel duyarlılığın etkisi (Saba, 2019), milli gelirin çevresel kalite göstergeleri olan sera gazı emisyonu, temiz suya erişen nüfus yüzdesi ve sanitasyon (hijyen için gerekli olan koşulların sağlanması ve korunması) olanakları üzerindeki etkileri (Börüban ve Güler, 2020), küreselleşmenin ülkelerin çevresel performanslarına etkisi (Yiğit, 2020) konulu çalışmalar bulunmaktadır. Ekolojik ayak izini etkileyen faktörleri YEM ile araştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Bu bakımdan araştırmanın hipotezlerinden elde edilen sonuçlar ile önceki çalışmalar arasında karşılaştırma yapılamamaktadır. Bugüne kadar ekolojik ayak izi hakkında yapılan çalışmalarda genel olarak bireylerin ayak izlerini azaltmak amacıyla yapmaları gerekenler konusunda farkındalıklarının ve bilinçli davranışlarının etkili olduğu belirlenmiştir (Keleş, 2007).

Araştırmanın sonuçlarına genel olarak bakıldığında gıda, enerji ve su tüketimi faktörlerinin ekolojik ayak izi faktörünü negatif yönde etkilerken, atık faktörü ve barınma-ulaşım faktörünün ise ekolojik ayak izi faktörü üzerinde bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre araştırmaya katılan bireylerin gıda, enerji ve su tüketimi faktörlerindeki ekolojik ayak izi farkındalık düzeyleri arttıkça ekolojik ayak izi azalmaktadır. Bu doğrultuda hükümetin ve STK'ların bireyleri bilinçlendirme çalışmalarına yoğunluk vermesinin ekolojik ayak izi'nin azalmasında büyük fark yaratacağı düşünülmektedir. Katılımcıların atık ve barınma-ulaşım faktöründeki ekolojik ayak izi farkındalık düzeylerinin ise ekolojik ayak izini etkilemediği söylenebilir.

Bu çalışmanın amacı, ekolojik ayak izini etkileyen faktörleri belirlemek, ekolojik ayak izi ve YEM alanında yapılacak olan çalışmalarda kullanılabilecek bir model önerisinde bulunmak, Türkiye'de bu alanda yapılacak olan çalışmalara kaynak oluşturmak şeklinde değerlendirilebilir. Araştırma sonucunda elde edilen veriler incelenerek ekolojik ayak izinin azaltılması, bireylerin ekolojik ayak izi hakkındaki farkındalık düzeylerinin artırılabilmesi için önerilerde bulunulmuştur. Bu çalışmada ekolojik ayak izi üzerinde gıda, barınma-ulaşım, enerji, atık ve su tüketimi faktörlerinin etkisi araştırılmıştır. Daha farklı faktörlerin ekolojik ayak izi üzerindeki etkileri araştırılabilir.

Yaptığımız çalışma ve benzer çalışmalar dikkate alındığında, ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik faaliyetleri artırmak için öncelikle bireylere ekolojik ayak izini azaltma konusunda bilinçli olmaları, doğaya verilen zararlar sonucunda oluşabilecek tehlikeler hakkında farkındalık kazanmaları yönünde gerek evde gerekse okulda ve sosyal yaşamlarında gerekli eğitimlerin verilmesi gerekmektedir.

Toplum bilincini artırmak amacıyla okulların her kademesinde ve kamu kurumlarında ekolojik ayak izi hesaplamaları yaygınlaştırılarak ekolojik ayak izini azaltmaya yönelik önlemler alınmalı, çeşitli konferanslar düzenlenmeli ve radyo, televizyon, internet, dergi gibi çeşitli iletişim araçlarıyla ekolojik ayak izi hakkında yayınlar, reklamlar yapılarak insanlar bilinçlendirilmelidir.

Dünyada ve ülkemizde ekonomik ve teknolojik yönden ilerlemeler ile birlikte artan bilinçsiz tüketim alışkanlıkları sonucunda doğa üzerinde neden olunan olumsuz etkileri en aza indirebilmek için bilinçli tüketim konusunda seminerler verilmeli ve doğayı korumak adına gerekli faaliyetler düzenlenerek önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akıllı, H., Kemahlı, F., Okudan, K. ve Polat, F. (2008). Ekolojik Ayak İzinin Kavramsal İçeriği ve Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde Bireysel Ekolojik Ayak İzi Hesaplaması. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(15), 1-25.
- Aksu, B. (2018). İşletmelerin Eko-inovasyona Dayalı Sürdürülebilir Performanslarının İncelenmesinde Bir Model Önerisi ve Analizi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Albayrak, A. S. (2006). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- Ayyıldız, H. ve Cengiz, E. (2006). Pazarlama Modellerinin Testinde Kullanılabilecek Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 63-84.
- Boysan, M. (2006). Çok Örneklemli Yapısal Eşitlik Analizi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Börüban, C. ve Güler, E. Ö. Milli Gelirin Sanitasyon Olanakları ve Çevre Üzerine Etkisi: Bir Yol Analizi Uygulaması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(2), 80-93.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram Ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, 470-483.
- Can, S., Somer, O., Korkmaz, M., Dural, S. ve Öğretmen, T. (2011). Çok Düzeyli Yapısal Eşitlik Modelleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 14-21.
- Cengiz, E., Acuner, T. ve Baki, B. (2007). Örgütsel Yaratıcılığı Belirleyen Faktörler Arası Yapısal İlişkiler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 98-121.
- Coşkun, C. I. ve Sarıkaya, R. (2014). Investigation Of Ecological Foot Print Levels of Classrom Teacher Candidates. *Turkish Studies*, 9(5), 1761-1787.
- Çakmur, H. (2012). Araştırmalarda Ölçme-Güvenilirlik-Geçerlilik. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 11(3), 339-344.
- Çam, H. (2012). Türkiye'deki Üniversitelerde Bulut Bilişim Teknolojisinin Uygulanabilirliğinin Teknoloji Kabul Modeli Yaklaşımıyla Belirlenmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Çelik Coşkun, I. (2013). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Ekolojik Ayak İzi Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi<9, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Dietz, T., Rosa, E. A. ve York, R. (2007). Driving the Human Ecological Footprint. *Frontiers in Ecology and the Environment*, 5(1), 13-18.
- Dursun, Y. ve Kocagöz, E. (2010). Yapısal Eşitlik Modellemesi ve Regresyon: Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 1-17.
- Fraj, E. ve Martinez, E. (2007). Ecological Consumer Behaviour: an Empirical Analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 31(1), 26-33.
- Gürbüz, İ. B., Nesirov, E. ve Ozkan, G. (2020). Investigating Environmental Awareness of Citizens of Azerbaijan: A Survey on Ecological Footprint. *Environment, Development and Sustainability*, 1-19.
- Hair, J. F., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. Black. W.C. (1998). *Multivariate Data Analysis* (5. bs.). Prentice Hall: Upper Saddle River, New Jersey.
- Haşlamam, T. (2005). Programlama Dersi İle İlgili Özdüzenleyici Öğrenme Stratejileri İle Başarı Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Bir Yapısal Eşitlik Modeli. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Hayden, A. ve Shandra, J. M. (2009). Hours of Work and The Ecological Footprint of Nations: An Exploratory Analysis. *Local Environment*, 14(6), 575-600.
- Jorgenson, A. K., Rice, J. ve Crowe, J. (2005). Unpacking The Ecological Footprint of Nations. *International Journal of Comparative Sociology*, 46(3), 241-260.
- Jorgenson, A. K. ve Burns, T. J. (2007). The Political-Economic Causes of Change in The Ecological Footprints of Nations, 1991–2001: A Quantitative Investigation. *Social Science Research*, 36(2), 834-853.
- Kaiser, F. G., Ranney, M., Hartig, T. ve Bowler, P. A. (1999). Ecological Behavior, Environmental Attitude, and Feelings of Responsibility for The Environment. *European Psychologist*, 4(2), 59-74.
- Kaiser, F. G. ve Shimoda, T. A. (1999). Responsibility as a Predictor of Ecological Behaviour. *Journal of Environmental Psychology*, 19(3), 243-253.
- Keleş, Ö. (2007). Sürdürülebilir Yaşama Yönelik Çevre Eğitimi Aracı Olarak Ekolojik Ayak İzinin Uygulanması ve Değerlendirilmesi. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Keleş, Ö. (2011). Öğrenme Halkası Modelinin Öğrencilerin Ekolojik Ayak İzlerini Azaltmasına Etkisi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 1143-1160.
- Keleş, Ö., Naim, U. ve Özsoy, S. (2008). Öğretmen Adaylarının Ekolojik Ayak İzlerinin Hesaplanması ve Değerlendirilmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 9(2), 1-15.
- Kline, P. (1994). *An Easy Guide to Factor Analysis*. Routledge. New York.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). Yapısal Eşitlik Modellemesi: AMOS Uygulamaları (2. bs.). : Detay Yayıncılık, Ankara.
- Özbaş, E. E., Huncce, S. Y., Özcan, H. K. ve Öngen, A. (2019). Ecological Footprint Calculation. N. Balkaya ve S. Güneysu (Der.), *In Recycling and Reuse Approaches for Better Sustainability içinde* (ss. 179-186). Cham: Springer.

- Rees, W. E. (1996). Revisiting Carrying Capacity: Area-Based Indicators of Sustainability. *Population and Environment*, 17(3), 195-215.
- Rees, W. ve Wackernagel, M. (1996). Urban Ecological Footprints: Why Cities Cannot be Sustainable and Why They are a Key to Sustainability. *Environmental Impact Assessment Review*, 16(4-6), 223-248.
- Rosa, E. A., York, R. ve Dietz, T. (2004). Tracking The Anthropogenic Drivers of Ecological Impacts. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 33(8), 509-512.
- Ryu, H. C. (2005). Modeling The Per Capita Ecological Footprint For Dallas County, Texas: Examining Demographic, Environmental Value, Land-Use, and Spatial Influences. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Texas A&M University, Texas.
- Ryu, H. C. ve Brody, S. D. (2006). Examining The Impacts of a Graduate Course on Sustainable Development Using Ecological Footprint Analysis. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 7(2), 158-175.
- Saba, C. Sürdürülebilir Tüketim Bağlamında Yeşil Tüketim. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Verhofstadt, E., Van Ootegem, L., Defloor, B., ve Bleys, B. (2016). Linking inDividuals' Ecological Footprint to Their Subjective Well-Being. *Ecological Economics*, 127, 80-89.
- Wang, M., Liu, J., Wang, J. ve Zhao, G. (2010). Ecological Footprint and Major Driving Forces in West Jilin Province, Northeast China. *Chinese Geographical Science*, 20(5), 434-441.
- WWF (World Wide Fund for Nature) (2012). Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu, erişim tarihi 15.10.2021, http://awsassets.wwftr.panda.org/downloads/turkiyenin_ekolojik_ayak_izi_raporu.pdf
- WWF Yaşayan Gezegen Raporu (2020). Biyolojik Çeşitlilikteki Düşüş Eğilimini Tersine Çevirmek. erişim tarihi 18.11.2021, https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/2020_yaayan_gezegen_raporu_ozet_10_09_2020.pdf?10241/Yasayan-Gezegen-Raporu-2020
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal Bilimlerde Faktör Analizi ve Geçerlilik: Keşfedici ve Doğrulayıcı Faktör Analizlerinin Kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yetiş, Ş. ve Özden, S. (2018). Yapısal Eşitlik Modellemesinin Ormancılığın Sosyal Alanında Kullanılma Olanakları. *IBANESS Konferans Serisi*, 1-17.
- Yılmaz, V., Çelik, H. E. ve Yağizer, C. (2009). Çevresel Duyarlılık ve Çevresel Davranışın Ekolojik Ürün Satın Alma Davranışına Etkilerinin Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 1-14.
- Yılmaz, V., Yıldız, Z. ve Arslan, T. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Çevresel Duyarlılıkları İle Çevresel Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modeliyle Araştırılması. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 271-278.
- Yiğit, S. (2020). Küreselleşmenin Ulusların Çevresel Performansı Üzerindeki Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 162-174.
- York, R., Rosa, E. A. ve Dietz, T. (2003). Footprints on The Earth: The Environmental Consequences of Modernity. *American Sociological Review*, 68(2), 279-300.

Türkiye’de İşsizlik Histerisi Üzerine Bir Araştırma (2005-2022)

A Study on Unemployment Hysteresis in Turkey (2005-2022)

Yasemin TELLİ ÜÇLER *

ÖZ

Dünya üzerinde ülkeler arası rekabetin artarak devam etmesi, teknolojik gelişmelerin baş döndürücü hızı, küresel veya bölgesel kaynaklı krizlerin oluşması ve özellikle son yıllarda yaşanan pandeminin etkisiyle istihdam alanlarında ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Ekonomik gelişmelerini tamamlamış ülkeler bile işsizlik sorunuyla karşı karşıya kalmışlardır. Ülkeler bu konuyla ilgili farklı politikalar oluşturarak, ekonomik-kültürel-sosyo politik yapılarını göz önüne alarak bazı önlemler almak istemişlerdir. Uygulanan politikalar işgücü piyasasını rahatlatacak nitelikte olmadığı gibi, işsizliğin azalmasına da katkı sağlamamıştır. Bu durum histeri etkisini ortaya çıkarmıştır. İşgücünü etkileyen her hangi bir olumsuzlukta yaşanan gelişmelerde kriz anı geçse bile işsizlik düzeyinin aynı seviyeye gelmemesine “işsizlik histerisi” denilmektedir ve çoğu ekonomilerde görülmektedir. Bu çalışmada; Ocak 2005-Ocak 2022 yılları arasındaki dönemde Türkiye’nin işgücü piyasasında olan genç işsizlik ve genel işsizlik oranları incelenmiştir. Yapısal kırılmayı dikkate almayan Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi ile yapısal kırılmaya göre hareket eden Phillips Perron birim kök testi yardımıyla Türkiye’nin işgücü piyasasında işsizlik histerisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Her iki grubunda histeri etkisinde olduğu görülmüştür. Genel işsizlik verilerinin, genç işsizlik verilerine göre daha çok histeri barındırdığı tespit edilmiştir. Bu araştırmanın genel anlamda işsizliğe bakış açısına yeni bir perspektif getireceği öngörülmektedir.

ANAHTAR KELİMELELER

Genel İşsizlik, Genç İşsizlik, Histeri, İstihdam Politikaları

ABSTRACT

Serious problems have arisen in the fields of employment due to the increasing competition among countries in the world, the dizzying speed of technological developments, the occurrence of global or regional crises, and the pandemic in recent years. Even countries that have completed their economic development have faced the problem of unemployment. Countries wanted to take some precautions by creating different policies on this issue, taking into account their economic-cultural-socio-political structures. The policies implemented were not of a nature to ease the labor market and did not contribute to the reduction of unemployment. This situation revealed the hysteresis effect. The fact that the unemployment level does not reach the same level even after the crisis has passed, is called "unemployment hysteresis" and is seen in most economies. In this study; Youth unemployment and general unemployment rates of Turkey's labor market are discussed in the January 2005-January 2022 time period. Extended Dickey Fuller unit root test, which does not consider structural break, and Phillips Perron unit root test, which considers structural break; It was used to test unemployment hysteresis in the Turkish labor market. It was observed that both groups were under the effect of hysteresis. It has been determined that general unemployment data contains more hysteresis than youth unemployment data. It is predicted that this research will bring a new perspective to the perspective of unemployment in general.

KEYWORDS

Unemployment Young unemployment, Hysteresis, Employment Policies

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
08.04.2022	30.04.2022
Atıf	Telli Üçler, Y. (2022). Türkiye’de İşsizlik Histerisi Üzerine Bir Araştırma (2005-2022). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25 (1), 216-225.

GİRİŞ

İşsizlik dünya ülkelerini yakından ilgilendiren, her ülkenin yaşadığı en önemli sorunların başında gelmektedir. Günümüz dünyasında ise işsizlik ekonomiyi etkisi altına alarak; ülkelerin içinde bulunduğu ekonomik sosyal ve kültürel döngülerinin durumu hakkında fikir vermektedir. Ülke ekonomilerinde dikkatle takip edilmesi gereken konuların başında gelen işsizlik; işgücünün bazı sebeplerle istihdama katılamamasından dolayı insan gücü kaybının oluşmasını ifade etmektedir. Özellikle genç nüfusun yoğunlukta olduğu ülkelerde işsizliğin çok daha fazla olduğu gözlenmektedir. Açık işsizlik ve gizli işsizlik olarak teoride yeri olan bu kavramda; işgücüne katılmak isteyen cari ücret seviyesinde iş bulmak isteyen fakat iş bulamayan insanların toplamı açık işsizlik olarak nitelendirilmektedir. Bu işsizlik türü arızı, yapısal, teknolojik, konjonktürel ve mevsimsel işsizliktir. Eksik istihdam olarak da bilinen gizli işsizlik ise; çalışan görünen fakat cari ücret düzeyinin altında çalışanların olduğu işsizlik türüdür (Yıldız, 2014). Araştırmada; yapısal kırılmayı dikkate almayan Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi ile yapısal kırılmayı dikkate alan Phillips Perron birim kök testi uygulanarak; işgücü piyasasının işsizlik histerisinin etkisi test edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın amacı, Türkiye’de Ocak 2005- Ocak 2022 zaman periyodunda; genç işsizlik ve genel işsizlik alanındaki işsizlik histerisine bakılarak; histerinin hangisinde daha çok etki ettiğini analiz etmektir. Hangi politika uygulamalarının işgücü piyasasında daha etkin ve verimli olacağını belirlemeye çalışmaktır. Araştırma; giriş, işsizlik histerisinin teorik çerçevesi, literatür çalışması, ekonometrik analiz ve sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

1. İŞSİZLİK HİSTERİSİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Dünya genelinde işsizliğin yıllar içinde ülkeler arasındaki dağılımını anlamak ve tespitlerde bulunmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Özellikle 2. Dünya savaşıdan sonra yeni teorilerin ortaya atılmasıyla birlikte bu konu dünya gündeminde sıkça yer almaya başlamıştır. Doğal oran hipotezinin ortaya çıkışı ile beraber işsizlik teorileri 1960’lı 1970’li ve 1980’li yıllarda daha önemli hale gelmiştir. Blanchard ve Summers (1986)’ın genç işsizlik histeri hipotezi üzerine yaptığı çalışma ve sonrasında yapısalci yaklaşım üzerine gerçekleştirilen bulgular işsizlik teorilerine yön veren önemli gelişmeler arasında yerini almıştır (Akkuş, 2018). Çok kısa bir zamanda küresel boyutlara ulaşan, 1929’da Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkan kriz, çok sayıda ülkeyi etkilemiştir. Klasik okulun görüşlerinin bu ekonomik buhranı çözmede yetersiz kaldığı anlaşılmıştır. 1930’lu yıllara gelindiğinde Keynesyen Politikaların daha gerçekçi olduğu görülmüştür. 1950-1960 yılları arasında işsizlik ve enflasyon kavramlarının ters hareket ettiğini ileri süren Keynesyen Politikalar ile Phillips eğrisi en parlak dönemlerini yaşamışlardır. Petrol ihraç eden ülkeler 1973 yılında petrol üretimiyle beraber petrol ihracatını azaltma kararı almışlardır. Bu durum karşısında hammaddeye ulaşmak güçleşmiş, maliyetler artmış, üretim azalmıştır. Yaşanan bu kriz enflasyonu tetiklerken; enflasyonun ve işsizliğin artmasıyla dünya genelinde stagflasyon yaşanmıştır. Sonraki yıllarda petrol krizi çözülmüş fakat işsizlik oranı kriz öncesi döneme inememiştir. Blanchard ve Summers; 1986 yılında ekonomik krizin etkisiyle işsizlik oranlarında artış tespit etmişlerdir. Krizin etkisinin azalmasından sonraki süreçte işsizlik oranlarının azalmadığı görülmüştür. Blanchard ve Summers; ekonometrik analizle belirledikleri bu durumu “işsizlik histerisi” olarak açıklamışlardır (Akcan, 2019a). İngilizcede “Hysteresis” ve “Hysteria” olarak ifade edilen histeri kavramı iki farklı şekilde incelenmektedir. “Hysteresis” ekonomik şokları ifade ederken; “Hysteria” tıp biliminde psikolojik rahatsızlık sinir bozukluğu anlamlarını taşımaktadır (Onur, 2011).

1972 yılında ilk defa Phelps tarafından kullanılan işsizlikte histeri kavramı; yaşanan ekonomik şokların etkisiyle işsizlik oranlarında ciddi bir değişim olmasını ve kriz geçtikten sonra ise işsizlik oranlarının doğal seviyesine düşmemesini ifade etmektedir (Akcan, 2019a). Geçici şok olarak düşünülen sonrasında ise geçici şokların etkisinin kalıcı olduğu görülen bu durumun ciddi anlamda işsizlik sorununa yol açtığı gözlenmektedir. Özellikle son iki yılda yaşanan Covid 19 pandemisi işsizlik histerisine verilebilecek bir örnek niteliğini taşımaktadır. Dünyada ekonomik şoka neden olan bu durum; hem insan sağlığı hem de ekonomi üzerinde ciddi etkiler bırakarak istihdam alanına geri dönüşü olmayan zararlar vermiştir. Dünya dengelerini değiştirmiştir. Toplu organizasyonlar iptal edilmiş, ülkelere ve bölgelere giriş çıkışlar yasaklanmış, çoğu ülkede karantina uygulanmıştır. Alışveriş merkezlerinin, ibadethanelerin, okulların, cafelerin, restoranların, üretim tesislerinin, işyerlerinin kapanması işsizlik sayısının artmasını da ciddi manada tetiklemiştir. Dünya ülkelerinin yaşadığı bu ekonomik şok bazı ülkelerde işsizlik histerine neden olurken, bazı ülkelerde var olan işsizlik histerisinin etkisini arttırmıştır.

2. LİTERATÜR ÇALIŞMASI

Literatürde işsizlik histerisi alanında birçok araştırma mevcuttur. İşgücü piyasalarını tespit etmeye yönelik, bir ülkeye ait zaman serisi uygulanarak yapılan araştırmaların olmasının yanı sıra; panel veri testlerinin yapıldığı, ülkelerin gruplandırıldığı araştırmalara da rastlanılmaktadır. Bu literatür çalışmasında öncelikle dünyadaki işsizlik histerisi ile ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Ardından Türkiye’deki işsizlik histerisi çalışmaları değerlendirilmiştir.

2.1. Uluslararası Çalışmalar

Everaert (2001) tarafından yapılan araştırmada; 1960-1999 yılları arasındaki veriler kullanılarak, 21 OECD ülkesine yönelik analiz yapılmıştır. 21 OECD ülkesinde işsizlik histerinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Roed (2002) tarafından yapılan araştırmada; 1960-1995 yıllarına ait 10 OECD ülkesinin işsizlik oranlarına; Augmented Dickey Fuller ve KPSS birim kök testleri kullanılarak bakılmıştır. Amerika dışındaki diğer ülkelerde işsizlik histerisinin varlığı tespit edilmiştir.

Feve, Henin ve Jolivaldt (2003) tarafından yapılan araştırmada, 21 OECD ülkesi üzerine çalışma yapılmıştır. 1966-1999 yıllarına ait verilerle Augmented Dickey Fuller testinin uygulandığı çalışmada; 13 ülkenin işgücü piyasasında işsizlik histerisine rastlanılmıştır. 8 OECD ülkesinde ise işsizlik histerisini görülmemiştir.

Chang, ve Chien-Chung (2005) ;1961-1999’lu yıllarda 10 Avrupa Birliği ülkesinde işsizlik histerisinin geçerliliğine bakmıştır. Panel SUR Augmented Dickey Fuller testi uygulamıştır. Hollanda ve Belçika haricindeki diğer 8 ülkede işsizlik histerisi olduğunu tespit edilmiştir.

Lee(2010) çalışmasında; lineer olmayan panel birim kök testlerinin yardımıyla 23 OECD ülkesinin verilerini ele alarak analiz yapmıştır. OECD ülkelerinde işsizlik histerisine rastlanılmamıştır.

Ayala, Juncal ve Luis (2012)’in yaptığı çalışmada, 18 Latin Amerika ülkesinin işsizlik verileri ele alınarak yapısal kırılmaları dikkate alan panel birim kök testi uygulanmıştır. İşsizlik histerisinin olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Dritsaki ve Melina (2013) tarafından Avrupa Birliği ülkelerindeki işsizlik histerisinin varlığı araştırılmıştır. 1984-2010 yıllarına ait verilerle birinci nesil panel birim kök testlerinin uygulandığı çalışmada Avrupa Birliği’nde işsizlik histerisine rastlanılmamıştır.

Arı, Zeren ve Özcan(2013) tarafından 1985-2011 yılları arasındaki yıllık veriler kullanılarak 7 Uzak Doğu ülkesi için analiz yapılmıştır. İşsizlik histerisinin etkisi görülmemiştir.

Cheng (2014) araştırmasında; 1960-2011 yılları arasında Portekiz, İrlanda, İspanya İtalya, Yunanistan’a ait veriler kullanarak Esnek Fourier Panel Birim Kök Testi uygulamıştır. Yapılan analiz sonucuna göre; Portekiz ve İspanya’da işsizlik histerisinin geçersiz olduğu; İtalya, İrlanda ve Yunanistan ‘da işsizlik histerisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Doğru (2014) tarafından yapılan çalışmada 1980-2012 yılları arasındaki veriler kullanılarak, 12 Avrupa Birliği üyesi ülke için ikinci nesil panel birim kök testleri uygulanmıştır. Yunanistan, Portekiz ve Avusturya ülkeleri dışındaki ülkelerde işsizlik histerisinin geçersiz olduğu tespit edilmiştir.

Mercan, Yurttançıkma ve Çakmak(2015)’in ikinci nesil panel birim kök testi uygulayarak yaptıkları çalışmada, 1992-1 ve 2013-1 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Türkiye, OECD, AB15, G8, AB27 ülkelerinde işsizlik histerisine rastlanılmıştır.

Kahyaoğlu vd. (2016) tarafından 2001-2015 dönemindeki üçer aylık veriler ele alınarak yapılan çalışmada doğrusal olan ve doğrusal olmayan birim kök ve panel birim kök testleri kullanılmıştır. Doğrusal testlerde çıkan sonuca göre işsizlik histerisinin Türkiye’de var olduğu belirlenmiştir.

Çelik; 2019 yılında yaptığı çalışmasında; Suriye, İran, Irak, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan, Yunanistan ve Türkiye’nin 1991-2017 yılları arasındaki dönemde 15-64 yaş arası işsizlik verilerini yatay kesit bağımlılık testi yardımıyla ele almıştır. Yatay kesit bağımlılığının görüldüğü araştırmada; CADF panel birim kök testi uygulanmıştır. Ermenistan, Irak, Bulgaristan ve İran’da doğal işsizliğin etkisi görülürken; Türkiye, Gürcistan, Yunanistan, Azerbaycan ve Suriye’de işsizlik histerisine rastlanılmıştır.

Komşu ve Komşu (2021) tarafından BRICS-T ülkeleriyle ilgili 1991-2020 yılları arasındaki veriler kullanılarak; birim kök testleri yardımıyla işsizlik histerisinin varlığı araştırılmıştır. Çin dışında, diğer ülkelerde işsizlik histerisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Akcan (2019b) çalışmasında 1991-2016 yılları arasındaki dönemde Fisher tipi Augmented Dickey Fuller, Levin Lin Chu, Fisher tipi Phillips Perron panel birim kök testleri uygulamıştır. Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye’de işsizlik histerisinin varlığına rastlanılmıştır.

2.2. Türkiye’de Yapılan Çalışmalar

Koçyiğit, Bayat ve Tüfekçi (2011) Türkiye’deki 1923-2010 yılları arasındaki işsizlik verileri kullanarak Dickey Fuller Testi, Yumuşak Geçişli Otoregresif Modeli uygulamışlardır. Ekonomik dalgalanmaların işsizliğin doğal oranından uzaklaştığı tespit edilmiştir.

Çınar, Akay ve Yılmaz(2014) tarafından yapılan çalışmada 1988-2008 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron birim kök testleri uygulanmıştır. İşsizlik histerisinin Türkiye işgücü piyasasında işsizlik histerisine rastlanılmıştır.

Özkan ve Altınsoy(2015)’ un çalışmalarında Türkiye’de işsizlik ve istihdam verileri üzerinde histeri etkisinin varlığı araştırılmıştır.1988- 2014 yılları arasındaki veriler dikkate alınmıştır. TÜİK’ten alınan veriler neticesinde ADF, KSS, FOURUER ADF, FOURUER KSS birim kök testleri uygulanarak durağanlıkları sınanmıştır. Türkiye’de histeri etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bayrakdar (2015) araştırmasında Phillips-Perron, Augmented Dickey-Fuller, Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin ve yapısal kırılmalı Lee–Strazicich birim kök testlerini kullanmıştır.2000-2013 dönemlerini kapsayan araştırmada; işsizlik histerisine rastlanılmıştır.

Karagöz ve Saraç (2016) tarafından yapılan çalışmada Kalman filtresi ve eşik değer regresyon yaklaşımları benimsenerek; Ocak 2005-Mart 2016 arasındaki dönemde Türkiye’de işsizlik histeri hipotezinin etkili olup olmadığına bakılmıştır. Türkiye’de İşsizlik histerisinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Yavuzaslan vd.(2017); Türkiye’deki 2005M1-2017M2 dönemindeki verilere bakarak; 15-24 yaş arası işsizlik oranlarını ele alınarak analiz yapmıştır. Çalışmada Yapısal Kırılmalı Birim Kök testi yöntemi uygulanmıştır. Türkiye’de Histeri hipotezinin varlığı tespit edilmiştir.

Yıldırım ve İnançlı (2018) araştırmasında 2005 Ocak ve 2016 Temmuz dönemindeki verilerle ADF, KSS ve KPSS, fourier ADF (FADF), fourier KSS (FKSS) ve fourier KPSS (FKPSS) testlerini kullanarak analiz yapmıştır. Türkiye’de işsizlik histerisine rastlanmıştır.

Tüzümen ve Yıldız (2018) tarafından yapılan araştırmada Türkiye’deki işsizlik oranları Kasım 2016-Ocak 2018 dönemi için incelenmiştir. Toplamsal-Mevsimsel Holt-Winters yöntemlerinin yardımıyla Türkiye ‘deki işsizlik oranlarının artarak devam edeceği yönünde bulgulara rastlanılmıştır.

Tekin(2018) tarafından yapılan çalışmada 2005-2017 dönemindeki aylık veriler kullanılarak işsizlik histerisi doğrusal ve doğrusal olmayan birim kök testleri yardımıyla incelemiştir. Türkiye’de işsizlik histerinin geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Akcan (2019a) çalışmasında Türkiye’deki genç işsizlik ve genel işsizlik verilerini kullanarak; Ocak 2005-Haziran 2017 dönemlerini ele alarak Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testi ve Phillips Perron birim kök testi uygulamasını yapmıştır. Türkiye’de her iki grupta da histeri etkisine rastlanılmıştır. Genel işsizlik oranlarının genç işsizlik oranlarına göre daha az histeri etkisinde olduğu tespit edilmiştir.

Çiçen (2020) tarafından yapılan araştırmada Harvey; Leybourne ve Xiao doğrusallık testi uygulanmıştır. Zivot-Andrews birim kök testi ve Bai-Perron çoklu yapısal kırılma testi ve nonlineer yöntem olarak Kapetanios, Shin ve Snell) ve Kruse (2011) birim kök testleri ele alınmıştır. Küresel krizin Türkiye’de kalıcı etkisinin olup olmadığı araştırılmıştır. Test sonuçlarına göre, Türkiye’de küresel krizin işsizlik histerisinde etkili olmadığı sonucuna varılarak; işsizlik seviyesinin kriz öncesi döneme dönmediği görülmüştür.

Bayat, Temiz ve Konat (2020) tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de 1923-2019 tarihleri arasında Kesirli Frekanslı Fourier ADF Birim Kök Testi yardımıyla işsizlik histerisinin geçerli olup olmadığı tespit edilmiştir. Türkiye’de işsizlik histerisinin varlığı tespit edilmiştir.

Öztürk(2020) tarafından Türkiye’de Ocak 2005 ile Ağustos 2019 yılları arası dönemleri kapsayan aylık işsizlik verilerinin ele alınarak yapıldığı çalışmada; Augmented Dickey-Fuller, Phillips-Perron ve Lee-Strazicich testleri kullanılmıştır. Özellikle genç işsizlik oranlarında histerinin geçerliliği kabul edilmiştir. Çalışmada ekonomik, politik ve sosyal açıdan istikrarın sağlanması için iktisadi karar birimlerinin gerekli önlemleri almaları gerekliliği vurgulanmıştır.

Ulucak (2021)’a ait olan 1923 -2020 arasında Türkiye’deki işsizlik verileri ele alınarak yapılan araştırmada geleneksel birim kök testleri, yapısal kırılmalı birim kök testleri ve Fourier uzantılı birim kök testleri kullanılmıştır. Türkiye’deki işsizliğin histeri etkisinde olduğu görülmüştür.

3. EKONOMETRİK ANALİZ

Mevsimsel etkiler yıl içerisinde bazı aylarda değişiklik gösterebilmektedir. İstatistiksel methodlarla mevsimsel etkiler ortadan kaldırılabilir. En yaygın method ise; X-12-ARIMA’dır. X-12-ARIMA bu araştırmada uygulanan veri setlerinin mevsimsel etkilerinden arındırılması için kullanılmıştır. Araştırmada; X-12-ARIMA yönteminden yararlanmak için E-Views programı uygulanmıştır.

3.1. Birim Kök Testleri

Durağanlık modelinde uygulanan verilerin zamanla artma veya azalma eğiliminde olmamasını ifade eden birim kök testlerinde verilerin durağan olması gerekmektedir. Ele alınan verilerin eş zamanlı yükselmesi ve düşmesi içinde olmaları durumunda doğru sonuçlara ulaşamama oranı yüksek olmakla birlikte bulunması gereken korelasyonun ters yönlü sonuç vermesine sebep olunabilmektedir. 1970 'de Dickey-Fuller'in geliştirdiği birim kök testi ve ilerleyen dönemlerde farklı testlerinde içinde bulunduğu araştırmalarla geliştirilen durağanlık testleri kullanılmaktadır (Dickey-Fuller 1979). Bu durumda literatürde en yaygın uygulanan Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testleri'dir. Bu çalışmada da Augmented Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testleri kullanılmıştır.

3.1.1. Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testi

Bir zaman serisinde durağanlık; varyans ile ortalamanın zamanla değişmemesini ifade ederken, iki dönem arasındaki kovaryansın hesaplandığı dönem haricinde sadece iki dönem arasındaki uzaklıkla ilişkilendirilmesi gerekmektedir (Tuna ve Öztürk, 2016).

Augmented Dickey Fuller Birim Kök testi, Dickey Fuller Birim Kök Testinin geliştirilmesiyle elde edilmiştir. Augmented Dickey Fuller Birim Kök testinde üç farklı model bulunmaktadır.

Birinci modelde sabit terim ve trend etkisi içermeyen model

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \lambda Y_{t-1} + \mu_t$$

İkinci modelde sabit terim içeren fakat trend etkisi içermeyen model

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \lambda Y_{t-1} + \mu_t$$

Üçüncü modelde hem sabit terim hem de trend etkisi içeren model

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \delta Y_{t-1} + \beta t \sum_{i=2}^t \Delta Y_{t-i+1} + \varepsilon_t$$

Bu testlerle en küçük kareler (EKK) yöntemiyle hesaplanan λ katsayısının standart hatasının ve tahmin değerinin bulunması hedeflenmektedir. Denklemlerin sonucuna göre bulunan t değeri, Dickey-Fuller tablo değerlerindeki ilgili değer ile karşılaştırılarak; $\lambda = 0$ hipotezinin doğruluğuna bakılmaktadır.

$H_0 = \lambda = 0$ Seride birim kök vardır, durağan değildir,

$H_1 = \lambda < 0$ Seride birim kök yoktur, seri durağan

3.1.2. Philips Peron Birim Kök Testi

Augmented Dickey Fuller Birim Kök testine göre daha doğru sonuçlar veren Phillips-Perron birim kök testi trend içeren terimlerin test edilmesinde kullanılmaktadır. Hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduğunu öngören Augmented Dickey Fuller Birim Kök testinde; testlerin sonuçlarının doğru olması için sabit varyansın olduğunu sağlamak ve hata terimleri arasında bir bağlantının olmadığını tespit etmek gerekmektedir. Olası hatalı sonuçların minimum düzeye indirmek için 1988'de Phillip- Perron tarafından Philips Peron Birim Kök Testi geliştirilmiştir (Perron, 1990).

Phillips – Perron birim kök testinde test istatistiği değeri, $\hat{\delta}$ katsayı tahmini, $t\delta$ 'nin t değerini, $se(\hat{\delta})$ δ 'nin standart hatasını vermektedir (Phillips ve Perron: 1988).

$$T\delta = t\delta(\gamma_0 f_0)/1/2 - T(f_0 - \gamma_0)(se(\hat{\delta}))^2 \sqrt{f}$$

Formüllerde durağanlık testinden önce veriler aylık olarak kullanılmıştır. Türkiye'de mevsimsel işsizlik oranlarında değişmelerin çok fazla görülmesi sebebiyle ilk olarak mevsimsel etkilerden arındırılarak analizler yapılmıştır.

3.2. Ampirik Sonuçlar

Mevsimsel etkilerden arındırılan genel işsizlik oranı ve genç işsizlik oranı verilerinin olduğu tablolar Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök testi sonuçlarına göre şu şekildedir;

Tablo 1: Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit Terim içeren Model)

Değişken	ADF t İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genel İşsizlik	-1.973069	-3.462901 -2.875752 -2.574423	0.2986

		-3.462574	
Genç İşsizlik	-1.944343	-2.875608	0.3115
		-2.574346	

Tablo 1’de Sabit Terim içeren modelde Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi sonuçları bulunmaktadır. Modelde hem genel işsizlik oranlarında hem de genç işsizlik oranlarında histerinin etkisinin olduğu gözlemlenmektedir. Olasılık değerleri incelendiğinde, genel işsizlik histeri etkisinin genç işsizlik histeri etkisine göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit Terim ve Trend içeren Model)

Değişken	ADF t İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genel İşsizlik	-2.363340	-4.004365 -3.432339 -3.139924	0.3977
Genç İşsizlik	-2.403379	-4.003902 -3.432115 -3.139793	0.3767

Tablo 2’de Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları Sabit Terim ve Trend içeren Model olarak ele alınmıştır. Bu modele göre; her iki grupta da histeri etkisine rastlanılmıştır. Genel işsizlik histeri etkisinin, genç işsizlik histeri etkisine göre daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3: Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi Sonuçları (Sabit Terim ve Trend içermeyen Model)

Değişken	ADF t İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genel İşsizlik	-0.104894	-2.576518 -1.942415 -1.615649	0.6464
Genç İşsizlik	-0.009260	-2.576403 -1.942399 -1.615659	0.6785

Tablo 3’de Genişletilmiş Dickey Fuller Birim Kök Testi sonuçları Sabit Terim ve Trend içermeyen Model olarak incelenmiştir. Sabit terim ve trend içermeyen modelde; olasılık değerleri birbirine çok yakın olan her iki grupta da histeri etkisi vardır. Genç işsizlik histerisinin genel işsizlik histeri etkisine göre daha fazla olduğu gözlemlenmektedir.

Mevsimsel etkilerden arındırılan genel işsizlik oranı ve genç işsizlik oranı verilerinin olduğu tablolar Phillips Perron Birim Kök testi sonuçlarına göre şu şekildedir;

Tablo 4: Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim içeren Model

Değişken	PP test İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genel İşsizlik	-2.120109	-3.462412 -2.875538 -2.574309	0.2371
Genç İşsizlik	-2.254173	-3.462412 -2.875538 -2.574309	0.1881

Tablo 4’de sabit terim içeren Phillips Perron Birim Kök Testi görülmektedir. Modelde hem genel işsizlik oranlarında hem de genç işsizlik oranlarında histeri etkisi bulunmaktadır. Genel işsizlik histeri etkisinin genç işsizlik histeri etkisine göre çok daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend içeren Model

Değişken	PP test İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genel İşsizlik	-2.448976	-4.003675 -3.432005 -3.139728	0.3533
Genç İşsizlik	-2.836157	-4.003675 -3.432005 -3.139728	0.1861

Tablo 5'e göre; hem genel işsizlik hem de genç işsizlik histeri etkisi bulunmaktadır. Genel işsizlik histeri etkisi genç işsizlik histeri etkisine göre daha fazladır. Yani genel işsizlik oranları daha fazla histeri etkisi barındırmaktadır.

Tablo 6: Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend içermeyen Model

Değişken	PP test İstatistik	%1 Kritik Değer %5 Kritik Değer %10 Kritik Değer	Olasılık Değeri
Genel İşsizlik	-0.003695	-2.576347 -1.942391 -1.615664	0.6803
Genç İşsizlik	-0.018236	-2.576347 -1.942391 -1.615664	0.6755

Tablo 6'ya göre; Phillips Perron Birim Kök Testi Sabit Terim ve Trend içermeyen modelde hem genel işsizlik hem de genç işsizlik histeri etkisi vardır. Genel işsizlik histeri etkisi genç işsizlik histeri etkisine göre daha fazladır. Yani genel işsizlik oranları daha fazla histeri etkisi barındırmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Dünya genelinde yaşanan ekonomik şoklar ülke ekonomilerini derinden etkilemektedir. Özellikle sosyo-kültürel ve ekonomik yönden zayıf olan gelişmekte olan ülkelerin işsizlik verilerinin tek haneli rakamlara düşmesini engellemektedir. Araştırmada yapısal kırılmaya göre hareket etmeyen Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testleri ve yapısal kırılmaya göre hareket eden Phillips Perron Birim Kök Testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda Türkiye'de emek piyasasındaki genç işsizlik ve genel işsizlik verileri ele alınarak durum tespiti yapılmıştır. Her iki testte de sadece sabit terim içeren model, sabit terim ve trend içeren model, sabit terim ve trend içermeyen model üzerinde durulmuştur. Türkiye'de Ocak 2005 ve Ocak 2022 yılları arasındaki işsizlik verileri üzerinde yapılan araştırmada genel işsizlik verilerinde ve genç işsizlik verilerinde histeri etkisine rastlanılmıştır. Yapılan her iki analizde de genç işsizlik verilerinden çok genel işsizlik verilerinde histeri etkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum işgücü piyasasında meydana gelen şokların işsizlik rakamları üzerinde kalıcı etkilere sebep olduğu anlamını taşımakla beraber Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının işsizlikle mücadelede yetersiz kaldığını göstermektedir. Türkiye'de konjonktürel nedenlerin işsizlik üzerinde ciddi etkisi bulunmaktadır. Küreselleşmeyle beraber rekabetin artması, yatırımlarda görülen düşüş, teknolojik gelişimlerin istihdama yansması ve işten çıkarılmaların artması sonucunda oluşan belirsizlik bu süreci ciddi manada tetiklemektedir. Yapısal nedenlerde bir etki olarak gösterilmekle beraber göç dalgasının yaşanması nüfus oranlarının ciddi şekilde artması, özellikle genç nüfus oranındaki hızlı artış, uygulanan politikaların yeterince başarıya ulaşamaması gibi durumlar işsizlik rakamlarını olumsuz yönde etkilemektedir.

İşsizlik histerisi literatürde sıklıkla araştırılan konular arasındadır. Araştırmada kullanılan değişkenler ise nadiren kullanılan değişkenler arasındadır. Araştırma gençlerin ve genel olarak işgücü piyasasının işsizlik histerisini içermektedir. Benzer araştırma Akcan (2019) tarafından da yapılmıştır. Ulaşılan sonuç ile Akcan (2019)'un ulaştığı sonuç karşılaştırıldığında, iki sonucun birbiri ile farklı olduğu görülmektedir. Araştırmada kullanılan periyot ile Akcan (2019)'un çalışmasında kullandığı periyot karşılaştırıldığında, iki çalışmanın farkının pandemi süreci olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla araştırmada şu sonuca da ulaşmak mümkündür. Covid öncesinde Türkiye'de gençlerin genel işsizlik oranlarına kıyasla daha fazla histeri etkisi barındırdığı

tespit edilmişken, Covid 19 pandemisinden sonra durum tersine dönmüştür. Mevcut durumda Türkiye işgücü piyasasında genel olarak işsizlik histerisinin görüldüğü anlaşılmıştır.

Araştırmanın amacı emek piyasasına yönelik olarak Türkiye’de uygulanması gereken politikalara tavsiyede bulunmaktır. Yaşanabilecek olası ekonomik şoklar karşısında histeri etkisini minimum seviyede tutacak yeni düzenlemelerin yapılmasıyla sürecin kolay atlatılmasını sağlayabilmektir. Yapılan uygulamalar sadece gelişmiş olan bölgelerde değil özellikle geri kalmış bölgelere yönelik olmalıdır. Bu anlamda bölgede bulunan aktörlerin koordineli çalışması değerlidir. İstihdam alanında yeni düzenlemeler yapılmasına iş ve işçi bulma amacıyla olan kuruluşların desteklenmesine, meslek edindirme eğitimlerinin artmasına ihtiyaç vardır. Üniversite-sanayi işbirliğinin desteklenmesi, staj imkanlarının artırılarak devam etmesi, uygulamalı eğitimlere yer verilmesi nitelikli işgücünün yetişmesi bakımından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Akcan, Ahmet Tayfur, (2019a) "Türkiye'de Gençlerin İşsizlik Histerisi", Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21 (1), s.31-47.
- Akcan, Ahmet Tayfur, (2019b) "Türk Cumhuriyetlerinde İşsizlik Histerisi: Panel Veri Analizi", Turkish Studies Economics, Finance, Politics, 14 (3), s.623-637.
- Akkuş, Ömer ve Topuz, Seher Gülşah,(2018) "İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Gelişmekte Olan En Kırılgan Beşli", Sosyoekonomi, 27(39), s.69-80.
- Arı, Ayşe ve diğ., (2013) "Doğu Asya ve Pasifik Ülkelerinde İşsizlik Histerisi: Panel Veri Yaklaşımı", Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi, 35(2), s.105-122.
- Ayala, Astrid ve diğ., (2012) "Unemployment Hysteresis: Empirical Evidence for Latin America, Journal of Applied Economics, 15 (2), s.213-233.
- Bayat, Tayfur ve diğ.,(2020) "Türkiye'de İşsizlik Histerisi Hipotezinin Geçerliliği Üzerine Ampirik Bir Çalışma (1923-2019)", Pearson Journal Of Social Sciences & Humanities, 5(7), S.1-8.
- Bayrakdar, Seda, (2015) "Türkiye İçin İşsizlik Histerisi ya da Doğal İşsizlik Oranı Hipotezinin Geçerliliğinin Sınanması", İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi, 2 (2), s.45-61.
- Blanchard, Olivier J. ve Lawrence, H. Summers,(1986) "Hysteresis And The European Unemployment Problem", NBER Macroeconomics Annual, 1, s.15-78.
- Chang, Tsangyao ve diğ., (2005) "An Empirical Note on Testing Hysteresis in Unemployment for Ten European Countries: Panel SURADF Approach", Applied Economics Letters, 12, s.881-886.
- Cheng, Shu-Ching ve diğ., (2014) "Flexible Fourier Unit Root Test of Unemployment for PIIGS Countries", Economic Modelling, 36,s. 142-148.
- Çelik, Hüseyin,(2019) "İşsizlik Histerisi Geçerliliğinin Türkiye ve Komşu Ülkeleri İçin İncelenmesi",ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi, 6(15), s.41-68.
- Çınar, Mehmet ve diğ.,(2014) "A Sectoral Analysis of Hysteresis in Unemployment: Evidence from Turkey", Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, (69), s.29-52.
- Çiçen, Yıldırım Beyazıt, (2020) "Türkiye'de Krizin İşsizlik Üzerinde Kalıcı Etkisi: Global Kriz Dönemi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 9 (2), s.1936-1956.
- Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A., (1979) "Distribution of the Estimation for Autoregressive Time Series with a Unit Root, Journal of The American Statistical Association, 74(366a), s.427-43.
- Doğru, Bülent, (2014) "Euro Bölgesinde İşsizlik Histerisinin İkinci Nesil Panel Birim Kök Testleri ile Analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(3), s.77-86.
- Dritsaki, Chadio ve Melina ,Dritsaki, (2013) "Hysteresis in Unemployment: an Empirical Research for Three Member States of The European Union", Theoretical and Applied Economics, 20(4), s.35-46.
- Everaert, Gerdie, (2001) "Infrequent Large Shocks to Unemployment: New Evidence on Alternative Persistence Perspectives", Labor, 15,s.555-577.
- Feve, Patrick ve diğ., (2003) "Testing for Hysteresis: Unemployment Persistence and Wage Adjustment", Empirical Economics, 28, s.535-552
- Kahyaoğlu, Hakan, (2016) "İşsizlik Histerisinin Geçerliliği: Türkiye Ve Seçilmiş AB Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14(4), s.103-128.
- Karagöz, Kadir ve Saraç, Taha Bahadır, (2016) "İşsizlikte Histeri Etkisinin Kalman Filtresi Yaklaşımıyla İncelenmesi: Türkiye Örneği, Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 1(2), s.59-72.
- Koçyiğit, Ali,(2011) "Türkiye'de İşsizlik Histerisi ve Star Modelleri Uygulaması", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 31(2), s.45-60.
- Komşu, Meryem Samırkaş ve Komşu, Ufuk Cem, (2021) "İşsizlik Histerisi: Brics-T Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme", Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5(2), s.74-85.
- Lee, Cheng-Feng, (2010) "Testing for Unemployment Hysteresis in Nonlinear Heterogeneous Panels: International Evidence", Economic Modelling, 27,s.1097-1102.
- Mercan, Mehmet ve diğ. ,(2015) "İşsizlik Histerisi Hipotezinin Türkiye, AB-15, AB- 27, OECD ve G-8 Ülkeleri İçin Yatay Kesit Bağımlılığı ve Yapısal Kırılganlık Altında Testi: Dinamik Panel Veri Analizi", TİSK Akademi, 10(19), s.44-65.
- Onur, Sara, (2011) "Türkiye Ekonomisinde İşsizlik Histerisi (1992-2009)", Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Metinleri, No:04, 1-25.
- Özkan, Yılmaz ve Altınsoy, Abdülkadir, (2015) "İşsizlik ve İstihdamda Histeri Etkisi (Türkiye, 1988-2014), Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 16. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Kongresi Özel Sayısı, s.123-130.
- Öztürk, Musa, (2020) "Türkiye'de İşsizlik Histerisi Hipotezinin Geçerliliği: Çok Boyutlu Ve Asimetrik Yaklaşım, OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15(1), s.4882-4910.
- Perron, Pierre, (1990) "Testing For A Unit Root in A Time Series With A Changing Mean." Journal of Business and Economic Statistics, 8(2),S.153-162.
- Phillips, Peter CB ve Pierre ,Perron, (1988) "Testing For A Unit Root İn Time Series Regression" ,Biometrika, 75(2),s.335-346.

- Roed, By Knut, (2002) "Unemployment Hysteresis And The Natural Rate Of Vacancies", Empirical Economics, 27, s. 687-704.
- Tekin, İpek, (2018) "Türkiye’de İşsizlik Histerisi: Fourier Fonksiyonlu Durağanlık Sınamaları, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 33(1), s.97-127.
- Tuna, Gülfer ve Öztürk, Mahmut, (2016)" Piyasa Etkinliğinin Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri İle İncelenmesi: Türkiye Pay Senedi Piyasası Uygulaması", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12(12), s.548-559.
- Tüzemen, Adem ve Yıldız, Çağdaş, (2018) "Holt-Winters Tahminleme Yöntemlerinin Karşılaştırmalı Analizi: Türkiye İşsizlik Oranları Uygulaması", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32(1), s.1-18.
- Ulucak, Zübeyde Şentürk, (2021)" Histeri Mi, Doğal Oran Mı? Türkiye’nin Uzun Vadeli İşsizlik Deneyiminden Kanıtlar, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ICOMEP Özel Sayısı, s.299-315.
- Yavuzaslan, Kıymet, (2017) "Türkiye’de Genç İşsizliğinin, İşsizlik Histerisi Hipotezi Çerçevesinde Yapısal Kırılmalar Testi İle Analizi", Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 2(2), s.21-32.
- Yıldırım, Selim ve İnançlı, Selim, (2018) "Türkiye’de İşsizlik Histerisi Hipotezinin Geçerliliğinin Ampirik Olarak Değerlendirilmesi, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 14, s.45-54.
- Yıldız, Kemal,(2014)" İşsizlik Türleri, Her Bir İşsizlik Türünün Toplam İşsizlikteki Payı Ve Çeşitli Demografik Parametrelerle İlişkisi", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E- Dergisi, (45)

Statü Kaygısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Adaptation of the Status Anxiety Scale to Turkish: A Validity and Reliability Study

Lütfi SÜRÜCÜ *
Ahmet MAŞLAKCI **
Sahil Şenay ERTAN ***

ÖZ

Literatürde statü kaygısını ölçmeye yönelik olarak tek maddeye dayalı ve çok genel bir ölçü kullanılmaktadır. Karmaşık psikolojik yapıları ölçmek için tek bir maddenin kullanılması, ölçüm aracının kapsam geçerliliği ve güvenilirliği açısından yeterli görülmemektedir. Literatürdeki bu boşluğu kapatmak ve bu yapıyı sağlam güvenilirlik ve geçerlik göstergeleriyle ölçebilmek için Day ve Fiske (2016) tarafından İngilizce olarak kısa bir "Statü Kaygısı Ölçeği" geliştirilmiştir. Araştırmanın temel amacı Day ve Fiske (2016) tarafından geliştirilen statü kaygısı ölçeğinin Türkçeye uyarlanması, çeviri, geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılarak Türkçe yazınına kazandırılmasıdır. Bu maksatla KKTC'deki 323 akademisyenden veri elde edilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 23 ve AMOS 18 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular statü kaygısı ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Araştırmanın ileride statü kaygısına yönelik yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edeceği değerlendirilmektedir.

ANAHTAR KELİMELER

Statü Kaygısı, Geçerlik, Güvenirlik

ABSTRACT

In the literature, a very general measure based on a single item is often used to measure "Status Anxiety". The use of a single item to measure complex psychological structures is not considered sufficient in terms of content validity and reliability of the measurement tool. A short "Status Anxiety Scale" in English was developed by Day and Fiske (2016) to close this gap in the literature and to measure this structure with robust reliability and validity indicators. The main purpose of the research is to adapt the status anxiety scale developed by Day and Fiske (2016) into Turkish and to bring it into Turkish literature by making translation, validity, and reliability studies. For this purpose, data were obtained from 323 academicians in the TRNC. The data were analyzed with SPSS 23 and AMOS 18 programs. The findings reveal that the status anxiety scale is a valid and reliable measurement tool. It is considered that the research will be a source for future studies on status anxiety.

KEYWORDS

Status Anxiety, Validity, Reliability

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
19.02.2022	30.04.2022
Atıf	Sürücü, L., Maşlakçı, A. ve Ertan, S. Ş. (2022). Statü Kaygısı Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 226-235.

* Dr., Avrupa Liderlik Üniversitesi, lutfi.surucu@elu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6286-4184

** Doç.Dr., Bahçeşehir Kıbrıs Üniversitesi, amaslak@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6820-4673

*** Dr. Öğr. Üyesi, Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, sahilertan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6559-8427

GİRİŞ

Sanayi devrimi ile birlikte çoğu modern toplumlarda gelir eşitsizliği artış göstermiştir (Delhey, Schneickert ve Steckermeier, 2017; Hodge, 2019). Artan gelir eşitsizliği ile birlikte, refah seviyesindeki düşüş, kötü bir yaşam kalitesi (Blake ve Brooks, 2019: 25029) ve vatandaşlar için sosyal işlev bozuklukları da artmıştır (Melita, Willis ve Rodríguez-Bailón, 2021: 1895). Bu bağlamda gelir eşitsizliği ve sosyoekonomik farklılıklar, toplumlar için giderek daha önemli hale gelmektedir (Melita, Velandia-Morales, Iruela-Toros, Willis ve Rodríguez-Bailón, 2020: 343). Gelir eşitsizliğinin önemli olmasının diğer bir nedeni ise insanların ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilemesidir. Blake ve Brooks (2019) insanların ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen psikolojik sürecin başlangıcında insanların statü kaygısı yaşaması olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Melita vd (2021) ekonomik eşitsizliğin olumsuz sonuçlarını açıklamak için psikolojik süreçlerin dikkate alınması gerektiğini ve bu süreçlerden birisinin de statü kaygısı olabileceğini belirtmektedirler. Nitekim araştırmalar ekonomik eşitsizlik ile birlikte kişinin statü kazanma veya mevcut statüsünü koruma dürtüsünün artacağı, böylelikle de statü kaygısının oluşacağını göstermektedir (Paskov, Gerxhani ve van de Werfhorst, 2013: 23).

Statü kaygısı kişinin kendi sosyoekonomik konumu ve başarısı hakkında sürekli endişelenme halidir. Statü kaygısı yaşamak ise, kişinin toplumdaki başarı standartlarına ulaşamama, sosyal konumlarında sıkışıp kalma veya statüsünü kaybetme konusunda endişe duyması ile ilgilidir (Paskov, Gerxhani ve van de Werfhorst, 2013: 33). İnsanlar, statülerini kaybetme veya çevrelerindeki sosyoekonomik başarı standartlarına ulaşmama olasılığı ile karşı karşıya kaldıklarında stres tepkileri yaşamaktadırlar (Casey, 2020; Scheepers, Ellemers ve Sintemaartensdijk, 2009). Statü kaygısı merkezli yaşanan bu stres, insanları bencil ve sosyal açıdan daha az bilinçli davranışlara yönlendirirken, daha alt sosyal statüdeki insanlara karşı da ayrımcı davranışlara yol açmaktadır (Melita vd. 2020: 344). Görüldüğü üzere kişilerin kendi statüleri ilgili kaygıları, insanları toplum içinde hoş karşılanmayan davranışlara yönlendirirken, benlik imajlarını da tehdit etmektedir (Gruenewald, Kemeny ve Aziz, 2006: 413). Yapılan ampirik araştırmalar, düşük performansın veya işteki başarısızlığın temel nedenlerden birinin, kişinin sosyoekonomik durumuyla diğer bir ifade ile statü kaygısı ile ilgili olduğunu göstermektedir (Melita vd. 2020:345). Bunun yanında klinik araştırmalarda ise düşük statülü mevkilerde çalışanların ve mevcut statülerine yönelik endişelerinin (statü kaygısı) bağışıklık sisteminde diyabet ve kalp hastalığı gibi kronik hastalık riskini artıran değişikliklere yol açabileceğini göstermiştir (De Vogli, Ferrie, Chandola, Kivimaki ve Marmot, 2007: 516). Statü kaygısının psikolojik ve fizyolojik sorunların öncülleri olduğuna dair bulgular, statü kaygısı ile örgütsel sonuçlar hakkında yeni araştırma sorularını ortaya çıkarmaktadır.

Literatürde statü kaygısını ölçmeye yönelik olarak sıklıkla tek bir maddeye dayalı ve çok genel bir ölçü kullanılmaktadır. Örneğin Layte ve Whelan (2014) statü kaygısını belirlemek için 'Bazı insanlar iş durumum veya gelirim nedeniyle beni küçük görüyor' ifadesini kullanmışlardır. Bununla birlikte karmaşık psikolojik yapıları ölçmek için tek bir maddenin kullanılması, ölçüm aracının kapsam geçerliliği ve güvenilirliği açısından yeterli görülmemektedir (Fisher, Matthews ve Gibbons, 2016: 3-23). Literatürdeki bu boşluğu kapatmak ve bu yapıyı sağlam güvenilirlik ve geçerlik göstergeleriyle ölçebilmek için Day ve Fiske (2016) tarafından İngilizce olarak kısa bir "Statü Kaygısı Ölçeği" geliştirilmiştir. Literatür, araştırma sonuçlarının sağlıklı bir şekilde yorumlanabilmesi için geliştirilen ölçeklerin araştırmanın yapılacağı kültür ve dile uygun olarak çevrilmesini ve geçerlik/güvenirlilik çalışmalarının yapılmasını önermektedir (Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021: 80). Nitekim yakın bir tarihte Melita vd (2020) İngilizce olarak geliştirilen bu ölçeği İspanyolcaya çevirmiş ve geçerlik/güvenirlilik analizlerini yaparak ölçeğin İspanyolca yazının da kullanılmasını sağlamıştır. Bu çalışma da ise statü kaygısı ölçeğinin Türkçede geçerliliği ve güvenilirliğine ilişkin kanıtlar sunarak Türkçe yazınına kazandırılması amaçlanmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Mevcut statüyü koruma veya daha yüksek bir statü elde etme arzusu, önemli bir motivasyon kaynağı olarak kabul edilir (Anderson, Hildreth ve Howland, 2015: 575). Bununla birlikte günümüzde yaşanan ekonomik krizler ve çalkantılı bir ekonomi, statü arzusunu sürekli bir endişeye dönüştürmüştür (De Botton, 2004). Statüyü korumak veya daha yüksek bir statüye ulaşma arzusu insanların yaşamlarına farklı şekillerde etkilerken, bu süreç insanların belirli seviyelerde stres yaşamalarına sebep olmaktadır (Melita vd. 2020: 345). Ampirik araştırmalar, statü arayışının, kaygı ve stresin öncülü olduğunu (White, Langer, Yariv ve Welch, 2006: 38) ve kişinin sosyal konumuyla ilgili endişelerin ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir (Blake ve Brooks, 2019; Woody, Hooker, Zoccola ve Dickerson, 2018: 151). Ruh sağlığı ile statü kaygısı arasındaki bu paralel ilişki, statü kaygısını potansiyel ruh sağlığı için risk faktörü olarak

değerlendirmenin önemli olduğunu ve statü kaygısı kavramının kapsamı konusunda açıklık getirilme ihtiyacını ortaya koymaktadır (Layte ve Whelan, 2014: 530).

Statü kaygısının, literatürde tanımlanan kaygı durumlarından farklı bir yapıya sahip olduğunu belirtmek önemlidir. Örneğin insanların yaşadıkları kaygı durumu, çevresinde gelişen durumları tehdit edici olarak algılamalarıyla birlikte yaşanan sürekli kaygı halidir. Statü kaygısı ise sürekli kaygıdan daha spesifik olarak mevcut sosyal statüye yönelik kaygı duyulması nedeniyle genel kaygı durumundan farklıdır (Balsamo, Romanelli, Innamorati, Ciccamese, Carlucci ve Saggino, 2013: 478). Ayrıca statü kaygısı, insanların ekonomik başarıyı ne ölçüde önemli bir değer olarak gördüğü ile ilgili değil, bireylerin içinde yaşadığı toplumla kıyaslandığında statülerinin neler olduğu ile ilgilenmektedir. Diğer bir ifade ile statü kaygısı insanların değer sistemlerine atıfta bulunmamaktadır. Bu yönüyle de statü arayışı, statü ile ilgili endişe gibi diğer ilgili yapılardan farklılık göstermektedir (Melita vd. 2020: 346). Temelde statü kaygısı bir kişinin çalışma koşullarındaki olumsuzlar, düşük yaşam kalitesi veya gelecekte işini kaybetmeden kaynaklı düşük bir sosyal konuma inme endişelerini de ifade etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında statü kaygısı, iş güvencesizliği ile benzer kavramlar gibi görünmektedir. Bununla birlikte bu kavramlar arasında bir takım önemli ayrımlar söz konudur. Öncelikle iş güvencesizliği, kişinin işi yâda mevcut imkânlarını kaybetme korkusuna odaklanmaktadır. Statü kaygısı ise kişinin istihdam durumunu içeren veya içermeyen birçok duruma yönelik daha geniş endişeleri kapsamaktadır. Örneğin daha yüksek bir statüye geçememe, bir statü düzeyinde takılıp kalma veya hâlihazırda çok düşük bir statüde olma konusundaki endişeler statü kaygısını ifade etmektedir.

Yukarıda yapılan tartışmalar statü kaygısının, örgütlerin başarısına etki edebilecek önemli bir faktör olabileceğini göstermektedir. Örneğin, örgüt içerisinde terfi imkânının olmaması çalışanlar arasında statü kaygısının önemli öncüllerinden biri olan belirli bir seviyede (statüde) sıkışıp kalma veya yükselmeme endişelerini artırmaktadır. Benzer şekilde yetersiz terfiler, mevki indirme olasılığı veya güvencesiz istihdam da statü kaygısını artıran diğer unsurlardır. Bu unsurlar çalışanların örgütlerine olan bağlılıklarını azaltıcı etkenler olarak kabul edilmektedir (Kalleberg, 2018: 141). Ayrıca statü kaygısı, işyeri ilişkilerini zayıflatarak çalışanlarda iş tatminini azaltır ve örgütsel performansı düşürür. Bir diğer etken ise örgüt içerisinde başkalarının terfi etmesi durumunda, statü kaygısı olan çalışanlarda kıskançlık duygularını artırarak sosyal bağların kalitesini ve çalışanın işine karşı genel tutumunu olumsuz etkileyebilir (Keshabyan ve Day, 2020: 1523). Yukarıda sunulan tartışmalara dayanarak, çalışanların örgüt içerisinde statü kaygısını deneyimlemesi, çalışanların yaptığı işten genel olarak aldığı zevki olumsuz etkileyerek iş memnuniyetsizliğine ve performans düşüklüğüne sebep olacağı söylenebilir.

2. YÖNTEM

Araştırmanın yapılmasına karar verildikten sonra Avrupa Liderlik Üniversitesi Etik Kurulu'ndan gerekli etik izinler alınmıştır (ALU-ETK-2022-04). Daha sonra statü kaygısı ölçeğini geliştiren yazarlardan olan Martin Day ile mail aracılığıyla görüşülmüş, ilgili ölçeğin Türkçeye çevirisi ve geçerlik/güvenirlilik çalışmasının yapılabilmesi için müsaade istenmiştir. Gerekli izinlerin alınmasından sonra araştırma için veri toplama aşamasına geçilmiştir. Veri toplama işleminde elektronik anket tercih edilmiştir. Elektronik ortamda hazırlanan anketlerde; araştırmanın amacı, katılımın gönüllü olduğu ve verilerin 3. şahıslar ile paylaşılmayacağı konusunda bilgilendirmeler yapılmıştır. Katılımcılara bu süreçte herhangi bir ödül ve para verilmemiştir. Anketin ortalama tamamlanma süresi altı dakikadır.

2.1. Örneklem

Araştırma verileri KKTC'de eğitim ve öğretim faaliyetine devam eden 323 akademisyenden elde edilmiştir. Araştırmalarda örneklem büyüklüğünün belirlenmesine yönelik farklı yaklaşımlar bulunmakla birlikte, ölçek geliştirme ve uyarlama çalışmalarında ölçekte yer alan maddelerin 10 katı örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu düşünülmektedir (Sürücü, Şeşen ve Maşlakçı, 2021: 30). Statü kaygısı ölçeğinde beş madde olduğu düşünüldüğünde araştırmadaki 323 örneklemin yeterli olacağı değerlendirilmektedir. Araştırmaya katılan katılımcıların 197 erkek, 126'sı kadındır. Bu katılımcılardan 35'i profesör, 41'i doçent, 80'i yardımcı doçent, 71'si öğretim görevlisi ve 96'sı araştırma görevlisidir. Katılımcıların 190'i evli iken 133'ü ise bekârdır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan katılımcıların; cinsiyet, medeni durum, unvan olmak üzere demografik özelliklerini tespit etmeye yönelik olarak üç soru bulunmaktadır.

Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formu: Hills ve Argyle (2002) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye çeviri, geçerlik ve güvenirlik çalışması Doğan ve Çötök (2011) tarafından yapılmıştır. 6'lı likert tipinde hazırlanan ölçekte beş ifade bulunmaktadır. Örnek ifadeler "Kendimden çok memnun değilim",

“Geçmişle ilgili çok da mutlu anılarım yoktur” ve “İstedğim her şeye ulaşabilirim” şeklindedir. Araştırmada ölçeğin güvenirlilik kat sayısı 0,79 olarak ölçülmüştür.

Yaşam Doyumu Ölçeği: Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye çeviri, geçerlik ve güvenirlilik çalışması Dağlı ve Baysal (2016) tarafından yapılmıştır. 7’li likert tipinde hazırlanan ölçekte beş ifade bulunmaktadır. Örnek ifadeler “İdeallerime yakın bir yaşantım vardır”, “Yaşam koşullarım mükemmeldir” ve “Tekrar dünyaya gelsem hayatımdaki hemen hemen hiçbir şeyi değiştirmezdim” şeklindedir. Araştırmada ölçeğin güvenirlilik kat sayısı 0,81 olarak ölçülmüştür.

Sürekli Kaygı Ölçeği: Spielberg, Gorsuch ve Luschene (1970) tarafından geliştirilen sürekli kaygı ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin Türkçeye uyarlaması Öner ve Le Compte (1983) tarafından yapılmıştır. 20 ifadeden oluşan ölçek 5’li likert tipindedir. Ölçeğe ait örnek ifadeler “Başkaları kadar mutlu olmak isterim”, “Önemsiz şeyler hakkında endişelenirim” ve “Genellikle mutluyum” şeklindedir. Araştırmada ölçeğin güvenirlilik katsayısı 0,83 olarak ölçülmüştür.

Statü Kaygısı Ölçeği: Day ve Fiske (2016) tarafından geliştirilen ölçek kullanılmıştır. 5’li likert tipinde hazırlanan ölçekte beş ifade bulunmaktadır. İfadelerde 1= Tamamen katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4= Katılıyorum ve 5 ise Tamamen Katılıyorum’u ifade etmektedir. Ölçekten alınan puanlar artıkça katılımcının statü kaygısının yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Araştırmada ölçeğin güvenirlilik katsayısı 0,887 olarak ölçülmüştür.

2.3. İşlem

İlk olarak statü kaygısı ölçeğinin orijinali dili olan İngilizceden Türkçeye çeviri işlemi yapılmıştır. Çeviri işleminde Muñiz, Elosua ve Hambleton (2013) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Buna göre önce ölçek bağımsız olarak çalışan iki uzman tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonrasında ölçeğin Türkçe versiyonu bağımsız çalışan başka iki uzman tarafından tekrar İngilizceye çevrilmiştir. Konunun uzmanı olan iki psikolog tarafından çeviriler orijinali ile karşılaştırılmış ve anlam kayması olduğu düşünülen ifadeler düzeltilmiştir. Son olarak konuya ilişkin araştırmaları bulunan üç öğretim görevlisi tarafından çeviri işlemi doğrulanmıştır. Yapılan çeviriyi test etmek ve olası anlamsal sorunları düzeltmek için 25 katılımcıdan oluşan örneklem grubuna anketin Türkçe versiyonu uygulanmıştır. Katılımcılarla yapılan görüşmede anlaşılmayan ya da tereddüt yaşanan ifadelerin olmadığını tespiti ile çeviri işlemi sonlandırılmıştır. Ön teste katılan katılımcıların anketleri ana örnekleme dâhil edilmemiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Veri analizlerinin yapılabilmesi için SPSS 23 ve AMOS 18 yazılımları kullanılmıştır. Aykırı değerler Mahalanobis’in (D2) uzaklığının karesi ile değerlendirilmiş ve 9 aykırı değer tespit edilmiştir. Aykırı değerler rastgele veya dürüst olmayan bir biçimde yanıt verildiği değerlendirildiğinden araştırmadan çıkarılmıştır. Böylelikle 323 geçerli anket verisi elde edilmiştir. Verilerin dağılımını tespit etmeye yönelik olarak basıklık ve çarpıklık değerleri dikkate alınmıştır. Bu değerlerin yorumlanmasında Hair, Black, Babin ve Anderson, (2010) tarafından önerilen kesme değerleri esas alınmıştır (+1,5 -1,5). Ölçeklere verilen yanıtlarına tespitine yönelik frekans analizleri, ölçekler arasındaki ilişkinin tespit edilmesine yönelik olarak ise korelasyona analizleri yapılmıştır. Son olarak statü kaygısı ölçeğinin geçerliğinin tespit edilmesine yönelik olarak keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi analizleri yapılmıştır. Güvenirliğinin test edilmesi için ise birleşik güvenirlilik, Cronbach alfa değerleri dikkate alınmış ve test tekrar test yapılarak zaman karşı duyarlılığı kontrol edilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 1’de statü kaygısı ölçeğinin beş maddesine ait tanımlayıcı istatistikler bulunmaktadır. 1’den 5’e kadar derecelendirilmiş olan ölçekte maddelerin ortalaması 2,58 (Madde 5) ile 2,95 (madde 2) arasında değişmektedir. Ölçeğin diğer maddelerine ait ortalama değerler de kabul edilebilir değerlerdir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Çarpıklık ve basıklık değerlerinin (0,076’dan 0,348’e çarpıklık ve -0,518’den -0,913’a basıklık ve basıklık -0,61’den 0,30’a) -1,5 ile +1,5 arasında olması statü kaygısı ölçeğindeki maddelerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2010). Ayrıca maddeler arası korelasyonların 0,80’den düşük olması ise çoklu doğrusallık sorununun olmadığını göstermektedir (Tabachnick ve Fidell, 2001).

Tablo 1. Statü Kaygısı Ölçeğindeki Maddelerin Tanımlayıcı İstatistikleri (n = 323)

Madde	Ort.	SS	Düzeltilmiş madde-toplam korelasyonu	Çarpıklık	Basıklık
1	2,78	1,141	0,696	0,244	-0,621
2	2,95	1,191	0,706	0,076	-0,913
3	2,82	1,106	0,754	0,212	-0,559
4	2,66	1,074	0,725	0,269	-0,518
5	2,58	1,118	0,750	0,348	-0,593

Tablo 1'deki sonuçlar uyarılama çalışması yapılan statü kaygısı ölçeğinde yöntem ve madde yanlılığının olup olmadığı konusunda fikir vermektedir. Korelasyon kat sayıları 0,696 ve üzerindedir. Bu değer 0,3'ün üzerinde olması yöntem yanlılığının bu araştırma için sorun yaratmadığını göstermektedir (Bayık ve Gürbüz, 2016). Ayrıca madde skor dağılımlarında aykırı değerlerin olmaması da madde yanlılığının olmadığına işaret etmektedir (Bayık ve Gürbüz, 2016).

3.2. Geçerliliğin Tespitine Yönelik Bulgular

Statü kaygısı ölçeğinin geçerliliğinin tespit edilmesine yönelik olarak öncelikle yapı geçerliği kontrol edilmiş daha sonra yakınsak ve ölçüt geçerliliği test edilmiştir.

3.2.1. Keşfedici Faktör Analizi

Statü kaygısı ölçeğinin yapısını anlamak için keşfedici faktör analizi yapılmıştır. Verilerin keşfedici faktör analizi için uygunluğu Barlett Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin Testi (KMO) ile değerlendirilmiştir. KMO örneklem uygunluk değeri 0,874 olarak ölçülmüştür. Barlett Küresellik Testi sonucunda elde edilen χ^2 değeri 962,049 ve anlamlıdır ($p < 0,001$). Bu sonuçlar elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olduğunu göstermektedir (Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021).

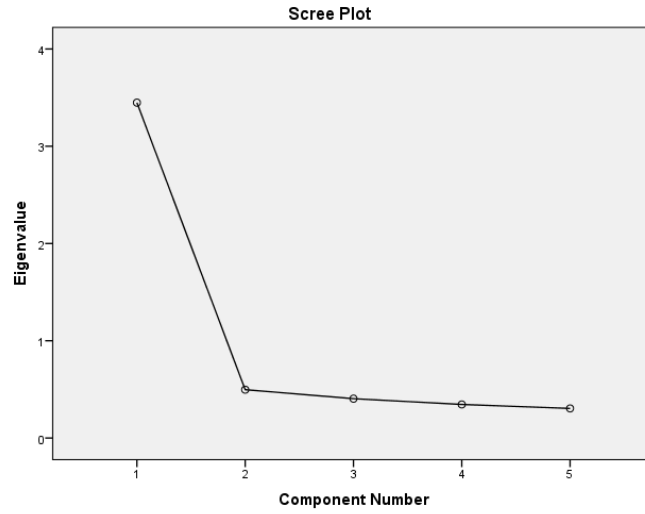
Temel bileşenler analizi döndürme ekseninde yapılan faktör analizinde öz değeri birden büyük olanların tek faktör altında toplanması sağlanmıştır. Keşfedici faktör analiz sonuçları statü kaygısı ölçeğinin tek faktörlü yapıda olduğunu göstermektedir (Tablo 2). Şekil 1'de sunulan yamaç serpinti grafiğinde birinci faktörden sonra kırılmanın olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Statü Kaygısı Ölçeğinin Faktör Yapısı ve Faktör Yükleri

Madde Nu.	Maddeler	Faktör Yükleri
1	Ömür boyu bulunduğum konumda sıkışıp kalacağım konusunda endişeli hissediyorum.	0,806
2	Kariyer hedeflerime ulaşamayacağım konusunda çok endişeliyim.	0,814
3	Daha düşük sosyal konumda olma konusunda bazen endişeleniyorum.	0,852
4	Hayattaki mevcut konumumun çok düşük olmasından endişeleniyorum.	0,831
5	Sosyal statümün değişmeyeceğinden endişe ediyorum.	0,849
Özdeğer		3,448
Açıklanan Varyans		68,964

Tablo 2'deki sonuçlar incelendiğinde statü kaygısı ölçeği varyansın %68,96'sını açıklayan tek faktörlü bir yapıda olduğunu göstermektedir. Ölçekte yer alan ifadelerin faktör yükleri ise 0,806 ve daha üzerindedir. Faktör yüklerin yüksek olması o faktörlerin ilgili yapıyı iyi temsil ettiğini göstermektedir (Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021).

Şekil 1. Yamaç Serpinti Grafiği

3.2.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi

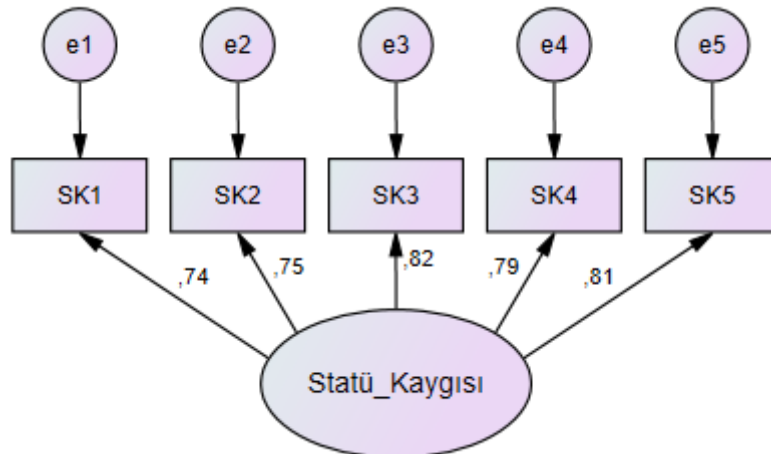
Keşfedici faktör analizi ile statü kaygısı ölçeğinin tek faktörlü yapıda olduğu tespit edilmiştir. Tek faktörlü yapının doğruluğunu teyit etmek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde maksimum olabilirlik tahmincisi aracılığıyla birkaç model test edilmiştir (Tablo 2). İlk model, keşfedici faktör analizinde elde edilen ve ölçeğin orijinal formunda da önerilen tek faktörlü yapıdır. İkinci modelde iki faktörlü, üçüncü modelde ise üç faktörlü yapı test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Doğrulayıcı Faktör Analiz Sonuçları

Model	χ^2	Df	CMIN/ Df	GFI	NFI	IFI	CFI	RMSEA
Tek Faktörlü	17,058	5	3,412	0,984	0,972	0,984	0,984	0,058
İki Faktörlü	163,037	19	8,581	0,910	0,817	0,835	0,833	0,143
Üç Faktörlü	495,912	20	24,796	0,761	0,443	0,453	0,448	0,254

Tablo 3'deki sonuçlar keşfedici faktör analizinden elde edilen tek faktörlü modelin daha iyi uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir (Byrne, 2010). Uyum indeksleri sırasıyla $\chi^2= 24,872$, $df= 11$, $\chi^2/df= 2,261$, $GFI= 0,984$, $NFI= 0,972$, $IFI= 0,984$, $TLI= 0,959$, $CFI= 0,984$, $RMSEA= 0,058$ 'dir. Elde edilen bu bulgular statü kaygısı ölçeğinin yapı geçerliliğinin olduğunu doğrulamaktadır.

Şekil 2. Doğrulayıcı Faktör Analiz Diyagramı

3.2.3. Yakınsak Geçerlik

Yapısal geçerliliğin tespit edilmesinden sonra yakınsak geçerliliğinin de test edilmesi araştırmanın sağlıklı sonuçlar verebilmesi için önemlidir (Sürücü ve Maslakçı, 2020; Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021). Fornell ve Larcker (1981) yakınsak geçerlik tespit edilmesi için, ortalama açıklanan varyans (AVE) değeri üzerine kurulu bir teknik önermişlerdir. Önerilen bu teknik, literatürde genel kabul görmüştür (Sürücü ve Maslakçı, 2020; Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021). Yakınsak geçerliliğin sağlanabilmesi için AVE değerinin birleşik güvenilirlik değerinden küçük olması ve AVE değerinin ise 0,5 değerinden büyük olması gerekmektedir (Sürücü ve Maslakçı, 2020; Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021). Bu durumda ölçeğin yakınsak geçerliliğini sağladığı belirtilir. Yapılan analizlerde statü kaygısı ölçeğinin AVE değerinin 0,612 olduğu, birleşik güvenilirlik değerinin ise 0,888 olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu değerler statü kaygısı ölçeğinin yakınsak geçerliliğinin olduğunu göstermektedir.

3.2.4. Ölçüt Geçerliği

Statü kaygısı ölçeğinin ölçüt geçerliğinin belirlemeye yönelik olarak araştırmada Oxford mutluluk ölçeği (kısa formu), yaşam doyumu ölçeği ve sürekli kaygı ölçekleri kullanılmıştır. Elde edilen veriler doğrultusunda statü kaygısı ölçeği ile diğer ölçekler arasındaki ilişki kontrol edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre statü kaygısı ile sürekli kaygı arasında pozitif yönlü ($r=0,58$, $p<0,05$), Oxford mutluluk ölçeği ($r=-0,34$, $p<0,05$) ve yaşam doyumu ölçeği ($r=-0,22$, $p<0,05$) ile negatif yönlü korelasyon tespit edilmiştir.

3.3. Güvenirliğin Tespitine Yönelik Bulgular

Statü kaygısı ölçeğinin güvenirliliğinin tespit edilmesine yönelik olarak ilk önce iç tutarlılığı kontrol edilmiş ve Cronbach alfa katsayısı 0,887 olarak ölçülmüştür. Birleşik güvenilirlik kat sayısı ise (CR) 0,888 olarak ölçülmüştür. Bu değerler ölçeğin güvenilir ve iç tutarlılığının olduğunu göstermektedir (Sürücü ve Maslakçı, 2020; Sürücü, Şeşen ve Maslakçı, 2021). Statü kaygısı ölçeğinin zamana karşı tutarlılığını tespit etmek için test tekrar test yapılmıştır. Bu kapsamda hazırlanan anketler 48 kişilik bir örneklem grubuna uygulanmış üç hafta sonra aynı örneklem grubuna anketler tekrardan uygulanmıştır (Bu örneklem ana kütleye dâhil edilmemiştir). İki anket verisi arasındaki korelasyon kat sayısı 0,91 olarak ölçülmüştür. Çevirisi yapılan statü kaygısı ölçeğinin son olarak cinsiyete göre ölçüm değişmezliği kontrol edilmiştir. Yapılan bağımsız örneklem t-testinde kadın ve erkek katılımcılar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular ölçeğin cinsiyete göre değişmezliğini göstermektedir.

SONUÇ

Statü, sosyal olarak oluşturulmuş hiyerarşideki görece bir konumu ifade etmektedir. Birçok insan mevcut statülerini korumak ya da daha iyi olarak atfedilen statülere ulaşmak için çaba harcamaktadır. Bununla beraber statüye yönelik yaşanan çabaların insanlar üzerinde farklı psikolojik etkilerini bulunmaktadır. Bu psikolojik etkilerin temelinde statü kaygısının olduğu düşünülmektedir (Melita vd. 2020: 343). Henüz emekle aşamasında olan ve kavramın yapısı yeni yeni oluşturulan statü kaygısı, kişinin toplumdaki başarı standartlarına ulaşamama, sosyal konumlarında sıkışıp kalma veya statüsünü kaybetme konusunda endişe duymasını ifade etmektedir. Toplumlar arasında yaşanan gelir eşitsizliği ve ekonomik sıkıntıların statü kaygısının önemli öncülleri olduğu konusunda araştırmacılar hemfikir olmakla birlikte (Blake ve Brooks, 2019; Melita, Willis ve Rodríguez-Bailón, 2021) sonuçlarına yönelik kısıtlı çalışmalar bulunmaktadır.

Day ve Fiske (2016) tarafından geliştirilen “statü kaygısı ölçeği” statü kaygısının sonuçlarına yönelik nicel olarak araştırma yapabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Ölçme aracındaki yalnız beş maddenin bulunması da, anket uygulamalarında araştırmacı ve katılımcılar açısından avantaj sağladığı söylenebilir.

Araştırmada statü kaygısı ölçeğinin Türkçede geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılarak Türkçe yazınına kazandırılması hedeflenmiştir. Bu maksatla öncelikle gerekli etik izinler alınmış ve ölçeği geliştirilen yazarlardan olan Martin Day ile görüşülerek müsaade istenmiştir. Gerekli izinler alındıktan sonra veri toplama işlemine başlanmıştır. Araştırmanın yapıldığı dönemde Covid-19 pandemisinin etkileri halen devam ettiği için elektronik anket yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen 332 anket verisi incelenmiş ve 9 anket veri aykırı değerlere sahip olduğu için araştırmadan çıkarılarak 323 geçerli anket verisi ile araştırmada veri toplama işlemi sonlandırılmıştır.

Statü kaygısı ölçeğinin geçerliliğinin tespit edilmesine yönelik olarak keşfedici faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Keşfedici faktör analizinde statü kaygısı ölçeği varyansın %68,96'sını açıklayan tek faktörlü bir yapıda olduğu tespit edilmiş ve faktör yüklerinin ilgili yapıyı iyi temsil ettiği anlaşılmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi ile de tek faktörlü yapı teyit edilmiştir. Ölçüt geçerliliğinin tespit edilmesi için ise Oxford mutluluk ölçeği (kısa formu), yaşam doyumu ölçeği ve sürekli kaygı ölçekleri kullanılmıştır.

Elde edilen bulgular statü kaygısı ölçeğinin ölçüt geçerliğinin olduğunu göstermiştir. Daha sonra ölçeğin güvenilirliğinin tespit edilmesi için iç tutarlığı kontrol edilmiş ve birleşik güvenilirlik hesaplanmıştır. Son olarak ölçeğin zaman karşı tutarlılığını tespit etmek için test tekrar test yapılmıştır. Yapılan tüm test ve analizler çeviri ve uyarlama çalışması yapılan statü kaygısı ölçeğinin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu ve Türkçe yazınında kullanılabileceğini göstermiştir. Yapılan bu çalışmanın statü kaygısına yönelik yapılacak çalışmalara kaynak teşkil edeceği ve Türk yazınına katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Araştırmanın yapıldığı dönemde Kovid-19 pandemisinin etkileri halen devam etmektedir. Kovid-19'un yayılmasını engellemek amacıyla Türkiye ve KKTC'deki eğitim kurumları belli dönemlerde kapanarak uzaktan eğitime geçmiştir. Karantinada uzun süre içeride kalmak ve sosyal faaliyetlerden uzaklaşmak katılımcılar için kaygı ve stres bozuklukları için önemli risk faktörleridir (Ansari ve Yousefabad 2020). Yakın tarihli literatür bunu belgeleyerek, tecrit ve karantinada tutulan kişilerin kaygı, hayal kırıklığı, belirsizlik, depresyon gibi önemli psikolojik sıkıntılar yaşadıklarını ortaya koymaktadır (Brooks, Hildreth ve Howland, 2020: 914). Dolayısı ile katılımcılar Kovid-19'un psikolojik etkisine karşı özellikle savunmasız olabilirler ve durum statü kaygısını de etkilemiş olabilir (Faisal, Jobe, Ahmed ve Sharker, 2021: 2).

KAYNAKÇA

- Anderson, Cameron, Hildreth, John Angus ve Howland, Laura (2015) "Is The Desire For Status A Fundamental Human Motive? A Review Of The Empirical Literature", *Psychological Bulletin*, 141(3), s. 574–601.
- Ansari, Mohammed Ve Yousefabad, Ahmadi (2020) "Potential Threats Of COVID-19 On Quarantined Families", *Public Health*, 183(1), s.1.
- Balsamo, Michela, Romanelli, Roberta, Innamorati, Marco, Ciccamese, Gabriele, Carlucci, Leonardo ve Saggino, Aristide (2013) "The State-Trait Anxiety Inventory: Shadows And Lights On Its Construct Validity", *Journal Of Psychopathology And Behavioral Assessment*, 35(4), s. 475–486.
- Bayık, Mehmet Emin ve Gürbüz, Sait (2016) "Ölçek Uyarlamada Metodoloji Sorunu: Yönetim Ve Örgüt Alanında Uyarlanan Ölçekler Üzerinden Bir Araştırma", *İş Ve İnsan Dergisi*, 3(1), s. 1-20.
- Blake, Khandis ve Brooks, Robert (2019) "Status Anxiety Mediates The Positive Relationship Between Income Inequality And Sexualization", *Proceedings Of The National Academy Of Sciences*, 116(50), s. 25029-25033.
- Brooks, Samantha, Webster, Rebecca, Smith, Louise, Woodland, Lisa, Wessely, Simon, Greenberg, Neil ve Rubin, Gideon James (2020) "The Psychological Impact Of Quarantine And How To Reduce It: Rapid Review Of The Evidence", *The Lancet*, 395(10227), s. 912–920.
- Byrne, Barbara (2010) *Structural Equation Modeling With AMOS: Basic Concepts, Applications, And Programming* (2nd Ed.). Routledge/Taylor & Francis Group
- Casey, Emma (2020) "Gambling, Status Anxiety And Inter-Generational Social Mobility: Findings From The Mass Observation Archive", *Sociology*, 54(2), s. 380-396.
- Dağlı, Abidin ve Baysal, Nigah (2016) "Yaşam Doyumu Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(59), s. 1250-1262.
- Day, Martin ve Fiske, Susan (2016) "What Is Status Anxiety? Exploring A Mechanism Of The Consequences Of Income Inequality", *Presentation At The International Society For Justice Research (ISJR), 16th Biennial Conference, University Of Kent, Canterbury, UK.*
- De Botton, Alain (2004) *Status Anxiety*. London: Penguin.
- De Vogli, Roberto, Ferrie, Jane, Chandola, Tarani, Kivimäki, Mika ve Marmot, Michael (2007) "Unfairness And Health: Evidence From The Whitehall II Study", *Journal Of Epidemiology & Community Health*, 61(6), s. 513–518.
- Delhey, Jan, Schneickert, Christian ve Steckermeier, Leonie (2017) "Sociocultural Inequalities And Status Anxiety: Redirecting The Spirit Level Theory" *International Journal Of Comparative Sociology*, 58(3), s. 215-240.
- Diener, Ed, Emmons, Robert, Larsen, Randy ve Griffin, Sharon (1985) "The Satisfaction With Life Scale", *Journal Of Personality Assessment*, 49(1), s. 71-75.
- Doğan, Tayfun ve Çötök, Nesrin Akıncı (2011) "Oxford Mutluluk Ölçeği Kısa Formunun Türkçe Uyarlaması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması", *Türk Psikolojik Danışma Ve Rehberlik Dergisi*, 4(36), s. 165-172.
- Faisal, Rajib Ahmed, Jobe, Mary, Ahmed, Oli ve Sharkar, Tanima (2021) "Mental Health Status, Anxiety, And Depression Levels Of Bangladeshi University Students During The COVID-19 Pandemic", *International Journal Of Mental Health And Addiction*, s. 1-16.
- Fisher, Gwenith, Matthews, Russell ve Gibbons, Alyssa Mitchell (2016) "Developing And Investigating The Use Of Single-Item Measures In Organizational Research", *Journal Of Occupational Health Psychology*, 21(3), s. 3–23.
- Fornell, Claes ve Larcker, David (1981). "Evaluating Structural Equation Models With Unobservable Variables And Measurement Error", *Journal Of Marketing Research*, 18(1), s. 39-50.
- Hair, Joseph, William Black, Barry Babin ve Rolph Anderson (2010) *Multivariate Data Analysis: A Global Perspective* (7th Ed.). New Jersey: Pearson Education, Upper Saddle River.
- Gruenewald, Tara, Kemeny, Margaret ve Aziz, Najib (2006) "Subjective Social Status Moderates Cortisol Responses To Social Threat", *Brain, Behavior, And Immunity*, 20(4), s. 410–419.
- Hills, Peter ve Argyle, Michael (2002) "The Oxford Happiness Questionnaire: A Compact Scale For The Measurement Of Psychological Well-Being", *Personality And Individual Differences*, 33(7), s. 1073-1082.
- Hodge, Edwin (2019) "The Sovereign Ascendant: Financial Collapse, Status Anxiety, And The Rebirth Of The Sovereign Citizen Movement", *Frontiers In Sociology*, 4, 76.
- Kalleberg, Arne (2018) *Precarious Lives: Job Insecurity And Well-Being In Rich Democracies*. Cambridge, MA: Polity Press.
- Keshabyan, Anna ve Day, Martin (2020) "Concerned Whether You'll Make It In Life? Status Anxiety Uniquely Explains Job Satisfaction", *Frontiers In Psychology*, 11, s. 1523.
- Layte, Richard ve Whelan, Christopher (2014). "Who Feels Inferior? A Test Of The Status Anxiety Hypothesis Of Social Inequalities In Health", *European Sociological Review*, 30(4), s. 525-535.
- Melita, Davide, Velandia-Morales, Andrea, Iruela-Toros, David, Willis, Guillermo ve Rodríguez-Bailón, Rosa (2020) "Spanish Version Of The Status Anxiety Scale (Versión Española De La Escala De Ansiedad Por El Estatus)", *International Journal Of Social Psychology*, 35(2), s. 342-369.
- Melita, Davide, Willis, Guillermo ve Rodríguez-Bailón, Rosa (2021). "Economic Inequality Increases Status Anxiety Through Perceived Contextual Competitiveness", *Frontiers In Psychology*, 12, s. 1895.

- Muñiz, José, Elosua, Paula ve Hambleton, Ronald (2013) “Directrices Para La Traducción Y Adaptación De Los Tests: Segunda Edición [International Test Commission Guidelines For Test Translation And Adaptation: Second Edition]”, *Psicothema*, 25(2), s. 151–157.
- Nunnally, Jum (1994) *Psychometric Theory 3E*. Tata Mcgraw-Hill Education.
- Öner, Necla ve Le Compte, Ayhan (1983) *Durumluluk-Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı*. İstanbul: Bogazici Üniversitesi Matbaası.
- Paskov, Marii , Gerxhani, Klarita ve Van De Werfhorst, Herman (2013) *Income Inequality And Status Anxiety*, Amsterdam.
- Scheepers, Daan, Ellemers, Naomi ve Sintemaartensdijk, Nieska (2009) “Suffering From The Possibility Of Status Loss: Physiological Responses To Social Identity Threat In High Status Groups”, *European Journal Of Social Psychology*, 39(6), s. 1075–1092.
- Spielberger, C.D., R.C. Gorsuch ve R.E. Luschene. (1970) *Manual For The State-Trait Anxiety Inventory*. California : Consultingpsychologists Press
- Sürücü, Lütfi ve Maslakçı, Ahmet (2020) “Validity And Reliability In Quantitative Research”, *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(3), s. 2694-2726
- Sürücü, Lütfi, Şeşen, Harun ve Maşlakçı Ahmet (2021) *SPSS, AMOS Ve PROCESS Macro İle İlişkisel, Aracı / Düzenleyici Ve Yapısal Eşitlik Modellemesi Uygulamalı Analizler*, Detay Yayıncılık
- Tabachnick, Barbara ve Fidell, Linda (2001) *SAS For Windows Workbook For Tabachnick And Fidell Using Multivariate Statistics*. Allyn And Bacon.
- White, Judith, Langer, Ellen, Yariv, Leeat ve Welch, John (2006) “Frequent Social Comparisons And Destructive Emotions And Behaviors: The Dark Side Of Social Comparisons”, *Journal Of Adult Development*, 13(1), s. 36-44.
- Woody, Alex, Hooker, Emily, Zoccola Peggy ve Dickerson, Sally (2018) “Social-Evaluative Threat, Cognitive Load, And The Cortisol And Cardiovascular Stress Response”, *Psychoneuroendocrinology*, 97, s. 149-155.

Uluslararası Ticaret ve Lojistik İle Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında Yazılan Tezlerin İncelenmesi¹

Investigation of Theses Written in the Departments of International Trade And Logistics Management and International Trade and Logistics

Pınar BEDLEK *
Sezen BOZYİĞİT **

ÖZ

Lisans eğitiminin bir üst basamağı olan lisansüstü eğitimde hem lisans eğitiminde edinilen bilgi ve beceriler geliştirilmekte hem de yeni bilgi ve beceriler kazandırılmaktadır. Bu durum herhangi bir bilim alanında uzmanlaşabilmek ve yetkinleşebilmek adına lisansüstüne verilen önemi artırmaktadır. Lisansüstünde verilen eğitimin yanında burada yazılan tezler de bir bilim dalında meydana gelen gelişmelerin ortaya çıkarılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple bu araştırmanın amacı Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış lisansüstü tezleri içerik analizi yöntemiyle inceleyerek, bu tezlerle ilgili genel bir profil ortaya koymaktır. Araştırmanın kapsamını YÖK’ün Ulusal Tez Merkezinden elde edilen Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan 380 tez oluşturmaktadır. Bu tezler aracılığıyla elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile sayısallaştırılmıştır. Bulgular frekans tablolarında sıklık ve yüzde değerleri ile yüksek lisans ve doktora durumu ayrımı yapılarak sunulmuştur. Yapılan analiz sonucunda en çok tezin Maltepe Üniversitesinde yazıldığı, tezlerin en fazla 2019 yılında tamamlandığı, tezlerin yoğun olarak yüksek lisans programlarında, Türkçe dilinde, lojistik ana konu başlığında, vakıf üniversitelerinde, nicel yöntemler kullanılarak yazıldığı, örneklem olarak en çok işletme ve veri setinin tercih edildiği, veri toplama yöntemi olarak çoğunlukla anket yöntemine başvurulduğu ve analiz yönteminde sırasıyla frekans, korelasyon ve faktör analizinin uygulandığı tespit edilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER

Uluslararası Ticaret, Lojistik, Yüksek Lisans Tezi, Doktora Tezi, İçerik Analizi.

ABSTRACT

In postgraduate education, which is a higher step of undergraduate education, both the knowledge and skills acquired in undergraduate education are developed and new knowledge and skills are gained. This situation increases the importance given to postgraduates in order to be able to specialize and become competent in any field of science. In addition to the postgraduate education, the theses written here also play an important role in revealing the developments in a branch of science. For this reason, the aim of this research is to examine the postgraduate theses written in the Departments of International Trade and Logistics and International Trade and Logistics Management in Turkey with the content analysis method and to present a general profile about these theses. The scope of the research consists of 380 theses written in the Departments of International Trade and Logistics and International Trade and Logistics Management obtained from the National Thesis Center of YÖK. The data obtained through these theses were digitized by the content analysis method. Findings are presented in frequency tables by making a distinction between frequency and percentage values, and master's and doctoral status. As a result of the analysis, the most theses were written at Maltepe University, the theses were completed in 2019 at the most, the theses were written intensively in master's programs, in Turkish, in the main topic of logistics, in foundation universities, using quantitative methods, by selecting business and data set as samples, It was determined that the survey method was mostly preferred as the data collection method and frequency, correlation and factor analysis were applied respectively in the analysis method.

KEYWORDS

International Trade, Logistics, Master Thesis, PhD Thesis, Content Analysis

Makale Geliş Tarihi / Submission Date	Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance
08.03.2022	12.04.2022
Atf	Bedlek, P. ve Bozyiğit, S. (2022). Uluslararası Ticaret ve Lojistik İle Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında Yazılan Tezlerin İncelenmesi. <i>Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi</i> , 25 (1), 236-253.

¹ “Uluslararası Ticaret ve Lojistik İle Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında Yazılan Tezlerin İncelenmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* pinaarbedlek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3457-8279

** Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, sezenkilinc@yahoo.com, ORCID: 0000-0002-0951-3588

GİRİŞ

Bir ülkenin her anlamda kendi kendine yetmesi oldukça güç bir durumdur. Bu nedenle günümüzde ülkeler birbirleri ile ekonomik ve ticari anlamda yoğun ilişkiler içerisinde bulunmaktadır. Uluslararası ekonomi; emek, sermaye, mal, hizmet ve teknoloji gibi iktisadi değerleri konu alan her türlü ekonomik faaliyetin bağımsız devletler arasında gerçekleştirilmesidir (Karagül ve İlter, 2016: 1). Uluslararası ekonomik ilişkilerde önemli bir konuma sahip olan uluslararası ticaret ise ürünlerin birden fazla ülke arasında akışını ifade eden faaliyetler bütünüdür (Yanık ve Uzun, 2013: 2). Ülkeler arasında iş bölümü ve uzmanlaşmanın farklı olması, teknolojik gelişmeler ve yeni pazarlar bulma zorunluluğu, küreselleşme, siyasi tercihler, zevk ve tercih farklılıkları uluslararası ticaretin yapılma nedenleridir (Haftacı, 2015: 2-3).

Küreselleşmeyle beraber ekonomi ve ticarete sınırların ortadan kalkması ve küresel alanda faaliyet gösteren işletmelerin sayısında meydana gelen yükseliş üretimi kolaylaştırmış, bu durum da tüketimde artışların yaşanmasına vesile olmuştur. Artan tüketim dünyanın farklı yerlerinde üretimi gerçekleştirilen malların, çeşitli ülkelerde bulunan tüketicilere ulaştırılma gerekliliğini ortaya çıkarmıştır (Erturgut, 2016: 179). Küresel çapta faaliyet gösteren işletmeler için maliyetlerin azaltılması önemli bir husustur. Uluslararası ticarete maliyeti azaltabilmek amacıyla malların güvenli, hızlı ve verimli biçimde hareketini sağlayan lojistik faaliyetler küreselleşmenin beraberinde getirdiği yüksek rekabet ortamında rekabet gücü sağlama açısından uluslararası ticarete önemli rol oynamaktadır (Martı vd., 2014: 2982). Uluslararası ticaret malın bir ülkeden satın alınarak başka bir ülkeye kar ile satılması ve bu malların taşınması aşamasında lojistiğin kullanılması esasına dayanmakta olup uluslararası ticaretteki ilerlemeler lojistik sektöründe de gelişmelerin yaşanmasına sebep olmaktadır (Korkut vd., 2021: 78). Bu durumda lojistik ve uluslararası ticaret arasında vazgeçilmez bir ilişkinin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.

Teknoloji ve bilimin hızla geliştiği günümüzde rekabet edebilirlik açısından uluslararası ticaret ancak çağdaş lojistik yönetimi ile gerçekleştirilebilmektedir. Dolayısıyla uluslararası ticaret alanında görev alacak uzmanların sahip olduğu lojistik bilgisinin kapsamlı olması gerekmektedir. Bu durumda üniversitelere büyük sorumluluklar düşmektedir. Üniversitelerde lisans düzeyinde Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümünde verilen eğitim bireylere depolama, ambalajlama, envanter, gümrükleme, dağıtım gibi konuların yanı sıra ithalat ihracat yönetimi, muhasebe, yönetim ve organizasyon, işletme, pazarlama, müşteri ilişkileri yönetimi, makro ve mikro iktisat, insan kaynakları ve girişimcilik gibi konularda da geniş bilgiler sağlamaktadır.

Bilimsel araştırma ve yeni buluşlara ihtiyaç duyulması, küresel ortamda rekabet avantajı elde etme isteği, hizmet alanlarının çeşitlenmesi, dünyadaki hızlı teknolojik gelişmeler, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için nitelikli işgücüne ihtiyacın artması, yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıkması, lisansüstü düzeyde eğitim gören kişilerin genellikle kamu kurum ve iş gücü piyasasında öncelikli tercihler arasında yer alması lisansüstü programlara verilen önemin artmasına neden olmuştur (İlter, 2021: 1593). Belirli bir alanda uzmanlaşmanın amaçlandığı lisansüstü eğitimde belirlenen hedeflere ulaşabilmek için eğitimin verildiği alana uygun programlar hazırlanması, öğrenci ve öğretim üyelerinin işbirliği içerisinde olması önem taşımaktadır (Kurtoğlu Erden ve Seferoğlu, 2021: 939). Lisansüstü programlarda yazılan tezler de hem alanyazına hem de sektöre katkı sunmasından dolayı lisansüstü eğitimde çok önemli rol oynamaktadır. Çünkü bir bilim dalının mevcut durumunun anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için söz konusu bilim dalında yapılan çalışmaların incelenmesi gerekmektedir (İçöz ve Kozak, 1999: 9). Bu incelemeler sonucunda ilgili alanda çok veya az çalışılan konular, sorunlar veya tutumlar tespit edilebilmektedir.

Alanyazında gerçekleştirilen inceleme sonucunda lojistik alanında yapılan lisansüstü tezlerin ve makalelerin değerlendirildiği birçok çalışmanın (Aydın vd., 2021; Bigliardi vd., 2021; Çavdar, 2020; Duran ve Çelikkaya, 2019; Erturgut ve Yılmaz, 2020; Georgi vd., 2013; Müssigmann vd., 2020; Qaiser vd., 2017; Ren vd., 2020; Spens ve Kovacs, 2006; Suvacı, 2016; Wang vd., 2016) olduğu görülmüştür. Ancak bu çalışmaların belirli bir ana bilim dalı veya bölüm üzerinden değerlendirme yapmayıp konu bazlı inceleme yaptığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple bu araştırmanın amacı Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış lisansüstü tezleri içerik analizi yöntemiyle inceleyerek bu tezlerle ilgili genel bir profil ortaya koymaktır.

Araştırma beş bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın giriş bölümü olan birinci bölümde konu hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde araştırmanın temelini oluşturan uluslararası ticaret ve lojistik eğitimi ile uluslararası ticaret ve lojistik alanında lisansüstü eğitimin öneminden bahsedilmiştir. Araştırma yönteminin anlatıldığı üçüncü bölümde araştırmanın amacı ve önemi, evreni, örnekleme, araştırma soruları, veri toplama ve analiz yöntemi, geçerlik ve güvenilirlik bilgilerine, dördüncü bölümde bulgulara ve son bölümde ise sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. ALANYAZIN TARAMASI

1.1. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Eğitimi

Uluslararası ticarete büyük öneme sahip olan lojistik sektörü hem kayda değer bir istihdam alanı yaratmakta hem de işletmelerin rekabet avantajı elde etmesine katkı sağlamaktadır (Yıldırım Keser, 2011: 167-168). Yoğun rekabet ortamında rekabeti fırsata çevirecek adımların atılması önemlidir. Teknoloji ve altyapı taklit edilebilir özelliklere sahiptir. Ancak teknoloji ve ekipmanı etkin ve verimli kullanabilen iş gücü kolay kolay taklit edilememektedir (Küçüksolak, 2006: 31). Özellikle hizmet sektörü olan ve emek yoğun yönü bulunan lojistik sektörü için çalışan sayısı, çalışma koşulları ve saatleri, ücret, çalışanın sahip olduğu eğitim düzeyi ve donanımı rekabet edilebilirlik açısından etkili olmaktadır. Çalışanların eğitimi konusunda verilen hizmet içi eğitimler rekabet edebilme aşamasında bazen yeterli olmayabilmektedir. Çünkü sektörün gelişebilmesi için daha eğitilmiş ve öğretimsiz kişilere gereksinim duyulmaktadır (Bozyiğit, 2016: 134). Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine bakılmaksızın her endüstride olduğu gibi lojistik sektöründe de nitelikli iş gücüne ihtiyaç vardır. Lojistik sektöründe mesleki bilgi ve tecrübeye sahip bireylerin istihdam edilmesi lojistik eğitiminin önemini ortaya koymaktadır (Bozyiğit ve Özkan, 2020: 567). Bilgi toplumunda başarı ancak eğitilmiş işgücüne sağlanabilmektedir. Eğitim ve kalitenin merkezinde insanoğlu bulunmaktadır. Küresel piyasaların talepte bulunduğu bilgi ve becerilere sahip bireylerin yetiştirilmesi gerek toplumun gerekse bireyin geleceğini güçlendirmektedir (Çakaloz, 2008: 26). Lojistik eğitimi, müşteri ihtiyaçlarına uyum sağlamak amacıyla ürünlerin üretim ve tüketim noktaları arasında etkin bir biçimde taşınabilmesi ve depolanabilmesi için gerekli prosedürlerin uygulandığı ve kontrol edildiği bilgi sürecini ifade etmektedir (Tunç vd., 2017: 347). Lojistik eğitiminin amacı, lojistik kavram ve sorunlarına yönelik bilgileri sistematik biçimde öğrenmiş, lojistik alanında araştırma yapabilen, yeni yönelimler hakkında bilgi sahibi, edindiği bilgileri bir soruna çözüm üretme aşamasında kullanabilen, ekip ve bireysel çalışmalarda sorumluluk üstlenebilen, etik değerler hakkında bilgi sahibi ve insan haklarını koruma bilincinde olan insan gücü yetiştirmektir (Çetinkaya, 2014: 175-176). Bu amaçların gerçekleştirilebilmesi aşamasında üniversitelere büyük görevler düşmektedir. Entelektüel zenginliğe fayda sağlayan üniversiteler, dünyadaki teknolojinin öğrenildiği, özümsemiştiği, yenilendiği ve hazır iş gücünün yetiştirildiği kurumlardır. Araştırma yapmak, bilim üretmek ve üst düzey eğitim sağlamak üniversitelerin görevlerindedir. Bu açıdan üniversiteler nitelikli insan gücü yetiştiren kurumlar olarak görülmektedir (Altınok, 2008: 41). Lojistik ile ilgili eğitimler üniversitelerin meslek yüksekokulları, dört yıllık yüksekokullar, fakülteler ve enstitülerinde ön lisans, lisans ve lisansüstü seviyelerde verilmektedir. Bu bölüm mezunlarına da lojistikten denilmektedir.

1.2. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Alanında Lisansüstü Eğitim

Alınabilecek en üst eğitim seviyesi olan lisansüstü eğitim lisans diplomasına sahip olan öğrencinin ilgi duyduğu alanda yüksek lisans ya da doktora eğitimi görerek uzmanlaşma sağlamasıdır. Lisansüstü çalışmalar gerçekleştirilirken ülke ihtiyaçları çerçevesinde programların düzenlenmesi, uygulanması, geliştirilmesi ve bu alanda eğitim verebilecek düzeyde öğretim elemanının yetiştirilmesi büyük önem teşkil etmektedir (Çoşkun vd., 2014: 378).

İşletmelerin en değerli varlığının insan kaynağı olduğu günümüz dünyasında varlıklarını başarıyla devam ettiren işletmelerin güçlü vizyon, bilgi, beceri ve deneyime sahip olan insan kaynağına sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda uluslararası ticaret ve lojistik lisansüstü eğitiminin amacı; uluslararası ticaret ve lojistiğin ilkeleri, stratejileri ve teknikleri hakkında bilgi sahibi, ulusal ve uluslararası alanlarda araştırma yapabilen, problem tanımlama ve çözme becerilerine sahip olan, çalışmaları etik değerler çerçevesinde yürütebilen, teori ve uygulamaları entegre edebilen, çalışma hayatında bugünün ve geleceğin ihtiyaçları çerçevesinde kendini yenileyebilen ve özgüven sahibi bireyler yetiştirmektir. Gerek yasal düzenleme kapsamında taşıma ve lojistik faaliyetlerini yürüten işletmelerin “ihtisas diplomalı yöneticiler” tarafından yönetilme zorunluluğu gerekse ticaret ve lojistik arasında bulunan yakın ilişki sebebiyle Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümü, lisansüstü mezunlarına imtiyaz kazandırmaktadır (<https://sbe.yeditepe.edu.tr/tr/11.11.2021>).

Özkan (2018) çalışmasında Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik alanında yüksek lisans eğitimi veren 13, doktora eğitimi veren dört üniversitenin olduğunu, yüksek lisans eğitimi veren dokuz üniversitede tebliğsiz, dört üniversitede sadece tebliğ yüksek lisans programının mevcut olduğunu belirtmiştir. Bugün ise ülkemizde Uluslararası Ticaret ve Lojistik alanında yüksek lisans eğitimi veren 24, doktora eğitimi veren sekiz üniversite bulunmaktadır. Bu bölümde eğitim veren üniversitelerin sayısındaki yükselme neticesinde Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümüne verilen önemin her geçen gün arttığını söylemek mümkündür.

1.3. Lisansüstü Eğitim ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Bir alanın hangi konuma sahip olduğu ve nereye yöneldiğini anlayabilmek, o alandaki bilimsel gelişim bakımından önem teşkil etmektedir. Bu noktada herhangi bir alanda yazılmış lisansüstü tezlerin durumu söz konusu alanın güncel gelişmeler ile ne derece etkileşimde bulunduğu, güncel gelişmenin alana hangi düzeyde yerleştiği ve benimsendiğinin göstergelerinden biri olmaktadır (Yıldız vd., 2020: 42). Lisansüstü çalışmalar alanyazına katkı sağlamak, güncel gelişme ve uygulamalar hakkında araştırmacıyı bilgilendirmek, mevcut eksiklik ve aksaklıkların neler olduğunu ortaya çıkarmak ve bunlara çözüm önerileri getirebilmek, üzerinde çalışma gerçekleştirebilecek konuların olup olmadığını ortaya çıkarmak açısından büyük öneme sahiptir.

Tezlere ilişkin farklı alanlarda farklı araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen çalışmalarda araştırma kapsamına hangi çalışmaların dahil edildiği, en çok hangi yıllarda çalışma yapıldığı, çalışmaların hangi üniversitelerin bünyesinde hazırlandığı, konu dağılımları, yazım dili, en sık atıf yapılan kaynaklar, kullanılan araştırma yöntemleri ve veri toplama tekniklerinin neler olduğu, en fazla çalışmanın hangi anabilim dalında ve üniversitede gerçekleştirildiği gibi özellikler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bazı çalışmalarda ise lojistikle ilgili konularda yazılan makaleler incelenmiştir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmuştur;

Çavdar (2020), 1990-2018 yılları arasında lojistikle ilgili lisansüstü tez çalışmalarını sosyal ağ analizi ile incelemiştir. 167 doktora, 729 yüksek lisans tezine ulaşılmış fakat bazı tezlere erişim imkanı olmadığından çalışma kapsamına 622 çalışma dahil edilmiştir. Çalışmada en fazla tezin 2018 yılında, Dokuz Eylül Üniversitesi bünyesinde ve İşletme Ana Bilim Dalı'nda yazıldığı görülmüştür.

Serdarasan vd. (2021), 2002-2020 yılları arasında lojistik ve tedarik zinciri alanında TR Dizin'de indekslenen çalışmaları ele almıştır. Çalışma sonucunda en sık kullanılan kelimenin lojistik olduğu, en fazla makalenin Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi'nde yayınlandığı, Dokuz Eylül Üniversitesinin en fazla yayın yapan üniversite, İşletme Bölümünün en fazla yayın yapan bölüm, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi'nin en fazla atıf alan dergi olduğu ve çok yazarlı makalelerin çoğunlukta bulunduğu saptanmıştır.

Tekin vd. (2021), 2016-2020 yılları arasında tersine lojistik alanında yapılan çalışmalarla ilgili Web of Science veri tabanından elde edilen 182 makaleyi araştırma kapsamına almış ve bibliyometrik analiz yöntemi kullanmıştır. Çalışma sonucuna göre tersine lojistik alanında yapılan çalışmalarda atıfların en çok 2019 yılında yapıldığı, sürdürülebilirlik anahtar kelimesinin yoğun olarak kullanıldığı, en fazla çalışmanın Çin Halk Cumhuriyeti tarafından gerçekleştirildiği ve Danimarka'nın en fazla atıf puanına sahip ülke olduğu görülmüştür.

Bigliardi vd. (2021), lojistik alanında endüstri 4.0 konusu hakkında bibliyometrik bir analiz gerçekleştirmiştir. Araştırma kapsamına Scopus veri tabanından elde edilen 131 makale dahil edilmiştir. Araştırma sonucunda en fazla yayının 2019 yılında yapıldığı, en çok makalenin IFAC-PapersOnLine dergisinde yayımlandığı ve Almanlar tarafından yazıldığı, makalelerin çoğunda kavramsal/teorik yöntemlerin kullanıldığı ve en fazla ele alınan konunun mühendislik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Aydın vd. (2021), 2020 yılında lojistik faaliyetleri konusunda yapılan çalışmaları incelemiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen tezlerin 55'i yüksek lisans, 17'si doktora tezidir. Verilerin incelemesinde içerik analizi kullanılmıştır. İncelemeye alınan tezler lojistik teması ile genel ve lojistik faaliyetleri çerçevesinde özel bir biçimde değerlendirilmiş, lojistik genel teması kapsamında ele alınan tezlerde sürdürülebilirlik, performans ve sektörle ilgili konulara yoğunluk verildiği, lojistik faaliyetleri kapsamındaki tezlerin ise ulaştırma, depolama ve stok yönetimi hakkında yazıldığı tespit edilmiştir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Akademik araştırmalar, daha önce gerçekleştirilen bilimsel çalışmalardan sağlanan bulgular, ifade edilen fikirler ve incelenen yaklaşımlar üzerine inşa edilmektedir (Demirci, 2014: 73). Herhangi bir bilim dalında meydana gelen değişimleri açığa çıkarabilmek adına daha önce ilgili alanda yapılan çalışmaların incelenmesi önemli bir husustur (Kozak, 2001: 26). Araştırma yapılmasındaki temel amaç, çalışmanın nasıl bir bağlamda yürütülmesi ve süregelen araştırmalardan sentez yoluyla hangi tür boşlukların doldurulması gerektiğinin ortaya konmasıdır (Koroğlu, 2015: 61). Bu aşamada lisansüstü tezlerin önemi kayda değerdir. Çünkü lisansüstü tezler incelendiği takdirde hangi konuların yoğun olarak çalışıldığı ve hangi sonuçlara ulaşıldığı, hangi konularda eksikliklerin söz konusu olduğu, boşluğu doldurabilmek adına hangi konularda çalışılması gerektiği ve gerçekleştirilen çalışmayla alana ne tür bir fayda sağlanacağı hakkında bir kanıya varılabilmektedir.

Yapılan alanyazın taraması sonucunda eğitim, çocuk edebiyatı, mobil öğrenme, ahlak ve etik, otizm, muhasebe ve finansman ile ilgili konularda yazılan tezlerin incelendiği birçok çalışmanın (Altunçekiç, 2020;

Atar ve Şener, 2021; Çağlar ve Özkan, 2021; Dilmaç, 2020; Doğan ve Altınkaynak, 2019; Kapkın vd., 2018; Sevim, 2020) olduğu görülmektedir. Aynı şekilde lojistik alanında da pek çok çalışmanın (Alkan vd., 2020; Aydın vd., 2021; Bigliardi vd., 2021; Erturgut ve Yılmaz, 2020; Georgi vd., 2013; Müssigmann vd., 2020; Qaiser vd., 2017; Ren vd., 2020; Saglietto, 2021; Serdarasan vd., 2021) varlığı dikkat çekmektedir.

Alanyazında gerçekleştirilen inceleme sonucunda Halk Sağlığı, Radyo Televizyon ve Sinema, Eğitim Yönetimi ve Denetimi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, Sosyal Hizmet gibi farklı Ana Bilim Dalında (Kurt ve Ceylan, 2021; Koç, 2021; Polat, 2010; Şahin vd., 2018; Zengin ve Çalış, 2017) lisansüstü tezlerin incelendiği çalışmalarla da karşılaşılmıştır. Fakat Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalını kapsayan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu araştırmanın amacı Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış lisansüstü tezleri içerik analizi yöntemiyle inceleyerek bu tezlerle ilgili genel bir profil ortaya koymaktır. Araştırma sonucunda bu ana bilim dallarında tamamlanan tezlerin yazıldığı üniversite, danışman unvanı, yazım dili, konu, yıl, sayfa sayısı, tez türü, üniversite türü, yöntem, veri türü, hipotez, örneklem, örneklem sayısı, geçerlik-güvenirlik, veri toplama ve analiz yöntemleri ile ilgili bulgular sunulmuştur. Bulgular neticesinde hangi konularda hangi veri toplama ve analiz yöntemleri kullanılarak hangi dilde araştırmaların yapıldığı tespit edildiği için bu araştırmanın Uluslararası Ticaret ve Lojistik alanında araştırma yapmak isteyen araştırmacılara bu alandaki boşluklara dikkat çekerek yol göstereceği, alanyazına katkı sunacağı ve bu alanda daha önce yapılan bir çalışma mevcut olmadığından var olan boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırma Soruları

Araştırma nitel bir araştırma olduğu için hipotez oluşturulmamış, bunun yerine araştırma sorusu tercih edilmiştir. Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış lisansüstü tezlerle ilgili olarak aşağıdaki araştırma soruları oluşturulmuştur.

1. Tezlerin genel özellikleri nelerdir?
2. Tezler nasıl tasarlanmıştır?
3. Tezlerin ana konulara göre dağılımı nasıldır?
4. Tezlerde hangi veri toplama yöntemleri bulunmaktadır?
5. Tezlerde kullanılan analiz yöntemleri nelerdir?

2.3. Araştırmanın Evreni ve Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırmanın evreni Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan tüm lisansüstü tezlerden oluşmaktadır. Bazı tezlerin erişimine yazarı tarafından izin verilmediği için ulaşılabilen ve YÖK’ün Ulusal Tez Merkezinin ilgili bölümünde bulunan tüm tezler araştırma kapsamına dahil edilmiştir. YÖK’ün internet sitesinden Ulusal Tez Merkezine girilmiş, detaylı tarama butonuna tıklanmış, ana bilim dalı olarak Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı seçilmiş, tezin türü ve izin durumuna ilişkin herhangi bir seçim yapılmamıştır. Yapılan tarama sonucunda Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalında 271 teze ulaşılmış, 2 tezin erişimine izin verilmediği ve bir tez sistemde iki kez yer aldığı için 268 tez araştırma kapsamına alınmıştır. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalında ise 112 teze ulaşılmış ve tüm tezler araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın verileri doküman analizi yoluyla toplanmıştır. Doküman analizi olay ve olgular hakkında bilgi veya veri elde etmek amacıyla yazılı belgelerin incelenmesidir (Karataş, 2015 :72). Doküman analizi, hem başka araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı hem de kendi başına bağımsız bir yöntem olarak kullanılabilir (Kıral, 2020: 176). Bu yöntem diğer araştırma yöntemlerine oranla daha ekonomik ve zaman bakımından daha tasarrufludur. Çünkü veri elde edebilmek için diğer yöntemlerde olduğu gibi uzun görüşme ve gözlemlere ihtiyaç duyulmamaktadır. Araştırmacı tarafından belgelerin incelenmesi yeterlidir (Güçlü, 2019: 138).

Yapılan araştırmada değişkenler daha önce farklı alanlarda yapılan çalışmalar (Aslantürk, 2019; Bayın, 2015; Erdoğan, 2020; Ökten ve Akman, 2018; Tuğan ve Ömürgönülşen, 2020; Zengin ve Serdaroğlu, 2020) incelenerek belirlenmiştir. Bunun sonucunda da tezler üniversite, danışman unvanı, yazım dili, konu, yıl, sayfa sayısı, tez türü, üniversite türü, yöntem, veri türü, hipotez, örneklem, örneklem sayısı, geçerlik-güvenirlik, veri toplama ve analiz yöntemleri bakımından tek tek ele alınmıştır. Tezler iki farklı zaman diliminde incelenmiştir. İlk inceleme 18.10.2021-26.10.2021 tarihleri arasında, ikincisi ise 14.11.2021-21.11.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

2.4. Araştırmanın Analiz Yöntemi

Araştırmanın analiz yöntemi içerik analizidir. Araştırma kapsamında 380 tez içerik analizi yöntemi ile incelenmiştir. İçerik analizi, araştırmacı tarafından inceleme kapsamına dahil edilen konu hakkında eksik yön kalmayacak şekilde kategori oluşturulması ve sonrasında oluşturulan kategorilerin seçilen metinler arasında ne derece gözlemlendiğinin belirlenmesine ilişkin analiz yöntemi şeklinde tanımlanmaktadır (Altuntaş ve Tuna, 2012: 32).

Bu yöntem günümüzde yaygın biçimde kullanılan analitik araçlardan biridir ve başta sosyal bilimler olmak üzere psikoloji, bilgi ve kütüphane bilimi, gazetecilik, iletişim, bilgisayar temelli araştırmalar gibi pek çok alanda kullanılmaktadır. Araştırmacı nitel çalışmaların yanı sıra nicel çalışmalarda da içerik analizi yöntemini tercih edebilmektedir (Güçlü, 2019: 168). Toplanan verilerin derinlemesine analizini gerektiren içerik analizi yöntemi önceden belirgin olmayan temaların ve boyutların ortaya çıkarılmasına olanak sağlamaktadır. İçerik analizinde toplanan verilere açıklama getirebilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmak amaçlanmaktadır (Toptaş ve Gözel, 2018: 138). İçerik analizi yönteminde benzer nitelik taşıyan veriler belirli temalar ve kavramlar bağlamında bir araya getirilmekte ve okuyucunun anlayabileceği şekilde düzenlenerek yorumlanmaktadır (Sözbilir, 2009: 7). İçerik analizinde yapılması gereken şey verilerin dahil olduğu ortamın belirli yönlerine ilişkin çıkarımlar yapmak ve söz konusu çıkarımları, araştırma yapılan sistemde yer alan sabit faktörlere ilişkin bilgileri kullanarak açıklamaktır. Bu aşamada veriler sembolik biçimde açıklanabilecek duruma gelmekte ve araştırmacının ilgilendiği konu hakkında bilgi vermektedir (Hepkul, 2002: 8). İçerik analizi sosyal ve davranış bilimleri alanında yazılı içeriklerin incelenmesinin yanı sıra farklı iletişim türlerinin şekil ve biçimlerinin değerlendirilerek iç yapılarının ortaya çıkarılmasında da kullanılan bir yöntemdir. İçerik analizinde belirli içeriklerde belirli özelliklerin var olup olmadığı ya da ne kadar sık bulunduğu tespit edilmektedir (Türer, 2013: 321).

2.5. Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Bilimsel araştırmaların sonuçlarının inandırıcı olması en önemli ölçütler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda inandırıcılığı sağlamak adına araştırmalarda yaygın olarak geçerlik ve güvenirlilik ölçütleri kullanılmaktadır (Başkale, 2016: 23). Maxwel, Kwale, Hammersley ve Silverman gibi araştırmacılar nitel araştırma yöntemleri kullanarak veri elde eden tüm araştırmacıların, çalıştıkları konuya ilişkin geçerlik ve güvenirlilik analizleri yaptıkları takdirde araştırmaya atfedilen önemin artacağını ve çalışmanın hak ettiği değeri bulacağını dile getirmişlerdir (Yıldırım, 2010: 81). Geçerlik ölçme aracı vasıtasıyla ölçülmek istenen özelliğin diğer özellikler karıştırılmadan doğru biçimde ölçülebileceği becerisi iken, güvenirlilik farklı zamanlarda aynı koşullar altında, aynı bireylere, aynı araç ile uygulanan ölçümün aynı sonuçları vermesidir (Yücel Toy ve Güneri Tosunoğlu, 2007: 8-10). Güvenirliği sağlamanın ön koşulu seçilen ölçüm aracının yapılacak olan ölçüme uygun olmasıdır (Aziz, 2020 :56). Geçerlikle ilgili ise üç önemli husus vardır (Gürbüz ve Şahin, 2018: 160). Bunlardan ilki ölçülmek istenen özellik ile ölçüm aracının uyumlu olmasıdır. İkincisi, kurallara uygun ölçümün yapıp yapılmadığıdır. Üçüncüsü ise ölçümden elde edilen verinin ölçülmek istenen özelliği gerçekte ne derece yansıttığıdır.

İçerik analizi yönteminde güvenirliliği sağlamak adına kodlama işlemi yapılmaktadır. Buradaki en önemli husus kategorilerin belirlenmesi ve açık bir biçimde tanımlanmasıdır. Kategorilerin belirlenip açık bir biçimde tanımlanmasıyla güvenirlilik ve nesnellik artmış olacaktır. Bir başka ifadeyle yorumlanan kategorilerin araştırmacılar arasında veya farklı iki zaman diliminde değişiklik göstermemesi, nesnelliliğin ön koşullarından biri olan güvenirliliği sağlamaktadır (Yüksel, 2015: 44). İçerik analizinin güvenirliliği sağlanırken araştırmacılar arası güvenirlilik ve zaman açısından güvenirlilik olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır. Araştırmacılar arası güvenirlilik, farklı araştırmacıların analiz aşamasında kodlama kuralları doğrultusunda aynı analizi gerçekleştirmeleri, zaman açısından güvenirlilik ise aynı araştırmacının aynı kurallar doğrultusunda iletişim içeriğini iki farklı zamanda kodlaması şeklinde tanımlanmaktadır (Bozyiğit, 2016: 139). Yapılan araştırmada zaman açısından güvenirlilik yöntemi kullanılmıştır. Sadece bir kişi tarafından veri çözümleme işlemi gerçekleştirildiğinde güvenirlilik, kodlama formunun aynı çözümleme birimine farklı zaman dilimlerinde uygulanması neticesinde benzer sonuçların elde edilmesiyle sağlanmaktadır.

Araştırmada güvenirliliği sağlamak adına YÖK Tez Merkezi iki farklı zaman diliminde taranmıştır. İlk inceleme 18.10.2021-26.10.2021, ikinci inceleme 14.11.2021-21.11.2021 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. İki tarama sonucunda da benzer sonuçlar elde edilmiş, Kappa güvenirlilik katsayısı ,821 olarak bulunmuştur. Kappa istatistiği 0 ila 1 arasında değer alan, değer 1'e yaklaştıkça güvenirliliğin artmasının söz konusu olduğu ve ,81-1,00 aralığının çok yüksek olarak değerlendirildiği nitel araştırmalarda güvenirliliği

belirlemek için kullanılan bir katsayıdır (Bıkmaz Bilgen ve Doğan, 2017: 66). Bunun yanı sıra güvenilirliği sağlamak amacıyla değişkenler ve kategoriler açıkça gösterilmiş, kategorilerin nasıl oluşturulduğu, hangi kategorilerin altına hangi değişkenlerin hangi amaçla eklendiği açıkça belirtilmiştir. Bu sebeplerden ötürü araştırmanın güvenilirlik koşullarını sağladığı düşünülmektedir.

Nitel araştırmanın geçerliğinin kabul edilebilmesi için araştırmacının gerek veriyi elde etme sürecinde gerekse verilerin analiz edilmesi ve yorumlanması işlemlerinde tutarlı olması ve tutarlılığı nasıl sağladığına ilişkin detaylı bilgi vermesi gerekmektedir (Baltacı, 2019: 380). Ek olarak araştırmacının araştırdığı konuyu yansız olarak gözlemlemesi, toplanan verilerin ayrıntılı olarak raporlanması ve sonuçlara nasıl ulaşıldığının belirtilmesi geçerliği sağlamanın ön koşullarındandır (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 291-292). Araştırmanın konusu tezler olduğu için bu tezlere ait özelliklerin ortaya çıkartılmasına yönelik değişkenlerin belirlenmiş olması, bu değişkenler belirlenirken hangi kaynaklardan yararlandığının açıklanması, bulunan sonuçların tutarlı olması gibi nedenlerle araştırmanın geçerli olduğu varsayılmaktadır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Bu bölümde yapılan analizlere ilişkin bulgular yer almaktadır. Bulgular frekans tabloları şeklinde sunulmuştur. Her bir frekans tablosunda o değişkene ait toplam sıklık ve yüzde değerinin dışında, o değişkenin yüksek lisans ve doktora durumu da bulunmaktadır. Tablolar oluşturulurken bulguların daha iyi değerlendirilmesi ve anlaşılması için bazı değişkenlerde birleştirme yapılmıştır. Sayfalar ve örneklem sayıları kategori halinde verilmiş, bunun dışında ana konu değişkenleri belirli ana başlıklar altında toplanmıştır. Örneğin gümrük, depolama gibi konular lojistik başlığı içerisinde ele alınmıştır. Taşımacılık da lojistikle ilgili olmasına rağmen çok çalışılan bir konu olduğu için ayrı bir başlık halinde verilmiştir. Diğer seçeneğinde nelerin yer aldığı tabloların altındaki açıklama kısmında yazılmıştır.

Tablo 1. Tezlerin Ana Bilim Dalına Göre Dağılımı

Ana Bilim Dalı	Ulaşılabilen (İzinli) Tez Sayısı	Ulaşılamayan (İzinsiz) Tez Sayısı	Toplam
Uluslararası Ticaret ve Lojistik	269	2	271
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi	112	0	112
Toplam	381	2	383

Tablo 1’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında bulunan tez sayıları görülmektedir. Tablo 1’e göre Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda 112 tez mevcut olup ulaşılabilen tez yoktur. Uluslararası Ticaret ve Lojistik’te ise 269 ulaşılabilen, 2 tane de ulaşılabilen tez bulunmaktadır. Ancak bir tane tez sistemde iki kez yer almıştır. Bundan dolayı Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı’nda aslında ulaşılabilen 268 tez mevcuttur. Mükerrer inceleme yapmamak adına bu tez kapsamdan çıkartılmış ve araştırma 380 ulaşılabilen tez üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Akdeniz Üniversitesi	28	0	28	7,4
Altınbaş Üniversitesi	1	0	1	,3
Atatürk Üniversitesi	5	0	5	1,3
Atılım Üniversitesi	10	0	10	2,6
Bandırma 17 Eylül Üniversitesi	16	0	16	4,2
Çanakkale 18 Mart Üniversitesi	10	0	10	2,6
Çankaya Üniversitesi	17	0	17	4,5
Gaziantep Üniversitesi	24	0	24	6,3
Hasan Kalyoncu Üniversitesi	20	4	24	6,3
İstanbul Arel Üniversitesi	4	0	4	1,1
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi	2	0	2	,5
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	12	0	12	3,2

Kayseri Üniversitesi	3	0	3	,8
KTO Karatay Üniversitesi	10	0	10	2,6
Maltepe Üniversitesi	74	21	95	25
Mersin Üniversitesi	5	0	5	1,3
Ömer Halisdemir Üniversitesi	3	0	3	,8
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	11	0	11	2,9
Tarsus Üniversitesi	16	0	16	4,2
Toros Üniversitesi	38	0	38	10
Yaşar Üniversitesi	4	0	4	1,1
Yeditepe Üniversitesi	42	0	42	11,1
Toplam	355	25	380	100

Tablo 2'ye göre Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında en fazla tez yazılan üniversite % 25 ile Maltepe Üniversitesidir. Maltepe Üniversitesini % 11,1 ile Yeditepe ve % 10 ile Toros Üniversitesi izlemektedir. % 0,3 ile Altınbaş ve % 0,5 ile Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi bu ana bilim dallarında en az tez olan üniversitelerdir. Önceden Mersin Üniversitesi bünyesinde bulunan Uluslararası Ticaret ve Lojistik bölümü Tarsus Üniversitesinin kurulmasıyla oraya aktarılmıştır. Ancak tablo YÖK verilerine göre oluşturulduğu için Mersin ve Tarsus Üniversiteleri ayrı ayrı sunulmuştur. Ek olarak hem yüksek lisans hem de doktora seviyesinde de en fazla tezin Maltepe Üniversitesinde tamamlandığı dikkat çekmektedir.

Tablo 3. Tezlerin Danışman Unvanına Göre Dağılımı

Unvan	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Doktor Öğretim Üyesi	157	10	167	43,9
Doçent	109	3	112	29,5
Profesör	81	12	93	24,5
Doktor	3	0	3	,8
Öğretim Görevlisi	3	0	3	,8
Birden Fazla Danışman	2	0	2	,5
Toplam	355	25	380	100

Tablo 3'ten ilgili ana bilim dallarında yazılan tezlerde doktor öğretim üyesi unvanının % 43,9 ile ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Tablo oluşturulurken yardımcı doçent unvanı doktor öğretim üyesi kapsamında değerlendirilmiştir. YÖK'ün verilerine göre üç öğretim görevlisinin yüksek lisans tezi yürüttüğü bulgusuna ulaşılmıştır. Öğretim görevlilerinin doktor veya doktor üyesi olduğu düşünülse de verilere sadık kalmak adına bu unvana da tabloda yer verilmiştir. Doktor öğretim üyesi unvanını % 29,5 ile doçent, %24,5 oran ile profesör takip etmektedir. Tablodan birden fazla danışmanın % 0,5 ile en az orana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yüksek lisans ve doktora tezleri danışman unvanlarına göre incelendiğinde en fazla yüksek lisans tezinin doktor öğretim üyesi, doktora tezinin ise profesör unvanına sahip danışmanlarla yazıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 4. Tezlerin Yazıldığı Dillere Göre Dağılımı

Dil	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Türkçe	311	24	335	88,2
İngilizce	44	1	45	11,8
Toplam	355	25	380	100

Tablo 4'te görüldüğü üzere Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarındaki tezlerin % 88,2'si Türkçe, % 11,8'i İngilizce yazılmıştır. Tabloda toplam 355 yüksek lisans tezinin 311'inin Türkçe, 44'ünün İngilizce, doktora tezlerinin ise 24'ünün Türkçe, 1'inin İngilizce yazıldığı gösterilmektedir.

Tablo 5. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tez Türü	Sıklık	Yüzde
Yüksek Lisans	355	93,4
Doktora	25	6,6
Toplam	380	100

Tablo 5'e göre Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında en fazla yazılan tez türü % 93,4 ile yüksek lisans iken, bu oranı % 6,6 ile doktora tezi takip etmektedir.

Tablo 6. Tezlerin Ana Konulara Göre Dağılımı

Konu	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Hizmet Kalitesi	14	0	14	3,7
Lojistik	108	6	114	30
Lojistik Eğitimi	3	0	3	,8
Pazarlama	22	0	22	5,8
Taşımacılık	47	4	51	13,4
Tedarik Zinciri Yönetimi	48	11	59	15,5
Ticaret	92	1	93	24,5
Diğer	21	3	24	6,3
Toplam	355	25	380	100

Tablo 6'da Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış olan tezlerin ana konu dağılımı sunulmuştur. İnceleme sırasında tezlerin çoğunlukla lojistik, ticaret ve tedarik zinciri yönetimi ana konularında yazıldığı görülmüştür. Lojistik depolama, yeşil lojistik, gümrükleme, lojistik performans endeksi, lojistikte inovasyon, taşımacılık, tedarik zinciri, stok yönetimi gibi konuları; ticaret INCOTERMS, ödeme şekilleri, ithalat-ihracat, dış ticaret teorileri, dış ticaret teşvikleri, uluslararası ticari birlikler, uluslararası ticari uyumsuzlukları ve pazarlama da marka, pazarlama stratejileri, hizmet kalitesi, tüketici davranışlarını kapsamaktadır. Ancak bazı konular bu ana alanların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır. Örneğin lojistik alanında 224 tez yazılmıştır bunların yüzde 20'sinden fazlası tedarik zinciri yönetimi hakkındadır. Aynı durum lojistikte taşımacılık, pazarlamada ise hizmet kalitesi konuları için söz konusudur. Bu nedenle ana konuda önemli yer kaplayan alt konular tabloda ayrı bir başlık altında gösterilmiştir. Ancak özellikle bu tezin konusunu da oluşturan lojistik eğitiminin çok çalışılmadığı tespit edildiği için bu konu ayrıca tabloda belirtilmiştir. Böylelikle % 30 ile lojistik konusu ilk sırada, akabinde % 24,5 ile ticaret konusu ikinci sırada gelmektedir. Tedarik zinciri yönetimi % 15,5 ile üçüncü sırada bulunurken, lojistik eğitimi konusunun % 0,8 ile son sırada yer alması dikkat çekmektedir. Tezlerin ana konu dağılımları incelendiğinde yüksek lisans tezlerinin en çok lojistik, doktora tezlerinin ise tedarik zinciri yönetimi konusunda yazıldığı gözlenmektedir. Diğer kategorisinde küreselleşmenin sosyal kutuplaşmaya etkisi, sürdürülebilir kalkınma ve karbon ayak izi, kurumsallaşma sürecinde KOBİ'lerin durumu ve KOSGEB destekleri, hava durumunun enerji tedariki üzerindeki etkisi, göç hareketleri ve bölgesel sosyo-ekonomik gelişmişlik gibi konular yer almaktadır.

Tablo 7. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
2011	3	0	3	,8
2012	7	0	7	1,8
2013	5	0	5	1,3
2014	8	0	8	2,1
2015	17	1	18	4,7
2016	22	4	26	6,8

2017	23	3	26	6,8
2018	47	4	51	13,4
2019	83	4	87	22,9
2020	76	4	80	21,1
2021	64	5	69	18,2
Toplam	355	25	380	100

Tablo 7’de ilgili ana bilim dallarında yazılmış olan tezlerin yıllara göre dağılımı gösterilmektedir. Tablodan görüleceği üzere % 22,9 puan ile en fazla tez 2019 yılında yazılmıştır. 2019 yılını % 21,1 ile 2020 ve % 18,2 ile 2021 yılı izlemektedir. 2011 % 0,8 ile en az tezin yazıldığı yıl olarak karşımıza çıkmaktadır. Veriler toplanırken Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı’nda ilk tezin 2011, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda ise 2013 yılında yazıldığı görülmüştür. Ayrıca en fazla yüksek lisans tezinin 2019, doktora tezinin ise 2021 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır. Bu arada veriler elde edilirken 2021 yılının bitmediği de göz önünde bulundurulmalıdır.

Tablo 8. Tezlerin Sayfa Sayısına Göre Dağılımı

Sayfa Sayısı	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
70 ve altı	13	0	13	3,4
71-100	104	3	107	28,2
101-130	124	9	133	35
131-160	79	4	83	21,8
161 ve üstü	35	9	44	11,6
Toplam	355	25	380	100

Tablo 8’den tezlerin sayfa sayısına göre dağılımı incelendiğinde, sayfa sayılarının % 35 oran ile 101-130, % 28,2 ile 71-100 ve % 21,8 131-160 sayfa olduğu görülmektedir. Yüksek lisans tezleri en fazla 101-130, doktora tezleri ise 101-130 ile 161 ve üstü sayfa aralığında bulunmaktadır.

Tablo 9. Tezlerin Üniversite Türü Bakımından Dağılımı

Üniversite Türü	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Devlet	135	0	135	35,5
Vakıf	220	25	245	64,5
Toplam	355	25	380	100

Tablo 9’da Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış olan tezlerin % 64,5’inin vakıf, % 35,5’inin ise devlet üniversitelerinde yazıldığı sunulmuştur. Toplamda 355 yüksek lisans tezinin 220’sinin, doktora tezlerinin ise tümünün vakıf üniversitelerinde tamamlandığı ve devlet üniversitelerinde yazılan doktora tezinin mevcut olmadığı ortaya konmuştur.

Tablo 10. Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Yöntem	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Nitel	223	21	244	64,2
Nitel	128	3	131	34,5
Karma	4	1	5	1,3
Toplam	355	25	380	100

Tablo 10’dan ilgili ana bilim dallarında yazılan tezlerde en çok kullanılan araştırma yönteminin % 64,2 ile nitel yöntemler olduğu görülmektedir. Nitel yöntemi % 34,5 ile nitel, % 1,3 ile karma yöntem izlemektedir. Toplamda 355 yüksek lisans tezinin 223’ünde, 25 doktora tezinin ise 21’inde nitel yöntemler tercih edilmiştir.

Tablo 11. Tezlerin Kullanılan Veri Türüne Göre Dağılımı

Veri	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Birincil	180	10	190	50
İkincil	173	15	188	49,5
Karma	2	0	2	,5
Toplam	355	25	380	100

Tablo 11’de görüldüğü üzere Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış olan tezlerde ilk sırada % 50 ile birincil, ikinci sırada % 49,5 ile ikincil, üçüncü sırada ise % 0,5 ile karma veriler kullanılmıştır. Yüksek lisans tezlerinde en fazla birincil, doktora tezlerinde ise ikincil veri toplama yöntemleri mevcuttur.

Tablo 12. Tezlerin Hipotezlere Göre Dağılımı

Hipotez	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	148	9	157	41,3
Yok	207	16	223	58,7
Toplam	355	25	380	100

Tablo 12’ye göre Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan tezlerin % 41,3’ünde hipotez kurulurken, % 58,7’sinde hipotez bulunmamaktadır. Yüksek lisans tezlerinin 148’inde, doktora tezlerinin ise 9’unda hipotezin olduğu görülmektedir.

Tablo 13. Tezlerin Örneklem Türüne Göre Dağılımı

Örneklem	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Çalışan	67	3	70	18,4
İşletme	92	7	99	26,1
Öğrenci	5	0	5	1,3
Örneklem Yok	74	1	75	19,7
Tüketici	37	1	38	10
Veri Seti	80	13	93	24,5
Toplam	355	25	380	100

Tablo 13’te ilgili ana bilim dallarında yazılan tezlerin örneklem türüne göre dağılımı bulunmaktadır. Örneklem türü bakımından işletmeler % 26,1 oran ile ilk sıradadır. Bu oranı % 24,5 ile veri seti, %19,7 ile örneklem yok takip etmektedir. Örneklem öğrenci olduğu tez sayısı ise % 1,3 puan ile son sırada yer almaktadır. Yüksek lisans tezlerinde en fazla örneklem türünü işletmeler, doktora tezlerinde ise veri seti oluşturmaktadır.

Tablo 14. Tezlerin Örneklem Aralığına Göre Dağılımı

Örneklem Sayısı	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Yok/belirsiz	94	7	101	26,6
1-50	130	9	139	36,6
51-150	40	1	41	10,8
151-250	20	6	26	6,8
251-350	26	1	27	7,1
351 ve üstü	45	1	46	12,1
Toplam	355	25	380	100

Tablo 14’te Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan tezlerin örneklem aralığına göre dağılımı gösterilmiştir. Tabloda en fazla örneklem sayısının % 36,6 ile 1-50 örneklem aralığında olduğu gözlenmektedir. Bu puanı % 26,6 puan ile yok/belirsiz, % 12,1 puan ile 351 ve üstü, %10,8 puan ile 51-150 örneklem aralığı izlemektedir. Literatür taraması şeklinde yazılan tezlerde örneklem sayısının bulunmamasının yanı sıra bazı tezlerde örneklem ne veya kim olduğu

belirtilmiş ancak sayısı hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Yüksek lisans ve doktora tezlerinde en fazla tercih edilen örneklem aralığının 1-50 olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 15. Tezlerin Geçerlik Analizine Göre Dağılımı

Geçerlik Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	64	4	68	17,9
Yok	291	21	312	82,1
Toplam	355	25	380	100

Tablo 15'te ilgili ana bilim dallarında yazılan tezlerde % 82,1 oranında geçerlik analizinin yapılmadığı, % 17,9 oranında ise var olduğu sunulmuştur. Yüksek lisans tezlerinin 64'ünde, doktora tezlerinin 4'ünde geçerlik analizinin var olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 16. Tezlerin Güvenirlik Analizine Göre Dağılımı

Güvenirlik Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	125	5	130	34,2
Yok	230	20	250	65,8
Toplam	355	25	380	100

Tablo 16'da Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış olan tezlerin % 34,2'sinde güvenirlik analizinin bulunduğu, % 65,8'inde olmadığı gözlenmektedir. Yüksek lisans tezlerinin 125'inde, doktora tezlerinin 5'inde güvenirlik analizinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 17. Veri Toplama Yöntemine Göre Tezlerin Dağılımı

Veri toplam Yöntemi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Anket	144	7	151	39,7
Görüşme/Odak grup	42	4	46	12,1
Doküman	85	13	98	25,8
Örnek Olay	16	1	17	4,5
Literatür Taraması	74	1	75	19,7

Tablo 17'de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan tezlerde veri toplama yöntemine ilişkin veriler sunulmuştur. Yazılan tezlerde en çok kullanılan yöntem % 39,7 ile anket yöntemidir. Anket yöntemini % 25,8 ile doküman incelemesi yöntemi takip etmektedir. Ayrıca yüksek lisans programlarında en çok anket, doktora programlarında ise doküman incelemesi yönteminin tercih edildiği gözlenmektedir.

Tablo 18. Yapılan Analizlere Göre Tezlerin Dağılımı

Frekans Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	188	9	197	51,8
T-testi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	58	4	62	16,3
Anova	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	55	2	57	15
Korelasyon Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	88	5	93	24,5
Regresyon Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	74	2	76	20
Yapısal Eşitlik Modeli	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	20	4	24	6,3

Nonparametrik	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	18	1	19	5
Ki-kare Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	10	1	11	2,9
Faktör analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	80	3	83	21,8
Diğer Analizler	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	33	7	40	10,6
Betimsel Analiz	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	36	1	37	9,7
İçerik Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	11	2	13	3,4
Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	15	5	20	5,3
Ekonometrik Analiz	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	28	2	30	7,9
Swot Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	11	0	11	2,9
Kümeleme Analizi	Yüksek Lisans	Doktora	Sıklık	Yüzde
Var	6	3	9	2,4

Tablo 18’ de ilgili ana bilim dallarında yazılan tezlerde hangi analizlerin kullanıldığı yer almaktadır. Tablo 18’ e göre tezlerde en fazla kullanılan yöntemler sırasıyla frekans, korelasyon ve faktör analizidir. En az ise kümeleme, SWOT, Ki-kare, içerik ve nonparametrik yöntemler tercih edilmiştir. Diğer analiz yöntemleri konjoint, pareto, etkinlik, manova, veri zarflama, maliyet analizi gibi yöntemleri içermektedir. Ek olarak hem yüksek lisans hem doktora programlarında en çok frekans analizinin kullanıldığı saptanmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İhtiyaç duyulan ürünün üreticiden tüketiciye kadar nakliye, depolama, gümrükleme gibi faaliyetler bütününe kapsayan lojistik, tüketicinin ihtiyaçlarının karşılanmasında en önemli faaliyetlerdendir. Lojistik sektörü dünyada ve Türkiye’de özellikle son yıllarda önemli bir gelişme göstermiştir. Bu gelişmeye uluslararası ticaretin katkısı da kayda değerdir. Ülkemiz avantajlı konumu sayesinde lojistik üssü olma yolunda hızla ilerlediğinden dolayı lojistik sektörü alanında yetişmiş nitelikli bireylere gereksinim duyulmaktadır. Söz konusu nitelikler üniversitelerin lisans ve lisansüstü programlarında öğrencilere kazandırılmaktadır. Lisans düzeyinde verilen eğitim çoğu zaman gerekli nitelikler için yeterli olmaktadır. Fakat bilim ve teknoloji dünyasında Uluslararası Ticaret ve Lojistik sektörünün kapsamlı ve karmaşık yapıya sahip olduğu düşünüldüğünde bir üst düzey eğitimin gerekli olduğu düşünülmektedir. Çünkü bilgi çağında entelektüel sermayeyi etkili ve verimli bir biçimde yönetecek eğitim sistemine ihtiyaç vardır (Turhan ve Yaraş,2013:201). Bu aşamada lisansüstü eğitim önemli görevler üstlenmektedir.

Lisansüstü eğitim, yüksek lisans ve doktora programlarını içeren, bireylerin lisans alanları veya alanları dışında uzmanlaşmalarına olanak sağlayan, bilim insanı ve akademisyen yetiştiren programlardır. Dünyada hızlı gelişmeler neticesinde bireylerin söz konusu gelişmelere ayak uydurabilmeleri, mesleki gelişimleri için gerekli niteliklere sahip olarak öncü rolü üstlenebilmeleri, mevcut bilgilerine daima yeni bilgiler ekleyerek gelişimde pay sahibi olabilmeleri, yaşanan rekabet ortamında gerekli yetkinliklere sahip olarak avantaj elde edebilmeleri için lisansüstü eğitim büyük öneme sahiptir (Koşar vd., 2020: 371). Lisansüstü eğitimin amacı çağın gereklerine ayak uydurabilen, bilgi üreten, sorgulayan, alanında söz konusu yenilikleri takip edebilen, bilgiye katkıda bulunan, mevcut problemlere farklı bakış açısıyla çözüm sunabilen, yeni çalışmalarını takip edebilen, sentezleme becerisine sahip, ülke kalkınmasına katkı sağlayan bireyler yetiştirmektir.

Herhangi bir bilim dalının bir ülkedeki mevcut durumunun anlaşılabilmesi ve değerlendirilebilmesi için ilgili alanda yapılan çalışmaların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu noktada lisansüstü tezler büyük rol oynamaktadır. Çünkü lisansüstü tezler yazıldıkları alana ilişkin değişim ve gelişmeyi, söz konusu alanda mevcut eğilimleri, varsa sorunları ortaya çıkarmada önemli işlevler üstlenmektedir. Tezlerin yazıldığı alana ilişkin gerçekleştirilen değerlendirmeler, çalışma yapmak isteyen araştırmacılara hangi konuların yoğun olarak

çalışıldığı, mevcut eksikliklerin neler olduğu ve bu eksikliği giderebilmek için hangi alanlarda araştırma yürütüleceğine dair bilgiler sunmaktadır.

Bu araştırmanın amacı Türkiye’de Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış lisansüstü tezleri içerik analizi yöntemiyle inceleyerek bu tezlerle ilgili genel bir profil ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında YÖK Tez Merkezinde yer alan Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı’nda 268, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalı’nda 112 tez olmak üzere toplam 380 tez analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda ilgili ana bilim dallarında en fazla tezin sırasıyla Maltepe, Yeditepe ve Toros Üniversitesinde, en az tezin ise Altınbaş ve Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesinde yazıldığı görülmüştür. Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan tezlerin üretilmesinde danışmanlık görevini yüksek lisans programlarında çoğunlukla doktor öğretim üyesi, doktora programlarında ise profesör unvanına sahip öğretim üyelerinin üstlendiği tespit edilmiştir. Profesör unvanına sahip olan öğretim üyelerinin daha fazla birikime sahip oldukları düşünüldüğünde, doktora programlarında profesör danışmanlıklarının daha fazla olması şaşırtıcı bir sonuç değilken, doçentlerin çok az doktora tezi yürütmesi şaşırtıcıdır.

Tezlerin ana konu dağılımları incelendiğinde yoğun olarak sırasıyla lojistik ve ticaret konularında tez yazıldığı ve bu konuların da en çok yüksek lisans programlarında tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Doktora tezlerinde ise pazarlama konularının hiç tercih edilmediği saptanmıştır. Yüksek lisans tezlerinde hizmet kalitesi pazarlama alanının önemli bir kısmını oluştururken, doktora tezlerinde bu alanlar çalışılmamıştır. Ticaret konuları da doktora tezlerinde çok bulunmamaktadır. Alanyazında bu konularda boşluk olduğundan ötürü bundan sonra gerçekleştirilecek doktora tez çalışmalarında tercih edilmeyen konu başlıklarının göz ardı edilmeyip çalışılması önerilmektedir.

İncelenen 380 tez kapsamında en fazla tezin 2019 yılında yüksek lisans programlarında tamamlandığı gözlenmiştir. Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalında ilk tez 2011, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dalında ise 2013 yılında yazılmıştır. 2015 yılına kadar bu ana bilim dallarında tez sayısı kısıtlıyken, 2015 yılı ve sonrasında bir artış görülmüştür. Bu veriler ilgili ana bilim dallarına verilen önemin 2015 yılı sonrasında arttığını göstermektedir.

İncelenen ana bilim dalları kapsamında tezlerin çoğunluğunun vakıf üniversitelerinin yüksek lisans programlarında ve Türkçe dilinde yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ana bilim dallarının isminde uluslararası kelimesinin geçmesine ek olarak, bu ana bilim dalları altında çalışılan konular tüm dünyayı ilgilendirmektedir. Bu bakımdan İngilizce yazılan tez sayısının artırılması gerekmektedir. Ek olarak devlet üniversitelerinde bu ana bilim dallarında doktora tezinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgu devlet üniversitelerinde doktora programının yeni açılmış olması, doktora düzeyinde ders verilmesine rağmen bitirilmiş tezlerin mevcut olmamasından kaynaklanmaktadır.

İlgili ana bilim dallarında yazılan yüksek lisans tezlerinin çoğunluğunun 101-130, doktora tezlerinin 101-130 ile 161 ve üstü sayfa aralığına sahip olduğu, yüksek lisans tezlerinin daha çok nicel yöntemlerle birincil, doktora tezlerinin ise nicel yöntemlerle ikincil veri türü kullanılarak yazıldığı tespit edilmiştir. Yüksek lisans ve doktora programlarında ikincil veri kullanımı birincil veri kullanım oranına yakın düzeydeyken, karma veri türünün yüksek lisans programlarında az kullanıldığı, doktora programlarında ise tercih edilmediği görülmüştür. Özellikle doktora tezleri daha detaylı ve kapsamlı çalışmalar içerdiğinden ötürü bu tezlerde karma veri türünün daha fazla tercih edilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılmış olan yüksek lisans ve doktora tezlerinin çoğunda hipotez, geçerlik ve güvenilirlik analizinin bulunmadığı saptanmıştır. Geçerlik ve güvenilirlik başlığı bulunan çoğu tezde de geçerlik hakkında bilgi verilmezken, sadece Cronbach Alfa katsayısına yer verilmiştir. Geçerliğin de güvenilirlik kadar dikkat edilmesi gereken bir konu olduğu unutulmamalıdır. Ayrıca araştırmalarda geçerlik ve güvenilirlik koşullarının sağlanması çalışmaların bilimsel zemine oturtulması açısından çok önemlidir. Bu sebeple yapılan çalışmalarda geçerlik ve güvenilirlik koşullarının sağlanmasına ve bunun rapor edilmesine özen gösterilmelidir.

Tezlerin örneklem türüne göre dağılımı incelendiğinde yüksek lisans tezlerinde yoğun olarak işletme, doktora tezlerinde veri seti örnekleminin tercih edildiği gözlenmiştir. Doktora tezlerinde daha çok ikincil verilerin kullanılması veri seti sonucunu da doğrular niteliktedir. Yüksek lisans programlarında en az örnekleme öğrenciler oluştururken, doktora tezlerinde öğrenci örnekleme bulunmamaktadır. Bu sonuç lojistik eğitimi konusunda yazılan tezlerin az olması ile de örtüşmektedir. Özellikle verilen eğitimin değerlendirilmesinde ve müfredatların oluşturulmasında bir paydaş olarak öğrenci görüşlerinin ne kadar önemli olduğu unutulmamalı, bu konuları irdeleyen ve örneklemini öğrencilerin oluşturduğu tez konuları da çalışılmalıdır. Yüksek lisans ve doktora tezleri örneklem aralığı bakımından incelendiğinde ise en fazla

örneklem aralığının 1-50 arasında olduğu ortaya konmuştur. Burada önemli olan nokta tezlerde örneklem sayısı tespit edilirken, mevcut evrenin göz önünde bulundurulup örneklem hesabı yapıp en doğru örneklem sayısının belirlenmesidir.

İlgili ana bilim dallarında yapılan inceleme sonucunda veri toplama yöntemi olarak en fazla anket, en az ise örnek olay yönteminin tercih edildiği saptanmıştır. 380 tez veri analiz yöntemlerine göre incelendiğinde ise ilk sırada frekans, akabinde korelasyon, sonrasında faktör analizi yöntemlerinin geldiği anlaşılmaktadır. En az ise kümeleme, SWOT, Ki-kare, içerik ve nonparametrik yöntemlerinin tercih edildiği sonucuna ulaşılmıştır. Lisansüstü çalışmalarda farklı ve birbirini tamamlayan veri toplama ve analiz yöntemlerinin bir arada kullanılması tezlerin araştırma ve buna bağlı olarak sonuç kısmının zenginleşmesine yol açacak ve alanyazına sunulan katkıyı artıracaktır.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı bakımından Aydın vd. (2021), İnce vd. (2017), Kapkın vd. (2018); yazım dili ve danışman unvanı noktasında Duran ve Çelikkaya (2019), İnce vd. (2017), Özyurt ve Özgen (2020); veri türü, anket ve frekans analizinin yoğun olarak kullanılması açısından Bahçe ve Zorba (2021), İnce vd. (2017) ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca uluslararası ticaret ve lojistikle ilgili konularda yazılan makalelerin incelendiği çalışmalarla da benzeşmeler söz konusudur. Yıllara göre dağılım bakımından Tekin vd. (2021) ile Bigliardi vd. (2021), konuya göre dağılım açısından ise Serdarasan vd. (2021) ile paralel sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırma çeşitli kısıtlara sahiptir. İlk olarak araştırma YÖK'ün Ulusal Tez Merkezinde erişim izni bulunan tezler kapsamında gerçekleştirilmiştir. Erişim izni bulunmayan tezler analize dahil edilmemiştir. İleride yapılacak çalışmalarda erişim izni bulunmayan tezlere ulaşım sağlanabilir veya araştırmada incelenmeyen değişkenler araştırma kapsamına dahil edilerek çeşitli özellikler açısından değerlendirilebilir. İkinci olarak araştırma sadece Uluslararası Ticaret ve Lojistik ile Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Ana Bilim Dallarında yazılan tezler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu alanda çalışma yürütecek araştırmacılar alanla ilgili diğer ana bilim dallarını da çalışma kapsamına dahil edebilir.

KAYNAKÇA

- Alkan, Gamze, Yılmaz, Burcu, Oğuz, Suzan, (2020) “Tersine Lojistik Alanındaki Yayınların Bibliyometrik Analiz Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 34(3), 711-729.
- Altınok, Vicdan, (2008) “Yükseköğretimde İlke Ve Yönelimler Neler Olmalı?”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 41-52.
- Altunçekiç, Alper, (2020) “2010-2020 Yılları Arasında Mobil Öğrenme Çalışmalarının İçerik Analiz Yöntemi İle Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 40(3), 1087-1104.
- Altuntaş, Ceren, Tuna, Okan, (2012) “Endüstriyel Hizmet Satın Alma Süreci Ve Lojistik Merkezler: Bir İçerik Analizi Uygulaması”, Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 5(9), 21-41.
- Aslantürk, Hüsnünur, (2019) “Tıbbi ve Psikiyatrik Sosyal Hizmet Alanında Yazılan Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi”, Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi, 0(13), 43-55.
- Atar, Burcu, Şener, Emine, (2021) “Çalışma Hayatında Ahlak ve Etik Üzerine Bibliyometrik Bir Çözümleme”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(1), 29-42.
- Aydın, Hatice, Ramazan, Sezer, Altınok, Hayrullah, (2021) “Lojistik ve Faaliyetleri Konusunda Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 19(1), 288-303.
- Aziz, Aysel, (2020) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri, 13 bs., Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Bahçe, Alper, Zorba, Ercan, (2021) “Sporda Toplam Kalite Yönetimi: Türkiye’de Son 20 Yılın Bibliyometrik İncelenmesi”, Spor metre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 19(1), 90-98.
- Baltacı, Ali, (2019) “Nitel Araştırma Süreci: Nitel Bir Araştırma Nasıl Yapılır?”, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2), 368-388.
- Başkale, Hatice, (2016) “Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi”, Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9(1), 23-28.
- Bayın, Gamze, (2015) “Türkiye’de Sağlık Turizmi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Değerlendirmesi”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, (1), 49-55.
- Bıkmaz Bilgen, Özge, Doğan, Nuri, (2017) “Puanlayıcılar Arası Güvenirlik Belirleme Tekniklerinin Karşılaştırılması”, Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi, 8(1), 63-78.
- Bigliardi, Barbara, Casella, Giorgia, Bottani, Eleonora, (2021) “Industry 4.0 In The Logistics Field: A Bibliometric Analysis”, IET Collaborative Intelligent Manufacturing, 3(1), 4-12.
- Bozyiğit, Sezen, (2016) “Türkiye’deki Lojistik İlgili Lisans Bölümlerinin Ders Programları Üzerine Bir İçerik Analizi”, Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 11(42), 133-149.
- Bozyiğit, Sezen, Özkan, Rukiye, (2020) “Staj Algısının İşletmeyle İlgili Faktörler Bağlamında İncelenmesi: Lojistik Eğitimi Üzerine Bir Araştırma”, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(22), 562-596.
- Çağlar, Cemile, Özkan, Hasan Hüseyin, (2021) “Türkiye’de 2010-2020 Yılları Arasında Otizm İle İlgili Yayımlanan Makalelerin İçerik Analizi”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), 77-97.
- Çakaloz, Burak, (2008) “Lojistik Yönetiminde Simülasyon Temelli Eğitim Yaklaşımları”, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çavdar, Ertuğrul, (2020) “Lojistik Alanındaki Lisansüstü Tez Çalışmalarının Sosyal Ağ Analizi İle İncelenmesi”, Turkish Studies-Economy, 15(3), 1267-1284.
- Çetinkaya, Cihan, (2014) “Türkiye’de Lojistik Ön Lisans Eğitimi Programları Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(8), 173-186.
- Çoşkun, İbrahim, Dündar, Şahin, Parlak, Cansu, (2014) “Türkiye’de Özel Eğitim Alanında Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi (2008-2013)”, Ege Eğitim Dergisi, 15(2), 375-396.
- Demirci, Ali, “Coğrafya Araştırma Yöntemleri”, erişim tarihi, 03.11.2021
https://www.academia.edu/22244144/Literat%C3%Bcr_Taramas%C4%B1_Literature_Review_
- Dilmaç, Sehan, (2020) “Türkiye’de Görsel Sanatlar Eğitiminde Araştırma ve Yönelimler: 2000-2018 Dönemi Makalelerin İçerik Analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(44), 727-746.
- Doğan, Özlem, Altınkaynak, Fırat, (2019) “Muhasebe ve Finans Alanında Yazılmış Lisansüstü Tezlere Yönelik Bir İçerik Analizi”, İşletme Bilimi Dergisi, 7(1), 131-150.
- Duran, Gülhan, Çelikkaya, Süha, (2019) “Türkiye’de Lojistik Üzerine Yapılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi”, G.Ü. İslahiye İİBf Uluslararası E-Dergi, 3(3), 152-167.
- Erdoğan, Oğuzhan, (2020) “Akıllı Kent Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24(2), 917-937.
- Erturgut, Ramazan, (2016) Lojistik ve Tedarik Zinciri Yönetimi, Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Erturgut, Ramazan, Yılmaz, Burcu, (2020) “Afet ve İnsani Yardım Lojistiği Alanında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40), 105-123.
- Georgi, Christoph, Darkow, Inga-Lena, Kotzab, Herbert, (2013) “Foundations Of Logistics And Supply Chain Research: Dört Uluslararası Derginin Bibliyometrik Analizi”, International Journal Of Logistics Research And Applications, 16(6), 522-533.
- Güçlü, İdris, (2019) Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, 1 bs., Nobel Yayıncılık, Ankara.
- Gürbüz, Sait, Şahin, Faruk, (2018) Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri, 5. bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Haftacı, Vasfi, (2015) Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi, 1 bs., Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

- Hepkul, Ayşe, (2002) “Bir Sosyal Bilim Araştırma Yöntemi Olarak İçerik Analizi”, Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 18(1), 1-12.
- İçöz, Orhan, Kozak, Nazmi, (1999) “Turizm İşletmeciliği Dergisi'nin Turizm Literatürüne Katkısı Hakkında Bir İnceleme”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 10(2), 9-17.
- İlter, İlhan, (2021) “Lisansüstü Eğitime Yönelik Farkındalığın Lisans Öğrencilerinin Lisansüstü Eğitim Niyetlerine Etkisi”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(3), 1592-1601.
- İnce, Mehmet, Gül, Hasan, Bozyiğit, Sezen, (2017) “Türkiye’de Turizm Pazarlaması Konusunda Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi: 1990-2016”, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 6(5), 113-130.
- Kapkın, Betül, Çalışkan, Zekeriya, Sağlam, Mehmet, (2018) “Türkiye’de 1999-2017 Yılları Arasında Değerler Eğitimi Alanında Yapılmış Lisansüstü Çalışmaların İncelenmesi”, Değerler Eğitimi Dergisi, 16(35), 183-207.
- Karagül, Mehmet, İlter, Berfu, (2016) Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebesi: Teori ve Uygulama, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Karataş, Zeki, (2015) “Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri”, Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, 1(1), 62-80.
- Kıral, Bilgen, (2020) “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 170-189.
- Koç, Çilem Tuğba, (2021) “Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalındaki Doktora Tezleri Üzerine Bir İçerik Analizi”, OPUS International Journal Of Society Researches, 17(33), 674-700.
- Korkut, Yasemin, Yavuz, Sema, Zeren, Feyyaz, (2021) “Uluslararası Ticaret ve Lojistik Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: G20 Ülkeleri Örneği”, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, (30), 77-88.
- Koşar, Didem, Er, Emre, Kılınç, Ali Çağatay, (2020) “Yüksek Lisans Yapmak: Eğitim Yönetimi Öğrencilerinin Lisansüstü Eğitim Yapma Nedenlerine İlişkin Nitel Bir Araştırma”, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , (53), 370-392.
- Kozak, Nazmi, (2001) “Türkiye’de Turizm Pazarlaması Literatürünün Gelişim Süreci: 1972- 1998 Yılları Arasında Hazırlanmış Lisansüstü Tez Çalışmaları Üzerine Biyo-Bibliyografik Bir İnceleme”, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 12(1), 26-33.
- Koroğlu, Serdar Aytekin, (2015) “Literatür Taraması Üzerine Notlar ve Bir Tarama Tekniği”, GİDB Dergi , (01), 61-69.
- Kurt, Mehmet Emin, Ceylan, Ali, (2021) “Halk Sağlığı Ana Bilim Dallarında Üretilen Tez Çalışmalarının (Doktora ve Tıpta Uzmanlık) Sağlık Yönetimi Açısından Değerlendirilmesi”, Sağlık Akademisyenleri Dergisi, 8(2), 117-125.
- Kurtoğlu Erden, Meltem, Seferoğlu, Süleyman Sadi, (2021) “Lisansüstü Düzeyde Eğitime İlişkin Öğrenci Değerlendirmeleri: Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü Lisansüstü Öğrencileri Örneği”, Milli Eğitim Dergisi, 50(230), 939-958.
- Küçüksolak, Bekir Tuğrul (2006) “Dünya’da ve Türkiye’de Lojistik Eğitimi”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Martí, Luisa, Puertas, Rosa, García, Leandro, (2014) “The Importance Of The Logistics Performance Index In International Trade”, Applied Economics, 46(24), 2982–2992.
- Müssigmann, Benjamin, Heiko, Von Der Gracht., Hartmann, Evi, (2020) “Blockchain Technology İn Logistics And Supply Chain Management—A Bibliometric Literature Review From 2016 To January 2020”, IEEE Transactions On Engineering Management, 67(4), 988-1007.
- Ökten, Azize, Akman, Elvettin, (2018) “Türkiye’de Yönetişim Alanında Hazırlanan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi (2000-2016)”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 32(4), 1027-1045.
- Özkan, Rukiye, (2018) “Lojistik Eğitimi Alan Öğrencilerin Staj Algılarının İşletme İle İlgili Faktörler Bağlamında İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Tarsus Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Mersin.
- Özyurt, Mehmet, Özgen, Çağla, (2020) “Sağlık Kurumlarında Örgütsel Bağlılık Konulu Tezlerin Bibliyometrik Analizi”, Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(10), 231-243.
- Polat, Güzin, (2010) “Eğitim Yönetimi ve Denetimi Anabilim Dalında Yapılmış Lisansüstü Tez Çalışmalarının İncelenmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Qaiser, Fahham Hasan, Ahmed, Karim, Sykora, Martin, Choudhary, Alok, Simpson, Mike, (2017) “ Decision Support Systems For Sustainable Logistics: A Review And Bibliometric Analysis”, Industrial Management & Data Systems, 117(7), 1376-1388.
- Ren, Rui, Hu, Wanjie, Dong, Jianjun, Sun, Bo, Chen, Yicun, Chen, Zhilong, (2020) “Systematic Literature Review Of Green And Sustainable Logistics: Bibliometric Analysis, Research Trend And Knowledge Taxonomy”, International Journal Of Environmental Research And Public Health, 17(1), 261.
- Saglietto, Laurence, (2021) “Bibliometric Analysis Of Sharing Economy Logistics And Crowd Logistics”, International Journal Of Crowd Science. 5(1), 31-54.
- Serdarasan, Şeyda, Yılmaz, Hülya, Doğan, Elif, Koç, Bülent, Kayır, Maide Havva, Çatalyürek, Münevver, (2021) “Lojistik ve Tedarik Zinciri Alanında Tr Dizin’de İndekslenen Çalışmaların Bibliyometrik Analizi”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , (68), 164-184.
- Sevim, Oğuzhan, (2020) “Çocuk Edebiyatıyla İlgili Lisansüstü Çalışmalardaki Eğilimler: Bir İçerik Analizi”, Türkiye Eğitim Dergisi, 5(1), 124-144.
- Sözbilir, Mustafa, “Nitel Veri Analizi”, erişim tarihi 11.11.2021 <https://fenitay.files.wordpress.com/2009/02/1112-nitel-arac59ftc4b1rmda-veri-analizi.pdf>

- Spens, Karen M., Kovács, Gyöngyi, (2006) “A Content Analysis Of Research Approaches İn Logistics Research”, *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management*, 36(5), 374-390.
- Suvacı, Bahar, (2016) “Sosyal Bilimler Veri Tabanında Yayımlanan Lojistik ve Tedarik Zinciri Makalelerinin Bibliyometrik Profili”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25, 263-281.
- Şahin, Elanur, Akdağ, Gürkan, Çakıcı, Celil, Onur, Neslihan, (2018) “Gastronomi ve Mutfak Sanatları Anabilim Dallarında Yayımlanan Tezlerin Bibliyometrik Analizi”, *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1, 30-41.
- Tekin, Mahmut, Öztürk, Derya, Bahar, İsmail, (2021) “Tersine Lojistiğin Bibliyometrik Analizi”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 87-100.
- Toptaş, Veli, Gözel, Emine, (2018) “Türkiye’de Matematik Kaygısı İle İlgili Yapılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi”, *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 136-146.
- Tuğan, Esra Nur, Ömürganülşen, Uğur, (2020) “Kamu Yönetimi Alanında Yazılan Etik Konulu Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 454-472.
- Tunç, Hakan, Kırbaş, Hakan, Kaya, Murat, (2017) “Lojistik Sektörünün Gelişiminde Eğitimin Rolü: Bir Beklenti Analizi”, 4. Ulusal Meslek Yüksekokulları Sosyal ve Teknik Bilimler Kongresi, 347-354.
- Turhan, Muhammed, Yaraş, Zübeyde, (2013) “Lisansüstü Programların Öğretmen, Yönetici ve Denetmenlerin Mesleki Gelişimine Katkısı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(43), 200-218.
- Türer, Cemal, (2013) “Eğitimde İçerik Analizi”, *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(3), 321-327.
- Wang, Jian Jun, Chen, Haozhe, Rogers, Dale, Ellram, Lisa M., Grave, Scott J., (2016) “A Bibliometric Analysis Of Reverse Logistics Research (1992-2015) And Opportunities For Future Research”, *International Journal Of Physical Distribution & Logistics Management* 47 (8).
- Yanık, Serhat, Uzun, Fatih (2013) *Dış Ticaret İşlemleri ve Muhasebe Uygulamaları*, 1 bs., Türkmen Kitabevi, İstanbul.
- Yeditepe Üniversitesi, “Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi Bölümü” Erişim tarihi 11.11.2021, <https://Sbe.Yeditepe.Edu.Tr/Tr/Uluslararası-Ticaret-Ve-Lojistik-Yonetimi-Yukse-Lisans-Programi>
- Yıldırım, Ali, Şimşek, Hasan, (2013) *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 9 bs., Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Yıldırım, Kasım, (2010) “Nitel Araştırmalarda Niteliği Artırma”, *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.
- Yıldırım Keser, Hilal, (2011) “Lojistik Sektörünün Rekabet Gücü Yönüyle Analizi: Türk Lojistik Sektörü İçin Bir Çalışma”, *Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Yıldız, Bülent, Çiğdem, Şemsettin, Seyhan, Mehmet, (2020) “Tedarik Zinciri Alanyazını Rotası: Lisansüstü Çalışmaların Evrimi”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), 21-47.
- Yücel Toy, Banu, Güneri Tosunoğlu, Nuray, (2007) “Sosyal Bilimler Alanındaki Araştırmalarda Bilimsel Araştırma Süreci, İstatistiksel Teknikler ve Yapılan Hatalar”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1), 1-20.
- Yüksel, Yusuf, (2015) “İçerik Çözümlemesi”, *Academia Accelerating The World's Research*, 1-60.
- Zengin, Burhanettin, Serdaroğlu, Yasemin, (2020) “Sosyal Medya Pazarlaması Konusundaki Lisansüstü Tezlerin İçerik Analiziyle Değerlendirilmesi”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(4), 1562-1579.
- Zengin, Oğuzhan, Çalış, Nurullah, (2017) “Türkiye’de Sosyal Hizmet Araştırması: Son 10 Yılda Sosyal Hizmet Anabilim Dallarında Yazılan Tezler Üzerine Bir İnceleme”, *Journal Of The Human & Social Science Researches*, 6(2), 1260-1273.